

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A

HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

X. KÖTET.

(UJ FOLYAM VII. KÖTET.)

I. FÜZET.

pten
5421
2

BUDAPEST

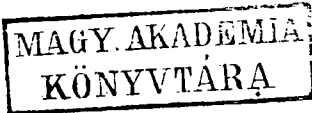
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

MDCCCLXXVI

306927

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TÁJÉKOZTATÁS

Szent Gellért, másképp Szent Bernát, valamint a Bold. Szűz állítólagos csanádi apátságai iránt, tekintettel a csanádi régi romokra s a szándékolt ásatásokra *).

TANULMÁNY.

IRTA

Dr. Ortway Tivadar.

I.

Már gyakrabban állott be az eset, hogy a történetirodalomnak legközlékenyebb s rendszerint legmegbízhatóbb forrásai, az okiratok, jelentékeny zavarra szolgáltatottak okot, ámbar utóbb meglepéssel tapasztalhattuk, hogy e zavart is felismerte a körütekintő, egybevető kritika. Mégis a legérdekesebb esetek kétségen kívül azok voltak, midőn az okiratok okozta tévedések időhaladtával önmaguktól, vagy egyéb synchron, avagy közeli oklevelekből s illetőleg kutforrásokból lőnek kiderítve és helyreigazítva.

Egy ily igen érdekes esetre akarunk jelen sorainkkal is figyelmeztetni.

Hazai történetirodalmunk terén ugyanis nagyon gyakran találkozunk egy állítással, mely, tekintve irodalmi közelfogadottságát, sőt az egyház-hierarchiai életben folyton előkerülő alkalmazását, valamint diplomatikai bizonyítékát, melyen közelfogadottsága és alkalmazása nyugodni látszik, legkevésbé sem sejtetné, hogy ez állítás valósággal egy erősen kiáltó anachronismust rejt magában.

Az állítás az : *hogy a fényes múltú Csanád, egykori püspöki székvárosban egy szent Gellértről címzett önálló monostoros apátság létezett, mely másképp Sz. Bernát apátságának is neveztetett volna.*

Állították azt nemcsak honi történelmünk universalistái és specialistái; előkerül az nemcsak encyclopädikus munkáinkban ¹⁾, hanem állhatatos következetességgel hirdeti az

*) E kutforrásszerű s jobbra történeti érvelésen alapuló tanulmány e helyen való közzétételére merő *archaeologiai* indok határozott. Halljuk ugyanis, hogy a »Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat« kebelén belül egyes buzgó szakbarátok azon eszmével foglalkoznak, hogy Csanád területén ásatásokat eszközöljenek, melyek alapján aztán nagyobb mérvű történet-régészeti nyomozások lehetségesítenének. Főleg a régi egyházi épületek, mint a csanádi Szent János, Sz. György, Sz. Gellért vagy Sz. Bernát s a Bold. Szűz monostora, illetőleg egyháza alapfalainak felkutatása fogná törekvésük célját képezni. Lehetetlen ugyan e tudományos törekvést nem üdvözlünk, de másrészt ép oly lehetetlen nem figyelmeztetnünk is, hogy az egyesek és a társulatok buzgalma el ne felejtse, miszerint az ily topographi nyomozást mindig a theoretikus forrástanulmánynak kell megelőznie. *E nélkül még legtöbb esetben pénz és fáradság egyaránt meddővé válik.* Tehát ily szempontból közöljük itt a jelen cikket is, melynek feladata e zavaros történeti kérdést az arachaeologiai nyomozás érdekében kimerítő apparatussal tisztába hozni s megmutatni, hogy ha már ásni és kutatni akarunk, mit lehet ásva kutatni, nyomozni. *Ajánljuk azért igénytelen sorainkat főleg délmagyarországi lelkes szakbarátaink figyelmébe !*

¹⁾ L. Fuxhoffer : *Monasteriologia* II. 201. — Oltványi István : *Annales Venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Csanadiensis*. MSS. §. XXIII. — Oltványi Pál : *A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak rövid története*. Szeged, 1867. 92. l. *Egyetemes Magyar Encyclopädia*. VII. köt. 129. lap.

Csanádmegye egyik hivatalos kiadványa, a tiszti névtár, a *Schematismus Cleri Dioecesis Csanadiensis*¹⁾ és ennek nyomán aztán a többi egyházi és polgári schematismus is.²⁾

Legeredetibb azonban az, hogy a *Sz. Gellértről* vagy *Sz. Bernátról* nevezett csanádi apátság címzetes méltósága az apostoli fejedelem által, a vallás- és közoktatási miniszter előterjesztése folytán adományoztatni szokott, amint tényleg ez idő szerint e címzetes apátságot *Pájer Antal*, egri főegyházmegyei kiérdemült alesperest és jászapáti plébános viseli³⁾.

Hozzá kell még függeszteni, hogy írónk legnagyobb része és a schematismusok egyáltalán ez apátságot határozottan megkülönböztetik valamennyi egyéb csanádi és csanád-egyházmegyei apátságtól, prépostságtól s illetőleg káptalantól: ugymint *Sz. György* vitéz és vértanú csanádi káptalanától s illetőleg prépostságától; a *Sz. Üdvözítőről* nevezett csanádi társas káptalantól; ker. *Sz. János* csanádi apátságától, a *B. Sz. Mária* csanádi egyházától; továbbá a *Sz. Mártonról* nevezett orodi káptalantól és prépostságtól, a *Bold. Szűz Mária* világosvári, bizerci vagy kizerei, egresi, pankotai, battai, szőregghi, a vituhai apátságoktól és a *Szent Mártonról* nevezett Solymos melletti bulcsi apátságtól⁴⁾. Kivételt tudunkra csakis egy hazai tudós tesz, *Batthyán* Ignác tudniillik, Erdély egykori nagy híré püspöke, ki azt azonosíthatónak gondolja az egresi Bold. Szűz apátságával⁵⁾. A legujabb egyházmegyei *schematismus* pedig, mely a régiektől előnyösen az által különbözik, hogy a schematistikus registráláson kívül a történeti fejlődésre is kezd több tekintettel lenni, *Sz. Gellért* apátságát teljesen különválasztja *Sz. Bernát* apátságától, amarra nézve azt állítva, hogy az egy s ugyanaz *Sz. György* vértanu csanádi apátságával, mely utóbb *Sz. Mária* csanádi apátságának is nevezetett⁶⁾; emerre nézve pedig oda nyilat-

¹⁾ L. például a *Schematismus Cleri Dioecesis Csanadiensis pro Anno Domini 1873.* pag. 30—31. Egyébiránt — a mennyire tisztelt barátunk *Kasics* Károly csanád-egyházmegyei püspöki igató úr szíves tudósítása után tájékozhattuk magunkat — ez állítás e század elején került a Névtárba. Az 1801- és 1805-dik évben csak az *Abbatia S. Gerardi de Csanád* kerül elő, de az 1806-ikiban már olvassuk: *Abbatia S. Gerardi alias S. Bernardi de Csanád*, mely aztán így kerül elő valamennyi későbbi kiadványokban is.

²⁾ Így többi közt a Tiszaapáthi Imrik József által szerkesztett: *Egyetemes magyar-, erdély- és horvátországi katolikus egyházi Névtár, az 1864/5-ik évre.* Pest, 1864. II. évf. p. 205 és 366. Továbbá a Bosits Gábor által szerkesztett névtárban: *A Magyarországon létező egyházi és közoktatási hatóságok és tanintézetek tiszti Név- és Czimtára MDCCCLXXI. évre.* Budán, 1871. pag. 42.

³⁾ Az ezen apátsági címet időközönként viselők névsorára nézve az egyházmegyei *schematismusok* következőleg tájékoztatnak: 1801 *Abbatia S. Gerardi de Csanád vacat*; 1805 *vacat*; 1806 *vacat*; 1807 *vacat*; 1808 *vacat*; 1809 *vacat*, de egy hivatalos levelezési irományból kitetszik, hogy már 1809-ben az apátság címét *Tolnáj Ferencz* nyerte el; 1810 *Abbas S. Gerardi de Csanád, alias Bernardi Fanciscus Tolnáj*, Vicearchidiaconus et Parochus Kapuváriensis, Dioecesis Jaurinensis. Idem anno 1811, 1812 (hoc a. Cath. Eccles. Jaurinensis Canonicus Honorarius, nec non I. Cottus Soproniensis et Praedialis Sedis Nobilium de Vecse Tab. Jud. Assessor, V. A. D. et Par. Kapuvár nominatur), 1813, 1814, 1815, 1816, 1817, 1818, 1819 (ez évtől esztergommegyei tábl. ülnök) 1820, 1821, 1822 (ez évben Esztergom és Sopron megyék ülnökének mondatik), 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1833. — 1834 *vacat*, 1835, 1836, 1837 *vacat*, de egy hivatalos levelezési iromány szerint már 1837-ben *Róka József*; 1838 *Abbas Josephus Róka*, Cath. Eccles. Csanád Custos et Canonicus Examinator Synodalis, S. Sedis Cons. et complurium I. Com. Tab. Jud. Assessor; 1839 idem, 1841 idem, 1843 idem, penes Lyceum et R. Gymnasium Temesvariense in re relig. et morum Commissarius Eppalis; 1846 idem, Lycei Temesvariensis Prodirector, 1847 és 1848 idem, szintűgy 1849 novemberig hivatalos levelezési irományok szerint; 1851 — 1855 *vacat*; de hiv. level. irományok szerint már 1855-ben *Limbeck Kereszt. János*; 1856 *Joannes Bapt. Limbeck*, Cath. Eccles. Albaregalensis Canonicus; 1857, 1858, 1859, 1861 idem, 1863 idem, Alba-Regal. Custos et Canonicus, In. Ord. Francisci Josephi Imp. Eques, SS. Canonum Doctor, Incl. Facultatis Jurid. penes Reg. Scient. Universitatem Pestanam Membr. Collegiat., Synod. Examen. Cons. Assess. 1865 idem és hivatalos levelezések szerint még ez évben *Pájer Antal*; 1866 *Antonius Pájer*, emer. V. A. D. Paroch. Jászapáthiensis in Archidioecesi Agriensi. Azóta folyton viseli az anachronistikus címet.

⁴⁾ L. a fent idézett munkákat.

⁵⁾ *Suspiciari licet* — írja ő — *monasterium hoc esse Abbatiam de Egres, quam Uladislaus confert cum Episcopatu, ut inquit, unitam.* (*Series Episcoporum Chanadiensium* p. 116 in *Sancti Gerardi Scripta et Acta*. Albo-Carolinae 1790).

⁶⁾ *Abbatia S. Georgii Militis et Martyris de Csanád, fundata est a S. Gerardo primo Episcopo Csan-*

kozva, hogy alapításának idejére és szerzőjére nézve mit sem tudhatni.¹⁾ Önmagának való sajátosságos ellenmondása azonban az, hogy midőn sz. Bernát apátságát önálló, a sz. Gellértől külön apátságnak mondja, a feliratban mégis csak a régi schematismusok szokásos címkefejezését használja: *S. Gerardi alias Bernardi de Csanád*, úgy hogy ilykép a zavart teljessé teszi.

Sajátosságos végre, hogy nemcsak az általános és a speciális munkák, de maga ezen tiszti *Névtár* is mélyen hallgatnak *Kereszt. Sz. János* csanádi apátságáról, melynek címe tényleg nem él többé s adományoztatni sem szokott. Ki fog azonban legott derülni, mily sajátzerű kiforgatása mind ez a történeti valónak!

II.

Ha ugyanis az állítás alapját keressük, azt találjuk, hogy régibb irodalmi nyoma sehol sincsen. Kivételt képezhetne egyedül azon *Vita St. Gerardi*, melyet első ízben Wion adott ki Velenczében 1597-ben, utóbb — 1790-ben — a lunaelaci, másképp mondseei codex nyomán nagyobb kritikával Batthyán²⁾, majd ennél is nagyobb kritikai apparatussal 1849-ben Endlicher³⁾ s végül kitűnő magyar fordításban 1865-ben Szabó Károly⁴⁾. Ezen *Vita S. Gerardi* igaz, egyik helyt mondja, hogy »Erzsébet, Magyarország dicső király urának özvegye, miután bizonyos betegségéből Sz. Gellért érdemei által felgyógyult vala, azért azon úrasszony, hódolatból, melylyel azon Sz. Gellért iránt viseltetik vala, *Isten azon emberének monostorát épületekkel gyarapította*«⁵⁾. Tehát némileg mondhatni, hogy a *Szent Gellért-monostorról* való emlékezet nyoma már magában a *Vita*-ban fordul elő, csak hogy itt meg kell jegyezni, miszerint az életiratnak épen ezen végszaka már annak nem eredeti szerkezete. A XXII-ik fejezetnek a vége és az egész XXIII-ik fejezet, a legendának legrégibb másolati példányába, a bécsi császári könyvtárban létező egykori mondseei monostori codexbe, bizonyosan a XIV-dik század vége felé vagy később a leirók által igtatott

diensi, qui mox primis Episcopatus sui annis pro Religiosis Ord. S. Benedicti Csanáдини Monasterium extruxit, eique Philippum abbatem praefecit. Diploma foundationis et caetera documenta, quae huc adtinent, iniuria temporum perierunt, ideo nec privilegia, nec bona, nec fata eius hodie sciri possunt. Id ex Gerardi Biographia constat, quod, ubi constructum fuisset Monasterium, S. Stephanus illud muneribus exornans, aram in honorem Dei Genitricis erexit, et collocato ante illam thuribulo duos ministros constituit curatores: ut odor thymiamatis nullo tempore decssset. *Atque hinc enatum videtur, ut Abbatia haec, quae primitus in honorem S. Georgii fundata est, jam S. Gerardi, subinde Abbatia B. M. V. serius vero hoc solo titulo nominaretur.* Aetate Ludovici I. Abbatiam hanc adhuc perstitisse, Gerardique corpus illic quievisse, testis est continuator Biographiae Gerardi; ad annum enim 1361 refert, Elisabetham Caroli regis viduam Monasterio S. Gerardi pretiosa ornamenta contulisse, et sepulchrum pro levandis Sancti Reliquiis fieri curasse. Quamdiu deinceps superstes manscrit, incertum est. Ex circumstantiis temporum conicere licet aut 1400, quo Gerardi corpus Venetias translatum est, aut brevi post intercidisse, si enim aliqua Regni Hungariae provincia, certe Csanádiensis, tamquam vicinior finibus turcicis, furori et rapacitati Barbarorum Saeculi XV. vel maxime patuit. (i. h. 30—31. ll.)

¹⁾ *Praeter Abbatiam S. Georgii* — folytatja más fejezet alatt — *aliam quoque sub titulo S. Bernardi Csanáдини fuisse, ex Bulla Alexandri VI. qui 1493 eandem suppressit, discimus*; quando et quo Auctore fundata sit? nec hinc, nec aliunde constat. Bona eius episcopatus coniuncta sunt, domus vero fratribus ord. Minor. tradita, in comm. urbis Csanád excidio in perpetuas ruinas versa est. (u. o. 31. l.)

²⁾ *Acta Sancti Gerardi. Ex MS. Lunaelacensis monasterii nunc primum edita. Seu Legenda Maior.* Kiadva in *Sancti Gerardi Episcopi Chanadiensis Scripta et Acta hactenus inedita.* Albo-Carolinae 1790.

³⁾ *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana.* St.-Gallen 1849.

⁴⁾ *Emlékiratok a magyar keresztyénség első századáról.* Pest 1869.

⁵⁾ Domina Regina Elizabeth, relicta Caroli regis, Ungarie illustris domini, ex quo de quadam infirmitate sua per merita sancti Gerhardi convaluerat, ideo eadem domina ex devocione quam ad ipsum sanctum Gerhardum habebat, monasterium ipsius viri Dei in edificiis extendit. (*Vita S. Gerardi* cap. XXIII. Batthyánál: *Acta et Scripta* pp. 358—359. Endlichernél: *Rer. Hung. Monumenta Arpadiana* p. 233. Szabónál: *Emlékiratok* 87—88.)

toldalék¹⁾). Ezért közli azt Endlicher is az eredeti szerkezettől megkülönböztetve²⁾, s ennélfogva épen nem mondhatni, hogy maga a legrégibb életirat, mely történeti kutatóinknak is egyszersmind legrégiebbje, tanuskodnék a Sz. Gellért-apátságról. A mi pedig magát a középkori toldalékot illeti, ennek kifejezésében sem láthatni tulajdonképi bizonyítékot. Hiszen csak *Gellért monostora* említetik, a monostor szó pedig — mint későbbben tüzete-sebben is látni fogjuk, — nem azonos mindig az apátsággal, s a leírók néhány századdal későbbben élve, már saját koruk nyelvén beszéltek s nem minden alap nélkül nevezhették a Boldogs. Szűz csanádi egyházát, **Sz. Gellért alapítványát Sz. Gellért monostorának**.

Ezen egyetlen egy helyet kivéve tehát sehol sem tudunk irodalmi nyomot, mely a Sz. Gellért vagy Sz. Bernát-apátságról szóló állítást támogatná. Még Pázmány bibornok is mit sem tudott róla, amint jegyzékében tényleg nem is említi fel azt³⁾. Van azonban más s az irodalminál látszólagosan mindenestre szilárdabb alapja, a mennyiben — mint eleve érintettük — *diplomatikai* alapra visszavezethető. Említik azt ugyanis Berengari Jakab és Bonofato Raymond pápai collectorok azon okiratban, melyet az általok Magyarországon 1332—1337 folytán szedett »collecta papalis«, vagyis a pápai dézsma felől kiállítottak⁴⁾. Ez iratban mondatik a többi között: *Nicolaus Abbas S. Gerardi* (solvit) *mediam marcam*⁵⁾. Egy másik okiratban pedig megneveztetik Márton, a csanádi Sz. Gellért-monostor apátja. Ez Nagy Lajos király okirata, mely 1380-ban kiadva, az apátság birtokviszonyainak rendezésére vonatkozik, s következőleg szól:

»Nos Ludovicus, Dei gratia Rex Hungariae, Poloniae, Dalmatiae etc. Memoriae commendantes tenore praesentium significamus, quibus expedit, universis: Quod religiosus vir, Dominus frater Martinus, *Abbas Monasterii Sancti Gerardi de Chanadino*, nostrae Maiestatis adeundo conspectum, conquestus extitit in hunc modum: quod nonnulli praedecessores sui Abbates et signanter frater Paulus Abbas dicti loci, praedecessor suus immediatus, diversas possessiones, piscaturas, et alia iura praedicti Monasterii, variis modis et pactis, ac obligationibus penisque adiectis mediantibus, diversis personis Ecclesiasticis et secularibus remittendo, assignando, impignorando, infeudando, et distrahendo, absque scitu et consensu regiae Maiestatis, ad quam verus dicti Monasterii patronatus spectare dignoscitur, ab ipso monasterio alienasset, in eiusdem monasterii et suum, fratrumque suorum grande praeiudicium atque damnum; supplicans nobis humiliter, sibi et eidem monasterio super his de opportuno prouidere. Nos igitur dicti fratris Martini Abbatis iustis supplicationibus misericorditer inclinati, et dicti monasterii diutinis incommodis et ruinis compassi, habita super praemissis vna cum Dominabus Serenissimis reginis, Genitrice et Consorte Maiestatibus charissimis, regnique Praelatis et Baronibus deliberatione matura, vniversas et singulas huiusmodi remissiones, assignationes, impignorationes, feudationes, distractiones et alienationes possessionum, piscaturarum et aliorum iurium

¹⁾ Szabó Károly az életirat magyar fordításához csatolt jegyzetében, i. h. 87. l. ¹⁾ jegyz.

²⁾ Ld. i. m. 233. lapon.

³⁾ L. *Appendix Secunda. De Religiosis Ordinibus*. Péterffy-nél: *Sacra Concilia Eccles. R. C. in Regno Hung. celebrata*. II, 273.

⁴⁾ *Decime Sexennales per Dominum Clementem PP. V. in Concilio Viennensi impositae, collectae in toto regno Hungariae ac Transilvaniae ab anno MCCCXXXII. usque ad MCCCXXXVIII. ab Jacobo Berengarii et Raimundo de Bonofato Collectoribus*. Theinernél: *Vetera Monumenta Historica Sacram Hungariam Illustrantia*. Róma 1859. I, 556—558.

⁵⁾ U. o. 563. l.

reddituum et prouentuum quorumcunque monasterii antedicti, per praelibatos Abbates eiusdem loci quouismodo, quibuscunque personis absque nutu et consensu, vt praefertur, regiae Maiestatis factis hactenus et contractis, simul cum litteris quibuscunque formis, expressione verborum confectis, et in eisdem expressis de plenitudine nostrae regiae potestatis cassamus, annihilamus, vsque vnicum reuocamus; dantes et annuentes praenotato fratri Martino Abbati praemissa quaeuis iura a dicto Monasterio, vt superius exprimitur, alienata et distracta libere, et absque vllo grauamine iuris ordine, requirendi facultatem. Datum Budae Sabbatho proximo ante Dominicam Ramis Palmarum. Anno Domini M.CCC octuagesimo.«¹⁾

Egyebütt okiratainkban hasztalanul nyomozzuk nevét.

A mi pedig másik névváriánsát illeti, Batthyán volt az, ki arra legelőbb figyelemzetett. A római acták között kutatva, rátalált azokban *Sz. Bernát* apátságára. Nevezetesen VI. Sándor pápának egy 1493-ban kelt s az akkori esanádi püspökhöz intézett bullája említik azt e néven fel. A nevezetes okirat a következő :

Alexander Episcopus Servus Servorum Dei, ad Perpetuam rei memoriam.

»Divina disponente Clementia etc. Sane cupientes, ut dilectus Filius Lucas Electus Chanadiensis, qui hodie a vinculo, quo Ecclesiae Bosnensi, cui tunc praeerat, tenebatur, de Fratrum Nostorum consilio, et Apostolicae potestatis plenitudine absolventes, ad Ecclesiam Chanadiensem, tunc certo modo Pastoris solatio destitutam, Apostolica duximus auctoritate transferendum, praeficiendo eum illi in Episcopum, et Pastorem, ut pro tempore existens Episcopus Chanadiensis commodius sustentetur, et statum suum juxta Pontificalis exigentiam dignitatis et decentius tenere possit, de alicujus subventionis auxilio providere, habita super hoc cum eisdem Fratribus deliberatione matura, *omnia, et singula bona immobilia, ac possessiones olim Monasterii Sancti Bernardi Chanadiensis, Ordinis S. Benedicti*, quod hodie etiam certo modo vacans, illiusque nomen, et ordinem, ac dependentiam, si qua fit, de Fratrum praedictorum consilio, penitus suppressimus, et extinximus, illudque Fratribus Ordinis Minorum de observantia nuncupatorum pro eorum domo perpetuo, ad instar aliorum dicti Ordinis Minorum domorum, concessimus, de simili consilio Auctoritate praedicta ab illo separamus, et dividimus, illaque, ac eorum fructus, redditus, et proventus, qui quinquaginta florenorum auri de camera, secundum communem aestimationem, valorem annuum, ut accepimus, non excedunt, Mensae Episcopali Chanadiensis dicta auctoritate etiam perpetuo applicamus, appropriamus, et assignamus. Ita quod liceat Lucae Electo, et pro tempore existenti Episcopo Chanadiensis predicto, per se, vel alium, seu alios corporalem possessionem bonorum praedictorum propria Auctoritate libere apprehendere, et perpetuo retinere, illorumque fructus, redditus, et proventus in suos, et mensae praedictae usus, et utilitatem convertere, cujusvis licentia super hoc minime requisita, Non obstantibus constitutionibus, et ordinationibus Apostolicis, statutis, et consuetudinibus dicti ordinis Sancti Benedicti, juramento, confirmatione Apostolica, vel quavis firmitate alia roboratis, ceterisque contrariis quibuscunque. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae separationis, divisionis, appropriationis, et assignationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Siquis autem hoc attentare praesumpserit, indignationem Omnipo-

¹⁾ Eredetije a királyi kamarai levéltárban. Felvette gyűjteményébe Hevenesi Tom. LXV. sub SS. pp. 201. et seq. Innen közölte Fejér: *Cod. Dipl.* Tom. IX. Vol. V. pp. 372—374. CC. db. (V. ö. azonkiv. *Fuchsoffer-Czinár: Monasteriologia* II, 229.)

tentis Dei, ac Beatorum Petri, et Pauli Apostolorum ejus se noverit incursum. Datum Viterbii Anno Incarnationis Dominicae Millesimo, quadringentesimo, nonagesimo tertio. Pridie Nonas Novembris. Anno secundo.«¹⁾

És ime ezen okmányra helyezkednek aztán iróink, mint alapra, nem kutatva bővebben a dolgot, sem meg nem vizsgálván az idézett pápai bulla e tekintetbeni hitelességét, valamint teljesen figyelmen kívül hagyva az erre vonatkozó többi okmányt. Még azon állítást sem feszegették, mely a két különböző okirat említette apátságot egymással azonosította, s *egynek* hirdette.

E tényállással szemben most természetesen az a kérdés támad:

Először : *Mennyiben képezhetnek eme diplomatikai érvek Sz. Gellért s illetőleg Sz. Bernát csanádi apátsága történeti létezettsége mellett pozitív, dönthetlen bizonyítékot?*

Másodszor : *Egy s ugyanazon apátságra vonatkoznak-e a hazai és római okiratok? s ha igen, melyik a két nevezett közül a tulajdonkép történelmileg megállapítható? Végre*

Harmadszor : *Megegyeztethetők-e az erre vonatkozó adatok egymással s valamenynyien magával a történeti valóval is?*

III.

Megvalljuk, hogy ha I. Lajosnak fennebb közlött 1380-dik évi okirata mellett reánk esetlegesen egyéb diplomatikai érvek fenn nem maradtak volna, kénytelenek lennénk az abban előforduló Sz. Gellért-apátságot, mint megállapított történeti tényt ellenmondás nélkül elfogadni. A történeti érdek szerencséjére azonban birunk oly okiratokkal, melyek e tekintetben a való historicumot teljesen felderítik, minden kételyt határozottan eloszlatnak s az anachronismust napnál világosabban feltüntetik.

Ez okmányokból látni lehet, hogyan értsük ama fentidezett 1380-dik évi diplomát?

Nagy Lajos okiratában ugyanis — mint láttuk — tudtára adatik mindenkinek, hogy Frater Márton apát úr, a *csanádi sz.-Gellért monostor apátja*, panaszkodva járult a király elé monostora elharácsolt birtokai ügyében s ez okmányban jelen kérdésre vonatkozólag természetesen az a fődolog, hogy a panasztevő Márton *Abbas Monasterii Sancti Gerardi de Chanadino*-nak mondatik.

Azonban legott teljesen más értelmet nyer a dolog három hiteles másik okirat által.

Az egyik Széchi Frank országbíró oklevele, melyet ő 1397-ben, tehát 17 évvel később állított ki.

Ez oklevél a következő :

»Nos Comes Frank, filius Lodomeriae Bani, de Szechen, Judex Curiae Serenissimi et Magnifici Principis Domini Sigismundi, Dei gratia Inclyti regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Marchionisque Brandenburgen. etc. Memoriae commendantes tenore praesentium significamus quibus expedit vniuersis : Quod nobis trigessimio sexto die octauarum Festi beati Michaelis Archangeli vna cum regni Nobilibus, pro faciendo causantibus

¹⁾ Ex Registrat. Libro X. anni II. Alexandri PP. VI. pag. CLXVII. Batthyán : *Series Epopor. Chanadiensium*, pp. 115—116. in *Actis et Scriptis S. Gerardi*.

moderatio Judicio, in sede nostra Judiciaria sedentibus, *Vir religiosus, Dominus Frater Emericus Abbas Monasterii Beatae Virginis de Chonadino*, personaliter ad nostram veniens praesentiam, exhibuit nobis quasdam Literas Domini Ludouici, pridem similiter regis Hungariae tenoris infrascripti; petens nos, vt tenorem earundem Literis nostris privilegialibus inseri, et transcribi faciendo, sibi dare dignaremur ad cautelam; quarum tenor talis est: Nos Ludouicus stb., mint fentebb. Nos itaque iustis ac legitimis petitionibus dicti Domini Abbatis annuentes, praescriptas Literas ipsius Domini Ludouici regis praesentibus Literis nostris Privilegialibus pendentis sigilli nostri authentici munimine roboratis inseri, transumique, et transcribi faciendo, eidem Domino Abbati duximus concedendas, communi Iustitia suadente. Datum in Wissegrad sexta die termini praenotati. Anno Domini MCCCXCVII-o.«¹⁾

Ez oklevélben tehát már az *Abbas Monasterii Beatae Virginis de Chonadino* említették, ki azon kérelemmel járult az országbíró elé, hogy erősítené meg újból s írná át Nagy Lajosnak 1380-ik évi okiratát!

Egészen hasonlóan mondja ezt ugyanazon Frank országbírónak 1402-dik évi okirata, mely következőleg hangzik:

»Nos Comes Frank, filius Konyae Bani de Széchen, Judex Curiae Serenissimi et Magnifici Principis Domini Sigismundi Dei gratia, Inclyti Regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Marchionisque Brandenburg etc. Memoriae commendantes tenore praesentium significamus quibus expedit vniversis. Quod nobis trigesimo sexto die Octauarum festi Beati Michaelis Archangeli vna cum Regni Nobilibus, pro faciendo causantibus moderatio Judicio in sede nostra Judiciaria sedentibus, *Vir religiosus Dominus Frater Emericus Abbas Monasterii Beatae Virginis de Chanadino*, personaliter ad nostram veniens praesentiam, exhibuit nobis quasdam Literas Domini Ludouici, pridem similiter regis Hungariae, tenoris infrascripti; petens nos vt tenorem earundem literis nostris privilegialibus inseri et transcribi faciendo, sibi dare dignarem, ad cautelam, quarum tenor talis est: Nos Ludouicus, mint fentebb. Nos itaque iustis et legitimis petitionibus Domini Abbatis annuentes, praescriptas literas ipsius Domini Ludouici regis praesentibus Literis nostris priuilegialibus pendentis sigilli nostri authentici munimine roboratas inseri, transumique et transcribi faciendo, eidem Domino Abbati duximus concedendas communi iustitia suadente. Datum in Visegrad sexto die termini praenotati. A. D. M-o Quadringentesimo Secundo«²⁾

De az orodi káptalannak azon átirata is, melyet az 1412-ben *Miklós* apát kérelmére, ki úgy látszik a Frank okleveleiben említett *Imre* apátnak utóda volt, annak számára kiállított, ugyanazt bizonyítja. Ez átirat ugyanis a következő:

»Capitulum Ecclesiae Orodensis, Omnibus Christi fidelibus praesentibus pariter et futuris, notitiam praesentium habituris, salutem in salutis largitore, ad Universorum notitiam harum serie volumus peruenire: quod ad nostram perso-

¹⁾ Az okmányt az orodi káptalannak 1412-ik évi átiratából, mely a kamarai levéltárban őriztetik közölte Fejér: *Codex Diplom.* Tom. X. Vol. VIII. pp. 435—436. CCXX db. Megvan Hevenesinél Tom. LXV. sub SS. p. 201. s v. ö. Czinárral: *Index Alphabeticus* p. 88.

²⁾ Az orodi káptalannak eredeti átiratából közölte Fejér: *Cod. Dipl.* Tom. X. Vol. IV. pp. 180—181. LXXIII. db. Előfordul Hevenesinél i. h.

naliter veniens praesentiam Dominus Frater Nicolaus, Abbas Monasterii Beatae Mariae Virginis de Chanadino, exhibuit nobis quasdam literas viri magnifici, condam Comititis Frank filii Konye Bani, de Zechen, tunc Judicis Curiae Domini Sigismundi Dei gratia Inclyti regis Hungariae, continentes in se tenorem quarundam Literarum Excellentissimi Principis Domini Ludouici Regis felicis recordationis, tenoris infrascripti petens nos, vt tenorem earundem Literis nostris priuilegialibus inseri et transcribi faciendo, sibi dare dignemur, vberiore ad cautelam, Quarum quidem tenor talis est: Nos Comes Frank, filius Konyae Bani stb., mint fentebb. Nos igitur iustis et legitimis petitionibus annotati Domini Fratris Nicolai Abbatis annuentes, praedictas Literas ipsius Comititis Frank praesentibus literis nostris priuilegialibus pendentis sigilli nostri authentici munimine roboratas inseri, transumique et transcribi facientes, eidem Domino Abbati duximus concedendas, communi iustitia suadente. Data est haec transcriptio per manus Magistri Emerici Lectoris, socii et concanonici nostri, octauo die festi Omnium Sanctorum. Anno Domini MCDXII. Praesentibus honorabilibus et discretis viris Dominis Stephano Cantore, Andrea Custode, Magistris Jacobo de Naglak, Simone et Joanne, caeterisque Canonicis et fratribus nostris in Dei Ecclesia salubriter existentibus.« L. S.).

Igy tehát — mint láthatni — ugyanazon monostor, melyet I. Lajos király Sz. Gellért csanádi monostorának nevez, Széchi Frank országbíró, valamint az országos hitelességű orodi káptalan, megegyezőleg a *Boldogságos Szűz csanádi monostorának* nevezik s ezért kétségtelen, hogy Bubek Detrik nádornak 1400-ban kelt s illetőleg a budai káptalannak általa hivatolt 1398-diki okiratában előjövő *csanádi Bold. Szűz Mária-apátság* ugyancsak az általunk nyomozottal azonos²⁾.

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* Tom. X. Vol. V. pp. 367—368. CLXVII. db. Megvan Hevenesinél is. i. h.

²⁾ Ezen okiratokat ugyancsak Fejér közli, bár mint maga is megjegyzi »ex apographo admodum mendoso.« (*Cod. Dipl.* Tom. X. Vol. II. pp. 819—825. CDXI. db.) A nádor okirata a Takson és Nemeg (Alsó-Némedi) közti határigazolásra s illetőleg a budai káptalani okirat által említett azon birtokátengedésre vonatkozik, mely a csanádi apát és Péter váci püspök között történt meg. Mondatik amott, hogy a »possessio (Nemegh) ipsi Domino Episcopo a Domino Abbate Ecclesiae Chanadiensis per formam camby fuisset de voluta« és hogy »ipseque Dominus Episcopus super praemissa cambiali permutatione litteras haberet efficaces, et ibidem in omnium documentum quasdam litteras Capituli Budensis Ecclesiae privilegiales, alphabeto interceisas, die Dominico proximo ante festum Visitationis Virginis glorio-sae Anno Domini M. CCC. XC. VIII. confectas nobis demonstraui, exprimentes, quia Venerabili viro quondam Patre Domino nostro Episcopo Ecclesiae Vacien-sis ab vna, parte vero ex altera religioso viro Domino Fratre Mathia, Abbate Monasterii beatae Virginis de Chanadino personaliter ad praesentiam Capituli aduenientibus, pro eorundem consensu extitisset reuelatum in hunc modum: quia ipsi matura deliberatione inter se prachabita, pro perennalibus, ad commodioribus ipsorum partibus, et vsibus consequentibus, in quibusdam ipsorum possessionibus infra annotandis, huiusmodi ordinationem, et concambium in alium durabiles fecissent et ordinassent, quia praefatus Dominus Frater Mathias Abbas quondam suam dicti Monasterii possessionem, totalem, Nemegh apellatam in comitatu Pesthiensi adiacentem, cum omnibus suis vtilitatibus, vtilitatumque integritatibus ac pertinentiis vniuersis, terris cultis, et incultis, arabilibus, fimatis campestribus, syluis, nemoribus, pratis seu foenilibus, virgultis, aquis, aquarumue curtibus, Ecclesia in eadem constructa — aliique cunctis vsibus et proprietatibus, quouis nomine vocabuloque vocitatis, ad eandem ondique de iure, pertinentibus, sub suis veris metis et antiquis, quibus eadem per ipsum et per priores suos possessores tenta fuerunt et possessa, praefato Domino Petro Episcopo Vacien-si et suo Capitulo, ac successoribus Episcopis vniuersis titulo cambiali dedisset, assignasset et contulisset, nec non Capitulo praenotato iure perpetuo, et irreuocabiliter tenendam, possidendam, et habendam. Cuius quidem ipse dans petitis apud quamdam syluam et dioecesis sui episcopatus possessionem Sytua vocatam in Comitatu Chanadiensi prope Morisum existentem, cum omnibus suis vtilitatibus et pertinentiis vniuersis, rebusque omnibus, vsibus et prouentibus ac pleno dominio, modo simili sub suis veris metis et antiquis per ipsum possessis, nec non centum florenos, eorum quemlibet centum denariis prius et simpliciter numerando, ac viginti equos equatiales, decem sine poledris earum, et alias decem cum poledris quinque pariter poledris vaccis, et aliis quinque foetus suos producentibus, nec non vnum equum emmissarium, vulgo Mény nominatum, in additamentum et supplementum concambii possessionis Situa antelatae, similiter per modum concambii et permutationis, praenominato Domino Mathiae Abbati et suo monasterio antedicto dedisset, assignasset et contuli-

Igy aztán czáfolhatlanul világos, hogy a két különböző nevezett alatt egy s ugyanazon monostor értetik és hogy ennél fogva valóságos anachronismus, ha íróink a két kifejezés alatt két, egymástól független, külön monostort értenek s létezettnek állítanak.

Ez hazai okiratainkra nézve.

A mi pedig a római diplomákat illeti, a pápai collectorok tizedjegyzékét és VI. Sándor pápa bulláját, melyre Batthyán támaszkodik, röviden csak ezt jegyezhetjük meg. Berengari Jakab és Bonofato Raymond szintén csak koruk beszéd módját használták ép úgy, mint a *Vita*-nak folytatói. A jegyzékekben előjövő elnevezés tehát ugyanannyit bizonyít, mint a legenda kifejezése: *vagyis épen nem bizonyítja azt, hogy Csanádon egy Sz. Gellértről elnevezett apátság létezett volna*. Az a Miklós apát, kitől ők fél márkát kaptak tizedül, valósággal történeti személy, de midőn őt a *Sz. Gellért-monostor apátjának* nevezik, csak azt láttatják, hogy az a monostor, melynek említett Miklós apátja volt, azon időben közönségesen ilykép volt elnevezve. Később lesz alkalmunk kimutatni, hogy bizonyos tekintetben ez elnevezés nem is volt helytelen. Helytelenné csak akkor válnék, ha akként magyaráztatnák az, *mintha Csanádon egy Sz. Gellért tiszteletére fennállott s neki dedikált apátság létezett volna*.

VI. Sándor bullájára nézve ellenben azt jegyezzük meg, hogy ha maga ezen okirat ellen, melyet — mellesleg legyen mondva, Theiner nem közöl — nincs is kifogásunk, igen is lehet kifogásunk az abban előforduló elnevezés ellen. Ez lehet tényleg a szórakozott leirók egyszerű tollhibája; lehet egyszerű de eredeti névösszezavarás, de lehet végre magának Batthyánnak is téves olvasása. A pápai okiratok amúgy is feles példát mutatnak a *névtorzításra* nézve s valamint ugyanazon VI. Sándor egyik bullája többi közt a »Monasterium Petri Waraidini« vagyis a *péterváradi »Wachiensis dioecesis«*-belinek mondja¹⁾ nyilván »*Bachiensis*« helyett: ép oly könnyen csúszhatott másik okiratába a »Monasterium Sancti Gerardi Chanadiensis« helyett a »Monasterium Sancti Bernardi Chanadiensis« is, hol tehát csakis két egyszerű betű képezi a különbséget. Két betű alapján pedig egyáltalán nem érezheti magát a lelkiismeretes történetíró feljogosítva egy apátság felidézésére akkor, mikor semmi alapítási okirata, de a lehető legcsekélyebb egyéb nemű, akár diplomatikai, akár merően historiai nyoma nincsen²⁾. És hogy másrészt a fogalmazók, a leirók és a másolók mily könnyen tévedhettek, arra nézve egy nagyon is plausibilis érvet láthatunk egy másik, későbbi püspök nevére nézve. A csanádi püspökök névsorában ugyanis van egy, kinek neve iránt ép az okiratok irmodorának ellentétességénél fogva még mai nap sem vagyunk tisztában. Pray *Salardus*-nak és *Galbardus*-nak írja³⁾, Gams *Gerardus*-nak és *Galardus*-nak⁴⁾, Palugyay⁵⁾ és Preyer⁶⁾ *Gellért*-nek, másként *Salárd*-nak, *Fejér*⁷⁾,

set in aeternum tenendam, possidendam et habendam“. Majd áttérve a határigazolási ügyre nemcsak *Mátyás csanádi apátot*, hanem annak utódát *Lukácsot, Dominum Lucam Abbatem Chanadiensem* is felemlíti több ízben. (V. ö. ezzel Fuxhoffer-Czinárt is. *Monasteriologia*. II. 229.)

¹⁾ Theinernél: *Vetera Monum. Historica*. II, 536. l. DCCXXII db.

²⁾ És ez igazságot elég érthetően fejezi ki Henszlmann is, midőn írja: »ezen később keletkezett sz. Gellért vagy Bernárd csanádi apátságnak templomáról oly keveset tudunk, hogy, bár Fuxhoffer-Czinár idézi egy 1493-ban kelt pápai bulla nyomán, maga is alig hiszi, mikép ezen egyetlen okirat nyomán, hajdani fennállására biztos következtetést lehessen vonni. (Archaeolog. Közl. VIII. I. 13. *) jegyz.

³⁾ *Specimen Hierarchiae Hungariae*. II, 294.

⁴⁾ *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*. p. 370.

⁵⁾ *Magyarország Leirása* IV, 359.

⁶⁾ *Monographie der Stadt Temesvár*. 113. l.

⁷⁾ *Codex Diplomaticus*. IX. I, 216 s lásd *Index*-ét is.

Czinár¹⁾ és Cherrier²⁾ *Gebhardus*-nak, a megyei schematismus pedig *Gerardus*-nak, alias *Salardus*-nak, *Gebhardus*-nak nevezi³⁾.) Batthyán kritikailag akarván a zavart tisztázni, a római okiratok alapján megtámadta Prayt, mert szerinte a nevezett okiratok folytonosan *Gebhard*-nak nevezik a püspöket s csakis valamelyik magyar poenitentiarius olvashatott *Gebhard* helyett *Salárdot*. Ez oknál fogva ő ugyancsak *Gebhard* nevezet alatt igtatta be a püspöket katalógusába⁴⁾. És íme Batthyán mégis határozottan tévedett, bár Fejér Codex diplomaticusában csakugyan mindenütt a *Gebhardus* névvel találkozunk. Azóta ugyanis az oratorianus Theiner is kiadta a vatikáni okmánykincseket, de ezek minden variatio nélkül a püspök nevét *Galhardus* de Carceribusnak hirdetik⁵⁾.

E példa, úgy hisszük, elég bizonyítékot nyújt, de saját specialis esetünkre nézve amellet még azt is tekintetbe kell venni, hogy VI. Sándor pápa kérdésben levő bullája 1493-ban nem valami új alapításu apátságról beszélhet, hiszen határozottan mondja: »possessiones olim Monasterii Sancti Bernardi Chanadiensis, Ordinis Sancti Benedicti,« már pedig, ha egy ősi apátságról, szólna, hogyan magyarázzuk meg azt magunknak, hogy a Vita S. Gerardinak épen azon zárrésze, mely XIV-ik vagy XV-ik századbéli toldalék, ezt egyáltalán meg nem érinti?

Ennek következtében kétségtelennek tartjuk, hogy a bullában előjövő Bernát-monostor azonos a Gellért-monostorral, ugyanazon Gellért-monostorral, melyet Berengari Jakab és Bonofato Raymond dézsmajegyzékekben, valamint I. Lajos király 1380-ik évi diplomájában említenek, következőleg ugyanazonos a Boldogságos szűz Mária csanádi monostorával, illetőleg egyházával is, és Batthyántól mindenesetre kritikátlan eljárás volt, midőn magát a bulla jámbor kifejezése által oly könnyen félrevezetteté, hogy aztán önmaga legyen a későbbi íróknak félrevezetője⁶⁾.

IV.

Ezt tudva, most már azon további kérdés merül itt fel, hogy két nevezet alkalmaztatván egy s ugyanazon apátságra, melyik e kettő közül a tulajdonkép történelmileg megállapítható?

Hogy e kérdésre felelhessünk, szükséges egy futó pillantatot vetni Csanád püspöki székhely vallási, illetőleg szerzetesi intézeteire, a mi a kérdést legott teljesen tisztázni fogja előttünk. Ezzel egyszersmind oly tévedéseket is ki fogunk igazítani, mint minő a Sz. György és a bold. Szűz csanádi apátságát vitató tan.

A legrégibb s mondhatni egyszersmind a leghitelesebb adatokat Csanád-egyház-megye hajdani hitéletére nézve, a sokszor hivatolt »Vita Sancti Gerardi« szolgáltatja. —

¹⁾ Index Alphabeticus p. 520.

²⁾ A magyar egyház története. 191. l.

³⁾ Schematismus Cleri Dioec. Csanadiensis p. 9.

⁴⁾ Series Episcoporum. Chanad. i. h. 33 és kk. 11.

⁵⁾ Vetera Monumenta Hist. I, 612, 613, 615, 616, 619, 620, 625, 631, 632, 634, 643, 669, 675, 676, 679, 681, 712, 719, 752, 758. S mindehhez lásd „Csanád“ monographiánkat a Tört. Adattár-ban. III, 278, ¹⁾ jegyzet.

⁶⁾ Amennyiben pedig Batthyán — mint mondva volt — a Bernát-monostort az egresi apátsággal azonosítja, tévedése épen megfoghatatlan.

Ezen XI-ik századbéli kutforrás¹⁾ tehát Csanád városának monostoraira nézve is a legmegbízhatóbb tájékoztatást nyújtja; belőle értesülünk az aziránt, hogy a kezdetben Marosvárnak hívott Csanádon, még mielőtt Sz. István a Maros-Tisza-Dunaközre uralmát tényleg kiterjeszthetné, a biznanci hegemonia által consolidált görög szertartású keleti kereszténység az egész alvidékre nézve gyűpontját bírta²⁾. A Viddinben keleti szertartás szerint megkeresztelt Ohtom, itt Keresztelő Sz. János tiszteletére monostort építtetett, apátot helyezvén bele görög barátokkal, az ő törvényök és szertartásuk szerint³⁾. És ez volt egyszerűen az egész vidék, Ohtom tartományának, egyedüli monostora⁴⁾, melyben utóbb azon hős keresztények testei lőnek eltemetve, kik Sz. István seregében a daczos dynasta ellen harczolván, a nagyőrszi csatásíkon elvérzettek⁵⁾.

Sajátságos mindenesetre a különböző nézet, mely magát irodalmunk terén ezen monostor neve és alapítása körül érvényesíté. Vannak írónk, kik szerint ezen monostor Sz. Györgyről volt elnevezve. Így állítja azt például Lányi-Knauz⁶⁾, és vannak másrészt írónk, kik szerint ez alapítás Sz. István engedelméből történt volna, csak hogy a veszprémi bazilita-apácák innen annál könnyebben juthassanak lelkészhez, sem mint a távoli Konstantinápolyból. Azonban mi alapon történik ez állítás? valóban meg nem mondhatjuk, s Bárány, ki e körülményt felhozza⁷⁾, ez iránt épen nem tájékoztat. Egy későbbi helyen inkább maga is elfogadja e tant⁸⁾. Mások szerint pedig Ohtom ez apátságot a görög császártól nyert engedély folytán alapította⁹⁾, de ez nyilván a legenda szavainak másodkézből vett értelmezésére, illetőleg a Wion-féle ronesolt szövegnek alapján állíthatott, a mely t. i. így hangzik: *accepta autem potestate a Grecis construxit monasterium*. Annyi bizonyos, hogy a helyes kiadási mondseei codex ez állítást távol sem támogatja s Wion olvasásától egészen elütő. Hiszen ebben ezt olvassuk: *Acceptit autem potestatem a Grecis, et construxit in prefata urbe Morisena monasterium*. De sőt voltak, kik magának Sz. Gellértnek tulajdonították egy, a Sz. János tiszteletére épült csanádi egyház alapítását¹⁰⁾; azért helyén van itt figyelmeztetni, hogy az érintett zárdai codex e tekintetben teljesen elosztat minden eszmezavart. Ez után indulva, biztosan mondhatni, hogy Csanádon nem létezett két oly egyház, melynek egyike Ker. Sz. János, másika pedig Sz. János tiszteletére lett legyen felszentelve, amaz Ohtom, emez pedig Sz. Gellért által

¹⁾ Horváth Mihály újabb keltezésével (*Magyarorsz. Tört. I, 127. l. 1) jegyz.) szemben v. ö. Katona: *Hist. Critica. I, 355 és 357.* — Kerékgyártó: *Magyarország művelődésének története. II. köt. I. füz. 52—53 ll.* — Toldy: *A magyar nemzet irodal. tört. I, 79.* Ortway: *Csanád* — közzétéve a *Történelmi Adattár III-ik kötetében 37. l.**

²⁾ *Tört. Adattár. III, 41.*

³⁾ *Acceptit autem potestatem a Grecis, et construxit in prefata urbe Morisena monasterium in honorem beati Joannis Baptiste, constituens in eodem Abbatem cum monachis Grecis juxta ordinem et ritum ipsorum.* (*Vita S. Gerardi* cap. X. Batthyánál: *Acta et Scripta*, p. 319. Endlichernél: *Monumenta Arpadiana. 215. l.*)

⁴⁾ *In eadem provincia aliud Monasterium istis temporibus non erat.* (*Vita S. Gerardi*, cap. X. Batthyánál: *Acta et Scripta* p. 323. Endlichernél: *Monum. Arpad. 217. l.*)

⁵⁾ *Corpora vero christianorum, qui ceciderunt in prelio, tollentes duxerunt in Möröswar, et sepelierunt in cimiterio S. Joannis Baptiste in monasterio Grecorum.* (U. o. i. f. és u. h.)

⁶⁾ Ohtom vajdáról — olvassuk nálok — ki Glád ivadéka volt, tudjuk, miként Bodonban görög szertartás szerint keresztelkedvén, *Marosvárosban Sz. György görög monostort alapított.* (*Magyar Egyháztörténel. I. 626. lap.*)

⁷⁾ *Torontál hajdانا. I. r. 89. l.*

⁸⁾ U. o. 138. l.

⁹⁾ Böhm: *Délmagyarország külön történelme. I, 80.* Wlad: *A román nép és ügye, 114. l.*

¹⁰⁾ L. Bárányt i. k. I. r. 92. l.

alapítva. A különböző íróknál külön templomokul jellegezett *János-egyház tehát egy s ugyanaz.*¹⁾

A város elfoglalásával azonban a monostor megszűnt a görög barátok tartózkodási helye lenni. István vezére, Csanád, ugyanis még a csata előtt megfogadta, hogy ha Isten őt Sz. György vértanu esedező közbenjárására, győzelemre segíti, azon helyen, melyen imádkozva, fogadalmát tette, kolostort építend, a mi utóbb úgy meg is történt; mert diadalt nyerve Oroszlánoson, Sz. György vértanu tiszteletére monostort emelt²⁾, s ide hozta Sz. János csanádi monostorából a görög barátokat apátjokkal együtt, helyébük Csanádra pedig benczéseket telepített³⁾.

Ez apátsági monostor képezte ezentúl — miután Sz. István itt a tartomány birtokbavétele után püspökséget alapított — a püspöki és a káptalani székházat; e monostor egyháza lett a püspöki és káptalani székesegyház, miután Chrodogang püspöknek Olasz- és Németországban általánosan divó szabályai szerint Csanádon is a püspök benczés káptalanbelieivel közös életet élt⁴⁾. Még helyét is kijelölhetjük ezen épületnek. Ott állott az, hol az 1868-ban lerombolt csanádi templomka állott, tehát hol jelenleg, más keletelés mellett, a díszes új plébániatemplom emelkedik fel. Itt állott valósággal a görög Sz. János monostor és egyház⁵⁾.

Kevéssel utóbb Sz. Gellért, csanádi püspök, az életirat tanuskodása szerint, új monostort emelt Csanádon, akár mivel a régi nem volt annyira tágas, hogy megfelelt volna az igényeknek, akár pedig mivel azt egyébkénti szükségletek kívánták⁶⁾. Ő az új

¹⁾ L. ehhez Henszlmant is, ki az ugyanazonosságot szintén kimutatja. *Archaeologiai Közlemények.* VIII. köt. I. füz. 13 l. s v. ö. *Tört. Adattár* III, 42. l. ¹⁾ jegyz.

²⁾ A legrégebb okleveles emlékezet e monostorról a Csanádiaknak egy 1256-ik évi osztálylevele, melylyel e nemzetség az oroszlánosi monostort az egész nemzetségnek osztatlan birtokául főnhagyták. *Monasterium Oroslanus toti generacioni eorum commune esse asseruerunt.* (Szabó: *Emlékiratok* 66. l. ¹⁾ jegyz.)

³⁾ Post hec veniens Chanadinus ad locum, ubi leonem in sompnis viderat, in honorem beati Georgii martiris monasterium edificavit, introducens illuc memoratos Grecos monachos de monasterio beati Joannis Baptiste una cum Abbate . . . monasterium vero ipsorum Episcopo cum fratribus suis (a benczések) assignavit. (U. o. cap. X. XI. Batthyánál i. h. 324 és 326. ll. Endlichernél: i. h. 217 és 219.) Az ez esemény körül támadt irodalmi tévelyeket l. kiigazítva *Csanád* monographiájában. (*Tört. Adattár*, III, 97 — 99. ll.)

⁴⁾ L. *Csanád*, i. h. 101. l.

⁵⁾ Igen érdekesen constatálja ezt tudós Henszlmann Imre. Kiindulva azon tagadhatlan körülményből, hogy az 1868-ban lerombolt templomka a réginek alapzatán épült fel, bizonyosnak találja, hogy azon helyen csakis egy kisebbszerű apátsági templom állhatott. Semmi nyoma sem találtatott itt a mellékkapuknak, az előcsarnoknak, sőt még a toronynak sem, mi épen azt láttatja, hogy a sz. Györgyről címzett (utóbb épült) székesegyház alapzata nem itt nyomozandó. Sz. István korában a magyarországi székesegyházak jellegeként a négy tornyot kell tekinteni, de e helyen egyetlenegynék sem lévén alapzatnyoma, bizonyos, hogy csak alárendeltebb egyház állhatott itt. Igazolja azt továbbá a feltűnő kicsinység is, miután a lerombolt templomnak ür-hosszassága nem tett többet 71 bécsi lábnál, egész ürterülete pedig 2130 □ lábál. Még jelentékenyen kisebb az 1869-ben felásott kalocsai székesegyház alapzatainál, daczára hogy ez épen nem tartozott a nagyobb székesegyházak közé. Már pedig a XI. század elején *Csanád*, mint régi római város, mindenesetre sokkal nevezetesebb hely volt az újabb Kalocsánál, s következetesen nagyobb, terjedelmesebb, nem pedig kisebb székesegyházat követelt; egészen eltekinthetve attól, hogy az újonan keletkezett keresztény vallás ép úgy volt veszélyeztetve *Csanádon*, mint Kalocsán, és hogy így amott is, mint itt, a székesegyházat erőd alakban kellett építeni, nehogy azt az ellenséges pogányhitű könnyű szerrel lerombolhassa. (*Archaeologiai Közlemények.* VIII, 13—19 és v. ö. *Tört. Adattár*, III, 102. l.)

⁶⁾ Crescente igitur numero fidelium, et clericorum, ecclesias vir dei per urbes singulas fabricabat, principale quoque monasterium, quod in honore beati Georgii Martiris ad litus Morosii construxit, sedem Morisenam appellavit. (*Vita S. Gerardi* cap. XIII. Batthyánál i. h. 331. l. Endlichernél i. h. 221. l.) Különben, hogy már legott kezdetben tervezte volt ennek felépítését, bizonyítja ugyancsak a *Vita S. Gerardi* azon szavakkal, hogy a püspök kánonjaival együtt a görögök sz. János monostorába költöztek, miszerint abban addig lakjanak, donec monasterium beati Georgii martiris perficeretur (cap. XI.) És így — mi tagadás benne — a tudós Henszlmann rosszul hibáztatja a különben sokszor tévedt Bárányt, midőn róla azt írja: „hibát követ el Bárány, midőn mondja, hogy a benedekrendi

monostort, hihetőleg ifjúkori emlékei folytán¹⁾ Sz. György vértanu²⁾ tiszteletére avatá fel s ez új monostorba vivé át káptalanját, ide helyezé át püspöki cathedróját és ez új monostor temploma lett innentől fogva a székesegyház. Ott állott az, hol manap a lerombolt templomkával párhuzamosan, éjszak felé a göröghitűek nagyobb mérvű temploma áll, amint tényleg ennek táján nagyobb építmények maradványai találhatók is³⁾. A püspök és káptalana által ott hagyott Kereszt. Sz. János-monostort pedig Fülöp apát foglalta el benézéseivel⁴⁾.

E monostor körül is furesa tévelyek harapództak el irodalmunk terén. Állították, hogy ezt *Csanád*, István vezére építette volna, mint Pető⁵⁾ és Timon, ki e mellett még a Vita S. Gerardira is hivatkozik, melyet oly értelmetlenül összezavar⁶⁾. Mások magának Sz. Istvánnak tulajdoníták alapítását, mint Fridvalszy⁷⁾ és későbbben Jerney⁸⁾, persze ép oly tévesen, mert hiszen a legenda félreismerhetlenül hirdeti, hogy Gellért és senki más a marosparti székesmonostornak alapítója, építője, mint azt különben Turóczy⁹⁾, Spangár¹⁰⁾, Szvorényi¹¹⁾ és mások is hirdetik. Még anachronistikusabb Oltványi István¹²⁾ és Oltványi Pálnak¹³⁾ azon előadása, hogy »két egyház volt Csanádon Sz. György vértanu tiszteletére szentelve: a székesegyházi és a csanádi Sz. György vértanu apátságának temploma, mely utóbbinak alapítási idejét Fuxhofferrel együtt¹⁴⁾ az 1035-dik évre

vendégek ezeknek (a görög barátoknak Csanádon üresen hagyott) zárdájába, mely a püspöknek is lakul szolgált, szállítottak addig, míg a csanádi sz. György tiszteletére emelt templom és monostor elkészült. (*Archaeologiai Közlemények*. VIII. k. I. füz. 13. l.)

¹⁾ L. Novák: Sz. Gellért csanádi püspök élete. Közzétéve Knauz: »Magyar Sion«-jában. III. 564.

²⁾ És nem Sz. Gergely, mint Vályi tanítja (*Magyarország Leírása* I. k. 369.) és maga az *Egyetemes Magyar Encyclopaedia* is. (VIII. 608.) — De nyilván Lányi-Knauz is nagy tévedésben van, midőn írja: »eleinte Sz. Iván, utóbb Sz. Gellért nevére avatott székesegyháza vala.« (*Magy. Egyháztört.* I. 314.) Igaz, hogy a Sz. Gellért nevére avatott székesegyház nem minden időre anachronistikus, de bizonyos az azon időre, melyről Lányi-Knauzék tulajdonkép szólnak. Sz. Iván székesegyháza megszűnván, Sz. Györgyé emelkedett fel, a mit épen tudósaink nem említnek.

³⁾ Ezekről Killer Frigyes, csanádi plébános, 1869. márczius 17-kén kelt levelében azt írja a csanádi ásatásokat vezető Henszlmannnak, hogy nemcsak e templom körül, hanem azon helyen is, mely a görögkeleti templom előtt, a görög-egyesült plébános udvarában fekszik, földalatti ürességet érezni s hogy az érintett udvaron sokféle alaku égetett régi téglák és kövek tanúsítják, hogy e helyen valamikor nagyobb szerű épület állott, t. i., mint Henszlmann hozzáveti, a Sz. György-székesegyház. (*Archaeologiai Közlemények* VIII. 14. l.) V. ö. azonkívül Jerney: *Magyar Tört. Tár* II. 42.)

⁴⁾ L. *Tört. Adatt.* III. 104.

⁵⁾ *Magyar Krónika*.

⁶⁾ Csanád vezéről mondja: Is enim Actomum hominem potentem, D. Stephano Regi repugnantem... praelio superavit, et ante institutum Episcopatum aedem Deo, Sanctoque illi Martyri ad amnem Maruu dedicavit. (*Imago Novae Hungariae*. II. 13. s hasonló mond in *Epitome Chronologica*. p. 4.) Nyilvánvaló, hogy ő az oroszlánosi monostort összetéveszti a csanádival, emezt tulajdonítva Csanád vezérnek a püspökség alapítására előtt, holott Gellért és nem Csanád által alapított, a püspökség megalapítása után és nem előtt.

⁷⁾ *Reges Ungariae Mariani* p. 12.

⁸⁾ Írja ugyanis: »A Sz. György vitéről címzett csanádi székes káptalannak... Sz. István királytól alapítását senki kétségbe nem hozza!« (*A magyarországi káptalanok és konventek, mint hielmes és hiteles helyek története*. Közzétéve a *Magyar Történelmi Tár* II-ik kötetében 42. lap 26. §.)

⁹⁾ Ad eandem Marusii fluminis ripam S. Georgio Martiri et Basilica grandis, et Abbatia Benedictina stabat, sanctum S. Gerardii opus, (*Ungaria suis cum Regibus*. I. 205.)

¹⁰⁾ Sz. Gellért... a többi között Sz. György templomát a Maros vize partján építi (Pető *Magyar Krónikájához* való Toldalék-ban 117. l.)

¹¹⁾ *Hist. Ecclesiast. Regni Hung. Amoenitates* I. 13.

¹²⁾ *Annales Ven. Capituli Cathedralis Ecclesiae Csanád.* Mss. §. XXII.

¹³⁾ A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak r. története. 90. l. 10. §.

¹⁴⁾ *Monasteriologia*. I. 199.

lehet tenni, de melynek javadalmaikat meghatározni nem lehet.« Szerinte »lehet, hogy a görög szerzeteseknek volt apátsági zárdájuk, kik a *szőreghibe* vitettek által (!), — idomított át, vagy nagyobbított meg s már a görögök birtokában is Sz. György nevet viselé e zárdá«¹⁾. Am ha írónk a mondseei codexxal rendelkezett volna, ily tévtanokat soha sem állíthatott volna, a mint épen Fuxhoffer-Czinár is ugyancsak e codex alapján ismerte fel e tévelyt²⁾. Hisz ez a forrás tisztán mondja, hogy a görög szerzetesek csanádi monostora Ker. Sz. János és nem Sz. György tiszteletére volt felavatva; továbbá hogy a görög kolostorból vitetett át a káptalan az újonépült Sz. György-monostorba, mely egy s ugyanaz azon egyházi és másik apátsági monostorral, melyeket Oltványi minden alap nélkül, mint külön-külön apátságokat különböztetett meg.

Egészen magáévá tette e tévelyt az *Egyetemes magyar Encyclopaedia* is,³⁾ melyben F. V. leginkább Oltványi előadására támaszkodva, szintén egy csanádi Sz. György vitézről czimzett székesegyházi káptalant s külön ettől egy csanádi Sz. György vitézről czimzett székesegyházi káptalant s külön ettől egy csanádi Sz. Györgyről nevezett prépostságot említ, bár mégis már azon megjegyzéssel, hogy az első kezdetben *valószínűleg* azonos volt az apátsággal.⁴⁾

De maga a legújabb egyházmegyei *schematismus* is teljesen összekuszálja az életirat világos közleményeit, mert a Sz. Gellért által alapított marosparti Sz. György-monostort oly apátsággként tünteti fel, melyet Gellért a *benczések számára alapított, kiket ebbe Fülöp apáttal elhelyezett*. Tehát nem a székeskáptalan volt ez, hanem egy külön apátság, mely utóbb Sz. Gellért s illetőleg a Bold. Szűz Mária apátságának is neveztetett.⁵⁾ A schematismus ennél fogva sajátságosan épen a legjobb alapra támaszkodva hirdeti a legfelszegebb történeti tanokat. Hiszen Sz. Gellért egyáltalán nem alapított *benczések* számára Csanádon monostort, mint tévesen Fehér Ipoly is gondolja⁶⁾, a Sz. György-monostort nem *benczések* számára, hanem *székesegyházi monostorul, püspöki és káptalani residencziatul alapította* s a dolog e természetén mit sem változtathatott az az esetlegesség, hogy az abba bevitt kanonokok *benczések* voltak. Fülöp apát *benczés* előjáró volt, de nem Sz. György monostorában, hanem a görögök által elhagyott Kereszt. sz. Jánoséban.

Ugy látszik különben, hogy e tévedés alapjaul némikép Pázmány is szolgált, miután ő a maga *Appendix Secunda*-jában, a magyarországi *benczésekről* szólva, a csanádi sz. György *benczés* monostort is említi, melyet sz. Gellért püspök sz. István alatt alapított,⁷⁾ mit mindazonáltal csakis úgy lehet és kell értenünk, hogy a *benczések* után, kik kanonokokká lettek, neveztetett *benczés* apátságnak.⁸⁾

¹⁾ *Birtokviszonyok* 90. l. 10. §. a) jegyzet.

²⁾ U. o. 199—200 ll.

³⁾ VII. köt. 130. s kk. ll.

⁴⁾ Ha egyáltalán így beszélni lehetne, azt mondhatnók, hogy igen is volt Sz. Györgyről nevezett káptalan és prépostság, de csakis úgy értve azt, hogy e káptalan élén prépost állott, a mint az egyáltalán a káptalanoknál előfordul. De külön káptalant, külön személyekkel és ettől külön prépostságot saját káptalani személyzettel felvenni, merően téves állítás.

⁵⁾ A Schematismus állítását l. idézve fentebb 2. l. ⁶⁾ jegyzetben.

⁶⁾ *Egyet. Magy. Encyclopaedia*. VI, 85.

⁷⁾ *Appendix Secunda. De Religiosis Ordinibus, qui olim in Hungaria floruer.* Péterffynél: *Sacra Concilia Ecclesiae R. C. in Regno Hungariae celebrata*. II, 273. Felszámolva itt a *benczés* monostorokat, írja: *De Chánád, St. Georgii Martyris; fundata sub S. Stephano Rege a S. Gerardo, primo Episcopo Chanadiensi.*

⁸⁾ Minderre nézve l. *Csanád* monographiánkat a *Tört. Adattárban* III, 104—105. ll. Péterffy

Mit még ezenkívül e monostorról tudunk az, hogy ez mind nagyságra, mind külső fényre, mind pedig vagyoni felszerelésére nézve túltett a csanádi régi monostoron és egyházon. Sz. István király ugyanis nagyszerű adományaival gazdagította a lelkes egyháznagy alapítványát, többi között ezer márkával járulván költségeihez és ajándékaival nemcsak felékesítvén. Az Isten anyjának tiszteletére még oltárt is emelt s az elébe ezüst füstölőt akasztta, melynek szolgálatára két élemedett korú embert rendele vigyázni, hogy ott a tömjén illata a nap egyetlen órájában se hiányozzék.¹⁾ De öregbiték az alapítványt másrészt a hitbuzgó hivek is.

Tovább hallgatva a legenda tudósításait, megértjük, hogy sz. Gellért ezenkívül még egy másik egyházat is építtetett Csanádon, és pedig a Bold. Szűz Mária tiszteletére. »Miután az Isten embere — mondja világosan a sz. életirat — az egész csanádi egyházmegyét Krisztus hitére térítette s a székesegyházat Szent György vértanu tiszteletére fölépíttette, valamint a boldogságos szűz monostorát a Keresztelő Szent János egyháza tözsomszédságában temetőhelyéül hasonlóan fölépíttette, és ez egyházakat Szent István király által sok jószággal gazdagon adományoztatta, szent lélekkel teljesen, Szent István király halála után tizenegyed évre így járula a vértanuságra.«²⁾ De ott is, hol a legenda sz. István kegyes adományait elősorolja, világosan megkülönbözteti azon ajándékokat, melyeket ő a Szent Szűz monostorának és aztán Sz. György monostorának juttatott. »A Szent Szűz monostorának pedig — mondja ugyanis — hol magának (t. i. Gellért) temetkező helyet választott vala, ez alkalommal a király urtól ötszáz márkát kapa, tíz vég biborral és ötven vég posztóval, a királynétól pedig négy vég bibort és ugyanannyi vég bársonyt. Szent György vértanu egyházának munkájára is ezer márkát ígére, s azt még élete napjaiban ígérete szerint tökéletesen le is fizette.«³⁾ Ennélfogva nyilván helytelenül állítja Henszlmann, hogy a sz. János templomából lett később a sz. Mária tiszteletére felszentelt apátsági templom,⁴⁾ és még helytelenebbül állítja a legújabb megyei schema-

nézve pedig, ki azt állítja, hogy az esztergomi *Breviarium* is úgy beszél, mint Pázmány (*Sacra Concilia* II, 273. sub VV.*) azt jegyezzük meg, hogy a *Lectioes de S. Gerardo Episcopo et Martyre*, a mint azok a XIII. századbeli esztergomi *breviariumban* előfordulnak, ezt bizony szóval sem teszik. A lectio V. említi a Sz. György-monostor alapítását, de nem mint benzécs-monostorét. (Endlichernél: *Monum. Arpad.* p. 203.)

¹⁾ Beatus autem Rex Stephanus ipsam nobiliter dotatibus muneris exornavit, in quo monasterio aram ad honorem Dei genitricis erigens, et ante ipsam thuribulum argenteum fixit, duos provectos etatis adhibens homines in ministerio ad vigilandum, quatenus ad nullius hore spacium ibi odor Thymiamatis deest. Másutt pedig: Ad opus quoque Sancti Georgii martiris mille marcas promisit, quas in diebus suis integraliter juxta promissum adimplevit. (*Vita S. Gerardi.* Cap. XIII. in Cap. XVI. Batthyánnál: *Acta et Scripta.* pp. 331. 340. Endlichernél: *Monumenta Arpadiana.* pp. 221. és 224. Szabónál: *Emlékiratok a magy. kereszténység első századáról.* 71. és 75. ll. L. azonkiv. a XIII. századbeli esztergomi *Breviariumban* a *Lectioes de S. Gerardo Episcopo et Martyre.* Lectio V. Endlichernél i. h. 203. l.)

²⁾ Cumque vir Dei totam provinciam Chanadiensem ad fidem Christi convertisset, ecclesiamque cathedralem sub honore sancti Georgii martiris consummasset, nec non monasterium beate virginis in contiguo ecclesie sancti Joannis Baptiste pro sua sepultura similiter consummasset, eamque per sanctum Regem Stephanum nobiliter multis possessionibus dotari fecisset, plenus spiritu prophetico, anno undecimo post mortem sancti regis Stephani hoc ordine ad martirium accessit. (*Vita S. Gerardi.* Cap. XIX. Batthyánnál i. h. 346. Endlichernél i. h. 227. l. Szabónál i. h. 79. l.)

³⁾ Monasterio autem beate Virginis, ubi sibi locum sepulture elegerat, illa vice quingentarum marcarum summam a Domino rege obtinuit, cum decem peciis purpurarum, vel quinquaginta peciis pannorum, a regina vero quatuor pecias purpure, ac totidem sindones. Ad opus quoque Sancti Georgii martiris mille marcas promisit, quas in diebus suis integraliter juxta promissum adimplevit. (*Vita S. Gerardi.* Cap. XVI. Batthyánnál i. h. 340. Endlichernél i. h. 224. Szabónál i. h. 75. l.)

⁴⁾ *Archaeologiai Közlemények.* VIII. köt. I. füz. 13. l.

tismus, hogy a kezdetben Sz. Gellért által Sz. György tiszteletére épített Sz. György-apátságból lett a Sz. Gellért-vagyis a Bold. szüz-Mária-apátság!¹⁾ valamint nem egészen jól különböztet ugyancsak a legenda alapján Szabó Károly, midőn sz. István korára nézve Csanádon csak a Sz. György- és a Szüz-Mária-monostort létezettnek állítja²⁾; de helyesen írta volt Túróczi, hogy a Szent-György-bazilikán kívül Csanádon még más Mária-egyház is létezett.³⁾

Ezen Mária-egyházba és nem Sz. Györgyébe⁴⁾ lőn Sz. Gellért holtteste, miután az a Vatha-lázadók által szenvedett elvérzése után 7 éven keresztül a budai Mária-egyházban eltemetve volt, — eltakarítva. A *Vita S. Gerardi* ugyanis elmondja, hogy miután Sz. Gellért teste, ott, a hol eltemették vala, hét esztendeig a föld alatt feküdt, Maurus csanádi püspök és Filep a boldogságos szüz csanádi monostorának apátja, kit Szent Gellért még életében tett vala apáttá az említett monostorban, Endre királyhoz menének, a csanádi püspökségbeli nemesek sokaságával, kérvén, hogy Szent Gellért vértanu testét, mely a boldogságos szüz kápolnájában Pesten volt eltemetve, engedje meg szabadjon átvinniök a marosi székhelyre. . . . S a mint a Maroshoz érkeztek . . . ott aztán Filep apát a kanonokokkal és barátokkal papi díszbe öltözve a szent testet fölemelvén nagy körmenettel a boldogságos szüz monostorához vivék, melyet éltében még maga épített vala temető helyéül a Keresztelő Szent János egyháza mellett. És versenygés támada Filep apát és a kanonokok között. Mert a kanonokok azt mondják vala, hogy a székes egyházban kell eltemetni; ellenben Filep apát, az apostoli szék megegyezése következtében, melyet a férfit még életében kieszközölt vala temető helye iránt, azt mondja vala, hogy a boldogságos szüz monostorába temessék. Végre is a kanonokok a sz. testet először Szent György egyházához vivék, de semmiképen nem bírák letenni, nem is engedte magát leteteni, csak azon helyen, hol temető helyét választotta vala. Úgy hogy azok, kik a Szent Mihály lovát viszik vala, akaratlan mennek vala, követve a csudát, a merre viszi vala őket. S a mint az említett temető helyhez érkeztek, a sz. test vivőire oly súly nehezedett, hogy a mint később mindegyik beszéli vala, ha ez elnehezedés rajtok útközben esett volna, a testet ott hagyták volna. Azután, minthogy a nép sokasága miatt a testét el nem temethették, de néhány héten át az egyházban még isteni tiszteletet sem tarthattak, tanácsot tartva lakomát adának a népnek, s míg a nép ebédelni ment, az apát a püspökkel és barátokkal az ajtókat bezárva a szentséges testet kellő tisztelettel és hódolattal eltemeté. Azt az öltözetet pedig, melyben megölték vala, melynek kámzsája vala, mit más néven focusnak hívnak, teveszór köpönyegét, a követ, a melylyel agyonverték, daróc ingét és a korbácsot, melylyel testét sanyargatta vala, mind koporsójára helyezék⁵⁾.

¹⁾ L. az idézetet az 2. lap ⁶⁾ jegyzetében.

²⁾ »E monostort is Gellért Marosvártt, azaz Csanádon építette — írja ő — s így már Sz. István korában két monostor állt itt; az egyik Sz. György monostora a székesegyház mellett, a másik a Szüz Mária itt említett monostora.« (*Emlékiratok.* 75. l. 1. jegyz.) Kérdjük: hát a *Kereszt. Sz. János* monostora?

³⁾ *Stabat et aliud Virgini Matri Odeum sacrum...* Haec illa aedicula fuit, ex qua universam in Ungariam potissimum emanavit cultus Marianus. (*Ungaria suis cum Regibus.* I. 205.)

⁴⁾ Amint ezt tévesen Cherrier (*A magy. egyház tört.* 36 l.) és Schwicker (*Gesch. des Banats.* 44—46. ll.) állítják.

⁵⁾ Cum igitur septem annis corpus Sancti Gerardi, ubi tumulatum fuerat, sub terra jacuisset, Maurus episcopus Chanadiens, et Philippus Abbas monasterii beate virginis de Chanadino, quem sanctus Gerhardus adhuc vivens abbatem prefecerat in predicto monasterio abierunt ad regem Endre cum multitudine nobilium de episcopatu Chanadiens petentes, quatenus corpus beati Gerardi Martiris, quod sepultum esset in

Később ugyanezen egyház nevezetes gyarapodást nyert. Ezt is a *Vita*-ból tudjuk, mely ezt következőleg adja elő: »Ezután Urunk ezerháromszázhatvannegyedik esztendejében a legistenfélőbb úrasszony, Erzsébet, Magyarország dicső király urának özvegye, miután bizonyos betegségéből Szent Gellért érdemei által felgyógyult vala, azért azon úrasszony, hódolatból melylyel azon Szent Gellért iránt viseltetik vala, Isten azon emberének monostorát épületekkel gyarapította és sok becses ékességgel és kelyhekkel díszesítette. Ezen kívül azon szent ereklyéinek fölvételére ezüstből és aranyból bámulatos mívű koporsót készített. Hasonlóan építtete ugyanazon monostorban egy ravatalt is oltárral együtt, melyeken a megnevezett évben a sz. vértanú ereklyéit úgy helyezé el, hogy nagyobb csontjait az ezüst koporsóra téteté a szentek némi ereklyéivel, kisebb csontjait pedig a daróczczal, korbácssal és a köpönyeggel, melyben vértanúságot szenvedett, a márvány ravatalra helyezteté, kinek is emléke áldásban vagyon.«¹⁾

Arról is van tudomásunk, hogy ezen egyház »*menedék joggal*« birt, mert a legenda szerint »történt azon időben, hogy Csanád ispán egy embert megkötöztetett, kit is bűnéért bitófára vivének. Ez kiszabadulván azok kezéből, kik kötözve viszik vala, a boldogságos szűz monostorába beugorva megmeneküle. Szokt őt sebesen kergetve a monostor ajtajáig érnek, s mondják vala neki: megesett neked róka! menekedtél a vesztőhely töréből, s bőröddel együtt, melyet majd lehuznak rólad, verembe estél.« Min a nép között nagy nevetség támadt. Ezt a rabot osztán a monostornak adták egész életére harangozónak.«²⁾

A mi pedig a *káptalanokat* illeti, ősrégi volt természetesen a *székes-egyházi káptalan*

capella Beate Virginis in Pest, permittitur libere ad sedem Morisenam transferre. cumque ad fluvium Moros pervenissent. ibi Philippus abbas cum Canonicis et monachis induti ornamento sacerdotali cum magna processione sanctum corpus tollentes ad monasterium beate virginis, quod ipse vivens pro sepultura construxerat, juxta Ecclesiam Sancti Joannis Baptiste deduxerunt; factaque est altercatio inter Philippum Abbatem, et Canonicos, dicebant enim Canonici, quod in Ecclesia Cathedrali deberet sepeliri; e contra Philippus abbas autoritate apostolica, quam vir vivens procuraverat, pro sepultura sua, dicebat sepeliri in monasterio Beate Virginis, tandem primo Canonici sanctum corpus portantes ad Ecclesiam Sancti Georgii, et tamen nullatenus deponere potuerunt, nec se deponi permisit, nisi in loco memorato, ubi elegerat sepulturam, unde hy, qui feretrum portabant, ibant cum miraculo sequentes, quo ducebantur inviti, cum autem ventum fuisset ad predictum locum sepulture tanto pondere portantes sacrum corpus oppressi sunt, ut, sicut unusquisque eorum postea referebat, quatenus, si eis hoc gravamen in via accidisset, ipsum corpus reliquissent. Denique cum pre multitudine populi ipsum sepelire non possent, nec eciam divinum officium per aliquas septimanas in ecclesia explorare valerent, inito consilio fecerunt populo convivium, cumque convenissent ad manducandum, abbas cum episcopo, et monachis clausis januis corpus venerabile sepelierunt cum debita reverentia, et honore, habitum vero, in quo fuerat interfectus, habentem capucium, quod alio nomine floccus dicitur, palium de pilis camelorum, lapidem, quo obrutus est, cilicium, et flagellum, quibus castigabat corpus, hec omnia super sepulcrum ejus collocaverunt. (*Vita S. Gerardi* cap. XXI. Batthyánnál: *Acta et Scripta* pp. 353—55. Szabónál: *Emlékiratok* 84—85. ll.)

¹⁾ Post hec Anno Domini millesimo tercentesimo sexagesimo primo Deo devotissima Domina Regina Elizabeth, relicta Caroli regis Ungarie illustris domini, ex quo de quadam infirmitate sua per merita sancti Gerhardi convaluerat, ideo eadem domina ex devocione quam ad ipsum sanctum Gerardum habebat, monasterium ipsius viri Dei in edificiis extendit, et pluribus ornamentis preciosis et calicibus decoravit; insuper sepulcrum de argento et auro mirifici operis reliquiis ejusdem sancti relevandis parari fecit, tumbam vero similiter cum altari in corpore ejusdem monasterii construxit, in quibus in predicto anno beati martiris reliquias sic locavit, quod majora ossa ipsius poni fecit ad sepulcrum argenteum cum aliquibus reliquiis sanctorum, item minora ossa cum cilicio, flagello, et cappa, in qua martirizatus est, locari fecit ad tumbam marmoream, cujus memoria in benedictione est. (Batthyánnál i. h. p. 358—59. Szabónál i. h. 87—88. ll.)

²⁾ Accidit autem eo tempore, quod Chanadinus comes haberet quendam vinctum, qui pro reatu suo ad patibulum duceretur, qui evadens manus eorum, qui ipsum vinctum ducebant, in monasterium beate virginis insiliens evasit, qui eum velociter subsequentes, usque ad ostium monasterii venerunt, dicebantque ei, bene tibi vulpecula, que laqueum perdicionis evasisti, et cum pelle, qua spoliebaris, in foveam introisti, ex quo factus est

talán, mely eleinte, — mint mondva volt — Sz. János monostorában székelte, utóbb pedig a Sz. György-monostor felépülte után ide költözködött. Vagyoni viszonyairól, személyzetéről és sorsáról meglehetősen informálva vagyunk, de mindezeket itt részletenként felhozni, célunk érdekében nem szükséges.¹⁾

Ezen székes-egyházi káptalan mellett még egy másik káptalan is létezett Csanádon. Ez a Sz. Üdvöztöről volt elnevezve s említetik okiratainkban.²⁾ Mikor? s ki által lőn alapítva? okiratok hiányában biztosan meghatározni nem tudjuk; csak hozzávetőleg állittatik, hogy az a vituhui apátság helyén már 1219-ben lett volna a csanádi püspök által alapítva és a székesegyház káptalanának tagjai közül benépesítve.³⁾ Tény, hogy már az Árpád-korszak folytán e néven csakugyan előfordul diplomáinkban⁴⁾, s tény, hogy a csanádi püspök, Honorius pápa és András király tudtával a székesegyházi káptalanból helyezett a megszökött vituhui fekete barátok monostorába kanonokat, sőt magának a káptalannak beleegyezétével nekik még birtokokat is engedett át⁵⁾, és tény végre az is, hogy a magyar episcopatus részéről folyamodás nyújtatott be Rómában a saeculárizált apátságnak ily módon káptalanná történt átídomítására vonatkozó jóváhagyás végett, mit Honorius pápa örömmel teljesített is.⁶⁾

Akármiként legyen különben a dolog, annyi bizonyos, hogy e káptalan elég

risus magnus in populo, idem vero vinctus datus est monasterio pro pulsatore cunctis diebus vite sue. (*Vita S. Gerardi* cap. XVI. Batthyánál i. h. p. 341. Endlichernél i. h. p. Szabónál i. h. 75—76. ll.)

¹⁾ Ezekre nézve l. a tüzetes adatokat Csanád monographiánkban. (*Tört. Adattár*. III. kötet.)

²⁾ Oltványi Pál a *Megváltóról* nevezett csanádi káptalannak mondja (*Birtokviszonyok* 63. l.), a mi azonban a diplomatikai nyelv értelmének nem a legcorrectebben felel meg. Okiratainkban ugyanis szó van a *S. Salvatoris* és nem a *S. Redemptoris* capitulumról. Jerney (*A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története*. pag. 43.) és az *Egyet. Magy. Encyclopädia* terminológiája azért helyesnek mondandó. (VIII. k. 131. l.)

³⁾ L. Oltványi István: *Annales Capituli Cath. Eccles. Csanád*. MSS. §. 17. Oltványi Pál: *Birtokviszonyok*. 63—64. ll. *Egyet. Magy. Encyclopädia*. VII. 131. l. Itt azonban 1219 helyett tévesen 1209 áll.

⁴⁾ A csanádi káptalan egy 1288-ik évben kiállított biznyságlevele záradékában előző *Augustino Preposito Ecclesie Sancti Salvatoris*. (Az eredeti böhártyás oklevél a budai kamarai levéltárban őriztetik s onnan közölte Dr. Wenzel: *Árpád-kori új okmánytár*. IX. 486.) Ugyanőre vonatkozik még két másik oklevél is 1277-ből (L. azokat is Wenzelnél: *Árpád-kori új okmánytár*. IX. 187. és u. o. 188. Azonkiv. v. ö. *Tört. Adattár*. III, 24.¹⁾ jegyz.) Oltványival és F. V.-val e szerint nem mondhatni, hogy a pápai tizedszedők lajstromában 1333-ban volna első nyoma. (*Birtokviszonyok*. 63. l. és *Egyet. Magy. Encyclopädia*. VII, 131.) Ami pedig a következő korszakot illeti, nyoma van annak a csanádi káptalannak egyik 1332-ik évi okirata záradékában. (A gróf Zichy-család okmánytára. I, 393.) A pápai dézsmaszedők jegyzékében Theinernél. (*Monumenta Vet.* I, 563.) A római kincstári jegyzőkönyvekben. (Praynál: *Specimen Hierarchie*. II, 296. d. alatt. Batthyánál: *Series Eppor. Chanad.* p. 88. t. alatt. L. *Tört. Adattár* III, 297. A csanádi *Schematismus* p. 10. Oltványit: *Birtokviszonyok* 63. l.) Hunyadi Jánosnak egy 1449. évi okiratában (*Gyulafehérvári orsz. levéltárban*. Comit. Csanád. Cista Colos. Fasc. V. Nr. 2.); az orodi káptalannak egy 1450. évi relatorialis okiratában (U. o. i. h.); V. László királynak egy 1456. évi diplomájában (U. o. Fasc. V. Nr. 1.); Mátyás királynak egy 1458-ik évi okiratában (U. o. i. h.); Zsigmond királynak egy 1399-ik évi okmányában (U. o. Comit. Csanád. Cista Colos. Fasc. V. Nr. 4. és *Tört. Adattár*. II, 255.); a csanádi káptalannak egy 1411. évi hártya-okiratában (U. o. Cista Maramoros. Fasc. IV. Nr. 5. és *Tört. Adattár*. II, 214.) és ugyanannak egyik 1469-ik évi okiratában. (*Gyulafehérv. orsz. levélt.* Centuria U. Nr. 54. és *Tört. Adattár* II, 353.)

⁵⁾ Honorius pápa erre vonatkozó okiratát l. Theinernél: *Monumenta Vetera*. I, 22—23. és *Tört. Adattár*. III, 222—223.

⁶⁾ Erre vonatkozólag l. Fejér: *Cod. Dipl.* III, 314, és VIII, 98. Theiner: *Monumenta Vetera*. I, 70. Azonkiv. v. ö. Oltványival: *Birtokviszonyok* 65. l. és saját monographiáinkkal a *Tört. Adattárban*. III, 223.

vagyonos, ¹⁾ elég népes²⁾ volt s hogy szorosb összeköttetésben állott a székesegyházzal, illetőleg annak lévén mintegy alárendelve, vagyis hogy társas káptalan volt.³⁾

És ime ez az, mit a csanádi egyházakról és egyházi intézetekről tudunk. *Ezek szerint tehát létezett itt egy Kereszt. Sz. János-monostor, egy Sz. György székes-egyházi káptalan, egy Bold. Szűz-Mária-egyház és egy Sz. Üdvözítőről elnevezett társas káptalan.*

V.

Látva ekként a Csanádon kezdettől fogva keletkezett apátságokat, káptalanokat és egyházakat, most már eldöntendő a főkérdés: *Létezett-e egy Sz. Gellért-apátság, mely másként Sz. Bernát-apátságnak is nevezetett? hol nyomozandó a Sz. Gellért-apátság? Hogyan szülemlett meg az anachronistikus állítás?*

A mondottak után világos, hogy egy Sz. Bernát-apátságról egyáltalán semmi szó sem lehet, a Sz. Gellért-apátságra nézve pedig azonképp világos, hogy ez elnevezés csak átvitt értelmű, mely nem alapul reális egyházzedication. Szent-Gellért apátságról csak úgy lehetne szó, ha egy valóságos apátság létezett volna, melynek egyháza Sz. Gellért tiszteletére fel lett volna avatva, ami természetesen már csak azért sem volt lehetséges, mert maga Gellért alapította azt s önmagát szentül csak nem illesztheté oltár felé. De későbbi időkben sem alapított ily apátság, legalább erről sehol semmi legcsekélyebb nyom sem kerül elő, különben is bizonyos, hogy ugy a Vita-ban, mind az okmányokban előforduló Gellért-monostor alatt egyáltalán nem értetik későbbi alapítás. A Vita S. Gerardi Gellért-monostort tehát csak annyiban említ, amennyiben egy ilyennek alapítója Sz. Gellért; és amennyiben ezen egyházban Sz. Gellért holtteste eltakarított. Innét van, hogy Frank országbírónak és az orodi káptalannak közöltük okmányai a Vita S. Gerardinak és Nagy-Lajos adományának Gellért-apátságát nem így, hanem B. Szűz Mária apátságának nevezik s így kétségtelen, hogy a két kifejezés valóban azonos, amint azt már előbb állítottuk.

Ha már most azt kérjük: létezett-e csanádi Sz. Mária-apátság? csak azt válaszolhatjuk, hogy ily csanádi apátság sem létezett, mert sz. Gellért ezen alapítványa nem volt apátság, hanem egyszerű egyház. Épen azon körülménynél fogva, mivel alapítója azt magának temetkezési helyül választotta, azt hihetjük, miszerint az csak kisded kápolna volt, mely a Sz. János-monostor apátságához tartozott.⁴⁾ És nem is mond ezen vélemény-

¹⁾ Tájékoztató ez iránt Zsigmond királynak egy 1399-ik évi okirata a csanádi káptalani levéltárban. Centur. IV. Nr. 71. (Onnan vette azt Oltványi István: *Annales Capit. Eccles. Csanád.* §. 27.) Továbbá a csanádi káptalannak egy jelentési hártya-okirata ugyanazon levéltárban (Oltványi István. *Annales* i. h.); Hunyadi Jánosnak egy 1449-ik évi diplomája az orodi káptalan átiratában, mely a gyulafehérvári ország. levéltár. őriztetik (Comitat. Csanád. Cista Colos. Fasc. V. Nr. 2.); V. László királynak egy 1456-ik évi okirata Mátyás király átiratában ugyan csak a gyulafehérvári ország. levéltár. (Com. Csanád. Cista Colos. Fasc. V. Nr. 1.); Mátyás királynak egy 1458-ik évi felmentő hártya okirata a gyulafehérv. ország. levéltár. (Comit. Csanád. Cista Colos. Fasc. V. Nr. 1.) Egy 1483-ik évi okmány a csanádi káptalani levéltárban. (Cent. IV. Nr. 71. Oltványi I. *Annales*. §. XXVII. ad an. 1483 és Oltványi Pál: *Birtokviszonyok*. 66. l.) Egy másik csanádkaptalani eredeti okmányt említ, mint a csanádi kápt. levéltárban Temesvárt létezött Oltványi István (*Annales Capituli*. §. XXVII. ad an. 1453.) és Oltványi Pál (*Birtokviszonyok* 66. l.)

²⁾ A káptalani tagok számát némelyek 10—12-re teszik. V. ö. Oltványi Pál: *Birtokviszonyok* 68. l. Prépostjai közül okmányokból négyet, kanonokai közül pedig szintén négyet ismerünk.

³⁾ Ez is okiratilag kimutatható.

⁴⁾ L. Csanád monographiáját a Tört. Adattárban III, 105—106. ll.

nek ellent semmi sem, legkevésbé pedig maga a *Vita S. Gerardi*, csakhogy terminológiáját nem szabad félreérteni. Mert igaz ugyan, hogy ebben Sz. Gellért Mária-alapítványa egyre *monostornak* mondatik¹⁾, ám épen a szigorú kritika követelménye, hogy e kifejezést ne vegyük betű szerinti értelemben. Tudjuk, hogy a *monostor* nevezetnek régi időben, a közéletben ép úgy mint az irodalomban igen tág értelme és alkalmazása volt.²⁾ *Monostornak* neveztetett a püspöki székesegyház, a basilika³⁾; *monostornak* mondatott az egyes barát cellája⁴⁾, ép úgy mint a szerzetesi társadalmat magában foglaló kolostor, a tulajdonképi coenobium⁵⁾; *monostornak* hivatott minden kolostori egyház⁶⁾, de egyáltalán is minden egyház⁷⁾, és *monostoroknak* irattak főleg a basilikák szomszédságában épült ká-

¹⁾ Így a XVI-ik fejezetben háromszor; a XIX-ikben egyszer; a XXI-ben háromszor; a XXII-ikben egyszer és a toldalékos XXIII-ikban kétszer. (Batthyánál pp. 340. 341. 346. 352. 354. 457. 359. Endlichernél pp. 224. 225. 227. 230. 231. 233. 234. Szabónál pp. 75. 76. 79. 84. 85. 86. 88.)

²⁾ Erre figyelmeztet Henszlmann is. (*Archaeologiai Közlemény*. VIII. I., 12. *) jegyz.)

³⁾ Erre vonatkozólag írja Dufresne: *Monasterium saepe sumitur pro Ecclesia cathedrali*, quod plerisque in Ecclesiis Cathedralibus Monachi, non ut hodie Canonici, olim sacra munia obirent: unde usu servato etiamnum in Germania Cathedrales Ecclesiae dicuntur *Munster*, ut observant Nebridius Mundelheimius. Ep. 17. *Antiq. Monast.* et Gretzerus Lib. I. *Observat. ad Vitam S. Willibaldi*. c. 17. Ita Ecclesias Cathedrales Atrebatensem et Cameracensem *Monasterii* nomine donat Baldricus Noviom. Lib. III. c. 4. et 48. Sic perinde Marianus Scotus an. 1081. Ecclesiam Cathedralis Moguntiae *Monasterium Episcopale*; Dodechinus an. 1137 *Monasterium principale* vocant. *Monasterium Cathedralis Ecclesiae* apud Philippum Eystetensem in *Vita S. Willibaldi* c. 38. §. 5. pro ipsa Ecclesia seu Basilica, ubi de caeca quadam: »Et statim properans sine ductore ad monasterium Cathedralis Ecclesiae, S. Willibaldi perpetuam continentiam vovit.« Ubi monasterium Cathedralis Ecclesiae non est navis Ecclesiae, quod vult idem Gretzerus. In Tabul. S. Cyrici Nivern. Ch. 59. Hugo Episcopus Nivernensis Ecclesiam S. Cyrici *monasterium* vocat. (*Glossarium ad Scriptores mediae et infimae latinitatis*. Editio nova Parisiis 1733. IV, 895—896.) Probabilius forte — folytatja — quis existimaverit, Ecclesias Cathedrales ob id potissimum *Monasterii* nomine designatas fuisse, quod Canonici, qui in iis sacra munia obirent, sub Episcopo suo vitam a Monastica non multo diversam agerent; quare eorum habitatio Monasterium dicebatur, unde ad Ecclesias quibus addicti erant, quemadmodum a Monachis ad aedes sacras Monasteriorum, *Monasterii* nomen fluxit. Nec dubium certe quin vox *Monasterium pro Canonicorum domo interdum* usurpata fuerit. Marianus Scotus in *Chron.* ad an. 1058. »Podelbrunna civitas cum duobus *Monasteriis*, idest episcopatus et monachorum, feria sexta ante Palmas igne consumitur.« Idem narrat Trithemius in *Chron. Hirsau.* ad eundem annum, ubi, quod mire sententiam nostram firmat, Ecclesiam Cathedralis a monasterio seu Canonicorum domo distinguit. »Anno praenotato civitas Padelbronnensis in Saxonia cum duobus *Monasteriis Cathedralique Ecclesia majore*, feria sexta ante Palmas incendio miserabiliter conflagravit.« Vita S. Berwardi Episc. saec. 6. Bened. part. I. p. 224. »Duodecimo Kalendas Februarii nobile *Monasterium sanctae Hildenensemensis Ecclesiae*. . . . paene incendio perditum est. . . . Verum S. Dei Genitricis interventu . . . illud venerabile templum mansit incolume. (U. o. i. h.)

⁴⁾ *Monasteria* dicuntur *cellae* — írja ugyancsak Du Cange — in quibus unus degit Monachus. Ita Cassianus Collat. 18. c. 6. S. Hieronymus in *Vita Paulae*, S. Anastasius in *Vita S. Antonii* c. 9. S. Nilus narrat. 5. p. 77. etc. Isidorus lib. 2. de *Offic. Eccles.* cap. 15. Inter Coenobium et Monasterium ita distinguit Cassianus, quod *monasterium possit etiam unius Monachi habitatio nuncupari*. Coenobium autem non nisi plurimorum. (*Glossarium*. IV. 888.)

⁵⁾ *Monasteria* postea etiam ipsa *Coenobia* dicta. Synodus Romana sub Eugenio II. PP. an. 826. can. 27. »*Abbatessae per Coenobia, vel, ut hoc tempore nuncupantur, Monasteria tales constituentur.*« (U. o. i. h.)

⁶⁾ *Monasterium nuda pro Ecclesia Monasterii*. Iperius in *Chron. S. Bertini* part. 4. cap. 21. apud Marten. tom. 3. Aneed. col. 541. »Cumque corpus (Balduini) pars aliqua militum hic in Sythiu Monasterio juxta patrem vellet sepelire, Elstrudis comitissa ejus uxor cupiens cum illo in eodem loco incinerari, eum ad Blandinium transferri, et ibidem tumulari fecit anno Domini CMXVII. . . . Nondum enim erat licitum mulieribus hoc intrare Monasterium.« (*Glossarium* IV. 896.)

⁷⁾ *Sed et universim Ecclesiae omnes Monasteria* dictae. Vita S. Protadii Episcop. Vesontini n. 9.: »Corpus vero ejus (Sancti) delatum est ad B. Petri Monasterium. *Ea enim aedes non Monachorum, sed Parochialis est.*« Concilium Rotomagensis an. 1072. cap. 14. »Nuptiae non in occulto fiant, neque post prandium: sed sponsus et sponsa jejuni a Sacerdote jejuno in *Monasterio* benedicentur.« (Charta Petri Abb. S. Dionysii an. 1224. »De terra in qua fecimus Monasterium de Trapis edificari pro eo quod fecimus dirui vetus Monasterium, quod erat in castello nostro de Trapis.«) Ita S. Eulogius Lib. I. *Memorial*. SS. cap. I. Coenobium vocat, quod Basilicam paulo ante appellaverat. Vilharduinus num. 138. 139. »Le Mostier des Apostres, le Mostier sainte Sophie.« Vetus Gallicus Interpres MS. Codicis ad tit. de S. Trinitat. »Aucurs irent qui volaient estre enseve-

polnák, melyekbe holttetemek lőnek eltakarítva.¹⁾ Ezen tág értelemmel megegyezőleg tehát a *Vita S. Gerardi* is ugyancsak felváltva használja e kifejezést, mert hiszen egyik helyt írja: »S miután az Isten embere az egész csanádi egyházmegyét Krisztus hitére térítette s a székesegyházat Sz. György vértanú tiszteletére fölépítette, valamint a bold. Szűz monostorát a Kereszt. Sz. János egyháza tőszomszédságában temető helyétül hasonlóan fölépítette, és ez egyházakat Szent István király által sok jószággal gazdagon adományoztatta« stb.²⁾ Ime itt a bold. Szűz monostora említettik, a Kereszt Sz. János-monostor pedig csak egyháznak mondatik, holott valóságos monostor volt, maga a *Vita* is így nevezvén azt másutt.³⁾ Ugyancsak azonkép mondja később is: »Filep apát a kanonokokkal és barátokkal . . . a szent testet felemelvén nagy körmenettel a bold. Szűz monostorához vivék, melyet életében még maga épített vala temető helyétül a Kereszt Sz. János egyháza mellett.«⁴⁾ Majd Sz. György székesegyházát egy s ugyanazon fejezetben felváltva főmonostornak, monostornak és egyháznak⁵⁾, később pedig csak egyszerűen Sz. György vértanú egyházának nevezi.⁶⁾ És így nevezi egy helyt a különben mindig monostornak mondott Mária-alapítványt is csak egyszerűen egyháznak.⁷⁾

E szerint a monostor szó egyáltalán és különösen épen mit sem bizonyít állításunk ellenében. De fel is téve, hogy Sz. Gellért, ez alapítványa csakugyan apátság lett volna s benne Fülöp, az apát, kérjük, *mi lett hát akkor Kereszt Sz. János monostorából?* Azt kellene nyilván állitanunk, hogy az Sz. Gellértnek s káptalanának kiköltözte után üresnek hagyatott, a mit pedig még sem lehet állítani. Fülöp apát a benczésekkel Ker. Sz. János monostorában lakott, e monostor mellett állott a szűz Mária nevű mausoleum-egyház, mit tökéletesen igazolhattak volna az 1868-ik évi csanádi ásatának is, ha hogy ki nem derült volna, hogy a későbbi altemplomnak és szentélynek emelése az eredeti templomnak minden nyomát eltörölte, úgy hogy a két külön egyház alapzata már nem volt többé meghatározható.⁸⁾ Nem áll ennélfogva Bárány állítása, hogy Csanádon egy a Bold. Szűzről nevezett apátság lett volna⁹⁾; nem áll Szabó Károly¹⁰⁾ és Lányi-Knauz állítása¹¹⁾, hogy már Sz. István korában Csanádon egy Szűz Mária-monostor (vagyis tulajdonképi apátság) létezett; nem áll Fuxhoffer-Czinár állítása, hogy Csanádon egy, Sz. Gellért által alapított s a Bol. Szűzről elnevezett apátság állott fenn, melynek apátja a Szent

lis dedeus les Mostiers, si fu dit á l'Empereur, que nul lai ne doit cuider que les Iglises soient otroiées a cors d' homes etc.« Vetus Poeta MS. e Bib. Coissin: Uns vileius ala au Mostier, Soventes fois por Dieu proier.« (*Glosearium*. IV. 896.)

¹⁾ *Monasteria Agnello dicuntur capellae seu sacella circa basilicas aedificata, in quibus defunctorum corpora sepeliabantur, cum, ea intra basilicas ipsas sepelire nondum liceret.* Agnellus in *Vita S. Maximiani* cap. 2. apud. Murator. tom. 2. pag. 106. »Ad latera vero ipsius basilicae Monasteria parva subjunxit, quae omnia novis tessellis auratis, simulque promiscuis aliis calci infixis mirabiliter apparent. . . . Monasteria vero parte virorum etc.« Vide Observationes ad Vitas S. Joh. Angelopti et Joh. II. ibid. p. 70. et seq. ubi hi S. Paulini versus referuntur quibus haec sententia mire confirmatur: »Cellula de multis, quae per latera undique magnis, Adpositae tectu praebent secura sepultis, Hospitia.« (*Glossarium* IV. 888.)

²⁾ Cap. XIX.

³⁾ Cap X. ötször is monostornak írja. cap. XI. pedig kétszer.

⁴⁾ Cap. XXI.

⁵⁾ Cap XIII.

⁶⁾ Cap. XVI. Cap. XVII. Cap. XXI.

⁷⁾ Cap. XXI.

⁸⁾ Henszlmann: *Archaeologiai Közlemények*. i. h.

⁹⁾ *Torontál hajdana*. I. r. 90. lap.

¹⁰⁾ *Emlékiratok* 75 l. ¹⁾ jegyz.

¹¹⁾ *Magyar Egyháztörténet*. I. 367.

Gellért által kinevezett Fülöp volt; ¹⁾ nem áll kitűnő Henszlmannunk azon állítása, hogy Csanádon egy Szűz Mária tiszteletére felszentelt *apátsági* templom lett volna, *mely egy s ugyanaz a Ker. Sz. Jánoséval*²⁾, ámbár tagadhatatlan, hogy valamennyi között ő járul legközelebb a történeti igazsághoz, ³⁾ és nem áll végre Paur János⁴⁾, valamint Oltványi azon állítása sem, hogy a Sz. Gellért által alapított második Sz. György-féle (!) apátsági templomban levő Mária-oltárról és a Sz. Szűz iránt tanusított fogyhatlan buzgó tisztelet-ről ezen Sz. György tiszteletére épült apátság utóbb *Chanádi bold. Szűz, ugy Sz. Gellért-apátság* név alatt is említették fel az okmányokban⁵⁾ a mit a legújabb megyei schematismus is ekként állit.⁶⁾ A mondseei codex valóban semmi kétséget sem hagy fenn arra nézve, hogy említett írónk és a Névtár itt csakugyan újból tévednek. Hiszen a Sz. István által alapított Mária-oltár a *székes-egyházi* Sz. György-egyházban létezett, és ezen Sz. György-féle székegyház soha sem mondatik később *csanádi bold. Szűz apátságának*, bár ezt igen tévesen Cherrier is állította volt.⁷⁾ Ilyen oklevelet senki sem fog előmutathatni; mert a *bold. Szűzről* nevezett templom egy mind a Sz. György, mind a Ker. Sz. János templomától külön istenház, mely ez utóbbi tőszomszédságában — in contiguo ecclesie S. Joannis Baptiste állott.⁸⁾

Az apátsági epitheton e szerint szintén csak átvitt értelmű, *amennyiben t. i. ez egyháza benczések Sz. János-apátságához tartozott*. Így lesz érthetővé, hogy Fülöp benczés apát szerepel a *Vita*-ban mint ezen egyház előljárója. Ő apátja volt a Sz. János-monostornak, melyhez a B. Szűz egyháza is tartozott s ezt így értve, nem kénytelenítettünk felvenni, hogy Csanádon két benczés kolostor, illetőleg apátság létezett, mit ellenkező esetben mégis okvetlenül fel kellene vennünk.

Igy győződünk meg egyszersmind arról, hogy a különben oly rosszul beszélő egyházi schematismusokat nem róhatni meg mulasztásról, midőn a sz. Mária csanádi apátságát külön rovat alatt fel nem említik. Fuxhoffer és Czinár e tekintetbeni szemrehányása tényleg minden alap nélküli.⁹⁾

És ezzel a kérdés — mint hiszszük alaposan és hitelesen — tisztába van hozva. Világos, hogy írónk többé sem a Sz. Gellért, sem a Sz. Bernát, sem a Bold. Szűz csanádi *apátságát* fel nem hozhatják. Világos, hogy a megyei schematismus csakis a Sz. János-apátságot, az Üdvözítőről és a Sz. Györgyről czimzett káptalanokat s illetőleg a Sz. György-prépostságot registrálhatja valamint csakis egy Bold. Szűz Mária-*egyházról* szólhat, mely a Sz. János-apátsághoz volt csatolva. Világos, hogy akár egy Sz. Gellért, akár egy Sz. Bernát, akár pedig egy Bold. Szűz csanádi apátságának czimét az apostoli fejedelem által nem lehet adományoztatni, mert egy ily adományozás merően történeti jogalany nélküli s így — teljesen anachronistikus. De amit mindezek helyett adományozni lehet, az a Kereszt.

¹⁾ *Monasteriologia*. I. 199—201.

²⁾ *Archaeologiai Közlemények*. VIII. k. I. f. 13. l.

³⁾ Non omnia possumus omnes; ha tévedtem, nem lévén magam bővében az eredeti okmányoknak, Fuxhoffer oka, ki ily okmányok tanuságával élt, és kit jó hiszemben követtem. Henszlmann.

⁴⁾ *Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében*. 48. l.

⁵⁾ *Birtokviszonyok* 91. l. 10. §.

⁶⁾ Pag. 30.

⁷⁾ *A magy. egyház története*. 36. l.

⁸⁾ V. ö. *Tört. Adattár*. III. 106. l. ¹⁾ jegyz.

⁹⁾ *Abbatiae hujus* — írják — in Schematismo regni Hungariae, et eo Dioeceseos Csanadiensis nulla mentio. (*Monasteriologia*. I. 201.)

Sz. János apátságának czíme, mely eddig még soha sem lőn alkalmazva, ámbár jogalanyáról maga a történelem kezeskedik. *És világos végre, hogy a jövő ásatások Csanádon nem tűzhetik feladatukká ama sok apátság alapfalainak felkutatását, melyekről történetkönyveink regélnek!* Nem tudjuk ugyan, hogy az 1868-ban lerombolt ó-templom helyén épült új templom mennyire engedné e területen az ásatást: *de pillanatig sem kételkedünk azon, hogy az alapos archaeologiai kutatás fényes igazolását fogná képezni az összhangzó történeti bizonyítékoknak.*

KIADATLAN*) RÓMAI FELIRATOK.

(Az előbbi kötetekben közlöttek folytatásaul.)**)

Dr. Rómer Ferencz Flóristól.

I.

Istenek tiszteletére szentelt fogadmányi kövek.

A tanácskozó isteneknek és IVPITER-nek emelt oltárka

Méretek. A kő magass. 0.96; széless. 0.50; vastagság. 0.32. Az első sor betűi 0.10, a többié 0.075; a horonyban levőké 0.0042.

Hely. A Pest fölött fekvő fürdő-szigetnél a Dunából ki lett kotorva, és 1874-ben a m. n. muzeumnak a duna-szabályozási társulat által ajándékozva.

*Anyag.****) Kemény, lyukacsos mészkő.

Észrevétel. A kő igen meg van rongálva, a tagozatok, még hajdankorban lefaragottak. Ezen kő is mint a többi, melyet e helyen kikotortak, oldalt mélyedésekkel bir, és valamikor a többivel össze volt kötve.

Felírás:

1. /// COS
2. I O M
3. GENA
4. VS·MAR
5. //IALIS·C
6. //I VA
7. . PC

Olvasás:

- diis COn Sentibus
Iovi Optimo Maximo
GENIA
tVS MAR
tIALIS . . .
— — — —
— — — —

*) Ide számítjuk azok némelyeit is, melyek már eddig közölve voltak, de helyesen nem olvastattak, vagy a m. n. muzeumba kerülén pontosabban le vannak írva.

**) Eddig az Archaeologiai közleményekben kiadtam:

a	II. kötetben a 174. l.		1
a	III. »	151 és kk. II. (I. közlemény)	56
a	IV. »	47 és kk. II. (II. közlemény)	34
a	VI. »	98. l. a krónikában	23
		az ó-szőnyi római régiségekben 152 l.	15
		ismét a krónikában	74
a	VII. »	a krónikában 76. l.	1
		» 180. l.	16
		összesen	220

Továbbá hamarábbi közlés végett az Archaeologiai Értesítőben megjelent:

az	I. kötetben		13
a	II. »		7
»	III. »		10
»	IV. »		3
»	V. »		2
		összesen	35

teszen mindegyütt 254 felírást.

***) Ha, mint e vidéken rendesen lenni szokott, az anyag kemény mészkő, ezt külön nem is említjük.

I. JVPITER-nek és a hemesei ezres csoport nemtőjének ANTONINUS (CARACALLA) üdvéért T. CL. PROCVS által fogadott kő. (213. Kr. u.)

Méreték. Egészben magass. 0·63, széless. 0·43, vastags. 0·265. — Íráslap magass. 0·31, széless. 0·325; a betűk 0·035.

Anyag. Kemény fehér mészkő, a mint rendszeren a többi emlékeken.

Elhely. Duna-Pentele. Molnár Józseftől vette a muzeum számára nt. Szász Károly, dunapentelei kath. segédlelkész.

Észrevételek. A különben ép kő, alul el van törve: az acroteriumokban két madár van kivésve; a betűk vörös színe mai nap is észrevehető.

1.	I. O. M.	Iovi Optimo Maximo
2.	PRO S·IMP M AVR N	PRO Salute IMPeratoris Marci AVRelii ANTonini
3.	PII AVG ET GENIO	PII AVGusti ET GENIO
4.	COH (X) IEM AN	COHortis Milliariae HEMesenorum ANTo
5.	NINIANAE · T CL	NINIANAE Titus CLaudius
6.	PROCVS BF COS	PROCVS BENEficiarius CONsularis
7.	LEGIONIS II AD	LEGIONIS IIae ADiutricis
sic 8.	PI · E ID ANTONIN	PIae FIDelis ANTONINianae.
9.	IMP ANTONINII ET CAEL·BALBI I T C	IMPeratore ANTONino IIHum ET CAELio BALBno ITERum Consulibus

Jegyzet. Decimus Caelius Balbinus későbbben császárságra emeltetett; de csak három hónapig uralkodott; maga és vetéltársa Pupienus megöletvén az utcán a dühös pretorianusok által, kik restellették, hogy a senatus által választott császárok az ő kedvenczüket, Maximinust, legyőzték.

III. Jupiternek Bartsemis Abbizemesei (X) cohorsbeli katona és AVR·IVLIA neje és rokonai követ emelnek.

Méreték. Egészben mag. 1·02; széless. 0·46; a gúla magass. 0·36. — Íráslap mag. 0·54. szél. 0·40., betűk 0·03 — 0·25.

Elhely. Duna-Pentele. A muzeum számára vette Paksi Istvántól Szász Károly, kath. segédlelkész.

Észrevételek. Az oltár felül mélyedt, gúla alakú; jobbra zselleszékben egy nőalak ül, és néz az előtte álló férfira, ki az oltárra tömjént (?) tesz, ennek balja két parazonium markolatát tartja. Esetlen durva munka. Az íráslap hasadt.

<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1. I O M B ASEMIS ABBEI	Iovi Optimo Maximo BARSEMIS ABBEI
2. DE C A A L F I R M A	DECurio ALA FIRMA
3. KATAFRACTARIA	KATAFRACTARIA
4. EX NVMERO HOS	EX NVMERO HOS
5. RORVORVM MAC	RORVORVM MAGister
6. COH (X) HEMES	COHortis (X) HEMESenorum
7. ND GARRIS ET	ND? GARRIS ET
8. AVRIVLIA CONIVX	AVRelia IVLIA CONIVX

sic 9.	FLVS V. S. L. M	EIVS Votum Solvit Libens Merito
10.	AVRELIA THICIMIM	AVRELIA THICIMIM
11.	ET AVRELA SALIA ET	ET AVRELIaASALIA ET
12.	FILIAS BARSIMIA TIT DIECSS	FILIA Sua (?) BARSIMIA TIT Dedicaverunt cum supra scriptis

Jegyzet. Ezen kő magyarázata sok nehézséggel van összekötve. Az illetők, kik ezen emléket felállították keletiek valának, mint a BAR (fiu) előszó bizonyítja. — A szokott czimek ezek: PIA, FIDELIS, FIDA, NOVA, FIRMA, TORQVATA, VICTRIX, VETERANA, vagy a császárok neveitől kölcsönzött SEVERIANA, ANTONINIANA, GORDIANA, MAXIMIANA stb. vagy a fegyvernemtől »SCVTATA« CONTARIORVM, KATAFRACITORVM, vagy a használt állatok: DRV MEDARIORVM, stb. előjönnek. A 4. 5.-ik sorban a HOSPORVORVM mint először olvastam szokatlan; rendelkezésemre álló könyveimben találom ugyan a Regnum Bosporanumot, mely Panticapaea fővárossal a Bosporus Cimmerius partján feküdt, és csekély kiterjedéssel bírván, hajdanta a görögöktől lett alapítva. Különben találtam EQVES ALAE BOSPORANORVM-ot EX NVMERO ILLYRICO, Mommsen 1177. sz.; és Maros-Németiben 1344. sz. a. az: ALA I. BOSPORANORVM, CUI PRÆEST. C. VAL. GRACILIS PRÆfectus. — Úgy látszik tehát, hogy a mi kövünkön a véső hibázott még akkor is, mikor Mommsen-nel HOSRO [en] ORVM-ot olvassunk, és a katona hazáját Syriába tesszük.

A KATAFRACTA-ra nézve még az a megjegyzésünk, hogy az ALA NOVA FIRMA MILIARIA CATAFRACITORVM PHILIPPIANA Bostrán Arabiában feküdt. Momms. 99. szám. A kő 244 249-ik évekből való.

Vajjon, lehet-e az N D betűket a 7. sorban Numerus Quingenariussal magyarázni? Mommsen: Natione domo olvasásban nem bizik, HEMESE Norum Domo-t jobbnak tartja.

Hogy ezen kő által hadosztályaink nagyon érdekes csapattal gazdagodtak, nem is kell említenem.

IV. Jupiternek VLPIVS ROMANVS, II. legiobeli hadastyán fogadmányi követ szentel.

Méretek. Egészben mag. 0·61. széless. 0·35. — vastagság. ln. 0·25. lk. 0·21. — Íráslap mag. 0·22., széless. 0·22. Betűk 0·03.

Elhely. Ó-Buda. Id. Frei Mihály (kis-czelli utca 580. sz. a.) ajándékozta május 1-én 1874. Találták Frei Csigahegy táján fekvő földjében.

Észrevétel. A kő nemcsak alakjára nézve csinos, t. i. párkányzata egymásfelé dülő levelekkel van díszesítve, de egészen ép állapotban is van.

	<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1.	I. O · M.	Iovi Optimo Maximo
sic. 2.	VLP. ROMN	VLPIus ROMaNIus
3.	VET. LEG · II	VETeranus LEGionis IIae
4.	AD. P. F.	ADIutricis Piae Fidelis
5.	V. L. S. M.	Votum Libens Solvit Merito

Irodalom. Rómer Arch. közlem. IV. (1864.) 50.

Mommsen. C. I. Latin. III. 3453.

Jegyzet. A Romanus ilyen rövidítése szokatlan; úgy az utolsó sorban is úgy látszik, hogy a betűk sora hibából lett volna változtatva.

V. Jupiternek T. FLavius ROMANVS, a császár ügyvivője, fogadmányi oltárkövet emel.

Méreték. Mag. 0·875, szélesség 0·37. Az íráslap mag. 0·39.; széless. 0·28. — vastagság legnagyobb 0·49. — Betűk: 0·045.

Lehely. Ó-Budán, Vörösváry Mihály kereskedő a sz.-endrei utczában 149. sz. alatti háza tűzhelyébe befalazva találtatott. Vajjon a ház telkén volt-e kiásva? nem tudni; de hogy ez nem lehetetlen, abból tűnik ki, mert a szomszéd Lesch-házban római oltárok, falak, csatornák stb. találtattak. Behozatott mint Vörösváry úr ajándéka, május 1-én 1874-ben a m. n. muzeumba.

Észrevétel. A kő felül mélyedéssel bír; párkánya akroteriumokkal van díszesítve, az egész kő vörösre volt festve — különben a feliratos lap bal oldalát kivéve, egészen ép.

<i>Felírás:</i>		<i>Olvasás:</i>
1.	I. O. M.	Iovi Optimo Maximo
2.	T. FL. FABIA	Titus FLavius FABIA (tribu)
3.	ROMA	ROMANVS
4.	ROMA B	ROMA, BENeficiarius
5.	PROC·AG	5. PROCuratoris AVGusti
6.	V. S. L. M.	Votum Solvit Libens Merito.

Jegyzet. Has. Vlpus. Romanusét, és l. Desj. VIII tábla 57. követ — Fabia egészen ki van írva.

VI. JUPITERnek SILVINVS GESARA fogadmányi követ emel.

Méreték. Egész magasság 0·42, szélesség 0·27, vastagság 0·27. — A feliratos tábla magassága 0·16. széless. 0·20, vastags. 0·23. — A három sor első betűi: 0·035, az utolsóé: 0·015.

Lehely. Ó-Szöny; a Pannonia nevű sáncz körül történt asatások alkalmával találták 1873-ban; a m. n. muzeumnak ajándékozta Kosztka Károly, állami mérnök, Komáromban.

Észrevétel. Az egész kő, valamint feliratos lapja is egészen ép, az utolsó sor betűi a többieknek csak egy harmadát teszik.

<i>Felírás:</i>		<i>Olvasás:</i>
1.	I O M	Iovi Optimo Maximo
2.	SILVINVS	SILVINVS
3.	GESARA	GESARA (talán női név?)
4.	V. S. L. L. M.	Votum Solvit Libens Lubens Merito.

Irodalom. Sztachovics Remig hozzám irt levelében így olvassa: IOM | SILVANVS | GESARÆ | VSLLM. Mommsen GESARA-t női névnek tartja.

VII. Jupiternek M. TREBIVS VITALIS, consuli beneficiarius, fogadmányi követ emel.

Méreték. Egész magasság 0·83, szélesség 0·42, vastagság 0·35; az íráslap magass. 0·238. A betűk 0·048.

Lelhely. Somlyó-Vásárhely, Veszprémmegyében. Kálóczy Lajos az ottani uradalom jószág-igazgatója birtokában. A győri muzeumnak van szánva.

Észrevétel. A felirást pacsolat után közlöm; a kő rajzát elküldé Ebenhöch Ferencz győri kanonok; a rajzból kitűnik, hogy a felső párkányzat díszes és a felirást oszlopok környezik. Különben ezen fogadmányi kő egészen épnek látszik.

	<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1.	I. O. M.	Iovi Optimo Maximo
2.	M. TREBI	Marcus TREBIus (?)
3.	V I T A L	VITALIs
4.	-B C° S	BEneficiarius COnSularis
5.	V. S. L. M	Votum Solvit Lubens Merito.

VIII. Jupiternek AVR. IANUARIVS pannoniai DVX. 303. évben Krisztus után fogadmányi követ emel.

Méreték. (Ezeket a helyszínen nem vettem.)

Lelhely. Pannoniai dűlő Ó-Szönyön; kiásták múlt őszkor. Milde Cleophas jószág-igazgató úr birtokában van Füzigtőn, ki ezt nagylelkűleg a n. muzeumnak ajándékozta.

Észrevétel. E kő igen ép; betűi könnyen olvashatók.

	<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1.	I O M	Iovi Optimo Maximo
2.	AVR. IAN	AVRelius IAN
3.	VARIVS·T·	VARIVSTransrhenanus?
4.	BAT. VP. DVX·	BATavsu Vir Perfectissimus DVX
5.	P·S·S·V·M·L·S·	Pannoniae Secundae Saviae Votum
		Merito Libens Solvit
6.	D D NN VIIFET VII·AVGG·COSS	Dominis Nostris VIII um et VII. Augustis ConSulibus
7.	DIE·ID·IVL·	DIE IDnum IVLiarum

Jegyzet. A T· | BAT, talán AVR·IANVARIVS hazájára vonatkozik és akkor: Terra BATavorum-nak, vagy katonai állására, és akkor Tribus BATavorum? lenne olvasandó? minthogy a Batavok szárnyai Pannoniában feküdtek. Mommsen, bár kérdő jellel a fennebbi, Transrhenanus-t ajánlja. — A Pannoniák többszöri felosztása és folytonosan változó neveik miatt az 5. sorban a fennebbi olvasást fogadtam el, kész levén azonnal a jobban okadatolt véleményhez csatlakozni, a mint ilyen megog állapittatni. Olvasásom némi igazolására még csak azt hozom fel, mit a Notitia Dignit. Böcking kiadása I. rész 91. lapján találtam: Sub dispositione Viri spectabilis Ducis Provinciae Pannoniae Secundae [et] Ripariensis sive Saviae. Elégtelenül veszem Mommsen ugyan azon olvasását.

Irodalom. Sztachovics Remig barátomtól ugyanezt a felírást nyertem egy-két pont kihagyásával. Az olvasást nem közölte.

IX. **Jupiternek**, egy, a syrai hadjáratból visszatért, fogadmányi követ állít.

Méreték. A minden oldalról lefaragott kőnek mostani magassága 0·34, széless. 0·30. vastagsága 0·17. A betűk 0·04—0·035-nyiek.

Lehely. A Szt.-Margit kolostorának, a kart a templomtól elválasztó falába volt a hajó felé, és pedig fordítva berakva. 1874. május havában maga József főherczeg úr, ő fensége innen kivette és több, ugyanott talált cseréppel jun. 10-én 1874. a m. n. muzeumnak ajándékozta.

Észrevételek. Ezen kő már előbb többször volt alkalmazva, tagozatai le vannak faragva és bal oldalán két sor 0·045. lyuk látható, melyek   ilyformán vésve, 0·07, illetőleg 0·05-nyire egymástól 0·05-nyi közökkel állanak   és 0·03—0·018-nyi, talán ablakrostély vasrudjainak befogadására szolgáltak,   mielőbb az idézett keresztfalba alkalmaztattak.

Az anyag jó kemény, fehér mészkő, a betűk csinosak.

Felírás:

Olvasás:

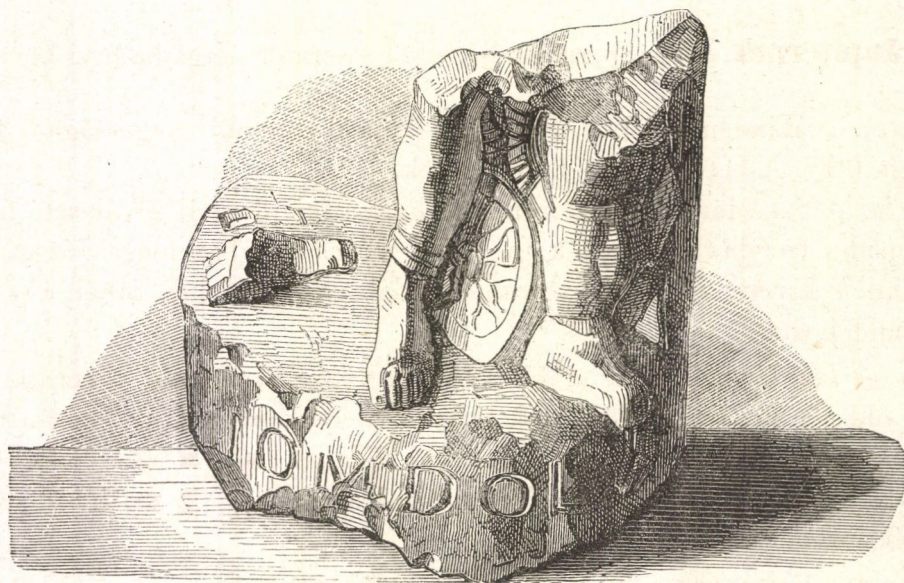
1.	O	N	i.	Optimo	Maximo
2.	AB	EXPED	AB	EXPEDitione	
3.	SVRIAT	REV	SVRIATica	REVe	
4.	RSVS	V.S.L.A	RSVS	Votum Solvit Libens Animo.	

Irodalom. Paúr Iván az Arch. Közlem. I. köt. 223. l. XIV. sz. a. közli, az első sorban fennmaradt O betűről bizonyosan állítván, hogy az nem az ismert I. O. M. középső betűje hanem más kiveszett szó alkatrésze; megjegyezvén azt is, hogy a 3. sorban a SVRIATICA, syriaca helyett, érdekes.

Ifj. Kubinyi Ferencz u. a. közlemények II. kötet 17. lapján szintén kiadja e felírást, megjegyezvén, hogy e sirkövet, (melynek rajzát a III. táblán 30. sz. a. mellékel, Paúr Ivánnak az eredetitől eltérő olvasása miatt meg akarja javítani. Azonban az 1. sorban az OITI, valamint a 2-sorban az MBEXPED-ban az M, tévedésen alapszának. Mind a két eltérésnek oka az lehet, hogy az első sorban az I-nek aránytalanul kellett a többi íráshoz állania, mivel a 3—4-ben a REV | RSVS-nál csak egy E eshetett ki; és így az első sorban a fogadónak neve sem lett elég helyet, hacsak azt nem tesszük fel, hogy ezen kő, mások társaságában állott, melyek a fogadást tevőnek nevével voltak ellátva.

Mommsen. C. I. L. III. kötet 3212. sz. alatt az 1-ső sorban OPTIo-t olvas; minthogy azonban e sor fölött a betűknek semmi nyoma, bár a tudós e követ maga is látta, és az M eleje jól látható, olvasásomat fenntartandónak vélem.

X. Szobortöredék I. O. M. DOL . . . vagyis Iovi Optimo Maximo DOLicheno felirással.

Ezen emléknek bővebb leírását már az: *Acta Nova Musei Nat. Hung.* 342 száma alatt adtuk; de mivel a mellékelt fametszvény olyan előállítását mutatja a syriai istenségnek, mely a ritkébbak közé tartozik, az alak lábánál fekvő állat pedig nagyon kétes; reméljük, hogy ezen melléklet talán más hasonlóknak feltalására és velünk való közlésére fog alkalmat nyújtani; azon véleményt, hogy a szobor Apollót képviselné, kinek szobrát valaki Jupiter Dolichenusnak felajánlotta, s mely vélemény Caylus művében előforduló hasonló szobor által igazolva lenne, azon munka szorgalmas forgatása után sem találtam elfogadhatónak.

*

Ide csatolok két fogadmányi követ, melyet nekem közlés végett Sztachovics Remig barátom beküldött, ezekről mondja, hogy az urasági majorban Ó-Szönyön találhatók. Én azokat nem láttam; meglehet, hogy azok közül valók, melyeket a komáromi várőrségi tiszt urak onnan elhurezoltak, hogy azokat Ausztriában eladják, vagy érmekért kieseréljék.

XI.	1.	I O M
	2.	PRO SALVE,
	3.	IMPP DD NN
	4.	AVGG
	5.	AVR VITALIS
	6.	VET . PRO SE ET
	7.	TOLESIBVS (sic.)
	8.	OMNIBVS VSL
		M

XII.	1.	I O M
	2.	CI · CLAV
	3.	DIANVS
	4.	CFT · LEG · T
	5	ADL V · S · L

XIII. IVPITER-nek, IVNO-nak, MINERVÁ-nak, NEPTVNVS-nak, LIBer PATernek és a többi isteneknek, L. ANTONIVS SABINIANVS és neje AVRELIANA fogadmányi követ emelnek.

Méreték. Egészben magass. 1·24, a talapzaté 0·28, szélessége 0·57, vastagsága 0·49. a mezőny mag. 0·59., ennek szélessége 0·44, vastags. a 0·36; a párkány magass. 0·37, a levélékítményé 0·12; a három betűé az első sorban 0·05, a többieké 0·04.

Anyag. Szürke, márvány keménységű kő.

Lehely. Örkény, Győrtől keletre Bőny mellett; e követ, mint Mommsen C. I. L.-ban 4363. sz. alatt mondja, Mezerzius, ki a XVI. század első tizedeiben élt, már ismerte és leírta, de mintegy két év előtt az örkényi határban állott puszta templom utolsó alapfalai felszedetvén, az ekklézsia arendása által ns. Tóth Antal és Gyula urak bőnyi pusztájára szállíttatott. Sztachovics Remig, pannonhalmi könyvtárnok barátom, kinek ezen adatokat is köszönhetem, e követ a győri főgymnásium számára elkérte, hol azt Méry Etel, muzeumőr már el is helyezte.

Észrevétel. A kő íráslapja épnek látszik, csak a baloldalon fordulnak elő csorbák, melyek azonban az egésznek olvasását nem hátráltatják.

<i>Felírás:</i>				<i>Olvasás:</i>
1.	I	O	M	Iovi Optimo Maximo
2.	IVNONI	REGIN		IVNONI REGINae
3.	MINERVAE	NEP.		MINERVAE NEP
4.	TVNO	LIBE	PATP..	TVNO LIBEro PATRi
5.	DIANA	E	CETERISC..	DIANA E CETERISQue
6.	DIBVS	L	ANTONS	DIBVS Lucius ANTONius SA
7.	BINIANVS	CORNI		BINIANVS CORNICularius
8.	LEG	LEG	IADPFSI..	LEGati LEGionis I-ae
9.	TEMPLVM	VETVS		ADiutricis Piae Fidelis SEverianae
10.	CONLAPSVM	FA		TEMPLVM VETVState
11.	CIVNDVM	CVRA		CONLAPSVM FA
12.	CVM	AVR	ELIAA	CIVNDVM CVRAvit
13.	CON.			CVM AVRE LIANA CONiuge.

Jegyzet. A beküldött pacskolat után ítélve kétség nem lehet, hogy a 7. sorban álló CORNI... más nem lehet mint Cornicularius vagy is az I. LEG ADiutrix Legatusának törvényszéki irnok-segédje, vagy mások szerint sisakján szarvval, corniculummal, diszitett katona.

Erről l. ACTA NOVA MVS. NATIONalis 142. szám alatt — Úgy a 12. és 13. sorban nem olvasandó egyéb, mint SABINIANVS AVRELIANA nejének neve, mivel együtt ezen templomot romjaiból újra emelték.

Irodalom. Mezerzius után, más szerzők is ismételték, mint azt Mommsen Corp. Inscr. Latin. 4363. A »Pannonia superior« feliratai közt látni lehet, azonban gyarló eredeti és ennek hiányos beosztása nyomán nem csoda, hogy Mommsen is eltér némileg az eredetitől, melyen 11 sor helyett 13 sor fordul elő. Az utolsó 7 sorban nálam AVRE-

LIANA biztos; és így a CONIuge sem vonható kétségbe. Az idézett munkában előforduló eltérő olvasásokat e helyen nem is említem.

Sztachovics Remig-től 1874. oct. 29-én vettem ezen, újra napvilágra került, érdekes kőről való jelentést, mely igen keveset tér el az eredetitől. Ezen figyelemért régi ujoneztársamnak itten szíves köszönetet mondok.

Méry Etel, győri főgymnásiumban muzeumőr ezen követ kiadta a Győri Közöny számában; mint maga is későbbben, kérdéseimre irt levelében vallja, némi eltérésekkel. Úgy hiszem, hogy e sorok olvasása után teljesen meg lesz nyugtatva.

Hogy e kő végre a győri muzeumba került, a fölöttőszinte örömet kifejezem; bár a többi is, mely még a városban és annak vidékén szét van szórva, biztos és alkalmas helyen a tudományt terjeszteni, és a buzgó népet effélék kiméletére tanítani.

XIV. MARS-nak és MINERVÁ-nak az ARMATVRA-k TÁRSVLATA emlékkövet emel.

Méretek. Mag. 0·79. széless. 0·41. — Íráslap mag. 0·34, szél. 0·30, betűk 0·04.

Anyag. Ó-budai mészkő.

Lehely. Ó-Budán, 1850-ben az ispotály-utczában találták. Áll jelenleg Káncz Lázár czimz. püspök házi kertjében Esztergomban.

Észrevétel. A kő egészen ép, a betűk tisztán kivehetők. Keletkezett 211|222 Kr. u.

Felírás:

1. MARTI E MINER
2. AVG · COLL
3. ARMATVRA
4. LEG · II · ADL
5. P · F
6. ANTONINIA
7. NAE

Olvasás:

- MARTI ET MINERVae
- AVGustis · COLLegium
- ARMARVRARum
- LEGionis II ADIutricis
- Piae Fidelis
- ANTONINIA
- NAE.

Jegyzetek. Amint Mars és Minerva nagy ritkán fordulnak elő a fölíratokon, úgy Collegium Armaturarum is alig található, miért is ezen felirat tekintetéből igen becses adalék honi régi felírásainkhoz. Mommsen terjedelmes munkájában: armatura Legionis II. Adiutricis 3336. sz. a.; a Legio IV. Flavia-é pedig 1663. sz. a. fordul elő, de a Notitia dignitatum stb. valamint az Armatura-k, úgy azok cuneus-a és schoola-i is jönnek elő.

Mars-nak (?) AVRELIVS LVRETAS fogadmányi követ szentel.

Lehely: Leányvár, szemközt az ó-szőnyi castrummal, Is a helység mellett; Voetter főhadnagy birtokában; rajzát és leírását Sztachovics Remignek köszönhetem.

Észrevétel. A felírás felső sora és alsó két sora közt szemközt egy padkán katonául; fején a sisak, mellén a vért, jobbja boton nyugszik, baljában kettős bárdot tart

<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1. IAG SAC ülő katona;	marI AVGusto SACrum; (?)
2. AVREL · LVRETAS	AVRELius LVRETAS
3. V E M	Vovit Lubens Merito?

XVI. MINERVÁ-nak a trombitások iskolája követ emel. (229. évb. Kr. u.)

Méreték. Magasság 2 láb, szélesség 1 láb, vastagság 10 hüvely.
Lelhelg. Ó-Sz ö n y Vöetter Otto főhadnagy birtokában van.
Anyag, fehér mészkő.
Észrevétel. A csinos emlék párkányán felül két oldalról tekeresdisz feküdt, baloldalon le van törve. Az írás szabályos.

<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1. MINNEVE	MINERVAE
2. AG · SACR	AVGustae SACrum
3. SCOLA · TV	SCOLA TV
4. BICINVM	BICINVM
5. EX VOT · PoS	EX VOTO POSuit.
6. IMP · DN · ALEXAN	IMPeratore Domino Nostro ALEXAN
sic? 7. DRO III · ET MOECoS.	DRO IIIum ET DIONE CO nSulibus

Irodalom. E kő felírását közlé velem Kosztka Károly komáromi kir. mérnök és Sztachovits Remig pannonhalmi könyvtárnok. Úgy látszik, hogy az utolsó sorban hibás a vésés vagy a másolat, mert ekkor csakugyan CASSIVS DIO volt II-od izben Consul; bár ezen szám (II.) néha el is maradt.

XVII. PVBLIVS AELIVS MAXIMINVS IVNO REGINA-nak fogadmányi követ emel

Méreték. Mag. 0·75, szél. 0·36, íráslapja mag. 0·38, széles. 0·28; betűk 0·06.—0·0·5.
Anyag. Ó-budai mészkő.
Lelhely. Ó-Buda. Jelenleg Káncz Lázár czimz. püspök s esztergomi kánonok házi kertjében áll a földben.
Észrevétel. Az 5. sor közepén lyuk volt, mely be van tapasztva. A kő tetején két tekeres látható, melyek közt háromszögű ormoeska emelkedik.

<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1. I V N oNI	IVNONI
2. REGINÆ	REGINAE
3. P · AEL · MA	Publius AELius MA

4.	X' MINVS	XIMINVS
5.	ÆP CER	
6.	V.S.L.M	Votum Solvit Libens Merito.

Jegyzet. Az 5. sorban való lyuk töltelékén még egy C huzása látszik. Mommsen látta, de szintén meg nem fejtette.

XVIII. A nap-istennek szentelt oltárka.

Méretek. Egész mag. 0.44. széless. 0.22, vastags. 0.12. — Az íráslap magass. 0.24. széless. 0.18; betűk 0.03. — 0.04.

Lehely. Duna-Pentele, mehádiai dűlön, Weiss János földbirtokos ajándékozta nt. Szász Károly közbejárására a m. n. múzeumnak.

Észrevételek. A betűk a puha kőbe csak bele vannak karczolva, és hanyatló kor-szakiak; alúl hullámváz vonal látszik.

Felírás:

DEO
SOLI
SOCIO.

Jegyzet. A Mithras-féle kövek közt fordulnak olyanok elő, melyek Deus Sol Sol invictus, és Sol socius-hoz is intézvék; ez utolsó egy, a budaörsi Mithraeumban talált oltárkán látható. Mommsen C. I. Lat. 3384. sz. a. — Hasonlókat l. Orelli Henzen J. L. Select. Ampl. Collectio. I. 1913. és 1922. sz. a.

XIX. HERCVLES-nek AVR. FIRMINVS fogadmányi követ emel (287. Kr. u.)

Méretek. Egész mag. 0.92, szél. 0.55, vastagság 0.13., az íráslap mag. 0.51; betűk 0.05; — 0.04.

Lehely. A Dunából, a Pest fölött fekvő fürdő-szigetnél ki lett kotorva, és a dunaszabályozási-társulat által a múzeumnak ajándékozva.

Anyag. Fehér mészkő.

Észrevételek. Ezen oltártöredék tagozatai már az őskorban le lettek faragva, a kő oldalain 0.07. mély eresztvényi lyukak észrevehetők, mint a DANVVIVS feliratú követ, miért is valószínű, hogy a kövek valaha gerendázatok által össze voltak kötve. A kő közepén ketté van törve.

Felírás.

Olvasás.

1.	HERCVLI AVGO	HERCVLI AVGGustorum.
2.	AVREL FIRMINVS	AVRELius FIRMINVS
3.	PREF LEG II ADI EX	PRaEFectus LEGionis II ^{ae} ADIutricis EX
4.	PROT V S L M IMPP.	PROTectore. VoTum Solvit Libens Merito
5.	DN DIOCLETIANO III	IMPPerantibus
6.	ET MAXIMIANO	Dominis Nostris dIOCLETIANO III.
7.	AVGG CO S S	ET MAXIMIANO.
		AVGGustis CO ⁿ Sulibus.

Jegyzet. A hanyatló íráson kívül még az olvasást akadályozó hibás pontozás is e kövön feltűnő. A 3. sorban ADI ki van vésve, Mommsen AVGVSTAE-t olvas.

XX. TERRAE MATRI

AVRelius DROLES II. segély legióbeli katona fogadmányi követ emel.

Méreték. Egész magass. 0.66., széless. 0.315., teste vastagsága 0.13. — Felírá-
sos lapjának magass. 0.31., széless. 0.23; — betük: 0.038—0.035—0.021.

Helhely. Ó-Buda, Landstrasse 424. sz. alatt; de találták Kreuzer Lipót
szőlőjében auf der Roth-Einsiedler Hut, a fehér keresztnél. Tulajdonosa a m. n. muze-
umnak ajándékozta.

Észrevétel. Az oltárka igen csinos, felül két vánkossal van díszesítve. Párkánya
alul kissé ki van törve. Készült 222-235 közt Kr. u.

<i>Felírás:</i>	<i>Olvasá :</i>
1. TERRE M	TERRAE M
2. ATRI · AR ·	ATRI · AVRelius
3. DROLES	DROLES
4. MIL · LEG ·	MILes LEGionis
5. HADPF · S	Hae ADiutricis Piae Fidelis S
6. EVERIAE	EVERIANAE
7. V. S. L. M	Votum Solvit Libens Merito.

Jegyzet. A TERRA MATER tiszteletére emelt kövek nem épen gyakoriak.
Egyiket CAELO AETERNO ET TERRAE MATRI, felhoz Orelli-Henzen i. m. 1503.
sz. alatt; egyikét Mommsen i. m. 996. Gyulafejérvártt ezen érdekes bevezetéssel: DIIS
DEABVSQVE DACIARVM ET TERA ; míg mások 1284. 1285. Zalatnán,
1364. sz. a. Kéméndén, 1599. sz. a. Félcsden a TERRA MATER-nak emeltettek.
— Rudnikon találtak egy követ, melyet Belgrádon leírtam, ezen a TERRA MATER egy
összeomlott templomának ujitása örökítették meg. L. Mommsen i. m. 6313.

XXI. ALEXANDER császár üdvéért DIANA-nak az emeseiek ezres csapatjának hadas-
tyánai fogadmányi követ emelnek.

Méreték. Alaktalan töredék, az íráslap mag. 0.40., széless. 0.38., vastagsága 0.35,
betük 0.043—0.05-ig.

Helhely: Duna-Pentele, Öreghegyen Janeski szőlőjében. A m. n. muze-
umnak Szász Károly segéd-lelkész ajándékozta.

Észrevétel. A szép betűjű felirásból jobbra csak egyes betük hiányzanak, melye-
ket könnyen ki lehet egészíteni.

<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1. /// ANAE ⚔ AV	diANAE AVGVSTAE
2. RO SAVTE DI	p RO SALVTE Domini Nostri
3. MP ALEXAN	iMPeratoris ALEXAND
4. //I AVGVTT	ri AVGVsti VETTerani
5. //H ×) HEME	coHortis milliariae HEME

// NORVM.
// S · L · M ·

seNORVM.
vetum Solverunt Libentes Merito.

XXII. Silvanus Silvester-nek G Julius Proculus, M. Aur. Vibianus és M. Aur. Lucidus fogadmányi követ emelnek.

Méreték: Egész magasság 0·47; a kiugró tagozat szélessége 0·40; íráslap mostani magassága 0·27, szélessége 0·32. A kő vastagsága 0·27, a tagozatnál, 0·21, az íráslapnál. A betűk mag. 0·04.

Lelhely. Ó-Buda; háza átépítettése alkalmával a nyári uteza 197. szám alatt a pinczében találta P o p p G y ö r g y háztulajdonos, a muzeumba kerül Lomniti Endre város-kapitány úr közbejárása által. — Eredeti lelhelye alkalmasint az ó-budai hegyekben keresendő.

Észrevétel. A kő alul sérült, de egy-két sornál aligha több hiányzik. A SILVANO SILVESTRI AVGUSTO kifejezés, bár a SILVANVS AVGVSTVS, SILVANA AVGVSTA ezen isteneknél előjön, mégis SILVESTER-nél a ritkábbak közé tartozik. — Sajátságosnak tűnik fel, hogy az ajánlat sorában az egyik ajánló előnevei is állanak; (l. 1. sorban a G · IV.) PROCVLINVS pedig magába a hullámtagba van vésve.

Felírás:

1. SIL · SIL · XXG · G · IV
2. PROCVLINVS
3. Q · LEG I · ADI · ET
4. M · AVRELII
5. VIBIANVS ET
6. LVCIDVS
7. ||| || EG II AD
 ||||| ||| ||

Olvasás:

- SILvano SILvestri AVGusto Gaius IVlius
PROCVLINVS
- Q(uirina tribu) LEGionis Iae (?) ADIutricis ET
Marci AVRELII
VIBIANVS ET
LVCIDVS
- ||| || LEGionis II^{ae} ADIutricis
(Votum Solverunt libentes merito.)

Jegyzet. A harmadik sorban a Q-t talán Quaestornak is lehetne olvasni; ugyanott kétes a sérülés miatt a Legio száma is, mely valószínűleg inkább II^a mint I^a. A 4-ik sorban az AVRELII mind a két következő névhez való, s így M. AVRELIVS VIBIANVS és M. AVRELIVS LVCIDVS-nak olvasandó. Mommsen a 7. sorban miles-t olvas.

XXIII. SILVANVS DOMESTICVS nak MANSVETVS fogadmányi követ állít fel.

Méreték. Egészben a mag. 0·46., széless. 0·22; vastags. ln. 0·17., lk. 0·13. — Az íráslap mag. 0·185., szél. 0·18. Betűk: 0·03.

Lelhely. Ó-Buda. Május 1-én 1874-ben ifj. Frei Mihály, (Frauengasse 276. sz.) ajándékozta a muzeumnak.

Észrevétel. Szélei kissé koptatvák, különben jó karban van. — MASVETVS MANSVETVS helyett valószínűleg a véső hibája.

	<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1.	SILVAN	SILVANO
2.	DOMESTIC	DOMESTICO
3.	MASVETVS	MANSVETVS
4.	V · S · L · M	Votum Solvit Libens Merito.

XXIV. Fogadmányi tábla SELVANO felirással.

Méreték. Magasság 0·42., szél. 0·29; vastagság 0·073., a keret szélessége 0·025; a felírási szalag mag. 0·045, a betűk mag. 0·034—0·023.

Lehely. Találták 1868. a Pannoniában; vettem Ravasz Mártontól, Ó-Szönyön az Uj-Szöny felé eső vásárállási házsorban. Ajándékoztam a m. kir. egyetem régiség-tárának.

Anyag. Durva mészkő.

Észrevétel. A táblának alakja négyszögű, felül középett kiemelkedő félívvel. A faragmány lapos vésetű, a részletek nincsenek kidolgozva; Silvanus a közepén áll, ágyékánál megkötött tunicában, mellét ránczos gallér fűdi. Emelkedett jobbjaiban harpe-alakú kertészkést emel, baljában egy hosszú, végén sűrű levelű ágat tart. Jobb lábánál egy őrkutya áll, és feléje s fölfelé néz.

Felírás. SELVANO.

Jegyzet. Amint a vésés durva és nagyon is kezdetleges, úgy ezen írás is dűledező, jelleg nélküli betűkből áll.

*

Egészen hasonló, bár felírás nélkül való egy másik emléktábla, melyet szintén Ó-Szönyön vettem és a m. kir. egyetem muzeumának adtam.

A tábla mintegy két fülkét tüntet fel; az egyik balra 0·263 magas, a másik jobbra 0·224; a szélesség 0·248 teszen; a vastagság 0·075.

A faragmány itt is fölötte durva. Silvanus a magasabb fülkében áll, csuklával fűdött fejjel, jobbjaiban kertészkést tart, baljában sűrű levelű ágat vagy fenyőtobozsomót, mely a jobb lábánál ülő és a táblából kifelé néző kutya felé van nyújtva. A mellett fűdő, hátul lebbentyűvel ellátott gallér ránczai közt apró gyümölcsfélék észlelhetők. Az istennek mindkét oldalán fák állanak, miért is SILVANVS SILVESTRIS-nek lehet tartani-

XXV. C. IVLIVS COMMODVS ORFITIANVS, LEGATVS AVGVSTI PROPRAETORE A GYÓGYÍTÓ NYMPHÁKNAK FOGADMÁNYI KÖVET SZENTEL.

Méreték. Egész mag. 1·03., szélesség 0·66., vastags. 0·55. — Az íráslap magass. 0·34, szél. 0·35. — Betűk 0·063, az alsók 0·02.

Anyag. Tiszta fehér márvány. (l. a táblát.)

Lehely. Puszt-Maróth, Esztergommegye. Behozatott 1873-ban Esztergomba és fel van állítva a primási-palota lépcsőházában.

Észrevételek. Az emlék felső része egészen el van rontva, a talapzat díszesen váltogató, hármas szij- és hullámtagozatból áll. A jobbik oldalon középett a patera lát-

ható hat szívörü szíromból készült díszítménynyel, a szögletekből egy-egy levél nyúlik középe felé; hasonló díszítménynyel bír a baloldalon vésett, szép alakú kánnal is. — Az íráslap oldalai kissé csonkitvák ugyan, de az írás gyönyörű, a díszítmények remek.

	<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1.	NYMPHS	NYMPHIS
2.	MEDICIS	MEDICIS
3.	SACRM	SACRVM
4.	C. IVLIVS COMMODVS	Caius IVLIVS COMMODVS
5.	ORFITIANVS	ORFITIANVS
6.	LEG · AVG · PR. PR. V · S · L · M.	LEGatus AVGusti PRO PRaetore, Votum Solvit Li- bens Merito.

Jegyzet. Ezen kő annál nagyobb érdekléssel bír reánk nézve, mert sem a NYMPHAE MEDICAE nem fordulnak elő emlékeinken; sem az oltárkát készítettőt: CAIVS IVLIVS COMMODVS ORFITIANVS-t a legati Augusti pro praetore-k közt **eddig nem ismertük**, azonban M. Caius Orfitus 165-ben, Orfitus, 166-ban, 172-ben és 178-ban Kr. u. fordulnak elő a consulok sorában.

A mellékelt könyomatu táblát azért ajánljuk szives olvasóink becses figyelmébe, mivel nemcsak minden szépítés nélkül adja az emléket még a szemre, benső szerkezetére, is; hanem mivel itt Beszédes Sándor nagyon előre törekvő esztergomi fényképészünk egy új találmányát mutathatjuk be, melyre nem sokára a szabadságot fogja kinyerni. Másolt már nevezett művész úr más hasonló domborművű emlékeket, melyek éppen úgy sikerülteknek mondhatók, mint a külföld legújabb közleményeihez csatolt műmelléletek; és mivel ezen táblák éppen nem drágák, a tisztelt kiadók figyelmébe ajánljuk.

XXVI. SEDATVS-nak P.AEL. CRESCENS a ponyva-, pokrócz- vagy terítő-készítők előjárója követ emel. (210. Kr. u.)

Méret: A kő minden tagozata le van faragva. Egész magass. 0.63; az íráslapé 0.50; szélessége 0.45, vastagsága 0.32. — A betűk 0.05—0.04-iek. Az írás igen csinos, jól olvasható.

Lehely. Székes-Fejérvár.

	<i>Olvasás:</i>
1.	SEDATO AVG
2.	SACRM PVBLI
3.	VS. AEL. CRESCENS
4.	MAGISTER. COLL.
5.	CENTONARIOR
6.	W · V · S · I · M. FAVSTI sic
7.	NO ET RVFINO
8.	C O S

II.

CSÁSZÁROK NEVEIRE IRT EMLÉKKÖVEK

ÉS

MÉRTFÖLDMUTATÓK.

XXVII. **Emlékkő**, melyen a második Legio adiutrix által SEVERVS ALEXANDER császár alatt (225—233 Kr. u.) épített fürdőházról van szó.

Méretek. Magasság 0·46, széless. 0·60. Írástábla magassága 0·17., széless. 0·52 betük 0·038.

Lehely. E tábla be van falazva Buda-Ujlakon, Millaker Magdolna asszony házának homlokzatába.

Észrevétel. A kő oly alacsonyra van beillesztve, hogy mindenki karczolhatja, a mint több helyen valóban el is torzították és olvashatlanokká tették a betűket. — Kár hogy a muzeumban nem lehet e követ biztosítani, mivel a tulajdonosok tőle elválni nem akarnak.

Felírás.

1.	IMP. CAESAR	Az olvasás könnyű; a 3. sorban
2.	M·AVR·SEVERVS	Alexander-t kell értenünk.
3.	////////	(Alexander pius felix augustus)
4.	BALNEVM·A SOLO	az 5-dikben Piaae Fidelis Severianae-t
5.	TERRITORIO·LEG	a 6-dikban Flavius Marianust kell
6.	II·AD·P·F·S·FECIT	olvasni.
7.	CVRANTE·EL·sic.	
8.	MARCIANO·COS	

Jegyzet. 170. Kr. u. előfordul mint consul designatus P. Iul. Geminius Marcianus, de ezt itt nem érthetjük, inkább Genesius Marcianus-t a császár apját érthetnők, bár ezt nem merjük biztosan állítani (l. Zumpt Annales Veterum Regnorum 169. l. 221. évnél). (Fl. Marcianus is Leg. XIII. gem. Ancyrában emlékkövet emel. (l. Mommsen C. I. L. 242. sz.) A territorium legionis itt fordul elő legelőször, s azért e tábla igen érdekes.

XXVIII. Mérföldmutató, Aquineumtól LV ezer passus-nyira.

(Készült PHILIPPVS császárok és Marcia OTACILIA császárné idejében, 244-248 Kr.u.)

Méretek. Mag. 1·79; átmérő 0·45—0·47. Betük 0·05—0·055. Ezek vörösre voltak festve.

Lelhely. Eredeti lelhelye a baracsi puszta; a Dunán túlra vitetett, a fehér-egyházi templomba beépített, annak romjaiból pedig elhozták Duna-Vecsére, és a városház terén, határkő gyanánt beásták.

*Felírás:**Olvasás:*

1. IMP·CAES·M·IVL·PHIL ¹ PPO	Imperatori CAESari Marco IVLio PHILIPPO
2. P·F·INVICTO·AVG. PON	Pio Felici INVICTO AVGusto PONT
3. TIFICI·MAXIMO·TRIB	IFICI MAXIMO TRIBuniciae
4. POTES [] [] [] [] [] COS PATRI	POTEstatis COnSuli PATRI
5. PATRIÆ [] [] [] [] [] COS ET	PATRIae proConSuli; ET
6. M. IVL·PHILIPPO·NOBI	Marco IVLio PHILIPPO NOBI
7. LISSIMO·CAES N FILIO	LISSIMO Caesari FILIO
8. AVG N·ET·MARCIAE	AVGusti Nostri; ET MARCIAE
9. OTACIL[E·SEVERAE	OTACILiaE SEVERAE
10. SANCTISSIMAE AVG ·· N	SANCTISSIMAE AVGusti Nostri
11. CONIVGI AVG N MATRI	CONIVGI AVGusti Nostri MATRI
12. CASTRORVM·EXERCITVS	CASTRORVM EXERCITVS
13. AB AQ	AB AQuinco
14. MP LV·	Mille Passus LV.

Észrevétel. Philippus, hasonnevű fiának és nejének neveivel ékesített mértföldmutatók közt, melyek ezen az úton eddig találtattak, mint a promontoriak (Mommsen C. I. L. 3717. 3718. és a süttöiek 4626. 4627. a cséviak 4631. és 4634. stb. A fennebbi a legteljesebb. A 10. sorban az AVG után az N talán fölösleges; vagy ha ez az atyára és 11. sorban az N a fiára vonatkozik, miért maradt el a 12-ikben a két ET? — Mater Augustorum, castrorum, senatus et patriae gyakoribb; mater exercitus a ritkább czimek közé tartozik.

XXIX. XXX. Mértföldmutató.

Méretek. Magasság 1·72; átmérő 0·47 – 0·50. A köbös talapzat magassága 0·46, alapja 0·52. — Betűk 0·06.

Lelhely. Duna-Vecse és Csabony határán a Dunába dülve hevert.

Észrevétel. Az írás igen rongált, és közelíthetetlen volt, mikor először láttam és csak az utolsó sort olvashattam; azóta ezen kő a XXVIII. számúval a m. nemzeti múzeumba szállíttatott a derék község által, és sok bajjal már némileg megfejthető. A kővön tudniillik két ellenkező oldalon külön felírások vannak, sőt a régibben egy harmadik írás nyomai is feltűnnek, miért is alig lehet kibonyolítani. A nagyobb szabályosabb írás betűi 0·05 – 0·06-nyiek, de csak ezek tisztán kivehetők:

Felírás.

1. E S N C A V G
 2. A E C A L E) (A . . A T S A V C | |
 A L O I
 V P A M A X I M V S N I
 A V
 C P ^ P O T E S T | | |
 T R I P
 A B A Q | | | | X X X X

Jegyzet. A kő annyira le van dörzsölve, annyira tele van lyukakkal és hasadásokkal, hogy többszörös kísérlet után sem boldogulhattam az olvasással. A kő kezdete le van törve, az egészből csak hű rajzból lehet fogalmunk, de soha sem a nyomtatásból.

Jobban sikerült a másik, későbbi, igen barbár alakú felírás, melyben a lyukak és hasadások elkerülése végett az már nincsen sorban alkalmazva, hanem jobbról-balra néha a harmadik alsóbb sorig terjed, mit a nyomtatvány vissza sem adhat, hanem csak rajzzal lehetne előtűntetni. A betűk 0·03—0·06, sőt helylyel közzel 0·08-ig változnak.

Felírás.

Mommsen 3708. száma nyomán
 kiigazítva olvasandó:

4. I N V I C T O	1. I M P C A E S
6. C O S P R O C o s P P E T	2. C. I V L. V E R O
7. M A X I M O N O B I L I S I M O C	3. M A X I M I N O
8. I V V E N T V T I S	4. P. F. I N V I C T O [A V G.
9. G E R M A N I C I S D A C	5. P O N T · M A X T R I B
	6. P O T I M P V] C O n S u l i
10. S A R M A T I C I S	7. P R O C O n S u l i P a t r i P a t r i a c E T
11. M A X I M I S	8. [C a i o I V L i o V E R O] M A X I M O
12. A B A Q M P X	8. (P r i n c i p i) I V V E N T V T I S s t b.

Irodalom. Mommsen e kőnek csak a 9. és 10. sornak egy részét hozza fel, Balla nyomán a C. I. L. 3730-ik száma alatt.

Jegyzék. A mérföldek száma a mélyedésbe esett volna és alkalmasint szintén XI. volt; s így a kő Iváncs és Pentele közt állhatott.

*

Vadason a kertben van egy ormozatos lap, melynek szélessége 1·07, magassága 0·54. A füles tábla közepén igen esinos Mithras van feltűntetve; de a szokott mellékletek nélkül.

*

Ez igen romlott kővön, melynek felső részen alak van, magassága 1·27, szélessége 0·76, vastagsága 0·21; az íráslap mag. 0·84, a betűké 0·053.

Lehely. V a d a s (?)

ARCHAEOLOG. KÖZL.

Felírás.

AVR CATANO VET
 I AD VIX
 VALENT
 AVR GAT
 PASSIAN
 LEGI X G
 ANN XL STIP
 EREDES
 DAC
 MAR III D

XXXI. Brigetio és Aquincum közti mérföldmutató.

A Brigetio Mille Passus VI. (242. Kr. u.)

Méreték. Egész magasság 2·66; a köbös talapzat oldala 0·50; az oszlop átmérője 0·50; az íráslap magass. 0·898. A betűk: 1 sorban 0·128; a következőkben 0·074; az utolsóban 0·08.

Anyag. A kő a tulajdonos állítása szerint a bikoli bányából való.

Elhely. Csontó István szigeti dűlőjén, az almási határban, mintegy 100 ölnyire a mostani országuttól találták 1872. szept. havában. — Weninger Mátyás ur, uradalmi kasznár, a m. n. muzeumnak átengedé.

Észrevétel. Ámbár ketté van törve, ezen oszlop még is minden hiány nélkül van.

*Felírás.**Olvasás.*

1.	IMP CAES	IMPerator CAESar
2.	M AN // // // // DIANVS	Marcus ANtonius gor DIANVS
3.	PF AVG PMTRIB POTE	pius felix AVGuStus Pontifex Maximus TRIBuniciae POTEstatis
4.	V COS PROCOS // // //	V-um COnsul PROCOOnSul, pater patriae
5.	VIAS VEVSTA'E // // //	VIAS VETVSTATE con
6.	LAPSAS CVM PONTI	LAPSAS CVM PONTI
7.	BVS RESTITVIT PER	BVS RESTITVIT PER
8.	ALAM III THRA GOR	ALAM III THRAcum GOR
9.	DIANA	DIANAM
10.	A BRIG	A BRIGetio
11.	MP VI.	Mille Passus VI.

Jegyzet. Az általánosan jól kivehető betűk mellett is némely hely, nem egészen biztos olvasású, mert a nagy oszlopot nehéz helyén mozgatni.

XXXII. Mérföldmutató töredék.

Lelhely. Duna-Földvár, a szent ferencziek háza szögletén, alul.

Felírás.

O C O S
1 1 1 1 1 ;

a többi a földben van.

III.

SIREMLÉKEK, FALKARCZOLATOK, RÓMAI TÉGLÁK

és

edények bélyegei.

XXXIII. AELIVS DOMITIVS kőkoporsója.

Méretek. Egész hossza 2·31; magassága 0·80; a két oldalon álló fülkének magassága; a közepett emelkedő kerek iv tetejeig 0·70, szélessége 0·4; az íráslap magassága 0·53; hossza 1·35; D M magass. 0·073, azután lefelé 0·06—0·035-ig kisebbednek. A téglát átmérője 0·13.

Anyag. Mészkö.

Lelhely. Ismeretlen, de bizonyosan Pannonia inferior valamely római telepítvényéről való.

Észrevételek. A fülkében, mely czimertanilag jobbra van, álló puer phrygius balra néz, jobb lábát sziklára teszi és ezen lábára könyököl, jobb keze alatt a bal látszik, és ebben a fordított kajmos botot, kajmavál lefelé tartja; a bal fülkében álló hasonló csak hogy jobbra néz, bal lábára könyököl, ez alatt van a jobb kéz a bottal.

Felírás.

D. M.

1. AELIVS · DOMITIVS · VET ·
2. LEG · II ADI · DOMO · ERAPVLI
3. CIVES · SVRVS · VIVOS SIBI ·
4. IERO FECIT
- sic 5. AEL · DMITIVS · VE · LEG · II · AD · QVI · SUPERVIXIT
6. ANNIS · LXXXX.

Olvasás.

1. AELIVS DOMITIVS VETERANUS
2. LEGIONIS II-AE ADIUTRICIS, DOMO HIERAPVLI

3. CIVES SVRVS. VIVOS SIBI (Obiit; Sit Tibi Terra Levis)
4. ITERO FECIT:
5. AELIUS DOMITIUS » VETERANUS LEGIONIS HAE ADIUTRICIS, QVI
SUPERVIXIT
6. ANNIS LXXXX.

Irodalom. Másoltam aug. 30-án 1872-ben, de az 1779-iki és 1854-iki egyházlátogatási jegyzőkönyvben már említették, bár nincsen megmondva, honnan hozták.

Jegyzetek. Az 1854-iki látogatási protocollumban ezen kőszírládára nézve ezek állanak: »Existit in hac Ecclesia crypta, quae accessu ab intus et fenestrula ab extus provisus est, Anno 1846 renovata. Occasione effossionis huius cryptae, nempe 1736, adinventum est urna antiqua, cuius duo tabulata adhuc praexistunt, et arae maioris antependium atque posteriorem partem efficiunt.« A felírást, kivéve az 5. sorban az: ADONI, ADQVI, helyet, meglehetősen pontosan, mivel a betűk jól vannak fentartva, közölve, így folytatja okoskodását: Sensus autem verborum illorum per sculptorem sat erronee per abbreviationes nonnisi exsculptorum circiter hic esse potest: Diis Manibus. Quidnam litera. A denotet, non mihi constat. (Itt világosan a kövön nem létező A betű a régiebb leírásból csuszszant a D M közé.) — Deinde: Aelius Domitius veteranus Legionis secundae adiutor e domo seu patria Aerapuli vel potius Ferrapuli »slavice vero »Zelozovetz!!« *) nomenclationem habuerit. Litterae sub circulo contentae significant: Legio fecit Tribuno. (t. i. a visitációban ez áll:

Ezen közleményt nt. Viszolajszky Károly zselizi segédlelkész urnak köszönhetem.

Hogy itten AERAPVIL alatt mint a közlő írta, Hierapolist (Mambetsch) Syriában értendő, maga a CIVES SYRVS mellékhatározás is mutatja. Ezen főváros annyira gazdag volt, hogy Crassus az ottan rablott kincseknek mérlegezésével több napot volt kénytelen tölteni. (Hasonl. Majorszky, Enchiridion Antiquae Geographiae 232. l.) — Egyébiránt kellett már e könek, régebben is a szakférfiak előtt ismertnek lennie, mert 1869-ik év augusztus 22-én megfordulva Magyar-Kossa Samuel-nél Gyönkön, (Tolna m.) midőn a kerti filagoriájába befalazott csinos Mithras körül beszélgettünk, melyet Pakson mintegy 50 év előtt a Duna mellett találtak, említette, hogy Zselizen (Bars m.) egy Ferapulum-ról szóló római kő van a kath. templom falában. (XX. Jegyzk. 85 l.)

Legújabbban mások is figyeltek ezen érdekes műemlékre. Így Marossy János gyógyszerész úr beküldé annak felírását, a m. n. muzeum régészeti osztályának; de mint látszik nem az eredeti körül, — mert ehhez, mivel az oltár előtáblája, antependiuma által fődve van, és az egész oltár elejét le kell bontani, nehéz hozzá férni — hanem a plébánián levő jegyzőkönyvből; onnan írta le alkalmasint Botka Tivadar akadémiai tag is, ki a Századok VIII.Évfolyam 418. lapján »a zselizi római síremlékekről« értekezvén, a fölírat commentálását másokra bizván, a kő lelhelyére nézve, azt iparkodik bebizonyítani, hogy az Ó-Budáról került Zelizre, minthogy ennek góthizlésű egyházát Becheyek alapították, kik ezen helységet a XIV. század kezdetétől fogva a XV. század végeig bírták. Bírták a Becheyek nemcsak Ó-Budán, de a pesti oldalon is, és pedig a város térszomszédjában is telkeket, sőt Bechey Töttös budavári polgárleányt vevén nőül, köny-

*) Így csináltak hajdan archaeológiát, így faragtak hírneves hazai lelhelyeket.

nyen juthatott egy aquincumi sarcophaghoz. — Ez valószínűvé válnék akkor, ha a Legio II. Adiutrix kizárólag csak magában Aquincumban tanyászott volna; de minthogy emlékei az egész Pannonia inferiorra kiterjednek, Mitrovitzról Vörösvárig, Pilis-Szántóig stb. terjednek; meglehet, hogy valamely Zelizhez még közelebbre eső LEGIO II. ADIVTRIX-beli állomásról is oda szállították. Tudjuk, hogy a Dunáninnenre gyakran jól messze vitték a régiségek kedvelői a köveket, mint p. o. az ó-gyallait, az érsek-ujváriakat stb.

Talán még akadunk véletlenül valamely adatra, mely biztosabb tudomást nyújt ezen, magában elég érdekes, ügyben.

Utólag csak még azt jegyzem meg, hogy octob. 8-án 1873-ban Vereben fordulván meg, Végh családnál a Mommsen által már kiadott köveket, melyek közt a 3364. számú nagyon érdekes nő barbar ruházata miatt, a 3363. számú kő jobb alsó oldalán egy kőben, egy más alatt, a betűket vettem ki: SIIL, mit hasonlólag, ha a második I helyett T-et helyezünk: Sit Illis (mivel több a halott) Terra Levis-sel lehet magyarázni.

Különben, hogy hazánkban római sarcophagok oltárokul, vagy oltárok alatt másutt is használtattak, állítja Dr. Henszlmann a báth-monostori románkori apsisban tett ásatása alkalmával.

XXXIV. AELIVS IVSTVS és neje SOSSIA ERAIS fiuknak AEL. VICTOR-nak sirládát készítettnek.

Méreték. Egész magassága 0.47; szélessége 1.26; az oldalai szélessége 0.55 a falak vastagsága 0.10; a feliratos tábla magass. 0.25, széless. 0.62; a keret széless. 0.06. A két oldalon levő paizsok 0.32 széles keret közé vésvék; a betűk mag. 0.05.

Lehely. Az ó-budai országut 505. sz. a. lakó Müller János polgár brüdersriedi szüllejében. A lehely és a szállói ut közt még Ziegler szülleje fekszik. Az uton a sirláda szarvas szögletű födelének töredékei, párkányos, de bélyeg nélküli, téglák felhalmozvák. — Találták 1873. november havában, és a muzeumba Lomniczi Endre kapitány ur közbenjárására, mint Müller ajándékát behozták 1875-ben.

Anyag. Durva mészkő.

Észrevétel. Az emlék egészen ép, az írás ügyes vésőre mutat.

Felírás.

1. AEL · IVSTVS · E SOSSIA
2. ERAIS · AEL · VICTORI ·
3. FILIO CARISIMO POSV
4. ERVNT · VIX · AN · VI · POS
5. MEMORIA

E helyen az olvasást közleni fölösleges volna.

XXXV. Kősirláda eleje, melyen M. AVR. SALLVMAS és neje említettik.

Méreték. E töredék sirlapnak magass. 0.46, széll. 1.50; vastags. 0.12; az írás-lap széless. 0.83; betűk 0.035.

Lehely. Duna-Pentele. Találták az öreg hegyen Farkas Gáspár szőlőjében 1874. ápril 29-én Szász Károly segédlelkész ur közbenjárására ajándékba kapta a m. n. muzeum.

Észrevétel. A sírlap bal alsó része egészen hiányzik, valamint a keretnek széle is, mely a jobb oldalon a hullámzatos diszt épen mutatja. A betűk későbbi korra utalnak.

Felírás.

1. D M·AVR·SALLVMAS VET
2. EX·TESSR·COH (X) HEMESDOMO
3. HEMESA·ANNOS·VIX LXXXII VIVO
4. SIBI·ET·AVRELLÆ MATRIVS TITIVS
5. QVONDAM CONIUGI
6. SVBTEPPHVS
7. SIBI

Olvasás:

Diis Marcus AVRelius SALLVMAS VETer Manibus
EX TESSerario COHortis milliariae HEMESenorum, DOMO

HEMESA, ANNOS VIXIT LXXXII, VIVO
SIBI, ET AVRELIAE MATRI
QVONDAM CONIugi
SVBTER

XXXVI. Q. POMPEIVS FORTVNATVS, POMPEIA SECVNDA nejének síremléket emel.

Méreték. E töredék egész magassága 0·95, szélessége 0·71. vastagsága, 0·19; — az írástábla mag. 0·738, szél. 0·50. Betűk. 0·067—0·057.

Lehely. Ó-Szóny, a Pannoniától délre. Vettem a muzeum számára Szilágyi Károlytól. (242. sz.)

Észrevétel. A különben egész tábla a 4-ik sor alatt ketté van törve. Sajátságosak az 5. és 6. sorban az VS-ok, hol az S betű az V-nak felső és alsó végének kiluzása által készült, mit eddig sehol sem láttam. — Különben a kő felső párkánya kacskaringósan diszes; a felírást tekeredett oszlopok környezik.

Felírás:

1. D M
2. POMPEIAE
2. SECVNDAE
4. ANN·XXII
5. Q POMPEIVS
6. FORTVNATVS
7. CONIVGI OPTIMAE

Olvasás:

Diis Manibus
POMPEIAE
SECVNDAE
ANNorum XXII
Quintus POMPEIVS
FORTVNATVS
CONIVGI OPTIMAE.

XXXVIII. M. VLPius IVLIANVS hadastyánnak emelt siremlék.

Vadason a boldogult Jankovich-féle gyűjteményből még fenmaradt három római kő, melynek eredete bizonytalan, de a muzeum tulajdonát képezvén nem sokára, úgy mint ígérve van, Pestre fognak hozatni.

Az egyikén, melynek egész magassága 1.08, szélessége 0.71; felül igen mélyből kidomborodó férfi alak áll, (a kő vastagsága 0.57. tesz); ez alatt van a 0.30 magas írástöreoék 0.05-nyi betűkkel.

<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1. D M	Diis Manibus.
2. M VLP.	Marco VLPio
3. IVLIANO	IVLIANO
4. VET·EX·X	VETerano · EX·X(?)

Siremlék-töredék.

Méretek. Legnagyobb magasság 0.81; legnagyobb szélesség 0.66; az írásos tábla mostani magassága 0.44. Betűk: 0.053.

Lelhely. Az eredeti lelhely ismeretlen. A fehér-egyházi romból elhozták mintegy 55 év előtt. Jelenleg Pap József konyha küszöbe előtt fekszik Duna-Vecsén.

/ B / / /
F·POL / / /
ETE SO / / /
AD·Z IVL / / /
IRI·AN·XXX
STIP·XX
H · S · I I

Jegyzék. Ugyanazon Fehéregyház romjai közül hozták a három főt mutató faragmányt, mely Duna-Vecsén Pap Sándorné udvarában áll. Ez egy sírkőnek képes töredéke — babákkal.

XXXIX. Halottas emlék, melyet IVSTIN? szüleinek és testvéreinek emelt.

- 1. D M
- 2. GAL SEVER "
- 3. CL LICCAW
- 4. CONIVGIS
- 5. CL CALVO
- 6. VLIO ET
- 7. VLP·PR °BILLÆ
- 8. AN·V·IVSTIN
- 9. FIL FECIT
- 10. PARENTIBVS

Ezen felirást közlés végett küldé nekem 1874. November 30-án Sztachovics Remig barátom, pannonhalmi könyvtárnok. Lelhely Ó-Szöny, hol az urasági majorban látta.

XLII. Mommsen, Corp. Inscr. Latin. 3359. szám alatti követ, Fejérvárt létemkor újra kísértem olvasni, de a kő romlott volta miatt csak így olvastam:

1. D M
2. VLP MAC
3. HE RLCL
4. ALEXAN
5. DER /HER
6. FECIT.

A helyesebb olvasás abban áll, hogy az ötödik sorban a HER = Heres van constatálva.

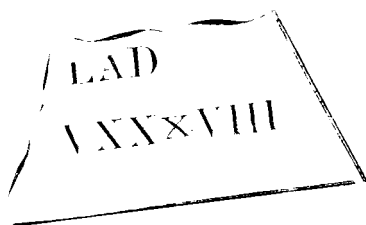
Töredékeken való felírások.

Roppant kőduczon, melyet az ó-szönyi pannoniai erőd falain szögletkőül használtak:

R S

OR; áll.

XLIII. Ugyanazon Pannonia nevű dűlön kiástak egy puha kőtöredéket ezen betűnyomokkal:

talán: Legionis I ADiutricis

Stipendiorum . . XXXVIII?

E követ a füzigtői jószág főtisztje, Milde Cleophas úr, birja, és a m. n. múzeumnak ajándékozta.

XLIII. Síremlék-töredék.

Méreték. Magassága 1.45; széles 1.07; vastag 0.20; a betűk nagysága 0.06.

Lelhely. Adonyi és iváncsi határ közt a keserű völgyben; az adony- és szolga-egyházi útvonal mellett a határkomp alatt.

Észrevétel. Ezen kőnek legnagyobb része iratlan, és eredetileg a földbe le volt ásva, csak a jobb oldalon alul két sornyi betűk láthatók. Találta Sélley János úti biztos; velem közölte nt. Szász Károly dunapentelei segéd-lelkész úr.

F e l í r á s:

.
.
M L L L
PAR-F ?

XLIV. Siremlék-töredék.

Méreték. Az alul csorba kőlapnak magassága 1·92, szélessége 0·75, vastagsága 0·22.

Lehely. Ó-Budán a brüdersriedi szőlőben. Müller János úr ajándéka.

Anyag. Durva mészkő.

Észrevétel. A faragvány kezdetleges, koszorut tüntet fel lelóggó csokorszalagokkal. A felírás fölött horonyban levéldísz van alkalmazva.

F e l í r á s:

- 1. C > () ' ATIELVS VALENS
- 2. N T A ' S / / / A N O ?

Jegyzet. Az, alkalmasint két, egymásfölötti írás alig megfejthető.

Emlékkő-töredék. (238. évből?)

Méreték. Egész magass. 23½'', szélesség 21''; a talapzat tagozatai 6 és 6½' magasak, a torony széless. 17'', a feliratos lapé 15''; a betük 2''-nyiak.

Lehely. Ó-B u d a, közép-utca, a 399. számú házkertjében, láttam a temető-utca' 367. száma alatt Wild Péternél.

Anyag. Fehér mészkő.

Észrevétel. A kő felső része hiányzik, egyedül az utolsó sor olvasható.

.
CVLO CoS.

Jegyzet. Minthogy 238. évben Kr. u. Pius és Proculus voltak consulok, lehet, hogy e kő ugyanazon korból való. Ugyan ide számítandó Mmms. C. I. L. 3936. sz. a. kő, melyet Degojnál a Kulpa mellett találtak.

XLVI. Felírás töredék.

Méreték. Mag. 0·91, szél. 0·55, vastags. 0·37; az íráslap magas. 0·38. szél. 0·55 a betük mag. 0·06.

Lehely. A fürdő-szigetnél ki lett kotorva. A m. n. muzeumnak 1874-ben ajándékozta a Dunaszabályozási társulat.

Anyag. Kemény fehér mészkő.

Észrevétel. A tagozatok lefaragvák, oldalt két-két mélyedés van mint a többi innen kikerült kővön; felül van egy 0·25 átmérőjű kerek gödör.

<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás Mommsen szerint:</i>
1. VLI · AMPI	herc VLI · AMPLi
2. SI · PATRI	ator I · PATRIo
3. LI · IVS · SI	snetrIVS · Sa
4. INVS LEG · AV	bINVS LEGatus AVg
5. I · V ·	

XLVII. Felírás töredék.

Méreték. Magass. 0·38; széless. 0·23, vastags. 0·16; az íráslap magass. 0·21. Betük 0·033.

Lehely. A fürdő-szigetnél a Dunából kikotorták. Ajándékozta 1874-ben a Dunaszabályozási társulat a m. n. múzeumnak.

Anyag. Fehér mészkő, sok lyukacsos a kis-czelli bányából.

Észrevétel. A párkányok régen lefaragtattak, úgy látszik, hogy a kő kétszer volt használatban.

<i>Felírás:</i>	<i>Olvasás:</i>
1. AVREL	AERELius:
2. MAXI	MAXI
3. MVS	MVS VEteranus
4. -EG	LEGIIae . . .
	aug(ustae) Mommsen szerint.

XLVIII. T ö r e d é k.

Méreték. Egészben magass. 0·40, széless. 0·29, az íráslap 0·23.

Lehely. Ó-Szönyi Pannoniában találták 1868-ban. Pénzes Jánosé, belső-utczában a 200. sz. a.

Anyag. Fehér márvány.

Észrevétel. Csinos, jól kivehető betük, a tábla majdnem egyenes vonalban ketté van törve, a bal rész hiányzik.

1.	GRAN...
2.	LVMN...
3.	BVSSVI...
4.	FELICE
5.	TÖRE LOCI

XLIX. Síremlék töredék.

E kő feliratát közlé velem Zsigmondy Gusztáv barátom 1869. június 20-án. Találták a Victoria nevű téglavetőnél Ó-Budán, de hová lett légyn, nem tudom.

Hiányzik a kőnek jobb oldala és alsó része.

1. M
2. LFAB·EQ
3. VS·ANCYRA
4. LEG II AD
5. MARTINI

Egy Fabia tribusból, ancyrai eredetű római lovag sírköve. Szolgált a II. Legio adiutrixben, készítették MARTINVS előnevű egyénnek.

FALKARCZOLATOK. (GRAFFITI).

L. Ó-Budai falkarczolat.

Méretek: magasság 0·85, hossza 0·35, betűk 0·015—0·02.

Helyhely. Ó-Buda, a hajógyári szigeten levő római fürdő egyik hypocaustumának falára karczolva. Találtak 1874. február elején.

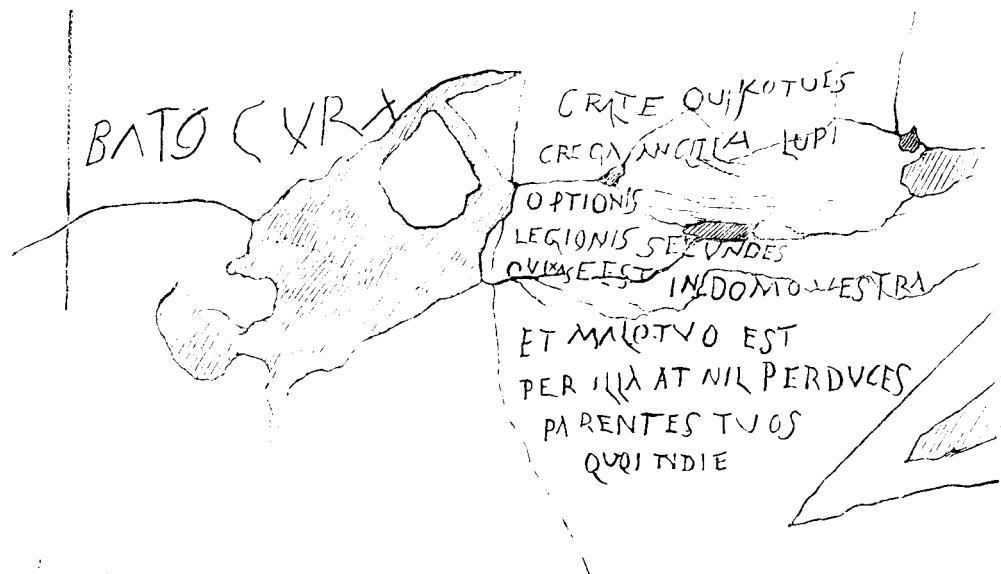
Észrevétel. A vörösbarnára festett és kék szalagokkal mezőnyökre osztott fal, a dűledék fölött nőtt fák gyökerei által nagyon lazult és épen ezen karczolás helyén sok repedést kapott. Az írás maga meglehetősen olvasható:

Felírás:

1. GRATE QUI FUTVES
2. GREGA ANCILLA LUPI
3. OPTIONIS
4. LEGIONIS SECVNDES
5. QVAE . EST IN DOMO VESTRA
6. ET MALO TVO EST
7. PER ILLA AB NIL PER DVCES
8. PARENTES TVOS
9. QVOTTDIE

Olvasás:

1. GRATE! QVI FVTVES (futuis)
2. GREGAm ANCHILLAm LUPI
3. OPTIONIS (itt fekkmentes zavart karczolatok vannak.)
4. LEGIONIS SECVNDaE Severianae
5. QVAE . EST IN DOMO VESTRA
6. ET MALO TVO EST
7. PER ILLAm, AT (ad ?) NIL
PERDVCES
8. PARENTES TVOS
9. QVOTTI DIE?

XURELIV

MD

Ezen írás első sora előtt más nagyobb írással ez áll:

BATO CVRA; alul balra távolabb: AVRELIVS, és IMO;

végre az egész falon a szoba közepéig, 4 méternyi hosszában, 0'50—0'30 magasságú, bátor gyakorlott vonásokkal efféle áll:

mit Torma *οστρος σογ ci5100* zoteroiz cocilos-nak vélt olvashatni.

Jegyzetek. A szoba, mely alatt kemény beton-on 2' 2"-nyi igen durva faragmányú breccia oszlopokon, ismét durva 5-6"-nyi kőlapok feküdtek 1'-nyi vastag, nagy téglá törmelékéből öntött padlat volt; találtattak a bedült lakrészekből, mozaik darabok, olyan alakokkal, melyeket már a muzeum a nagyobb fürdő-monorból bír, COHIVPPN bélyegű téglákkal, és négyszögű kisebbekkel COHORTIS és ennek fordított bélyegeivel; végre a szoba észny. szögletében egy ökörfej-vázát, dkeletiben szarvas-marhaesontokat.

I. I. Ó-Szőnyi falkarczolat.

A festett falakon, melyek Brigetiumban kiásattak kezdetlegesen karczolva különféle állatok is fordultak elő, és Kosztka Károly úr birtokába jöttek. A többi közt egy őzike, egy szarvas, egy nyerges lónak egy része, és ezen szavak:

PIETAS és
VALEN.

Mily kár, hogy a többi falrészek, melyek tele voltak ilyen karczolatokkal, míg a mérnök úr ismét e helyre visszatért, a munkások által megsemmisítették!

V. RÓMAI TÉGLÁK ÉS EDÉNYEK BÉLYEGEI.

I. I. Legióbeli téglák.

Találták Esztergomban 1873-ban november 16-án a bibornok-hercegprimás Bánom nevű szőlőjében, a város fölött fekvő téglaház mellett:

Méretek. 0'42, 0'43, vastagsága 0'065; a bélyeg hossza 0'085, magass. 0'0035.

*Felírás:**Olvasás:*1) LEGIAD

LEGio Ia ADiutrix;

*Felírás:**Olvasás:*2) LEGIAD

LEGio I a ADiutrix;

más fajta ugyanonnan a bélyeg mind a két végén oly czifrázattal bir, mint a füles tesseraék; magass. 0.032, széless. 0.085.

harmadik fajta, magass. 0.031; hossza 0.044.

A téglá belseje tele van vörös pöttökkel, a bélyegek a sarkakon vannak.

LIII. Duna-Pentelei*) párkányos téglákon találtatnak:

Mag. 0.03.

*Felírás:**Olvasás:*

1) ERIDV

frigERIDUS stb. l. Acta Nova. 262. 263.

Muz. Jegyzők. $\frac{246}{874}$ 62.

Mag. 0.025 — 0.03.

*Felírás:*2) GERIDVS VP DVXMuz. jegyzk. $\frac{246}{874}$ 60.

*

3) Egész bélyeg: hossza 0.088; mag. 0.03.

*Felírás:**Olvasás:*

LIAD;

LegIa AD iutrix; hasonlitsd AN.M.N. 167. l. b. I.

Muz. jegyzk. $\frac{246}{874}$ 56.

4) töredék: LIAD

u. a. m. jegyz. $\frac{246}{874}$ 58.; sötétvörösre van égetve.

*Felírás:**Olvasás:*5) ETAD;

IEg Ia AD?

6) LE; LE töredék: $\frac{246}{874}$ 66. sz. alatt.

*Felírás:**Olvasás:*7) LEGIAD

LEGio IIa ADiutrix

8) LEGIAD

mag. 0.03.

leG. II AD. l. A. N. M. N. 167. l. a.

Muz. jegyzk. $\frac{246}{874}$ 57.

9) LEGIAD;

mag. 0.028

leg. II) ADI. lásd A. N. M. N. 167. b)

Muz. jegyzk. $\frac{246}{874}$ 61.

10) LEGIAD

mag. 0.03

M. jegyzk. $\frac{246}{874}$ 63.

*) Szász Károly birtokában volt bélyegek, jelenleg a m. u. muzeumban.

11) $\overline{\text{LEG} \cdot \text{II} \text{VD}}$; A. N. M. N. 167. a) 4. — Muz. jegyzk. $\frac{246}{874}$ 64.

12) $\overline{\text{E} \text{ LEG} \text{ II}}$; a párkánytégla egész, a bélyeg vége elmosódott.
Muz. jegyzk. $\frac{246}{874}$ 55.

LIV. Duna-Pentelei Mécseseken ezek vannak:

- 1) VIBIANI, egy szurokkal bevont mécses alján;
- 2) FORTIS, egy kisebb feketén;
- 3) OCTAVI, egy vörös-sárgáson; l. muzeumi jegyzk. 1874. 246. 29. 28. 31. számait; továbbá
- 4) $\overline{\text{CRASSVSFE}}$ egy barnás medence oldalán a karimán; látni egy uj alakú karcot is. M. jegyzk. 1874. 246. 25.
- 5) $\overline{\text{I}^{\text{v}} \text{II}^{\text{c}} \text{FE}}$? egy medence fenekén, u. o. 22. sz.
- 6) . . . VS FEC; edényen. u. o. 37. sz.

LV. Ó-Szőnyi Téglák.

Ó-Szőnyről. Brigetioról; gyűjtötte és közlésre átengelte ts. *Kosztka Károly* állammérnök úr, kinek rajzai után kiadom e fölírásokat.

- 1) Kerek téglán: $\overline{\text{LEGI AD} \text{ <}}$ LEGio I ADiutrix
- 2) Hosszú „ $\text{ > } \overline{\text{LEG} \cdot \text{IADI P F}} \text{ <}$ „
- 3) u. o. $\text{ > } \overline{\text{LEG TADI} \text{ <}}$ »
- 4) u. o. $\{ \overline{\text{LEG TAD}} \}$ »
- 5) u. o. $\gg \overline{\text{LEGIADI}} \ll$ »
- 6) u. o. $\text{ > } \overline{\text{LEGIADIPFA} \text{ <}}$ Pia Felix ANtoniana
- 7) u. o. O $\overline{\text{LEGIADPF}}$ O
- 8) u. o. $\overline{\text{IAT} \cdot \text{IET}}$ és Jegyzőkönyvem XXIV. 169. l. 1868-ból u. onnan.
- 9) u. o. $\overline{\text{IETIVIT}}$ l. Jegyzőkönyvem XXIV. 169. l.
- 10) u. o. $\overline{\text{LEGIAD}}$
 $\overline{\text{MICRESC}}$ az első sor eredetileg pontozott.
- 11) u. o. $\begin{matrix} \text{O} \\ \overline{\text{LEGIADI}} \\ \text{O} \end{matrix}$
 $\overline{\text{BOMPF}}$
- 12) u. o. $\overline{\text{LEGTADIV}}$
 $\overline{\text{EELASMACRE}}$
- 13) u. o. $\gg \overline{\text{LEG IADIV}}$
 $\overline{\text{ANTO MAXF}} \ll$

- 14) LEGXIGP_F 16 □ " 3" vastag téglán 2 db. Láttam Ó-Szőnyőn Petrovitsnál 1868-ban. l. XXIV. jegyzőkönyvem 169. l.
- 15) LEG XI G P F sic? l. Acta Nova Mus. Nation. I. 444. sz. a. és így az előbbi után már nincs miért a XI. Gem. kétségbe vonni.
- 16) COH VII BR GORD új melléknév, hasonló Mommsen 1149. számát.
- 17) COH VII BR SEVERIANI sic?
- 18) COH VII BR AN sic?
- 19) LVPICINI TRB
- 20) CARIS □ TBR sic?
- 21) IVLIANVS TRIB
- 22) QVADRIL sic?
- 23) (FREVPD) sic?
- 24) AV I OSANIOLIO *)
- 25) CNTV
CLAVDIV
MILT
ADV
- 26) FELIXI⁹NO_p
- 27) | P · AEL · FESTI |

LVI. Ó-Szőnyi arezzoi edényeken ezek fordulnak elő:

- 1) COMIS F.
- 2) VICTORINVS F.
- 3) SACIRO F.
- 4) MARCELLIAN, sic
- 5) CELSVS
- 6) C. IPPI MF.
- 7) CINIVENATVS sic?

*) Flavia Solva, tribu Quirina (Seckau prope Leibitz); gyakran fordul elő Mommsen Corp. Inscript. Latin. III. 649. l. hasonlítsd a tárgymutatót is 1178. l. Solva alatt — Vajon miképen került ezen bélyeg Brigetiumba, nem merem határozni. Widternél Bécsben egy példány van, leírja Mommsen, talán u. a.?

LXVII. Vastag téglá.

ΛΛΛVPO ORD bélyeggel.

Méreték. Hossza 0·413; szél. 0·272; vast. 0·06—0·07; a bélyeg hossza 0·17, szélessége a betűkkel együtt 0·025.

Lehely: Az *imsósi* sziget Tolnánál. Beküldte *dr. Novák Sándor*, egy római építmény falmaradványából.

Ez már a második téglá azon lehelről, mely egészen új felirattal ismertet meg bennünket. Olvasása, ha a második betű csakugyan q, ez lehetne: Aquilii LVPi Optionis ORDinatorum, vagy Ordinarii. (l. Mommsen Corp. Inscript. III. 830. sz.) és Addit. Vol.III. 781. vagy ha a q helyett p-ét kell olvasni: Appii stb. lehetne. — *Optio* helyett *Officina* megjárna-e?

Reméljük, hogy más leletek fel fogják ezen bélyeget világosítani; egyébiránt l. Acta nova Musei nationalis I. 459. szám.

Jegyzőkönyveimet forgatván, a XX. szám utáni 74. lapon ráakadtam egy pentelei téglabélyegre:

APLVO ORD betűkkel, melyet ottan már 1869-ben augustus 20-án másoltam.

Ismét egy *párkány*-téglát láttam, melynek magassága 0·03, *Pentelén* találták, felirása:

APLVPPi

L. muzeumi Jegyzőkönyv ²⁴⁶/₈₇₄ 59. és Acta Nova Mus. Nat. Hung. 170. l. 3. sz. a.

LVIII. *Leányvártt*, (Isa, Komárom mellett) talált felirások, félhenger alakú téglákon

1) LEG TADPF,

2) ▷ | ΛΛΛCIVD | ◁

3) ΛΛΛCIVD; lapos téglán,

4) ΛΛΛCIVD | I | ◁;

LIX. *Nagy-Lélen*, a Dunaparton talált cseréptéglán:

V R S, talán VRRsus?

Ezeket (t. i. LVIII. és LIX. sz.) velem *Sztachovits Remig* közlé.

LX. *Ó-Szőnyről* még ezek vannak:

1) PICINI TRi: Lupicini tribuni; és

2) INI TRB) u. a.; ez a m. kir. egyetem muzeumában.

LXI. Egy szőnyi 0·07 széles karimájú, öntő tálnak, melynek belseje tört kavicszemekkel van megrakva, 0·09 hosszú, 0·02 széles, hármaskeretben 0·01 betűkkel ez áll:

1) F O R T I S.

Gróf *Zichy Miklós* halála után a m. n. muzeum birtokába került.

2) (SIEDATI), *Sedati*; Ó-Szőnyről a m. kir. egyetem muzeumában.

3) $\overline{\text{MVSF}}$; . . MUS Fecit, a m. kir. egyetem muzeumában.

LXII. Ó-Budáról vannak még *sami edények* bélyegeiből töredékek a szeszgyár területéről; és pedig 1868. évből: STA, IANVA, CVC FE; 1869-ből VSF bélyegekkel.

LXIII. Pusztá-Baracson tekintetes Derecskei László birtokában ujólag ezen téglabélyegeket találtam:

- 1) IIVSVP/; . . VS Vir Perfectissimus; majdnem cursiv betűkkel.
- 2) IISVI/; u. a.
- 3) $\overline{\text{ADIIIO}}$; leg IIa ADIutrix.
- 4) $\overline{\text{IDAIIV}}$; LEGio II-a ADIutrix.
- 5) $\overline{\text{LLO-IV}}$; u. a.
- 6) $\overline{\text{I I IV}}$; u. a.?
- 7) $\overline{\text{I AD}}$; u. a.?
- 8) $\overline{\text{COHVS BR ALEX}}$; COHors VIIa BREucorum ALEXandrina. *Eddig ismeretlen bélyeg.*
- 9) $\overline{\text{COHVI}}$. . .; talán u. a.
- 10) $\overline{\text{CHOITC}}$; Cohors I Thracum Germanica, l. A.N.M.N.H. 452. sz. a.
- 11) . . E MAX; talán valamely MAXIMINIANA melléknevű csapaté? l. u. o.

98. sz. A.

LXIV. Még más téglabélyegek.

- 1) $\overline{\text{XIII GEM TORINIGR}}$; a téglavastagsága 0.03, a bélyeg belső kerete 0.04, a betűk 0.019—0.02. Erdélyből hozta Reményi Ede, l. muzeumi jegyzőkönyv $\frac{201}{873}$ 40. számát.
- 2) $\overline{\text{AIXI}}$; töredék, fordított bélyeggel, cseréptéglán, barbar irással; talán: LEGio X-a Gemina Antoniniana? l. *Mommsen C. I. L.* 3907 és 4030 sz. — M. Jegyzk. $\frac{22}{872}$ 3. sz.
- 3) $\overline{\text{PR1}}$; 0.048 vastag téglatöredék, 0.035 mélyedett betűkkel, anyag vörös, fekete pontokkal. *Bácsból* került muzeumunkba: l. jegyzk. 1872. 139. sz. — Talán nem is római?

Ezen cikk már nyomtatás alá készen állott, midőn az epigraphia nagy mesterének, Mommsen tanárnak, szintén nyomtatás alatt levő: *Addimenta ad Corpus Volumen III.* című jeles értekezésének iveit, használat végett kaptam. Ezen előzékenységért nagy hálával tartozom, és kisebb javításokat tettem is helylyel, közzel, mit e helyen bevallani kötelességemnek tartom. Nagyobb változtatásokat a költség szaporítása miatt nem tettem, de újabb kiadásnál, mind ezekre kellő tekintettel leszek. Rómer.

Egyptomi cultus-maradványok a hazai leletek között.

I R T A :

M a j l á t h B é l a.

I.

Cultur-történelmi tárgyai hazánk őskorszakának gyakran oly adatokkal szaporítják leleteinket, melyek inkább alkalmasak a már-már megállapodott vezérelveket halomra dönteni, mintsem hogy a positivitás felmerülő újabb tényeivel azokat megerősítsék. Ilyenek az egyptomi hitregének, bárha szórványosan is, imitt-amott földerített lelet tárgyai, melyek a bronce, vagy ha úgy tetszik, a kelta-korszak cultur-adataival együttesen kerülnek felszínre a föld gyomrából s melyek a positivitás rovására újabb kényáallitmányok tömkelegébe vezetik a mélyebb szemlélőt, és szaporítják az ellentétes nézetek számát olyannyira, hogy a biztosnak tekintett ős nemzetiségek és népek pragmatikus eredetét, épen a talált cultus-tárgyak természeténél fogva, legalább is kétesnek kell tekintenünk.

Ami ha vesszük a barbár századok korszakának népeit, s a vallás és hitregék eredetének történetét, be kell vallanunk hogy különösen az egyptomiak mythosának alapeszméje, és szertartásainak részletes alkalmazása is, oly föltűnően könnyen fölismerhető eltéréseket mutat föl, melyek eléggé alkalmasak a hittani alapelvek szembeszökő különféléségének nyomán, az illető népek törzseinek egymás közötti idegen eredetét kimutathatni, mert a rendezettebb társadalmi együttlét, legfőbb alapelvében, a vallás hierarchikus művelésében feneklett; sarkallott ez az adott iránynak a theistikus nézetek kifejlesztésében a különböző cultur-népek egyedi felfogásához képest, mely szerint például az indo-germánok és kelták, árja- és turáni népfajok, hittanaik ellentétes alapvonalai folytán, egymástól megkülönböztethetők.

A mennyiben az első nagy népvándorlás Ázsia belsejéből Közép-Európába hömpölyögvén, keletről nyugot, és déltől észak felé hullámszórt, kell, hogy a barbár-korszak itteni cultur-állapotát előbbrevitte legyen; s művelődési eszközeinek tetemes maradványait hátrahagyja; minek nyoma nemcsak az anyag külső jelenségében mutatkozott, de a sajátképeni szellemi művelődés irányát is az itt talált, akár leigázott, akár velük összeolvadt törzseknél oly áramlatba sodorta, mi, az idegen elemek túlfölénye által az illető nép-törzsek természetes és eredetileg nemzeti nézeteivel ellentétessé vált; természetszerűleg nem gondolható, hogy a vallás mythikus elvei nyom nélkül tűntek volna el mind ott, hol az idegen vándorlók magasabb szellemi álláspontja érintkezésbe jött a közép-európai ős népek élet- és vallástani viszonyaival; s ez következetesen magyarázza meg azon körülményt, miszerint egyrészt egy közös törzsbeli népfajnak hittani mythológiája a szellemi kifejlőd-

hetés és egyedi felfogás szerint egészen eltérő alapelveket mutat fel s másrészt idegen néptörzsből keletkezett népfajoknak eredetileg ellenkező theistikus nézetei feltűnőleg meglepő hasonlatossággal bírnak.

Kellően megvilágítja ezen tétel alaposságát a semito-hamitikus néptörzsek pogányságának vallási története, melynek alapja egy és ugyanazon tételre vezet, midőn mind a két néptörzs hitregéje az égi testek cultusára vihető vissza. Az árja és turáni néptörzsek világosság tiszteletébe a japetikus indó-germán népek természet-szolgálatát vegyült, minek ismét alaki nyilvánulására az észak felé fekvő turáni mongol fajok legdurvább föld vagyis kozmikus jelleget nyomtak s végre a nyelvrokonság útján az indó-germán néphez osztott kelta-törzsek vajmi messze állanak az árja-törzsek vallástani alapelveihez s megközelítik a turáni mongolfajok cultusát s ezen irányban a thrákok és skittákkal lehetőleg egy fokon állottak.

Feltűnőleg előtérbe áll ezek után a kérdés: miképen lehetséges az, hogy a bronze-cultura kelta-maradványai között hazai leleteink az egyiptomi hitregére vonatkozó tárgyakat is tartalmaznak? Mert habár vajmi kevés is az, mit a kelták hitregéjéről és isten-tanáról tudunk, annyival kimerítőbb adatok maradtak reánk az egyiptomiak hamitikus alappal bíró nap-cultusáról, mely míg ez a mythologia felséges költészetével maga a kereszténységre nagy befolyással lett fogalmakat fejtett ki, az alatt a kelta-törzs a természet szolgálatának művelése által oly kozmikus jelleget öltött, mi az egyiptomiak mythikájának szellemi emelkedettségét elérni képes soha sem volt; nemcsak, de Caesar és más római írók tanúsága szerint, a Deae Matres és Deae Matronák tiszteletének nyilatkozataival is bírtak, s csak annyiban hasonlított az egyiptomihoz, amennyiben azoknak Druidái is öröklött és lánczolatos hierarchiát képezett; különben pedig a druida cultus egyenes ellentétben lévén az egyiptomi cultussal, az borzasztóan embertelen és vérengző volt. Ezen cultusnak rémületes hatását Lucánus Pharsaliájában a massiliai ligetnél elbeszéli ¹⁾, mit a fejsze soha sem pusztított, hová a nap fénye nem hatott, de ahol minden fán embervér piroslott. Hasonlóan említi Julius Caesar, hogy a kelta-néptörzsek vallásuk istenének ember-áldozatokat is hoztak. ²⁾ Bővebben beszél ugyan erről Plutarch is ³⁾ és Tacitus a történetíró elmondja a gallokról, hogy a szent ligetekben embereket áldoztak, amely véráldozat az anglesi szigeteken mintegy a római foglalás idejeig tartott, midőn is azt a rómaiak eltörölték, a vér-áldozatoktól párolgó ligeteket kiirtották; továbbá Diodorus Siculus följegyezte, hogy a kelták járványok és más szerencsétlenségek alkalmával az állat és mezci termények áldozatát emberi áldozattal vegyesen hozták ⁴⁾ s végre Strabo is megemlékezik a kelták ember-áldozatáról említvén, hogy azok állatokat és embereket áldoznak. ⁵⁾

Úgy az említett, mint egyáltalán az ó-kor néptörzseinek ethnologiai és földrajzi elágazása folytán, a hitrege alakítása még ott is, hol az sivár, kalandos vagy borzasztó jelleget ölt magára, tanuskodik az illető néptörzseknek veleszületett gondolkozási és érzelmi rugékonyságáról; s épen a belső élet, az érzelem világának mélyében fekszik azon fokozatos különbözőség, ami a mythikai productivitásnál criteriuma a gondolkozás és érzelmi élet hiányának s a miről az illető néptörzset szemben cultur és hitregei emlékmá-

¹⁾ Lucanos Pharsal. III. k. 399. l.

²⁾ Caesar de bello gall.

³⁾ Plutarch de superst.

⁴⁾ Diodor. Sic. b, c, g.

⁵⁾ Strabo I. 4.

radványaival majdnem biztosan meghatározni lehet; mert mindott, hol a gondolkodás és érzelmi belső élet mozgékonysága és értelmisége hiányzik: a hitrege lélektelen előítéletté törpül és izléstelen mesévé válik.

Könnyen kimutatható a vallás-költészeti találékonyság és symbolika, a kelták-tól lefelé mindazon néptörzseknel, kiket ethnologiai viszonyaik a kelták szomszédságába utaltak.

Ezen alapoknál fogva a chinaiak és japániaiak ó-kori cultur-élete is, — mert nélkülözi a magasabb, a képzelődési és ábránd-erő tevékenységét — szegénységre mutat, minek folyamán mythikájuk sem lehetett, és e téren eszméletlen és józan okoskodással párosult előítéletnél egyebet fel nem mutathatnak.

Bár nem lehet ez alkalommal feladatomban az ó-korszak cultur-népeinek hitregéjét, kifejlődési menetét, és vegyüléki átlagának elemeit bonczolni, azonban, amennyire azt a jelen értekezés tárgyával némileg összefüggőnek vélem, legalább felületesen megérintendőnek tartom, miszerint: az árja őshit-rege vallási nézlete az indo-germán törzsökhez tartozó és sorolt népeknél, különös kiművelését az indok és iránok tanaiban találhatni s még ezeknél az árja őshit az elemek szolgálatán alapulva, a természet látható hatalmában gyökeredzik s leginkább a világosság tiszteletét jelzi, az alatt a kelet egyiptomi culturvilág hitregéjének sajátos theomythikája, ellentétben az indo-európai japhetikus népekével semito-hamitikus elnevezésének lényegi különbsége, a babyloni sikon és Egyptomban kifejlődött csillagászat folytán, astronomico-soláris alapon nyugodott s a természetnek hillozoistiko-materialistikus elfogása által vált ki, míg azonban Eránban az árja-tan, világosság és tűz szolgálatává fejlődött.

Ha a hazai földön talált egyiptomi cultus-tárgyak érdekes anyagot nyújtanak a gondolkodásra, és azon indokoknak tanulmányozására, melyek folytán netalán kideríthető ezen lelet-tárgyak itteni előfordulása; — nem kevésbé érdekes a perzsa mythologiai emlékmарadványok jelensége is, miután a Királyhágón innen és túl többrendbeli Mithra-alakok fordulnak elő, nemcsak, de a feliratos kövek, oltár-lapok és más dombor-műveken a perzsa-cultus tárgyaival igen gyakran találkozunk, melyek ha mindjárt azok nagy része a római legionáriusok által terjesztettek, szorosán véve még sem képezhetik a római vallás emlékeit, melyek egyrésze bár tetemesen romanizált előállításban kétségtelenül a római császárság idejéből valók, és római készítmények, másrésze azonban az eredeti persatypusnak megfelelőleg mint tisztán persa cultus-tárgyak találhatunk, s habár a Mythrának mythikája lényeges fogalmában, mint nap-isten az egyiptomi »Ra«-val látszólag megegyezik is, a felfogás alapeszméje azonban tökéletesen különböző. A Heliopolisban tisztelt »Ra«, bárha apja is az isteneknek, még sem a legelső és legidősbje azoknak, mert Ra-t megelőzi Ptah, aki kozmikus sötétségben és éjből keletkezvén, utolsó ősoka lett az összes létezésnek, — holott Mithra a nap, egy sziklából születvén, a föld erejéből származott; más, szintén persa eredeti mythos szerint, Mithra a nap egy sziklát termékenyített meg, ezzel Diorphust óhajtván nemzeni; mindkét esetben az eszme analogiája: a tűz-erő, a nap tűz-ereje termékenyítő hatásával, mely a földet átjárván, azt termékenységre kényszeríti. Egyébiránt a Zend-könyvek összes tartalma bizonyítja, hogy Mythra a nap, s mint nap-isten az összes keleti cultur-világban ismeretes; Phavorinus szerint az aethiopák mint legelső törvény- és hitszerzőjüket, a nap-isten szolgálát: Mythra és Phlegyást említik; idősb Pliniusnál »on« egyiptomi nap-városnak első királáúyl Mythras vagy Mestres neveztetik. A perzsa hittan physikai és ethikai fogalma szerint azonban Mythras mint »Ized« még

több a napnál is, mert: Mythras a világosság és sötétség közötti harcos és közbenjáró feloldója a kettő közötti ellentétnek, ő az összes világ-tengerek alapoka, egység a világosság és sötétség kettős fogalma előtt. Windischman ¹⁾ a »Mi hir Vast« Mythrához szóló áldozati imádságból kifejti, hogy legrégibb tisztelői között Bactria, Média és Perzsiában physikai és ethikus kettős jelentőséggel bírt. Werner szerint ²⁾ Mythra a teremtett, mindent átható és életető világosság, tanúja minden gondolatnak, őre és tűzhelye a szent törvényeknek, boszulója az igazság és hűség ellen vétőknek. Ezen tulajdonságai folytán keletkezett a Mythrosnak zaratustrai fogalma; mely fogalmat azonban egy régiebb, az erániak és indok közös Mithras fogalma jóval előbb megelőzte; a véda-hymnusokban Mythras mint Adytia fordul elő, azaz a végtelen úr. Adyti fia, párhuzamban a nappal és Varonnával együtt, aki egy előbbeni isteni monda-körhöz tartozott. Röth szerint ³⁾ Adyti szónak értelme: elpusztíthatatlanság, örökkévalóság; Lassen szerint ⁴⁾ pedig: az örökké való mennyei világosság.

A kelta-néptörzsek mythikájának kozmikus jellege fejti meg egyrészt cultus-tárgyainak hiányát, mert a mythos alkotásában az emelkedettebb ábránd és képzelőtehetség rugékonyságával nem bírtak, tehát a földhöz kötött nézetnek tárgya sem volt, mit maradványul megörökíteniök lehetett volna; — kivéve talán az agyagászat terén azon edényeket, melyeket a kényállítmány mint áldozati edényeket a cultus tárgyaihoz sorol, melyek azonban a közélet szerepei is szolgálhattak.

Az őskorszak cultur-történelmi maradványainak kutatása közben az 1872. év őszén egy lelet földelésére bukkantam, mely tárgyának különös és sajátságosan érdekes voltánál — amennyiben a bronz-cultura maradványai között egyiptomi cultus-tárgyak is foglaltattak — arra indított engemet, hogy jelen értekezésem anyagaú felvegyem, s a nyilvánosság terén tág mezőt nyissak a netalán keletkezendő ellentétes nézetek közlésére, vagy lehetőleg téves nézeteim megczáfolására.

II.

A kassa-oderbergi vasút liptó-téplai állomásától északi irányban vezető úton a regényes fekvésű lúcskai fürdő felé haladva, érünk azon válútra, mely balra a lúcskai fürdőbe, jobbra pedig Kelemenfaluba visz, alig egy órányi távolságra az említett vasút-állomástól. Kelemenfalvát elhagyva, észak felé három-négyszáz lépésnyire látszik a regényes völgynyílás, honnan a csörgedező kis hegyi patak lesietve, a völgy-nyílás és község közötti keskeny lapályt átszeli. Követve a kristály-tiszta patak folyását, balfelől emelkedik a Turnijiszko nevű hegy, melynek fennsíkján, kelet felé terjedve, rég elmúlt időkben elsánczolt pogány vár állott, minek nyomai ma már alig szemlélhetők; csak az elszórt durva, kezdetleges mívű cserép- és agyag-darabok s néhány szórványos lelet-tárgyai a vas-korszaknak tanúskodnak régi pogány eredetéről. A patak jobboldalán Pliesek nevű dolomit hegység nyúlik fel, melynek elég meredek lejtője déli irányban mészs-zivagban végződik s gyönyörű kőületei juhar és más faneműek, törzsek, levelek példányait meglepőleg épen tartották fenn. Ezen hegy választja el a lúcski völgyet a kelemenfalvitól.

¹⁾ Mythra ein Beitrag zur Mythen Gesch. des Orients. Leipzig 1857.

²⁾ Religion und Culte des vorchristl. Heidenth. 410. I. 33. §.

³⁾ Zeitschrift der deutsch. morgld. Gesellsch. VI. k. 97. I.

⁴⁾ Ind. Alterthums-Kunde I. 904. I.

1872-ik évi szeptember 2-án meglátogatván méltóságos Madocsányi Pál Liptó-megye érdemdús országgyűlési képviselőjét, azon kellemesen meglepő hirt közlé velem, hogy Kelemenfalván egy tömeges leletre bukkantak, s a lelet tárgyai közül erdő-kerülője egy darabot el is hozott hozzá. Az említett darabot átadván, azonnal vizsgálat alá vettem azt. A bemutatott darab egy 0·075 hosszúságu, 0·040 átmérőjű központból kiinduló, jobbról balra csavarodó bronz-sodronytekercs, a szál szélső csavarodásánál balról jobbra átmenő s mintegy kettős tekercset képező pápaszem alakú tárgyból áll. A tárgy használati célja s annak meghatározása a legnagyobb nehézségek közé tartozik, miután azt sem a lelet körülményei föl nem világosítják, sem pedig a tárgy maga kellő támpontot nem nyújt az iránt, vajjon az ékszerűl vagy másképen használtatott-e valaha. Az említett lelet anyaga azonban a bronz-cultura pogány korszakára utalt, s még inkább odahe-lyezi azt annak durva és kezdetleges művezete.

Hivatalos állásom által akadályozva levén, e lelet földérítését nyomról nyomra rögtön követni, majdnem nyolcz heti időbe került, míg nem a legellenkezőbb hírek vétele után október 28-án biztos tudomást szereztem arról, hogy a lelet Kelemenfalván csak-ugyan megtörtént, de a lelet tárgyának már csak néhány darabja volt található, mert a lelő, Mrva József kelemenfalvi szabómester neje azt egy galicziai házaló zsidónak eladta. A vett hír után rögtön kirándulván a lelet helyére, a találóval kimentem a hely színét megvizsgálni, hol is említett Mrva József és nejét körülményesen kikérdezvén, a leletre vonatkozó következő adatokat nyertem.

A kelemenfalvi völgy nyílásától délfelé menve s követve a hegyi patak folyá-sát, mintegy száz ölnyire a völgy nyílásától, s körül-belül százötven ölnyire a községtől, a kis hegyi patak egy malom-kerék forgatására szolgál, hová a községbeliek örölni való gabonájukat hordják. A malomtól lefelé haladva, ötven ölnyi távolságra 1872. év szeptem-ber hó 2-án említett Mrva József kelemenfalvi szabómester neje a patakra mosni ment, s a víz jobboldali partjában egy gömbölyű doboz alakú tárgyat pillantott meg azon a helyen, ahol épen fehérneműt lerakván, azt mosni akarta. A tárgy alsó része a patak vízében, felső része pedig a víz színe fölött egy lábnyi mélyen a gyeperdő felső rétege alatt hevert, s azt onnan könnyen kiemelvén, a lelet tárgyával haza sietett.

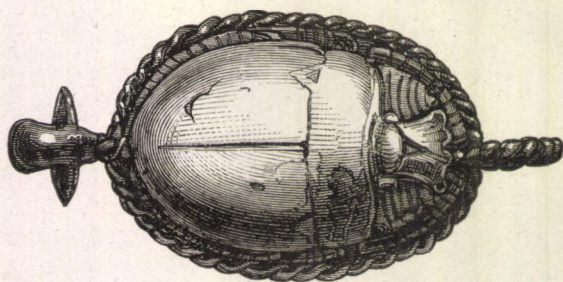
A talált doboz 0·155 magas s ugyanannyi átmérőjű gömbölyű alakkal bírt, oly-formán, hogy az egész tartály három összetett darabból állott. A doboz teteje és feneké egy a központból kiinduló, egyszerűen csavarodó spirális tekercsből állott, legszélső csa-varodásának végződése a földélen lefelé, a fenéken pedig fölfelé görbülő horogban fejlő-dött ki, a doboz középső, illetőleg oldalait képező részt 0·060 szélességű, s háromszor for-duló lemez alkotta, melynek felső és alsó vége 0·015 méternyire keskenyülvén, egy nagyobb és kisebb, egymás mellett paralell fekvő lyukkal van ellátva, mibe a fedél és fenék tekercseinek horga beakasztatott, és az oldalrész kisebb lyukán az oldallemez bel-sejébe huzatott. Ott, hol az oldallemez csavarodása egymást érinti, 0·010 méternyi széles lemezzel letakarva és megerősítve volt, mint ezt az 1-ső szám alatti rajz mutatja.

Ezen, most körülményesen leírt doboznak anyaga bronzból készült, s amint annak egyes töredék-darabjai mutatják, az a bronz-korszakból való, édekességét azonban szerkezetének egyszerű leleményessége rendkívül emeli, s kipótolhatlan kár, veszteség, hogy az az illető találó által darabokra töretett, mert említett Mrva József, amint azt saját mondatával igazolja, felnyitni nem bírván, szétfeszítet'e s összetörvén, tömve találta

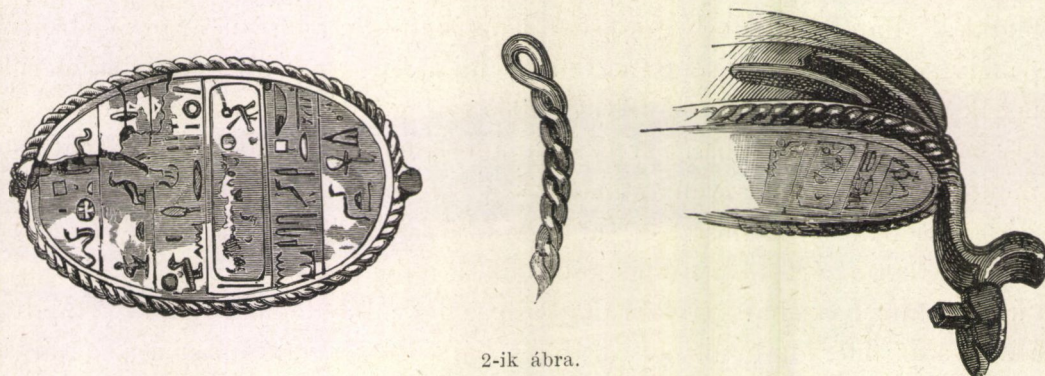
különbozó nagyságú és pápaszem alakú spirálékkal, karikákkal, gyűrűkkel, melyek zöld színűek, de némelyek tiszta arany-sárgák is voltak.

Majdnem két hónapig egy zsákba zsufolva padlásán tartogatta, mignem megbetegedvén, neje a lim-lomot, ócskaságokat egy 30 krajczárt érő kendőért egy galicziai házaló zsidónak eladta, hogy férjének egy kis erősítő pálinkát vehessen rajta. A házaló nevét azonban nem tudá s azt meg sem mondhatá többé.

A lelet néhány jelentéktelen darabját sikerült a faluban még feltalálnom, úgy szintén a doboz közép-falának egy részét, azok alakja a 2-ik szám alatti rajzon látható; a

1-ső ábra.

2-ik ábra.

találót néhány forinttal megajándékozván, eltávoztam, kellőleg figyelmeztetvén még, ha netalán ilynemű leletekre akad, a bő borraival teljes reményében velem tudatni ne késlekedjék. Alig hagytam el a helyet, a szabó neje utánam szalad, s az említett leletből még egy darabot, amit a padka alatt felejtett, hozott hozzám, s bőkezűségemen vérszemet kapva, azt néhány forintért megvételre kínálta; szó nélkül kifizetvén a kívánt összeget tovább hajtattam, kíváncsi vizsgálat alá vevén a piszokkal és sárral teli tárgyat, az itt-ott sárgásan csillámlott ki az agyag-bura piszkos és ujjnyi vastag rétege alól. A karkötő alakú tárgy felső részéről lekaparva a mocskot, egy gyönyörű scarabäus alakja sejteté velem a lelet nagyszerűségét. Újólág visszatértem a találó lakására, kikérdezvén azt a lelet azonossága felől a többi tárgyakéval, s nyilatkozata szerint egy helyütt találta ugyan az említettekkel, de nem egyszerre, miután ugyanazon lelhelyre később is kiment, oly szándékkal, hogy ott még ásatási kísérleteket teend, azonban munkájának sikere csak a nékem átadott egyetlen tárggyal jutalmaztatott, mit a fent leirt doboz mellett alig néhány hüvelyknyire talált az említett helyen.

Hazai archaeológiánkra nézve, ime minő érdekes és belbecsére nézve mily értékes lelet veszett el ismét a találó tudatlansága miatt, ki az ócska rondaságokat néhány krajczárért elpazarolva, érettük talán százakat kaphatott volna. Boszús töprenkedésem bárha nem jól sejtí, hogy azon elroncsolt doboz zöldes színű tárgyai között a sárgásak

arany holmik lehettek; annál is inkább, mert ezen völgy már több arany-leletet is szolgáltatott; a magyar nemzeti muzeumnak birtokában is van, mint azt a muzeumi képes katalauz 23-ik lapján a 45-ik ábra alatt följegyezve találom.

A fentebb említett kelemenfalvi lakos által talált tárgy lignitből természetűn faragott 0.045 hosszú, 0.031 széles közép átmérőjű, és 0.020 magas-ágú scarabäus atechus sacer — melynek jól kifejtett lábai, fej alakítás és a röpp-takarók elválasztott két része avatott kezekre mutat. A metszvény lapos talaján hat egyenközü vonallal elválasztott sorban az egyiptomi jelkép-írás 0.001 mélyen bevéselt hieroglyphjei szemlélhetők, melyeknek negyedik sora még külön is egy vonallal van bekerítve. A bogár teste egész hosszában az alsó talaj felett 0.003 magasságban, 0.002 átmérővel keresztül van fúrva. A metszvény külső felülete a hátán sötétzöld és szennyes barna színű, talajának felülete, ahol a jelképek metszvék, vörös-barnás, zöldes s imitt-amott szennyes sárga színű; tapintása fényes, salakos, mi valószínűleg az égetéstől eredt, miután sok esetben a kő természetéhez képest metszés előtt vagy után tűzbe tétetett, mi által ama salakos fénylő kinézését nyerte. Ilyen égetett karniól és steatitből készült Scarabäusok a berlini királyi gyűjteményben is szemlélhetők.¹⁾

Ezen rendkívüli nagyságú és domború faragásánál fogva, de különösen hatsoros hieroglyphokkal ellátott, felette becses scarabeus kettős csavarású arany-sodronyba van foglalva, mely sodronynak vastagsága 0.002, mi a fejrészen levő fúrásba merül egyik ágával, másik ága pedig lefelé hajlítva 0.004 vastagodik, s kettős csavarású sodronyt képez, mely hosszukás köralakban perez gyanánt kanyarodik a scarabäus hátulsó része felé oly módon, hogy a metszvény talaja és a sodrony kanyarulása között 0.037 köz marad s végződésében 0.088 hosszúság után visszacsavarodik, midőn is a végén a visszacsavarodás által 0.005 zárt körű nyílás képződik, a mibe valószínűleg a hátulsó nyílásból lefelé nyúló phallusnak hátsó részére alkalmazva volt, de már letörve talált horog beakasztható vala; mert ugyanis a scarabäus hátsó részén való fúrásba a foglaltványnak egyik sodrony-szála lefelé szolgál, mint az eset annak elő részében is van, másik szála pedig a sodronynak lefelé görbülve, 0.029 hosszúságú, és szárában 0.005 vastagságú phallust. ábrázol, melynek a sodrony-perez felé eső, tehát hátulsó oldalán látni a törés helyét, ahol a most említett horog alkalmaztatott arra, hogy a phallust a sodrony-perecczel összekapcsolni lehessen, s ily alkatás mellett hihetőleg ékszerűl használtatott.

A foglaltvány a sodrony-perez, s a phallus a kovácsolás jellegét viselvén magán, művezetének kivitele a mesteri kezeket nélkülözé, s habár a scarabäus foglaltványával nem egykorúnak tartható is, de azt rómainak, — mint a bécsi kiállítás művészeti hivatalos catalogusában olvasható²⁾ — nem állíthatom; nem pedig sem a művezet, sem az eszme kivitelére nézve, melyen a legkisebb római jelleg sem található, s ha az egésznek összevete az egyiptomi culturát meg is tagadhatná, eltekintve a mű tisztán egyiptomi felfogásától, a drótotót szerű kezelés hasonmívezetű leletek nyomán inkább a bronz-cultura kelta-korszakába vezet; annál is inkább, miután tudvalevőleg Felső-Magyarhonban Tátra-alji vidékén római telepek nem léteztek, mit a történelem és a római leletek teljes hiánya is bizonyítani látszik. De ha tekintetbe vesszük az egyiptomi műveltségnek — minden elzárkozottsága daczára is — ama kifejlődését, mely a későbbi görög és római culturát jóval

¹⁾ Dactyliotheke Stoschiana 7-ik sz.

²⁾ Offic. Kunstkatalog. Wien, 1873. 45. l. 63. sz.

megelőzte, s az utóbbiaknak műveltségére lett nagy befolyását, ha tekintetbe vesszük, hogy az egyiptomiak már a legrégibb időben is aranyművességet gyakoroltak, a vegytant ismerték, miután azt az aranynak ezüstteli vegyítésére felhasználták, mely oknál fogva még később is Diocletian betiltotta az egyiptomiaknak a chemia tüzését, oly szándékkal, hogy azokat elszegényítse; hajlandó vagyok állítani, hogy a nevezett scarabäus arany foglaltványa, mert római művezetre semmi sem utal, egyiptomi eredetű. Hogy az arany Egyiptom ó-kori culturájában feldolgoztatott ékszerekre, az kitetszik már a mozaikus könyvekből is, midőn Pháraó Józsefnek a nyakába arany lánczot akasztott, és saját ujjáról a gyűrűt lehuzván, azt József ujjára tűzte ¹⁾, láthatni továbbá az egyiptomi szobrok nyaka körül ékszereket ²⁾ s a sarkophagok, koporsók falain előállított alakokon is. A berlini királyi gyűjteményben I. osztály 36-ik szám alatt van egy barna-fekete és fehér színű két rétegű onyxból metszett scarabäus gemma ³⁾, mely ó-egyiptomi, arany foglaltványú, tojásdad oldalainak széle arannyal berakva olyformán, hogy az által a fúrás nyílása eltakartatik, s a nyílás helyén egy karika alkalmaztatott, melyen az viseltetett, ugyanazon gyűjteményben van még egy másik karneol scarabäus gemma II. osztály 406-ik szám alatt, melynek szintén ó-egyiptomi arany foglaltványa van. A bécsi császári királyi gyűjteménynek egyiptomi régiségei között a múmiák sarkophagjaiban talált különféle arany tárgyak sorában arany gyűrűbe foglalt scarabäus gemmák is fordulnak elő ⁴⁾.

Azonban ha a scarabäus átfúrása talán indokolhatná azt, hogy a foglaltvány későbbi, mi egyébiránt a fúrásból apodictice nem következtethető, annak nem természetes kifolyása még, hogy azért a foglaltvány római, és az egyiptomi nem lehet. A foglaltvány technikája semmi római argumentumot nem bír fölmutatni, holott ha ezen foglaltvány phallusát az 5-ik szám alatti láncz phallusával összehasonlítjuk, a mely pedig bizonyára nem római, majd nem állítható, hogy mind a kettő egy gyárból eredett, mert azok hossz- és szélességi méretei ugyanazok. Ha pedig fölveszszük az egész tárgy összevetén előmlő gondolatot, melynél fogva a scarabäus atechus sacer, univoca monagenes, annak egyiptomi felfogás szerinti himneműsége a phallus által kifejezést nyer; s az önmagából eredésnek symbolisticus jelképezését, a belőle eredő és ismét visszatérő csavarodás által a karikának állítja elő; továbbá a jelen esetben Ptah phallusa, mint az összes létezés utolsó ősoka a nemzési erőt ábrázolván, a phallus-cultus igen eleven kifejezésére találunk az egyiptomiaknál a Min istenségben, ki mint Koptas főistene, az istenek apja, felálló phallussal ábrázoltatik ⁵⁾, aki egyébiránt Ozirisnek csak egyik variatiója ⁶⁾ s minek tisztelete, mint már arra Brugsch is emlékeztetett, az ithyphallikus Oziris Dionysus-cultussal összefügg ⁷⁾, kinek holdtöltekor sertést áldoztak, s tiszteletére a Pphallofóriák és Pemyliák ünnepét tartották; s végre az élet melegének erejére vonatkozólag Ptah symbolistikus előállítása a scarabäus himnemében Róthnek a kozmikus hatalmak octoása szerint; — mintegy elárulja az egyiptomi szellemnek theomythikáját — nem vagyok képes azon meggyőződést

¹⁾ Mózes I. k. 42. 42. vers.

²⁾ Offic. Kunscatalog. 1873. Wien, 74. l. 10. sz.

³⁾ Dactyl. Stosch. I. 36. sz.

⁴⁾ Übersicht d. egypt. Alterth. d. k. k. Münz und Antiquen Cath. 1872. 20. l.

⁵⁾ Görres Asiat. Myth. Gesch. II. k. 369. l.

⁶⁾ Brugsch Geogr. Inschr. I. k. 213. l.

⁷⁾ Plutarch de Iside et Oziride. Cap. 51.

⁸⁾ Brugsch Geogr. Inschr. I. k. 200 l.

magamévá tenni, a melynél fogva eme foglaltványt rómainak és nem inkább egyiptomi-nak tartsam.

A most leírt scarabäusnak kitünő becsét emeli még annak ritka nagysága, s felette érdekessé teszi a talajára bevéselt hatsor jelkép-írás, mi nem csak valódi egyiptomi eredetének kétségtelen bizonyítékaül szolgál, de egyszersmind adatokat nyújt az egyiptomi cultur-történet egynémely mozzanatainak megvilágítására is. Ami annak nagyságát illeti, bárha hosszabbak vannak is, de azoknál tudtomra a bogár-alak természetes domborulása hiányzik, és az ennek nagyságát megközelítő darabok hieroglyphikus vésetekkel vajmi gyéren vannak ellátva. A berlini királyi gyűjtemény legnagyobb darabja, 0'036 hosszúságú serpentinből van faragva, s azt már Winkelmann is kitünő nagyságúnak nevezi ¹⁾ holott a kelemenfalvi lelet hosszúsága 0'045, s e szerint 0'009 nagyobb a berlini gyűjteményben létezőnél.

Azon szenvedélyes kitartás, nemes ihlettség és hivatottság, mely a nagy nevű Champollionnak lehetővé tette a rosettei kőnek két nyelvű feliratából a hieroglyphok titkairól fellebbenteni a fátyolt és meghazudtolá az egyiptomi hermetikus könyvek azon egyik tételét: hogy Egyiptomról az utókor csak lihetetlen meséket halland, és csak a kövekbe metszett jelképek érthetetlen szavai lesznek maradandók, s habár az Augustus idejébeli Hermapion volt az utolsó, a ki Egyiptomi szövegű iratokat görögre fordított, s majdnem két ezer évig a hieroglyphok titkai egyiptom ókori történetét elzárták előttünk; Champollion nagy szelleme már is oly irodalmat teremtett az egyptológia terén, mely nekem is lehetővé tette több évi tanulmány mellett, ezen értekezésem tárgyaül szolgáló Scarabäusnak hieroglyphikus iratait megfejteni, s annak ez alkalommal kellő magyarázatát adni.

Követve Brugsch és Reinischnak az egyiptomi jelképirásra vonatkozó megfejtési elveit, s az előbbinek nyelvtanát; tekintetbe véve a jelek phönetikus, ideographikus determinatív jelentőségét, az összehasonlító szónyomozás alkalmazása mellett a kopta, és latin átiratok nem csekély nyomatkát: az említett scarabäus hieroglyphainak a 4-ik szám alatti rajzban sor szerinti értelme és fordítása a betűket jobbról balra olvasva, a következő:

A legelső sor »Apathi« Théba városának, hol Aman-ra, mint főistenség tiszteltetett, ó-egyiptomi elnevezése. Brugsch szerint: aphi Théba keleti oldalának egyik város része volt, hol a híres Ammon templom állott; ²⁾

a második sor első jelei elmosódván, kivethetetlen, azonban a következő betűk: *Moun* kellő magyarázatát adják az előbbi jeleknek is, melynél fogva az „Ra“ lehetett, s vonatkozással az első sorra, »Ra-amon« napistent, mint Théba legfőbb istenét fejezi ki, az isteni, illetőleg pedig a királyi hatalom phönetikus jelvényezése mellett, mint az itt is előfordul. Tulajdonságaira nézve mint az istenek királya, az Ammon papok pantheistikus tana szerint: a mívelődés láthatatlan szelleme s a nagy világ négy alkotó elemének Hege-monja ³⁾ Ammon a természet éltetője, ősoka a létnek, Ammon a nap istene stb. ⁴⁾;

a harmadik sor értelme, a nap fia hatodik uralkodója, vagy dynastiája; ideographikus kifejezése azonban az uralkodás hatodik évét is jelentheti. A »hur« mint fiu

¹⁾ Dactyl. Stosch. Schlichtegroll 4 ik sz.

²⁾ Brugsch Geogr. Insch. I. k. 167 l.

³⁾ Lepsius: Über die Götter der Vier Elemente bei den Egypt. Berlin 1856.

⁴⁾ Reinisch: Ammon; Pauly Real. Encyclop. 2. kiadás. I. k. 861—867. l. l.

phonetikus és determinatív jele csakis a nap-isten »Ra«-ra vonatkozhatik, mert mint ilyen, hasonlóképen van előállítva az Esnei feliratban is, átvett, azaz jelvényes értelemben. »Te élteted az ember mindkét nemét, a te sugáraid által,«¹⁾ bizonyítja azt továbbá »Ra«, mint nap-istenhez intézett fohász: »Imádjuk Rát, ha sugárait a világ a mindenségre szórja²⁾ s végre a halottak könyvének eme tétele: »Én Ra isten, a kelő nap stb.³⁾ az egymás fölött álló három vessző, bárha a magánhangzók a, e, u-t helyettesítik is, az itt összetett kétszer három vessző az év hieroglyphikus előállítása mellett, csakis évszámot, illetőleg pedig hatot jelenthetett;

a negyedik sor a tulajdonképeni dynastia, vagy uralkodó neve: Par; ezen szónak arologiája, ha a helyes olvasás meghatározásával a »P« hieroglyphikus írása mint Ph mondatik ki s a már biztosan nem olvasható ötödik betű netalán »ó« lehetne — előfordul hasonló ideographiával a karnaki obelisk talaján »én a Pháraó állítottam föl ezen gúlát stb.⁴⁾ ami megint csak a harmadik sor »uralkodás« vagy »uralkodó« helyes magyarázatát bizonyítaná; mert a Pháraó királyi vagy hatalmi czíme volt az egyiptomi uralkodó dynastiáknak; sajnos, hogy épen ezen sornak jelképei már elmosódtak s többé nem olvashatók, a külön keret azonban a Pháraó nevére utal itt is;

az ötödik sor »nab Parassan«: Par azan földén, vagy országban, vagy pedig Par azan népe között. Ezen jelkép $\Delta\Delta\Delta$ phonetikus használata a legtöbb esetben megfelel a latin »terra« fogalomnak, mint például a négerek földje, Núbia országa, az alvilág, az élet földje stb. Így találjuk ezen jelnek ideographiáját az azt megelőző szónak összekötésében a halottak könyvében, »a négerek Núbia troglodytái⁵⁾; mint külföldi, barbár és idegen nép; Lepsius szerint »Naharina föld«⁶⁾ továbbá a Vaticán egyik stélén »minden ország népei«; előfordul ez a Pháraók címében mint »Egyiptom védője, a barbárok büntetője;«⁷⁾ a világ négy irányának mint földrészek phonetikus kifejezésével, mint az egy thébai föliraton olvasható, hol előadatik, midőn Ammon II. Ramzes királynak uralmat adott »dél, észak, nyugot és kelet fölött⁸⁾; legbiztosabb magyarázatát azonban ezen szónak »Par azan« adja a halottak könyvének 145-ik fejezete »Anura mezőny kapujának kezdete Par azanban«⁹⁾; s bár ha mostanig eldöntetlen dolog, vajjon »Anura« egy képzeleti tájék-e vagy valami necropolishoz kötött fogalom, vagy mythikája a túlvilág édenének, a boldogság memyországának? legtöbb valószínűséggel bir Brugschnak gyanúja, a melylyel Anura földét a Serapeum közelébe helyezi, a mai Abusir Par azan falu mellett s a Diodor által leírt Archarásiával identificálja¹⁰⁾;

a hatodik és utolsó sor »Tazat« örökéletet adó, az élet országa, az örökkévalóság hazája, a vég nélküli tartósság földje. Ezen utolsó tétel phonetiko- ideographikus használata, viszonyítva az ötödik sor értelméhez »örökéletet adót jelent, s ily értelemben fordul elő hasonló phonetikával Lepsiusnál »Gamb jön- az örökéletet adó házba«¹¹⁾; hason-

1) Champollion, gramma. égypt. pag. 450.

2) Brugsch Monument de O. égypt. pl. VI. I.

3) Todtenbuch Cap. 146. 30.

4) Prisse. Monum. pl. 13.

5) Todtenbuch, Cap. 164. 6.

6) Lepsius. Taf. XIX.

7) Amm. Marc. XIV. 4.

8) Roffelin. Mon. CXIV.

9) Todt. Buch. Cap. 145

10) Diodor I. 96.

11) Lepsius Denkm. II. 78.

lőan olvasható a Munh hutupf stélen a britt muzeumban. »Készen áll az örökéletet adó lakás számomra abydosban¹⁾; a halottak könyvében ismételve előfordul: »elértem az örökéletet adó földet, országában a végteleni tartósságnak (Tazat)²⁾, Champallionnál találok »az ő teste az örök élet országában nyugszik.«³⁾

A »Tazat« szó végbetűjének »r«-reli változata az egyiptomi szóragozás alapján az örökkévalóság értelmében a cselekvő igét főnévvé változtatja, különösen pedig földrész vagy ország jelentőségben. Példát szolgáltat erre Sharpe egyiptomi feliratok című művében: »Anubis Tasarnak az örökélet országának ura«⁴⁾ »Anubis Tasarnak ura első Amenityben⁵⁾, azaz Anubis az örökéletnek ura, első a paradicsomban.

A most leírt és magyarázott hat sor egyiptomi jelképirásnak összekötött s a tételeknek egymáshoz viszonyított értelme tehát a következő: *Thebának istene Ammon Ra mind a két élet ura, a nap fia hatodik évi uralkodóját Pa . . . Parazan földén örök életben részesítsed.*

Ime ezen hieroglyphikus szövegezése a tárgyalt Scarabäusnak vajmi fölötté érdekes azon fönnforgó körülménynél fogva, miszerint annak eredetét az egyiptomi cultura azon korszakába vezeti vissza, midőn annak rég letűnt műveltségi epochája az ókor történése előtt is ismeretlen volt; fölviszi az egyiptomi dynastáknak történelem előtti sorába, midőn a száz kapúval ellátott Thébának neve Aphet volt, midőn a Pharaók dynastiájának a történelemben ismeretlen nevű egyéne a nap fiának nevezetett, s a Lagidák és Ptolomaidák egy, már elhamvadt cultura romjain újra fölépíték az egyiptomi államot, művészeti, állam, hittani és összes civilizátori hatalmával, a történetileg már ismert XII. dynastianak trónraléptével; s ha Bey Mariette legujabb fölfedezései az egyiptomi cultur-történelemnek kifejlődését az V-ik dynastia koráig visszadobja az egyiptomi műtörténelemre vonatkozó állításokat, ám ki mondja meg, hol kezdődik, melyik ezred évből ered a kelet culturájának kezdete, s hol a támpont, a melyből a fennmaradt cultur-tárgyak korának meghatározásában kiindulni lehet. Ily körülmények között vajmi nagyfontossággal bír a hazánkban előforduló tárgyak, különösen pedig cultur-tárgyaknak beható tanulmányozás általi kellő méltatása, amnyival is inkább, mert vajmi csekély az, mit a hazai régészet az egyptologia tanulmányozásából fölmutatni bír, pedig ha nem tömeges is, de nem is annyira csekélyek az egyiptomi cultura maradványai leleteink között, hogy régészetünk örvendetes haladása közben azokra a jelentéktelenség bélyegét üssük, s ne foglalkozunk tüzetesen vele, mint archacológiánknak egyik kiegészítő részével. De térjünk ismét vissza tárgyunkhoz s vegyük föl az elejtett fonalat.

III.

Ha nem is nagy sikert, de talán némi eredményt fölmutató régészeti foglalkozásom közepette oly szerencsés helyzetbe engedett jutni felfedezéseinkbeni különben is nagy tényező, a véletlen, miszerint meglepetéssel constatálhatom azon felötlő jelenséget, hogy az egyiptomi cultus-maradványok hazai leleteink között sokkal nagyobb számúak, mintsem hogy azok a bronzleletek többi tárgyainak leírása mellett, külön eszmemenet, követ-

¹⁾ Sharpe Egypt. Inser. pl. 18.

²⁾ Todt buch. Cap. 15. 6—7.

³⁾ Champollion Gramm. 335.

⁴⁾ Sharpe Egypt. Insc. pl. 56. 3.

⁵⁾ Ugyanaz l. e. — pl. 25. 1.

keztetések és állításokra ne vezessék a régészettel foglalkozókat. A Pannónia és Dácia területén talált számos egyiptomi műemlék s cultushoz tartozó tárgyak kiválóan érdekesek is, s itt legelső sorban áll az egyedi ibrik »Oinochoë«, illetőleg pedig prefericulum, amely pedig tisztán egyiptomi cultustárgy, habár némelyek szerint annak alsó és felső része később illesztetett az edény közep részéhez, miután annak némileg elütő jellege van a középrésztől, ez esetben is azonban a görög ékítmények nevezett hullámos meander, mi az alakok fölötti párkányzat felett körül fut, okvetlen egyiptomi, mert ha emlékezetem nem csal, a Pulszky Ferencz muzeumi igazgató úr birtokában levő Imouth-féle egyiptomi szobornak aranyból berakott nyakéke hasonló díszítésből áll, már pedig ezen szobor kétségtelenül egyiptomi készítmény. Az ó-budai stéle, a varsányi lelet sárgaréz tárgyai és gyöngyök, mik szintén barbár eszközökkel Nagy-Romhány körül találtak, s több más, nagyobb számú bálvány-szobrocskák, melyek hazánkban elszórva oly gyakran találhatnák.

Hivatalos s több oldalú foglalkozás közben csekély személyem a lipótvárosi régiségek feltárása körül már kilencz ilyen adatra hivatkozhatik; s a mostan leirt utolsó Scarabäus-lelet már flagrans esetté vált, mire az egyptologia terén szerzett tanulmányaim felhasználása s a leletek körülményeiből levonható következtetések mellett — az olvasó közönség figyelmét felkölteni némileg kötelességemnek tartom; s megvilágítása annak: vajjon a kelta-cultustól tényleg elütő, és egyiptomi ellentétes cultus-tárgyak miképen juthattak a hazai bronz-korszak leletei közé? archaeológiánknak ez irányban meddőségét legalább kezdetleges mívelés alá venni.

Az »Archaeologiai Értesítő«-nek V-ik kötetében ¹⁾ elemezvén a jalóczi bronz-lelet tárgyait, csak röviden érintém azon darabokat, melyek az egyiptomi cultusra vonatkoznak, s mint ilyenek, akkori értekezésemhez szigorúan nem is tartoztak. A jalóczi bronzok bár korszaki tárgyai között előfordultak az egyiptomi cultushoz tartozó bronzok; egy 0.053 magas négyszögű talapzattal bíró szobrocska, melynek fejdíszje az egyiptomi istenségek legjellemzőbb megkülönböztetéseül a Psent; hegyes szakála, jobbkezeiben a sakál jogar, baljában a korbács, Ptah-Patuch mint Memphis legfőbb istenét ábrázolja, megfelelő a görög mythologia Hephestosának ²⁾, egy másik, de ehhez hasonló 0.065 magasságú bronz-alak szintén Ptah-szoborka ugyanolyan előállítással. Az előbb leirtnak alján egy 0.003 kinyúlás van balfelöli oldalán, hátán pedig a váll és nyak között karikával ellátva, mibe zsinór huzatott be olyformán, hogy az felfüggeszthető legyen, a most érintett csak a talaj aljából kinyuló dudorral bír. Továbbá az 5-ik szám alatt egy öt tagból álló láncdarab, melynek középső tagjából egy jól kifejlett plasticus alkotású phallus nyúl ki. A láncdarab hosszúsága 0.106; a középső tagon lévő phallus 0.030 hosszú. Egy ehhez hasonló phallus-láncz, ha jól emlékszem, a nemzeti muzeumban is van, oly különbséggel, hogy ezen a phallus nem a láncz középső, de annak végtagjára alkalmaztatott. Hogy ezen phallus-láncz nem római eredetű, engem bizonyossá tesz arról azon fennforgó ténykörülmeny, hogy annak művészete és ornamentikája inkább barbár ornamentumokkal bír, a lelet barbár bronzkori, s ha a priap művelése talán igen, de a phallus ilyképeni előállítása a rómaiaknál egyáltalában elő nem fordul, s a kelták ebbeli divinatioja legalább előttem ismeretlen. Egy, a zöldes szírony alatt itt-ott kibukkanó vörös festéssel bevont

¹⁾ Archaeol. Értesítő 1871. V. évfolyam 2-ik sz. 26. l. 1.

²⁾ Euseb. Praepos. evang. III. 11.

0·070 magasságú szobrocska Hur-pa-chruda=Harpokratest ábrázolja, vagyis »Horust« a gyermeket, minek jellemzéseül a jobb keze mutató-ujját a szájához emeli, s balkezeiben — mi a jelen példányról letörött — az élet jelvényét tartja. Az említett szobrocska Chur-pa-Chrudu, Horus a gyermek Harpocrates ¹⁾ a név-analogiából kitűnik, mert Harpocrates, Horusnak Oziris és Isis fia nevének változata, s ábrázoltatik a leirt alakban lépdelő helyzetben, és egy lóbusz virágon ülve Psenttel fején, balkezeiben a hatalom jelvényével, a görbe bottal és kor báculosal ellátva, mint ez mind a két alakításban a miramarei gyűjteményben is előfordul.

A most megkülönböztetett kétféle alakítás az ó-egyptomi; a későbbi egyptomi cultusban Harpocrates, mint a Hermontesi emlékkövön XVI. Ptolomäus korából látható, kétféle variációban fordul elő; minek tárgyalása azonban most ide nem tartozhatik.

Továbbá egy 0·110 hosszú, közepén 0·005 vastag bronz-rudacska, melynek egyik végén 0·025 hosszú, s az »Un« istenségnek szentelt fekvő helyzetben levő nyúl-alak; másik végén pedig az egy koronájú Psenttel ékített s csak nyakig látható emberi alak szemlélhető. Ezen kis bronz-rudacska használati czéljára nézve igen mysthikus, s azt elhatározni akarni majdnem lehetetlen; mert sem fűrés, sem fül vagy nyílás rajta észre nem vehető, ami elárulhatná, ha vajjon nem-e ékszerül viselték, sem nyele, melylyel valamibe beleilleszthetni lehetett volna; a játékszer hypothesisét kizárja az »Un« előtűntetése, mert gyakran előfordul azon eset, hogy az egyptomi istenek a nekik szentelt állatok symbolikája alatt ábrázoltatnak; erre számtalan a példa, különösen a sarkophágok hieroglyphái között, hol »Ra« mint nap golyója, Horus mint ölyv, Ptah scarabäus, Thoth mint a hold istene, a kutya, majom alakját viseli stb.

Nézetem szerint az említett bronz-rudacska minden, a czélját gyanítható jelenség hiányában, viszonyítva a nyúl ideographikus jelentőségéhez, csakis cultus-tárgy lehetett.

Ezen tárgyakon kívül még két esetben fordul elő egyes scarabäus-lelet, s végtére a kelemenfalvi lelet között a 3-ik szám alatti s immár bőven tárgyalt nagy scarabäus. Egy másik példány piszkos szürke, fehéres foltokkal tarkázott 0·024 hosszú s közepén 0·018 széles és domborodásában 0·010 magas gránitból készült scarabäus, mely mintegy hét évvel ezelőtt a Vág mentében a rásztok-tarnóczy réteken Brtány József tarnóczy kath. plébános által találtatott, s adománya folytán birtokomba került. E darabnak művezete a fej, a nyakvért, a röpp-takarók feltűntetésében kezdetleges, s inkább csak egyes vonalak által van jelezve. A lábak nyomai, melyek a has alá húzódnak, szintén csak egyes vonalokban mutatkoznak, mely körülménynél fogva annak alsó része nem sima, s így rajta hieroglyphák nincsenek, és sem hosszában, sem széltében át nem furatott. Bárha átatánoosan a scarabäusoknak a test hosszabani átfurását valódi régiségének criteriumaúl tekintik, mi ugyan legfőlebb csak annak tanúságaúl szolgálhat, hogy az átfúrottat zsinór vagy szalagra fűzve viselték, s az át nem fűrott foglalva, más módon használtatott, van elég példa rá, hogy a valódi ó-egyptomi scarabäus nem mindenik furatott át, s némelyike nem is a test hosszában, de annak széltében van átfúrva; így például a berlini királyi gyűjteményben a negyedik szám alatti zöld átlátszó serpentinből metszett scarabäus a test szélességében furatott át ²⁾, hasonlólag ez említett gyűjteményben, I. oszt. 31. számú karniol scara-

¹⁾ Plutarch: über Isis; Lucian: Lucill. 39.

²⁾ Daetylioth: Stosch v. Schlichtegroll 4. sz.

bäus szélességében ¹⁾, I. oszt. 51-ik sz. ²⁾ calcedon szinte szélességben; ugyanott a 7-ik számú steatit, a 8-ik számú égetett sarniol, 10. számú karniol Scarabäusok nincsenek furattal ellátva. A 7-ik szám alatti 0·018 hosszúságú, 0·013 szélességű domborodásában 0·009 magas, kékes-zöld színű turquoisból metszett scarabäus. A fej, nyakvért, röpp-takarók s a lábszárak jól kifejezett alakja és idomítása csinos, gyakorlott kézre mutat, a test hosszában keresztül fúrva. Alja lapos, s »Ra: mint napisten, Toth mint Ibis symbolisticus ideographiával ábrázolva.

Hogy a scarabäus ateuchus sacer az egyiptomi cultus dogmaiban nemcsak, de a metempsichosis tanaiban is előkelő szerepet játszott, és sokféle tulajdonságainál fogva sokféle jelentőséggel is birt, úgy a hieroglyphikus emlékmaradványok, az ó-kor classicus íróinak följegyzéséből, mint a régi egyptologia jelenkori művelőinek indokolt nézeteiből kiderül; s Egyptom földének climatikus és földirati helyzete a természet-tudományok kezdetleges ismerete, — bár a physikai világ külső tünetének észlelhető nyilatkozatába hasonló viszonyok között az egyiptomi tudósok, illetőleg pedig hierarchák sokkal mélyebben behatoltak, mint a többi korunkbeli népek tudósai, — nem szülhetett más eszméket, mint épen aminők a cultus mysticismusának megfelelőleg létrejöttek. Így keletkezett az univoca monogenus, az önnemzés eszméje; mi a propagatio ismert kettős nemétől elítve, kész volt az univoca-nemzés megfigyelt természetfölötti jelenségének oly erőhatalmat tulajdonítani, mi fölébe helyeztetett mindannak, mi a természetben a felfogható rend és jelenségek sorába tartozott.

Az ó-egyiptomiak gyakorta tapasztalván, hogy a scarabäus sacer meleg időjárás után a sárban és állati hulladékokban mintegy termettek, mit ők az önmagábóli teremtettségnek neveztek, és alkalmat szolgáltatott arra, hogy a természet teremtettségének jelképévé legyen. Azon tapasztalatuk, hogy a Nilus apályakor egy nekik megfoghatatlan módon jelennek meg, s mert szaporodásuk folyamatát nem ismerték, azon meggyőződésre jutottak, hogy ezen bogár azon anyagból leli létezését, a melyben megjelenik, és mert a scarabäust csak himneműnek hitték, felőtlőleg más következtetésre nem is jöhettek, mint hogy azok létele és szaporodása a természet törvénye fölött áll. Így lehetett a scarabäus a sajátos teremtettség erő és az önszármazás jelképévé, s ezen eszme láncolata folytán bizonyos hasonlatosságot találtak maga az istenség fogalmával, mint amely fogalom saját létezésének okát önmagában találja; a miért is a scarabäus az egyiptomi symbolistikában, a gemmákon, érmeiken, mumiákon, talismánokon, obeliskeken, s más művészeti tárgyakon oly előkelő és nagy szerepet visel. Egész nagyszerűségében ábrázolva láthatni a campániai obelisk legfelsőbb szögletén ³⁾, a pomphiliái obelisk első töredék darabján ⁴⁾ s végre a campaniai obelisk három csúcsán ⁵⁾. A scarabäus természetfölötti tünetének cultusához igen sokban járult még azon körülmény is, hogy majdnem gömbölyű alakja s fénylő aranysugárzó röpp-takarója a nap alakja és fényéhez, mint a létel legközelebbi látható okához hasonlóan találtatott, s mozgása majdnem mindig körben történvén, ez által a nap és hold körforgásának jelképévé vált. — S ha tekintetbe vesszük, hogy a scarabäus fejvértjének alakulása által a többi bogarak közül kitűnik, az ó-egyiptomi nép képzelődési tehet-

¹⁾ Dactylioth: Stosch v. Schlichtegroll I. 31.

²⁾ Ugyanott I. 51.

³⁾ Zoega Tab. 5.

⁴⁾ Ugy. Tab. 4.

⁵⁾ Ugy. Tab. 6.

sége által igen alkalmas volt a már fölemlítettekénél fogva a cultus symbolistikájában oly kitűnő helyet foglalhatni. Az önnemzés hite, fénye, mozgása, alakja és az előítélet által valami fenségesebb lett, sőt saját papja és temploma lévén, benne az istenek átváltozását hitték. Arnobius erre vonatkozólag mondja ¹⁾ az egyiptomiak a bogárnak scarabäus és bikának magas födelű templomokat építettek; az istenek hallgatnak és nem irigylik, mert a többi közönséges állatoknak épített templomokat sajátjukúl tekintik. Ausonius írja: non taurus, non hypocamélus. . . . sed Scarabäuserit. ²⁾ Plinius említi ³⁾ »Egyiptom nagy részében a scarabäus bogár istenitiszteletben részesül, mit Ápion — az egyiptomi — különös módon magyaráz, és népének ezen szokását igazolni akarja, azt mondván, hogy a bogár a naphoz hasonlít, munkája is hasonló azéhoz«, ezen tételt közvetlen megelőzőleg mondja: hogy a bogár a hulladékot golyóvá alakítva, tovább hengergeti. Ebből világosan kitűnik, hogy ezen hivatkozása csak a scarabäusra vonatkozhatik. Plutarchnál följegyezve találjuk ⁴⁾ »a kigyót, macskát és bogarat tisztelik az egyiptomiak, mert ezen állatokon az istenek hatalmának bizonyos homályos képét vélik észrevenni«. Itt Plutarchnál csakis az Ureus kigyót, mint az uralkodás hatalmát; a Bast istennek szentelt macskát és a Scarabäust lehet érteni. Alexandriai Kelemen ⁵⁾ elbeszéli: »az egyiptomiaknak háromféle írásuk van, egyik a betű-írás a közönséges embereké, a másik a titkos a papoké, a harmadik a talányszerű hieroglyphikus; ez utóbbiban a bogár a nap jelentőségével bír, mert elfordított fejjel a sárból golyót alakít, fél évig a föld alatt, fél évig a föld fölött lakik s csakis himnemű mint a nap«. Tíriai Porphirius ⁶⁾ Betaniából megjegyzi: »a bogarat csak a tudatlan és az talál a rútnak, aki az isteni szolgálatról semmit sem tud. Az egyiptomiak mint a napnak élő képét tisztelik, mert mindenik himnemű, magját a sárba rakja, azután hátsó lábaival golyó alakúvá forgatja, mint a nap az eget.« Horapollon ⁷⁾ mondja tovább: »a bogár az egyiptomiaknál önnemzésűnek — monogenes — neveztetik, mert önnönmagát alkotja, magának önhatalmilag életet ad, s az anyaméhben nem hordatott, és nem fogantatott; ha önmagát sokszorosítani óhajtja, akkor állat-hulladékból golyót csinál, körbe forgatja, mint ahogy a nap forog, és úgy szaporodik önmagából«; itt ismét csak a scarabäus érthető. Diogenes Laertiusnál ⁸⁾ olvassuk: Manetho a természetes dolgokról kivonatában és Hekateos az írás első könyvében az egyiptomi philosophiáról mondják: »a nap és hold Oziris és Isis nevű istenek, s az egyiptomiak azokat a bogár és kigyó alakjában képzelik.«

A most fölemlítettek eléggé indokolják, miszerint a scarabäus ateuchus sacer elősorolt ideális tulajdonságainál fogva az ó-egyiptomiak mythológiájában csakugyan a cultus-tárgyak közé tartozott, s annak ábrázolása a tisztelet legnagyobb kitűntetésében részesült. Az egyiptomi társadalmi alapelveknek és a tudományosan kifejlődött haladásnak legfőbb tényezője, a politikai kormányzatnak sarkköve: a hierarchia, a titokszerűség lepleiben könnyen felhasználta az alkalmat a haszonlesés legönzőbb céljait összekötni a theosophiából átvett állat tiszteletében, amennyiben a krokodil, a bika, a keselyű, ibis, scarabäus stb. mint

¹⁾ Arnobeus Ado. Gent. I. 5.

²⁾ Ausonius: Vener. szoti.

³⁾ Plinius: Histor. Nat. 30. 30.

⁴⁾ Plutarch de Izide et Orizide 417.

⁵⁾ Cl. Alexandr. Strom. IV. crit. Col. p. 556. et 556.

⁶⁾ Porphirius: de Alestia IV. 9. eadet. Troja Rh. 1767. pag. 327.

⁷⁾ Horapollon: Hieroglyphika 10.

⁸⁾ Diogenes Laert. De veptal. phil. Procam. 7. et Lips. 1759. p. 7.

valóságos istenségek tiszteltettek. Hiszen vajmi szembeötlő a haszon a titokszerű isteni tisztelet szolgálaira nézve, ha a szent állatok számára a hizott ajándékok és áldozatok azoknak titkos templomában felhalmozattak; az eszme elég ingerrel bírt arra, hogy az minél tovább fenntartassék, már az ó-világ régen letűnt cultur-népeinek papjainál is.

A scarabäus isteni tiszteletének jelét találjuk a temetkezéseknél is, az egyiptomi mumia-sarkophágokban, kövekben metszve, vagy pedig festve a nap tekéjével, mint a »Hupar« isten, a napnak mint teremtnének jelképeként, különösen pedig a reggeli napnak jelzéseül, mint az a halottak könyvében előfordúl: »Imádat a te orczádnak Harmachis, Hupar isten szép a te ragyogó fejed a nap-hegyen stb. ¹⁾ mint reggeli nap, »Hürmachu« — a görög Armachus és »Hurmachuti« nevet visel mindannyiszor a scarabäus jelképe alatt.

A memphitikus papi tanban Ptah mint a világ s minden azon létezőnek alkotója a scarabäus jelvényét viseli, így a Gebel-Selselch-i feliraton: Ura az égnek, alkotója mind a két országnak ²⁾; továbbá az Edfui templomban: »alkotója minden dolognak ezen a világon ³⁾; Rosellininek egyik föliratában: »Ptah apja a kezdetnek, a nap és hold tojásának alkotója ⁴⁾ stb. Az egyiptomi cultus követelményének mennyire beható jelensége volt a Scarabäus, kitűnik az még Herodotnak nyilatkozatából az Apis, Epaphos-cultus-bikának leírásánál, vonatkozással azon külső jelenségekre, minőkkel az Apisnak birnia kell, hogy az a valóságos szent állatnak, illetőleg pedig bika-istennek tekintethessék, többi között elősorolja, hogy annak egészen feketének kell lennie . . . és nyelve alatt bogár-scarabäus legyen« ⁵⁾, hasonló értelemben szól Pomponius Mela ⁶⁾ az Apist ecsetelvén: Apis bos niger certis maculis insignis et cauda linguaue dissimilis stb.; Plinius ⁷⁾ így festi az Apis külső jeleit, Bos in Egypto etiam numinis vice colitur nodus sub lingua quem cantharum apellant.« Horapallon szerint az egyiptomi hieroglyphák jelei között a scarabeus apát is jelent, ⁸⁾ természetes eszmelánczolatnál fogva az önteremtésnek, amivel az apai, t. i. a nemzés erejének fogalmával kapcsolatos lánczolatban áll.

Ptah, mint az egyiptomi mythologia legrégibb istenének, az összes létezés utolsó ősökének jelképe a scarabäus, az előtte hengergetett trágya-golyóval; mit az egyiptomiak a bogár tojásának gondoltak; s melynél fogva a scarabäus golyója az egyiptomiak előtt jelképes kozmikus értelemmel bírt. Az emlék-maradványokon Ptah gyakran emberi fő helyett vállain a Scarabäus ateuchus sacer-rel állíttatik elő.

A felhozott adatok nyomán kellőleg bebizonyúl, hogy a scarabäus az ó-egyptomi mythológiának egyik kiváló cultus-tárgya volt, s az utánzataiban metszve, festve hieroglyphikus írásban sokoldalú értelemben, de mindig mint a legfőbb teremtnő erő isteni tulajdonságával ruháztatott föl; s úgy, mint cultus-tárgy nem csekély érdekekkel bír, a hazai bronz-korszak leletei között található; oly bebizonyúlt tényálladékkal szemben, midőn azok előjöttét a népvándorlás mozgalmában, a keltáknak Theosaphiájuk és durván kozmikus hittani nézleteiknél fogva egyáltalában tulajdonítani nem lehet. Ám kísértstük

¹⁾ Todtenbuch: Cap. 15. 3.

²⁾ Champollion: Monum. del Egypt. pl. CVIII. 2; Prosellini Mon. tro. XXII.

³⁾ Champollion Gromm. pag. 314.

⁴⁾ Rosellini: Monum. la Culto. tav. XXI. 2.

⁵⁾ Herodot: III. 28.

⁶⁾ Pompon Mela I. 9. 7.

⁷⁾ Plinius Hist. Nat. VIII. 40. sect. 71.

⁸⁾ Horapallon I. 10.

meg ezen jelenségnek természetes vagy legalább valószínű magyarázatát adni, habár a netalán elérendő siker részéről egyáltalán nem követeli a positivitás pragmatikus bélyegét.

IV.

Az emberiség művelődésének legrégibb kezdeténél már nyomait találjuk a phisikai világ tüneteinek csodálásában ama hajlamot, mi a titokszerűség divinációjában a társadalmi élet legelső feltételét megalkotá, de egyszersmind a lét, a teremtés theistikus nézetének ezredévek hosszú során lett kifejlesztése által csírányagúl szolgált a cultur-nemzeteknél a phisikai világ titokszerű jelenségét sűrű fátyollal letakarni olyformán, hogy az alá tekinteni, a papi hierarchia öröklési rendszerénél fogva, csak a vallás-tanítók, egyúttal a természeti tünetek tudós magyarázóí kiváltságolt család tagjainak lehetett. A hit, a vallás-fogalmak hirdetői, mint a társadalmi együttlét okozói, a cultur-fogalom tényezőjékként nem téveszthették el szem elől azon nagyfontosságú tételt, amelynél fogva a titokszerű utáni vágy vajmi képessé teszi az embert, épen a titokszerűnek titokszerű magyarázata által a vallástani elvek rabjává tenni; a miért is ennek kizsákmányolása a régi cultur-államoknak hittani politikán nyugvó állami és papi rendszerében buján tenyészett s virágzott a lelki homálynak magva, mit a természet működésénél ellesett tudományok monopolizálása által a papi hatalom elhintett, s egyrészt a kastok rendszerét megalkotá; másrészt pedig tagadhatlanúl a theosophia moráljának kényszerített igájában, a társadalmi együttlét kénytelenségét megszilárdítá; s előkészíté mindazt, mi kihatásában a rég letűnt századokban egy-egy nemzetet a cultur-államok sorába fölemelvén, a civilizáció zászlóvivőjévé képesített.

A chaldeus, babyloni, assyr, phönik és egyiptomi művelődés korszakainak műemlékei, mythológiája, rommaradványai, mind megannyi tanúja a felhozottaknak. Az eredmény, mit az államok hierarchikus rendszere kivívott, menten nem maradhatott, a papi visszaéléseknek, a hit dogmáin következésképen alakult systemájától, az önzéstől; mert a lenyűgözött léleknek akár a metempsychosis, akár a két világ, akár a kétszeri élet, akár a lelki bűnhődés félelmétől menekülnie kellett, menekülni oly áron, mi a hit dogmáinak nem ártott, a papi castnak azonban hasznára kellett hogy legyen.

Ilyképen és ezen okból támadtak a vallási áldozatok az őskorszak cultur-népeinél, s mert az istenek emberi természettel birtak, azoknak a kiengesztelése is a materialistikus fogalom parancsolta áldozatokkal eszközölthetett, mi természetesen a vallás-tanítók, a természet titkainak tudósai, a papok javára esett.

Hasonló indokokból keletkezett a pogány korszakok cultusának mysticismusa is, melylyel az istenek hivatott szolgálí a szertartást mintegy ködbe burkolva, a nép kíváncsi szemei elől elfátyolozták; innét származott az egyiptomi hieroglyph jelkép-írás mellett a titkos papi hieratikus írás, mint az a Pháraó dynastiák papyrusain még a demotikus írás oldalánál és a keresztyén aera előtt; 7-ik században is dívott; innét van, hogy az istenek a phisikai világból vett és abban ismert tulajdonságokkal ruháztattak föl, és ezen istenített tulajdonságok jelképezésénél az erre létező phisikai előállítással éltek; — mint például az erőt a bika, a teremtést a scarabäus stb. jelképezte.

Az isteni tisztelet homályos rejtélye, a symbolistika lassanként útát tört mindazon tényezők tiszteletének, mik az isteni tulajdonságokkal megegyezőleg a természet jelenségeiben is nyilvánultak. Ennek következménye nemcsak az állatok tisztelete lett, de

a bálványimádást, a faragott képek tiszteletét és istenítését is előidézte. Mi természetesebb, mint hogy a papi szolgálat táplálva a megfogamzott eszmét, az önzés legvastagabb indokaival, az istenek és isteni erővel bíró állatok és tárgyak faragása, festése stb. által oly keresetet indítottak, mi a mysticismus, a papi cast-rendszer, az állam hierarchikus kormányzatának körülményei között a népnél hitelre talált, s azt keresve kereste, hogy azon tárgyak isteni, bűv, gyógyító, vigasztaló stb. erejét önmagán megkisértse, vele az isteneket kiengesztelje s a túlvilág édenébe juthatván, lelkét és testét a jövő élet kínaitól, a bűnhődéstől megmentse. Így keletkeztek az Amulettek, a Talismán, Tselem, a Totapha. Egyébiránt a keletiek ebbeli nézlete ősrégi, s találkozunk ezzel a világgal minden részében, a legrégibb időktől fogva le egészen a mai századba.

Ismeretes volt ez a görögöknél »Epartema«, Periamna, Philacterion, Apotropäon név alatt. Izrael asszonyainak is megvolt a maga Philacterionja, mit »Bethnephesch«-nek, szószerint a lélek házának, értelve után pedig a jólét megvédőjének neveztek. Ide sorolható még a héberek későbbi Tephilimje is, mint a mely a Bethnephestől — habár szellemibb jelentőséggel — vette eredetét. ¹⁾ A symbolistikus, a hieroglyphikus írásmód hazájában az ó-kori Egyiptomban sem volt ez másképen. Van erre számtalan példa, mi az állítás igazságának bizonyítékaül szolgálhat. Plinius ²⁾ mondja a többi között: »a hasra egy bogarat kötnek a mágusok, mint szert a négy napos hideglelés orvoslására.« Ugyanaz mondja továbbá: ³⁾ »a gyermekeknek amulet gyanánt a scarabäus fogas tapogató szálait szokták felaggatni,« továbbá »ha zöld bogárra néznek, az erősíti a szemet, a miért is a kőmetszők reá néznek, hogy látásukat élesítsék,« ⁴⁾ és ismét említi: »ha egy zöld drágakőre, — smaragd — a scarabäus fölmetsetik, akkor az jégverés és más szerencsétlenség ellen óvszerűl szolgál.« ⁵⁾ Hasonló értelemben beszél Plutarch, feljegyezvén: ⁶⁾ »vitéz emberek gyűrűt viselnek, mibe a bogár alakja van vésve, mert nőnemű bogár nincsen, csak hímnemű, t. i. scarabäus.« Aclion ezeket beszéli: »az egyiptomi harczosok gyűrűt hordanak, mibe a bogár van vésve.« A törvényhozó ezzel mintegy azt jelezvén, hogy minden honvédőnek valódi férfinak kell lennie, mert a bogár csak hím, sohasem nőnemű. ⁷⁾

Az egyiptomiak amulettei, habár eredetileg a temetkezési szertartás egyik kiegészítő része volt, a fent előadottakból világosan kitűnik, hogy azokat az élők is viselték ⁸⁾ és igen gyakran ékszerűl is használtattak. Így látni a többi között Jaquemart ⁹⁾ művében lerajzolva, a scarabäust agyagból készített csinos ékszerre alakítva. A cultushoz tartozó mindezen tárgyaknak átfúrása és több esetben a fül alkalmazása azokon, kétségtelenné teszi, miszerint zsinorra fűzve viselék azokat. ¹⁰⁾ Az amulettek sokféle alakítása közül csak a következőket említem: a dudu, nilmérce, tata, anach az élet symboluma, chu a nap, hegy, scarabäus Isis, Nephtis stb.; sokkal nagyobb jelentőséggel bírtak azon talizmánok melyek a temetkezési szertartáshoz tartozván, a bebalzsamozott holt testekkel a sírba

¹⁾ Aug. Calmet. Diction. Bibl. 1729. Tom. II. pap. 163. 164.

²⁾ Plinius Histor. Nat. 30, 30.

³⁾ Ugyanaz 30, 47.

⁴⁾ Ugyanaz 29, 38.

⁵⁾ Ugyanaz 37, 40.

⁶⁾ Plutarch de Iside et Oziride p. 418.

⁷⁾ Aclion De animal. X. 15. ed Lipt. 1784. pag. 327.

⁸⁾ Plutarch de Izide et Ozir. Cap 65.

⁹⁾ Jaquemart A. Les merveilles dela CeramignI. k. 12. l.

¹⁰⁾ Todtbuch Cap. 155, 2. 156, 2. 157, 2. 158, 2. 159, 2. 160, 2. 162. 8.

tétettek, mert ezek a vallás alaptételeivel szoros kapcsolatban állván, arra szolgáltak, hogy azok segítségével a túlvilág édenébe juthassanak, s ott az isteneknek társai lehessenek. Ilyen amulettek, bűvös szerek, szent tárgyak a halott feje alá, mellére tétettek, vagy nyakára erősítették; s megvédelmezték a halottat az édenbe való utazás közben a démonok üldözésétől, veszedelmektől és isteni erényt adtak neki, a megaranyozott dudu-amulet által az istenek országának kapuján bemehetett. ¹⁾ A tata-amulet által Oziris Unnufarnak, Nuturgarban társává válhatott, Anura mezején búzával kínáltatott. ²⁾ Az arany keselyű és a Wasach nyakláncz-amulet által a halott az igazság ruhájában eltemetésekor böles szellemmé lett. ³⁾

A papyrusra festett amulettekhez tartoztak a Hypokephalok, miknek hasonló hatásuk volt. A fiatal tehén amulet által, ha az a halott feje alá tétetett, abba az élet melege visszatért, mint a minővel e földön és életben birt. ⁴⁾

Felemlítendőnek vélem még azon kékes-zöld színű, kisebb-nagyobb múmia-alakú, égetett anyagból s gyakran más különféle anyagból készült statuetteket, miknek egyiptomi neve »Wasabti.« Ezt a halottal együtt a sírba tették, amely által a halott az alvilág lakóihoz, a Wasabtikhoz fordúlhatott, hogy őt maguk köze fölvegyék, és az Elysionban úgy élhessen, mint a hogy a földön egykor élt. ⁵⁾

Bizonyára az egyiptomi amulettek sorába tartoztak az általam ismertetett, itt talált cultus-tárgyak is, melyek a gránitból metszett kis scarabäus kivételével átfúrva, majd pedig füllel vannak ellátva, minek célja csupán csak a felfűzés és a viselhetőség lehetett.

Átvették ezen amulettek, talizmánok, és különös bűverővel felruházott tárgyakhoz kötött eszméket a keresztény századok papjai és népei is, és különösen keleten, de Közép-Európában üzött astrologia lábrakapása alatt és után nagymérvű propagandának örült; kivált pedig az egyiptomi gnostikus és keresztény tan elvegyülése óta, a melynél Basilides, az Abraxas képek teremője hatalmas tényezőként szerepelt. Találhatók scarabäus-gemmák keresztény feliratokkal, melyeken leginkább Jas, Abraxas, Zebaoth s más angyal-nevek fordulnak elő. Egyébiránt a scarabäus monogenes tulajdonsága igen megkönnyítette annak mint amuletnek elfogadását; mert a monogenes-fogalom a gnostikusokat és más keresztényeket valami megfoghatatlan szentségesre emlékeztette, és ezen gondolatnak megfelelő érzelmeket keltett bennök.

A felhozottaknál fogva a scarabäusok egy része a keresztény századokból származván, az Abraxas, abraxaidák és Abraxas-csillagokhoz sorozandók. A többi között ilyenmű czímlenyomat van a berlini királyi gyűjteményben is, a melyen a bogár hátán . . asax, domborodásnak szélén pedig Jáó olvasható. Egy másik, ehhez hasonló Chiflet és Pignoriusnál van lerajzolva. ⁶⁾ A miramárei gyűjteményben a gnosticizmus idejéből egy Ibis alakkal felszerelt amulet, melyen mágus jel, ez alatt kopta-betűkkel Jav. ⁷⁾

Az egyiptomi cultur-világ hittanának szellemi emelkedettségét az anyagosság

¹⁾ Todtbuch. Cap. 155. 2.

²⁾ Ugyanott Cap. 156, 2.

³⁾ Ugyanott Cap. 156, 2, 158. 2.

⁴⁾ Ugyanott Cap. 162. 8, 9.

⁵⁾ Ugyanott 1, 24.

⁶⁾ Chiflet (Makorius) Tab. XV. 61. sz. Pignorius tab. IV. 7. sz.

⁷⁾ Reinisch: Egypt. Denkm. 219. I. XXVI. tab. 20. sz.

porába lerántotta papjaiknak materialismusa, mi következményeiben az előítéletet szülte és propagálta. Az ehhez kötött fogalmak kifolyása pedig az amuletek, talismánok, a bűvös erők stb. cultusa lett, a mi elterjedésében az akkor ismert világ minden irányát bejárta. Nem csoda, ha az egyiptomi phönik, vagy babyloni cultura századaiban, a mythos az isteni körmonda alkotása ezen cultur-államok befolyása alatt szenvedett, s a görögök, rómaiak s más későbbi cultur-népek is az egyiptomi vagy phönik, theosaphia isteneit saját képzeljük istenének élő példájául állították föl; mi a phönik egyiptomi kereskedés, közlekedés, hódítás, harcok által érintkezésbe jött nemzetek között annál könnyebben történhetett. Ismeretes a zsidók egyiptomi fogsága, kik már azokat előbből kell, hogy ismerték legyen, mert a legujabb nyomozások adatokat nyújtanak arra, hogy az egyiptomiak cultur-történelmileg és ethnographiailag a babyloniaiakkal és a phöniciákkal némi összeköttetésben voltak ¹⁾ ami következtetésében csak arra mutat, hogy ha az egyiptomi cultura első zászlóvivői Egyiptom négereitől különböző faj volt, akkor ezek Ázsiából vándoroltak oda, s legelső traditiójukat az Euphrat és Tigris mellékéről vitték a Nilus völgyeibe. Már Mózes is említi az egyiptomi hieroglyphokat ²⁾ a hol az »abne maskit«, maskejath ³⁾ és Ezechielnél »chadre maskith«; ⁴⁾ továbbá Mózesnél a hierogrammateis a jelképirásírók »chartum-mim« név alatt fordul elő. ⁵⁾ E mellett tanuskodik még, hogy Mózes a kígyó-bűvölőket nemcsak ismeri, de maga is értett hozzá Aaronnal együtt. ⁶⁾ A zsoltárok könyvében az egyiptomi kígyó-bűvész „Mochascheph« s a bűvölés ezen neme »Lehatimnek« nevezetik. ⁷⁾ Az pedig ismeretes dolog, hogy a kígyó-bűvölés hazája Egyiptom.

Hazai archaeológiánk jelen állásában a bronz-cultura leleteire nézve, figyelembe véve és lépésről lépésre követve a külföldi régészet vívmányait, kimutatta közleményeinek sorában azt is, hogy a barbár korszakok műveltségi állapotának színvonalán állott hazánknak azon időbeli népe is, a többi cultur-népek mellett; s a leletek körülményeinek kellő megfigyelése, vizsgálása kitünteté, hogy az itt talált tárgyak jó nagy része a haza földén készültek, bár egy része a népvándorlás alkalmával az áramló nemzetek által hozatott be, más része pedig kereskedelem útján jutott ide.

Vonatkozással jelen értekezés tárgyára, az egyiptomi cultus-maradványok csekély nézetem szerint itt nem készülhettek, a vándorlási népáramlatok álta ide be nem hozatnak, s azok csakis a kereskedelem útján a phöniciáiak által terjesztettek el itt, úgy mint Közép-Európa többi országaiban is, hol az ilyenmű leletek előfordúlnak.

Nem készülhettek itt, mert: ezen tárgyak kétségtelen kora, a keresztény korszak előtti pogány-századokba utal, s a par excellence keltának nevezett cultura népeinek — mint azt már fönntebb is említettem — theosaphiája és hittani mythológiának durván kozmikus jellegénél fogva — egyenes ellentétben volt az egyiptomi cultussal; s nem képzelhető, hogy ily cultus-tárgyak készítésével foglalkoztak volna, miket vagy nem is ismeretek, vagy ha igen, saját cultusuk rovására nem ápoltak volna, annál kevésbbé nem, mert a cultur-nemzeteknek, szellemi, physikai sajátságuk fejlesztése mellett a vallási fogalmak

1) Karl Werner : Die Relig. und. Culte pag. 301.

2) Mózes I. k. 26, 1.

3) Ugy. k. IV. 33, 52.

4) Ezechiel 8, 12.

5) Mózes I. 41, 8, 24. II. 7. 11. 22. V. ö. Michaelis suppl. pag. 920, 917

6) Mózes II. k. 7, 10, 11, 12. v.

7) Zsoltárok 58 zs. 6. v.

jellegét is propagálni vagy legalább fönntartani és megóvni kellett; mert beolvadása a teheistikus elveknek egy más hittani elvbe, gyenlő volt a barbár rigorismus idejében a nemzetiségi jelleg megfosztásával.

Nem hozhatták be a népvándorlás nemzetei, mert habár az Ázsia belsejéből ki-hömpölygő népek ismerhették, mint ahogy ismerték is Egyptom cultusát, és azok hittanát, nem képzelhető, hogy a vörös tenger és indocéán által Ázsiától elválasztott egyiptomi, núbiai vagy abyssiniai néptörzsek, az ázsiai nép-vándorlással együtt Európát előzőnlőt-ték volna, mert az egyiptomi cultusnak, különösen temetkezési szertartásaival sehol Euró-pában nem találkozunk, ami csak arra is mutathatna, hogy ezen cultus itt bárhol is táp-láltatott volna olyképen, hogy Közép-Európa bronz-culturájának korszakában Egyiptomból eredhető letelepedés kimutatható lenne, mi pedig a rég lezajlott barbár-korszakok széles tanulmányozása által okvetlen feltűnik vala. Ismeretes a keresztény acra küzdelme, midőn annak még a 10-ik században is vajmi nehéz volt a pogány rítus elhagyását egyes népek-től kierőszakolni.

Az egyiptomi cultus-tárgyaknak hazai leleteink közötti előfordulta, a kereskede-lem, még pedig a phöniciái kereskedők közvetítésének tulajdonítandó s nem egyenesen az egyiptomiaknak, mert ezen nép, a legrégibb időben, sajátos alkotmánya által elzárkózva állt a többi idegen népektől. — A Pháraók alatt, a görögökkeli érintkezésükön kívül, alig lehet más nemzetekkeli közlekedésüket kimutatni, hogy a sabäusok az egyiptomi tenger-parton közlekedtek volna, bár a Sabaitikus öböl — a mai Massovah vagy Messuch némi-leg ezt mutatná — eddig csak pusztá állításon alapszik. Ámbár a próféta azt mondja: „Egy út lesz Egyiptomból Ázsiába, hogy az egyiptomiak oda és az assirok Egyiptomba mehessenek.» Ennek értelme azonban csak a hódítás és harcztvágyó assyriai királyok ide-gen uralmára vonatkozhatott. Volt azonban Egyiptomnak egy későbbi időben kereske-delmi összeköttetése Indiával is, de a legrégibb időben az indiai árukat az egyiptomiak az arab vagy más kereskedők által kapták. Megváltozott Egyiptomnak ezen elzárkózott viszo-nya némileg a perzsa uralom megdőlésével, Nagy Sándor hódításai által, midőn Egyiptomot meghódítván, a Nil torkolatánál Alexandriát építtette. Az egyiptomi állapotoknak lendüle-tet akarván adni, egy hajórajjal Neachos és Oneisikritus főkormányost az Induson lefelé az ázsiai partok mellett a perzsa tengeröbölbe küldötte le, s a hogy az indiai hajókázásról magának bizonyosságot szerzett, Arábiát különböző irányban kétszer körülhajóztatta, hogy Egyiptomnak Babylon és Indiávali összeköttetését eszközölhesse, s habár mind a két kísérlete meghiusult, igen nagy érdemet szerzett ez által az egyiptomi kereskedelem körül. Ptolomäus, Nagy Sándor hadvezére, ennek halála után a Ptolomäidák alapítója komolyan gondolt Egyiptomnak Indiávali kereskedése felöl, azonban a viharos politikai körülmények miatt ez is meghiusult. Sokkal szerencsésebb volt utóda Ptolomäus Philadel-phos, kinek csakugyan sikerült előde tervét keresztülvinni. Vannak adatok, melyek sze-rint még a trójai háboru előtt Sesosthis idejében, vagy azután Psammetich fia, Nechos király megkísérlették az egyiptomiaknak az arab vagy vörös tengereni hajókázását beren-dezni; azonban ezen kísérlet is megbukott; bár elkezdték a Nilusból a vörös tengerbe egy csatorna ásását. Nechos ezenkívül a tengeren kikötőket építtetett, úgy szintén az arab tenger-öbölben is. Mindez elárúlja Nechos szándékát, miszerint Egyiptomnak keres-ke-delmet akart szerezni. A perzsa uralkodók közül Dárius tovább építteté a megkezdett csatornát s Bubastis felett Phakusa mellett folyt a csatorna a Nilusból, Patumos arab város mellett a tenger-öbölbe. Ptolomäus Philadelphos alatt az Indiával kereskedő egypto-

miak és áruiknak főrakhelye Mias Harmos lett. Ennek kitünő előnyös helyzete is Koptás, Berenike kereskedelmét csakhamar fölülmulta, boldog Arabiában Oselis volt az egyptomi arab indiai áruknak helye, s daczára a legkedvezőbb helyzetnek, Egyptom kereskedése még ekkor is inkább csak félénk parti kereskedés volt; míg végre Hyppalus kormányos Oselis partjai mellől a nyílt tengerre merészelt vitorlázni, és ismét Indiába hajózott. — Ezen tengeri útnak nagy hordereje volt az egyptomi kereskedésre. Augustusnak Egyptom feletti győzelmekor Alexandriát szabad kereskedelme által előtérbe lépni látjuk. Strabo ¹⁾ Augustus kortársa ezeket mondja: »Alexandriának szerencsés helyzete különösen abban rejlik, mert egész Egyptomban a legjobb kikötővel bir, legalkalmasabb a parti és tengeri kereskedésre, és a Niluson mindent oda lehet hordani. Cícero egyik beszédében Egyptom jövedelmeiről ezeket beszéli: »Auletes Kleopatrának apja évenként tizenkét ezer ötszáz talentum adót szed be most egész hajórajt küldenek Indiába, és az aethiopiai előfokig, hogy onnét a drága árukat Egyptomba hozzák, s onnét ismét más országokba vigyék.«

Nehéz meghatározni az egyptomi cultura kezdetének korszakát, nehéz különösen annak kereskedelmi közlekedését az idegen népekkel. Hiszen már a Mozaikus könyvek is emlékeznek Egyptom virágzó állapotáról. Ábrahám Kr. előtt két ezer év előtt államot talált Alsó-Egyptomban, körülbelül 1800 évvel Kr. e. József idejében ezen állam Alsó- és Felső-Egyptomra is kiterjedett; s akkor Egyptomban nemcsak a földművelés virágzott, de szabad közlekedése is volt az idegen népekkel, miután Jakab a zsidóknál beállott drágaság idején fiait tevéken gabonát vásárolni Egyptomba küldötte. ²⁾

Egyptomnak kereskedelmi üzlete s az idegen népekkel csekély közlekedése valóban nem volt alkalmas arra, hogy áruit közvetlen maga közép Európa országaiba és népei közé vihetne volna, s mindaz, mi onnét Közép-Európába került, s az ó-egyptomi cultura magas fokáról évezredek mulva tanúskodik, az legnagyobbbrészt a phönik-kereskedés közvetítése által történhetett; és szerény véleményem szerint az alább következő indokok alapján ha nem is bizonyos, de mindenesetre a legnagyobb valószínűséggel bír. S bár ha ismeretes a phöniciiaiak, mint a világ legrégibb kereskedő népének ebbeli történelme; legyen szabad nézetem indokolására néhány adatot felhoznom.

Az ó-világ ó-kori történelmében talán alig van nép, kiket a phöniciiaiak nem ismertek volna, s míg eleinte a kalandos parti hajózást az Oczeán hullámainak veszélyével cserélték fel, a különböző nemzetek, áruiknak physikai és szellemi hatásuk egymásra lett gyakorlását a phönik kereskedésnek lehet nagyrészt köszönni. Ez által a keleti cultura oly hatalmas elterjedést nyert Európában, különösen pedig a későbbi görög és római műveltségű aerát előkészítette azon hivatásra, mely nagyszerű hatásában a történelem előtt is ismeretes és kellőleg méltányoltatik. Habár a monda, mely Görögország különböző részén lett idegen bevándorlásokról szól, a kor meghatározására nézve nem is szolgálhatna alapúl; az mégis igen összeegyeztethető az egyptomiak és phöniciiaiaknak a tengeren általi összeköttetésével a görögöknek, miből azoknak kereskedelme sokféle hasznot hozhatott. A többi között Kekrops Alsó-Egyptomból, Saisból jött Athénbe, hol a legrégibb várat, Kekropiát alapította. Danaas Felső-Egyptomból, Chemmisből jött Argosba; Kadmus Phöniciából érkezett böotiai Thébába, a hol Kadmeát építette, különösen a kadmus-mondakör

¹⁾ Strabo 17. k. 798. l.

²⁾ Mózes I. k. 2, 3. vers.

világítja meg a phónik-kereskedést Görögországgal, miután kadmus leányával Egyiptomból elszökött hajón jött Göröghonba, a mely hajót phöníciaiak vezették. Rhodusba megérkezvén, a peloponesusi öbölbe, Argusba hajókázott, hol a phónik kereskedők rendszeren ki szoktak kötni. Perzsa történettudósok tanuságának alapján elbeszéli Herodot művének elején: »a phöníciaiak a vörös tengeren jöttek a mi tengerünkre, t. i. az arab-tengerre s letelepedtek ott, ahol most is laknak . . . egyiptomi és assyriai árukat szállítottak minden országba, a többi között Argusba is.« A mai Cerigo, az ó-kori Kytérában, délkeleti földnyelvén a Peloponesusnak nagy kereskedelmi rakhelyük volt, s itt építették az assyrok által tisztelt istennő Astarothnak a görögök későbbi Astarthéja-templomot, hol is a görögöknek rabszolgákért, marhabőr-, réz- és vasért apró csecsebecséket és ékességeket adtak cserébe. Humboldt Sándor ¹⁾ geographiai kutatásaiban kimutatta, hogy a görög tenger »Oceanos« elnevezése nem görög szó, de phónik eredetű. Egyébként a phónik kereskedők üzlete kiterjedt a közép tengerre is, sőt a Hercules oszlopa melletti tengerszoroson át a mai Gibraltáron keresztül a nyugoti tengerbe dél és keleti irányban. A Hercules mondatörnek jelentősége magában véve habár talán fictio, föltűnik vonatkozással a phöníciaiak kereskedelmére, ha tekintetbe vesszük, hogy Hercules a tyrusiak védistene volt. Hercules ugyanis nagyszámú hajókkal felszerelve, a Kréta szigeténél összegyűltekkkel indult az aranygazdag Spanyolországba, hol Chrisaar Gazyonnak apja uralkodott, s ott Hecatompylust építé . . . s Gallián át, Itálián, a közép-tenger szigetein keresztül Sardinia és Sziezi-lián át visszatért. Spaniolország a phónik-kereskedésnek különös czélpontja volt, a miről Ezechiel prófétánál igen sok adatot találhatni Tyrusra vonatkozólag: „Spanyolhon kereskedett veled, a te jószágaid sokasága miatt, ezüst, vas, cizin és ólommal fizetett a te áruidért;« ugyanannál továbbá olvashatni a phöníciaiak kereskedelméről az egyiptomiakkal, perzsákkal, lydusokkal, Lybiával, Javon Thubal és Merzechel, Thagasma, Dedon a syrusokkal, Juda, Damaskus, Dan, Mehcsal, Saba és Raema, Arábiával Assyria és Kylmadonnal. ²⁾

Mennyire kiterjedt volt a phöníciaiak kereskedelme, elgondolható, ha látjuk, hogy a trák partokon az arany-dús Tázis is az ő hatalmukban volt; a márvány-tengeren, a fekete tenger déli részén Pronektus és Bythiniát alapítván; Kis-Ázsia délnyugoti részében Kária és Pissidiában a Solimerek nyelve phónik származásra utal. Herodot mondja, hogy már az ő idejében a tyrusi phöníciaiaknak Memphisben egy egész városrészük volt; mit egyébiránt az is igazolni látszik, hogy a pyramisok sirkamaráiban női ékszereket találtak, melyekben drága-köveknek üvegből készült művészeti utánzatai voltak, miket positiv egyiptomiaknak tartani nem lehet, habár Strabo szerint Alexandriában üveggéskészítő mesterek is laktak; mert Sidon a legkésőbbi ideig az üveggéskészítés első helyén állott. — Egyébként Strabonak felhozott állítása csak azt bizonyíthatja, hogy nemcsak a phöníciaiak, de az egyiptomiak is készítették üveget. Diodor szerint Aethiopiában már a legrégebb időben üveget készítették, mit különben Herodot is bizonyít, hogy Aethiopiában igen sok és szép kristályt ásnak ki. Kihatott a phónik kereskedés Európa legszélsőbb nyugoti részére is, hol Tarschah, Tartessust és Gadest alapították. De nemcsak a közép, hanem a keleti tengeren üzött kereskedése is nagy volt a phöníciaiaknak. Az arab tengeröböltől kezdve, s annak létesítése okából Salamon király népével is érintkezésbe jöttek, mi abból

¹⁾ Humboldt.: Kritische Unters. über die hist. Entwick. der geographischen Kenntnisse von der neuen Welt I. k. 49. és 168. l.

²⁾ Ezechiel Cap. 27. 3—24. vers.

kiviláglik, hogy Salamon király hajóit Ezion Geber kikötőben építette, s ezen hajókat a syrusok királya phónik népséggel szerelte fel; továbbá Salamon templomának felépítéséhez szükséges faanyagot a Lybanonról vette, ez pedig a tyrusok birtokában volt, s azt a phöniciiaiak talpakon egészen Japhoig szállították, kereskedést űztek még Indiával és Perzsiával, miről Ezechiel prófétának femtebb idézett versei tanuskodnak, világosan mondván: miszerint Hiram Tyrus királyának hajói Indiából ébenfát, elefántesontot, drága kőveket, pávákat és majmokat hoztak magukkal.

Ha vajjon a phöniciiaiak kereskedelme egész a czin-szigetekig a Kassiteridákig terjedt-e? némelyek által kétségbevonatik. Különösen dr. Hoffman W. ¹⁾ valószínűtlennek tartja azon oknál fogva, mert a későbbi chartagóiaknak Hanno és Hamilko alatti tengeri expedíciója dél és észak felé azért történt, hogy az említett szigetek vidékét megismerjék. A régészeti buvárlatok azonban immár kimutatták, hogy a brittek a phónik és etrusk kereskedőknek czinkészletüket a bronz-készítés tekintetéből eladták. ²⁾ Hogy a phöniciiaiak kereskedelmének egyik főtárgya a czin volt s azt Indiában és Egyiptomban elárúsították, annak bizonyoságául szolgálhat még, hogy Théba romjai között bronz-edényeket, szerszámokat és fegyvereket találtak, Ninivében csészéket, üstöket és gyűrűket, miknek ötvége 90 percent réz, 10 percent czinből áll. Előindiába a phónik kereskedők czint vittek, mit ott drágakövekért és gyöngyökért becseréltek, ³⁾ sőt még Caesar idejében is kereskedtek Brittaniával bronz-készítményekkel. ⁴⁾ Kereskedelmi viszonyban és üzletben voltak a phöniciiaiak az egyiptomiakkal is. Herodot szerint a phónikek assyr és babyloni áruk mellett egyiptomi tárgyakat és készítményeket vittek a világ minden országába, s bár Egyiptommal akkori időben a közlekedés nehéz volt az idegen kereskedőknek, Herodot mégis állítja, hogy a phöniciiaiak a Göröghonban rabolt férfiakat Egyiptomba vitték eladni. Ámbár a Nilus kiömlésénél a tengerpart már a trójai háború idejében idegen kereskedők előtt el volt zárva, s a tengerpartok őriztetek, mégis kellett közlekedésnek lenni a tengeren, mert Herodot szerint ⁵⁾ az ott kikötött idegenek hírért Memphisbe a királynak hírvil kellett vinni.

A legújabb régészeti kutatások eredménye, mi azonban még bővebb bizonyítást igényel, a phöniciiaiak hajózására és kereskedelmére igen fontos adatokat nyújt; miből nemcsak az derülne ki, hogy Amerika Krisztus előtt már 540 évvel ismert volt, de hogy ott a phöniciiaiak jártak, ha valósul Vistonde tanácsosnak lelete, mely szerint a birtokán tett ásatások alkalmával egy phöniciiai betűkkel ellátott sirkövet talált. ⁶⁾

Ha talán nem is oly kiterjedt, de bizonyára nem volt csekély a phöniciiaiak szárazföldi kereskedése sem. Erre is van elég bizonyíték, miből következtethetni lehet a bronz-cultura ezen tárgyainak elterjedésére, mik a leletek körülményeinél s azok természeténél fogva csak kereskedés által hozathattak be. — Ezen adatok közül csak az úgynevezett borostyán-kő útát kell, hogy említsem, mint a melyen a borostyán-kő a

¹⁾ D. W. Hoffman : Geschichte des Handels pag. 249.

²⁾ Moevar : Phönisches Alterth. III. 62.

³⁾ Dr. Eduard F. v. Sacken. Leitfad. des heidn. Alterth. pag. 110.

⁴⁾ Caesar Bell. gal. V. 12. v. ö. Polybius II. 17.

⁵⁾ Herodot 2. 113, v. ö. 3, 4. stb.

⁶⁾ Vasárnapi Ujság XX. évfolyam. 37. sz. 444. l.

phönik kereskedők által a keleti tenger vidékéről délre vitetett. Ezen szárazúti kereskedés három irányban vezetett; az egyik: Lengyelországon keresztül a Vág-völgyön át Carnuntum felé déli Styrián által az adriai tengerhez, a második a Duna folyón fölfelé a Dnieperen le, a Pontuson át Görögországba, a harmadik Németországon keresztül a Rhenuson át Galicziába a Rhone folyón lefelé a középtengerig.

Ámha most összevetjük a phöníciaiak üzleti összeköttetését az egyiptomiakkal, s a most jelzett kereskedelmi úttal, világosan kiderül, hogy a phönik kereskedelmi út egyik ága hazánk területének jó nagy részén huzódott keresztül, s valószínűvé teszi, miszerint a hazai leletek között előforduló egyiptomi cultus-tárgyak, mint csecse-becsék, bűvszerek vagy talizmánok s amulettek a phöníciai kereskedők által hozattak ide.

¹⁾ Dr. Eduard Freiherr v. Sacken. Leitfaden des heidnischen Alterth. pag. 111.

A MAGYAR NEMZETI MUZEUM

érem- és régiség-gyűjteménye 1874-ben.

az osztály évi gyarapodásának, rendezésének, kiadásainak, személyzete működésének és az évi lelethelyek kimutatása.

A szöveg közé igtatott számos ábrával, hivatalos adatok alapján
összeállította

Dr. ORTVAY TIVADAR.

I.

Az elmúlt 1874-ik év kétséggel azon közé tartozik, melyek a muzeumi régiségosztály évkönyveiben az általános lendület örvendetes nyomait hagyják hátra.

Az osztály kettős irányban haladt előre: átalakult *külső felszerelésében* és fejlődött *műgyűjteményeiben*.

A külső felszerelésre nézve már az 1871-ben a képviselőház megbízásából a cultus-miniszter által egybehívott szakbizottság élénken hangsúlyozta volt véleményes jelentésében, illetőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé terjesztett „*Emlékirat*”-ában a külső felszerelés tekintetében szükségességeknek, sőt halaszthatatlanoknak felismert reformokat. Pénzviszonyaink zűlőltága ugyan nem sok reményt nyújtott, hogy az üdvös javaslatok fogantatni is fognak, de ennek dacára mégis a múlt év egy oly változást eredményezett, melylyel a fentebb érintett memorandum egyik legjelentékenyebb kívánalma teljesedésbe ment.

A régiségtár tisztviselőinek *dolgozó-terme* ugyanis, ősi kezdetlegességéből valahára kivetkőztetve, a múlt ősz folytán czélszerűen és a szükségleteknek teljesen megfelelően berendeztetett. E berendezés akként eszközöltetett, hogy a tágas terem üveg-falak

által három részre osztatott. Az ablakok felé eső belső terek a tiszti személyzet, valamint a díjnokok dolgozó helyiségeül rendeztettek be alkalmas asztalokkal és kézi-könyvtárszekrényekkel, míg a terem hosszirányában huzódó külső tér az érkező vendégek részére szabadon hagyatott. Ez által azon előny lett elérve, hogy az érmek rendezésével foglalkozó egyének, valamint egyáltalán a tiszti személyzet a jövők-menőktől el vannak különítve s munkájukban nem zavartatnak, ami már régóta annyira kívánatosnak bizonyult. A terem három fala hosszában szárnyaajtókkal ellátott s zárható szekrények állítottak fel az éremgyűjtemény befogadására, úgy, hogy azok jelenleg kettős zár alatt őriztetnek, s ilykép biztonsági tekintetben róluk a legjobban gondoskodva van. De ez által másrészt még azon kellemetlen s mindenképp zavaró hatás is eltávolított, melyet a 18 érem-szekrény mindannyi változó alakja mindenkire kimaradhatlanul gyakorolt. Ami ezelőtt lomtárhoz hasonlított, ime jelenleg csinos és célszerű hivatalos helyiséget képez.

A belső tér mindkét oldalán a szekrények toló-ajtókkal láttattak el, belül polczok alkalmaztattak, egyrészt azon nagy és nehéz fólió-kötetek számára, melyek a többi kisebb terjemű könyvek között nagyságuknál fogva a szűkebb állványokon el nem helyeztethettek, másrészt pedig a muzeumba érkező újabb szerzeményeknek ideiglenes elhelyezésére, míg tudniillik szabályszerűen a jegyzőkönyvbe bevezettettek.

Ez említett szekrények fölő a terem mindhárom fala hosszában s egész magasságában szilárdan épült fa-galéria helyeztetett az osztály szak-könyvtárának kényelmes és rendszeres módon eszközölhető fölállítására. Ez által tényleg egyik legégetőbb szükséglet lett kielégítve, miután a könyvek eddig alkalmas tér hiánya miatt különböző helyeken csoportosítva, a kezelést és a használatot fölötte megnehezítették.

Másik külső változás az eddig *lomtárul* használt *oldal folyosót* érte, amennyiben ez egy felvont téglafal által két részre osztatott, úgy, hogy az most két tágas, utóbb az egyre szaporodó gyűjteményes csoportok felvételére is teljesen alkalmas szobát képez. A folyosónak a nagy lépcsőházzal közlekedő vége pedig ugyancsak egy szilárd téglafal által elzáratott, minek folytán jelenleg az osztály e részről is teljes biztonságba van helyezve.

II.

Ami az osztály gyűjteményeit illeti, ezek szaporodás és rendezés tekintetében ez éven át oly öröndetes előhaladást láttatnak, hogy közkinceseink immár mindjobban válnak az egyetemes csoportosítás végleges befejezésére s e mellett az ethnographiai típusok megállapítására s ez által közvetlenül a tudományos használatra alkalmasokká. Nevezetesen ami:

A) a gyarapodást illeti,

ez a szó valódi értelmében átalános, bár az egyes szakok és fajokra nézve egymás közt nem is mindenben arányos.

Az **őskori tárgyak**, melyek az első terem oldalszekrényeiben csoportosítvák, ha nem szaporodtak is nagyobbyszerű leletekkel, egyes érdekes darabok hozzájárulása folytán mégis meglehetősen növekedtek. Szám szerint gyarapodott e gyűjtemény együttesen 24 obsidián tárggyal, és pedig

- 11 darab kovakőszilánkkal,
 5 „ kővésővel,
 6 „ kőcsákánynyal és baltával,
 2 „ kőpengével, és
 1 „ kőkalapácsal.

A kőszilánkok, egynek kivételével, nem hazai földben találtattak, hanem Varsó mellől, a Visztula partjairól valók, honnan Bayer Károly által, Rómer Flóris közvetítése folytán kerültek muzeumunkba. Három közülök, megfelelő a mellékelt ábráknak, (l. 1., 2. 3. ábra.) *lándzsa véget* képez, míg a többi hosszant pattogatott *kőpengének* készült. A leghosszabb példány sem nagyobb, mint 4.4 cm.

A többi tárgy ellenben mind hazai lelet, ámbár sajnos egészben csak négy lelhely mondható biztosnak, úgymint *Néved* Barsmegyében, hol egy 9.5 cm. nagy kővéső, *Mohora* Nógrádban, hol egy igen primitív, de mindenesetre emberi műnek bizonyuló kőpenge, *Tisza-Igar* Hevesben, hol egy eltört kovakő-eszköz, és *Haligócz* Szepesmegyében, hol az ottani barlang stalagnit rétegében egy 7 cm. hosszú kőpenge találtatott. A többi darab lelhelyük közelebbi megnevezése nélkül került gyűjteményünkbe, de anyag, specifikus súly, chemikai összetétel, átlátszóság és törékenysége tekintetében teljesen megegyezők azon kőnemmekkel, mely hazánk éjszaki vidékein, névszerint a *tokaji* hegységben gyakori. Egyes darabok csiszolása után itélve, nagyobb részök valamivel ifjabb korszakot képviselnek, semmint ama durva kőmagok, melyek francia, dán és éjszakkémet leletekből gyűjteményünkben is találhatók.

Gazdagabb volt az őskori tárgyak gyarapodása **agyagneműekben**. A növedék száma 154 darab, melyekbe azonban az ifjabb római agyagművesség termékei, sőt egy-két *ujabbkori* készítmény is beszámítvák. Névszerint:

az edények száma	34,
az agyagkoczkáké	10,
a mécseké	12,
az égetett agyagedényeké	21,
a terra sigillatáké	47,
a padolati tégláké	4,
az építkezési tégláké	17, és
a falrészleteké	9.

Az első helyt említett edények és koczkák valóságos *őskori* tárgyak, megegyezők azon számos hasonnemű tárgygyal, melyek hazánknak barbárok által lakott területén oly igen gyakoriak. Valamennyien hazánk földjében találtattak s aránylag legtöbb *Vilányban* került elő, ámbár elszórtan *Alcsúth*, a *monostori határ* Baranyában, *Mohora* Nógrádban, *Budán* az új főgymnasiumi épület helyén, a *pest-rákosi* országúton is találtattak egyes példányok.

A római agyagok ellenben a *Margit-szigetről*, *Nagy-Vázsonyból*, *Szent-Lőrinczről*, (Baranya-megye), *Maros-Portusról*, *Paksról* és főleg *Ó-Szőnyről*, a régi Bregetiumból kerültek hozzánk. Innen kaptuk azon falkarczolatokkal bíró falrészleteket és falfestményeket is, melyekhez hasonlókkal a múzeumi gyűjtemény eddig még nem birt. — (Lásd alább VII. a) 7.)

A **csonttárgyak**, összesen 19 darab, úgy látszik *őskoriak*, amennyiben közülök 10 darab az imént említett nógrádmegyei *moharai* leletből származik. Négy darab épen kétségtelenül *őskori*, mert stalagnit réteg alatt a *haligóczyi* barlangban találtatott. Ugyan- csak innen került elő egy széndarab is, míg a *moharai* leletben két ilyen is előfordult. A csontok azonban — megjegyezzük, nem eszközök, hanem konyha-hulladékok.

Különben alig szükséges említeni, hogy ősi leleteknél ily tárgyak nálunk úgy, mint egyebütt, ritkábban szoktak előfordulni.

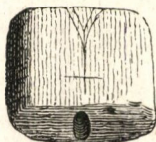
A **kőtárgyak** száma 32 s ezekből

őskori	3 darab.
római feliratos . .	24 „
római szoborműví	4 „
török feliratos . .	1 „

Az első hármat azért mondhatni *őskorinak*, mert őskori agyagtárgyakkal talál- tattak. Valamennyi apró s átyukasztott, és hihetőleg ékességül szolgált, mely fel volt fűzve, hasonlóan azon *orsó-fejekhez*, melyek nálunk hol gömbölyűen csúcsos, hol hengeres lapított oldalú formákban helyenként előfordulnak. (L. 4. 5. 6. ábra.)

4. ábra.

5. ábra.

6. ábra.

A római kövek részint *mértföld-jelzők*, részint *oltárkák* és *sírkövek*. Az elsők *Dunavecseről* valók s igen érdekesek. Egyike az Aquincumtéli távolságot LX. lépésre határozza s magán hordja Philippus császár hasonnevű fiának és nejének nevét. Készült 244—248. Kr. után, vagyis Philippus császárok és Marcia Otacilia császárné idejében. — Egy másik milliarius, az Aquincumtéli távolságot XXXX. lépésre határozva, még sokkal érdekesebb, mert két régibb írásnak nyomát viseli magán, s így benne egy palimpsestet birunk, mely — mint codex lapidaris ter scriptus — valóban ritkaságot képez. — Az *oltárkák* fogadmányi kövek, melyek különböző istenségeknek ajánlvák. Így az egyik, mely a *Margitsziget* feletti *fürdőszigetenél* találtatott, a tanácskozó isteneknek és Jupiternek van szentelve. Ez utóbbinak állított T. Claudius Proculus, Antoninus (Caracalla) üdveért egy kemény, fehér-mészkő oltárkát, mely *Dunapenteléről* való. A kövön akrosteriumokban két madarat látunk, s némi maradványok után ítélve, a kő betűi egykor erősen vörös színre voltak festve. Két másik, szintén *Dunapenteléről* érkezett kő közül az egyiket az emeseiek híres csapatjának hadastyánai állították Alexander császár üdveért Dianának, a másikat ellenben egy emesei cohorsbeli katona, Barsenni Abbex állította nejével és rokonaival Jupiternek, s ha ez oltár durva műví is, mégis igen érdekes először azon jelenet miatt, mely rajta mint relief van megörökítve, és másodszor azért, mivel történeti ismereteinket egy eddig ismeretlen hadcsapat felemlítésével szaporítja. Egy negyedik *dunapentelei* oltárkő egy hanyatló korszak betűivel a napistennek van szentelve, míg egy ötödik egy kő-sírláda elejét képezi M. AVR. SALLUMAS és neje neveivel. Egyébiránt *Dunapenteléről* mindösz-

sze 8 kő érkezett, mert egy váluzott oszloptöredék, valamint egy főmaradvány is onnan való. — A *Duna-ágyból* Budapesten öt darabot kotort ki a »Mars« kotrógép s valamennyi a muzeumba jutott. Egyik — mint említettük — Jupiternek s a tanácskozó isteneknek, a másik egy hanyatló korszak írásával Herculesnek van szentelve; a többi töredék s egyikök ugyancsak palimpsestnek látszik. A *Margitszigetről* való követ egy, a syriai hadjáratból haza érkezett harczos Jupiternek állította. *Ó-Budáról*, római régiségeink e termékeny terrenümáról összesen öt kő érkezett. Az egyiket egy VLPIVS ROMANUS, a legio II. Adjutrix hadastyána állította Jupiternek; a másikat T. FLAVIVS ROMANVS császári ügyvivő emelte fogadmányként Jupiternek. Párkánya akrosteriumokkal bir, s egykor az egész kő veresre volt festve; a harmadik egy csinos oltárka, melyet AVR. DROLES, ugyancsak a legio II. Adjutrix katonája a Terrae Matrinak szentelt, ami tudvalevőleg ritkábban szokott előfordulni; a negyediket MANSVETVS emelte Silvanus Domesticusnak, míg az ötödiket G. Julius Proculus, M. Aur. Vibianus és M. Aur. Lucidus együttesen Silvanus Silvesternek emelték. Egy Aesculapot ábrázoló, de fej, lábak és kar nélküli csonka alak, valamint egy nagyobb másik törzs is konstantinápolyi küldemény, s a régi *Heraclea Ponti*, a mai *Erekli* egykor gazdag műkincseinek némi harmadjelentésű maradványai. Egy csonka szobor, valószínűleg Bachust előállítva, a *tétényi* szőlők közt találtatott, míg a díszes feliratú török sírkő, mely eredetileg Belgrádból származik, s a muhamedán időszámítás szerint 1154-ből való, aradmegyei *Szoborsinból* lett beküldve.

A legnagyobb gyarapodás a **bronzokat** érte.

Ezek száma együttesen 1399 darabra tehető s a következő fajokra, illetőleg nemekre oszthatók:

Fibulák	111 darab.
Kar- és nyakpereczek . . .	174 „
Karvédek (spirale)	38 „
Tűk	10 „
Csatok	23 „
Vésűk és gyaluk	48 „
Celtek	44 „
Lándzsa- és nyilvégek . . .	60 „
Sarlók	11 „
Bronzrögök	18 „
Balták, csákányok és kalapácsok	29 „
Súlyok és mérlegek	60 „
Csengők, csörgők , .	11 „
Lánczok (mérleg- és díslánczok)	7 „
Kulcsok, lakatok	49 „
Emaillírozott bronzok . . .	23 „
Különféle egyéb bronzok . .	710 „

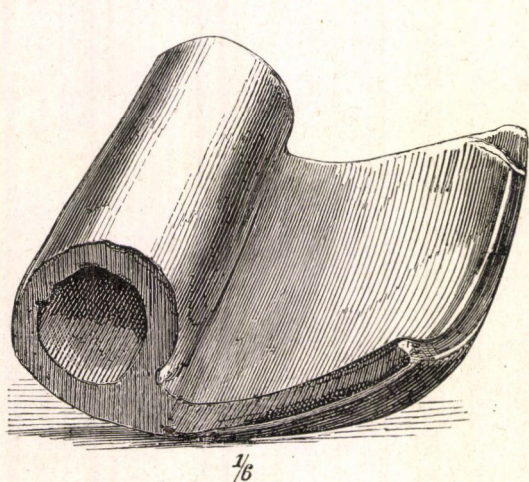
Megjegyezzük azonban, hogy e tekintélyes számba nemcsak a *tiszta bronzokat*, vagyis a réznek ónnal, vagy ónnal és horgonynyal való különböző vegyületét, hanem a bronzokhoz hasonló egyéb ércvegyületeket és a túlnyomólag rézfémeket is beszámítottuk. Egészben igen különböző korszakokat képviselnek, amennyiben egy részök a *történeti űs-korba*, a *népvándorlási korba*, másik részök pedig az *elő*-, vagy *utó-középkorba* tehető. Azt

sem hagyhatni megemlítés nélkül, hogy az új növendékben számos darab, tekintve idomításukat, technikájukat és főleg szíronyukat, mely egyes darabokon szemlátomást nem atmoszfäralis befolyás alatt képződött oxidburok, hanem mesterségesen előidézett színes rétegítés, határozottan *hamis és utánzott*.

Számos darabra mindazonáltal constatálnunk kell, hogy rendkívül érdekesek, főleg a Ráth-, a Schiefner-gyűjteményből, valamint az ó-budai leletből. A Ráth-féle gyűjtemény túlnyomólag bronzokból áll s képviselvék benne gazdag változatokban a *celtek*, *balták*, *csákányok*, *kalapácsok*, *lándzsa- és nyilvégek*, a *vésűk*, *gyaluk*, *sarlók*, *kulcsok*, *lakatok*, *súlyok és mérlegek*, *csengetyűk*, *csörgők*, *lánczok*, *csatacsillagok*, *buzogányok*, *tűk*, *ollók*, *evőeszközök*, *gyertyatartók*, *fibulák*, *kar- és nyakpereczek*, *kar- és kézvédék*, *csatok és szíjvégek*, *ruha-éktmények*, *ló- és lovagszerszámok*, *bélyegek*, *íjjhúzó*k, *bronzrögök és szobrászati művek*.

A gyűjteményben levő *celtek* — számra 34 — alakjukra nézve érdekesen képviselik a kezdetleges, az átmeneti és a fejlettebb műkorszakot. Egyaránt előfordul köztük a *véső*-, a *bárd*- és a *kalapács*forma. Jellegüket a *tok*, *fül*, *lyuk* és a *vonaldísz* képezi. A *tok* egyébiránt csak annyiban láttat ezeken változatot amennyiben az vagy egyenesen lemetezett, vagy ívűlten hajlított, vagy erősen fölhajló. A *fül* alakja hol csücskös, hol kerek és hosszas. A *lyukak* nem minden példányon fordulnak elő, rendszerint az oldalra alkalmazvák, s 1—3-ig váltakoznak. A *vonaldísz* érdekes változatot láttat. Egyaránt gyakori a *háromszögös*, *vízszintes és függélyes*, a *kerek és fél*, vagy *egynegyed ívű vonaldísz*, valamint ezek *combinatiója*. Több példányon láthatni a *vízszintes és a függélyes vonaldísz*t egyesítve; másokon a *vízszinteset a pontváltozattal*. Van köztük különben a *dombor-vonaldísznek* is képviselője. Átlagos nagyságuk 4.5—16.3 cm.

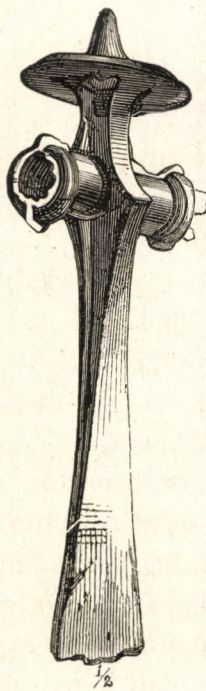
A *balták*, *csákányok* és *kalapácsok* sorozatában több oly példány van, melyenekkel a muzeumi gyűjtemény még nem birt. Legfeltűnőbb egy görbült pengéjű nehéz bronzbalta, (l. 7. ábra), melyet bátran *unicumnak* mondhatunk. Hengertokja végighalad a penge

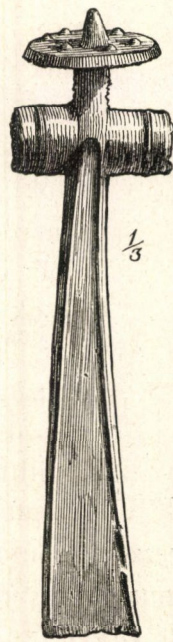
7. ábra.

8. ábra.

9. ábra.

10. ábra.

11. ábra.

szélességén s nem kevesebb, mint 11 cm. Tokja alakításánál fogva mindenesetre vágásra használtathatott, holott sajátszerűen görbített s éltelen pengéje azt látszik mutatni, hogy

inkább kaparásra készítettett. Egy másik, 12 cm. magas tokos bronz-balta szintén a ritkábbak közé tartozik.

A kalapácsok — e gyűjteményben 7 darab — alakításra és nagyságra nézve nagy változatot mutatnak. A legnagyobb példány 15·5 cm., míg a többiek 5·5—12 cm között váltakoznak. Amaz gyönyörű példány, s csónak alakjánál fogva figyelmet érdemel. Valamennyi sima felületű, egynek kivételével, mely szögös vonaldíszszel van ellátva.

A csákányok változata még meglepőbb, mert teljesen képviselik a csákányok, kalapácsok és fokosok átmeneti combinatióját. Számuk 12 s nagyságuk 13—28 cm.-ig terjed, tehát nem közönséges terjemig. Alkotásra nézve egyenes vagy befelé görbített szárúak. Egy részük mindkét lapon kiálló tokfülekkel, másik részük ellenben csakis egyik oldalon bir olyanokkal. Részben mindkét végükön éllel ellátvák, részben azonban csak egyik végükön birnak éllel, míg másik végükön laposan tompítottak s így a szekerczét a kalapácssal egyesítik. Kiváló érdekűek azon példányok, melyeknél az élek *ferdén* állanak egymásra, hasonlóan a mellékelt ábrán feltüntetethez. (l. 8. ábra.) Valamennyi sima s csak egyetlenegy bordázott lapú. A fokosok rajzokkal vannak díszítve s köztük kiváló, ha nem régiségre, de alakzatra és technikai fejlettségre egy sisakos tokfejű példány, melyet itt rajzban is bemutatunk. (l. 9. ábra.) Technikai fejlettsége legjobban kitűnik, ha két másik, e nemű példány rajzaival egybevetjük. (l. 10. 11. ábra.)

A lándzsa- és nyilvégek között — összesen 32 darab — több ritkább példány van képviselve. Nagyobb többségükben tokosak, de vannak, melyeknél a tok hiányzik s csak egyszerű vájt nyéllel birnak. Maga a lándzsalap majd barázdás, majd egészen sima. Amazok száma mindazonáltal túlnyomó. Ugyanakként változik a lándzsalap terjeme, mert hol vékonyabb, hol keskenyebb, hol egyenletesebb, hol összefutóbb. A tok vagy nyél alján előforduló lyukak száma 1, 2, 3 és 4, sőt egyik példányon 6, ami kétségen kívül a ritkább tünemények közé tartozik. Több példányon megvannak még a szögek, melyekkel ezen fegyverek a fapóznára erősítve voltak. Feltűnő egyik példány azon fűrészlél miatt, melylyel egyik felén el van látva. Vondíszítménynyel csak egy darab bir. Mindannyinak nagysága változó, a legkisebb hossza 7·2, a legnagyobb 39 ct.

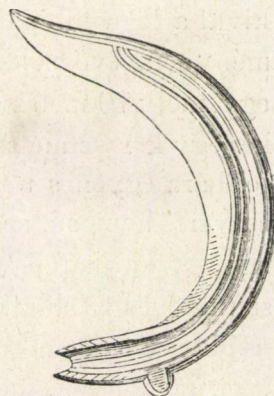
A nyilvégek száma e gyűjteményben 10, nagyságváltozatuk 5·5—9 cm. jobbára három-élűek, de kettő horgosabb, egy dárda-alakú, egy hosszúnyelű, lapos alakú, egy ki-lencz lapú, fokos alakú.

A vésük és gyaluk igen tanulságosan tüntetik föl az átmeneti idomokat. Képviselvék e gyűjteményben azon rögpéldányok, melyek kétségkívül a legantik bronz műszerszámokat képezik. Egyenletes végvonalú és egyenlőtlen vastagságú bronz-öntvények ezek a műipar és műtechnika minden legkisebb fejlettsége nélkül. Előhaladottabb fokot láttatnak azon példányok, melyeknek lapjain már némi barázdázat észlelhető, és simább lapúak. Más példányokon e barázda fejlettebbé lesz, az egész lapnak váluzott alakot kölcsönözve.

Ismét más átmeneti példányokon a canális-barázda füllé képződött olykép, a mint a mellékelt ábrán látható (l. 12. ábra.) s az idomulás gazdag változatban jelenkezik

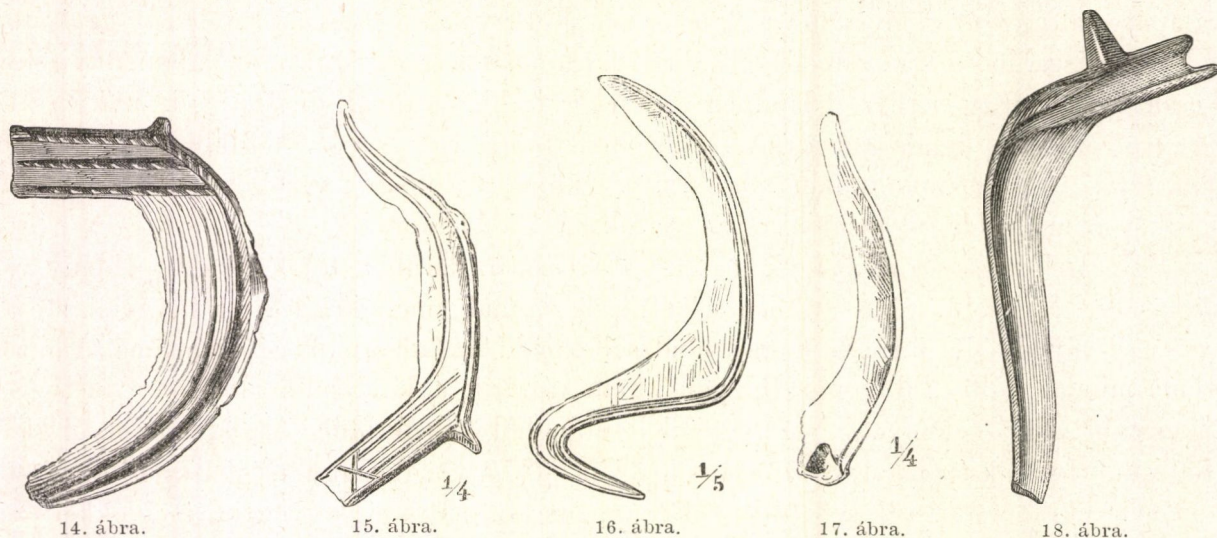
12. ábra.

13. ábra.

A fűlek egyébiránt hol alúl, hol fölül, hol a közép tájon alkalmazvák, hol kiállóbbak, hol összenyomottabbak, hol meg egymástól elállóbbak, hol pedig egymáshoz közelebb járulók. Legfejlettebb példányokul tekinthetők azok, melyek fölül egy szabályosan idomított, vájt lapú nyállal, alúl pedig erősen kihornyoló, lapát és szekercze idomú alakulattal birnak. De ezek közt is több-kevesebb a változat. A kérdés alatt levő gyűjteményben képviselt vésük száma nem kevesebb mint 40, s nagyságuk változata 2·7—19·8 cm.

A *gyaluk* — számra nézve csak 4 — mind megannyi változatok, melyek mégis meglehetősen összefüggő sorozatot képeznek. A legkisebb 7·8 cm. hosszú és 2·7 cm. széles, míg a legnagyobb 14·3 cm. h. és 8 cm. széles. — A *sarlók* — összesen 20 darab — kittinő példányúak, egészen épek, jó patenájúak, s a muzeumban levő erzsébetfalvi s egyéb példányok módjára (1.13. 14. 15. 16. 17. 18. ábrák) sima fogójuk, pöczkük, tövüskük vagy többé-kevésbé ivült pengéjük által mindannyi sajátos, egymástól elütő változatot képezve.

A *kulcsokat* illetőleg, a 40 példányból nincs kettő, mely egymáshoz mindenbe, hasonló volna. A változat egyaránt jelenkezik a példányok szakállán és fején, valamint magán a kulcsvesszőn. A fej hol karika alakú, hol félkörű, hol füles, hol pörölyös, hol egyszerűen lyukas, míg egyes példányok épen fejnélküliek. A szakál majd tokos, majd tömör, átlukasztott vagy zárt, e mellett figyelemre méltók a lapátos, csipkézett, bemetszett, bevágott, áttört, pöczkös, reczés és cifrázott szakállúak. A cifrázottak kétségen kívül a legkombináltabbak, a bemetszettek ellenben a legbiztosabb zárúak. Az e gyűjteményben levő példányok többnyire kettősen és hármasan bemetszettek, de van ritkaságkép egy, mely 10 metszvénynyel bir és egy másik, mely mindkét oldalán bemetszett. Felette érdekes egy keresztmetszetű szakállal biró kulcs, és egy másik áttört szakállú. — A kulcsvessző jobbára egyenes tömör alakban jelenkezik, de egyes példányokon hengeres gúla alakú csavart, homorú, szélesen lapos és cifra. A vonaldíszítmény csak kivételkép fordul elő; így egy karikafejes kulcs kereszttezett vonaldíszítményű, egy másik lyukas fejű vonaldíszítményes féloldallal bir, egy cifrafejű végre vájt kördíszítményes. — Az egyes példányokon megjelenő csipkézet hol a szakál alján, hol hátulján, hol oldalán jó elő. Feltűnőek azon példányok, melyeknél a fej és a szakál függélyes viszonyban állanak egymáshoz.

Tagadhatatlan, hogy a muzeum kulcs-gyűjteménye, mely a római terem egyik középtárlójában van elhelyezve, a Ráth-féle gyűjtemény kulcs-példányai által kiváló gyarapodást nyert.

Ami a *lakatokat* illeti, ezek számra nézve a kulcsokénál sokkal jelentékteleneb-

bek, de távol sem érdektelenebbek. Említést érdemel két lakat, elő részükön ideges vonalú arczdíszsei, mi ily objectumoknál ritkább jelenséget szokott képezni.

A *súlyok* legnagyobb részt közönséges formákat láttatnak, aminők eléggé képviselvék a muzeum római termében kirakott súlygyűjteményben. A 23 darab közül 13 tizennégy lapú, vagyis 8 háromszög és 6 élre állított négyszögű lapú. E tizenhárom darab változó nagyságú és nehezékű. Érdekes egy 8 lapú, hasáb alakú bronzsúly; egy 14 lapú bronzsúly három- és hatszög lapokból összetéve; egy másik 14 lapú súly, melynek egyik lapján metszett csillag látható.

E súlyok közt vannak mindazonáltal oly formájúak is, milyenek a muzeumi gyűjteményben eddig nem voltak képviselve. Ilyen egy csücsiv fülű és egy másik körfogantyús, alúl félig vájt kerek bronzsúly, melyek alakjuknál fogva érdemelnek figyelmet. Ugyanazt mondhatni egy hasonló, de körpárkányzatú, valamint egy gúla alakú, alúl lyukas fogantyúval ellátott bronz-súlyról. Egy egymásba zárható, s kívül kördíszítésekkel bíró, összesen 4 nehezék darabot magában foglaló súly talán ujabbkori? Feltűnő végre egy igen apró súlyrészcseke. Valamennyinek nehezékaránya 19 l., 18 l., $16\frac{1}{2}$ l., $16\frac{1}{4}$ l., $16\frac{1}{3}$ l., $13\frac{1}{4}$ l., 9 l., 8 l., $8\frac{1}{2}$ l., $8\frac{1}{3}$ l., $8\frac{1}{4}$ l., $7\frac{1}{4}$ l., $6\frac{1}{2}$ l., $3\frac{1}{2}$ l., $3\frac{1}{3}$ l., $1\frac{1}{2}$ l., $\frac{1}{4}$ l.

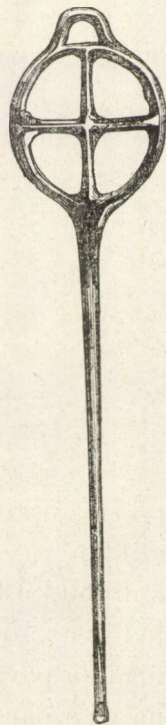
A *mérlegek* közül figyelemre méltó egy rovátkás s két kampóval bíró mérlegrude melynek hossza 30 cm. Mindkettő ugyancsak római.

A *csengetyűk és csörgők*ből van e gyűjteményben 12 darab. Alakra kettő négyszögös, méhkas alakú, hasonlóan a muzeumi példányokhoz csak hogy az egyikén a, fülhorog nem zárt. Egy másik szintén méhkas alakú, de kerek és kettősen párkányzott, ugyancsak nem zárt fülhorgú. Egy harmadiknak rendes harang vagy csengetyű idoma van kilyukasztott oldallal. Másik két példány négyszögös, méhkas alakú, de az egyik csücskös talppal s ötszögös füllel, a másik pedig kerek füllel bíró s e mellett két oldalán ki van lyukasztva. Egy körte alakú füles és belül üres bronz-készítmény csörgőnek mutatkozik, míg három egyéb darab tulajdonképeni csörgőket láttat, t. i. alúl kimetszve s belül a szabadon mozgó golyóval. A csöngetyűk pörölyei sorra hiányoznak.

A gyűjteményben levő *lánczok* száma 7, melyekből kettő kampóval ellátva, hihetőleg mérlegrudhoz tartozott. A leghosszabb közülök 102 cm. s kerek lemezű, hosszúkás kapcsú. Legközelebb járul hozzá egy 63 cm. hosszú s 97 szemből álló láncz, melynek kerek szemtagjai hármasszoros tekercsű bronzsodronyból vannak készítve. Egy 24 szemű, 54 cm. hosszú láncz könnyű, ellenben egy 29 szemű és 47 cm. hosszú, már két részre szakadt láncz nehéz művű. Nem érdek nélküli egy bronz-lánczon függő szertartó-féle készülék.

A *csatacsillagok és buzogányok* — 15 darab — alakzatra nézve változnak az egyszerű buzogánykarikától a kifejlett gömb-, henger- és csillag-buzogány formáig. A gömbfölvületet hol csücskös, hol tövisek, hol koczkák alkotják. A csücskös ismét majd gömbölyűek, majd lobor-szerűek s rendszerint fő- és mellékesportozatokat tüntetnek elő. Egyes példányokon csak soros rendben következnek egymás mellett minden alaprajz nélkül. A buzogánynyak vagy hosszant kinyuló, ami ritkább jelleg, vagy rövidebb s laposabb, ami inkább közönséges.

A *tűk* részint laposkörvégeűek, gombos fejűek, csücskös, tekercses, vagy tövisek aljúak, részint egészen simák. Egyes példányok vonaldíszesek. A rajzban mellékelt (l. 19. ábra.) teljesen hasonlít a Lintenschmidt által közlöttekhez, de

1/4

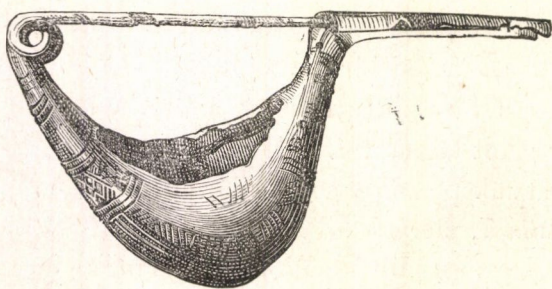
19. ábra.

feltűnő egy kinyílt legyező végű bronztű, hihetőleg hajtű, 12·5 cm. hosszúsággal. A legnagyobb tű hossza 45, a legrövidebbé 11 cm.

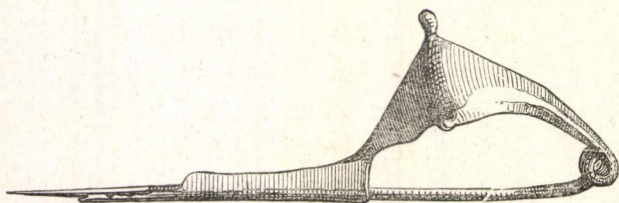
Az *evőkészletek* közül érdekes egy bronz-kanálka levéldísz véggel; egy másik vájt kanál-alakú bronz-eszköz korongvéggel; más három darab vékony nyéllal és széles, tágas öblönnyel egészen antik. Figyelemre méltó egy hasonló apró példány, valamint feltűnő szokatlan alakjánál fogva egy antik olló. A két darab papirkés is érdekes volna, de patinájuk daczára is hamisaknak kell őket tartanunk.

Kaptunk e gyűjteménnyel két *gyertyatartót* is, melyeknek egyike kiváló. Nagy talapzatú, kerek aljú, csaknem harang idomú középkori gyertyatartó ez finom csengésű anyagból, 28·8 cm. magas, míg a másik, 12·5 m. magas, a kisebb fajú gyertyatartók közül való kerek aljjal, vékony, egyszerű törzsszel és oldallyukas tokfoglalatattal.

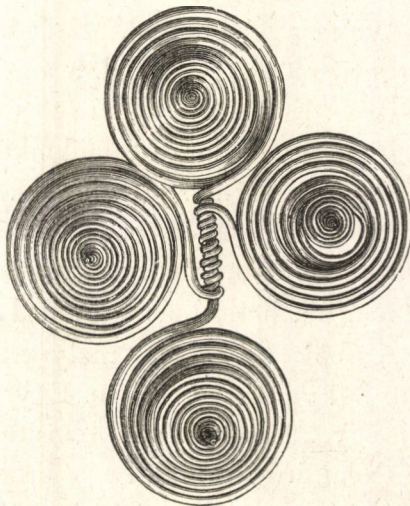
De kétségen kívül mégis a dísz tárgyak tartalmazzák a legszebb és legérdekesebb darabokat. Nevezetesen igen kitűnőek a *fibulák*, melyek száma 92-re megy, s úgy az antik classici, mint pedig a barbar-categoriát képviselik. A felfűjt kengyelű, félhold-alakú, vonaldíszítményes példányok — Henszlmannak terminológiája szerint a *függő-ágy-fibulák* — meglepőek nagyságuk- és idomzati szokatlanságuknál fogva, (l. 20. ábra.) és mindenképen érdekesek azon keskeny, hosszú és falevél alakban hajlított kengyelűek is, melyek egyikének rajzát itt adjuk, (l. 21. ábra.) valamint a hajtott lapos és a hajtott homorú kengyelűek, melyek vagy egyszerű, vagy hosszant bordázott, avagy kiálló kerek sodronyú példányokra oszlanak. Ez utóbbiak közül van egy, mely teljesen hasonlít az itt adott muzeumi példányhoz, (l. 22. ábra.) azon különbséggel mindazonáltal, hogy a négy csiga-

20. ábra.

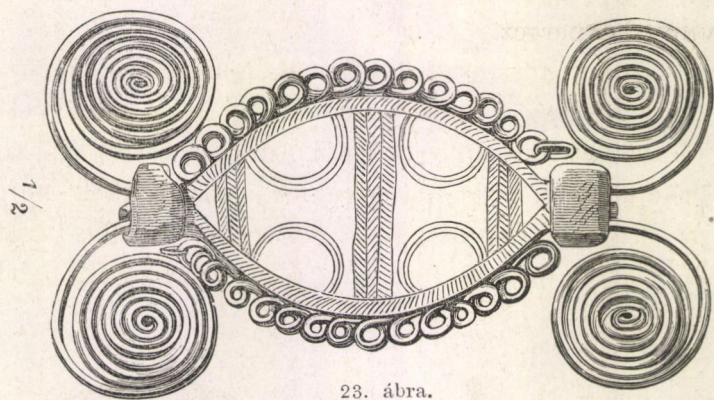
21. ábra.

22. ábra.

tekercs összekötő sodronyai egy kerek fém-alaphoz erősítvék. A hajtott tömör kengyelűek szintén egyszerűek, vagy díszítményekkel ékesek. Egyiken előjön az oldaldísz is, másikon fölül a karczolati dísz, míg hüvelyén a karika-dísz jelenkezik. Hézagpótlóknak nevezhetők az állati jelleget magukon viselő fibulák, így az egyike lovat, másika madarat, harmadika pávát, negyedike kigyót, ötödike egy hátratekintő állatot, hatodika és hetedike mezei szökesét ábrázol. Ismét másik példány delfint láttat rubin szemekkel és ugyancsak rubinszemű állatfejet tüntet föl egy küllős taréjú fibula pöczöktartója. A lapos fibulák közül gyönyörű példányt képez az itt rajzban bemutatott, (l. 23. ábra.) mely úgy

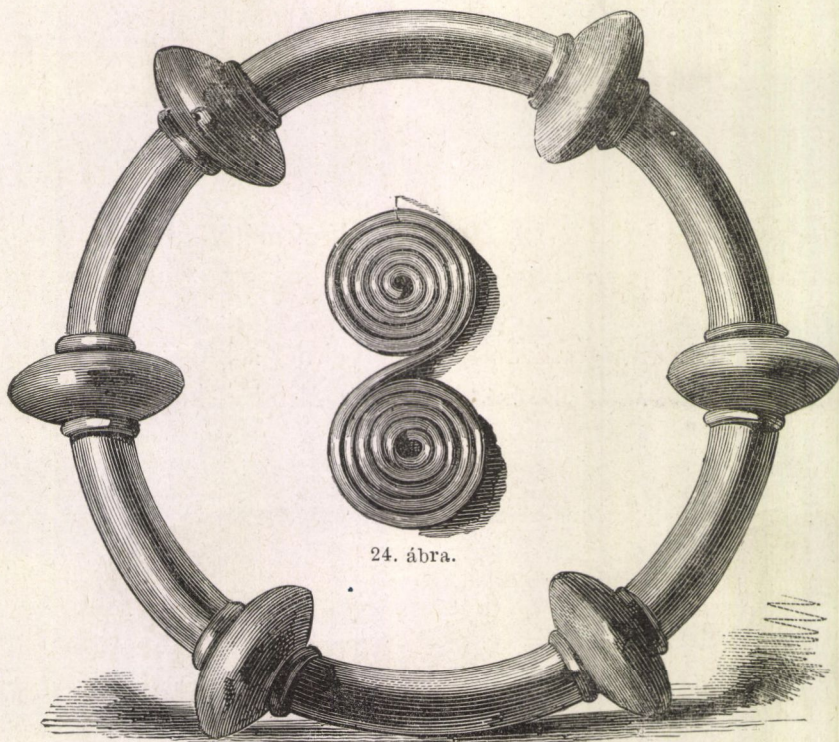
alakításánál, mint díszítésénél és sodrony-szegélyzeténél fogva a muzeumban méltó feltűnést képezend. Kár, hogy pöczkéje hiányzik.

23. ábra.

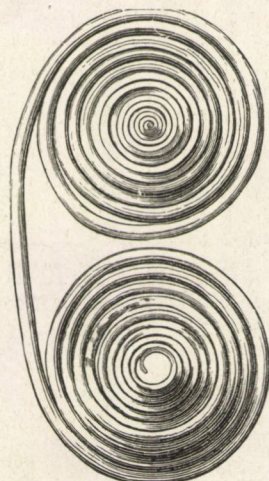
A nyereg - alakúak magukban véve nagyon érdekesek, de jellegváltozatuk kevésbé többszörös. Részen kettős, részen hármas nyergűek, egyik közülök kengyelén állat-fejjel (ló?) ékeskedik. — Némi faj-varietást képeznek ezektől a nyereg-hajtású tömör fibulák. A sodronyos fibulák, valamint a babos fibulák aránylag kevesebb példányban fordulnak elő a gyűjteményben, de nem épen jelentéktelenek az email-fibulák, a római befolyásnak gyengébb nyomaival. Felemlítendő végül egy aranyozott bronz-fibula, csipkézett pöczök-tartóval és kődíszítményes fejjel, melyből azonban a kő kihullott; néhány zománczos kerek fibula, egy zománczos kerek gombalakú fibula kiálló pöczökkel; egy karikán függő, email-diszes bronz-fibula s egy egymásra fektetett kettős Z alakú öltönytű. Egy sodrony-fibula rajzát itt azért mellékeljük, (l. 24. ábra) hogy a muzeumban levő pápaszemes fibulákkal összehasonlítva, (l. 25. ábra) a különbséget annál szemléltetőbbé tegye.

A kar- és nyakperezcek, kar- és kézvédek együttes száma nem kevesebb, mint 144 darab s köztük egyes példányok rendkívüliek. Legfelölőbb egy nehéz csücskös nyakperez, minőhöz hasonló nem volt eddig a muzeumi gyűjteményben, (l. 26. ábra.) E nyak-

24. ábra.

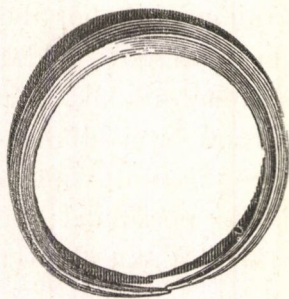
26. ábra.

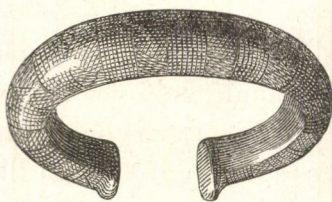
25. ábra.

pereczek — 14 darab — egyébiránt nagyobbbrészt egyszerű példányok, fennt horgas záradékkal. Nehány darab vonaldíszes, egy sodronyos (s talán nem is antik), egy babos, egy pedig reczés lefüggő csüngvényekkel. E két utóbbi mindenestre érdekes. A lennt rajzban bemutatott kivételével valamennyi nyitott karperecz.

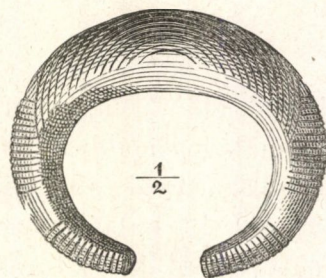
A *karpereczek* részint vékony sodrony, részint vastag huzal-, részint pedig lemez-karpereczek. A vékony sodrony-karpereczeket egy s azon egyszerűség jellegzi, melylyel a nyitottaknál legfelebb csak a végek különböztetnek meg egymástól. A tömör, vastag, huzal-karpereczek már nagyobb választékot képeznek, mert hol egyenletes átmérőjűek, hol a végeken összefutóak; hol kívül domborúak s belül laposak, hol egészen kerekdedek kívül-belül egyaránt, hol szögösen lapítottak, s ékben összefutóak, hol végre csücskösek, babosak és reczések. (l. 27. 28. 29. 30. 31. 32. ábrák.)

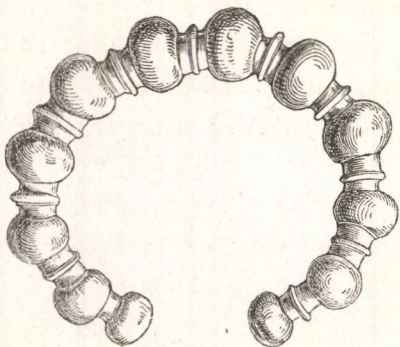
27. ábra.

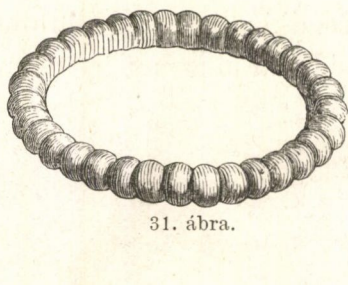
28. ábra.

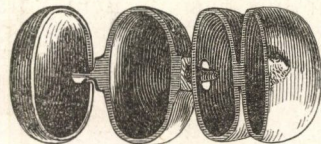
29. ábra.

30. ábra.

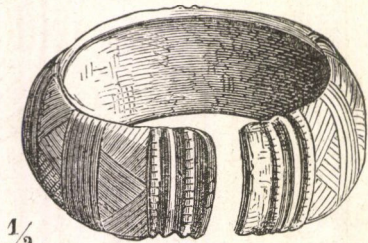
31. ábra.

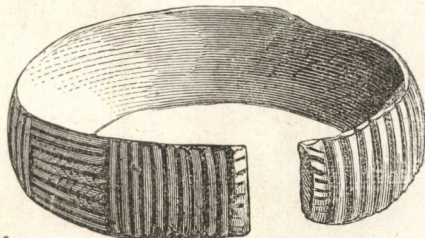
32. ábra.

A babosakon a babok száma 6, 7, 17, 19, 20, 24; a díszítmény rajtok a közönséges vonaldísz, egyiken azonban az egymásra függélyesen alkalmazott vonal-hornyulat szokatlanabb.

A lemez-karpereczek közül bemutatunk kettőt, melyeknél a külső alakítás és a díszítés sajátos változatot képviselnek. (l. 33. és 34. ábrák.) Mind e karpereczek részben nyitottak, részben zártak.

 $\frac{1}{2}$

33. ábra.

 $\frac{1}{2}$

34. ábra.

A *karvédek* a rendes jellegűek. Sodronyzatuk tömörebb és könnyebb, szorosabb és lazább s ruganyosságuk feszesebb vagy gyengébb.

A *kézvédek* — 8 darab — szintén rendes formájúak, de nagyságra és súlyra nézve egyet óriásinak mondhatni. Érdekes két egymásba foglalt példány, ami azonban nehezen eredeti összefoglalás. Említést érdemel itt egy csavarvégű sodrony-mellvéd és három darab hasonló kisebb. Továbbá két darab csücskös ujjperecz, egy nyalábozott végű zárt (ezüst?), egy 14lapos koczkavégű nyílt ujjperecz. Végre egy bronz díszfüzér 70 szemmel.

A *csatok és szíjak* legnagyobbbrészt igazi antik-formákat láttatnak. A csatokat tömör, a szíjvégeket az áttört művezet jellegzi. Sokban közelítenek a dr. Lintenschmidt által közzétett példányokhoz, míg a dombor-alapzatúak ritkább jelenséget képeznek. Ez utóbbiak nevezetes mennyiséget képviselnek a Ráth-gyűjteményben s így érdekesen szaporítják azon néhány darabot, mely a muzeum bronzai között látható. Technikájuk jobbára azonos, az eszményi felfogás azonkép nyilatkozik, a motívumok ismételve kerülnek elő. Legérdekesebbek kétségenkívül az állatrajzúak. Így többi közt egy négyszögű szíjvég, 4.8 cm. hosszú és 2.8 cm. széles, melynek keretes tábláján egy szárnyas állatot (sárkányt?) feltüntető alak látható vékony bordázattal és bevont előlábakkal. (l. 35. ábra.) Egy másik példányon 3.5 cm. hosszún és 2.6 cm. szélesen, ugyanazon alak fordul elő némi rajzeltéréssel, (l. 36. ábra) míg egy harmadik példányon, melynek hossza 3.5 cm és szélessége 2.6 cm., az alak rajza és motívuma változatot láttat.

35. ábra.

36. ábra.

Ez utóbbiakhoz közeledik két másik példány is. — Ezen darabok áttörtek, míg három hosszú szíjvég ugyanazon alakokat s motívumokat zárt laptalajon tünteti föl. Egyiken négy azonos állatalak heraldikailag jobbra halad, (l. 37. ábra), a másik kettő az anatómiailag nagyon helytelenül formált alakok egymásnak szembeállítvák. (l. 38. ábra.) Mindhárom darabon a szíjvég hátsó lapját idealistikus vonal- és virág-rajzok lepik

el. (l. 39. ábra.)

Megemlítünk még egy vonal-díszes szíjvéget, mely egy egytestű, de kettős fejű kigyót ábrázol, tátott szájjal egymáshoz tapadva. A többi részint áttört, részint töretlen tömött, részint fogantyús és tokos szíjvég későbbkorinak látszik. — Egyiknek lapján ugyancsak állat (úgylátszik bárány?) tűnik fel. Több példány ezekből meg van aranyozva.

Az itten rajzban bemutatott példány a legdíszesebbeknek egyike. (Lásd 40. ábra.)

A *ruhaéktmények és emaillok* több tekintetből érdekesek és tanulságosak. Az email-tárgyak száma 20-nál több és leginkább ruhaacsatokat, szíjvégeket, gombfejeket, korongokat és lemezeket képeznek. Rajtok a kék, vörös, sárga, zöld, fehér zománcz változatos összetételben s egyes példányokon kielégítő jó izlésben jelenkezik s a példányok néhányja még az aranyozás nyomait is láttatja. — Többnyire kitűnő fenntartásúak is.

Figyelemreméltó egy 12 cm. h. ruhaacsat, kék, vörös, sárga, zöld és fehér zománcz-

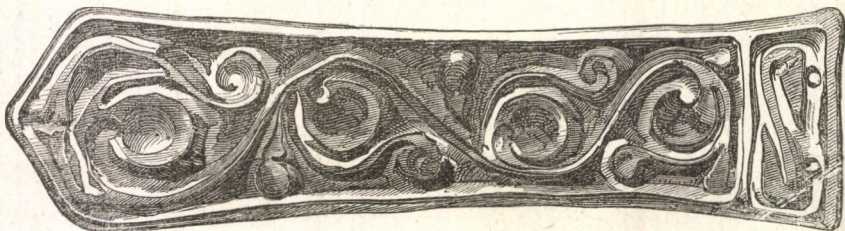
37. ábra.

czal; egy hasonló nagyságú, kék, zöld, fehér és sárga zománczú másik ruhacsat; egy 11.5 cm. hosszú, kék és fehér emailú szíjvég, s egy 12.5 cm. hosszú hasonló alakú zománczos féltok, (puskapor tartó?)

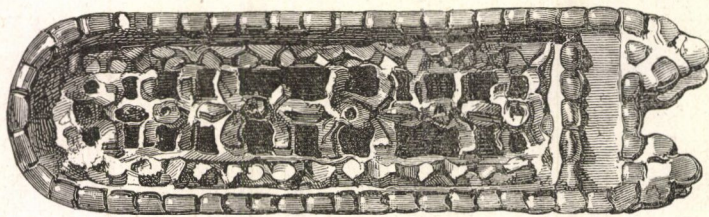
melynek hossza 9 cm.; egy ezüstös, kereszt alakú bronz-tárgy; egy állatot feltüntető kerek bronz-korong 5.5 cm. átmérővel; egy középen csillaggal díszített, arannyal futtatott s hátul póczkökkel ellátott korong 6 cm. átmérővel; több aranyozott, áttört kerek lemez, melyek egyikén Jézus két angyallal van feltüntetve, egy másikon egy farkas állat, egy harmadikon madár.

38. ábra.

39. ábra.

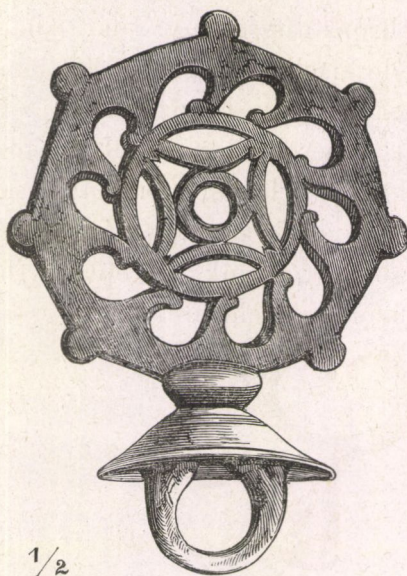

40. ábra.

A ruhaékszerek igen sokfélék; több közeledik a Lintenschmidt által közölt antik-rajzokhoz, míg másik részük az antik formától elütő középkori művészetet és felfogást mutatják.

Van a gyűjteményben néhány *szobrászati* előállítás is, melyekből leginkább kiemeljük az *ember- és állatalakú* bronzokat. Az utóbbiak rendeltetése többé-kevésbé talányszerű marad. Jó alakzatú egy Hercules-szobor; sajátos egy közös testű, nagyszarvú, kettős fejű iker-állat; egy viziló alakú állatalak, fennt karikával; egy foka-alakú bronz-fedél? egy karikás fogantyúval bíró, alul is lyukas kettős állatfej; egy állatfejjel (giraf) díszített bronz-karika; egy gerezdes golyó rajta madárral; egy tigrist (oroszlánt?) előtűntető fél állattest, mely végrésében hosszú fogantyúban végződik; egy tömör bronzmadár, hiányzó féllábbal és egy csíkos állatot képező vonal- és kördíszes bronzkészítmény.

A ló- és lovag-szerszámokból felemlítjük a pecsét-gyűrű alakú lócsatokat, melyek mind antik darabok s ezek között kiváló példány az itt rajzban bemutatott (l. 41. ábra); továbbá a karikán összefüggő lózablákat, és számos nyereg-díszet, valamint kengyelt. A sarkantyúkból többnemű alak van képviselve; egyik makk alakú rövid tövissel, a másik hosszú sima tövissel, (egészen fekete,) a harmadik legyező alakú tövissel, egy negyedik külön szíjhelylyel bir.

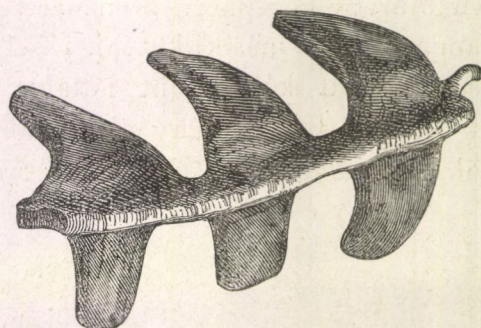
41. ábra

Igen érdekesek a bronz-rögök. Többi közt 13 darab, kés-pöngé alakú rög 9—24.5 cm. hosszúsággal; két bronz rögrudacska (14.5 és 9.5 cm.); egy korongalakú bronz rög ketté törve, (11 cm. átmérettel); egy csülkő alakú bronz rög (12 cm.) és egy szabálytalan tömegű bronz-rög.

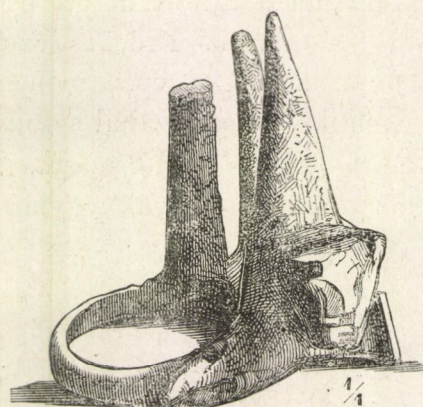
Az íjhuzók feltűnőek; egyikök egészen zápfog alakú (l. 42. ábra.), másika egy hat lábú állathoz hasonló (l. 43. ábra.), egy harmadik ugyancsak fog alakú, de karikás fogantyúval ellátott (l. 44. ábra.), egy negyediktől a karikás fogantyú letört (l. 45. ábra.), egy ötödik hosszú, sima nyelvű elől nagy erős gyökérrel.

42. ábra.

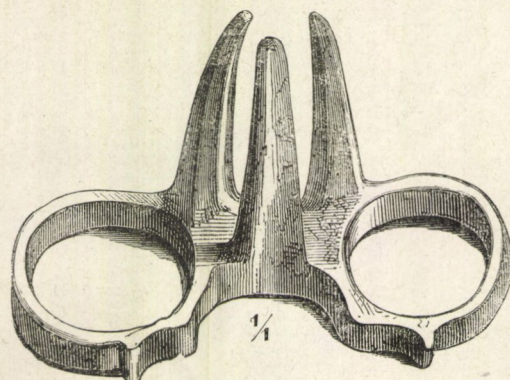
43. ábra.

45. ábra.

A bélyegek részben négyszögűek, részben körszeletűek, lábidomúak vagy fogantyúsak. Nagyságuk és feliratuk különböző; így egy római bronz-bélyeg 6.5 cm. hosszú és 3.9 cm. széles e felirattal: DIV. INVICTO | VLPVS · SABINVS | MILES LEGIO | NIS · PRIMAE / DIVTRICIS (adjutricis nyilván.) Egy fogantyús bélyeg 4.5 cm. hosszú és 2.5 cm. széles e felirattal: ΠΙΛΙΟΥ | ΙΒΙΝΙ.

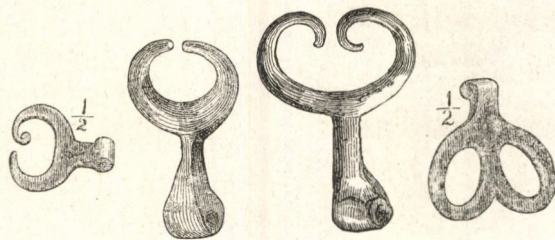
Egy harmadik, mely 6.5 cm. hosszú, e visszás felirattal bir: ΙΛΙΝΕΡΟΟ · Ι / ΣΙΝΙΒΑΖ. Egy tizenkét cm. hosszún e felirattal találkozunk: Ο. ΜΑΡΚΙΑΣ (Quintus Marcius); egy 3.3 cm. hosszún: ΜΑΡΙΑ; egy lábalakún 4.7 cm. hosszún. ΑΙΡΙΑΤΑ. Egy 3.3 cm. széles és hosszú bronznégyszög e feliratot viseli - ΡΛΑΟΥΦ ΕΡΥΣΕ. ΡΟΑΤ. Ρ. Α. Τ. közepén ΤΩΔ. Végre van egy kisebb 2.4 cm. széles és hosszú, melyen e betűk állanak: ΣΟΙ.

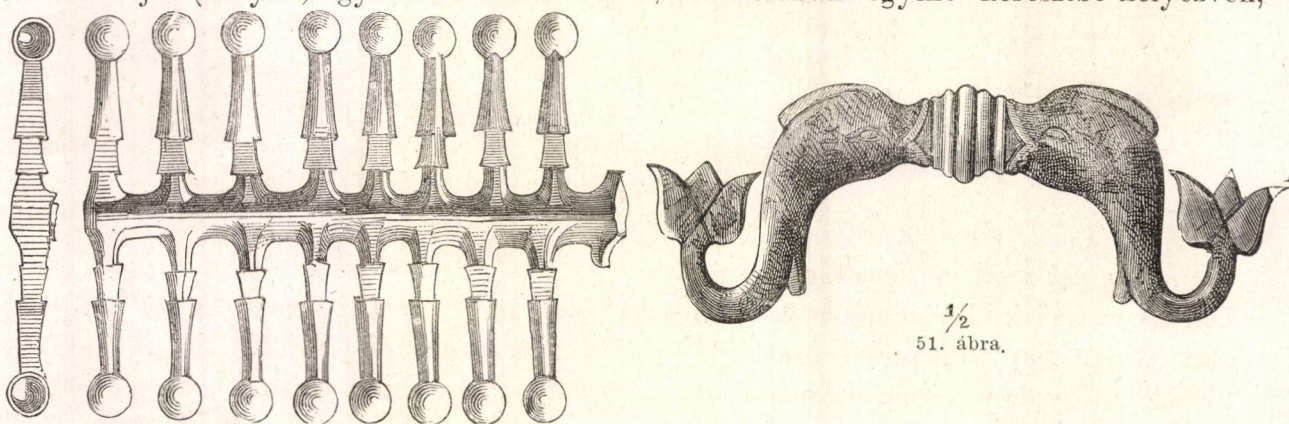
44. ábra.

A fémornamentikák jobbra középkoriak és stylszerűek. Többi közt van 46 darab fedő alakú s két helyt lyukas bronz-díszítmény, 39 darab félkör lemezívű, tokkal bíró bronz-készítmény (l. 46. 47. 48. ábra.) és 15 darab hasonló, de szívevél alakú készítmény, (l. 49. ábra.) 72 darab csésze alakú, két helyt lyukas vékony bronz-díszítmény, 2 darab hátul tokkal bíró, fent tövises bronz-fedél, hasonló másik két darab, de kisebb tövissel; 8 darab inggomb alakú bronz tárgy, egy kinyitott legyező alakú bronz-tárgy, egy bronzkarika, melynek belső üres részén egy karokkal és lábakkal kiterjesztett emberalak, alul félhold, felül pedig két karika van alkalmazva. Egy másik áttört bronz-karikán ló van ábrázolva, míg egy harmadikon belül a keresztküllő látható. Sajátságos egy 11.5 cm. hosszú, tölesér-alakú bronz-készítmény, s egy hasonló kisebb, 7.5 cm. h., csövén két lyukkal s épen érthetetlen készítmény; egy 18. cm. hosszú s 13 cm. széles bordázott s végein üres félgolyókkal ellátott készítmény (l. 50. ábra.),

melynek valódiságáról különben annál kevésbé kezeshetünk, miután az ónragasznak világos nyomai az összetélt kétségtelenné teszik. A mellékelt ábrán az egyik keresztágot megfordított helyzetben is bemutatjuk. Érdekes ezeken fölül egy középkori bronzkereszt, egy küllő és csücskös bronzkarika, közepén monogrammal, egy másik középkori, 14 cm. hosszú, bronzornamentika tátott szájjal egymáshoz tapadt két delfint láttatva stylszerű farkkal (l. 51. ábra), egy hasonló másik, 21 cm. hosszú példány (l. 52. ábra.), míg egy harmadikon az állatfejek (kutyák) egymástól eltekintenek, az előlábak egyike keresztbe helyezvék,

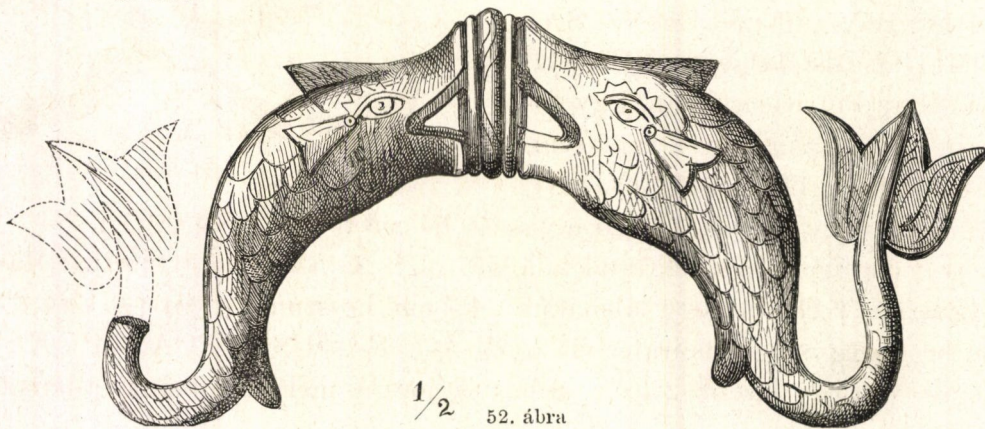

46. ábra. 47. ábra. 48. ábra. 49. ábra.

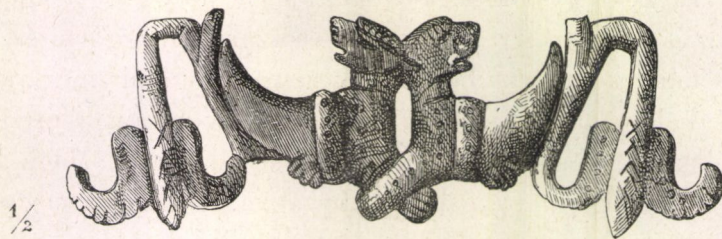
50. ábra.

$\frac{1}{2}$
51. ábra.

$\frac{1}{2}$ 52. ábra

másika testhez kötözvék, de a stylszerű halfark itt is megvan; (l. 53. ábra.) egy melltűszerű kerek tárgy, melyen futó nyul van ábrázolva. — Végre bemutatunk még egy bronz-

53. ábra.

nyelet (l. 54. ábra.), mely a muzeum-ban levő hasonnemű készlettől, valamint a Lindenschmit által bemutatott rajzoktól is sok tekintetben eltér.

A gyűjtemény e nagyjából való rajzolása is tehát eléggé kitünteti, hogy az mindenképen érdekes és a muzeumra nézve nevezetes acquisitio. Csak az sajnálatos, hogy a tárgyak lelhelyei legnagyobb részt ismeretlenek. Csak a kar- és nyakpereczeké állítólag *Stomfa*, Pozsonymegyében, egy reczés bronzkarperce *Felső-Tárkány*,; egy füles bronz-

54. ábra.

vésőé *Pakta*, két másiké *Kápolna*, egy harmadiké a *gácsi hegy*, egy tokos celté *Mehádia*, két sima bronz-kalapácsé *Lippa*, egy csákányé *Balassa-Gyarmat*, egy másik csákányé *Szilvás*. Egyébiránt Ráth György úr állítása szerint valamennyi tárgy *magyarországi lelet*.

A *Schiefner*-féle bronzok ugyan távol sem mérközhetnek meg a Ráth-félékkel, mindazonáltal ezek is mind számra, mind jelentőségre nézve tetemesek. — Nevezetesen kiváló egy igen csinos bronz-*kancsó*, melyre nézve azonban felette fájlalni lehet, hogy oly rossz fenntartásban került az intézet birtokába. Izletesen és gyöngéden ivült *contoura* ez, melyet jelenkori izletesb virágvázáink igen megközelítenek. Magassága 19.5 cm., talpazatának átmérője 5.5, száőbleé pedig 6.7. cm. Nyakrésze teljesen ép, de kidomborodó hasa ásatás közben éles szerszámmal átvágva, annyira megsérült, hogy az alsó és a felső rész csak mintegy 7 cmeternyire függ össze egymással. A mű különben egészen egyszerű és sima, csak a szájszél választja el a nyaktól egy vékony fonal-párkányzat, míg alját párhuzamosan három, kettős mélyedésű vonal élénkíti.

Nem oly csinos, de sokkal ritkább két *tengelyszög*, minőkhöz hasonló darabok, (két példányban) már léteznek a muzeumban. Ez utóbbiak jobb fenntartásúak, mert teljesen épek, amennyiben magával a tengelyvéggel kerültek a tárlatba, míg az ujszerzemények csak megcsontkultán jöttek a *Schiefner*-gyűjteménybe. E tengely-szögek egy közös agyon nyugvó, három ágra oszló hattyufő, primitiv kivitelben. Mindhárom hattyunyak szigorúan

architektonikai; azon részen, mely a tengely-lécz felé fordult, egyenesen, a kifelé eső részen ellenben a harmadik hattyunyak mereven kidomborodik s így legjobban triposzhoz hasonlíthatók. Az egyik példányon két, a másikon csak egy hattyufő teljesen ép, a többi mind letört. Mindkét darab szíronya igen szép.

Nagyon érdekes egy bronz *kardmarkolat*, melynek pengéjéből csak egy kis darab van meg, s ez is meggörbítve. Nyilván erőszakos meggörbítés ez, mely vagy egy rajta feküdt súlyos teher következtében keletkezett, vagy ami még valószínűbb, a halott vitéz teteme mellé helyeztetvén, meggörbítettett. Egyébiránt sem a markolaton, sem a rövid penge-töredéken az égésnek semmi nyoma sem látható. Maga a markolat teljesen szabályos művű s közönséges férfikézhez van szabva. Hossza 11 cm. s legjobban hasonlítható egy közönséges nyélfogantyúhoz. A markolatfej negyed gömbszelet, melynek alsó lapján nagyobb és kisebb körvonal-díszítések fordulnak elő. Előkerülnek ugyane díszítések a szeletet keresztül törő markolat-gombon is. Felül a markolat harapófogószerűleg alakult s a pengelap aztán a párhuzamos markolatlapok közé van szorítva, mindkét felén ahhoz szögekkel is erősítve. A penge közepén nagy domborvonal fut végig, háromvérválút képezve s ennyiben maga a penge nem sima lap.

A négy karperecz közül három egészen a rendesen előforduló példányok közé tartozik a szokásos harántos és keresztvonal díszítményekkel. A negyedik annyiban érdekel külön felemlítést, amennyiben kigyófejekben végződik. Többire nézvé különben egyszerű sodronymű.

A *celtek* is közönséges példányok, kivéve egyet, melynek füle alatt egy féllevél idomú dombordíszítmény látható. Ennek csúcsából a pengén egy domború borda fut végig, maga a példány pedig nem tokos. Egy csákányszerű bronz celt nagyon kezdetleges művű; a suitt egy másik példánya kifejlett *csákányt* képez, mely egyik végén hegyes, másik végén ellenben lapított, míg tokja a középén van. Inkább botfejűl használtathatott, semmint szerszámú vagy fegyverű, miután súlya jelentéktelen. Diagonális hossza egyik szélétől a másikig 17 cm. Egy harmadik celt már átmeneti korszakú, kivitele finomabb s külrszén a kör és egyenes által combinált vonal- és pontdíszszel van ékítve. Lapja fölülről lefelé cannelirozott, de tokja egészen kitört.

A *bronzgyaluk* közül egy teljesen durva, nyers, kezdetleges mű-öntvény; két másik példány valamivel finomabb, egy negyedik pedig átmeneti, igen széles lapú, (7 cm. széles, élén 8 cm. széles s 10 cm. magas.) Éle rézsútos, egyik felén csaknem összeeső magával a lappal, másik felén ellenben azzal jelentékeny szöget, elhajlást képez.

A *fibulák* egy 10 darabból álló csoportozatot képeznek. Közülök három melliv-fibula, melyekből kettő antik s a fejsücsköket kivéve, teljesen ép fenntartásúak, úgy, hogy még pöczkéjük is megvan. Az egyikken semminemű díszítés sem fordul elő; a másiknak nyaktaraja reczés s pöczöktartója felső külső részén két-két párhuzamos szíjjal díszített. Fejsücskéje ennek is hiányzik, nyaktaréja homorúan van kimetszve, pöczöktartója pedig a felső lapon kicsipkézett, s e csipkék között három párhuzamos egyenes vonal fut végig. Pöczöktartója hiányzik. Van még ezen kívül e suittben egy nyeregalakú, teljesen ép fenntartású melltű minden díszítés nélkül, s a nyaklapon bordázott vonaldíszszel. Igen érdekesnek mondható egy sodrony-fibula, mely egy egységes darabot képez s elől ruganycsokorra van gombolyítva. Pöczöktartója áttört és átlyukasztott. Egy nagyobb szabású fibulának csak egy darabja maradt meg, egy kisebbszerűnek pedig lencsés váluzata van. Két gömbölyű öltönytű közül az egyik párhuzamos kördíszítésű s a körök váluzata között

vörös emailnak nyoma látszik. A másik csillagrajzú domború pontdísz láttat felső lapján pontfoglalvány között.

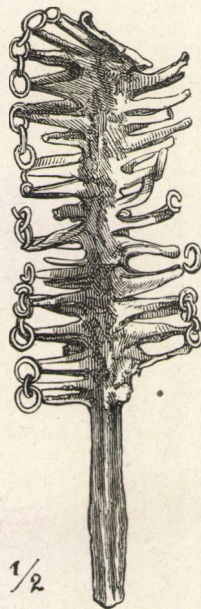
A csatok mindmegannyi változatot képeznek, de köztük mégis egy sem olyan, mely specialitás volna. A gyűjteményben van összesen 9 darab, a többi közt figyelemre méltó egy nagy kerek csat, igen kiterjedő körlappal s felül dombordíszszel. Szélére egy apró függelékrész van alkalmazva domború pontdíszszel. Belső oldalán párhuzamos kettős kapocs látható. — Egy másik, egészen egyszerű s kalaphoz hasonlít, a felső körlapon 4, az alsó körszáron 2 lyukkal. Rajta egyébként semmi díszítés sem fordul elő. — Egy harmadik 6 lapú, közepén azonban domborúan körlapú, ugyancsak domború levéldíszszel.

Durva művű, de fejlettebb technikájú egy *bronz oroszlánfő*, tátott szájjal, kigyózdó sörénynyel, szokatlan alakú szemekkel, s belül üresre kivájott. Úgy látszik, valamely viz-műnél lehetett alkalmazva, vagy pedig ornamentikaül is szolgálhatott s ez esetben talán karika is ment száján keresztül, legalább azt látszik mutatni a két oldallyuk, mely a száj-üregtől különböző.

Egy *bronz buzogányfő* annyiban érdekes, amennyiben a lobor- és gömbcsücskök között egy szabályos domború pontrajzot tüntet föl, ami ily tárgyaknál ritkábban szokott előfordulni.

Kiemelendő továbbá egy antik *bronz-kés*, félig eltört pengével. Fogantyúja mindkét oldalon három egymásra függélyesen álló csücsökkel bír, a penge és tok között pedig 3 bronz-gyűrű forog szabadon. Egészen szokatlan egy *torony*-szerű bronz-alkotvány, mely fölül egy négy oszlopon nyugvó ívet mutat, alul pedig egy szoba-félét ábrázol, mely elől, úgy látszik, rácsozattal volt ellátva, ámbár már eltört s csak részben maradt fenn. Az alsó szobatárság hátsó részén sajátos keretet képez kifelé, minek célja s rendeltetése elképzelhetetlen. Alól a talapzaton egy félköríves nyílás van, minek rendeltetése azonképp talányos. Úgy látszik, az egész építmény mintaül szolgálhatott öntvényekhez, s a XII-ik századba helyezhető. De nem kevésbé rejtélyes egy 15 cm. hosszú, sajátságos bronz-öntvény, mely teljesen egy széttépdesett ludtollhoz hasonlít. Az egyes tövisszálkák végén apró karikák függnék, melyek részben azonban már le is vannak törve. (l. 55. ábra.)

Egyéb tárgyak közül még felemlíthető néhány *bronz-feszület*. Kivált érdekesnek mondható egy kifeszített karú Krisztus kereszt nélkül, melyről nyilván leszakadt. Egyik kara azonban hiányzik; fején korona van, hasa kidomborodó, ruhája térdig érő, mellén 3 szíj, hátán pedig 1 látható s majd az alsó részen rézsutosan futó ránczok szemléltethetők. A lábak egymás mellé helyezvén, s a fej erősen a jobb váll felé hajló. Az egész igen kezdetleges alkotású s teljesen megegyezik ama byzanci művekkel, melyek közül elég maradt fenn számunkra. Egy másik feszületen Krisztus karjai nem vonalszerűen egyenesek, hanem sajátságosan görbültek. Felső teste meztelen, alteste a czombokig ruhával van fedve, egymás mellé helyezett lábai pedig talapzaton nyugosznak. Feje fölött és kézfejei irányában a kereszt-karok szögeiben három fő látható. Megemlítjük, hogy a kereszt-karok mind négy irány felé csaknem egyenlően hosszúak. Magassága ugyanis 9,5 cm., szélessége pedig 7,5 cm. E példány különben már rossz fenntartású. Legprimitívebb művű a harmadik keresztlen előfor-

1/2

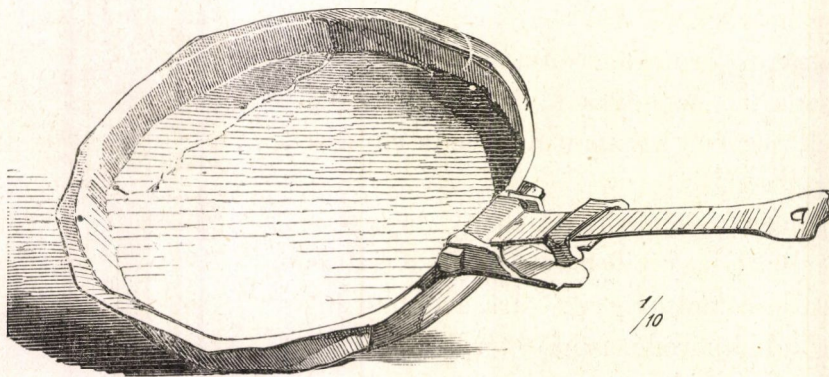
55. ábra.

duló Krisztus. Feltűnőek főleg a roppant arányú kéztenyerek, s a diametraliter elálló lábak. Ez, úgy látszik, amuletül szolgálhatott, legalább hátrészének úressége ezt látszik mutatni. Az egész karikán függ, melybe nyilván láncz vagy zsineg volt fűzve.

Van e gyűjteményben még 20 ornamentikus darab is, melyek közül legeredetibb egy kitört lapú, amennyiben ez egy körből kijövő négy, tátott szájú lófejet láttat. Az egészet egy domború pontkeret veszi körül, míg egy másik áttört művű példányon egy griff van feltüntetve. Igen érdekes egy nagy bronz-kapocs koczkadíszszel, melynek mozgó lapján két hátratekintő tátott szájú tigris féle állat látszik, keretekre szorítottan. Hasonló ehhez egy másik kapocs is, de ez már gyengébb művű. Végül említünk még két áttört művű nagy szíjvéget, melyek egyike 15 cm., míg másika ketté van törve. Más két szíjvég igen kicsiny.

E két nagy bronz-acquisition kívül a muzeumi gyűjteményt csakis kisebbszerű leletek, vételek, ajándékok gyarapították. Azonban ezekből is egyes darabok felette érdekesek. Így különösen felhozhatjuk azokat, melyek az ó-buda-vidéki leletből valók. E lelet ugyanis a római ipar- és házi életnek oly műtárgyait szolgáltatatta át nekünk, melyek tanulmány tekintetéből felette figyelemre méltók. Nagyon sajnálatos, hogy e lelet nagyobb részében elkallódott s csak egyes töredékekben jutott a zsidáruszkodás útján a nemzeti régiséggyűjteménybe. A megmentett töredékek maguk kezekednek arról, hogy egy nevezetes leletből valók, melynek helyiségét sem lehet pontosan kijelölni, miután azok, kik e tárgyakat megvették s utóbb a nemzeti muzeumnak vételre felajánlották, ez után nem érdeklődtek. Csak annyi bizonyos, hogy Ó-Buda felett a szabad térségen találtattak s így nyilván a régi Aquincum iparczikkeit képezik.

A muzeumba került lelet összesen 8 darabból áll s ezek legnevezetesebbike egy kiváló nagyságú serpenyő mozgatható fogantyúval (l. 56. ábra.) Maga a serpenyő megle-

56. ábra.

hetős fenntartású, bár hihetileg egy rajta feküdt súlyosabb teher következtében összenyomott. E bajon azonban igen könnyen lehetett segíteni, miután az anyag szilárdsága a kiegyenesítést nagyon is lehetségesítette. A serpenyő átmérője 30 cm., fejkajló körpárkányzata 4 cm., tehát elég vastag anyagot foglalhatott magában, ha ugyan mint gondoljuk, lepényes ételek készítésére

használtatott. Fogantyúja 26 cm. hosszú, egy egyszerű szegtengely körül forog s akként van magához az edényhez alkalmazva, hogy egy szabadon mozgó pántos gyűrű segítségével a serpenyő kidudorodó nyeléhez erősíttethetik. A fogantyú vége kiszélesbedő körlapot képez, mely közepén át van lyukasztva.

A másik tárgy egy szép idomú, szabályosan kihasaló, csőrös kancsó-féle edény. Magassága 18 cm., kerek fenekének átmérője 6.5 cm., felső öbleé 8.5 cm., mely méretnek a csőr irányában is megfelel. Fogantyúja s fedele hiányzik, de az edény oldalalján látható nyomok s a felső edényszél lyuka világosan mutatja, hogy fogantyúja és fedele is volt.

Ezek leszakadása nem a kiásáskor történhetett, mert azon hely, hol a fogantyú az edény oldalfalához erősítve volt, szintén patinával van bevonva.

A darabok között előkerült ugyan egy fogantyú is, de arányai után ítélve, az nem ezen edényhez tartozott, hanem kétségkívül egy sokkal nagyobb, nevezetesen egy sokkal magasabb edényről való, mely fájdalom, elveszett. E fogantyú, (l. 57. ábra) két darabra van törve s a törés mutatja, hogy az csakis a kiásáskor történhetett. — A fogantyút stylszerűnek mondhatjuk s a művezet is fejlettebb. Egész hossza 15 cm. tesz, s áll az egy csak igen gyengén hajlított, külrszén köríves vonal-díszszel ékesített tömör bronz-rúdból, mely fölül azután hirtelen meghajlítva egy szárnyas sphynxben végződik. Ez alak is meglehetősen kivitelű. A fejet diadémszerű ékítmény veszi körül, az arc szabályos, bár az orr kevésbé mondható annak. A csipőig meglevő, aránytalanul vékony deréktest alul összeolvad az ornamentikával, mely a hozzátartozott edény fedelének tengelytartóját képezte. A kezek előre támaszkodnak s ugyancsak az ornamentikával egyesülnek. A szárnyak szabályosan terjeszkednek ki hátrafelé, s végükkel magához a fogantyúnyélhez erősítvék.

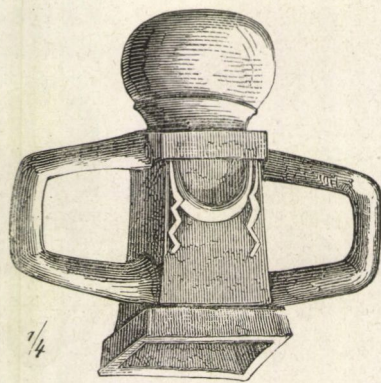
58. ábra.

57. ábra.

A tollazat a belső oldalon mélyedésszerű kör- és vonaldíszítések által van föltüntetve. A fogantyú alsó végét, mely az edény alsó oldalfalához volt erősítve, egy, úgy látszik, Meduzát ábrázoló női fő képezi. (l. 58. ábra), melyet különben ugyanazon széles, lapos orr jellegű, mely a sphynx ábrázatán látható.

Egy másik fogantyú, ugyanazon anyagból, nem kevésbé érdekes. Merően egyenes az, végén egy tátott szájú állatfejjel, mely, úgy látszik, halfej akar lenni. A másik vég, melylyel az edényhez erősítve volt, eltört, de e töredék is láttatja, hogy díszesnek kellett lennie. A fogantyú belül egészen üres, kívül a nyél hosszirányában cannelirozott, s egészben 12 cmnyi kiterjedéssel bír.

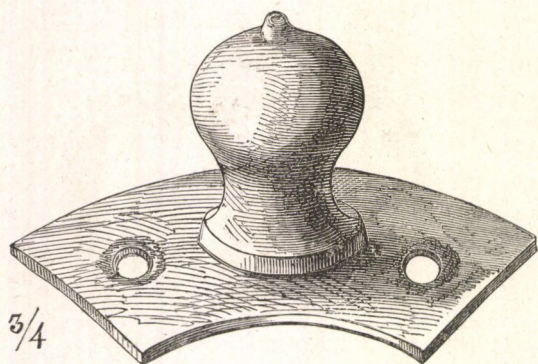
Figyelemre méltó egy nehéz bronz kerék- vagy tengelyzáró. (l. 59. ábra.) Művezeti tekintetben durva, de compact műnek kell mondanunk, s tekintve ezéljét, az másként nem is állíttathatott elő. Külső részét kerek gomb képezi némi levéldíszszel, mely elég szabályos. A tengelyzáró törzse négyszögű, csonka lobor alakú, alul, felül széles, kiszökellő párkányzattal. Egyik szabad lapján erős, dombor díszítménnyel, mely egy körivezetből és abból foszlánszerűen lecsüngő csipkészetből áll.

59. ábra.

A vele átellenes oldallap egészen sima, ellenben a két melléklapból tömör fogantyúk állnak ki. A tengelyzáró hossza 12·5 cm., a csonka loboré 8 cm., szélessége az alsó párkányzatnál 5·5, a felsőnél 4·9 cm. Az oldal fogantyú 4·5 cm., tehát az egész tengelyzáró szélessége 14 cm.

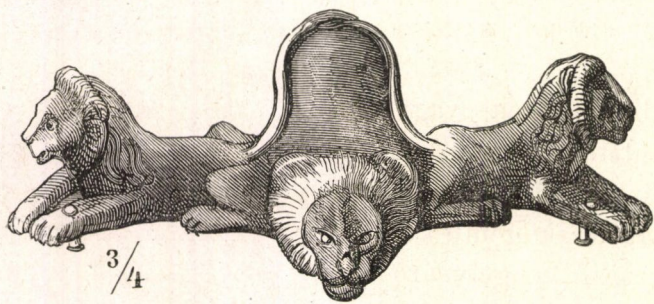
Épöly figyelemre méltó végre két korongdarab, mely egy egészhez tartozott (l. 60.

60. ábra.

nem több 6 cm-nél, mi mutatja, hogy a koronglemez a közepén keskenyebbé vált s csak a két ellenirányos görbületnél szélesbedett ki jobban.

Egyéb bronzokból még felemlítünk itt egy igen díszes római bronzmécset kettős fogantyúval, melyek közül az alsó egészen zárt, a mutatóujj számára való. A rajta keresztben álló második fogantyú csimbókban végződő, félhold alakú s a hüvelykujj befogadására van szánva. A mécs egyedüli díszje a felső lap, és a mécslyuk párkányzatának sodronymetszetű kiegészítéséből áll. Egész hossza, a fogantyút beszámítva 11·5 cm. Továbbá felemlítünk egy bronz *ajtó-kopogtatót*, melynek művezeti kivitele ugyan nem művészi kézre mutat, egészben véve mégis nem azon mérvben durva és esetlen, amint azt egyéb hason tárgyakon tapasztalhatni. Az egész kigyó alakban végződő, stylszerű farkkal bíró állatot, legvalószínűbben lovat tüntet fel, egyenesen hátra álló fülekkel, tátott szájjal, nagyra kinyílt szemekkel, és mereven kiegyenesedett igen kurta előlábakkal. A lábak alóli testrész 1·5 cmnyi átmérőben keresztül furva, bizonyára azon czélból, hogy egy az ajtóra alkalmazott tengely körül foroghasson. Az állat nyakát mindkét oldalon sörény díszíti, a homlokot és fejtetőt pedig vonaldíszek ékesítik. A lapos száj és orr, valamint az ezekkel egy vonalra kiálló előlábak tisztán láttatják, hogy kopogtatásra kellett e tárgynak használtatnia. Hogy továbbá magán az állaton lovas-féle alaknak kellett ülnie, mutatják az állat hátán és farkán, nem

61. ábra.

különben oldalán megmaradt alakrészek, melyekből két emberláb tisztán kivehető. Az egésznek hossza 13. cm. Bronz anyaga kitűnő. Végül pedig bemutatunk itt még egy bronz tárgyat (l. 61. ábra), mely vétel útján került az intézet birtokába. A legvalószínűbben egy bronz-edény fogantyújából való részlet az s határozottan román stílusú. A két szélső oroszlán belső lábain még megvan a bronz szög, melylyel meg volt erősítve.

Nagyon sajnálatos, hogy e tárgy is töredékben, csonkultan került gyűjteményünkbe.

Ime ezek képezik az 1874-ben szerzett bronzok legkiválóbbjait. Csak nagyjából említettük ezeket, ámbár kétségtelen, hogy azok egy tüzetes monographiát nagyon is megérdemelnének.

Ami lelhelyeiket illeti, a legkevesbének juthattunk tudomására, ámbár az ajándékozók s illetőleg azok, kiktől az intézet szerezte, határozottan *magyarországi* leleteknek bizonyították, kivéve 7 darab bronz nyilhegyet, melyek az *altaji* területről küldettek. — Egyes darabok lelhelye biztosan constatólt, amint az lejjebb, leletjegyzékünkben kitűnik.

A bronzok nagy száma mellett aránytalanul csekélyebb mérvben tűnnek fel ujonszerzett **vastárgyaink**. Ezek növedéke összesen 85 darabot tesz s a házi, gazdasági és harci élet mindennemű felszereléséből állanak. Túlnyomólag mégis fegyverneműeket képeznek, u. m. kardokat, puskacsöveket, lándzsákat, mellvérteteket, sarkantyúkat, sisakokat és zablákat.

A kardok száma 11 s ezek között van néhány igen díszes, ámbár újabbkori példány, mint például báró *Jósika* Miklós elefántcsont markolatú, félig arany díszítésű pengével bíró díszkardja; továbbá *Guizot* François Armand 1848-ik évi díszkardja. *) és Sir John *Strachan* al-admiral díszkardja, melyet 1805-ben London városától a sz.-vincenti győzelem emlékére kapott. Markolata s egyéb fémburokja tiszta arany (200 arany súlyaig); amazon 4 gyönyörű email foglaltvány van, melyek közül a két felső hajóhadat, a két alsóbb pedig címereket, London városát és Strachanét láttatja. A belső címér felirata: *Non timeo, sed caveo*, a külső: *Domine dirige nos*; a széles, kerek kosáralj-lemez alsó felén pedig az angol dedicatio olvasható.

Egy 116 cm. hosszú, igen jó fenntartású *vaskard* XIII-ik századbéli s nem sokkal későbbkorinak mondható egy *Batán* talált, gyengén ívült *kardpenge*, fatokja némi maradványaival. A lőfegyverek között pedig legkitűnőbb a *Pulsky* Ferencz muzeumi igazgató által ajándékozott, gazdag elefántcsont-berakotú *díszpuska*. Agya egyik belső oldalán Apulus metamorphosisa látható elefántcsont berakotban. Alatta e szavak: *Apulus Wird ver Wandelt Zu Einem Wilden Ölbaum Dasselbst kommen die Nymphen an Bewohnten und Ziehren den Baum*. Fenntebb 1671. és e vörös betűk: I : K : Az agy külső részén szintén elefántcsontból kirakott várak, állatok és mythologiai jelenetek. Az aczél lapon pedig tábor, ágyu és vár; rajta e betűk: P. P. Lennt ugyanazon lapon I. K. 1670. Az agy tövén elefántcsont címér. Alatta: Anno 1673. *Der Kön. Freystadt Güns Insigel oder Wappen*. A másik oldalon elefántcsonton Kőszeg ostroma. Az agy alrészén férjét verő nő. A fegyver csőtokja elefántcsont állatalakokkal és gyöngyházzal díszesen ki van rakva.

Felemlítjük azonkívül még, hogy néhány rozsdás, apró vasdarabocska a *moharai* őskori tárgyakkal együtt találtatott, valamint egy fanyélbe szorított *vasrög* kalapácsul használva, mely *Pakson* a vizből huzatott ki, azonképen őskorinak látszik. Ugyancsak régi lehet, az egészen sajátos idomú lópatkót tekintve, a kalocsai érsekség Csorna nevű pusztáján előkerült vaslelet, hihetőleg egy elhullott vitéz és lova felszerelése, miután az említett patkón kívül egy *kengyel* és *lándzsavég* és egy csillag tarajú *sarkantyú* együtt találtatott. Érdekes végre egy négy keresztlábon nyugvó s vert vasból készült középkori *gyertyatartó*, melynek párja a kassai muzeumba jutott. Különben a legtöbb vas a *Dunából* kotortatott ki.

A Schiefner-gyűjteményből érdekes csoportozatot képeznek a régibb vaskulesok.

*) Leírását és szerzési módját olvashatni a »Magyar Ujság« 1874. nov. 8. 256. számában.
ARCHAEOL. KÖZL.

Van egy köztük, mely igen durva mű, hosszú pöczökkel, melylyel a szakálnak kifelé nyuló laprészei egy latin E-t képez. Hossza 19 cm. Hasonló durva mű egy másik, mely az előbbi-től főleg kerek feje által különbözik. Hossza 18·5 cm. A többi három kulcs egyaránt csinos munka. Egyiknek szakála Mäandert képez, alúl egy vágányos lemez által elzárva. Maga a kulcs tokos, feje kerek s belül vékony lemez-díszítésű, mely, úgy látszik, az egész belső tért elfoglalta, de utóbb ki lőn törve. Hossza 18 cm. A fejen kívüli részen még egy tokja van, melyen keresztül nyilván szalag vagy szij volt huzva s akként felakasztva. Legszébb művű egy másik, melynek szakállán a Mäander egymással szemben áll s az alsó zár-lap nincs fogvágánynyal ellátva. Feje szintén kerek s külrszén négy domború lemez-dísz-szel bir. A kerek fej belső terét egy architektonikus páleza választja ketté. A kulcsvessző felső felét hatalmas fonadékok veszik körül, melyek gúlaszerűleg egymáson fekszenek. Hossza 18 cm. Legdíszesb szakállal egy másik még nem pallérozott kulcs bir, s ez egészen áttört művű. Hossza 17. cm. Ugyancsak e gyűjteményből való egy tövises *vassarkantyú*, mely a XII-ik századba tehető s egy díszes vas *lőzabla*, mely áttört művű.

Ami a **nemes fémből** álló tárgyakat illeti, ezek szaporodása következő:

Ezüst tárgy . . .	75 darab.
Arany „ . . .	35 „
Tehát összesen . .	110 „

Az **ezüst tárgyak** ismét következő neműek:

Serlegek, billikomok .	11 darab.
Kapcsok	30 „
Gombok	30 „
Melltűk (fibulák) . .	4 „
Csat	1 „
Gyűrűk	6 „
Serpenyő	1 „
Fegyvernem	1 „
Koszorú	1 „

A serlegek között mindmegannyi kitűnő növedék. Egy 15 cm. magas billikom, fennt levél-szegélyzettel, s oldalán oroszlános kettős címérrel, XVII-ik századbeli mű. A balcímér felirata: SZEKELY * LASZLO * 1685. A jobb címér felirata: BVICSESTI * SARA * 1685. Egy czápás külsejű, 12 cm. magas kisebb ezüst billikom, kívül-belül azonban aranyozva, elől címert láttat, melyen balra lépő férfi van kezében szalaggal s e felirással: IVSTITIA. Fennt G—L monogram, alján pedig $\frac{1}{2}R\frac{6}{7}$ bélyeggel és évszámmal. — Négy darab köcsög-alakú billikom, az egyetemi leletből való; egy másik nagy billikom a *Lukács*-családé volt, mert körirata ez: LVKAC: ANDKAS: LVKAC: BALINT: LVKAC: BOLDIZAR: LVKAC: IANOS: 1635. Szereztetett 25 forinton. — Egy 25·8 cm. magas, fedél nélküli ezüst serleg, 14·2 cm-nyi nagy szájöböllel, ugyancsak egy címert visel magán, melyben egy ágon álló madár koronát tart szájában. Körirata: HARASZTOSI * MIKLOS * A * D * 1642. Az oldalon alakos dombor-díszek vannak. E darab szereztetett 450 forinton. A legkitűnőbb darab mégis egy 1697-ben Nagy-Szebenben készült fedeles ivó dísz-billikom, minőhöz hasonló még nem volt a muzeumi gyűjteményben. Alja és fedele jól aranyozott, oldalfalain köröskörül domborművek alkalmazvák, fedelén pedig lovas vitéz s rózsák között 3 gyermekalak. Az oldalzat reliefjei alatt azt magyarázó felira-

tok s egyéb mondások*) A belső fedélczímer azonbanali gha eredetileg oda tartozott. Szerzetetett 2500 frton. Felette becses úgy anyagra, mint korra és művészetre nézve egy római massiv ivóserleg töredéke, melynek ez idő szerint ékszerárunkban nincsen párja. Különben annyival is inkább érdekesebb, mivel Budapest közelében találtatott. Adjuk itt rajzát kiterítetten, hogy kitűnő domborművű levéldíszze annál inkább szemléltethessék. (l. 62. ábra.) Vételára 600 frt.

62. ábra.

A kapcsok, gombok és gyűrűk legnagyobb részt az egyetemi leletből valók, s műveti tekintetben figyelemre méltó darabok. Mellékelten csak három ily ékszerárgyat mutatunk be, (l. 63., 64. és 65. ábra.) melyen a magyar ötvös-művészet eléggé határozottan

63. ábra.

64. ábra.

65. ábra.

jellegezte van. Az ezüst *fibulák* nehánya a Ráth-féle gyűjteményből származik; ugyanonnan való egy ezüst karperecz, melyen előfordul a kördíszítmény; egy ezüst karvéd, mely kivételt képez a rendes forma alól, mindkét végén kigyófejben végződve; egy nyalábozott végű zárt

66. ábra.

*) Az első relief alatt: *Der Curtius zu will ein Exempel geben / Und stürzt sich in die Gruft, dass Seine Nechste leben.* A második aiatt: *Die erdachte Marter Prob mus Perillus erst bestes hen / Welches Urtheil PHNARIS recht und weislich lest ergehen.* A harmadik alatt: *Des Solonweiser Spruch hat Crëso recht bedeutet / Des Glückes Unbestand und CYRI Sinn gebeuget.* Felül pedig: *Contrahe vento nimium Secūdo Turgida Vela / Dulce et decorum est pro patria mori / Malum Consilium Consultori pessimum.* Az edény alján: *O Homo Mandatum Jovae. Servare Memento Non Concupisces Poena Perennis erit / Adde Devt. Caput 28. Vers. 25. et seq. Valentinus Frank / de Frankenstein Illustr: / Guberny Regii in Trañnia / Consiliarius Intimus: Nationis / Saxonica, Comes / Confirmatus: ac Civitatis / Cibiniensis Judex Regius: / Nepoti Suo / Valentino.* Az aljkörületen pedig: *Heermanstad ist durch der Kunst dieses Meister Augspurg worden Lebe lang Sebastian Hann In weither Menschenorden. V. F. I. R. 1697.*

ujjperecz, valamint egy hasonló másik, mely kigyófarkban végződik. Egy áttört művi ezüst öv-részlet a Schiefner-gyűjteményből való. Egy tálacs alakú serpenyő, *szerb* ötvös mű s Kubinban találtatott. Egy igen jó anyagú ezüst nyélbe foglalt tör féle eszköz *Siklós* vidékéről való (l. 66. ábra.) s igen érdekes darab, minőhöz hasonló sem a muzeumi gyűjteményben nincs, sem nem emlékezünk, hogy a külföldi muzeumok leírásai és rajzai között hasonlót láttunk volna. A gerely-alakú, tompa hegyű, szuró eszköz vasból készült, mely az erős rozsdafoltokon át még némi fémfényt megtartott. A vas egészen végig be van eresztve a nyélbe, mit egy azon levő repedés kétségtelenné tesz. A nyél alul ékes levél formára ki van csipkézve, felül pedig erős vonaldíszszel ellátva. Mig fölül rendes nyoleczsöveget képez, addig alul mindinkább gömbölyűvé válik. Rajta szabadon három ezüst karika mozog, melyekből a két külső kicsipkézett szélűek, míg a közbelső egészen sima széllel bír. Az egész eszköz végre egy, ugyancsak ezüst s mozgatható fogantyúval bír, mely legkülsőbb részén gyűrűvel van ellátva, nyilván, hogy zsinegen vagy vékony lánczon, avagy szijon felakaszthassák. Nevezetes az, hogy ez eszköz *római* sirből vétetett ki. Az ezüst koszorú végre az »átalános német dalegylet« díszajándéka Liszt 50 éves zene-művészi jubiläumára alkalmából, ki azt a nemzet múkinestárának ajánlá föl.

Az **arany-tárgyak** állanak:

- 12 darab sodronyból,
- 5 „ gyűrűből,
- 17 „ ékszerféléből és
- 1 „ koszorúból.

A *sodronyok* legnagyobb része *népvándorláskori*, s mint ilyenek természetesen felette érdekesek. Lehelük *Szelevény* Hevesmegyében és *Mesterszállás* Kún-Szent-Márton-nál. A gyűrűk és ékszerek az egyetemi leletből valók, az arany koszorú pedig Budapest városa díszajándéka Liszt jubiläumára alkalmából s szintén az ünnepelt zongora-virtuóz hazafias adománya.

A kis **egyiptomi gyűjtemény**, 14 újabb tárggyal szaporodott s ezek néhány azon gyűjteményből való, melyet a *belga* királyné nagylelkűségéből bír az intézet. Egyébiránt a növedék áll:

- 7 darab agyag amuletből,
- 1 „ bronz amuletből,
- 1 „ bronzéremből,
- 1 „ ezüst éremből,
- 3 „ scarabäusből, és
- 1 „ mumiából.

Ez utóbbi Brugsch ajánlata folytán lett megszerezve.

A VI-ik teremben elhelyezett **pecsétgyűjtemény** 20 darabbal szaporodott. — Ezek közt van 4 ezüst lapú, 1 carneolból készült, 13 rézből és vasból, 1 ólomöntvény, 1 pedig egyszerű fametszvény. Nagybecsűek főleg a Pulszky Ferencz által ajándékozott *budai* régi pecsétek, melyeket 700 frton szerzett volt Bécsben egy árverésen, ¹⁾; érdekes történeti s figyelemre méltó művészi szempontból III. Napoleon nagy carneol-pecsétje,

¹⁾ Az egyik e köriratú: † SIGILLVM * CIVITATIS * VETERI BVDENSIS * — A másikon e körirat van: SIGILLUM · † · CIVITATIS · † · VETERI · † · BVDENSIS · † · — A harmadikon: S : () : CIVITATIS : () : VETERI : () : BVDENSIS : () : — A negyediken: † BVRGERMAISTER : VND : RATH : DER : KÖNIGL : RESIDENZ : STAT : OFEN : ANO : 1689 :

melyet a legutóbbi francia-poroszháború zavaraiban egy nemes porosz hadfi St. Cloudban nyilván diadalmasan elfoglalt s aztán jó pénzen elárúsított. A muzeumba a Schiefner gyűjteménynyel került. A többi darab közt van kettő az 1848—9-iki magyar hadseregétől ¹⁾; egy külföldi szerzetházé ²⁾; egy másik Sárosmegyeé ³⁾; majd ismét egy a rozsnói aranyműveseké ⁴⁾; egy községi ⁵⁾, a többi jobbára magán pecsét.

A vegyes gyűjtemény gyarapodása a következő:

Cserepek és porcellánok	61	darab,
Üvegtárgyak	6	„ melyekből egy <i>római</i> .
Rézgyűrűk	5	„
Fatárgyak	4	„ t. i. két faszobor és két favészt.
Olajfestmények	6	„

Az 1848—9-iki szabadságharcra vonatkozó emléktárgyak: 35 darab és végre különféle tárgyak, együttesen: 70 darab. Ez utóbbiak közt van a megrepedt pestvárosi harang is, mely tudvalevőleg 177 éven át jelezte az órákat, adott tűzjelt, hangzott nagy ünnepélyeken: koronázáskor, úrnapiján, és régibb időben valahányszor egy szegény bűnöst vesztőhelyre vezettek. Az alsó részen látható négy kép közül az egyik a régi városi címmer, a másik Themis, a harmadik a szent Szűz, a negyedik egy paizs e felirattal: Goss mich Johann Nusspicker in Ofen, 1697. Most, hogy megszűnt annyi szolgálat után szerepe a toronyban, illusoriussá vált az alsó szegélyén levő jelentős felirat: Dum sono, vos mones, quae praesens venerit hora, ut possit fungi munere quisque suo; dum voco de signo, jus, conventumque senatus, ut det et examinet jura cuiusque sua.

A fősöntvény-gyűjtemények, melyek a nagy folyosó, és a VIII-ik számú teremben helyezvék el, kevés, de kiváló gyarapodást nyertek a »zsarnokgyilkosok« csoportja, a »Barberini Faun«, a »haldokló harcász« és »Poseidippos« nagy ülőszobra által.

Az éremgyűjtemény végre, mely az osztály egyik kiváló gondját és kincsét képezi, úgy *haza* mint *külföldi* érmekre nézve szintén tetemesen növekedett, amint az legjobban a következő csoportosításból kitűnik:

a) *Római érmek:*

Arany	0.
Ezüst	60.
Bronz	104.
Összesen tehát:	164 darab.

b) *Görög érmek:*

Arany	0.
Ezüst	0.
Bronz	56.
Összesen tehát:	56 darab.

¹⁾ Az egyik: LIPTOMEGYE GYALOG NEMZETŐRSEGI PARANCSNOK - SÁG HIVATALOS PECSETJE.
A másik: 4-IK HONVÉD VADASZ EZRED 5IK OSZTÁLY PARANCSNOKSÁGA.

²⁾ CONVENTVS · S · MARIÆ · IN · LIMPURCH.

³⁾ COMITATVS · SAROSIENSIS 1708.

⁴⁾ SIGIL AVRI FABRO ROSNAVIENS · 1708.

⁵⁾ SIGILVM · PROMONTORY SID.

⁶⁾ Egyiken címmer és e betűk: P—HM.

c) *Barbar érmek:*

Arany	0.
Ezüst	19.
Bronz	4.

Összesen tehát: 23 darab.

d) *Ausztriai érmek:*

Arany	3.
Ezüst	285.
Réz	29.

Összesen tehát: 317 darab.

e) *Magyar érmek:*

Arany	3.
Ezüst	233.
Réz	15.

Összesen tehát: 251 darab.

f) *Erdélyi érmek:*

Arany	2.
Ezüst	9.
Réz	1.

Összesen tehát: 12.

g) *Lengyel érmek:*

Arany	0.
Ezüst	13.
Réz	5.

Összesen tehát: 18 darab.

h) *Frisachi* ezüst 5, *trapezunti* ezüst 3, *raguzai* ezüst 14, *aquileai* patriarchalis ezüst érem 1, *triesti* püspöki ezüst denár 1, összesen tehát 24 darab.

i) *Egyéb külföldi, jobbra újabbkori érmek:*

Arany	0.
Ezüst	60.
Réz	207.

Összesen tehát: 267 darab.

j) *Keletázsiai érmek:*

Arany	2.
Ezüst	26.

Réz és ólom 1038.

Porcellán és csiga (buri és kauri) 7.

Összesen tehát: 1073 darab.

k) *Határozatlan érmek:*

Arany	0.
Ezüst	38.
Réz	13.

Összesen tehát: 51 darab.

l) *Bárczák, jetonok:* Összesen 19 darab.De ezen *cursiv* érmek mellett gyarapodtak az osztály *emlék- és személy-fémerei is.*

Az összes új növedék 68 darabra rug, és pedig:

- a) Magyarországiak és erdélyiek . . 52 darab.
- b) Nem magyarok 16 „

A magyar-erdélyiekből van:

Arany 5 darab.
Ezüst 14 „
Réz 9 „
Ón 9 „
Fősz 15 „

A nem-magyarokból van:

Arany . 0 darab.
Ezüst . 3 „
Réz . . 9 „
Ón . . 4 „

S így ezek szerint az összes érem-gyűjtemény ez év folytán szaporodott:

15 darab arannyal
772 „ ezüsttel,
1490 „ bronzsal s illetőleg rézzel,
13 „ ónnal,
22 „ egyéb féméremmel, és
19 „ bárczával,

vagyis együtt: 2331 darabbal.

Ha e számhoz hozzáadjuk az előbb felsorolt egyéb nemű növedéket, nyerjük a következő számarányt:

- a) nem-érmek . 2064 darab,
- b) érmek . . 2331 „
- Együttesen . . 4395 „ *növedék.*

Levonva ebből a cserébe adott . . 69 tárgyat, s az
iparmuzeumnak átadott. . . 29 darab szövettárgyat,
teend az összes növedék . . 4297 darabot.

B) Gyarapodás módja.

Az imént felsorolt különféle gyarapodás négyféle úton történt, ugymint:

- a) vétel,
- b) csere,
- c) áthelyezés, és
- d) ajándékok által.

A *vételek* a m. n. muzeum érem- és régiségosztályának évi budgetjéből az osztályőr előterjesztésére és az igazgató jóváhagyásával eszközöltettek. Átalán csak oly tárgyak szereztettek meg ekként, melyek magukban véve vagy *műbecscsel*, vagy *régiségi* avagy végre *történeti* jelentőséggel bírnak, s melyeknek megszerzése a gyűjteményben teljesen hiányzó sorozatok kezdeményezése, avagy a meglevő, de hézagos sorozatok kiegészítése tekintetéből szükségesnek mutatkozott. Egyébiránt a főfigyelem a szerzésben mindig a

művészi és régiségi momentumra s nagyon kevés kivétellel mindig hazai tárgyakra s illetőleg hazai leletekre irányult.

Nevezetesebb vételeket képeznek:

a) a Ráth György-féle gyűjtemény, mely 1095 darabból, és pedig kevésnek kivételével, csupa bronzokból áll. Szereztetett 5000 o. é. forinton.

b) a Schiefner-féle gyűjtemény, mely 90 darabból, túlnyomólag szintén bronzokból áll. Szereztetett 279 o. é. frton.

c) az Egger-czégtől szerzett tárgyak, többnyire arany-ezüst dísz tárgyak, összesen 16 darab. — Ára 4570 frt.

d) a Krausz testvérektől szerzett tárgyak, arany-, ezüst- és bronz-tárgyak. 58 db. Ára 683 frt.

e) a Wolf-czégtől szerzett vegyes tárgyak, (agyag-, bronz- üvegtárgyak s érmek) 117 db. Ára 111 frt.

f) a Télsy Józseftől szerzett két db arany fémer 99 $\frac{3}{4}$ arany súlylyal. Ára 650 frt.

g) a Boni Gyulától szerzett egyiptomi múmia. Ára 400 frt.

h) Huszonnyolcz kisebb szerzemény, összesen 532 db különféle tárgy. Ára 455 frt 59 kr.

i) Végre a fösöntvények, 4 db. Ára 1320 frt.

A vételekre fordítottatott tehát összesen: 13,468 frt 59 kr.

A csere útján szerzett tárgyak csaknem kizárólag érmek. Szereztetett pedig ily úton összesen 95 db különféle magyar érem, vagy honi érmeldékben Ausztria számára vert érmek. Ezek összértéke, a fémértékhez a régészeti becsét is számítva 143 frt.

Az érték adott érmek száma 51 db, értékek pedig 101 frt 85 kr, s így, eltekintve azon nevezetes körülménytől, hogy míg az osztály csakis feles doubleteiből adott, addig a csereszerzés által a gyűjtemény még meg nem levő példányokhoz jutott — pénzértékileg is 41 frt 15 krnyi nyeresemény mutatkozik.

Egy másik jelentéktelen csere Schönwald Mór úrral eszközöltetett. Két, belül virágdíszes porcellán csészealjért, 3 frt értékben, adatott 18 db teljesen összetört, kopott és rozsz fémanyagú ezüst-érem, szintén 3 frt értékben, úgy, hogy e jelentéktelen csere is teljesen a muzeum érdekében és előnyére intéztetett el.

Áthelyezés által nyert az osztály összesen 1084 tárgyat, t. i.

1077 db érmet,

1 db könyvet, és

6 db olajfestményt.

Az érmek a m. n. muzeum keletázsiai gyűjteményéből valók, s japani, chinai, co-hinchinai, siami, malaji, ceyloni, rurmahi, javai, sumatrai, sumatra-delhii és borneoi régibb és újabb pénznemeket képeznek. Van köztük:

arany	2 darab.
ezüst	25 „
bronz és réz . .	476 „
ólom	563 „
csiga (kauri). .	4 „
porcellán (buri)	3 „

A könyvszerzemény pedig egy chinai nyelven szerkesztett s az összes chinai

numismatikát tartalmazó szakmú, ugyancsak a magyar nemzeti muzeum *keletázsiai* gyűjteményéből.

Az olajfestmények ellenben nevezett intézet képtárából kerültek a régiségosztályba s gróf *Illésházy* Gáspár és neje *Thurzó* Ilona, valamint *Illésházy* Gábor ismeretlen festészekről származó arcképeikből állanak. A többi három *Haan* Antal másolatai, t. i. *Johanna* nápolyi királynő arcképe Giotte után, *Gentilis* bibornok arcképe Simone di Memmi után és *Róbert* Károly magyar király arcképe Maestro di Simone után.

De számszerint leginkább gyarapodtak a muzeumi tárgyak hazafias *ajándékok* által. Ily úton összesen 1063 tárgy érkezett 204 egyéntől, illetőleg testülettől, kiknek neveit nyilvánosságra hozni kötelességünknek tartjuk.¹⁾ Legbecsesebb ajándékok *Pulszky* Ferencz, *Liszt* Ferencz, *Felföldy* Otmár, gr. *Berchtold* Arthur ajándékai, melyekről már volt szó; de különösen kiemelendő a nagylelkű hazafias készség, melylyel a *dunaszabályozási és gőzhajózási* társulatok minden egyes alkalommal részint a munkásaik által talált tárgyakat beküldék, részint pedig a mások által ajándékozott s olykor tetemes súlyú tárgyakat *díjtalanul* szállíták messzebb vidékről is a fővárosba.

Végre meg kell itt még említeni, hogy a fennérintett gyarapodás mellett az osztály gyűjteménye *áthelyezés* által némi fogyatkozást is szenvedett. Ugyanis az iparmúzeum, korunk és haladásunk kulturális igényeinél fogva szerencsésen megalapítván, összesen 29 db *szövet-tárgyat* vett át a régiségosztálytól, oly tárgyakat, melyek csakis *iparműileg* jöhetvén tekintetbe, nyilván az iparmuzeumban nyerték el legjobb, legilőbb helyüket.

¹⁾ *Altenburger* Gusztáv, *Árvay* Péter, *Baddányi* Mátyás, *Balogh* István, *Baloghi* Dezső, *Barna* Zsigmond, *Baumann* Lajos, *Bayer* Károly, *Beck* Mór, *Beerwaldszky* János, *Berchtold* Arthur gróf, *Bodnár* Lajos, *Bókus* József, *Boliac* Cäsar dr. *Bornhaupt*, *Bosovicz* Ignác, *Böhm* Ignác, ifj. *Bölönyi* Sándor, *Bubics* Zsigmond, *Budapest város*, *Burchard* Adolf, *Burchard* Márton, *Conlegner* József, *Csányi* István, *Csepreghy* Gyula, *Cservenszky* Pál, *Csikós* Gábor, *Csirke* Fál, *Czekelius* Kornél, *Czirbusz* Géza, *Deák* Ferencz, dr. *Despinitz* Péter, *Dethier* Károly, *Deutsch* Antal, *Dobóczy* Ignác, *Dratsey* Zsigmond, *Drechsler* Dávid, *Dudik* Beda, dr. *Duka* Tivadar, *Dunaszabályozási társulat*, *Dunavezse* községe, *Ebenhöch* Ferencz, *Ehrlich* Miksa, *Eperjes*, *Kálmán*, *Ertl* József, *Farkas* Gáspár, *Felföldy* Otmár, *Felsőmagyarországi muzeum-egylet*, *Fleischer* Adolf, *Fleischmann* Alajos, *Frater* Gyula, ifj. *Frei* Mihály, *Freising* Antónia, *Frestl* Ferencz, *Fülöpp* Gyula, *Galgóczy* István, *Geguss* Gusztáv, *Giczei* Samu, *Gózon* Imre, *Görcei* Petrarca-ünnepély rendező bizottsága, *Győri* káptalan, *Győr városa*, *Győrvidéki gazdaság-egylet*, *Gyuris* Lajos, *Halász* M., *Halász* Zoltán, *Hampel* Antal, dr. *Haynald* Lajos, *Hazslinszky* Márton, *Helczér* Adolf, *Helyes* István, *Henk* Antal, dr. *Henslmann* Imre, *Herlicska* Péter, *Holczweber* Henrik, ifj. *Horváth* Antal, *Huber* Béla, *Ibrányi* Lajos, *Jagodics* Pál, *Jendrassik* Ernő, *Jordán* tanár, dr. *Jókai* Géza, *Jósika-Podmaniczky* báróné, *József főherceg*, *Juhász* Gyula, *Kammerer* Ferencz, *Kankut* Mihály, *Károly* Henrikné, *Kenessey* János, *Király* Lajos, *Kircz* Berthold, *Klammer* Rudolf, *Kohárics* Károly, *Kosztka* Károly, *Kozel* István, *Krausz* Jakab, *Kreitzel* Lipót, *Krenner* Antal, *Krissán* György, *Kubinyi* Ágoston, *Kúndvay* Fülöp, *Ladányi* Károly, *Lády* József, *Lányi* János, *Lázár* Ede, *Lehoczky* János, *Lehoczky* Tivadar, *Lei* János, *Lekov*, b., *Leporisz* Sámuel, *Lerch* Péter, *Liszt* Ferencz, *Maar* Ignác, *Malardsz* Zsigmond, *Magyar* Gyula, *Majláth* Béla, *Majthényi* Imre, *Malagola* Károly gróf, *Mándy* Péter, *Márkus* Zsigmond, *Martanovics* plébános, *Mátéffy* Pál, *Mester* János, *Mikosevics* Lajos, *Milacker* Rudolf, *Moczkovczák* L., *Molnár* Lajos, *Müller* Mátyás, *Nádasdy* Ferencz gr., *Német* János, *Névtelenek*, Dr. *Novák* Sándor, *Nyakas* János, *Obermeyer* András, *Olentsik* József, *Orange* N., *Orczy* Elek b., *Ouvaroff* Alexis gr., *Pap* György, *Pap Tóth* Mihály, *Pejachevich* Nep. János gr., *Pentsch* János, *Pesti timárczéli*, *Pethő* Mihály, *Pfffer* Ignác, *Pöltzl* János, *Pulszky* Ferencz, *Radniczky* Károly, *Ráth* György, ifj. *Rech* Vilmos, *Redl* Károly, *Rehus* Mihály, *Réthy* László, *Ricardo* Sestán, Dr. *Rómer* Ferencz Flóris, *Rómer* Magdolna, Dr. *Rosenthal* Hugó, *Rózsa* Lajos, *Rómer* Ágost, *Sányi* István, *Schmidl* Arnold, *Schmidl* Adolf, *Sebesi* Ilona, *Seydel* Hugó, *Sigray* Lajos, *Simko* Károly, *P. Stupperberger* Carolina, *Szabó* Mózes, *Szász* Károly, *P. Szathmáry* Károly, *Széki* Péter, *Széless* Lajos, *Szentiványi* Márton, *Szilágyi* Sándor, *Szombathelyi* Győző, *Szontagh* Dániel, *Szuk* Lipót, *Takács* Gábor, dr. *Toldy* László, *Torda* György, *Tóth* Pál, *Török* János, *Trebits* Gyula, *Uminszky* Péter, *Vajda* Gábor, *Vesnás* Károly, *Veszprém megye*, *Violich* Károly, *Vitális* Mór, *Vitéz* János, *Vojnics* Dávid, *Weinberger* Ferencz, *Weiner* Sándor, *Weiss* János, *Wengler* Fanni, *Wolf* József, *Würger* Albert, *Zágrábi* káptalan, *Zalay* Horváth Ferencz, *Zatureczky* Károly, *Zichy* Ödön gr., *Zoltán* testvérek, *Zsitvay* Leo, *Zsolnay* Vilmos.

C) Rendezés.

Rendezés tekintetében az osztályszemélyzet évi működésének eredménye a következő:

Valamennyi növedék illető helyre beosztatott, vagyis a kőtárban a feliratos emlékek vakolatos téglaszámolyokra helyeztetve a nagy sorozatba beosztattak, míg az agyag művek, kőszobor-részletek stb. nagyobbára a kőtár első helyiségeiben felállított közép asztalokon lőnek elrakva. Az őskori, népvándorlási, római, ékszer, fegyver és vegyes tárgyak az illető termék gyűjteményeibe hozattak, a mennyiben t. i. a tárgyak kiállításra méltóknak mutatkoztak. A ki nem állított tárgyak az e célra berendezett lomtárban helyeztetek el.

A kellő elrendezést egyébiránt a kiállítási helyiség szűke is már tetemesen nehezíti, úgy, hogy például a Ráth- és Schiefner-féle bronzoknak egy kis része csakis a támlaszekrények alsó zárt fiókjaiban nyerhetett helyet. Különben e gyűjtemények nagyobb része, valamint az Egger-, Krausz-, Wolf-féle tárgyak könnyebb felismerhetés végett, a bevezetési folyoszámon kívül még külön festékjelzéssel is el lettek látva.

Kiváló erélyt fejtett ki az osztály személyzete az *érmek* rendezésében, úgy, hogy a) a *görög* érmek, az igen csekély növedéket kivéve, már teljesen leirvák, a kiállítottak is véglegesen lajstromozvák s leirvák. Azonkívül az összes görög éremgyűjtemény *számjegyzéke* is elkészült.

b) A *rómaiak*, valamint a *byzanciaiak* szintén lajstromozvák, de a *köztársaságiak* valamint a *császáriak* egy része (Coh. I. és II. köt. fele.) s szintén a *byzanciaiak* is a *régrevíziót* még szükséglik. Pótlendő azonkívül a jelentékeny *succrescentia*, mely a szekrényfiókokban csak ideiglenes elrakást nyert. A félig rosz s hasznavehetetlen példányok a már meglevő doublett-gyűjteménybe szurandók és róluk *számjegyzék* készítendő.

c) A *magyar* érmek rendezésében az osztály annyira előhaladt, hogy az 1875-ik évben már az *árpádkori* és a *vegyeskori* érmek *revíziójára* lehetett áttérni. Hasonló áll

d) az *erdélyi* érmek gyűjteményéről is, míg

e) a *külföldi* érmek csak részben dolgoztathattak föl, úgy, hogy azok másik részének rendezése, fektetése, meghatározása és leírása még hátra maradt.

Végre befejeztetett, a legutóbbi időkben érkezett két darab kivételével, az összes *főszötvény gyűjtemény* elrendezése. E rendezés, amennyiben azt a térbeli körülmények megengedték, szorosan időrendi rendszer szerint történt. A nagy folyosó bejáratánál el lettek helyezve a görög művészet legrégibb maradványai s így tovább haladva a legifjabbkori emlékek öntvényei a 8-ik számú teremben csoportosítottak. A múlt évben a bécsi közkiállításon szerzett *athenai* nagy gipsz-gyűjtemény, mely 116 számból és még sokkal több töredékből állott, február 27-től április 30-ig lett elrendezve; az *álló szobrok és dombornűves síremlékek* a folyosó hosszában, ellenben a *Parthenon* és a *Theseion* metopjai a folyosó falának felső részein lettek elhelyezve. Az emlékek legnagyobb része díszes feliratokat is kapott.

D) Könyvtár.

Ami az osztály szakkönyvtárát illeti, az év folytán erre kiváló gond fordított. Jelesen oly munkák szereztettek, melyek részben a már meglevők kiegészítéséül, részben pedig a felmerülő tudományos szükségletek kielégítésére szükségesek és nélkülözhetetlenek. Tekintetbe jött a régészet és érmészet minden ága: az *ősrégészet*, *klasszikai régészet* és a *lőzéporkori régészet*, szintúgy az *érmészet és heraldika* és a régi *geographia* nevezetesebb irodalmi termékei, az erre megszavazott budget erejéhez képest arányos mennyiségben lőnek megszerezve. — Az egész könyvgyarapodás 110 kötet, melyekért egészben 704 frt. 48 kr. adatott ki.

A használhatóság könnyítése, valamint maguknak a műveknek nagyobb megkímélése végett az idei s részben a tavalyi (1873. és 1874.) szerzemények, összesen 420 kötet, czélszerűen bekötettek s erre 325 frt 85 kr fordított.

Rendezés tekintetében pedig a könyvtár, miután számára a dolgozó teremben emeletes galléria állíttatott fel, valahára oly elhelyezést nyert, mely e szellemi kincsnek könnyű és kényelmes felhasználását lehetségessé teszi. Az azelőtt több helyt elszórtan csoportosított könyvek most tömegesítve lőnek; ámbár a szakszerű felállítás ez idő szerint még nem volt lehetséges. A könyvek ugyanis akként lettek elhelyezve, hogy a Bergmann-féle könyvtárhoz folytatólagosan hozzacsatoltattak az újabb szerzemények, míg a legrégebbi, a Széchényi-féle szakkönyvtár egészen elkülönített, hogy a róla készült lajstrom a másik két könyvtár végleges rendezéseig felhasználható legyen. Tervben van a szakszerű felállítás, mely abban álland, hogy a könyvtár egyes *szakágak* szerint fog csoportosítani, ami azonban csak a jövő évek teendőjeül marad. Valamennyi könyv lajstromozva, s külön jegyzékszámval van el látva. A lajstrom *cédula-lajstromból* áll, mely alkalmas tokokba betürendileg helyezve, a könyv szerzője, megjelenési helye és ideje, valamint könyvtári helye iránt azonnal eligazít. A Széchényi-féle könyveknek külön lajstromuk van, mely úgy maguk a könyvek, valamint azok helye iránt azonnal gyors áttekintést nyújt.

III.

Ügyvitel.

Az év folytán a levelezési szám 286 darab, a nyugtatványozott számláké 198, összesen tehát 484 ügydarab. Ezek részint *jelentések és levelezések*, részint *térítvények, számla- és nyugta-láttamozások*. Registrálási tekintetben azon eljárás állapított meg, hogy a jelentéseket és levelezéseket feltüntető jegyzőkönyv egészen elkülönített a számla- és nyugta-láttamozást kimutató jegyzőkönyvtől.

Az osztály részéről rendes *havi kimutatások* nyújtattak be az igazgatóságnak, melyek az osztály gyarapodását és munkálkodását megbízható pontossággal és részletezéssel jelezték. Azokon kívül előterjesztettek *alkalmi részleges jelentések* az időközben beérkezett és az osztályban szakszerűleg átvizsgált s illetőleg az osztály hason készletével egybevetett nagyobb és kisebb éremleletekről, így a *benetini, újfalusi, monói, sajgói, egyetemi*, (budapesti), *martonosi, seregélyi és Pintér Mária-féle* leletekről; szintúgy véleményes előterjesztések az Egger-, Dobóczy-, Nagy- és Antonian Simon-féle csereajánlatokra nézve. Beküldettek továbbá a n. m. miniszterium által bekívánt s az 1871-ik évi számadáshoz

szükségelt jegyzék-kivonatok, azonkép a Plank-, Marosi-, Könyöki-, Schablik- és Ráth-féle jegyzékek. Kimerítő előterjesztést adott az osztály a *lerajzoló lajstromra* (catalog raisonné) és a dolgozó terem berendezésére nézve.

Egyébiránt a levelezés leghivebben tanuskodik a buzgalomról, melylyel az osztály személyzete a muzeumi érdekek gyarapításán fáradozott. Szem előtt tartva, hogy csak utánjárás mellett szaporíthatni e kincseket, nem kimélt fáradságot azon műkincsek és régiségek megszerzése végett, melyekről a hírlapok vagy magántudósítások útján értesült. — Így irt római és középkori kövek ügyében Horváth Antalnak Pécsre, Könyöki Józsefnek Pozsonyba, Müller Alfrédnek Magyar-Óvárra, Károly János esperestnek Téténybe, Várady József udvari tanácsosnak Pátyra, Wachsmann Jánosnak Devecserre, a községi tanácsnak Dunavecserre, Kemény Istvánnak, Kemény Annának, Latisz Jakabnak és Huszár Károlynak Budára, Frummer Antalnak Boros-Jenőre, Vladár Lajosnak Biára, báró Lekownak és a plébánia hivatalnak Nagy-Vázsonyba, gr. Festetich György jószágigazgatóságának Csáktornyára, dr. Vásárhelyinek Paksra, Aczél Péternek Aradra, Müller Mátyásnak Tüllányra, Lipp Vilmosnak Szombathelyre, Höke Lajosnak és Nagy Jánosnak Duna-Földvárira, Maár Ignácznak, Szitányi Matildnak, Szász Károlynak és Janicsáry földbirtokosnak Dunapentelére, a megyei közönségnek Veszprémbe, a plébánia-hivatalnak Kilitire, Balogh Jánosnak Nemes-Vidorra, Milacker Magdolnának Buda-Ujlakra, a községi tanácsnak Adonyra, Szieberth Lothárnak Érdre, a Dunaszabályozási Társulatnak Budapestre stb. De hasonló módon érintkezett egyéb régiségek és kiválóan régi érmek ügyében is hazánk több gyűjtőjével, valamint értésére esvén, hogy tényleg nagyobb ásatások vannak folyamatban, avagy közeli kilátásba helyezve, azonnal irt az osztály az ilyen helyeken netalán előkerülendő régiségek érdekében. Névszerint fölkerlte a fővárosi építkezési tanácsot, hogy a budai bécsi-kapu tervezett lebontása alkalmával netalán előkerülő régiségekre gond fordíttassék. Ép ugy fordult a dunaszabályozási társulathoz is, kérve, hogy megnyitott vízmunkálatainál esetleges leletekre is ügyeltessen.

Élénken foglalkozott továbbá az osztály, a külföld e tekintetbeni példaadása által ösztönöztetve, az eszmével: egy középkori keresztény muzeumot létesíteni s ez eszme érdekében többrendbeli hivatalos felszólításokat intézett egyesekhez, kiknek hozzájárulásával az eszmét valamiképen foganatosítani lehetne. Így például felkérletett Pintér Endre premontrei rendű kanonok, hogy a keszthelyi plébánia lépcsőházában levő faangyalokat szerezné meg a nemzeti muzeum számára. Hasonlólag felkérletett Svastics Károly apát-lelkész is, hogy az egyházában levő régi faszenteket küldené meg stb. Egyébiránt élő szóval alkalmilag még több történt.

Végre a muzeum anyagi érdekei megóvása tekintetéből több ízben fordult osztályunk a cs. k. első Dunagőzhajózási Társulat igazgatóságához, hogy a pécsi, pentelei, földvári stb. köveket szállíttassa fel ingyen, ami e megkeresés folytán azután meg is történt.

És így a levelezés tényleg igazolja, hogy az osztály tisztviselői hivatalos gondjaikkal és fáradozásaikkal nem egyedül az előttük fekvő napiteendőkre szorítkoztak, hanem hogy kiterjesztették azt lelkiismeretes körültekintéssel mindama távolabbi körben fekvő ügyjelenségekre is, melyek az osztály érdekét, hasznát, felvirágzását közvetlenül vagy közvetve, de tényleg érinték.

IV.

Személyzetiek.

Az osztály munkálkodó személyzete: három *tisztviselő*, két *szolga* s változó számban, rendkívüli minőségben néhány *díjnok*. A munkafelosztás akként van megállapítva, hogy az *osztályőr* a régiségtár összes ügyeire terjeszti ki figyelmét, vezeti az összes ügykezelést, érintkezik az osztály érdekében úgy az igazgatósággal, mint a külső hivatalos közegekkel és magánfelekkel, szóval *administratív* tekintetben ő teszi meg mindazon intézkedést, melyek az osztály érdekében kívánatosaknak, előnyöseknek, szükségeseknek mutatkoznak. A *segédőr* az érmek, valamint a gypszek rendezését végzi s az ő felügyelete alatt működnek az éremrendező díjnokok is, míg a harmadik tisztviselő a levelezéssel, a napló és a jegyzőkönyv vezetésével, valamint az irattár kezelésével van megbízva. Különben a rendezési munkálatokban, amennyiben a fenttérített specialis foglalkozásuk megengedi, a tisztviselők is tevékeny részt vesznek.

A díjnokok száma a múlt év kezdetén *hat* volt ¹⁾, kikhez január 17-e óta a szakkönyvtár rendezésére a *hetedik* is járult. ²⁾ Év közben közülük többen eltávoztak, ³⁾ végre is csak kettővel folytatott a rendes munkálkodás.

A távozók helye pedig azért nem pótoltatott újabb egyénnel, minthogy a rendezési munkálatok márczius—július hónapokon át (július hó bezárólag) nemcsak a délelőtti (9—1), hanem a délutáni órákban is (2—5) folytatattván, a díjnokokra engedélyezett évi költség teljesen fel lőn fogyasztva.

A díjnokok, — a könyvtár rendezésével és catalogizálásával megbízottat kivéve — valamennyien érmek rendezésével, leletek átvizsgálásával s jegyzékbe vételével voltak elfoglalva, és pedig a *görög* érmek rendezésével Zima Vazul, a *római és byzancziai* érmek rendezésével Orthmayr István, a *magyar és erdélyi* személy- és emlék-érmek rendezésével Glosz Miksa és Petricsko Jenő, míg a *külföldiekével* Czirbusz Géza és Lovcsányi Alajos.

Az általuk megvizsgált és jegyzékbe foglalt nagyobb leletek a *monói*, a *jászfalusi*, a *sajgói*, a *szalai*, a *hódmezővásárhelyi*, a *tergovistyi*, a *zalkóczi* és a *giládi*, melyek összesen 4591 db *írmec* foglaltak magukban. ⁴⁾

De az osztály személyzetének eme hivatalos működése mellett felemlítendő annak *irodalmi* és *szaktudományos* ténykedése is, melylyel az intézet által képviselt hazai szakma fejlesztésén tőle telhetőleg lendíteni igyekezett.

Ezt kettős uton vélte elérhetni: *tanulmány* és *irodalom* útján.

Tudvalevő dolog, hogy a muzeumi régiségtárlat műkincsei még nem tekinthetők *végleg* rendezetteknek. Ehhez évek tanulmánya és tapasztalata kívántatik, annyival inkább, mivel a közös szabály megállapítását a mindenütt váratlanul felmerülő kivételek, sajtászerűségek, eltérések ez idő szerint még lehetetlenítik. Egyedül az *összehasonlító mód-*

¹⁾ U. m. Petricsko Jenő, Glosz Miksa, Czirbusz Géza, Lovcsányi Alajos, Zima Vazul és Orthmayr István.

²⁾ T. i. Malatinszky János, kit távozása után jul. 22-én Gerevics Emil váltott föl.

³⁾ Glosz Miksa Nagy-Szebenbe tanárhelyettesnek nevezetvén ki, márczius 27-én hagyta el az osztályt. Követte őt apr. 28-án Orthmayr István, ká karánsebesi elsőfolyamodású törvényszékhez kapott miniszteriális kinevezést. Majd jul. 19. Malatinszky János távozott, augusztus hóban Petricsko Jenő, sept. 12-én Lovcsányi Alajos s végre oct. 7-én Czirbusz Géza.

⁴⁾ Ami a szolgálakat illeti, Molnár Viktor és Krizsán Sándor teljes buzgalommal végzik teendőiket, melyek az év folytán a külső felszerelések és a nagyszámú szerzemények, főleg azonban a gypszek rendezése folytán kétszeresítve voltak, úgy hogy a délutáni nemhivatalos időt is fel kellett használniok.

szer, mely még minden tudományágban egykép czélszerűnek és eredményezőnek bizonyult, fog legsikeresebben célhoz vezetni. Legalább a tapasztalt paläontolog és archaeolog meg van erről győződve, amint azt másrészt a philolog és az ethnograf is már régen kétségtelennek hirdeti. A régész szemében tehát a comparativ módszer főfontosságú s a mely örnek tára készlete szíven fekszik, az nyilván nem fogja magát azon fáradság alól kivonni, mely az idegen muzeumok felkeresésével és tanulmányozásával összefügg.

E nézpontból kiindulva kereste fel Rómer muzeumi ör és hazai régiségszakmánk ezen fáradhatatlan, szerencsés művelője, 1874-ben augusztus és szeptember hónapokban az észak-európai muzeumokat, kutatva azokban az obsidiának és bronzok mindazon jelleg-sajátságait, melyek saját hazai hasonkészleteink jelleg-sajátságaival közösek, vagy ezek kölcsönös átmenetelét képezik. Különben tudományos utazásának eredményét itt tüzetesebben kiemelni nem szükséges, miután érdemes tudósunk azt kevéssel visszatérte után a magy. tud. Akadémia 1874. nov. 2-iki ülésén előterjesztette s azóta nyomtatásban is közzétette.¹⁾ Csak azt akarjuk itt hozzátenni, hogy a régiségtárunkban hangzó, de abból kulturális és nemzeti életünk minden phásisára is kiható kérdés derék osztályörünk ezen útja folytán oly kedvező közeli megoldásnak néz elé, mely arra nézve kétségtelenül epochát fog képezni. Az ő buzgólkodásának köszönhetjük ugyanis, hogy a *Congrès international d' Anthropologie et d' Archéologie préhistoriques* 1876-ban fővárosunkban tartandja nagyhorderejű összejövetelét.

Rómer visszatérte után dr. Hampel József muzeumi segédör a kormány küldetéséből *Olaszországba* indult az ottani muzeumokat, építészeti és képzőművészeti antik műemlékeket tanulmányozandó, de egyúttal az ott honos administratív rendszerrel és főleg a lelet-kezelésre vonatkozó eljárással is megismerkedendő. Célja volt tanulmányait úgy Felső-, mint Közép- és Alsó-Olaszországra és Sziciliára kiterjeszteni s tekintve a fiatal tudós rendkívüli előszeretétét szakmája iránt, kétségtelen, hogy hazai szaktudományunk s muzeumi ügykezelésünk e kiküldetéséből csakhamar a legjobb hasznot nyerendi.

Irodalmilag pedig az osztály személyzete tőle telhetőleg igyekezett a hazai régiségeket ismertetni, azok iránt érzéket és kedvet ébreszteni a nagyobb közönségben. E végből több ízben hirdette a muzeumi műtárgyak gyarapodását, és igyekezett az azok iránt ápolandó hazafias érzületet a napilapokban közzétett egyes rövidebb jelentések, cikkek, felszólalások által felkölteni. Másrészt azonban magának a hazai régiség-tudománynak ügyén a szaklapokban, de önállóan is közrebocsátott dolgozatai által törekedett lendíteni. Így például Rómer Flóris, a muzeum római kör régiségeire vonatkozó *Desjardins*-féle munkát²⁾ nemcsak hogy a magyar tudományos közönség számára magyarította, de az eredeti francia kiadást tetemesen pótolta, a kövek olvasását és magyarázatát javította, igazította, térképet is csatolva hozzá,³⁾ ami nyilván csak igen nagy fáradság és munka mel-

¹⁾ »Jelentés az északi tartományokba tett tudományos kirándulásról.« Közzétéve az »Archaeologiai Értesítő« 1875. jan., febr. és márcz. számaiban. (IX. évf. 1. 2. 3. sz.)

²⁾ Monuments épigraphiques du Musée national Hongrois, dessinés et expliqués par Ernest Desjardins publiés par Ordre de M. le Ministre des Cultes et de l' Instruction publique roy. de Hongrie et par les soins de Dom Flóris Rómer. Buda-Pest. Imprimerie de l' Université Royale Hongroise. Albertotypie d' Alexandre Beszédes MDCCCLXXIII. 140 lap. — LV. tábla.

³⁾ A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei. Desjardins Ernő francia szövegét a vallás és közoktatásügyi magyar kir. miniszter meghagyásából magyarította, bővítette és külön pótlékkal kiegészítette dr. Rómer Flóris. Az Albertotypiai táblák Beszédes Sándortól valók LVI. táblával és egy térképpel. Budapest MDCCCLXXIII. Nyomatott a m. k. egy. könyvnyomdában. Kapható Budapesten a m. n. muzeum irodájában és a m. k. egyet. könyvnyomdában. 202 lap.

lett történhetett. Azon kívül sajtó alá rendezte a *hazai régi falfestményekről* szóló munkáját, mely az Akadémia kiadásában, mint a Monumenták III-ik kötete jelent meg és monumentális mű. ¹⁾ — Hampel József az osztály háromévi történetét (1871—73), valamint a főszövevények gyűjteményének szakcatalogusát készítette el, ámbár e munkák ez idő szerint csak kéziratban vannak meg. Ugyanő nyilvános előadást is tartott az egyetemi ifjuság olvasó körének a muzeumi főszövevényekről. E sorok írója pedig az *Archaeologiai Értesítőben* adott közleményeket a muzeum érem- és régiségosztályából ²⁾, valamint közrebocsátott az »*Archaeologiai Közlemények*« legutóbbi füzetében ³⁾ egy behatóbb tanulmányt ily címen: »*Dácia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában.*« Ugyanitt lőn Czirbusz Géza, a muzeumban alkalmazott dijnok által a „monói nagy éremlelet“ közzétéve. ⁴⁾

V.

Az osztály látogatása.

Az osztály, a főszövevények fölállítása miatt, nem nyitathatott meg a nagyobb közönség számára márczius 15-én, amint ez rendesen történni szokott, hanem csak april 10-én. Ezen időtől fogva a látogatási idő nov. hó 15-ig terjedt. Hetenként kétszer volt nyitva, tudniillik kedden és pénteken, reggeli 9 órától déli 1 óráig. Ezelőtt minden 3-ik vasárnapon is kinyitattott, de ez, vasárnap most már az ujon alapított iparmuzeum levén nyitva, ez évtől fogva be lőn szüntetve. Egyébiránt a nyilvános napokon kívül az osztály termei naponként is nyitva állanak 12—1-ig azok számára, kik mint idegenek a fővárosba jönnek s kincseinket megsejmlélni óhajtják. Rendkívüli alkalmakkor, midőn a vidékről többen látogatják a fővárost, az osztály szintén hozzáférhetővé tétetett, így sz. István király napján, augusztus 20-án, mely nem nyilvános napra (csütörtök) esett, a régiségtár nemcsak a délelőtti, de a délutáni órákban is nyitva állott. Hasonló történt három napon keresztül, midőn a hazai népnevelők és tanítók, valamint a vasút- és távirda-hivatalnokok általános egylete fővárosunkban rendes nagygyűléseiket tarták.

Ami az osztály látogatását illeti, lehető gondos számlálás után a következő eredményt mutathatni föl:

Aprilis	hóban	.	3924	egyén.	
Május	„	.	5344	„	
Junius	„	.	4710	„	
Julius	„	.	4496	„	
Augusztus	„	.	8281	„	mely nagy szám szt. István napjából magyarázandó.
Szeptember	„	.	5006	„	
Október	„	.	4442	„	
November	„	.	1662	„	
Összesen tehát		.	37865	egyén.	

¹⁾ Régi falképek Magyarországon. Irta dr. Rómer Flóris, XIII. többnyire színezett képtáblával és LXXVII. fametszvénynyel. Budapest, 1874. (Magyarországi régészeti emlékek, kiadja a m. t. Akadémiának archaeologiai bizottsága. III. köt. I. rész.)

²⁾ L. III. IV. V. IX. X. és XI-ik számokat.

³⁾ IX. köt. II. füzetében 63—89 ll.

⁴⁾ U. o. 37—56 ll.

VI.

K I A D Á S O K.

Az osztály évi kiadásai *kivételképen* igen jelentékenyen fölülmulták a kiszabott dotatiót, nevezetesen a *szerezmények* háromszorosan is felülmulták a szerzési alapot, mely 5000 forintból áll. Oka ez abnormalis körülménynek, hogy az osztály javára oly beruházások történtek, melyek az évi budget tételei között úgy sem fordulnak elő. Ilyenek nevezetesen a dolgozó teremnek és az oldalfolyosónak több ezerre rugó költséges átalakítása, berendezése és felszerelése, valamint a nagy főszöntvény-gyűjteménynek ujonvaló rendezéséből előállott rendkívüli kiadások. E kiadások egyébiránt külön miniszterialis engedélyezés mellett lettek fedezve. Ami pedig a gyűjtemény szaporítását illeti, meg kell jegyeznünk, hogy tényleg a kiadások az 5000 forintnyi dotatiót fölül nem multák, mert e tekintetben a kiadási többlet, t. i. 8468 frt a jövő évi dotationalis budgetre csakis előjegyezve. Ez az osztály passiváját képezi tehát, melyet kikerülni nem lehetett, mert ha az intézet a vételre megkinált nevezetes tárgyakat kezeiből kiereszti, azokhoz később vagy pen nem, vagy csak még magasb árakon juthatott volna.

Egészben az osztály kiadásait, nagyobb tételekre csoportosítva, ekként tüntetjük fel :

I. Személyi kiadások :

1. Tisztviselők évi fizetése	2900 frt — kr.
2. Díjnokok évi díja volt	1951 frt 58 kr.
3. Szolgák évi bére	822 frt — —
4. Az osztályban alkalmazott örökre (invalidusok) költött évi bér	150 frt — —

Tárgyi kiadások :

a) Szerezményekre :

5. Régiséggyűjteményre	12,148 frt 59 kr.
6. Főszöntvénygyűjteményre	1320 frt — —
7. Könyvtárra	704 frt 48 kr.
8. Könyvkötőre	325 frt 85 kr.

b) Butorzási s rokonkiadások :

9. Asztalos-munkákra	4130 frt — —
10. Lakatos-munkákra	81 frt 50 kr.
11. Kőművesi munkákra	187 frt — —
12. Mázoló munkára	203 frt — —
13. Ötvösmunkákra	141 frt 45 kr.

c) Vegyes kiadások :

14. Irodai költségek	84 frt 29 kr.
15. Posta- és fuvarbér	268 frt 61 kr.
16. Formatorre	330 frt — —
17. Apróságokra adatott	25 frt — —

Összesen : 26,007 frt 59 kr.

VII.

L e l e t j e g y z é k.

Végre registráljuk itt azon leleteket, melyek az évi gyarapodásban tudomásunkra jutottak, és hogy némi rendszert kövessünk, adjuk itt a) az *agyagneműek*, b) a *kőtárgyak*, c) a *fa-, csiga-, ólom- csonttárgyak*, d) a *vastárgyak*, e) a *bronz- és réztárgyak*, f) *arany-, ezüstitárgyak*, és g) az *érmek* lelhelyeinek jegyzékét. A lelhelyeket betűrendben soroljuk fel, hozzácsatolva a hazafias beküldők neveit is. Megjegyezzük mindazonáltal, hogy ezen lajstromba csakis azon leletek foglalvák be, *amelyek a muzeum tulajdonába mentek át*, nem pedig egyszersmind azon leletek is, melyek *megvizsgálás* végett lettek beküldve. A feliratos kövek közlésénél Römer Flóris s illetőleg Mommsen szövegét és olvasását tartottuk szem előtt.

a) AGYAGNEMŰEK.

1. *Bécsben*, a es. k. istállók és az »uj várkapu« közti téren (glacis) az új muzeum-épület alapfalainak ásásakor egy durva, fekete agyag ivóserleg találtatott. Beküldte: *Bubics Zsigmond* apát.

2. *Budapesten*, a budai főgymnasium épülete alapjának ásásakor 1) egy feketés színű agyagkorsócska eltört csőrrel. 2) eltört terra-cotta, sz. Kristófot ábrázolva. Beküldte: *Violich Károly*.

3. *Hevesmegyében* a Sashalomtól Csányig vezető útsánczokban egy fekete agyagú öblöny. Beküldte *Vitális Mór*.

4. *A jászberényi földvárban* egy hosszúdad ivóserleg finom, égetett agyagból, ólom fedéllel és rézalj foglalattal s dombor képekkel: SOL. 1593. jobbra menő koronás alak, egyik kezében napot, másikban pálczát tartva; lábánál oroszlán és három fa. — VENUS. 1593. Venus jobbra haladva, egyik kezében égő szív, másikban nyilak. Mellette Ámor íjjal s mögötte fa. — IV . . PIT—E—R, a sisakos Jupiter balra tekintve, jobbában kard, lábainál íjas Ámor és hal. Beküldte *Giczei Samu*.

5. *Maros-Portón*, Erdélyben 2 db pisquit alakú római padolati mozaik-tégla Beküldte: *Kúnváry Fülöp*.

6. *Mohorán*, (Nógrádmegyében) Beniczky Mihály birtokán 23 db edénytöredék. Beküldte: *Baloghy Dezső*.

7. *Monostori* határban, Baranyamegyében, a vasút vonalán egy fekete agyagú barbar edény kitört szélekkel és 2 ezírázott apró barbar agyagedény-töredék. Beküldte: *Schmidt Adolf*.

8. *Ó-Szőnyön* (Bregetium.) 1. római falkarczolat, vörös talajon egy négy lábú, farkkal bíró állatot (őz?) ábrázolva. 2. római falkarczolat, vörös talajon ágas szarvast ábrázolva. 3. római falkarczolat. vörös talajon egy, már csak hátsó részében látható nyerges lovat ábrázolva. 4. római falkarczolat, vörös talajon több ügyetlen sgraphitot láttatva s többi közt e szavakat is: PIETAS, alatta VALENS. 5. római falfestmény-töredék. 6. római vörös vakolat-töredék (a házmennyezetéről). 7. római téglátöredék e bélyeggel: LVPICINI RB. 8. római padlat-öntvény. 9. római falfestmény-töredék faágat ábrázolva. 10. Terracotta-töredékek (15 db.) 11. Égetetlen agyag-karika, agyaggomb átlyukasztva. (3 db.) 12. római kulcs-töredék (kulcsfej) és 2 db. bronz szögféle. — Beküldte a m. nemzeti muzeum megbízásából *Kosztika Károly* főmérnök.

9. *Ó-Szőnyön.* (Bregetium.) Római talapzati mozaik. Beküldte *dr. Jókai Géza.*

10. *Pakson* a Botthyán-sáncz alatti Duna-szigeten egy 45 cm. hosszú, 31 cm. széles és 7 cm. vastag római téglá. — Beküldte *dr. Novák Sándor.*

11. *Pakson* az imsói átvágásban a Duna medrében létező romok között egy 41·3 cm. hosszú, 27·2 cm. széles és 6 cm. vastag római téglá e bélyeggel: AQLVPO ORD. — Beküldte *dr. Novák Sándor.*

12. *Sövényházán,* (Csongrádmegyében) 6 db. barbár agyagedény. Az egyik egy meglehetősen szabályos csupor 8·5 cm. kerek szájöblönnyel, egy 7 cm. nyi lefelé szélesbbé váló köcsök-nyakkal, hirtelen kihasaló oldalzattal s alig 4 cm. tevő kerek talapzattal. A nyak körzetét igen apró s részben kitört fülecskék veszik körül, míg a hasas oldalzatot 3 apró csücsök díszíti. Az edény teljes magassága 16 cm. — Hasonló ehhez egy ugyanoly magasságú, de tágasb fazék alakú edény, rövidebb nyakkal, arányosabb oldalfalazattal s azon 3 db csücsökkel, a nyakaljon pedig 2 nagyobb lyukas füllel. Az edény szájöblének átmérője 11·5 cm. A kerek aljé 5·5 cm. Feltűnő egy nagyobb edénytöredék 1–3·5 cm. nyi vastag falazattal. A mennyire a töredék sejteti, ez egy csutóra-féle edényt képezett függélyesen egymásra álló lyukas-fülekkel a szijzsineg befogadására. A töredék belső ürének átmérője 17 cm. — Az ötödik tárgy egy apró, közönségesen előforduló csuporka, magasra felnyúló, széles füllel. Az edényke magassága 5 cm., szájöblének átmérője 4·5 cm.; fülének nagysága 5 cm. — A hatodik tárgy egy átlyukasztott agyag-golyócska. — Beküldte *Zovcsák János.*

13. *Pest-rákosi országuton,* annak elkészítése alkalmával egy nagy halotti agyag-urna kitört széllel. Beküldte: *Lei János.*

14. *Szent-Lőrinczen* (Baranyamegyében) több római éremmel egy agyag-kanál töredéke. Beküldte: *Henk Antal.*

15. *Villányon* őskori agyagcsészék, és pedig 1 eltört agyagcsésze vonaldíszszel és csücsök-füllel; hasonló szarvas-fülekkel; apróbb füles bögre karcz-díszszel; 1 kis fülű agyagcsésze és 1 vas sarkantyú reczés tarajjal. — Beküldte *Müller Máttyás.*

b) KÖTÁRGYAK.

16. *Budapesten* a Margitsziget fölött a »Mars« gép által kikotortattak:

1) római harántozott talaptégla.

2) római feliratos kő:

1. AVREL||

3. MVS V

Azaz: Aurelius Maximus

2. MAXI

4. | E^G II

Veteranus legionis II-dae

3) római feliratos kő:

1. HER · CVLI · AVGC

Azaz: Herculi Augustorum.

2. AVREL · FIRMINVS

Aurelius Firminus Praefectus

3. PRE·F · LEG · II ADI EX

Legionis II-dae Adjutricis ex

4. PRO·T · V · S · L · M · IMPP.

protectore. Votum solvit lubens

5. DNIOCLETIANO III.

merito. Imperantibus Dominis

6. ET MAXIMIANO ·

Nostris Diocletiano III. et Maxi-

7. AVGG · CO · S · S

miano, Augustis Consulibus.

4) római feliratos kő:

1. COS	5. · IALIS · C	Azaz: Consentibus Jovi
2. I O M	6. IV	Optimo Maximo
3. GEN	7. · PC	Geniatus Martialis
4. VS · MAR		

5) római feliratos kő:

1. ∪ VLI · AMPI	4. INVS LEG · AV	Azaz: Herculi Ampliator I.
2. I · PATRI	5. ∩ · ∪ V	Patrio Suetris. Sabi-
3. IVS · S		nus Legatus Aug....

Beküldte a *dunaszabályozási társulat*.

17. *Duna-Pentelén* egy főtöredék. Beküldte *Maár Ignác*.

18. *Duna-Pentelén* római kő, edénynyel és szőlővenyigékkal. Magas. 1·17, széles. 0·94. Beküldte *Pfeffer Ignác*.

19. *Duna-Pentelén* egy római feliratos kő:

1. DEO AETER	5. Æ · AVG M A ·
2. No PRO SAL · D	6. RELI CoS MVS PR
3. N · SEV	7. SIA SPODILLAS NARS
4. OF · AVG T	

Beküldte: *Maar Ignác*.

20. *Duna-Pentelén*, Farkas Gáspár szőlőjében egy koporsótábla-töredék.

1. D · M · AVR · SALLVMAS VET	Azaz: Diis Marcus Aurelius Sal-
2. EX TESSR · COH (X) IEMES DOMO	lumas Veter Manibus ex
3. IEMESA · ANNOS · VIX · LXXXII VIVO	Tesserario Cohortis Millia-
4. SIBI · E · AVRELIAE MAT PV T III	riae Hemesenorum, Domo
5. QVONDAM CONI	Hemesa, Annos vixit LXXXII.
6. SVBTE P PIV ?	vivo sibi, et Aureliae Matri...
7. S II	quondam conjugi subter...

Beküldte: *Farkas Gáspár*.

21. *Duna-Pentelén*, feliratos római kő:

1. I · O · M	Azaz: Jovi Optimo Maximo. Pro Salute
2. PRO S · IMP M AVR AT	Imperatoris Marci Aurelii Antonini
3. PII AVG ET GENIO	Pii Augusti et Genio Cohortis Milli-
4. COH (X) HEM AN	ariae Hemesenorum Antoninianae Ti-
5. NINIANAE · T CL	tus Claudius Proculus Beneficiarius
6. PROCVS BEF COS	consularis Legionis II-dae Adjutricis
7. LECIONIS II AD	Piae Fidelis Antoninianae Imperatore
8. PI · EID ANTONIN	Antonino IIII-tum et Caelio Balbino
9. IMP ATON IIII ET CAEL · BALBI TC.	iterum Consulibus.

Szerzemény a m. n. muzeum költségén.

22. *Duna-Pentelén* egy váluzott, felirás nélküli oszlo töredék. Beküldte: *Szász Károly*.

23. *Duna-Pentelén* az u. n. Öreg-hegyen Janeski szőlőjében egy római feliratos kő:

1. NAEO AG	4. IAG · VETT	Azaz: Dianae Augustae pro salute.
2. RO SANTE DI	5. H (X) IEME	Domini Nostri Imperatoris Alex-
3. P ALEXAN	6. NORVM ·	andri Augusti Vetterani cohortis Millia-
7. S · L · M ·		riae Hemesenorum. Votum solverunt libentes merito.

Beküldte: Szász Károly.

24. *Duna-Pentelén* római feliratos kő:

1. I O M BARSEMIS ABBEI
2. DECA FIRMA
3. KATAFRACTARIA
4. EX NVNERO HOS
5. RORVORVM MAC
6. COH (X) IEMES
7. ND GARRI ET
8. AVR IVLIA CONIVX

Azaz: Jovi Optimo Maximo Barsemis Abbei Decurio Ala Firma Katafractaria ex numero Hosroruorum Magister Cohortis Milliariae Hemesenorum ND? Garris et Aurelia Julia conjux ejus votum solvit libens merito. Aurelia Thicimim et Aurelia Salia et filia sua? Barsimia Tit. dedicaverunt cum supra scriptis.

(sic) 9. FLVS V · S · L · M

10. AVRELIA THICIMIM
11. ET AVRELIA SALIA ET
12. FILIAS BARSIMIA TIT
13. DECSS

Szerzemény a n. muzeum költségén.

25. *Duna-Pentelén* a mehádiai dülön egy római feliratos kő:

1. DEO	2. SOLI	3. SOCIO

Beküldte: Weiss János.

26. *Duna-Pentelén* egy római feliratos kő:

1. CVLMINAR.	3. LANVS
2. (AVR) HERCV	4. EQ COHX
5. HEM	

Beküldte: Rehus Mihály.

27. *Dunavecse*n.

1) Mértöld-jelző.

1. IMP · CAES · M · IVL · PHILIPPO	Azaz: Imperatori Caesari Marco Julio
2. P · F · INVICTO · AVG · PON	Philippo Pio Felici Invicto Augus-
3. TIFICI · MAXIMO · TRIB	to Pontifici Maximo Tribuniciae
4. POTES COS PATRI	potestatis Consuli Patri Patriae
5. PATRIÆ COS ET	Proconsuli; et Marco Julio Philip-
6. M · IVL · PHILIPPO · NOBI	po Nobilissimo Caesari filio Augusti
7. LISSIMO · CAES N FILIO	nostri; et Marciae Otaciliae Severae
8. AVG N · ET · MARCIAE	Sanctissimae Augusti nostri conjugi
9. OTACIL E · SEVERAE	Augusti nostri matri castrorum exer-
10. SANCTISSIMAE AVG · N	citus ab Aquineo mille passus LV.
11. CONIVGI AVG N MATRI	
12. CASTRORVM EXERCITVS	
13. AB AQ	
14. MP LV.	

2) Hasonló:

1. ÆS N C AVG	5. AV
2. AECAL(E)(A . . . ATS AVG	6. C P A
3. ~~~~~ AL O I	7. TRIP POTES
4. VPA MAXIMVS NI	8. AB AQ XXXX

3) Feliratos római emléktábla.

Beküldte: *Dunavecse községe*.

28. *Halgócson*, Szepes megyében, az ottani barlangban 10"-nyi stalagnitban, egy 7 cm. hosszú kovakés. Beküldte *Badányi Máttyás*.

29. *Margitszigeten*, (Budapest) a b. Szűz temploma helyén 1) egy feliratos kő:

1. I O N	3. SVRIAT · REV	Azaz: Jovi Optimo Maximo ab expeditione Sy
2. ABEXPED	4. RSVS · V · S · L · A	riaca reversus. Votum solvit libens animo.

2) Továbbá régi cserepek és egy vaskard. Beküldte *József főherceg*.

30. *Mohorán*, (Nógrádmegyében) Beniczky Mihály birtokán 1) egy db átlukasztott apró kövecske s 2 db másik kövecske. 2) egy db emberi műnek látszó kőpenge. — Beküldte *Baloghy Dezső*.

31. *Néverén*, Barsmegyében, egy 9·5 cm. hosszú kővésű. Beküldte *Conlegner József* földbirtokos.

32. *Ó-Budán* egy feliratos római kő:

1. SILVAN	3. MASVETVS	Azaz: Silvano Domestico Mansuetus
2. DOMESTIC	4. V · S · L · M	votum solvit libens merito.
- Beküldte ifj. *Frei Mihály*.

33. *Ó-Budán*, Kreutzerl Lipót szőlőjében. 1) római feliratos kő:

1. TERRE M	4. M ₁ L · LEG ·	Azaz: Terrae Matri Aurelius Dro-
2. ATRI · ARI	5. II AD P F · S	les Miles legionis II-dae adjut-
3. DROLES	6. E VE RIAE	ricis piae fidelis Severianae vo-
	7. V · S · L · M	tum solvit libens merito.

2) Papp György nyár-utcza háza helyén egy római feliratos kő:

1. SIL · SIL · XG · G · IV	Azaz: Silvano Silvestri Augusto Gaius
2. Ꝛ PROCVLINVS	Julius Proculus, Quirina tribu
3. Q · LEGI · ADI · ET	Legionis I-ae (?) adjutricis et Mar-
4. M · AVRELI	ci Aurelii Vibianus et Lucidus legi-
5. VIBIANVS E	onis II-dae Adjutricis votum solve-
6. LVCIDVS	runt libentes merito.
7. EG II AD	
8.	

Beküldték: *Kreutzerl Lipót* és *Papp György*.

34. *Ó-Budán* Frei Mihálynak a csiga-hegy táján fekvő földjén 1 római feliratos kő:

1. I · O · M	3. VET · LEG · II	Azaz: Jovi optimo maximo Ulpius Ro-
2. VLP · ROMN	4. AD · P · F ·	manus Veteranus legionis II-dae adjutri-
	5. V · L · S · M	cis piae fidelis votum libens solvit merito.

Beküldte *Frei Mihály*.

35. *Ó-Budán*, Vörösmarty Mihály sz.-endre-útczai háztelkén egy római feliratos kő:

1. I · O · M ·	4. Roma B	Azaz: Jovi optimo maximo, Titus Flavius Fabia (tribu) Romanus Roma, beneficiarius Procuratoris Augusti votum solvit libens merito.
2. T · FL · FABIA	5. PROC · AG	
3. ROMNS	6. V · S · L · M	

Beküldte: *Vörösváry Mihály*.

36. *Sövényházán* Csongrádmegyében egy lyukas kőgolyócska, nyilván dísz tárgy. Beküldte: *Zovcsák János*.

36. *Szoborsinon*, Aradmegyében a Maros mellett egy igen díszes török feliratos sírkő. Szélessége 24, hossza 29 cm. Fel van osztva 6 soros mezőre, közepén függélyesen átmetszve. A legfelsőbb sor mezőt cizfrázatok képezik, a többi pedig igen szép vésetű török versszakok. Az emlék Belgrádból került Szoborsinra, s a muhamedán időszámítás szerinti 1154-ik évből való. Beküldte: gr. *Nádasdy Ferencz*.

37. *Tétényben* a szőlők közt egy kőszobor-részlet, mely egy szakáltalan arcú, lecsukott szemű, tunicába öltözött férfit tüntet fel, feje körül koszorú (?) és elől konty-szerű hajdís. Mellén négyszögű keret. Balkarja lecsüng, jobb karja pálcát (thyrsost?) tart, melynek felső végén kivehetetlen tárgy van. Az alak, úgy látszik Bachust ábrázolva, csak a czombokig van meg. Magassága 26 cm. Beküldte: *Kozel István*.

38. *Tisza-Igaron*. Hevesben egy eltört kovaköpenge. Beküldte: *Széki Péter* földbirtokos.

c) FA, CSIGA-, ÓLOM-, CSONTTÁRGYAK.

39. *Doboka-megyében* (hely?) egy faragott kerek falemez, egyik oldalon domborműves képpel, mely egy ülő nőt ábrázol, kalapban és pásztorbottal, előtte térdelő férfi, a láthatáron pedig falu tűnik elő. Felirata következő:

FECIT AMOR PRO PRINCIPE SERVVM

A másik oldalán tengeri hadihajó vitorkálakkal, elől oroszlánnal s hátul zászlóval. A tengerben fallal bekerített város tornyán félholddal; felette kilőtt bomba-golyók, az előtérben tábor lovas-katonákkal és két, éppen elsülő ágyuval. Körirata:

MARCI VIRTUTE EST RVRSVS SVPRATA MOREA.

Az egész lap átmérője 7.5 cm. és vastagsága 1 cm. — Beküldte: *P. Szathmáry Károly*.

40. *Halgócson*, Szepesmegyében, az ottani barlangban, stalagnit képződés alatt 1) felhasított csontdarabok (3 db) és egy kétágú fog. 2) Egy tűz által félig szenesített fadarab. Beküldte: *Badányi Mátyás*.

41. *Hidason*, Aranyosszéken 2 db kőült közönséges csiga. — Beküldte: *Kunváry Fülöp*.

42. *Kőszegen*, a kalvária hegyen egy kova-köves golyó erős ólom-burkolatba takarva. (Állítólag a Jurisics alatti kőszeghi ostromból való.) — Beküldte: *Bubics Zsigmond apát*.

43. *Mohorán* (Nógrádmegyében) Beniczky Mihály birtokán 13 db csont részlet és 2 db szén. Beküldte: *Baloghy Dezső*.

d) VASTÁRGYAK.

44. A *Balatonban* egy 13-ik századbeli vaskard. Hossza 116 cm., pengéje 90 cm. hosszú, a tövén 5 cm. széles, a végén 3·4 cm. széles, egész hosszában 1·5 cmnyi széles, kevésbé mély hornyolattal, mindkét oldalán berakott (sárga rézből) † jellel. Keresztvasa 22 cmnyi hosszú, tövén 1, végén 2·5 cm. széles; nyele 18·5 cm. hosszú, tövén 2·8 cm. széles, felső végén a gomb alatt 2 cm. széles; a gomb hossza 6 cm., legnagyobb szélessége 8 cm. Alakja lapos. A kard, a penge végét kivéve, igen jó fenntartású. Beküldte: *Mester János*.

45. *Bottán* egy gyengén ivúlt kardpenge, tokjának némi maradványaival. A markolat keresztvasa igen vékony. Beküldték: *Würger Albert és Halász M.*

46. *Budapesten* a Dunából egy 106 cm. hosszú, rozsdás puskacső. Beküldte: *Olentsik József*.

47. *Budapesten* a Margitsziget felett a »Mars« gép által kikotortatott 34 darab különféle középkori vastárgy, nevezetesen mellvérték, helebardok, lándzsavégek, kardpengék, puskacsövek, sisakok, egy vaseke, hajóhorgony, réz- és vasedények. Beküldte a *duna-szabályozási társulat*.

48. *Csorna* nevű pusztán (a kalocsai érsekség területén) csatornaásás alkalmával egy régi vaskengyel. vaslándzsacsucs, csillagtarajos vassarkantyú és 2 db lópatkó. Beküldte: *Haynald Lajos* érsek.

49. *Gilvafán*, Baranyamegyében egy hatgerezdes vasbuzogányfej. Beküldte: *Kammerer Ferencz*.

50. *Mohorán* (Nógrádmegyében) Beniczky Mihály birtokán több rozsdás apró vasdarab. Beküldte: *Baloghy Dezső*.

51. *Nagy-Szebenben* egy XII-ik századbeli vassarkantyú tövissel. *Szerzemény a m. n. muzeum költségén*.

52. *Pakson* a vízben, kalapácsúl használt, fanyélbe szorított vasrög (egészen primitív eszköz.) Beküldte: *Zalay Horváth Ferencz*.

53. *Pécsett*, a nagy temető mellett sok mészburkolatú csontvázsal együtt többféle fegyverdarab, vaspuskakakas még bennlevő kovakővel, csillagtarajos sarkantyú. Beküldte: *Schmidt Adolf*.

54. *Rózsaházi pusztán* Csongrádmegyében régi rozsdás vaspatkó, vassarkantyú. Beküldte: *Kánvári Fülöp* főmérnök.

e) BRONZ-, RÉZTÁRGYAK.

55. *Altai területen* (Oroszországban) 7 db bronz-nyilhegy. Beküldte: *Leich Péter* St.-Pétervárról.

56. *Budapesten* a kis Dunában egy egészen sima, 16 cm. hosszú ősi rézcsákány. *Szerzemény a m. n. muzeum költségén*.

57. *Budavárott* a »Miasszonyunkról« elnevezett főtemplom restaurálása alkalmával egy rézgyűrű; kettős ágú kereszt INRI, az alsó keresztfán pedig DMINE — MEMEN. (8·2 cm. hosszú); 2 db. bronz gombfűl és gombhüvely; 2 db. bronzcsat; 1 db apró bronz fogantyúféle. *Schulek Frigyes* hivatalos küldeménye.

58. A *Gilvafa* és *Micske* közt lévő útoldalárkának ásása alkalmával, posványos helyen egy 17.5 cm. hosszú rézesákány. Tokjának átmérője 4.5 cm. Beküldte: *Kohárics Károly*.

59. *Ilevesmegyében* a Saslalomtól Csányra vezető útsánczokban 1) két bronz karperecz, 2) egy tekercses bronzfibula. Beküldte: *Vitális Mór*.

60. A *kis-horgosi pusztán* Csongrádmegyében egy felül átlukasztott, 18.2 cm. hosszú bronz tű. Beküldte: *Kúnváry Fülöp*.

61. *Mohorán* (Nógrádmegyében) Beniczky Mihály birtokán 1 db. igen vékony, szépen szírozott bronz tűcske. Beküldte: *Baloghy Dezső*.

62. *Nagy-Tikvánon*, Krassómegyében, a falu fölötti fennsíkon a *Karas* folyó mellett 5' mélységben egy 4.3 cm. átmérőjű vonaldíszes bronzkarika és 5 db bronz nyilvég. Beküldte *Jagodićs Pál*.

63. *Ó-Budán* 1) egy eltört római bronz-edény (nyakas), 2) egy római bronz kardmarkolat, 3) egy bronz serpenyő, csőrös kanecsó, edényfogantyúk, tengelyzáró korongrészek, összesen 8 db bronz. *Szerzemény a m. n. muzeum költségén*.

64. *Ó-Moraviczán*, Bácsmegyében, bronz gyűrű vonaldíszes fejjel. Beküldte: *Wojnics Dávid*.

65. *Ó-Szőnyön* (Bregetium) római bronz rémalak felfűjt képpel, tátott szájjal, szarvakkal, szárnyakkal, hosszú farkkal, előre nyújtott kezekkel s hátán átlukasztva. (Ugrókúthoz használt vizszóró.) *Szerzemény a m. n. muzeum költségén*.

66. *Pécsett*, az apácza-útczában egy római téglasirban egy 7 cm átmérővel bíró bronzkarika. Beküldte: ifj. *Horváth Antal*.

67. *Péterváradon* egy újabbkori réz mellérem (az ördögöt legyező sz. Mihályt feltüntetve). Beküldte: *Juhász Gyula*.

68. *Petronellon* 4 db bronz nyakperecz, melyek közül kettőnek végtávlata 10, a harmadikénak 7.5, és a negyediknek 6.5 cm. *Szerzemény a m. n. muzeum költségén*.

69. *Rewalon* (Oroszországban) egy bronz függő. Beküldte: *Jordán tanár*.

70. *Sövényházán* Csongrádmegyében egy igen díszes római bronzméces. Beküldte: *Zovcsák János*.

71. *Székesfehérvárott* a felásott püspöki kert területén egy árpádkori bronz Krisztus, 8.3 cm. nagy. Beküldte: *Dr. Henszlmann Imre*.

72. *Tisza-Palkonyán*, Borsódmegyében, kútásás alkalmával egy éremféle rézpecsét SIGILLVM MANUALE. Sarló.)(DOMINII LEDNICZ. Beküldte: *Lády József*.

73. *Ujridéken* egy újabbkori bronz oroszlánfő. *Szerzemény a m. n. muzeum költségén*.

f) ARANY-, EZÜST-TÁRGYAK.

74. *Budapesten* az egyetemi könyvtár újépületének alapásásakor 80 db arany s ezüst tárgy És pedig:

I. Serlegek.

1) Ezüst ivóserleg, aranyozott széllel s gyöngykörülettel. Magassága 13.5 cm., öble átmérője 12.5 cm. Aljának átmérője 7.4 cm. Jegye

2) Hasonló kisebb. Magassága 10·8 cm. Öble átmérője 9·6 cm. Aljának átmérője 6·5 cm.

3) Hasonló, aranyozott széllel, de gyöngykörület nélkül s alsó része kevésbé ki-domborodó. Alapjának átmérője 5·6 cm. Szájöble össze van nyomva.

4) Nyaknélküli, gömbölyű s alul töredezett ezüst ivóserleg. Széle és talpa aranyozott, míg felső széle karczolatdíszszel van ellátva. Öblének átmérője 9·7 cm. Aljái 7·4 cm. Magassága 8·9 cm.

(Mind a négy serleg teljes súlya 1.395 p. π ; finomsági tart. pénz fontonként 812; fémbecsértékek p. π 36. Összes fémértékek 50 frt. 22 kr.)

II. Gyűrűk:

5) Aranygyűrű metszett sassal s fölül
M⁵L. Súly 3 $\frac{1}{16}$ #

6) Aranygyűrű zöld kővel. Súly
2 $\frac{1}{16}$ #

7) Aranygyűrű vörös kővel s sugár-
koronás fővel. Súly 2 $\frac{1}{16}$ # Bellapján ki
van vágva.

8) Aranygyűrű vörös kővel s rajta
sas. Súly 2 $\frac{1}{16}$ #

9) Ezüst gyűrű barna kőfoglalattal.

10) Kisebb ezüstgyűrű hiányzó kővel.

11) Rézgyűrű vörös üveg foglalattal.

12) Hasonló.

(Az arany-gyűrűk teljes súlya tehát 062. p. π , finom. tart. 660. fémbecsértékek 447 a p. π . Összes fémértékek 27 frt. 71 kr. — Az ezüst-gyűrűk teljes súlya 020. fin. tart. 750. fémbecsért. 32. Összes értékek 64 kr.)

III. Kapcsok:

13) Ezüst nősténykapcsok, 3 db.

14) Ezüst himkapocs (de nem az előb-
biekhez tartozó.)

15) Hasonló aranyozott.

16) Ezüst him- és nőkapocs. 2 db.

17) Ezüst himkapcsok (mindannyi vál-
tozat) 7 db.

18) Hasonlók aranyozva. 4 db.

19) Nagyobb ezüst nőkapocs aranyozva.

20) Hasonló himkapocs.

21) Kisebb ezüst nőkapcsok (változa-
tak) 6 db.

22) Ezüst him- és nőkapocs. 2 db.

23) Ezüst kapocspár letört fülekkel, s
egy-egy rubinnal díszítve. 2 db.

IV. Ékszertárgyak, gombok:

24) Kerek, küllős ezüst ékszertárgyak.
5 darab.

25) Aranyozott ezüst nagy gomb.

26) Aranyozott ezüst kisebb gombok.
2 darab.

27) Hasonló, de aranyozás nélkül.

28) Makk-alakú ezüst gomb.

29) Hasonló nagyobb.

30) Ezüst apró gombocskák, 2 db.

31) Hasonló nagyobb, átlyukasztott
felső részszel.

32) Ezüst kis gombok hosszú füllel és fe-
lül áthasítva. 3 db.

33) Hasonlók aranyozva. 4 db.

34) Lapos aljú, füles ezüst gomb, lapján
metszettel.

35) Ezüst félgombok. 2 db.

36) Aranyozott ezüst félgomb csillag-
függvényekkel. 6 db.

37) Hosszúkás ezüst dísz tárgy 7 csep-
pel s két kiálló csappal, melyről áttört le-
mezekék függnék le.

(Ezen 62 db ezüst tárgy teljes súlya 376 p. π ; finom. tart. pénzfontonként 500;

fémbeccsértékek a p. ₰ 21 frt. Összes fémértékek 7 frt. 89 kr.) *Szerzemény a m. n. muzeum költségén.*

75. *Késmárkon* egy pusztai erdőnek felszántásakor több bronz-darabbal együtt 4 db sima aranysondrony és egy címéres ezüst gyűrű, felette e jeggyel · * · *Szerzemény a m. n. muzeum költségén.*

76. *Kis-Pesten* a Dunában egy ezüst mellfibula, tű nélkül. *Szerzemény a m. n. muzeum költségén.*

77. *Kubinban*, Gavrilov Milos 78-ik számú háza területén egy 10 $\frac{1}{3}$ lat súlyú, 13.3 cm. átmérővel bíró ezüst serpenyő. (Szerb ötvös mű.) Beküldte: *Dr. Despin's Péter.*

78. *Mesterszálláson* (Kún-Szent-Mártonhoz tartozó) egy domb oldalán aranysondrony 8 $\frac{1}{4}$ ₰ súlylyal. *Szerzemény a m. n. muzeum költségén.*

79. *Siklós* vidékén egy igen jó anyagú ezüst nyélbe foglalt tör-féle eszköz. Beküldte: *Ifj. Rech Vilmos.*

80. *Szelevényen* (Hevesmegyében) a község temetőjében két apró arany sondronykarika, 11 $\frac{1}{2}$ ₰ súlylyal. Beküldte: *Felföldy Otmár.*

81. *Varaszin*, Hevesmegyében egy sirban, állítólag magyar ruhakészülékkel egy ezüst gyűrű, üveg (?) foglaltványában F G M K, kettős címér, alatta 1587. A címér egyikében I H S, másikában ~~✠~~ Beküldte: *b. Orczy Elek.*

g) É R M E K.

82. *Alsó-Jattón* gróf Eszterházy Antal birtokán Nyitra megyében több rendbeli újabb érmek találtattak; nevezetesen egy Zsigmond-féle ezüst hármagaras (SIGMUND. GR. POLONIMDL) (GROS ARG. TR. R. POLO NI. 97 | I-F felül III.); IV. Béla magyar király rézpénze (Rupp. I, 128. Spec. XVIII. 2. Tab. VIII. 200); Leopold 4 ezüst pénzecskéje (I. gr. 1688 (C.B); hasonló 3 gr. 1697. (G.F); hasonló 3 gr. 1698. (C-B); hasonló: LEOP. D. G. R. I. S. A. stb. REX) (P—H DUARIUS | 1700 Sigla K-B.); I. József ezüst pénzecskéje (3 gr. 1708. (F.N) és egy sárgaréz bárcza. Beküldte: *Fülöpp Gyula.*

83. *Bakin, Aszód m. llett* Mátyás-féle arany: MATHIAS D. G. R. VNGARIE) (S. LADISLAUS REX n-T. Bélyegváltozat. Sz. László fokosa a fénysugarba nyulik, az n a köpenyen kívül áll, a T álló szára szintén a köpenyen áll; a keresztes alma állása eltér a meglevő példányétól. (L. Rupp II. sp. V. A. 1. [4]) *Szerzemény a m. n. muzeum költségén.*

84. *Báránd és Tetétlen* közt a *Dögösér* mezei földön előkerült: 1) egy átfúrt római ezüst érem: MANTONINVS COMMODVS AVG) (III COS III PP . . . a többi olvashatlan. 2) Egy Leopold-féle ezüst 3 krajczáros 1704-ből. Beküldte: *Galgóczy István.*

85. *Budaörsi hegyek* közt 1) egy sárgaréz bárcza LOVIS XVI ROI DE FR . . .) (AMOR PATRIAE JETON 2) Török pénzecske. Réz. Beküldte: *Csányi István.*

86. *Budapest* a Dunából a Vulkán gőzkotrógép által kikotortatott: III. Zsigmond lengyel király hármagarasa. GROS ARG. TR. PPO 97 1 . 5. címerek fölül, III. alatta sas, litv. lovag. Beküldte: *Ricardo Sestan.*

87. *Budapest* az egyetemi új könyvtárpület alapfalainak ásásakor egyéb tárgyakkal 59 db érem is találtatott, melyek teljes súlya p. ₰ 050 f. t. pénz fontokként 375. fémbeccsértéke p. ₰ szerint 15 frt.

I. a) Mátyás király ezüst pénzei:

- + M. MATHIE · R · HVNGARIE ezímer)(PATRONA HVNGARI Sz. Mária K—X.
 b) Ugyanannak 5 db ezüst pénze. Rupp II. 91. l. 13. 14. db. Spec. XXIII.
 c) Ugyanannak 8 db ezüst pénze. Rupp II. 91. l. XXIII. spec. 31. Nr.
 d) Ugyanannak 6 db ezüst pénze: + M. MATHIE · R · VNGARI hollós ezímer
)(PATRONA VNGARI. K—X.
 e) Ugyanannak ezüst pénze. Rupp II 90. l. spec. XXIII. Nr. 5.
 f) Hasonló. Sigla K— $\frac{A}{B}$
 g) Hasonló. Rupp II. 92. l. spec. XXIII. Nr. 32.
 h) Ugyanannak két darab kopott ezüst érme.
 i) Ugyanannak ezüst pénze: M. MATHIE · R · VNGARIE)(PATRON.
 VNGARIE. Sigla K—P.

II. II. Ulászló király érmei:

- j) Ezüst pénz: M. WLADISLAI · R . . . E. Czímer)(PATRONA VNGARIE . .
 Sigla K— $\frac{A}{B}$
 k) Ugyanannak ezüst pénze: M. WLADISLAI · R · VNGARIE)(PATRONA.
 VNGARIE. Sigla I—A.
 l) Hasonló. Sigla K—H.
 m) Hasonló 9 db. Sigla K—h.
 n) Ugyanannak 2 db érme 1506-ból. K—H.
 o) Hasonló 1 » » 1509 » K—C.
 p) » 1 » » 1510 » I—G.
 q) » 1 » » 1511 » K—G.
 r) » 3 » » 1513 » K—G.
 s) » 1 » » 1514 » K—G.
 t) » 2 » » 1515 » K—G.

III. II. Lajos király érmei:

- u) 2 db ezüst pénz LVDOVICVS · R · VNGAR · 1518. Czímer)(PATRONA
 HVNGARIE. Sz. Mária. K—G.
 v) Ugyanannak 2 db ezüst pénze: LVDOVICVS * R * VNGARI * 1520. Paiz?
)(PATRONA * VNGARIE. Mária a gyermekkel. Sigla K—A.
 w) Hasonló 1521-ből. K—A.
 x) Hasonló, de nem egészen tisztán kivehető 2 db ezüst érme. Sigla —V.)(1521)(
 y) Ugyanannak négyszögű ezüst pénze 1524-ből. Sigla L—K.
 z) Ugyanannak ezüst pénze 1526-ból. Sigla L—V.

IV. Tech Lajos aquilejai patriarcha ezüst érme. (1412—1435). L. Welzl 484. l
 Nr. 9476. Szerzemény a m. n. muzeum költségén.

88. *Budapest*en, a nádorkerttel szemben a Dunából kotortattak ki: 1) Római
 bronzérem: IMP CLAVDIVS CAESAR AVG PM TR. . .)(. . . AVGVSTA S C Igen
 kopott. 2) Hasonló: IMP NERVA CAES AVG PM TRPCOSIII PP)(FORTVNA —
 AVGVSTA. S—C. Igen kopott. 3) Teljesen olvashatlan, kopott római ezüstérem. Beküldte:
Fleischmann Alajos.

89. *Budavárott* a »Miasszonyunk«-ról elnevezett főtemplom restaurálása alkal-
 mával. 1) V. István királynak apró ezüst pénze. (Rupp Tab. VIII. Nr. 219.) 2) Ma-
 gyar ezüst pénzecske: MAT · D.G. . a többi olvashatatlan K—B. 3) I. Ferdinánd

ezüst pénzecskéje 1534-ből. Patrona Hung. K—B. 4) II. Mátyás ezüst pénzecskéje 1613-ból. Patrona Hung. K—B. 5) II. Ferdinand ezüst pénzecskéje 1630-ból. Patrona Hung. K—B. 6) Hasonló 1634-ből. Patrona Hung. K—B. 7) I. Leopold ezüst pénzecskéje 1665-ből. Patrona Hung. K—B. 8) Ugyanannak ezüst 3 garasosa 16—96 G—E. 9) Ugyanannak ezüst krajczára 1700-ból. F—N. 10) Apró ezüst pénzecske; előlapján 1681, címér, alatta M. G. 11) 3 db. apró ezüst törökpénzecske. 12) 6 db olvashatlan összetört ezüst pénzecske. 13) Ferencz király $\frac{1}{4}$ krajczárosa. 14) Rézkrajczár 1851 és 1812-ből. 2 db. 15) Bárcza: Guilelmus et Mária. Rex et Regina. *Schulek Frigyes* hivatalos küldeménye.

90. *Dárdán* Baranyamegyében, a régi hidnál két db teljesen olvashatlan, rosz fenntartású római rézérem. Beküldte *Krenner Antal*.

91. *Felcsuthon* Fehérmegyében 1) Római bronzérem: IMP LIC LICINIVS PFAVG)(IOVI CON — SERVATORI. Exergb. B. (L. Cohen VI, 61. 75.) 2) Római ezüst pénz: ANTAVG III VIR RP)(LEG VIII. (L. Cohen I, 24—25. 9. 18) 3) Magyar ezüst pénzecske: FER. II. D. G. I. S. A. G. II. B. 1626. K—B)(PATRONA HVNGARI. 4) Hasonló: MAT. D. G. R. S. I. A. V. G. H. B. Sigla N—B.)(PATRONA HVNG. 1615. Beküldte: *Kenesey János*.

92. *Gyulafehérvárott*: 1) Római ezüst érem: ANTONINVS AVG PI—VS PP TR COS III)(AEQVIT — ASAVG. 2) Római rézérem: DN CONSTANTIVS IVNNOBC Mezőben: H.)(FELTEMPRE — PARATIO. Alul PSIS. Beküldte: *Baumann Lajos*.

93. *Hevesmegyében* a Sashalomtól Csányra vezető útsánczokban egy agyag öblönyben: 1) Egy római bronzérem: CONSTANS PP AVG)(GLORIA EXERCITVS. Alul BSIS siglával. 2) Egy kopott magyar ezüst pénzecske, melynek csak hátlapja olvasható: PATRONA HVNG. K—B verethelylyel. 3) Albert, brandenburgi fejedelem egy 1545-ik évi ezüst pénzecskéje. (IVSTVS EX FIDE VIVIT hátverettel.) 4) Négy darab Zsigmond-féle lengyel ezüstgaras és egy teljesen kopott külföldi ezüst pénzecske. Beküldte: *Vitális Mór*.

94. *Jándi határban*, Beregmegyében kútásás alkalmával találtatott egy barbár ezüst érem. Beküldte: *Lehoczký Tivadar*.

95. *Keszthelyen*: 1) III. Zsigmond-féle rigai garas 1593-ból. 2) Maximianus-féle nagy rézérem. Hátlapján: SACRA MONETA AVGG ET CAESS NOSTR SIS I P. Balra álló Maximianus. 3) Valentinianus-féle apró rézérem. Hátlapján: SECVRTATI REIPVBLICAE SIS D, balra álló Viktoria. Beküldte: *Lázár Ede*.

96. *Monostor* községben, a Háli erdőben, Baranyamegyében 3' mélységben faszén és hamu közt, valószínűleg volt táborhelyen 6 db ezüst pénz, és pedig 1 db II. Miksa tól 1597-ből és 5 db 1574-ből. Sigla L—K. Beküldte: *Schmidt Adolf*.

97. *Kolthán* Komárommegyében: 1) Római ezüst érem: IMPANTONINVS PIVS AVG)(INVICTVS . . . AVG. 2) Határozatlan, s rosz fenntartású két darab római rézpénz. 3) Két darab frizachi ezüstpénz. 4) Bárcza olvashatlan körirással. Beküldte: *Szombathelyi Győző*.

98. *Mező-Tárkányban* a földeken római ezüst érem. (Antoninus Pius. L. Coh. II, 289. 80.) Beküldte: *Csirke Pál*.

99. *Pécsett*, a nagy temető mellett 3—4' mélységben 29 db teljesen rosz fenntartású, törött római rézérem. Beküldte: *Schmidt Adolf*.

100. *Pilis Maróthon* egy ezüst barbár-érem. Beküldte: *Geguss Gusztáv*.

101. *Rác-Almás*on a Dunából került ki I. Lipót király egy ausztriai ezüst pénzcskéje 16—96.)(kétfejű sas. Beküldte: *Frestl Ferencz*.

102. *Sövényházán* Csongrád megyében IV. Béla király rézpénze. Beküldte: *Zovcsák János*.

103. *Székesfehérvárott* a felásott püspöki kertben II. Sulejman egy 1099. muh. sz. vagyis a kereszt. sz. szerint 1687-ből való s Konstantinápolyban vert rézpénzcskéje. (L. Fraehn p. 518. Nr. 19.) Beküldte: *Henszlmann Imre*.

104. *Szélaknán* egy kertben 1) egy darab ezüst Bethlenhuszas 1621-ből N—B siglával. 2) Mária Terézia egy rézpénzcskéje 1767-ből és 3) egy bárcza XV. Lajos arczképével. Beküldte: *Vesmás Károly*.

105. *Sz. Lőrinczen*, Baranyamegyében 1) Valerianus császár érme: FELICITAS AVGG. hátverettel. 2) Probus császár érme: IMP C PROBUS PF AVG paláttal és lándzsával)(PAX AVGVSTI X 3) Constantinus, Constantius I. II. Valentinianus-féle apró rézérmek. 4 db. 4) I. Lipót-féle magyar ezüsthármas 1689-ből. 5) Ugyanannak ausztriai ezüstegyese 1701-ből. 6) Ugyanannak stiriai ezüsthármasa 1704-ből. 7) I. József-féle ausztriai hármas 1705-ből. 8) VI. Károly-féle ezüst poltura 1715-ből. 9) Kázmér János-féle ezüst hatosgaras 1664-ből. 10) Joh. Adam Vogel-féle sárgaréz jeton XV. Lajos mellképével. 11) Határozatlan, kopott rézérmecske. Beküldte: *Henk Antal*.

106. *Tisza-Palkonyán*, Borsódmegyében kútásás alkalmával: 1) Római ezüstérem: IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM)(PM TRP COSIII. 2) II. József-féle 1 krajczáros 1781-ből. Beküldte: *Lády József*.

107. *Tisza-Rof* határában a búszerzői csárdahalomban Hevesmegyében 1 darab római ezüst érem: IMP TRAIANO AVG GER DAC PM TRP)(COS V PPSPQR OPTIMO PRINC. Beküldte: *Csikós Gábor*.

108. *Vaáli országúton* két darab római érem: 1) IVLIA MAESA AVG)(SAECVLI FELICITAS. (Cohen. III, 560. 17.) Ezüst. 2) CLAVDIVS CAESAR AVG)(olvashatatlan. Réz. Beküldte: *Széless Lajos*.

109. *Vácson*: 1) Ezüst pénzecske: FERDINAND. DG. ARCHI. AVST.)(DVX BVRG. COM. TIR. 1564. 2) Ezüst pénzecske: RVD. II. . . . AV. G. H. . .)(PATR. . . . VNG. . . . Beküldte: *Balogh István*.

110. *Vajda-Hunyad* várában: 1) Határozatlan római rézérmecske. 2) Apró lengyel ezüstpénzecske. MONE. NO. REG. POLO. Beküldte: *Pető Mihály*.

111. *Valkón* 1 teljesen határozatlan régi ezüst pénzecske. Beküldte: *Huber Béla*.

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A

HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

X. KÖTET.

(UJ FOLYAM VII. KÖTET.)

II. FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

MDCCCLXXVI.

Román- és átmenetkoru építmények hazánk területén.

(Szemelvények jegyzőkönyveimből.)

Közlő:

DRÓMER FLÓRIS FERENCZ.

Sok, huzamosb időt igénybe vevő, és másféle tanulmányokkal összekötött munkáim nem engedik meg, hogy azon gazdag anyagot, melyet 1861-től fogva a régészet terén gyűjtök, s mely sokféle vázlatokkal összekapcsolva, már 46 jegyzőkönyvet betölt, rendszeresen átdolgozzam, és mint valami egészet kiadjam. Már aggódni kezdtem, hogy e sok fáradozással, néha veszélylyel is szerzett adataim, ha rögtön meghalnék, el fognak az utókorra nézve veszni, mivel rövidítéseimet, sokszor a szekerek döcögése alatt odavetett jeleket, össze-visszakuszált vázlatokat senki sem fogja érteni, és így e könyvecsék minden haszon nélkül félre fognának lőketni.

Azonban midőn az országos ideiglenes régészeti bizottság megalakult, első feladatának títetett ki az is, miszerint a hazában szerteszét fekvő műemlékek vagy azoknak akármily csekély maradványai összeirassanak, hogy így a mi még megmenthető megmentessék, a mi már épen fenn nem tartható, legalább készakarva el ne rontassék, szemünk láttára nyom nélkül el ne enyészszék.

Könnyű feladat volt a már ismertetett, talán több ízben és pontos rajzokkal ellátott műemlékekről az *alapíveket* szerkeszteni; de sokkal nagyobb baj volt a kevesebbé feltűnőkből, de azért nem kevésbé érdekesekről, a lajstromokat összeállítani.

Hogy e tekintetben a mennyire lehet, és a mennyire egy országos intézethez méltó, a legteljesebb anyag összeállittassék, az egész irodalomnak lelkiismeretes átforgatása volt első sorban kitűzve, és hogy ezen a módon csakugyan néhány év alatt meglepő készletet összegyűjthettünk volna, senki sem fogja tagadni.

De egy másik mód, mely kevesebb fáradsággal és rövidebb idő alatt célhoz vezetőnek látszott, inkább tetszett, és a kérdőívek lettek szétküldve azon föltevással, hogy az illetők, kik ezeknek kitöltésével megbizattak, akarják is, tudják is lelkiismeretesen és a tudomány követelményei szerint kitölteni!

Úgy látszik, hogy ezen mód nem felelt meg egészen a várakozásnak, a mint azt egyelőre is gyanítani lehetett, és igen is természetesnek látszott. Több évnek elmulása után tehát az első mód lett elővéve és az irodalomnak egy része átkutatva.

Igy, igaz, több emlékek neve, megyéje, egyházmegyéje sőt védnöke is fel lett jegyezve, de az *archaeologiai jelzések* oly meddő eredményével, hogy így sem lett a jogosan várt siker elérve.

A fenmaradt hézagoknak pótlására, a mennyire addig gyűjtött anyagom terjedt, vállalkoztam tehát én is, és összes, fenebb említett rajzaimból és jegyzőkönyveimből szemeltem ki még azt, mi az előttem fekvő jegyzékekben egészen hiányzott, mihez, mint gondolom érdekes pótlékokat nyújthattam, vagy talán tévnézeteket helyrehozhattam.

Mozaikszerű az egész az összeállítás módja miatt; de azért nem lesz épen minden érdek és haszon nélküli e munka azok részére, kik vagy bővebben akarják műemlékeinket külön-külön tanulmányozni, vagy ezen, gyakran csak hamar odavetett vázak nyomán figyelmeztetnek, miszerint a legapróbb csekélységnek látszó hagyományra a kellő gondot ne sajnálják: mert nemcsak az emlékek nagyszerűsége, hanem azoknak száma is nyom valamit egy népnek művelődési történetében — és a hol annyi eltűnt, elenyészett, mint épen minálunk, a történelmileg és archaeologiailag is bebizonyítható emlékek hajdani léte, nemzeti önérzetünket csak emelni és biztosítani fogja.

A tárgyalta emlékek megyék szerinti jegyzéke.

Aradmegye:	<i>Glogovác, aradi prépostság.</i> <i>Világos.</i>	Hontmegye:	<i>Némethi, (mezőváros).</i> <i>Zebegény.</i>
Baranyam.:	<i>Pécsvárad.</i>	Mosonym.:	<i>Párdorf.</i> <i>Zurány.</i>
Barsmegye:	<i>Lékér.</i> <i>Sz.-György.</i> <i>Új-Bánya.</i>	Nógrádm.:	<i>Gácsfalu.</i> <i>Máskova.</i> <i>Nempthi.</i>
Biharmegye:	<i>Hajós.</i>	Pestmegye:	<i>Albertfalva.</i> <i>Jenő.</i> <i>Káposztás-Megyer.</i> <i>Mogyoród.</i> <i>Szent-Dénes.</i> <i>Telki.</i>
Fejérmegye:	<i>Berki, (puszta).</i> <i>Csabdi.</i> <i>Gerencsér, (Cserépvár).</i> <i>Németegyház, (puszta).</i> <i>Tabajd.</i>	Somogym.:	<i>Kaposfü.</i> <i>Kercseliget.</i> <i>Kürtös, (puszta).</i> <i>Somogyvár.</i> <i>Teleki.</i>
Gömörmegye:	<i>Almágy.</i> <i>Jánosi.</i> <i>Murányallja.</i> <i>Péterfalva.</i> <i>Szécs, (Rima-).</i> <i>Zabar.</i>	Sopronmegye:	<i>Csorna.</i>
Györmegye:	<i>Bödöge-markotai kerekegyház.</i> <i>Börcsi kerekegyház.</i> <i>Győrött, a domokosiak kolostora.</i> <i>Kajári kápolna.</i> <i>Táp.</i>	Szalamegye:	<i>Bessenyő.</i> <i>Csatár.</i> <i>Csesztreg.</i> <i>Csobáncz.</i> <i>Csopak.</i> <i>Dörgicse, (Felső-).</i> <i>Ederics, (Balaton-).</i> <i>Egrefy.</i>
Hevesmegye:	<i>Istenmezeje.</i> <i>Örs (Tarna-).</i>		
Hontmegye:	<i>Bozók.</i> <i>Csalomia.</i>		

Szalamegye: *Fülöpi, (Rév-).
Háshágy.
Kallos, (kerekegyház).
Kapornak.
Kisfalud.
Kövesd.
Kustyán.
Lak.
Örs, (Felső-).
Pacsa.
Palaznak.
Póla.
Rajk, (Alsó-).
Rajk, (Felső-).
Sáska.
Sóstó, (puszta).
Szent-Bék-Alla.
Szent-Ferencz-Késce.
Szent-Jakab.
Szent-László, (Bucsu-).
Szent-Lélek, (Uzsa-).
Szigliget.
Tihany, (Apáti).
Tihanyi, rév.
„ Üreskő, Oroszkő.
Tomaj, (Badacsony-).
Türje.*

Szalamegye: *Zánka.*
Szepesmegye: *Gerlachfalva.
Ó-Lublyó.
Markusfalva.*
Tolnamegye: *Czikádori apátság.
Madocsa.
Szezárd.*
Torontálm.: *Zombor.*
Trencsénm.: *Szalka.*
Turócsmegye: *Ruttká.
Szucsán.
Znió-Várallya.*
Vasmegye: *Bucsu, (Wutsching).
Czáhling.
Hamvasd, (Assau).
Német-Ujvár, (Gissing).
Pornó.
Szecsőd, (Egyházas-).
Sz.-Gothárd.
Sz.-Király.*
Veszprém.: *Csepel, (Nagy-), puszta.
Hantai prépostság.
Lak, (Kéttornyu).
Máma, (puszta).
Öskü.
Pere, (puszta).*
Zemplinm.: *Sárospatak.*

Fejér egyházmegye.
Védnök az uralkodó család.

Albertfalva.

Pestmegye.
Pilisi járás.

Albertfalván, a falutól északra, a Duna felé, az óbudai és promontori határ közepén látni egy templomrom maradványait, melyek keletelve vannak. A szentély záradéka egyenes, belül 23' mér, míg hossza 29' 6", — a hajó szélessége 32' 6", hossza 45' 6", a falak 4' 3" — 3' 2"-nyiak. A szentély szögletein rézsut 4' 9" vastag támfalak nyulnak ki 6' 8"-nyira, hasonlólag a hajó mind a négy szögletén rézsut ugranak ki délnek és északnak 6' 8", a nyugati falból pedig d.-k. és ész.-ny. 4' 7"-nyi támfalak. A nyugati falon nincsen bejárás, a fal pedig e helyen 1 $\frac{1}{2}$ ' magas, hasonló magassága meg a többi fal is, kivéve a délit, mely csak $\frac{1}{2}$ '-re emelkedik. — A promontori plébánia területén fekszik.

Az anyag terméskő, a ragasz sok kavicssal van keverve.

E tájon Budáig a római ut igen feltűnőleg észrevehető.

Rosnyó egyházmegye.
Bástnak fióktemploma.

Almágy.

Gömörmegye.
Serkei járás.

Almágyon román templom áll, kerek szentélyzárással és a hajónál alacsonyabb szentélylyel. A déli valamint a nyugati kapuk kerekívek, tagozottak. A torony két emeletében iker-ablakok vannak a közbeállított oszlopkával. Ezek és a nyugati ajtó közt kerek-

ablak van alkalmazva. Az északi oldalon a tetőzet alatt a falnak kihajlása látható. A templom belsejét nem láttam.

Fejér egyházmegye.
A tárnoki plébániában.

Berkei-Pusztá.

Fejérmegye.
Bicskei járás.

Berkei-Pusztán egy elpusztult templomnak romja van meg. A szentély, mely részben áll, egyenes záradéku, szélessége 15', hossza a templomnak bizonytalan; falai 3—4'-nyiak. A régi temetkezésből fenmaradt csontok a szentélyen kívül keletre, és az oltár körül hevernek. A 20° széles, és 18° hosszú belső kerítésen kívül, melyet árok övedz, következik még egy monoru töltés, ezelőtt pedig egy meredekség, és ismét árok, mely az előbbtől 6 ölnyire van.

(Láttam 1866. jun. 24.) Vajjon az említett árok és töltések nem egy itten állott pogányvárnak maradványai-e?

Szombathelyi egyházmegye.
Szalaezerszegi plébániában.

Besenyő.

Szalamegye.
Egerszegi járás.

Besenyőn egy dombocskán mintaszerű kápolna áll, melynél egyszerűbbet és mégis egészen sztilszerűt alig lehet gondolni. Bár ezeket vennék némi, talán szükséges változtatással előképül vidéki építőink; így legalább nem lepnék el hazánkat oly izléstelen, semmi jelleggel nem bíró eszményképeikkel! — A besenyői imolácska egyenes záradéku, falai 2'-nyinál valamivel vastagabbak, szentélye 1° 3' □-ben, donga boltozatos; a diadalívnek belső világa 1° 2'; a hajó 2° 3' □-ben. Támnak semmi nyoma, ablaknak sem az északi oldalon; a szentély keleti ablakocskája be van rakva, de a déli kerekívű. A hajó déli oldalán kapuzat és fölötte három egyenlő távolságnyi keskeny ablak van. A nyugati fal elé egy kis előcsarnok van építve.

A szentély keleti falazata szalagok által van elevenítve. A talapzat itt is vaskosságot tüntet fel.

E csinoska egyház rajzát Hencz barátom készítette.

A templomka, mely hajdan temető közepén állott, mostan kerítés nélkül van, mivel ezt, mint a tojásdad nyomok mutatják, felásták.

Esztergomi főegyházmegye.
Védnök a prépostság.

Bozók.

Hontmegye.
Bozóki járás.

*Bozók*on, a hajdani hatalmas, szent István királyról czimzett prémontrei prépostság székhelyén, még áll a régi erődtetés, melyek egyes részében még a *románkoru* ablakok és lőrések meg vannak tartva. A várrá alakított prépostság négyszögletes, emeletes épület, mindegyik oldalának falai 45° hosszúak egy-egy toronynyal és sánczaival; némely részé-

ben mai napon is laknak, mások magtárukul szolgálnak. A négyszögudvar közepén áll a kápolna, de ennek négyszögű tornya közel van az összeomláshoz. *

Történeti adatait l. Czinár Monast. II. 7. — Rupp Mo. H. Tört. I. 130. — Magyar Sion IV. 829.

Szombathelyi egyházmegye
és kerület.

Bucsu.

Vasmegye.
Kőszegi járás.

Bucsu (Wucsing); a doszmáti plébániához tartozó kisebb egyház, kerek szentély-záradékkal, csúcsos ablakokkal; a négyszögű fülkéből állott szentségház be van falazva, északi oldalon nincsenek ablakok. A déli ablakok és a boltozat ujak; de még más új részletei is vannak; a talapzat egészen hiányzik. A torony homlokzatán kerek és csúcsos nyílásokkal bír; kősisakja nyolczlapú. — A sárgaréz oltárgyertyatartók igen egyszerűek, román-izlésűek; a sekrestye csengettyűje a nógrádmegyeiekre emlékeztet, tartója tekeredett vashuzalból ékesen van elkészítve.

Fejér egyházmegye.
Bicske főkegyháza.

Csabdi.

Fejérmegye.
Bicskei járás.

Csabdi, a falu fölötti dombon, melyet egy mély kerekded árok körülvesz, temető van; ebben áll a *románkoru* ikerablaku torony, melynek homlokzata 13' 6", délre 11' 8"-nyi a fala; meg van a toronynak fogdisz párkányzata és kőből épült kőfödele. A templomnak nyomai csak az árkokban maradtak fenn, és a fenálló torony mögött 5 ölnyre nyúlnak kelet felé. A torony alatt a hajóba vezető ajtó kerekívű, ivezetét a lapos, réteges kövek képezik. Téglát ezen építményen nem vettem észre; hanem likas csigamész-követ. Az ikerablakok mind a négy oldal felé állnak. A nyugati kisebbnek, mely az ikerablak alatt van alkalmazva, egy keleti felelt meg, talán a templom födele alá vezető. — A torony szögletei a magasban kirugó állpillérek által vannak megerősítve, és ezáltal távozva is. A templom régi harangjait valószínűleg a töröktől való félelemből, a monda szerint, kutba eresztették. — A középhajó hosszabb, a déli, toronymögötti hajónál, és hogy e templom három hajójú volt, bizonyítja az is, mert a nép *két toronyról* regél. Ezen a maiaktól elűtő építményt, mint a nép szájában élő *«török hagyományt»* az ötvenes években bontották le!

Esztergomi főegyházmegye.
Vadkerti esperesség.

Csalomia.

Hontmegye.
Bozóki járás.

Csalomán román templom. Ezt mint igen elhanyagolt állapotú őseépítményt többször hallottam ifj. Kubinyi Ferencztől említettetni; újabb időben bizonyosan meg lesz ujitva, minthogy a mostani bibornok-érsek azt meg se tűrné, hogy a kormánya alatt álló főmegyében ily érdekes régiség rommá váljék. — Mivel más mint a főmegye építésze, Lippert ur nem

* Erről *Fényes* Mo. M. Állap. II. 149. l. csak ezt mondja: *Bozók* (Bzowik). Van egy régi vára, mely jó karban lévén, laknak is benne jelenleg.

lehet a helyreállítással megbizva, biztos reményünk van, hogy hazánk ismét egy stílszerű ókori építménynyel fog gyarapodni.

Veszprémi egyházmegye.
Kanisai esperesség.

Csatár.

Szalamegye.
Kapornaki járás.

Csatár. E helyen a XII-ik század negyedik tizedében *benczések* számára lett apátság alapítva, melyet eredetileg Sz. Péter tiszteletére szentelték fel, most pedig a b. szűz fogantatásának van ajánlva (l. Czinár Monaster. I. 237. l.). — A mohácsi vész után az Erdődy grófokra ment át az apátság adományozási joga, az egyház kegyuraságát pedig az időszerinti valóságos apát birja. A templom, mely eredetileg a XIV-ik századba tehető, a kerek apsis felé mind a két oldalon hozzáépített aránytalan toldalékok által alakjából egészen kihozatott. Szentély helyett 2 2'-nyi átmérőjű apsissal bir, melynek csak déli irányban van egy keskeny ablakja. A diadalív 2° 1'-nyi nyílású; fala elé egy-egy oszlop van alkalmazva. A hajó hossza 6°, szélessége 3° 1'. A nyugati homlokzat elé épített 3½'-nyi falakkal biró torony alul délre lőréssel, felül kerekívű ablakokkal bir; sisakja régiesen nyolcszögű, mintaszerű. A hajó északi oldalán nincsen ablak; de a 2° 3' hosszú, 3° széles északi toldalék, és 3° 1' hosszú, és 3° 4' széles déli kápolna több ablakkal birnak. Támnak semmi nyoma; de igen érdekesek a szentély apsisán előforduló falszalagok, vánkös- és bottagból álló talapzatukkal, és a mintatéglákból csinosan összeállított kerekívű párkányzatukkal. A rajzot *Hencz Antal* építész, utitársam, készítette.

Az apátság történetét l. Czinár Monasteriologia I. 237. l.

Fényes szerint: M. O. mostani Állap. I. 506. l. «itt egy régi klastrom omladéka lennének?» — Nekem a hely színén, ámbár erről kérdezősködtem, mit sem tudtak mondani; meg lehet, hogy csak újabb időben lerombolták.

Csatáron erődített monostor lehetett, mert a *várárok* jelenleg is 12° széles és 3°-nyi mélységgel bir. Észak-nyugatnak a templomtól van egy négyszögű sík, *vársűrűnek* hívják; kelet, dél és nyugatról mély árok keríti, oldalai 20 ölhyiek; itt néhány téglatöredéknél egyebet nem találtam. Területe, valamint oldalai jelenleg (1863-ban) fel vannak szántva, vagy pedig sűrűség borítja.

Veszprémi egyházmegye.
Nagy-Vázsony fiókja.

Nagy-Csepeli puszta.

Veszprémmegye és járás.

Nagy-Csepeli pusztán, mely a *Nözsir*-nek nevezett mezőségen fekszik, Nagy-Vázsony mellett, a régi parochiának templomromjai még fenállanak; a körülötte levő sok gödör, régi pinczék helyei, az utcák irányát jelzik. A templomrom keletelt, záradéka egyenes; a hajó északi oldalán a szentély felé eső négyszög a sekrestye maradéka. Áll még az ormos nyugati fal lőrészidomu hasadékkal, a déli falon még az ablak és ajtó helyei láthatók; de még az északi falon is egy-egy ablak nyomait találtam.

Szombathelyi egyházmegye.
Alsó-Lendvai kerületben.

Csesztregli.

Szalamegye.
Lövéi járás.

Csesztregli a torony románkorú, kettős ablakkal; de a középetti oszlopocskai hiányával és lőlyukforma hasadékokkal. A kapu csucsíves, tagozatos; de a kartól való bejárása a toronyba körívű.

Az egész téglapitvány, és $10\frac{1}{2}$ " , 6" , 3" és $10\frac{1}{2}$ " , 5" és $1\frac{1}{2}$ " méretű vályutéglaiból áll. A talpalfalak két sor téglával vannak födve.

Pusztá-Apátin, mely a csesztregli plébániához tartozik, *Pórszombaton* túl északra, csak néhány ház van — egyházzomról mit sem tudnak.

Veszprémi egyházmegye.
Gyulakeszi főkegyháza.

Csobáncz.

Szalamegye.
Tapolczai járás.

Csobáncz. A hegy oldalán a régi falu feküdt, a mai napon már romba dült templomával; a lakók a diszélyi lapályba vonultak és így *Csobáncz* város* jelenleg mintegy 10 házikóban alig számlál félszáz lakót, kik a gyulakeszi-i plébániához, és Eszterházy herceg uradalomához tartoznak. A régiek említik, hogy apáik még a bucsuk alkalmával a templomhoz a kalmárok szekereit felvontatták; mert a kocsitú éppen nem járható.

A szőlők közt fekvő régi templomka keletelt; északi oldalán nincsenek ablakai, az egész hossza 32', szélessége 20'. Falai $2\frac{1}{2}$ '-nyiak, köröskörül talpazattal birnak. A kerek apszison van két ablak, egyik kelet, a másik észak felé; e mellett egy kis fülkét, szentség-házat, észlelünk. A szentély bolthajtása nagyrészt bedült, magassága 2°-hez közelíthet.

A szentélyt a hajótól 3·5'-nyi fal választja el, t. i. diadalív; de ennek falai támaszként három lábnyi szélességgel 4'-nyira kirúgnak. A főkapu és az ablakok körívesek; a falak alul somlából rakattak, az ormozat pedig mészkőből áll, meglehet, hogy más korból való. Az oldalakat faragott kövek szegik be; ezek közt egy az é.-ny. sarkon, mintegy 1·5 ölnyi magasságban szelteszélű vörös mész- vagy homokkőre mutat.

Ötszáz lépésnyire a romtól egy régi művészet nélküli oszlop áll mint omladék; három képfülkéje ma üres.

Veszprémi egyházmegye.
Paláznaki plébánia.

Csopak.

Szalamegye.
Tapolczai járás.

A *csopaki* kicsi templom, hajdana rom. katolikus parochia, sz. István királynak van szentelve; keletelt, szentélye egyenes záradéku, de tornya a szentély keleti oldalához van építve, míg a sekrestye az északi oldalon áll. A bejárás itt nyugatról van alkalmazva, csucsíves, 4' 8" széles, 7' magas; anyaga vörös homokkő.

Szapoknak írva a tihanyi apátság birtokai közt már 1266-ban felemlítették iv. Kelemen pápa bullájában (l. Czinár Monast. i. 167. l. 2. oszlop. 27. sz. a.).

* Bél Mátyásnál oppidum splendidum-képen van felemlítve,

Győri egyházmegye.
Szanyi kerület.

Csorna.

Sopronmegye.
Rábaközi Alsó-Járás.

Csornán az ősrégi prépostság műemlékeiből egyéb nem maradt fenn, mint egy 2' széles, és 3' 3" magas, felül kerekített kőlap, melynek domborműve valószínűleg a prépostság eredeti építményéből maradt fenn, és talán az egyház védszentjét (?) ábrázolja. Az alak dicsfényes, ruházata, mely lábáig ér, az övön alúl egyenközü redőkbe van szedve. A fölül szintén kevésbé kerekített szárnyak a vállakon alig érnek fölebb, és majdnem a lábakig csüngnek. Jobb kezében kissé ferdén mintegy írástekerceset tart (talán az alapítási okmány? de a sárkánydöfő lándzsa darabja is lehetne), balja tenyerét kissé előre tartva, mintegy óvást akar jelenteni? — Lehet, hogy sz. Mihály vagy tán sz. János evangélista jelvénye? A kő az új prépostsági templom falában található.

Lerajzolta 1862-ban Bergh Károly építész-mérnök úr.

Szombathelyi egyházmegye.
Sz.-Eleki kerületben.

Czahling.

Vasmegye.
Német-Ujvári járás.

Czahling, egy Királyfalvához tartozó, nagyobbbrészt evangélikusokból álló község, melyben mintegy 300 katolikus a lakók egyharmadát teszi. A keletelt kerek szentélyű templom a falun kívül, dombon fekszik, de a körülötte terjedő magasb sarkert halmairól a vizek lefolyván, az erős épületet egészen nyirkossá teszik, miért is elhagyatására gondolnak, holott kellő gond és kiszáritás után még több századig eltarthatna.

Az egész elég erős tégláépítmény, diszül a párkányzat félszegen rakott téglából készült fogazattal bir. A nyugati oldalon van a roppant vastag falu, lábazon álló torony fogdiszszal és ikerablakokkal. A szögletek festettek, mintha faragott kőből készültek volna. A délnyugati falon még sz. Kristóf képe tűnik fel.

Az ablakok közt a szentély keleti, kerekívű ablaka be van rakva; a délfelé néző keskeny, románkoru; az északi falon levő, valamint a többiek is újabbak. Meg van még a szentélyben a négyszögletű fülke, a szentségház, csinos vasrácsozattal, melyet rózsák ékesítenek. A sekrestye, mely a déli oldalon fekszik, újabb lehet, ajtajának szögletei köríven leszelvek. Faltalapzat csak a nyugati és a déli oldalakon látható. A bejárás a torony lábadata alatt van, és kerekívű, kőből faragott, román ízlésű tagozattal. Feltűnt a torony délkeleti lábán, a déli oldalon levő fülke, melynek, mivel kívülről alkalmaztatott, rendeltetését épen nem tudtam magyarázni.

E templom fentartása, mivel csak a gondozástól függ, könnyen lehetséges; méreteit, mivel már nagyon beesteledett, nem vehettem.

Pécsi egyházmegye.
Nádasdi esperesség.
Védnök a bonyhádi Perczel család.

Czikó.

Tolnamegye.
Völgyesi járás.

Bonyhádtól délre fekszik *Czikó* helység. Tolnának ezen oldalon utolsó faluja. A falu előtt egy kiterjedt régi posványosság szélén a dombon egy hajdani nagyobb szerű tégláépítmény romjai maradtak fenn, melyekben a szaktudós azonnal egy czisztercei rendű

régi kolostori egyházra reáismer. A szentély egyenes záradéku, és keletről kívülről 22' széles. Semmi támfala nincsen, de az oldalhajók felé a déli és északi falak lépcsőzetesen kirúgnak és a keleti szentély záradéktól számítva, 3' 5"-nyi vastagsággal, 12' 2"-nyira nyúlnak és a szentélyt 15'-nyira szoritják össze, majd 2' 9"-nyi falvastagsággal 2' 5"-ra és a diadalívénél 1 lábnyira nyomulnak a hajó felé, ez által csak 1' 9" falvastagságot hagyván fel, úgy, hogy a nyomott íví diadalíven kívül, a záradék felé még két kerekívű bolt marad fenn. A szentély keleti ablaka, valamint a déli is, kerekívű sugarasan rakott téglák által van körítve. A hajó 1½"-nyi mellékhajó szélességgel, melyhez még a szentélyfal vastagsága is számítandó belül 7° széles, 10° még kipuhatható hosszúsággal. A déli oldalon még a régi zárdának porhanya észrevehető, és a szentély aránylagos hossza és sajátságos szélekedése a középhajó felé eléggé bizonyítja be azt is, hogy a templom hajdan szerzetes kolostorhoz tartozott, és pedig egyenes záradéka miatt a szigorú rendszabályok befolyása alatt álló cziszterciatáké volt, minthogy a régiebb benézések rendszeren kerekzáradékkal építették templomaikat. A diadalív fölötti tűzfal az iv csúcsánál négyszögű nyílással bír, mely által a magas középhajó tetejétől a szentély tetejére lehetett jutni, e fölött egyenlő karu kereszt-nyílás van, és ez három négyszögű, három szögben rendezett szelelőlyukkal van ellátva. A négyszögű, mert legegyszerűbb pillérsorokkal összekötő kerekívek kezdetei még a szentélyfal nyugati sarkain láthatók.

A falak külsejét nézve igen szabályos téglaeépítménynek kell ezt jelzenünk, a téglák 12"—7½"—2" 4"; és 11½"—6"—2"-nyiak, a köztük levő kőragasz 1½"—1"-nyi. Ennek jósága lehet oka annak, hogy míg a nagy templom többi részét lebontották és széthordák, míg a szögletek faragott köveit kiszedték, a szentély mégis majd egészben megmaradt, és főleg szombatokon, a bold. szűz tiszteletére összejövő hívek nagy számmal itt ajátoskodnak, szent képekkel és koszorúkkal falait beaggatják, és így a majd 8 száz éves Máriacultust eredeti helyén felfrissítik.

A szentélyzáradék keletről tekintve ormozatában valódi remekje az egyszerű téglatagazatnak. A háromszög alaku zárfalormot kerekpárkány választja el az egyszerű alsó falazattól; következik kettős fogdisz, e fölött pedig 15 vakfülke, melyek orgonasípok modorában jobbra-balra hetével rövidülnek, és részint fogdiszszel és lemeztaggal a háromszögöt zárják.

A falak talapja terméskő, mely a római kalászos kőrakáshoz hasonlít.

Emyi az archaeologiai szempontból. Rajzát a szentély belsejének adá a »Vasárnapi Ujság« 1864-ik év 129. lapján.

Ezen régi, sőt Magyarországon legrégibb cziszterci rendű apátságának történelme igen zavart, sőt eltekintve az archaeologiai érvektől, igen sokan azt hitték, hogy ezen templom nem a *czikadori apátság* hagyománya, sőt hogy ez egészen másutt létezett.

Thuróczi után indulva, a különben elég óvatos és megbízható Koller: *Prolegomena in historiam Episcopatus Quinque ecclesiarum* 91. l. ezt mondja ott, hol a cziszterci rendű pécsmegyei apátságokról szól: Chron. P. IV. C. XXXII. Memorat Monasterium de Czykador quem locum vulgus Zek appellare solet. Bongarsius kiadásában *Callimachus* L. II. 315. lapon «eundem locum *Batta* appellat. Opinor quoniam in Batta Monasterium fuit Ordinis S. Benedicti, alterum, quod Cisterciensium fuit, ad Bataszék esse referendum».

Czikadornak az ősidőkben változó írásmódja, melynélfogva azt: Sekudwor, De-ciquorum, de Stekedor, de Siccodoro, Chykador-nak stb. irták, és hogy a mai *Czikó*-nak

hajdani valószínű írásától egészen eltekintve, azt Zek-kel, Zeck-kel ugyanazonosnak lenni állítják és eltekintve a mai két baranyamegyei Széktől, Callimachust követvén, ki Czykodort és Battát egynek lenni vél; továbbá Koller jegyzékét szentírásnak vevén, olyan zavart idéztek elé egyházi történétiróink, miszerint a bizonyos Czíkó melletti apátságot egészen ignorálják, a székit pedig Bataszékre teszik át, mi mind a kettő semmiképen sem helyeselhető.

Hogy *Czíkó* mellett, azon a helyen, hol a templomrom áll, és a domb a posvány felé nyugatra nyúlik, apátság és pedig ciszterci rendű apátság állott, kétségbe nem vonható, akármit mondjon Koller, és az ő véleményét elfogadó *Haas*, I. Danielik Emlékkönyv II. kötet I. *Duna-Földvár*, 349. l. és *Bátaszék* (VII. fejez. 377. l.), ki Fuxhoffer helyes véleményét, épen nem döntő érvekkel megingatni kísértvén, Czinár Mórt, *Monasteriologiájának* II. könyve 89-dik lapján óhajtható véleménye szerint magával ragadta, és a czikádori apátságot Bataszékre helyezte.

Hogy a baranyamegyei *Szék* helységben hajdan kolostor állott, és hogy ezen Klimó püspök *visitatio canoniciájában* említett templom »amplitudine est vetustate structurae, quamvis in tertialitate diruta, inter parochiales huiusce dioecesis ecclesias facile prima, e *firmitate lapide*, e caemento solide extructa. Binae huius templi ianuac e scisso lapide diversis ciradis ad normam antiqui laboris (uti et fenestrae) exstructae non postremam antiqui templi, magnificentiam testantur». (L. i. h. 377. l.) Ime ezen leírásból eléggé ráismerünk egy diszes, nagyszerű benzés apátsági templomra, melyet Czinár is elfogad, (i. h. 260. l.) csak azért, mivel Bataszéken két ily nagy kolostort, milyen a czikádori és zéki, bár ciszterci- és benzerendűek, sokal; elfogadja Rupp is, — M. O. Helyrajzi Története I. 383. l. — bár védszentje és alapítója egészen ismeretlen. Sajnálom, hogy *Széken* meg nem fordultam. *Csajághi* lelkész urtól hallám ugyan, hogy ott többé a régiségnek semmi nyoma nincsen; de hát ha az archaeologikus szem mégis valamit látna, mit a laikus szeme épen észre nem vesz!

Szerepel ezen bonyolódott, zavart ügyben, még *Bátta*, hol minden kétségen felül benzés apátság volt, bár nyoma mai napon csak a *puszta helyben* fennmaradt; és így végre kikerült e valóban létezett *zéki* és *battai* benzés apátságok összehúzásából a *bátaszéki* alias *czykádori* ciszterci rendű apátság, egyedül azért, mivel van *Bátaszék* nevű helység, mert az történetesen a *battai* benzés apátsági birtokok főhelyévé lett, és mert ottan, mint mondják, sok rommaradvány létezik a sások közt. Én ezek után hiában kérdezősködtem; de ha lettek volna is, vagy vannak jelenleg Bátaszéken régi romok, még meg kellene azokat vizsgálni, és el nem ítélni Fuxhoffert azért, hogy *Bátaszéket** a battai apátság vagy inkább a *battai apátok* székének, különös lakhelyének vagy szállóhelyének, mint ez gyakran előfordult, lenni állította (*Haas* i. h. 380. l.), mert bizonyos, hogy a *battai* apátságról sokat tudnak, a *bátaszékiről* semmit, és miután a *czikádorit* a Czíkó melletti dombon constaltuk, azt Bataszékre áttenni semmi ok nincsen.**

* Erre nézve még mindig döntő lenne az: vajjon mikor keletkezett ezen név *Bátaszék*? régibb-e vagy csak újabb korszakban kezdett-e használatni, minek bebizonyítása által ez az egész föltevés magától összedőlne.

** Téves és tévedést okozó az, hogy Fuxhoffer «*Monasteriologiája*» I. 148. l. a battai apátságot a Sárviznek a Dunába való folyásához teszi, «*loco depresso et rudera quaeprim adhuc videntur ibidem caricetis immersa*», mely mellett *Batta* helység emelkedett; majd *Bátaszéket* említi «*in praealti montis latere*; és alább épen három

Igy talán elég röviden, és elég világosan fejtegettük volna a czikádori apátság, egy ártatlan jegyzésből és hangtévedésből eredt 70 éves bonyodalmát.

M. . G. . urnak a «Vasárnapi Ujságban» levő czikkére csak azt jegyezzük meg, hogy Czikadort 1142-ben II. Géza király alatt, de bizonytalan kik, alapították; s így alapítását nem sz. István királynak köszönheti, sem építési modorát a x. vagy xi-dik századba tenni nem lehet. (l. Vas. Ujs. i. h.)

A monostor nevezetesebb eseményeit okmányokból híven összeállította *Rupp Jakob* i. m. 382. és kk. II. Alapítása 1142-re csik; 1196-ben a convent jön elő. Fejér cod. dipl. II. 303. 1212-ben különféle nevek alatt említik, — 1231. az apát Bánfi Lukács élete megvizsgálásával bizatik meg; — 1236. pedig Kálmánhoz IV. Béla király öccséhez küldetik IX. Gergely pápa által. — 1343. és 1353-ban *Tamás* az apát; l. Zichy Codex II. 501. l. — 1367-ben Endre apát az apátságtól lett megfosztva; de 1373-ban ismét *Endre* apátot említ Cod. Zichy. III. 487., 488. l. — 1426., 1429. *Imrét* említ mint apátot; — 1440-ban Debrentei Tamást, ki sz.-mártoni kormányzó is volt. — 1450. ismét Imre jön elő — vajjon ugyanaz-e az előbbivel?

Már Bonyhádön hallám, hogy *Czikon*, vagyis Czikadoron egy torony áll, azonban ez alatt valószínűleg a régi apátsági templom szentélyének falát értették.

Fényes ezt írja M. O. M. Áll. I. 322.: Közel Bonyhádhoz láthatni egy gothus (?) izlésre épült templom maradványát, melyről a közvélemény azt tartja, hogy az a ezisztereziták *Czikadornak* neveztetett apátúrsága volt. A klastromnak már csak talpkövei látszanak, de a templom hátulsó része, s a sanctuarium meglehetősen épségben állnak fenn.

Irodalom: L. «Vasárnapi Ujs.» 1864. 129. l., a hol Myskovszky Győzőtől a rajz is megvan; és Archaeol. közlemények IX. II. 57, a szöveg Höke-Myskovszkytól.

Veszprémi egyházmegye.
Csicsói plébánia.

Felső-Dörgicse.

Szalamegye.
Tapolczai járás.

Felső-Dörgicsén még állanak a régi románkoru templom tető nélküli falai. A templom egyenes záradéku, 3° széles, 8° hosszú; mint a pécselyi, kettős diadalívvel bir, valószínűleg későbbben nagyobbított. Mind a két orna még fenáll, a keletin kerek, a nyugatin egyenkaru keresztforma alakja van. Szögletein faragott kövek vannak, a többi terméskő. A déli ajtóban, mely egyenes szemöldű, még állanak az oszlopok fejeikkel; de keresztbe egy római kővan téve, mely pajzsra (?) támaszkodó Minervát (?) ábrázol, baljában ez lándzsát tart. Egyébiránt rajzom szerint a Minerva jobbjánál a kigyót is lehet sejdíteni.

Volt-e itten valaha a benczéseknek *grangiójuk*, mint helyben hallám, meg nem tudhattam.

Veszprémi egyházmegye.
Vitai plébánia.

Balaton-Ederics.

Szalamegye.
Szántói járás.

Balaton-Ederics. Ezen közel nyolczadfél-század lakót számláló helység temploma keresztelő sz. Jánosnak van ajánlva és régisége mellett, mely miatt a xiv-dik század elejébe

apátsági épületet tesz fel, egyiket a hegyen (Bátta), a másikat a síkon, *Báttha* helység mellett, a harmadik pedig *Bátaszéken* lett volna, bár erről való említésre épen nem emlékszem.

helyeztethetjük, még azon sajátssággal is bír, hogy hosszahajója elé egy csarnok van építve, melyen a torony áll. A templom keletelt, záradéka egyenes, észak felé nincsenek ablakai; támai is későbbiek, nem szervesek és nagyon kirugók. A szentély hossza 2^0 , szélessége $1^0 4'$; az evangéliumi oldalon szentségfülke van; keleti ablaka keskeny, kerek; a déli oldalon álló, nagyobb lóhereidomu mérművel. Diadalív e templomnak nincsen, a hajó hossza $4^0 3'$, szélessége $3^0 2'$, a zenekar boltozatos, két igen vastag pilléren nyugszik. Déli oldalán két nagyobb, a karnál levőknél keskenyebb ablakkal van áttörve; északon a szentély felé van $2^0 2'$ hosszú, $1^0 4'$ széles sekrestyéje; kelet felé régi, egyenes szemöldü ablakkal, és a hajóba, valamint az utcára vezető ajtóval. Az előcsarnok hossza $1^0 1'$, a hajóval egyenlő szélességű; a kapuzat elé még egy nyílt kő-előház van építve. A torony zömök, nyolekszögű sisakkal; az egész erős építmény falai $3-3\frac{1}{2}'$ -nyiak. A templom körül sok falalap látható, mintha itten hajdan kolostor vagy papilak állott volna. E régiség rajzát *Hencz Antal* ur készítette.

Veszprémi egyházmegye.
Keszthelyi esperesség.

Egregy.

Szalamegye.
Szántói járás.

Egregy. Alig ismerek kisebb falusi templomot, illetőleg kápolnát, mely reám oly kellemes benyomást gyakorlott volna, mint az *egregyi* imola. Sümegről Keszthely felé utazván, 1861. szept. 23-án véletlenül nyugatra néztem távesővemmel, midőn messziről a toronyka ikres és hármass ablakait fölfedeztem és *Bergh Károly* társammal azonnal a kisedel faluba, *Páthok* fiókjába áthajtottunk. A templomka a falun kívül áll elszigetelve, miért is a haranglábot vevén iránytűtül, a harangozónál a kulcsot kerestük.

A kik kápolnákat akarnak építeni, stilszerűeket és a költségtől tartanak, mintha t. i. a román vagy góth imola a mai jellegtelen quodlibetes építményeknél többre kerülnének, vegyék ezen XIII. századbéli egyházacsakát előképül, hogy ezen elhagyott modort újra fölélesszék.

A mai napon sz. Magdolna tiszteletének szentelt imola, melyhez másfélszáz katolikus tartozik, keletelt; külső hossza $5^0 5'$, falai $2'$ -nyiak, a toronynál $2^0 5'$. Az egyenes záradéku szentély b.hossza $1^0 2'$, szélessége $1^0 4'$; a kerek diadalív b.világossága $1^0 2'$; a hajó hossza $2^0 1'$, szél. 2^0 ; a torony alja $5\Box'$. A templom 1731-ben és 1860-ban lett megújítva, azonban oly kevés változással, hogy eredetiségéből alig vesztett valamit. A szentély keleti ablaka belül be van rakva, kívül fülke formán maradt meg. A boltozat köríves, de a keleti fal szögleteiben álló oszlopokon nem nyugszik. A déli ablakok a szentélyen, és a hajóban kerek vagy lapos szemöldüek, kívülről szögletre rakott táblákat tüntetnek fel, a nyugati falhoz közel volt a régi oldalbejárásul szolgáló kerek ajtó, ez mostan be van rakva. A hajó északi oldalán nincsenek ablakok, ezeket pótolják a szabályosan alkalmazott fülkék, a torony alja keresztboltozatos, és három lépcsővel alacsonyabb a kapuzatnál. A templomnak kívülről semmi támpája. Legdiszesb része a torony. Az emeletben nyugaton egy lőrés vagy on, e fölött kettős fogdiszoron felül kettős ablakok jönnek, vékony oszlopok, szépen stilizált fejezetekkel és vállkövekkel, a csúcsív helyett háromszög nyílásuak. A második emeletben egyszerű fogdiszor fölött hármass ablakok vannak, majd az ismételt fogdisz fölött ormozat van alkalmazva kettős ablakokkal és a nyolekszögbe átmenő csinos sisakkal. Az oszlopfők

kacsaringókkal, növénygumókkal és levelekkel; tetőzetes pikkelyekkel vannak diszesítve! A hivek mai napon is e templom körül temetkeznek.

A csinos rajzot *Bergh Károly* mérnöknek köszönöm.

Veszprémi egyházmegye.
Kövágó-örsi plébánia.

Fülöpi.

Szalamegye.
Tapolezai járás.

A boráról hírneves *Fülöpi* pusztának, mely az 1266-diki bullában *Villa Philepp* név alatt jön elő, (l. Czinár Monaster. I. 167.) templomromja egy kissé emelkedő szigeten állott, melynek környéke mai napon rétséggé változott. A régi egyházát a XIII-dik század végére teltjük, mert erről nemcsak alakja, hanem vörös márványból diszesen faragott kerekívű, sok taguzatu kapuzata is tanuskodik. Valóban bámulatos, hogy ezt a romban érintetlenül hagyták, minthogy a vidék lakói legelőször is az omladékokból az ablakok és ajtók faragott tagozatait kifeszítik.

A keletelt romnak egyenes záradéku szentélye 9' 4" hosszú, a hajó hossza 29', szélessége 19'; a diadalívnél a szélesség 8·5', a falaknak 2' 5"—3' vastagsága mellett. Északi oldalon a fal 1°-nyire ugrik ki, és így a szentély nem áll a templom tengelyéhez egyenoldalulag, hanem mivel itten fülke támadt keletre irányzott ablakkal, e helyen bizonyosan egy mellékoltár állott, melynek oldalt egy fülke és egy északra irányzott ablakocská felelt meg. A toronynak vagy pilléreknek semmi nyoma, a hajdani sekrestye alkalmasint délre állhatott a szentélytől. Az ablakok kereszt, lőrés és kerekívű részalakban jönnek elő. A falak szögletei faragott kőből valók, a többi terméskő, verhenyes vakolattal.

A nyugati, még mai napon is ép, ormozaton a kapu fölött egy nagyobb, e fölött egy kisebb egyenes szemöldü ablak látszik. A falak, kivéven a szentély keleti és déli falát, valamint az e mellé eső sekrestye falait, kisebb-nagyobb magasságban még fennvannak.

Ma itten rév vagyon a Balatonon mintegy 100 lakóval.

A rajzokat *Bergh Károly* készítette; némelyeket jegyzőkönyvemből jegyezgettem.

Rosnyói egyházmegye.
Gácsai esperesség.

Gácsfalu.

Nógrád vármegye.
Losonezi járás.

Már Mocsáry Antal Ns, Nógrád vármegyének... Esmertetése című, 1826-ben kijött munkájának I. kötetének 104. lapján ezen falu templomát XII-dik századtól fogva fenállónak mondja, és ennek bebizonyítására «a kőfaragás, és a régi izlés módját» hozza fel, mely »az egész alkotmányából kitetszik».

Ha a századat e helytörténetíró épen el nem találta, mégis bizonyos, hogy ezen egyház a XIV-dik közepe felé épülhetett, és későbbben némely részeiben át is idomíttatott. Már az irány is eltér mintegy 24 fokkal a valódi kelettől, mi egyébiránt más régi egyházaknál is előfordul. A templomnak szélessége mint magassága 30', a szentély hossza 26', a hajóé 55' tesz. Eredetileg a falak részben románkoruak, miről a kerekívű ablakok tanuskodnak, melyek a hajóban és a nyugati falon fennmaradtak. E tájon eredetileg a *karzat* is állt, és ennek boltvánkossai még most is megláthatók a nyugati, déli és északi falakon, valamint a déli és északi falakon az ívezetnek kövei a csucsáig megláthatók. E korban,

szokás szerint, a templom hajója famennyezettel volt ellátva, és ezen a régiek szerint, bár talán későbbi korszakból valók, a bold. szűz képei voltak láthatók.

A szentély két boltosztálylyal bir, melyeknek keletiebb hevederíve a záradéknak zárkövével van összekötve. A falakat erősítő oszlopok minden tagozás nélküliek, vagyis talapzataik és fejeik hiányzanak, és ez nemcsak a szentélyben, de a hajóban is fordul elő. Maga a szentély a hajónál két lépesővel magasabb; a diadalíven az egyszerű lapok, mely alatt horonytagok vannak, teszik a párkányzatot. A hevederek, különben az oszlopokba egyszerűen mennek át, vagyis tagozás nélkül végződnek és ezek mellett keretképen ismét egyszerű félkörtealaku tagozatot képeznek.

Az evangelium oldalán a szentségház látható, mely 14'' széles és 28'' magas, csúcs íves lóheridommal végződik. A sekrestye bejárása 27'' széles, 5' 9'' magas; tagozatán a körteidomu, leszelt lóherívet látjuk; az epistola oldalán pedig a papi ülés kettős tagozatu, ennek belső világossága 4', 5' 2'' magasság mellett.

A szentély északi falán van egy 6' hosszú, 18'' magas kő, mely a közepén túl, függélyes irányban el van törve. Rendetlen nagyságu és a vonalak irányától eltérő betűi 3—4''-nyiak. Alakjukat elég hiven adja Mocsáry idézett munkájának 104-dik lapjához mellékelt táblán.

ANNO . dñi . mº . CCC . L . m	{	AGR . TO
MAS . FILI . TOE . FI		II DIOS . DE
Gñe . TOMAI . ha'C SSTRV		I . INCCEP ECCE?; vagy is:

Anno. Domini. M.CCC.Lo. Magister Thomas. filius. Thomae. filii. Dionysii. De. Genere. Tomai. haec. strui. inceptit. ecclesia.

Érdekesek a régibb zárkövek, melyek közt az egyikén, a háromszögű, kissé hajló oldalon az ágaskodó griff van feltüntetve, míg a másikon, egy fekvő pajzsban a griff állván előlábai közt csíkos zászlót tart. E pajzsot a tornasisak földi lebbentyűvel, tetején pedig a griff karmaival fenyegeti az ellenséget.

Hogy ezen griff valóban a *Tomaj*-nemzet czimere, kitűnik azon sarkó rajzából, melyet szalai utam alkalmával *Lesencze-Tomajon* (Szalamegye szántói járásában), a kath. templomban vázoltam. A kőlapon díszes keretben látni a dülő, hullámos oldalú paizsot, melyben a fenyegető karmu griff emelkedik; a gömbölyű zárt sisak fölött, melynek lebbentyűi elül-hátul fityegnek, áll a nyolcsugaru csillag, ennek közepén, egy közben Magyarország kettős keresztje díszlik.

E kövön, három oldalon következő felirást találtam:

(h)ic . est . sepultura . nobilis . viri . pal....
 (ic)icobi . de . toman . de .
 geñe . toman . q . obñt . ano . dñi . m . cccc.

A hajó a csúcsos ívezet által három boltra van osztva, melyek közt a román izlésű ablakok egyetlen távolban, de nem közéjük állanak; különben a boltok tagozata hálós, az oszlopok pedig nem olyan módon hengeresek, mint a szentélyben állók, hanem a

8-szögből készültek, és ezeken a hevederek majd közvetlenül, majd homoruan leszelve, végződnek.

Daczára annak, hogy az arabs számokkal sokat vesződtem, mégis bajosan sikerült azon jegyeket megmagyaráznom, melyek e templom boltozatán láthatók. Az egyik, mint Mocsáry mondja: «a sanctuarium boltozatján egy kerek kövön vagyon; ezt 1350-nek olvassa. Bajos ezen, a diadalíven álló és az említett réztáblának jobbján (a 104. lapnál) alul rajzolt számon eligazodni; de ha nálunk a xiv-dik század első tizedeiben az arabs számokat műemlékeken használták, mint p. o. a hajniki harangon levő számot 1313-nak tartják; akkor ezt: 1312. A. vagyis 1312. Anno-nak tartom, bár ha a harmadik jegyet, lekanyarított bajusznak tekintjük, a nagyon is változatos 5-tös miatt, 1357-nek is lehetne magyarázni; ellenben tükörképileg és ellenkező nézpontból véve: 1515. v-t tehetne. — Hasonló baj van azon számjegyekkel, melyek a hajó első zárkövén egy hullámzatos oldalú, homor homloku és két szélén leszelt paizsban jönnek elő, (l. Mocsáry i. m. 104. lapnál levő kőrajzának bal oldalán); mert ezt nem lehet előbbinek, mint a xvi-dik századbelinek tartani. Ha e számot a paizslapnak aljától nézzük, és a számokat valami kontár által faragottnak tartjuk, 1557-nek olvashatjuk; ha pedig a pajzs homlokától nézzük és visszásan olvassuk, azt tevén fel, hogy a kőfaragó a papirosra rajzolt számokat a kőre lepacsolta, akkor a szám az 1527-ik évet adandja.

Ila tévedtem, a helyreigazítást a tudomány nevében szívesen elfogadom.

A másik két zárkő a hajóban kerek idomu, egészen nyílt szelelőül szolgál.

Régi e templomnál a sekrestye is, a boltozat hevederjei nyolcszögből alkotott vállköveken nyugszanak. E hajléknak hossza, szélessége, magassága 13' teszen; a zárkövön imádkozásra kezeit összekulcsoló Krisztus főt látunk a keresztdicsfénnyel. Az egy ablak egyenes szemöldí.

A templom nyílásait tekintve, meg kell jegyeznünk, hogy van a déli oldalon, közel a nyugati falhoz, az énekkaron, körívű ablak, 2 $\frac{1}{2}$ ', három pedig 6'-nyi (?); a szentélyben négy, felül kevésbé csúcsíves, melyeknek szélessége (?) 3'-nyi. Látni, hogy hajdan a déli oldalon két-két tám közt két román stílusú ablak állott.

Az ajtók főtagozata a körtés oszlop a körülülvő szíj- és horony-tagokkal. A délre álló ajtónak szélessége 3', magassága 6 $\frac{1}{2}$ '; a nyugati oldalon állónak pedig szélessége 3' 8'', magassága 7' 4''.

Vannak ezen egyháznak becses régi nyomtatványai, és kéziratai is, melyekről Mocsáry szintén megemlékezik. Vajjon volt-e itten «*in sanctuario chorus religiosorum olim fratrum?*» bajos meghatározni; mert az északi oldalon a kolostornak nyomát nem leltem, délfelé hasonlólag nem; ha a szentélynek szélességét tekintjük, alig hihető, hogy itten statuumok álltak volna, de a kolostorból való bejárásnak sem maradt fen semmi jele!

Erről tehát a megyei monographusnak várjuk be véleményét!

Gerencsér (Cserépvár, Schlössel). Fejérmegye.

Gerencsér (Cserépvár, Schlössel) az erdőben fekszik, midőn Moórról *Vértes-Sz.-Keresztre* megy az ember. A régi hagyomány szerint női kolostor volt, mely divatos mondaszerű

alagút által a fentebbi Sz.-Kereszttel összekötött; későbbben egy *vezér lakása* lett volna. Azon gondolatra, hogy ez valaha vár volt, okot adhatott a mély árok, mely körül veszi; de templom voltáról tanúskodik az, mivel keletelt, és egészen egyház alakú. A szentély keskeny, t. i. $2^{\circ} 2' 3''$ -al bir 4° hosszúság mellett; a templom hajója 4° széles, $4^{\circ} 4'$ hosszúsággal. Sajátságos az északi templomfal, mely ferdénydedes és három $2^{\circ} 3'$ — $2^{\circ} 5'$ hosszúságú oldalakkal $2^{\circ} 5'$ vastaggá válik, mi talán védelmi szempontból szükségeltetett. A záradék egyenes, támak seholsem látszanak. A déli oldalon kerítő fal mutatkozik, mely 3° -nyi távolban szögletekre van törve, és hol még az egyes cellák nyomai vannak. A nyugaton levő kapu $4' 3''$ -nyi, e fölött még egy ablak áll.

A falak rendes vastagsága $2^{\circ} 1'$. Mondják a vénnek, hogy teteje kalapalaku volt, toronynyal. Az anyag faragatlan pénzigemész (nummulitnész) terméskő, imitt-amott haragos vörös $5''$ — $2''$ széles tégladarabokkal vegyítve. A bemenetnél és a falakon is vastagfehér mészragasz tűnik fel.

Fényes többször idézett munkája I. 161. lapján említi, hogy *Gerencsért*, (Cserépvártt egy régi monostor dűledékei állanak.

Szepesegyházmegye.

Felkai esperesség. Batizfalvi plébánia.

Védnök Máriássy család.

Gerlachfalva.

Szepesmegye.

Kárpátaljai járás.

Gerlachfalva (Gerlsdorf). A templom átmeneti korszakból való, keletelt, olaszmi nélkül, csak terméskőből rakott. A közvélemény azt tartja, hogy a *stohlai benczések* építették, mire a közellévő halastó is mutatna, milyen Stohlán még jelenleg is létezik.

A szentély egyenes záradéku, szélessége $5 \cdot 20$, hossza $6 \cdot 30$ m. magassága $5 \cdot 35$ m. A bolt gerincei a nyolcszögből készült, lefelé háromszor keskenyedő vállköveken nyugszanak, maguk pedig a hasábnak horonyosan bevont, és szíjtaggal végződő tagozatból állanak; a keleti keskeny csúcsíves ablak be van rakva, a déli ablak újabb. A sekrestye az északi oldalon áll, ajtaja csúcsíves, $0 \cdot 65$ m. széles, $1 \cdot 50$ m. magas, úgy hogy átmenvén rajta, le kell bujni; boltja dongás, széles $2 \cdot 35$ m., hosszú $7 \cdot 90$ m. kelet felé levő ablaka egyenes szemöldüt. A diadalív mind két oldalról $0 \cdot 84$ m. kiugrik, csúcsíves $4 \cdot 90$ magas, a fal vastagsága $0 \cdot 95$ m.

A hajó festett famennyezettel bir, a diadalívhez két oldalt $0 \cdot 94$ széles kőoltárok támasztvák. Különben a hajó hossza $9 \cdot 72$ m., szélessége $7 \cdot 34$, magassága 6 méter. Északi oldalon nincsenek ablakai, a déli oldalon levők szélesbitettek. Az itten levő kapuzat csúcsíves, belül szögletes párkányzattal. A toronynak részben régi lőrésidomu ablakai vannak; de vannak szélesbek is; erősítésére egy $4 \cdot 30$ m. széles, az emeletig érő támfal van alkalmazva, mely alatt a nyugati kapuhoz való átjárás van.

A templom szentélyének délkeleti sarka is idomtalan támmal van megerősítve. A torony gúlás sisakja, valamint a hajó és szentély különböző magasságú tetőzetei kirugó fadarabokon nyugszanak, melynek a héjak szellőztetésére, világítására igen alkalmasak.

Hajdan a templom monoru fallal volt kerítve; északról a *Nova Voda* hegyi patak mély árkot mosott magának.

Mint mindenütt a hol egyházi romok állanak, a nép azokat a *templomosokkal* egyesíti, úgy itt is, de minden alap nélkül, azoknak tulajdonítja.

Csanádi egyházmegye.
 Alsó-aradi esperesség.
 Védnök a m. kir. kamara.

Glogovác.

Aradmegye és járás.

*Glogovác*on 1868-ban voltam szeptember 10-án *Hampel* József utitársommal, és a hajdan bizonyosan tekintélyes préposti templom romjait fölmértük. A prépostság nyugati oldalán a Maros folyt és a hajdan *várnak* védül szolgált. Szerencse, hogy mióta a régiségek iránti kegyelet a nemzetben kissé ébredt, ezen emlék pusztításának is némileg vége vettetett, a mennyiben az iskolához építése végett szándékolt teljes lerombolás meg nem történt, és a templom kerülete *Bonnaz püspök* rendeletéből korláttal befoglaltatott. Azonban már a szomszéd telken letelepedett lakók a templom északi részét annyira lerombolták, a belsejét annyira pusztították, hogy alig maradtak fenn egyes falromok, melyekből régi nagyszerűségéről, régi alakjáról meg lehetne győződniünk, mert a szomszédok hazai és kerítései mind a templom anyagából készültek.

A mennyiben a falak maradványait követhettük, látni lehetett, hogy a keletelt templomnak kerek apsisa volt, melyet 12' 6"-nyi távolságban egy 5' vastag fal kerített, és ez ismét 1' 7" széles talappal volt ellátva. Ritka példányképen a magyar egyházi építészetnél a kereszthajó déli szárnya a hosszahajó déli falától 21'-nyira ugrott ki, míg a nyugati oldalon álló tornyok kevesebbé kirugtak.

A szentély hossza 38', szélessége 33'. Ennek belső körfala 6'-nyi alappal bir; a templomnak hossza 22⁰ 4'; a déli kereszthajó nyugati falának hossza 23', a hajó hossza 32'.

A templom szélességét sehol sem mérhettük, mert mindenestül szedték fel az északi falakat; de ha a templom csakugyan három hajóju lett volna, akkor főleg az oldalvástiaknak igen szűkeknek kellett lenniök, és az ezeknek megfelelő oltárok akkor a belső körnek a mellékhajókkal szemközt fekvő falához kellett alkalmaztatniok, amint itten valóban egy ölnyi homlokfalat látunk.

A nyugati építményből még legtöbbet lehet látni, mert itten még 2—3 ölnyi falak állnak részletekben. A főkapu 9' 7" széles. A délnyugati torony a hosszfalból csak 4' 6"-nyira rug ki, hossza 19' 8", a kaputól a sarkig 33' 6" mér.

Az északi falakból csak két sarok nyomát látjuk, t. i. a 8 □'-nyi kőpillért.

Bár alapításának évét biztossággal meg nem határozhatjuk, mégis tudjuk, hogy e prépostság már 1197-ben létezett, a templom pedig határozottan 1223-ban említettik, *Fejér Cod. diplom.* VII. IV. 68; és III. I. 406. Prépostjainak sorát *Rupp* állította össze; de ezek közt a török idők utániak, miután t. i. a törökök Aradvárat elfoglalták, csak czimzetesek lehettek.

* *

Az irodalomban emlitenünk kell *Rupp* Jakab munkáját: *MO. Helyrajzi története* III. kötet 60. l. az ottan említett szerzőkkel.

Az *Arch. Értesítőben*, *Molnár Pál* rövid czikkét: Az aradi káptalani templom romja *Glogovác*on Aradmegyében VII. köt. 273. l.

A «*Magyar Sion*»-ban (I. 1863. évfolyam) 23—30 lapig *Balássy Ferencz* alaposan értekezik és még más forrásokat is említ.

Győri egyházmegye.

Győr.

Győrmegye és járása.

A bödöge — markotai és bőrcsi, kerekelyházaknak, valamint a kajári kápolná-
nak az 1698-ik évről való egyházlátogatásban fennmaradt nyomairól, lásd: *Fehér Ipoly*
Győrmegye és város egyetemes leírásának 446. és k. lapokat; a domokosiak hirneves régi
kolostora, melyben Buzád élt, a későbbben ezen irányban épített várbástyák tömegébe
esett, nyomait találták e bástyák lebontása után az utca közepén azon a helyen a hol
Stadler- és Kreskay- házak épültek, Róth asztalos házával szemközt. Ezen építményből
csak egy *ivheveder* maradt meg fenn, mely a megyeház utca szögletén háritókőnek van
alkalmazva.

E kolostorba Koźmás győri püspök (1219—1223-ig ült székén) 1221-ben vezette
be a domokosiakat. L. P. Romanus a S. Venantio Syllabus Praesulum Jaurinensium, Jau-
rini 1794. 4°. 13. l.

Győri egyházmegye.

Kisbéri esperességekben és plébániában.

Hantai káptalan.

Veszprémmegye.

Cseszneki járás.

Hantai káptalan. A régi *hantai* káptalan temploma téglából volt építve, és a szentély
falai még 1858-ban fennállottak. Mesélik, hogy az uraság a bot és kaloda idejében eltiltotta
ezen pusztának *Hanta* nevével élni, és a parasztoknak csak *Nádasdot* volt szabad említe-
niök.* Ugyanezt tették volna a Batthyániak Iváncsával, mely e család kezeibe kerülén,
hogy ennek neve is eltöröltessék, tisztjük 24 akó bort vitt ki a helyszínére, kihirdetvén,
hogy a ki ezéntul *Ivancsának* meri nevezni, ha férfi, 25 botot, az asszony 25 korbácsot, a
gyerek pedig ugyanannyi virgácsot kap. Ezen adatot a megye főtörténésének bold. Hunkár
Antalnak köszönhetem.

A régi káptalan helyén egyedül az árkokat találtam, melyek a falak fölszedése
után a helyszínén fennmaradtak, és némileg a templomnak és kolostornak fekvését és ki-
terjedését engedik megsejteni. Az anyag a közelálló pálinkaház építésére használtatott fel.

Némi buzdításul, hogy szaktársaink még az ily csekély nyomokat is, a mennyire
csak lehet, az utókor számára fentartsák, emlídjük, hogy: egy tó fölötti dombon, mely nyu-
gat felé fensikot képez, míg a tó, a hajdani kolostornak majdnem mindég követője, délről
északra terjed, a prépostságnak, mely mint hiteles hely is e vidéken nagyon szerepelt,
csak némi téglalapjai tűnnek fel.

Az egész egyházi telepítvények négyszögű alakja nyugatról keletre 20 ölnyi, észak-
ról délre mintegy 14 ölnyi méretű négyszöget képezett. E négyszögnek déli oldalán állt
keletelt temploma és ez az egész szélességet foglalta el; délről északnak a 4°-nyi szélességű
cellák álltak, melyeknek hossza is 4 öl volt csak az ék. sarkon van egy 6° széles térség,
talán ebédlő? Ettől nyugatnak, és innen a templom északi faláig a kerítő fal állott, mely
még mint hallani, 1866. évben 1 ölnyi magasságu vala! Milyen kár, hogy addig e romot
senkisért rajzolta és fel nem mérte!

* Mai napon a győri egyházi névtárban mind a két név fordul elő a *kisbéri* plébániához tartozó fiókegy-
házaknál.

Faragott kőnek nyomát seholsem találtam; bizonyosan a pálinkaház alapjaiba temették be! A téglák válus felületűek, 9"—4" 3'"—2" 3'" méretűek és négyszögesek vagy egy oldalon kerekesen végződők. A padlattéglákból 5½ □", 1½" vastagokat találtam középett egy körben álló egyenkarú kereszttel.

Irodalmát és bővebb történetét lásd: Rupp. M. Helyrajzi története I. 464 l. — Pecsétjét (Sz. Mihály főangyal) l. Jerney. Magyar történ. tár. II. 57. és 35. rajz.

Nagyvárad egyházmegye.
Körösi esperesség.
Pecze-szt.-mártoni plébánia.

Hajó.

Biharmegye.
Várad járás.

Hajón (Nagyváradról délfelé) románkori kápolna áll keskeny körívű ablakokkal; nagyrészt stílelleszen újjítva van, a réginek, ha csak belül nem, mit nem láttam, semmi más nyoma.

Szombathelyi egyházmegye.
Pinkafői esperesség.
Máriafalvi plébánia.

Hamvasd.

Vasmegye.
Köszegi járás.

Hamvasd, Assau, (Aschau.) E falucska Vasmegyének észnyugati csúcsában, igen közel a magyar-, ausztriai- és steierországi határhoz fekszik, gyönyörű erdős vidéken, magaslatairól a borostyánkői várra, Hof, Neukirchen falukra szép kilátás nyílik. A katolikus imola a legmagasabb ponton, mintegy kis negyedóránnyira a falu előtt fekszik, ha Máriafalváról ide zárandokolunk. Eredetileg e templom csak a mai szentélyből állott, mint azt e többszögű záradék körül futó talapzat mutatja. Tánjai nincsenek, és bár terméskőből épült, mely zöld-, meggy- és sárgás színű, és sok fényes mészkőjegecztől tündöklő, mint e vidéknek más bevakolatlan egyházai is, ezen változatos színekben igen jól veszi ki magát. A falak szögletei a régibb épületnél faragott sárgás mészkőből olaszosan rakvák. A hajdani imolának nyugati fala tompa-csúcsosan van diadalívnek kifaragva, és hogy ez így van, mutatja az a repedés, mely a két különféle korszaku építmény közt támadt, mivel az újabb falak e régibbe be nem voltak csesztve.

Ma a szentély csak deszka-mennyezettel bír, de hogy hajdanta bolthajtásra volt készítve, kitűnik azon hengeres oszloptőkből, melyek a szögleteken és a keresztbóltív helyén láthatók, és ½ ölnyi magasságban, egyenlően lefaragvák. Az északi és keleti oldalon nincsenek ablakok, a fennmaradt két régi ablak a dkeleti és déli falon csúcsívesek, tagozatos bélletűek, de az ív alatt a díszfaragmány ki van törve.

A régi templom hossza és széle, lépéssel mérve, mintegy 4°, magassága jelenleg 2½ ölet tehet. Az újabb résznek hasonlólag ilyen méretei vannak.

A harang felírását a mestertől vettem át, ki azt így olvasta:

O RQX GLORIQ VQNI † CVM † PAcE.

A templomot regényes, sűrű nyírfa erdőcske veszi körül.

Szombathelyi egyházmegye.
Szalaeegerszegi esperesség.

Háshágy.

Szalamegye.
Lövői járás.

Háshágy. Szalamegyének észny. szögletében áll; ez egyike azon sajátosságos, toronynélküli templomoknak, melyeket különczködő építészetük miatt a megye legkeletibb részében, Pécsölön, Vászolyon, stb. görög izlésűnek tartanak, és a veszprémi görög apácák egyik hagyományának mondják.

A *háshágyi* templom, mint állítottam, sokat hasonlít a *pécsöli*hez (l. alap- és felrajzát: »Régi falképek Magyarországon« című munkám 6. lapját) esakhogy emennek még oldalt sincsen tornya, és szentélye a hajónál is szélesebb. Inkább régi sinagógának vagy pajtának tartanád ezen ős építményt, melyet a XIII-ik századba kell tennünk, ha a keleti homlokán létező kereszt egyházi rendeltetéséről nem tanuskodnánk.

Ha jól vettem fel a dolgot, az aránytalanul hosszú hajóhoz, későbbben a zömök támokkal erősített egyenes záradéku szentély a régi szentélyhez lett építve. *Hencz* Antal barátom pontos rajza szerint e különös templomnak ezek méretei: a 2—3'-nyi falakból álló szerkezetben a szentély hossza 2°, szél. 3°; a diadalív belső világossága 1° 2', a hajó hossza 7° 2', szélessége 2° 4'. Az északi falon semmi ablak, a keletin és a szentély déli falában kerekívi ki- és befelé táguló ablakok vannak, következnek a déli falban álló kapuzatig egy hosszabb és két magasabban álló kisebb ablak, melyek közt az ajtóhoz közelebbi, mintegy falszalagkeretben áll; a kapuzaton túl, mely a kerek tympanon mezejével bir, még az előbbieknél is magasbra van véve egy hosszabb és az énekkarnak megfelelő legkisebb lőrésidomu ablakocska: vagyis a déli falban öt ablak van, mindenik más és más méretű. A nyugati falban csak egy lőrés mutatkozik. Eredetileg e románkorú templomka magasabb lehetett, mert párkánya jelenleg egészen hiányzik.

A *diadalív* csúcsban végződik. Az építmény áll breccsiából, melyet itt az árkokban találnak, de nagyobb része mégis téglá, melyeknek méretei 10"—5"—1"—8"; 12"—10½"—2" 8"; 13"—6½"—2" 6"; 11½"—1—2". A talapfedők is téglából alkotvák, és szélükön gömbölyű bottagszerűen lefaragvák. — A pillérek egy osztályuak, esvetőjük kőből van faragva és két szijtag közti horonynyal ellátva. Hajdan a templom fallal volt kerítve, de ma ennek csak nyoma maradt meg.

Van e templomban két mellékoltár, ezeknek szélessége 3' 4' teszen.

Az északi oldalon a hajóban álló padok mögött van egy kerekívi, faragott kő, mely középett igen kinyújtott négylábut, talán oroszlánt, tüntet fel; ez jobb előlábával keresztet tart, nyelve messzire lóg ki lombozatképen, farka hasonlólag lombozatos, több részre foslott, körülötte több állati szörny tűnik fel; *Isten bányájának* épen nem lehet tartani, azért a keresztény vallásnak diadalát látom a »*Vicit Leo de tribu Juda*» jelképezésében. E kő hossza 44", magassága 26½". Minthogy az ajtó fölötti kerek tympanon helynek átmérője 22", azt tartom, hogy e kő valamikor ide volt alkalmazva; de mivel értelmét fel nem foghatták, és talán rajta meg is botránkoznak, a padok mellé helyezék. (?)

Rosnyói egyházmegye.
Várgedei esperesség.

Jánosí.

Gömörmegye.
Serkei járás.

Jánosí a XIII-ik századból fenmaradt, faragott kövi, kéttornyú, kerek apsisu apátsági templom, mely bár kétszer volt újabb időben javítva, mivel semmi pártfogója nincsen, és a feledi plebánosoknak csak terhére volt, annyira el lett hanyagolva, miszerint ebben 18 évtől fogva isteni szolgálat nem tartatott. Mennyezete és teteje bedűlt, és a törmelék annyira fölhányódott a templom körül, hogy itten a talaj három lábnyira, belül pedig két lábnyira emelkedett. Ezen egyháznak, mely már a vidéknek is botrányára szolgált, akadt védője a magyar országai ideiglenes bizottságban, melynek feladata a hazai műemlékek őrzése és fentartása. A templom siralmas állapotát látni lehet a »Vasárnapi Ujság«-ban 1875. 198. l. közlött rajzban, jelenleg pedig kiemeltetvén ezen elhagyatottságából, a nm. vallás- és közoktatási m. kir. miniszterium rendeletére, Schulek Frigyes tanár és bizottsági tag sztilszerü terve szerint annyira lett helyrehozva, hogy a két tornyot kivéve, az említett lapon adott másik képhez hasonlítván, már f. év febr. 2-án fel lett avatva, és az isteni szolgálatnak visszaadva. Igaz, hogy még sok kell, míg egészen mintaszerű vidéki románkoru egyházzá lesz kiállítva, de erélyes folytatással épen a lehetetlenségek közé nem tartozik.

Különbén a jánosíi templom méretei ezek: a kerek apsis átmérője $1^0-2''-5'''$; magassága a beboltozott szentélynek 4^0 , a boltíves résznek hossza $2^0 11''$, a szentélynek valamint a hajónak szélessége $3^0-4'-6''$, a hajó hossza 7^0 , falai $3' 4''$ szélesek, a hajó magassága a gerendázatig $4^0 4'$. A nyugati részén beleépített énekkar újabb. A $4'$ -nyi falakkal bíró tornyok oldalt kirugnak, és pedig a déli $2^0-10''$ -lal, az északi $2^0 1' 8''$ -lal. Az ablakok igen egyenetlenek, úgy, hogy mind kerekíviiek levén, a szentély keleti ablaka $5' 4''$ magas és $8''$ széles, a déli $6' 4''$ magas, $12''$ széles, a hajó déli ablakai közt a középső $10' 1''$ magas, $17''$ széles, a két mellette álló pedig $5' 2''$ magas és $8''$ széles. Az énekkarzati ablak kerek és egy lábnyi átmérővel bír. — A déli oldalon létező ajtó be van falazva, valamint, az északi falban lévő és a kolostorból a hajóba vezető ajtó is. Így nyomát találtuk egy ajtónak az északi toronynak emeletében az északi falban is. A nyugati főkapu külső $1^0 3'$, belül $4' 3''$ -nyi szélességgel és $1^0 4'$ -nyi magassággal kettős kerekoszlopos és megfelelő hornyos tagozattal bír.

Ezen tagozaton kívül semmi sincsen, mi építészeti diszről tanuskodnék, miért is ezen templomot épen azért, mivel eltávolított nyugati ormán kívül még egész eredeti egyszerűségében fennáll, a maga nemében egyedülinek is lehet hazánkban nevezni.

Daczára annak, hogy *Czinár*: Monasteriologiájának I. 265. l., és Rupp: Magyarország helyrajzi története II. 130 l. említik, történelméből alig tudunk valami bizonyosat felhozni, úgy hogy még Bartholomaeides Gömörmegyének egyedíratában is, csak mintegy mellékesen szól Jánosiról. Valószínűleg, megfutamodván a szerzetesek, a török foglalás idejében a füleki vár parancsnokai az őrség és a vár fentartására használták, míg a *jánosíi* és *apáti* jószágot maguk számára nem adományoztatták.

A mesék országába tartozik az, mit az utolsó apátról regélnek; kerestem a per nyomát a megye archivumában, de erről ott semmit sem tudnak; meglehet mégis, hogy véletlenül ezen újabb időben érdekesebbé vált apátságnak történetét felvilágosító adatokra az ideí kirándulás alkalmával akadnak buváraink!

Esztergomi főmegye.
Budapesti esperesség.

Jenő.

Pestmegye.
Pilis-i járás.

Jenőn a bécsi *Scotensisek* jószág kormányzójánál láttam többféle római maradványt, érmeket, fibulákat, lánczról lóggó phallust, 18" hosszú, egyik végén 3, a másikon 4 1/2"-nyi nyílásu, 1/2"—1" vastag agyag csövet, melynél még a belső felületen a készítés barázdái feltűnnek. Hasonló e cső, talán vízvezeték része, ahhoz, melyet *Ányos* Mórícز barátomnál Esztergáron láttam.

Érdekes a kalváriai koragóthi kápolna. Ez keletelt, több oldalú szentélylyel, de csak a nyugati fal sarkon rézsut álló támfalakkal. A szentély oldalai 5—5 1/2'-nyiak, a falak 10' 7" mérnek; szélessége 13'. A sekrestye — ajtaja 2' 6" — 5' 8" hossza, 7' 6" széles, falai 2'-nyiak. A hajó hossza 17', széless. 16'. Ablakai újabbak, egyik a délkeleti szögletben be van rakva; az 5'-nyira kirugó támfalak 5'-nyi szélesek, 2' vastagok. A nyugati falban levő csúcsíves ajtó magassága 6', vastagsága a falaknak 15".

Megemlítésre méltó egy vastagon bemeszelt faragvány, mely a szentély felé a sekrestye ajtó fölött be van falazva, és valószínűleg a kápolnánál régibb korból származik. A négyszögű táblán ül jobb felé hosszú ruhás alak; jobbjá ölében fekszik, baljával egy épületet tart, mely állványon nyugszik. Ezen épület meredek tetéjű, homlokzatán tompa karu kereszt képezi az ajtónyílást, melyből patak látszik balra folyni. Balra az épülettől áll egy hengersíveges alak hosszú ruhában, jobbjá az épület felé van kinyújtva, balja mellett nyugszik.

Azt tartom, hogy ezen dombormű illusztrációja a husvétkor a mise előtt énekeltetni szokott: *Vidi aquam, egredientem de medio templi-féle antiphonának?*

Egri főmegye.
Felső-hevesi esperesség.
Erdő-kövesdi plébánia.

Istenmezeje.

Hevesmegye.
Mátrai járás.

Istenmezején kősziklába vájt kettős kápolna létezik, a nagyobb üreg előtt fakorlát van, a mellette levő kisebb kapu a nagy eső után annyira van beiszapolva, hogy az oltárok, csak 4"-nyira állnak ki az iszapból. A nagyobb hajlék 8' 8" széles, 17' 6" hosszú, 5' 4" széles, 3' mély oltárral bir, mely mögött még 4'-nyi tér marad, vagyis a kerek apsis átmérője 7' 6". A másik imola 8' 4" magassággal bir, és verhenyesre van kifestve, míg boltja kékes. Az oltár mellett jobbra van az átjárás, mely 3' 7", a közfal 14"-nyi vastag. E kápolna szélessége 6' 2", hossza 13', magassága 7' 5".

Úgy látszik, hogy legújabbán ezen barlangimolákra nem a legnagyobb gondot fordítják.

Veszprémi egyházmegye.
Kiskomáromi esperesség.
Kehidai plébánia.

Kallos.

Szalamegye.
Kapornaki járás.

A sok *Kerekegyház* közül, mely a helynevekben és régi okmányok közt előszámlátatnak, vajmi kevés emlék maradt fenn, melyet látásból leírhatnánk, és ezen kevesek közt is, mint a pápoczi, jáki, ősküi, tótlaki stb. vannak ugyan nagyobbak, szebbek, de

alig meglepőbbek ezen kallosi kis egyházaeskánál. El térve az országuttól, egy kies völgyben találjuk a 300 lelket számláló községen kívül egy külön domboeskán e keletelt, várdatorony alakú, imolát, melynek hajója egészen kerek és 2' 5'-nyi átmérőjű, míg a keleti oldalon kiugró oltárhely csak 1°; emitt a fal vastagsága 2', a hajóban 4'; de azon falban az északi oldalon egy 2' széles lépcső vezet fel az énekkarra, míg a körben az ész. nyugati oldalon 5 fülke van készítve ülőkék alakjában; délkeletre az ajtó nyílik és ismét kis fülke van a délkeleti oldalon is. A szentélyben egy kerekívű ablak van dél felé, de magasabbra is nyílnak egyes függélyes bottagok közt keskeny, kerekívű, tölesér idomu ablakok. Párkányzatnak nincs nyoma, a kupola a laternaféle toronykával újabb mű. Minthogy e hely a mostani lakosság számának szűk, a bejárás elé egy idomtalan fabódét építettek, sőt hallám, hogy a *kapornaki jezsuiták*, kiknek birtokához ezen község is tartozik, valami változtatást szándékoznának tenni, mit haza műemlékeink érdekében, ha stilszerűleg nem történnék, csak mélyen fájlalhatnék.

A jellegzetes két képtáblát *Bergh Károly* építészmérnök barátom készítette.

Veszprémi egyházmegye.
Kanisai esperesség.

Kapornak.

Szalamegye.
Kapornaki járás.

Czinár Monasteriologiájában 1. 240. l. említi, hogy ezen sz. benerendi apátság nyomát már 1217-ben találta. (Fejér Cod. dipl. VII. 1. 191. l. már 1212-nél hozza fel; midőn még *Copernuchnak* is íratott). Azon kor szokásaira nézve azon panasz jellemző, melyet ezen zárda főnöke 1237-ben Gergely pápánál az akkori veszprémi püspök zsarolásai ellen emelt; különféle viszontagságai után mint convent meg 1538-ban említettik, levéltárát Szalavárra vitték át, és 1751. óta egyike azon valódi, javadalmas apátságoknak, melyeket az egyházzól érdemült férfiaknak szokás adományozni. Jelenleg ezt a jezsuita rend bírja, és innen az egész uradalmat kormányozza.

Bucsú (helyesebben *Bucsa*-) *Sz.-Lászlóról* áttérvén a hírneves *Kapornakra* a mint a templom kettős, vöröshagymás sisaku tornyát a keskeny, magas ormózatú közép homlokzattal láttuk, bizonyosak valánk *Hencz* barátommal, hogy itten álarcz alatt egy románkori templom rejlik; azonban a keletelt régi templomból semmi egyéb nem marad fenn, mint: a középhajó főapsisa, melynek párkányzata mintegy 2—3"-nyira a mostani földtalaj alatt van, az oldalapsisok párkányzata, mely 6" magasabban látszik mint a főapsisé, és a kettős torony a közbeeső homlokfallal.

A mi e három hajóju apátsági templomnak egykori alakjának visszaállításában segít, az említett részleteken kívül azon falalapzatok, melyeket még mai napon az északi hajó helyén látni lehet. E szerint, *Hencz* Antal rajzát követve a régi kapornaki templom méretei ezek: A kerek apsis átmérője 1° 3', a szentély hossza 4° 3' szél. 3° 2', a középhajó hossza 8° 2', a tornyok alja és előcsarnok 2° 4'; a mellékhajók kerek záradékaiknak átmérője 2° 3', s ez a mellékhajók szélessége is, míg hosszuk közel 12°. A mostani templom csak egyhajójú, újabb falai a mellékhajók belső falait érintik. A tornyok annyiból különböznek a lébenyiektől, hogy nem a mellékhajókba, hanem az előcsarnokba nyílnak, és a nyugati falban 2'-nyi széles lépcsőzettel vezetnek fel az emeletbe.

Az építő anyag haragos vörös téglából áll, melyek polyvás sárból készülén 4"—5"—2" méretűek; de találni köveket is, ezek közt egyikén † alaku kőfaragó-jelre akadtam, az apsisok párkányzatai pedig faragott köveken nyugodván, igen diszes attikai lábazatot utánóznak. Egyszerűek, és a tihanyi altemplom oszlopfejezetekhez hasonlítanak azon pilérpárkányok, melyek az énekkart tartják, és egy 4"-nyi rézsut fölött egy 6"-nyi táblából állanak.

A torony belső falai, mint rendesen, vörösre vannak festve; a kerekivü ikerablakok közbülső oszlopa attikai lábazattal és vállkövel tetéztet köbfejezettel birnak; a boltozatok szintén kerekivűek.

A déli hajó régi helyén a mellékoltár előtt, talán mint Pannonhalmán ugyanazon helyen, taláztatik befalazva egyszerű, tatai márványból készült, sírkő, mely horonyos oldalu, felül elvágott pajzsban magas, makkal tetőztet, drágakövekkel és a két oldalon felkanyarodó lebbentyüs szalagu infulát tüntet fel, a pajzs pedig szijakról lógg. A felírás így hangzik:

SISTE ⁊ GAÐ ⁊ FR̃NS'NOS© ⁊ VTR ⁊ AMORES ⁊
HIC ⁊ FR̃NA² ⁊ SIML ⁊ CRPOA ⁊ İVCTA ⁊ CVBÂT ⁊
SECVIA ⁊ LEDOS ⁊ TACÂT ⁊ İA ⁊ PRİC̃³ ⁊ LACÔAS ⁊
NŨQ ⁊ SIC ⁊ GEİNV⁴ ⁊ CATORA FR̃⁵ ⁊ AMAT ⁊
AD ⁊ FRIS ⁊ PĒRI⁶ ⁊ TVMVLV ⁊ SE ⁊ N'OIŨ ⁊ ABAS ⁊
CÔSVPSIT ⁊ LACÛS ⁊ MYSTICA ⁊ SA© ⁊ FERĒS ⁊

A plébánián látni olajfestményben egyik régi apátot ezen felirással: Franciscus, Comes Berchtoldt, Liber Baro ab Ungerschitz, Episcopus Noviensis, Praepositus Poseniensis, S. C. R. A. Mattis ad Excels. Consilium Locumtle Regium Hungaricum Consiliarius, Abbas SS. Salvatoris de Kapornak a Die 1. a mensis Februarii Anni 1763.

Hogy *Kapornak* hajdan szintén erődített hely volt, vagy hogy az apátságot a nép, mint Pannonhalmán, Tihanyban stb. *várnak* nevezé, onnan kitűnik, mivel a templomtól északra eső földeket ma is *vármögi földeknek*, a templom helyét *várnak* nevezik, talán csak azért is, mivel a kolostor erős falait bástyáknak szokták nevezni. Különben itten sem ároknak, sem más erődítésnek nyomát nem találtam.

A kolostor a mai apátsági residentia helyén állott, hol a quadraturának nyomai feltűnnek, és a hol a falakban még számos, faragott vörös homokkődarabok előtűnnek; azonban az alapok annyira összevissza vannak építve, miszerint csak hosszabb tanulmányozás után lehetne valami biztosabbat mondani.

A temetőben, mely a kolostortól délre, völgy által elválasztott dombon terül el, állott egy keletelt régi, talán plébánia-templom, melynek azonban mai napon egyedül falainak árkai maradtak fenn, mivel anyagából a városházat, és egyéb magán lakokat építettek.

Ezen templom záradékát jól ki nem vehettem, vajjon kerek volt-e vagy többoldalu? szentélyének hossza 5°, szél. 2°, hajójának hossza 5°, szélessége 3° lehetett. Oltárkövét a plébánia templom oratoriumába vitték. Falainak téglái 5"—2"—? A templom körül sok

¹ Fraternos. ² Fraterna. ³ Prisca. ⁴ Geminum. ⁵ Frater. ⁶ Petri. ⁷ Lacrymis.

csontvázat találtak. A monda szerint e helyen állt volna a régi kolostor templomával együtt, a honnan csak későbbben a mostani helyre átvitték (?) — Ha e templom falai állnának, mily könnyű lenne ezen kérdést feloldani!

Történetéről többet l. Rupp. MO. Helyr. Tört. I. 296.)

1576. 31. törvényezikke szerint már azon időben pusztán állott; l. *Fényes* MO. M. áll. I. 505.

Veszprémi egyházmegye.
Csökölyi esperesség.

Kaposfő.

Somogymegye.
Babocsai járás.

A babocsai járás észkeleti sarkában fekszik *Sz.-Benedek* falu, melyhez a hirneves *kaposfői* apátságnak nevet adó kaposfői puszta is tartozik.

Mai napon, a *Sz.-Békkal* szemközt fekvő *baráthegyen* látni még a gödröket, melyek az által támadtak, hogy a helység lelkésze, a mi csak elvihető volt, minden építő anyagot elvitetett, és saját hasznára házat emeltetett. A védnökség a kaposfői apátságot illeti, ennek jövedelme pedig a bécsi magasabb papi intézet tulajdona.

A nevezett hegy alatt egy, mint látszik, mesterségesen előállított sík terül el, ez mintegy 56° hosszú, 26° széles. A templom körívű szentélyének átmérője 4°; a hajónak hossza 16° lehetett. A zárda a templom déli oldalán volt.

Váci egyházmegye.
Fóthi plébánia.

Káposztás-Megyer.

Pestmegye.
Váci járás.

A *káposztás*-megyeri pusztán, a fasortól mintegy 15°-nyire, áll a keletelt kápolna, melynek többszögű záradéka a szentélyt képezi és három oldalán, kívülről 1° mér; minden támfal nélkül van, a délkeleti oldalon belül még az ámpolnák helye látszik. A fenálló falakon tagozatot nem látni; anyagjok faragott és termés mészkő minden téglá nélkül. A falak 2' 5"-nyi vastagok. A hajó belseje 21' 6" hosszú, és 18' 6" belső világosságu, míg a nyugati fal hossza 23' 6" teszen. A diadalívtól 8' lábnyira, a déli oldalon, mely még 1½° magas, az ajtó volt, melynek szélessége 4' 7"-nyi.

Veszprémi egyházmegye.
Tapolczi esperesség.

Kereki-Kálla.

Szalmegye.
Tapolczi járás.

A *kisfaludi* határban *Káptalan-Tó*-in kívül, jobbra az országutttól áll egy puszta templom omladéka, melynek tornya kéményszerűleg emelkedik. Az imaház keletelt; terméskőből van építve, falai 2' 2"-nyiak, a nyugati oldalon nem volt bejárás, hanem még a keskeny talapfedők valamint a lőrés idomu ablakok kivethetők. A hosszhajó záradéka egyenes, szentélyt nem vettem észre. A hajó hossza 35', szélessége 20'. Oldalfalai majdnem egészen bedültek, csak a keleti és nyugati falak és az északinak keleti része még fennállanak. A nép *Kereki Kállának* nevezi e romot.

Veszprémi egyházmegye.
Igali esperesség.
Védnökség a közbirtokosság.

Kercseliget.

Somogymegye.
Szigeti járás.

Kercseligetnek ősrégi templomáról már évek óta hallottam. Szól is erről az egész Somogyság. Mi volt tehát természetesen, mint e nevezetes helyet meglátogatni. Azonban, mint igen sokszor, úgy ezen esetben is nagyon csalódtam, minthogy ezen, különben is kisebbszertű egyháznak egyedül szentélye bir még románkoru alakkal a mennyiben kerekded, de a többi részlet már mind újabb, sőt a hajó maga 1781-ben egészen át lett idomítva.

Faragmányoknak vagy festmények nyomaira nem akadtam.

Veszprémi egyházmegye.
Füredi esperesség.
Palaznaki plébánia.

Kövesd.

Szalamegye.
Tapolczi járás.

Kövesden maig láthatók a régi plébánia templomnak, mely Sz.-Miklósnak volt szentelve romjai. *Kövesd* ma mint fiókegyház *Palaznakhoz* tartozik és a veszprémi ft. káptalant uralja.

A románkoru ős templom a *falu udvarában* áll, keletelt, egyenes záradéku szentélylyel bir. A szentély hossza 2°, szélessége 1° 5', a hajó hossza 4°, szélessége 3°. A diadalív falai 2' 6'', a többi 2' 9''-nyiek, és vörös homokkőből állanak, (Werfner-Sandstein.) Az ablakok keskenyek, kerekíviiek; a szentélyé keleten 4''-nyi széles, majd 3' magas, az ajtó, mely a déli fal végén áll és egyenes szemöldü, 3' 2'' széles, 4' magas. A déli fal három ablaktól van áttörve, ezek is kerekíviiek és egyenetlen nagyságuk. Míg még 1861-ben a hajó falainak nagyobb része fenállott, a szentélynek csak zárfaia volt még épségben.

Kövesd falut már IV. Kelemen pápa hozza fel a tihanyi apátság birtokai közt 1266-ban (l. Czinár Monaster. I. 167. l.) — temploma pedig 1363-ben emlittetik. (Fejér Cod. dipl. IX. VII. 520., és a megyei Schematismus 1875. 41. l.)

Veszprémi egyházmegye.
Següsdí esperesség.
Faiszi plébánia.

Kürtös.

Somogymegye.
Kaposi járás.

A *kürtösi* pusztán van Jeszerniczky uraságnak, egy magtára, melyen mindjárt az átmenetszaki imolára reá lehet ismerni. Szentélye hiányzik, és a csúcsos diadalív jelenleg be van rakva. A hajó falai kívülről nézve 8·43. m. hosszúak és 8·47. m. szélesek, tehát majd négyzetesek. Minthogy földél alatt, és használatban van, még tovább is fogja az archaeologok figyelmét magára vonni. Mivel a magtár kulcsai a bérlőnél őriztetnek, belsejét nem láttam.

Veszprémi egyházmegye.

Kustyán.

Szalamegye.
Szántói járás.

A *kustyáni* szigetre a Szala folyón a csányi lelkész urral egy teknőforma lélekvesztőben vitettük át magunkat, hogy a hajdan elég nagy templomnak romját, melynek erővel szétrepesztett tégláit *Pók András* tisztartó az urasági kertnek fallal való kerítésére

használt, elszomorodva szemlélhessem. A keletelt templomnak már csak nyugati fala és az északnak egy darabja áll; a nyugati fal 8 öles, melyből a csúcsíves kapu $12' 9''$ foglal, a $3\frac{1}{2}'$ falból felül kirugó toronyka belül emelt kőpillérekön nyugszik, és a homlokzat, mint Paur Iván mondá, románkori kerek ívezettel volt diszesítve. Az északi fal $2\frac{1}{2}'$ -nyire fenáll és öt téгла hosszúságnyi falszalagokat és azoknak közeit tünteti fel. Eredetileg, mint a kiásott alapok után fenmaradt gödrök mutatják, a templom 22° hosszú volt, $7^\circ 2'$ szélességgel. A kaputól nyugati irányban $2\frac{1}{2}'$ ölnyi fal ugrik ki, mely $10^\circ 5'$ -nyi szélességgel a templom keleti falával találkozik, és valószínűleg kerítésfal, vagy a délre fekvő kolostor része lehetett; a számos rendetlen gödör itt minden föltevést zár ki.

A portale részleti belül változtatva vörös és sárgára vannak befestve, a torony falai gyémántos és félköröktől kerített négyzetes diszitményekkel bírnak. A téglák $12'' 3'''$ — $6'' 6'''$ — $2''$ -nyiak, vöröses — sárgára égetvék.

Meglehet, hogy 1863. óta még ennyi sem látható, ezen hajdan érdekes, talán románkori téglapítményből.

Szombathelyi egyházmegye.
Szalaegerszegi esperesség.
Nagylengyeli plébánia.

Lak.

Szalamegye.
Egerszegi járás.

Tárnoktól északra *Lakon* bár a templom maga új, mégis feltűnő a kerek apsis, és azon a keskeny, körívű ablak. Ha az egész épület csakugyan 1780-ból való, az említett részek csak románstíl utánzatai lennének, de meglehet, hogy itten a közlött évben csak újítás történt.

Veszprémi egyházmegye.
Pápai esperesség.
Kovácsi plébánia.

Kéttornyú-Lak.

Veszprémmegye.
Pápai járás.

Kéttornyú-Lakon Pápa mellett az eredetileg románkoru templom több változtatáson ment keresztül. A *Bergh Károly* barátom által történt fölvételből látom, hogy a templom egyhajóju és kerek szentélylyel bír. Belsejét magam nem láthattam, de a diadalív mellett az északi szögletben, hajdan mellékoltár állhatott. Az ajtótól balra két fülke van berajzolva. A déli falat falszalagok osztják mezőkre, melyeken az ablakok nagyobbakra kitürettek. A torony a templom délnyugati sarkán áll, de úgy hogy $8'$ széles falával nem sokat rug ki a homlokzat elül, ellenben a déli $11'$ -nyi falvak kirugása ezen az oldalon inkább kivihető. A torony alakja és kősisakja későbbi korszakról tanuskodik; a rajzból azt bizony ki nem vehettem, vajjon volt-e neki megfelelő másik torony is, hogy onnan a helység nevét vette volna, azonban kitűnik az, hogy ott igen erős pillér rug ki az északi fal irányában.

Legérdekesebb mindenesetre a csúcsíves kapuzat, melyet háromszögű csúcsos orom tetéz. A kapuzat béléte valóban csinos, egyszerű és kettős zigzeg diszitménynyel bír, melyek közt ideoda hajló levélkéek kigyódzanak. A jobbra futó állat, magasra tartott s előre kunkorodó farka után ítélve, oroszán, hasonlólag a templom ősrégi voltáról tanuskodik.

Esztergomi főegyházmegye.
Lekéri esperesség.

Lekér.

Barsmegye.
Verebélyi járás.

Lekéren az ősrégi benczés apátságából, mely mai napon is a birtokos apátságok közé számíttatik, semmisen sem maradt fenn, mint a templom terének déli oldalán, egyedül, fordítva leásott, 8 oldalú pillér, melynek lábánál, mint románkori maradéknál, még a szögleteken a levéldisz látható.

A romladozó apátsági templomot múlt század közepén apátjai ujitották, de úgy, hogy ezen új diszes templomon a régire reá ismerni épen nem lehet.

Történelmét l. Czinár Monaster. I. 272. és Rupp. Mo. H. T. I. 160.

Szepesi egyházmegye.
Lublyói esperesség.

Ó-Lubló.

Szepesmegye.
XVI. város.

Ó-Lubló városa még sok tekintetben változatlan a múlt századok maradványiban; szabályosan négyszögű piacza közepén áll temploma; az észak-keleti részén még némely ház lábas, vagyis oszlopcsarnokkal maradt fenn. A 14. számú ház kapuja alatt románkorú oszlop van, talán valamely régi templomból került ezen épületbe. Feje egyszerű, doriai oszlopéhoz hasonló, lába szögletlevelekkel van ékesítve. Ez hajdon *menház*, asylum, volt. Ajtajai régiek, góthizlésűek, leszelt szögletűek. Van ott egy sírkő-maradvány is, mely vértess kart képezvén, ezen mértékkel bír, felkar 2' hosszú, 1' széles, alkar 1½' hosszú a kezek nélkül. Látni ott e felirást:

G . G . S . C . R
M . A . F . et T . L
Anno 1 . 6 . 39.

A czimer jobb osztályában fél sast tüntet fel, a balban 2—1 stilizált lilomot. Mondják, hogy ezen ház valaha *Gintner* családé lett volna, ki a a fenebbi felírás nyomán talán *Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis Aulae Familiaris* lehetett és *Tribunus Lubloviensis*?

A felső emeletben is ezen betűk fordulnak elő: G. G—16—39. Itt kelet felé kápolna is volt, és a kaminok és boltozatok stucco-művek által díszesítették.

A templom nem régi; a külső falán előforduló márvány-kövek alig megfajthatók; vannak azonban régi kelyhei, és 3' 4½" magas, 40½" széles érdekes ezüst szentség-mutatója.

A keletelt szentegyház körül hajdan a temető terület el, a piacon keleti és nyugati oldalon 4—4; déli és északon 12—12 ház áll.

Az ispotály falán, a merre a belvárosba feljárnak, egy emlékkő látható, melyen egy lengyel férfi és egy asszony van ábrázolva, kik a ruházat tekintetéből érdekessé válnak.

Pécsi egyházmegye.
Duna-földvári esperesség.
Böleskei plébánia.

Madocsa.

Tolnamegye.
Földvári járás.

A madocsai * Sz.-Miklósról czimzett benczés apátság 1145-ik évben Bikách királyi tárnok mester által lett alapítva és e szerint temploma is, melyből mainap csak csekély rész maradt fenn eredetiségében, a XII-ik század első feléből való lesz. Ezen kiváltságos, bár a pécsi püspökségben fekvő, de az esztergomi érsek egyházi hatalma alá tartozó apátság multjából csak azt tudjuk, hogy 1225-ben benne III-ik Honor pápa rendelete következtében a szerzet általános káptalana tartatott; 1474-ben pedig Gyulai György, mint commendatarius apátja IV. Sixtustól nyervén el Máté, machoi bán ajánlatára, az apátság jövedelméből annak épületeit annyira helyre hozta, miszerint abba a szerzeteseket ismét bevezetni lehetett, miután az építmények a volt apátok gondatlansága miatt el voltak hanyagolva.

Mi műarchaeologiai szempontból reánk nézve fölötte érdekes, az, hogy az 1721-ik állapotját *Nesselrode* Ferencz gróf pécsi püspök parancsára *Bohus* kanonok által végbevitt visitatiójából, megtudjuk, minthogy ez különbség nélkül a protestansok és görög n. egyesültek egyházait is látogatta, mi által, minthogy ezek az esztergomi érseki hatalom alá nem tartoztak, a fentebbi esetben jogsértőnek sem vétethetett.

Ekkor, mint *Bohus mondja*, a templomnak nem volt teteje. Az egész faragott kőből és pedig *olasz ízlés* szerint volt építve; a szentélyen kívül 14⁰ hosszú, 10⁰ széles, mellékkápolnák is léteztek, melyek majd 10⁰-nyi hosszúak valának és a szentélyből kőoszlopok által voltak elválasztva. A főkapunak, mely a régi szokás szerint napnyugatnak van fordítva, szélessége 8'; az ajtó-félek 7"-nyiek szépen faragottak. Két tornya szintén faragott kövü, és a pécsiekhez hasonló voltak miatt, az egyházat diszesítették. Külső szélességök 19'-nyi; a homlokzat a két torony közt legnemesebb, gyönyörűen emelkedik Legnemesebb ezen egyház a tolnamegyeiek közt és nagyszerűsége által könnyen elsőnek mondható.»

«E templomtól 30 lépésnyire egy sajátos alaku kápolna állott. Anyaga faragott kő, szentélye 1½ ölnyi, boltja kerek. Az egész 7⁰ 1' hosszú, 5⁰ széles. Ezt a reformatus lakók, imolaul használván, náddal fődtek, formátlan padokkal tele tömték, sokszerü madár- és vadállat-alakokkal elcsufították.»

Ime egy szak-nem-értőtől keletkező oly építészeti leírás, melynek nyomán valamint a 3 hajójú templomot két tornyával úgy a kerek carnariumot vagy baptisteriumot könnyen lehetne restaurálni.

Madocsán a katolikus hívek igen leolvadtak, úgy, hogy százan sincsenek, és így a carnariumban a reformatusoknak levén imolájuk, az ősrége apátság faragott kő-anyagából építették a böleskei anya-templomot, sőt az ottani plébánia ház is 1802-ben a monostor omladékaiból emelkedett.

Midőn 1866-ban április 4-én Madocsán megfordultam nt. Eötvös Sándor reform. lelkész urtól következőket hallottam: 1709-ben Madocsa körül nagy ütközetek voltak. 1817-ben még állt volna az apátsági templom, melynek két tornya volt; a templom kele-

* *Irodalom. Danielik* Emlékkönyv II. 335. — *Czinár* Mór, *Fuchshoffer Monasteriologiája* I. 267. l. — *Rupp.* MO. II. T. I. 398.

telt és nagy bolthajtással össze volt kötve. (Igy a böleskei templom és plébánia alkalmasint inkább a kolostornak és melléképületeknek romjaiból emelkedhetett.)

A reformt. templom, mely mainap a régi apátsági templomnak egy része, egy, alkalmasint a délkeleti toronynyal bir, mely alul igen tömör, faragott kőből emelt csúcsíves ablakokkal, (talán az 1474-iki javításból maradtak fen); egyik, t. i. a nyugati ablak keskeny kerekívű, világos vörösre van festve, a capitaelek le vannak faragva, a déli oldalon nagy, 1° 2"-nyi nyílás van szabályosan rakott kövekből.

A szerzetnek, mondá az öreg tiszteletes, legnagyobb érdeme volt a *gyümölcsstenyésztés*, ugy hogy a lakók még 1816-ig is majd egyedül a gyümölcs árából éltek. Akkor az uraságok kezdték a népet üldözni, fáikat kivágatni. E kárt maga a Helytartó-Tanács 13,000 frtra becsülte.

A reformatus templom a madoccai apátsági templom anyagából épült, de sok kő került a házak alapjaiba is. — Még azon mondá is él, hogy van a határban *kőhordógát*, mivel a köveket a Dunán Budáról hozták; volt a bold. szűznek kápolnája és 7 stáiónak helye — *szent ut* név alatt; a régi halastó, mely az apátsághoz tartozott ma is *palus* nevet visel.

Az emberek emlékezetében még él azon tudat, hogy századokig *nem volt az országban szebb gyümölcsös mint Madocsa!*

A templom körül, mint e vidéken egyáltalán mindenütt, sok római érmet leltek.

Böleskén Nagy Lajos uraság kertjében láttam tympanon követ, mely állítólag Madocsáról oda került és Tótország (vagyis a mai Horvátország) czimerével vagy diszesítve.

Veszprémi egyházmegye.

Máma.

Veszprémmegye és járása.

Hajdan a Balaton mélyen behatolt a mostani szárazföld közé a *fűzfői* csárdáig és azon túl is, mint a magát mindenütt felvető nádból látszik. A gyöpön elszigetelve áll itt a keletelt, xiv. századbeli, már egészen összedülő *mámai templom*; ennek záradéka egyenes, északon ablakai, köröskörül támai nincsenek. A szentély 12' hosszú, 12' 6" széles. Északi oldalán, két fülkének nyoma van, a keleti ablak keskeny, kerekíves; a déliek hasonló; a diadalív és a szentély boltozata kerekítettek. A hajó mind a két oldalon 3' 6"-nyira szélesb; azért 20' széles, 26' 6" hosszú. A hajóban csak 2 ablak van,

A falak még állanak és sárgára voltak festve. Bár Máma a *Görög-féle* atlas-ban mint pusztá van bejegyezve, az egyházmegyei névtárban még sem találhattam.

Szepesi egyházmegye.
Lőcsei esperesség.

Márkusfalva.

Szepesmegye.
Lőcsei járásban.

A *markusfalvai* plébánia már 1280-ban létezett, (l. megyei névkönyv 1874. 31. l.); a templom, átmeneti stilben van építve, boltozatai mindenütt egyenlők, és a gerinczek egyszerű vállkövekkel végződnek. A paizsocsákban, melyek ezeket fűdik, kettős kereszt; balra irányzott kar közt egyenszáru kereszt s e mellett két egymásfelé néző madár; egy fej s egy jobbra haladó négy lábu (!) láthatók. Előfordul a cseh oroszán is, és egy madár

fölött hatágu esillag. Van még a templomban márványtábla 1516-ból. Felemlitendőnek, mint nálunk némileg ritkának, tartom a három régi festett kerek czimertáblát, melyen Lőcsén is előfordul.

Máriássy Ferencz kertjében látni egy márványkő-töredéket, melynek czimere egy hármás domb? melynek oldalaiból három-három virágszál nő ki, e fölött egy vitéz jobbjával buzogányt emel sujtásra, baljában kettős keresztet tart. Felirása: TO CASTA MICHAELIS CHETNEK I. COSTAFV

Rosnyói egyházmegye.
Gácsi esperestség.

Máskova.

Nógrádmegye.
Losonezi járás.

Máskován; a régi kath. templom a protestánsok kezében van, a katolikusok csak 20-an vannak. A falkerítéses templomnak szentélye egyenes záradéku, négyszögös, egy-egy oldal 16'-nyi. A vállkövek egyszerűek három lapuak, melyek alúl pajzs formára vékonyulnak, a boltgerincek hasábosak, homoru élszelvényekkel. A zárkő kerek, közepén Magyarország czimere (?) t. i. felül homoru, oldalt hullámtagos paizsban ketté szelt mezőnyben jobbra három pólya van, balra az országalma egyszerű kereszttel. A hajó famennyezetes, a kereszthajók (ujabbak) dongaboltuak. A külső ajtó köríves, tagozat nélkül; a belső elmetszett lóherívü, hornyokkal tagozott és ágazatos szögletű. Ennek magassága 1°, belső világa 3' 3". — A diadalív, mint a libercei egyszerű párkánynyal bíró csúcsív. A szentély két ablaka keskeny, egyenes szemöldökű; a sekrestye belül kerekded, keskeny, góth ablakkal, melyenek a tornyon is vannak. A torony felül faerkélyes, a sisak hagymaizlésű.

Ezen templomokat *Madách Imre* elfelejthetlen barátommal, ki Sztregovától Gácsig utitársam volt, és *Bergh Károlylyal* mértük; a méretek Berghnél lehetnek, azért magam a templom alaprajzát és méreteit nem bírom.

Váci egyházmegye.
Fóthi esperestség.
Védnök a váci püspökség.

Mogyoród.

Pestmegye.
Váci járás.

Mogyoródon egynéhány gödrön kívül, a régi benczés apátságnak ma már semmi nyoma. Alapítása azon korba esik, midőn az apátság területén, László és Géza vezérek Salamon királyt legyőzték 1075. A nyert zsákmány fele *Sz.-Mártonnak* ajánlatott fel, mint az apátság védszentjének. — Azonban ezen védszentet is későbbben *Sz.-György* vitézzel cserélték fel, mert már 1366. midőn itt a szerzet káptalanát tartotta, már ezen czim alatt fordul elő. A törökök kiűzetése után az apátsági javadalom a váci püspökségnek adatott át.

Fekszik a rom, mely a múlt század közepén még némileg fenállott, a mai falu fölött északra elterülő magaslaton, honnan a Duna tájára a legszebb kilátás kínálkozik. Köveiből 1750-ben Althan Gróf bibornok a falusi csinos templomot építette; 1761-ben épült a plébánia, melyet Migazzi gróf emeletre készíttetett és itten gyakran Grassalkovics herczeggel találkoztak. Midőn gróf Zichy Hippolyt itt plébános volt, még a három faragott kövü fal állott, melyet a gróf ur szíveségből lerajzoltatni engedett; de ma már ezeknek sincs semmi nyoma!

1875. április havában, midőn ide kirándultam, az igen mély pinczék útján felér-
vén a falu fölött meredekséget képező lapályra, a keresztől mintegy 200°-nyire találtam
emelkedett helyet, mely északra szintén völgytől körülvetvén, tömérdek törmelékkal, és
gödrökkel volt tele, úgy hogy az innen elhordott építési anyag ürei hegyet-völgyet képez-
nek. Mindamellett, a gödrök közt, északra akadtam egy mintegy 18° hosszú, 4° széles
nagyobb, árkoktól körülvevett térre, melyen valószínűleg a templom állott.

Ettől délre 10°-nyire egyenközi árok fut az előbbinek egész hosszában, és ez sza-
bályos távolságban három-négy keresztfalat tüntet fel. Nyugaton mindenütt a meredeken
falak alapjai vannak, de délre nem, miért is ezen területet a lakók, kik e helyet *klastrom*-
nak hívják, *kertnek* nevezik. Innen a mélyutig még 60°-nyi terület van, de az építés nyomai
nélkül, míg ellenben északra, igen sok törmelék, hajdani építményekről tanuskodik. A kolos-
tortól keletre, a kereszt irányában a kútat, és a szükségleti helyet mutatják a helybeliek!

Mily kár, hogy a múlt századokból legalább rajzát, vagy alapját, nem birjuk!
talán lesz, ki a püspöki levéltárban még ezeknek is nyomára akad.

A plébánia udvarában van még két igen megviselt római kő. Ezeket valószínűleg
a római régiségek nagy kedvelője Migazzi püspök hozatta ide. Megfejtésük nem sikerült,
annyira elrongálvák.

Rosnyói egyházmegye.
Murányi esperesség.

Murányallja.

Gömörmegye.
Felső járás.

Murányallján a Sz.-György nevére emelt ősrégi templom szentélye *egynes záradéku*,
csúcsívesen boltozott, bordái behúzott oldalúak, kisebb homorodással végződők. Szentség-
tartója és a papiszék fülkéi be vannak falazva. Különben minden uj. A mennyezet a zene-
karzat alatt festett, 1758-ból való.

A templom külső falain a szögletkövek és a párkány feketére vannak festve; ez
utóbbi lángidomu diszítmenyt mutat.

Fejér egyházmegye.
Bicskei esperesség és plébánia.

Pusztá-Németegyház.

Fejérmegye.
Bicskei járás.

Pusztá-Németegyházon, *Bicskétől* nyugatra, az ugynevezett *templomföldjén* áll a régi
egyháznak terméskőből, és sok *romai párkányos* cserépből épült romfala. E hajlék hossza
falastól 5° 5', szélessége 3° 5'. A falak vastagsága 2¹/₂ lábnyi. A szentély *kerek apsis*sál
végződik.

E pusztának különféle dűlőin, mint a *Kalmár-berekben*, most kukoricza föld,
párkányzott téglák; *Örs* szugjában cserepek, *Ó-Barokon* a *Kitzberger-tanyán* bronzokat
találtak. Nevezett ur egy fekete cserépedényben talált kelteket, sarlókat, palstabokat, és
formátlan bronzdarabokat, mintegy 25 fontnyi mennyiséggel, melyeket mind a m. nemzeti
muzeumnak ajándékozott.

Érdekes volt reám nézve hallani, hogy a *stájerhoni favágók* vast okos szekerczékkel
mai napon is élnek!

Itt hallám, hogy *Sz.-László* mellett a *csabdi* pusztán sok régi edényt lelnek.

Esztergomi főegyházmegye.
Bozóki esperesség.

Némethi.

Hontmegye.
Selmeczi járás.

Némethi mezővárosban románkoru templom van. A névtárban csak az áll, hogy régi plébánia. *Némethy* és *Nemphly* helység, föld és egyház már a XIII. században többször fordulnak elő a Codex diplomaticusban Fejéernél l. *Czinár*: Index Alphabeticus 309. lapon.

Szombathelyi egyházmegye.
Német-ujvári esperesség.

Német-Ujvár (Gissing).

Vas megye.
Német-ujvári járás.

A *temetői kápolna*; tagadhatlanul románkoru épület, melyről, mivel belsejét nem láthattam, csak következőket jegyzék meg: A templom szentélye kerek, keskeny kerekívi ablakokkal, talapfödőkkel, fogas diszitménynyel és későbbben rakott támfalakkal. Északi oldalán van későbbi ablak, valamint a délin későbbi mellék-építmény. A nyugati kapuzat tagozatos és kerekívi képmezőnyös (tympanon).

Röviden csak azt tartom itten említendőnek, hogy a sz. Ferenczrendű kolostor, bár csak 1648-ban épült, mégis a Batthyányi családot illető sokféle érdekes emléket tartalmaz, mint halotti ágyon festett alapítókat, feliratos sírköveket, melyek egyikén a Batthyányak czimerét úgy látjuk faragva, hogy a zajló tenger hullámai közt a jobbra növekvő oroszlán az egyenes kardot szájában viszi, a kimagasló sziklán pedig a pelikán fiait éteti; itten tehát az újabb időben használt sziklabarlangnak semmi nyoma.

Szombathelyi egyházmegye.
Német-ujvári esperesség.

Német-Ujvár.

Vas megye.
Német-ujvári járás.

Német-Ujvár régészeti tekintetből valóban megérdemléne egy külön monographiát, míg a régiségnek még némileg fennmaradt emlékei elpusztulnak, vagy értelmetlenség által felismerhetetőségüktől megfosztatnak.

Már messziről feltűnő a mocsáros, ma rétes lapályból szénaboglyaképen emelkedő várhegy, melynek természetes előnyei még a függélyesen lefaragott sziklaoldalak által fokozattak, és mint erődöt bevehetetlenné tévék. E hegynek alján fekszik a 2000 lelket számláló város, hajdan falai által szintén a várnak egy részére felavattatván, — és innen egyik oldalon felvonulnak az erős lőrészses, vastag falaknak maradványai az erődnek legrégibb részéhez, az acropolishoz, mely eleintén, mint vadon hegytető benzésrendű kolostornak, Abbatia B. MARIAE Virg. de Gissing volt szánva, mint az 1157-iki alapító levéléből kitűnik, későbbben pedig *Sebestyén*, a zárdának 3 apátja idejében III. Béla király alatt királyi várul elfoglaltatott, a rendek pedig Vágújhelyen cseréül más birtokok ígértettek, miből, az ígértet meg nem tartása miatt, sok kellemetlenség támadott.

Az építményeknek legrégiebb részeit tehát a hegyen kellene keresni, mely főleg keletfelé meredek sziklákat és hegyfalat tüntet fel, mely természeti erődökön még a hatalmas, bár későbbkori kerek tornyok és löüreges daczolnak és fenyegetnek. A várnak mostani falai lassanként ronba dűledeznek, mint hiszem 3—4 századnál alig régebbek, de azért kellene épen fölvetetésükkal sietni, ha még e hatalmas végvárnak tiszta szerkezetét

meg akarnók menteni, sőt az ilyen fölvétel az országos bizottság részéről alkalmas lenne a Batthányiféle hatalmas dynastákat figyelmeztetni arra, hogy a sírhelyük ezen várnak fentartására hagyott nem csekély összegből, miképen lehetne egyrészt a félelmes gissingi grófoknak hirneves fészkeiből stilszerűen fentartani és a hálás utókoruk átadni.

A város hosszukás négyszög alakú, mely nyugattól keletfelé vonul; északról hajdan mély mocsárok által volt védve, déli oldaláról pedig a fölötte emelkedő erődrészek vele egyesülnek. A ferencziek mai kolostorától, a Batthányi család mausoleumától indulva, mély árkot találunk, mely mögött még erős falak állanak. Itt van az első kapu, vonóhidnak nyomát itt nem láttam; ellenben a:

C : C : D : B : 16—72 : C : P : D : B

emeltetésének korától eléggé tanuskodik, míg kaput védő erős kereken kirugó tornyon a felső és alsó ágyúlyukak közti 1544-iki évszám, mely a hátsó falon is látható, ennek egész századnál is régibb voltáról tesz bizonyyságot.

A felső főtérig vezető szigszegre hajló sziklafalakat, fekete kőrakmányokat lőrész-sorozatokkal előugró tornyokat, melyek a hármastfalak hosszát, a kapuk bejárásait védik és a szükséglet szerint különféle korban emeltetvén azoknak jellegeit is képviselik, leírni lehetetlen alaprajz nélkül, mert így is csak zavart fognak előidézni de helyes képpel nem szolgálndnak.

A második kapunál vonóhid volt alkalmazva, faragott kövü rustikkal bir, az alul kerekített paizsban az oroszlán nem hullámokból nő ki, hanem sziklaesucsokból kiemelkedvén, lábait magasb sziklákra rakja — F. D. B. az építőre vonatkozik.

Elhaladván szabályosan rakott téglafal mellett, ismét kapuhoz érünk, melyet egy sokszögű torony véd, míg a magas palota alatt régi zömök kapu előtt állunk. Itt sok a düledék, miért is szükséges lenne a pontos fölmérés. Innen tovább haladva faragott sziklakon álló roppant falhoz jutunk, vegyeshez kő- és téglanyagból; kifelé lőrészekkel van ellátva.

Végre elérünk a legfelsőbb és így a legrégibb kapuhoz, melyhez igen meredek a feljárás, mely terméssziklákba vájva hosszú földött folyosót képez, alább nyomott csucsíves, fölébb ujjabb, téglaboltajtásos és öntőlyukakkal van ellátva.

E korszakba igaz, leginkább csak ezen rész tartozik; de ki fogja itten a sok javítás, toldás, változtatás közt az építészeti korszakokat évtizedekre akarni meghatározni, vagy itten megállani, — és a határozottan tudvalevőleg későbbnek, még fennálló emlékeknek leírását más későbbi kiadványba utasítani?

Kijutván e feketés falu ősrégi kapuból, egy roppant nagy, a pesti városházéhoz hasonló, egyenes tér nyílik előttünk, milyenről egy magyar várról sem emlékezünk. Sok tekintetben még ép állapotban van e felső térség, amennyiben a szemközt álló góthizlésű templom, a palota kőfedezetű ablakaival, az őrtorony hagymás sisakjával még fenn állanak, míg a főleg jobb oldalon állott alacsonyabb építmények romba dültek, vagy inkább kőbányául szolgálván, mint boltjaikon észrevenni lehet, romba döntettek. Ezt gátolni könnyű lenne a kapuk elzárása, és a düledékre fordítandó némi gond által; a legszükségesebb javítást pedig azon 300,000 forintból, melyet hallhatatlan emlékü nagy hazafi Fülöp

hercege a sirböltöt foglaló zárda és az ősvár fenntartására hagyományozott, könnyen lehetne eszközölni, hogy így a még némileg fenálló régi váraink legalább evvel is gyarapodnának. Reményünket Erdődy Sándor grófnak, a végrendelet végrehajtójának és gróf Batthyányi Zsigmondnak, a hagyaték nemeslelkű kezelőinek hazafiságába helyezzük. Hiszen őseik dicsősége műveikben marad fenn — és azok története hazánk története is egyszersmind!

A palotában még gyönyörű stucco-val ékesített boltok valának, de ezek dülnek, míg az alatta levő újabb, roppant erős háromszögű bástya az idővel örökké fog dacolni. Az épület ajtai hol leszelt lóheridomu ajtó szemöldöket mutatnak, hol számárhátasokat. A hajlékok régi falfestményeket tüntetnek fel. Milyen kár ez hajdanunk megismertetésére nézve, hogy ezen várnak valamint a visegrádnak, trencsényinek, murányinak, dévényinek stb. nem birjuk oly részletes leírásaikat, milyent a bár későbbi, de még is fölötte érdekes pozsonyinak birjuk! I. Bél Mátyás.

Memnyire kellene sietniünk a még lakható állapotban levő vöröskőinek, bajmőczi-nak, krasznahorkainak, fraknóinak, borostyánkiőnek, siklósinak stb. részlete, s felvételével és leírásával, nehogy közel időben mindentől megfosztassunk, a mit a romboló századok még némi intésül előpéldányokul számunkra fenhagytak!

A romok közt leginkább érdekelt egy felírás, melylyel mint hallám, már Weinczel Gusztáv barátom is vesződött, s melyet végre egy órai munka után, lajtorján állván, és a ragadó mészburának, csak nagy bajjal járó eltávolíthatásával meg tudtam fejteni. A vár építésnek ez igen érdekes adatát foglalja és így szól:

(h) anc Turim edificare et gstrui (fecit Magnific) us
 Petrus Porkolab qui tuc tpois fuit
 castllanus huiq casti Nemeth mri (vár)
 fecit aut Inchoare et fundare In octa (va)
 Corporis xpi In Anno dni . 1298
 finis huiq In festo septe dormientiu (m)
 p(ost) anne Matris Marie Anno eiusd^o (em)
 1298; ez utolsó a falba van bele karczolva.

A napokra nézve megjegyzendő, hogy 1497-ben az úrnapjának nyolezada junius 1-jére esett, a *hét alvó* napja pedig, mely szt. Anna napja után van *julius 27-én* ünnepeltetett, és így az építtetés 57 nap alatt bevégeződött.

A vár épen álló részeinek megőrzése egy felvigyázóra van bízva, ki is Storno Ferencz barátommal mindenhova elvezetett.

Az összedült fegyvertártól a 7-ik doriai rendszerű (?) kapun a felső várba jutván, csodáltuk az *örtorony* roppant vastag téglákból rakott lépcsőzetét. Sokszor bámultuk már Stájerország szélein a templomok gyönyörű tagozatai, az ajtók és kapuk béléteit, melyek mind égetett anyagból készülvén a szabad légben is az idők rontásának ellentállának, mint már ezt Bitnitz Lajos is (Mittheilungen der k. k. C.-Comm. für Baudenkmale in Wien, I. 139. l.) a *sámfalvai* (Hannersdorf) templom ajtóbéléteinél említette, és ezt a vasmegyei góthkori egyházaknál gyakran volt alkalmunk tapasztalni, és ezen iparcikknek elhagyatását sajnálni.

Az általam itt felhozott meggygyvörösre égetett lépcsőtéglák 17" hossz., 13" szél., és 5" vastagok, és sokkal kevesebbé kopottak, mint ezt sok helyen kőlépcsőinknél tapasztaltuk; miért is szakírfiaink és iparosaink figyelmét ismételve ezen tapasztalatra felhívjuk, serkentvén őket, hogy ezen iparágnak székhelyét fölkeresvén, maradványait tanulmányozván e bizonyosan hasznos keresetmódot föllesszék, és ha csakugyan hazánk területén voltak e jeles agyagtelepek, melyek az ily kőtű készítményhez az anyagot szolgálták, ha csakugyan hazánk határain, Vasmegyében álltak ez anyagot feldolgozó gyárak vagy műhelyek, melyek nemcsak téglákat és ajtó-féltagozatokat, hanem művészi díszítményeket is képesek voltak előállítani, *akkor érdemes lesz a vasmegyei régészeti egyletnek nemcsak ezen kérdéssel behatólag foglalkoznia, hanem az előbbieket constatólása által középkori művészeti mozgalmainknak e babérkoszoruját megmentenie.*

A torony egyes hajlékai régiségtárnak vannak felszerelve. Legalul régi fegyverek, pajzsok, sisakok, kardok, lándzsák, gyötrő eszközök, toronygombok, butorok, ezéltáblák, puskák stb. őriztetnek. Egyik csinos ajtón az 1643-dik évet olvassuk, míg a ezéltáblán eléggé jelentőleg ez áll:

Es giebt viel neues in der Welt,
Das Manche mit Vergnügen sehen;
Doch ist, wenn dieses auch gefällt
Das Alte drum nicht zu verschmähen.

A felső emeletekben a szebb és ritkább tárgyak vannak felállítva; úgy mint diszes ókori butorok, szőnyegek, családi képek, egyikén Német-Ujvárnak régibb egészen hű képe, két emeletnyi palotáival, hatalmas bástyáival, palánkokkal védett kapuval; stb. Még főlebb a ritkaságok tárába jutunk, a körmendi muzeum kiegészítő részeihez, melyek hatalmasaink műérzetéről, gyűjtési vágyaikról tanuskodnak. Itt régi képek, faragványok, kelyhek, kéziratok, tábori palaczkok és török kannák stb. foglalnak helyt. A valóban érdekes darabok közé jutott elég olyan is, melynek magyarázatához? jelt kellett tennünk.

A harangon ez áll: GLORIA IN EXCELSIS DEO LEONHARD. EOW. (Loew) IN. VIENNA. ME. FECT. ANNO. 1647.

A kilátást a toronyból a vidékre magasztalni fölösleges lenne; elég azt említeni, hogy a szomszéd nyugatról sokan rándulnak át Német-Ujvárra, miszerint azt élvezhessék.

A várkápolnában most is tartatik isteni szolgálat; de a különféle éveken kívül, melyek a tiszta csúcs- és halhólyagtagozatu ablakokon látszanak az egész ízlése is mutatja, hogy csak az alap a régi, a részletek újítottak. A szentély, mely többszögű boltozatu csillagalaku, a 2 és fél boltaljas hajó hálógerinczczel bir, a rövid oszlopok vállköveken nyugszanak. Az oltár góthizáló, uj-uj a vasrácsoszat, a karzat, valamint a szószék is, a cziperes zárkövek be vannak rekesztve, egyikén még az 1647-dik év olvasható. A diadalíven az 1747-ik évszám az egyik restauratiót jelzi; de egy zárkövön még az 1793-ik év is kivehető, míg a kápolna ajtajára alkalmazott cziperen

C. A. DB.

1. 6. 5 2

diszlik. — Legtöbbször az 1647-dik évet találni, mely egy gyönyörű ágyun is látható, és szintén Batthyány Ádám gróftól származik, kinek idejében e hatalmas vár alkalmasint

aranykorát érhetette. Bizony nem ártana ennek egybeható monographiát szentelni, és hogy ezt ismét a «Vas megyei régészeti egylettől» várjuk, senki nekünk rossz néven nem veheti. A hol futólag egy óra alatt annyit jegyez az utazó, mennyit fődözhet fel az, ki közel vagy éppen közte lakik ezen kincseknek!!

Rosnyó egyházmegye.
Mátrai esperesség.

(Nemtyi.)

Nógrádmegye.
Füleki járás.

Nemthi temploma dombon fekszik, kerek apsisal bir, az apsis a tetőnél alacsonyabb, ablakai ujítvák. Románkoru-e? csak messziről láttam. A kis terennei plébániához tartozik.

Veszprémi egyházmegye.
Füredi esperesség.

Felső-Örs.

Szalamegye.
Felső-örsi járás.

Felső-Örs. Veszprémből a Balaton felé utazván, látjuk ezen ősrégi prépostsági templomot, mely egy valóságos prépostságnak adja sz. Magdolnáról a czímet. Feltűnt ezen ősrégi építmény akkor, midőn a bécsi középponti bizottság Magyarország műemlékeit vizsgálta, és így mindjárt a «Jahrbuch der k. k. Central Commission zur Erforschung und Baudenkmale» 1. köt. 116.lapján írja le Eitelberger Rudolf; az egyház tornyának rajzát és alapját csatolván az elég pontos leíráshoz. Előttünk három képtáblán fekszik a templom alaprajza, látképe és részletei Hencz Antal ügyes fölvétele nyomán, miért is méreteit e helyen közöljük. A kerek záradékos szentélynek hossza $5^{\circ} 2'$, a bolthajtásos négyszetnél szélessége $2^{\circ} 5'$. Az apsis kerülete a négyszetet érintő pontnál befelé van húzva patkóalakulag és így hurja a körnek két hatodát feszíti. A hajó hossza 5° , szélessége a kirugó pilléreknel majdnem 3° , a falak $2\frac{1}{2}'$ -nyiak de a $2^{\circ} 1'$ □-nyi toronyaljnál $7'$ szélességűek. A templom alaprajzát vevén tekintetbe, látjuk, hogy ezen erős alkotása miatt eredeti részleteiben, egészben fenmaradt templom csak egyhajóju volt; tanuskodik erről a szentély kerek apsisa, mely ujabban három osztályu pillérekkel van támogatva, tanuskodik a főhajó kerekívü párkányzata, melyet itt másutt a hajókon nem találunk, végre az is, hogy a mellékhajóknak szokás szerint nincsenek külön bejárataik; és hogy tetőzeteik majdnem a főtető párkányaig emelkednek. Eitelberger véleménye az, hogy e templom, melyet a koraromán korszakba helyez, t. i. a XIII-ik század közepébe, kezdettől fogva háromhajóju volt pillércsarnokkal és oldalkarokkal, de ezt csak bensőbb vizsgálat után lehetne bebizonyítani. Ugy látszik, hogy a változtatás már régebben és többször történt, midőn a kis prépostsági templom e gyarapodó falu népeinek befogadására már elégséges nem volt; mert különben hogyan is lehetne magyarázni azt, hogy a mellékhajók éppen semmi fülkével nem birnak, hogy régi alsó emeletnyi ablakaik oly kicsikkel pótolattak, hogy az oszlopoknak, vállköveknek, bolthajtásoknak éppen semmi nyoma, hogy a mellékhajók egyes osztályai a középhajó méreteinek meg nem felelnek? stb.

Említvén azt, hogy a szentély bordái a legegyszerűbbek, és köbfejezetű vállkövekből emelkednek; továbbá, hogy e szentély oldalán a mellékhajóknál szélesb, sekrestyefélék vannak, későbbi kort eláruló ablakokkal, átmehtének a templom nyugati részén álló

eredeti külsejű toronyra, mely az örsi határon levő, igen alkalmas anyagot szolgáló bányának faragott köveiből épült.

A toronyban csak két emelet tartotta meg kezdetleges kinézését. Több lépcsőn feljutunk a négyzetes előcsarnokhoz, melynek boltozata köbidomu vállkövekből eredő négyzeteg bordákon nyugszik. A vastag falban alkalmazva van a 2' 4" széles lépcsőzet, mely a karra fölvezet. Maga a kapuzat igen díszes, elől oszlopokon nyugvó kerek ívetet tüntet fel, mely tetőzetes ormózáttal van befejezve. A lépcsőzet felsején kezdődnek a tölcseralakúlag összehúzódó csinos fejezetű oszlopok, melyek pillérrészekkel változtatva a tympanumnak keretül szolgáló ívekkel fedvék, és a lapon új, jobbával áldó, baljában püspökbotot tartó alakot tüntetnek fel, oldalt álló két kivehetetlen alakkal.* Az alsó osztály keretétől falszalagok szolgálnak, melyek felül apró vállkövecskéken nyugvó kerek párkányzattal végződnek. A csinos fogdisz és a kidülő tagozatu választék fölött, valamivel magasabb mezőnynyel ugyanazon keret ismétlését látjuk, de a térség alsó része három ablakot tüntet fel, melyek szélükön egy, érintkezési pontokon két-két oszlopról emelkedő kerekívű, és háromszögű tetőkkel fedvék.

Az ablakok keskenyek, románkoriak, csak a középső újítva van és szélesebb a szomszéd ablakoknál. Az oszlopok közepükön erős kötelekkel vannak összefoglalva; a románkorban kedves díszítmény, az összetartás jelvénye, melyet a pannonthalmi régi egyházból fenmaradt egyik oszlopon (sokáig kocsiháritóul szolgált a könyvtár belső kapuzatánál) is látható.

Ezen osztály fölött a torony 8 szögűvé válik, a szögletekben gúllak állanak stb. — de ezek már nem a középkor tárgyai és így jelentésünk körén kívül állanak.

A prépostság nyomai már 1254-ben találhatók, midőn *Benedek* prépostja említetik. (Hazai okmánytár I. 29.) Régi időkben mint *Kivagurs Kövágó-Örs*-nek neveztetett, mely nevet mai napon és más Örs bir ugyanezen megyében, mivel mint egy 1313-ik évi okmány mondja: porcio terre ubi lapides ad molandum, malomkövek, excidi consueuerunt. (H. Okt. IV. 124.), későbbben p. e. 1440. és 1478-ban már *felEwrs*-nek iratik; (u. o. V. 433.)

Prépostjai közül Benedeken kívül az említett jeles gyűjtemény nyomán még ezeket találjuk, kik rendszeren egyszersmind veszprémi kanonokok valának:

1313-ban *Martinus*, filius Michaëlis de Wesprimio. (H. Okmt. IV. 123) és 1318-ban, mint veszpr. kanonok, u. o. IV. 128.

1407-ben *Joannes Zsigmond* király alatt, ki a prépostság javait megerősítette (III. 264).

1430. *Vasvári László*, veszpr. kanonok, Rector altaris P. Petri apostoli in Ecclesia Cathedr. Vesprimiensi (III. 360—362.)

1456—1459. *Ujfalusi Ferencz*, *fehérvári* kanonok II. 327. III. 460.)

1470—1478. *András*, veszprémi kanonok. (II. 354. V. 344.)

1489. *Darányi Jakab*, veszprémi kanonok (III. 436.)

* Eitelberger püspöksüveget lát az áldó fején, a mellette álló angyalok egyike szerinte nyitott könyvet tart.

1490. u. azon *Jakab*, ki előbb Mátyás királynak, majd Corvin Jánosnak titkára volt és mivel a királyné emberei által budai birtokában és jószágaiban sok kárt szenvedett, e kár megtérítésében részt vett. (iv. 437.)

Kár, hogy ezen *számos* adatok közül az építkezésre egy sem vonatkozik, és így a templom keletkezését pontosan meg sem határozhatjuk.

Egri főegyházmegye.
Alsó-hevesi esperesség.
Erki plébánia.

Tarna-Örs.

Hevesmegye.
Tarnai járás.

Tarna-Örsön a fáczánkertben egy románkori templomnak nyoma van; u. o. sok egyéb régiséget is találtak, a halottak hasukon feküdtek! hallám B. Orczytól, ki az egyház védnöke is.

Veszprémi egyházmegye.
Palotai esperesség.
Védnök gr. Waldstein János.

Öskü.

Veszprémmegye.

Öskün (Eöskü a megyei névtárban). Termésszikla tetején, melynek rétegei lépcsőzetesek, áll a hajdani őrtorony, melyhez a régi kerekgyházak alakjára keletről későbbi korban egy kerek apsis építtetett. A délre nyíló ajtaja újabb; a *régi bejárat másfél ölnyi magasságban látható az északi oldalon*, jelenleg be van rakva; ezt és a románkoru párkányzatnak teljes hiányát elégségesnek tartom annak bebizonyítására, hogy ezen $4\frac{1}{2}^0$ magas építményt, tölesér vagy lőrésidomu ablakaival eredetileg *védelmi czélokra* használták. (L. A. Bakony. 141. lapon és dr. Henszlmann cikkét, Arch. Értesítő 1875. 75. l.) ✓

Irodalmához csak azt csatoljuk, mit egy nem szakférfi róla említ. *

Veszprémi egyházmegye.
Kis-komáromi esperesség.

Pacsa.

Szalamegye.
Kapornaki járás.

Pacsa. A plébánia templomnak védnöke a veszprémi püspök.

A szentély egyenes záradéku; támai egyosztályuak, az ablakok keskenyek, kerekízüek, de azért alig régiek.

Veszprémi egyházmegye.
Füredi esperesség.

Palaznak.

Szalamegye.
Tapolezai járás.

Palaznagon egyéb régiséget nem találtam, mint a szenteltvizeztartó oszlopot, melynek talapzata és feje minden diszítvány nélküli köbszelvényekből áll.

* *Öskü*, az ide való kath. paroch. templom hajdan török mecset volt kerekdedre építve; s messziről úgy látszik, mintha 10—12 személylyel betelnék, holott az egész ösküi nép könnyen elfér. (Fényes Mo. m. Áll. i. 439).

Egyébiránt ezen helység már mint Poloznok 1082-ben említettik, Fejér Cod. dipl. VI. II. 353. — Sz. Endrének ajánlott temploma 1363-ban fordul elő, midőn itt már plébánia is volt. (u. o. IX. VII. 520.)

Egyházi védnöke a veszprémi káptalan.

Győri egyházmegye.
Nezsideri esperesség.

Párndorf.

Mosonmegye.
Nezsideri járás.

Párndorf mellett Nezsidertől a Lajtaig nyúló római sánczok maradványai látszanak.

A párndorfi templom *apsisa románkoru*, mint ezt *Kisfalvi* László lelkész leveléből vettem. Az való, hogy a győri névtár szerint a *pándorfi* plébánia már 1572-ben létezett. — Védnöke Harrach grófi család.

Pécsi egyházmegye.
Pécsváradi esperesség.

Pécsvárad.

Baranyamegye.
Mohácsi járás.

Hogy *Pécsváradnál*, valamint Tihanynál, Pannonhalmánál, Zobornál nem annyira az erősítési szempont uralkodott, midőn első királyaink alapították, hanem inkább azon szokás, miszerint sz. Benedek kolostorai régi divatát követve, előhegyeken telepíttessenek, már onnan is kitűnik, mivel midőn az alkalmasabb fekvésű kolostorokat máshová áthelyezték és jobbágysokkal pótolták vesztüket, utóbb pedig királyi várakká idomították át, mint Szigligetet és Német-Ujvárt, a fenébbieket sokáig hagyták meg zárdáknak és csak az utóbbi századokban, főleg a törökök ellen változtattak át várakká; de melyek erősségük tekintetéből csak a másodrendűek közé tartoztak.

Pécsváradhoz közeledvén észreveszszük, hogy a meredek part, melyen emelkedik, csakugyan védelműl szolgál, hogy ezt a mély árok és völgyben összesűrűt hegyi víz némileg megerősíthette, de a hegygyel érintkező hátsó résznek gyöngesége annál nagyobb, mivel főleg itten magasabb halmoktól uraltatván, csak a rögtön rohanás ellen védve volt, ostromot nem sokáig tarthatott ki.

Az erőd mai alakja félmonoru. A mezőváros felül, északon van a vár főhomlokzata és erre talán hajdan is főépítményei állhattak. Közepett nyílik kettős árok mögött a kapu, mely mai alakját 1729-ben nyerte. Bemenettől jobbra, vagyis nyugatnak áll az emeletes főépítmény, az uradalmi jóságkormányzó lakása; e mellett kisebb ház következik. Balra felül lőréses fal nyúlik el, melyet egy alacsony lakház követ a sarokig. Az északkeleti sarkon egy kerek torony alapjai láthatók; innen keleten áll egy másik ház ormózatossal és lőréses fallal kifelé. Ezek a főbb udvar épületei, melyeket egy egész hosszában nyúló fal a vár déli részétől elválaszt.

A hátsó udvarban, mely mindinkább összehajol, áll a keleti oldalon egy torony, mely jó messzire kirug és a hozzácsatolt házzal a főtishti irodát és a levéltárt foglalja. Ezzel szemközt vannak a fal mellett az istállók; a választó falnál van a házi kert, a többi tér az udvarhoz tartozik.

Bezárásul még két kerek tornyot kell felhozni, melyek a déli kerekdedséget erősítették, mostan pedig csak falaik kezdetei látszanak, míg az egyiknél még a kerek nagy kapu formája meg van; de be van rakva.

Mindezekből kitünik, hogy újabb időkoriak; és az eredeti xi-ik századbéli zárdából alig maradt fenn valami. A mit régi gyanánt bemutatnak, az a régi pinczeféle helyiség, melyet katakombának hínak és a főtisztalok alatt terül el. Itt t. i. roppant vastagságú pillér áll, melynek két szögletén még köbidomu oszlopfajta forma észrevehető, és ettől a zömök támtól, valamint a kerekded záradékhoz, ugyaz általellen álló falakhoz hatalmas ívek emelkednek, minden dísz és minden tagozás nélkül, mint ezt mai napon is a pincze-helyiségeknél megszoktuk.

Meglehet, hogy a behatóbb vizsgálódás, az archivum átkutatása még némi nyomokra fog vezetni; én a mily nagy reményekkel közeledtem ezen ősi, gazdag, hirneves apátság maradványaihoz, épen annyira megesalatra, lehangolva távoztam!

Áll még a *temetőben* egy kápolna, mely keletelt, alacsonyabb szentélyű, vegyes kő- és téglapítmény, de azért mindene újabbnak tűnik föl, kivéven homlokzatán egy lóher-szemöldű és nyugaton egy nyomott csúcsíves ablakot. Erről a pécsi 1848-iki névtár az 52. lapon mondja, hogy régóta Mindenszenteknek és Sz. Adalbertnek van ajánlva, és 1815-ben lett javítva.

Javították bizony ezt is, az apátságot is, melyről Inchoffer, midőn xvii-ik évnél említi, azt mondja: „az apátsági templom falai még láthatók, de csak a földben, hol t. i. még nyomaik fennmaradtak. Ezek a mostani tisztviselők háza udvarán meg vannak, az apátok szobáiban pedig a levéltárt őrzik. (l. Czinár Monast. i. 179. l.) — Ennyire elpusztultatott mindaz, mit a szent király századok számára oly nagylelkűen alapított, és pusztíták nem a tatárok, törökök, reformatio! — hanem az egyházi javak gondnokai, az uralkodók és kormányok megbízottjai!

Veszprémi egyházmegye.
Cseszneki esperesség.
Nánai plébánia.

Pere.

Veszprémmegye.
Cseszneki járás.

A *perei* pusztá templomnak romjából csak két fal áll, ezeknek hossza 4°, szélessége 2°; a 2¹/₂ lábnyi vastag falak a szentélyt egyenesen zárják.

Rosnyói egyházmegye.
Várgedei esperesség.

Péterfalva.

Gömörmegye.
Serkei járás.

Péterfalva, a faluñ kívül álló templomka a románkorról tanuskodik a mennyiben keletelt, és kerek szentélyzáradékán nemesak a fogasdísz lehet a déli oldalon észlelni, hanem a téglapillérek által körülötte 12 csúcsíves fülke is támad ékességül, valamint a falnak erősítésül is.

Késő este oda érvén, részletesen fel nem vehettem, azonban a mit hamarjában jegyezhettem, ezekből áll: belül három ablak látszik, melyek be vannak rakva, van az epistola oldalán igen egyszerű papiszék, kannafülke, szentségház, de mind igen kezdetleges. A szentély boltozatos, de a hajó mennyezetes,

A szentély északi oldalán álló sekrestyének kőajtófeje van, hornyosított éllel. A templom nyugati homlokzata előtt erődítésül három tárnak van alkalmazva, de egyenletlenül távolban.

A templomnak a falun kívül való állását, mi azonban hajdanta mindenütt így volt, abból magyaráztatják, hogy a nép igen erkölcstelen lévén, Isten reája nagyon megharagudott, miért is egyszer reggel felébredvén, azt találták, hogy templomuk régi helyéből kimozdult, és a main megállapodott!

E templomnak védnöke a *vallásalap*.

Szombathelyi egyházmegye.
Letenyei esperesség és plébánia.

Póla.

Szalamegye.
Egerszegi járás.

Póla, kisdud falusi templom a nagykanizsai országúton áll, a román korszakba tesszük. Áll ezen imola domboeskán, mely valószínűleg fallal volt kerítve, de ennek már semmi nyoma.

A kerek szentélyben az ablak keskeny kerekded, a szentségház egyszerű négyszögű fülke, a papiszék szűk, csak egy személyre való esúcsíves mélyedés, a diadalív esúcsos párkány helyett egyszerű félbottaggal. Az oldalajtó köríves háromtagozatos téglaszalagokból készült, melyek közt egyszerű mélyedések teszik a függélyes választékot.

A szentély 10 egyszerű téglaszalagtól van övedzve, melyeken csak táblából és rézsut faragott téglafejezetek ülnek.

E csinoska téglapítményen még a körívű párkányzat sem hiányzik, valamint a keskeny körívű ablak sem. Egész hossza 52', szentély-szélesség 9', a hajóé 14' 6".

Csodálkozásomat fejezvé ki a fölött, hogy ezen imolát a törökök meghagyták, a lakók, mint az öregek szájhagyományát említik, hogy a törököktől *egy köböl búzával* (talán évenkéntivel) megváltották.

Rajzát Hencz Antal barátomtól bírom.

Szombathelyi egyházmegye.
Pórnói esperesség.

Pórnó.

Vasmegye.
Körmendi járás.

Pórnó (Pernau) ősrégi Sz.-Margit tiszteletére szentelt ezisztencei rendű apátság volt, mely István nádor, István fiának vagyonából a királyi beleegyezés folytán mint sz. Gotthard fiókja alakult a XIII-ik század negyedik tizedében. Olvasni lehet ezt *Czinár Monasteriologia* II. 116. és *Rupp. MO. Helyrajzi Története* I. 580 és kk. II.

E helyen szándékom csak azt, a mit még e helyen a régiségből, bármily csekély is legyen, följegyezni, és az utókor számára fentartani.

Pórnó-falu, ma mintegy ötszáz lakóval, távol sem áll a hajdani apátság helyén, mint ezt Rupp i. m. vélmi látszik, azt állítván, hogy a monostor 1799-ben lebontatván, egyedül temploma hagyatott meg, mert a pórnói plébániatemplom nem ugyanaz a hajdani apátságéval, sőt a mi abból még fennmaradt, valószínűleg csak azon románkorú fehér mészkő oszlopfő, melyet szentelt víztartóul használnak, és a hasonló anyagból álló durva sirkőlap, melyen egy kis keresztet látunk.

Nem régészeti, hanem inkább történeti szempontból érdekes lesz fentartani a tiszti udvarban fenmaradt sirírás emlékét; ez oldalt egyszerű kaeskringókkal kereteltetve, így hangzik:

IOANNES · DRASKOVITH
DE · TRAKOSTIAN · TAVERNI
CORUM · REGALIUM · IN · HUN.
GARIA · MAGISTER · SACRAE · CAES.
REGIAEQ · MĀTTIS · CONSILIARIVS
ET · CVBICVLARIVS · NECNON · CONFINIO
RVM · TRANSDANVBIANORUM
GENERALIS · ET · PRAESIDII · VYVA
RIEN · SVPREMVS · CAPITANEVS.
FILIO · SVO · GEORGIO · ABBATI.
PORNENSI · HOC · OPVS · FIERI.
FECT · ANNO · M · D · CXII.

Kitűnik ebből, mennyire keresett javadalom volt e pornói apátság, melyet királyaink Veráncz Antalnak, Lőrincz székes-fejérvári prépostnak, Body György, vál. esanádi püspöknek, Forgách Ferencz vál. nagyváradi püspöknek és Draskovich György váci, később győri püspöknek adományoztak! Kár, hogy nem ismerjük ezen írásos kő eredeti helyét, hogy tudnók azt is, mi legyen a „*hoc opus*“?

A tiszti lakban befejezván kutatásomat, kimentem az Althof helyszínére, a régi körülsánczolt, halas tavaktól körülvett apátságához, melynek gazdasági, újabbszerű épületei fenállnak ugyan, az árkok is megvannak némi sánczolatokkal éjszak felé, de az apátsági templomnak helyét csak ottan gyaníthatjuk, a hol egy három hajóju basilika alapjai lenni látszanak, de csak látszanak, mivel a mi a földön fölül volt, azt az újabb telepítvényhez átszállíttatták újabb birtokosai.

Hogy Pornó erődtíve volt, kitűnik Veráncz Antal-nak 1552-ben Oláh Miklós-hoz írt leveléből, melyben említi, hogy apátságát gátonyokkal és bástyákkal kell erősítenie, őrkkel és védművekkel ellátni, lovasságot fölszerelnie stb.

Kár hogy ezen korból nem bírjuk alaprajzát! Azonban sikerült az uradalmi levéltárban lemásolásra nyerni egy, bár későbbi tervezetet, mely némi felvilágosításul szolgál, ez mutatja, milyen volt egy középkori apátság, melynek kerítőfalai közt mindent kellett a világtól elzárttaknak találniok, mi az élet fentartására szükségeltetett. Itten csak azt adjuk leírásban, mi szorosan az apátság beltelkéhez tartozott; a pornói rajz ezime ez:

Abriss von *Pernau*, gefertigt von Josef Wächter Maur Meister und Simon Übel Tischler Meister in Steinamanger.

hátsó ez áll: Elenchi Generalis 1821. No. 49. Plana aedificiorum Pornensium. — és D. 9. No. 84. — No. 36. Soproniensium Collegii Jesuitarum.

Abriss von Pernau.

1. Das Haupt tohr	13. Ein Wagenshuben
2. Das Lust-hauss	14. Ein kleiner Stahl
3. Die Brucken	16. Ein Prucken
4. Die Abtdey	17. Die Stallunen
5. die Kirche	18. Mähr-(Meyer)-Zimmer
6. das Breyhauss	19. S. v. (Salva venia.) zwei Schwein Stahl
7. Ein gebeyt zwei Stöck hoch	20. Ein kleiner Brun
8. das Gartdel	21. der Obts Garten um und um
9. Ein kleines gebey 2 Zimmer	22. die Obts Tihl (Dörre)
10. Ein Stel(en)des Wasser	23. zwei ödte Teich
11. Ein Kuchel Gartdel	24. Ein ödte kugelstatt
12. Ein Stadel	25. Ein fraun Statuin

A többi szám 51-ig a térképen a malmokra, gazdasági építményekre Pornó faluban és környékén vonatkozik, miért is valamint rajzban úgy a leírásban is elhagyhatónak véltem.

Jelenleg védnöke ezen egyháznak esztei Therezia Mária Dorothea kir. főhercegeasszony.

Veszprémi egyházmegye.
Gelséhez fiókegyház.

Rajk (Alsó-).

Szalamegye.
Kapornaki járás.

Alsó-Rajk. E helyen az ősrégi Bánffy család a bold. szűz tiszteletére már 1239-ben prémontrei prépostságot alapított, mely a csornai anyaprépostsághoz tartozott. Hogy itten valamikor prépostság állott, alig tudja a nép, ők csak apáca kolostorról szólnak, pedig ennek a helyét is alig tudják meghatározni. *Czinár* monasteriologiájában II. kötet 49. l. felhossa, azt gyanítván, hogy a Bánffyaktól Széchi családja, végre a Rajkiakra ment át (I. Győri Tört. és Régész. füzetek. II. 302. (1272.) és 305. (1275)-ből való okmányokat.) 1557-ben már el volt hagyatva. A régi prépostság a rajki és töttesi major közti dombon, az ugynevezett *kastélyhelyen* állott; most az egész terület fel van szántva, faragott köveit a *kőhid* építtetésére használták fel. *Varga Ferencz* háza előtt, és szanaszét az udvarokban ablak-tagozatok, oszloptalpak, és bolthevederek részletei fekszenek keszthelyi kőből; találatnak különféle polyvás, durva, de mázas téglák is.

A hajdan egészen berkes, és így közelíthetetlen vidéken épült *vár* (ma *várhely*) hosszában 30⁰, szélességében 24⁰ mér, széles árokkal van körülvéve; a régi falnak semmi nyoma, ma kukoricza földnek használják.

Bővebben *Ruppnál* is olvasható története: MO. Helyrajzi történetében. I. 320. l.

Veszprémi egyházmegye.
Kiskomáromi esperesség.

Rajk (Felső-).

Szalamegye.
Kapornaki járás.

Rajk (felső). A templom a régiség bélyegével bir; a szentély egyenes záradéku, alacsonyabb a hajónál, északi oldalon nincsenek ablakok, a szentély keleti fala egyenes, a torony és a hajó nyugati fala rézsut, három osztályu támokkal vannak megerősítve. A keletelt egyház méretei fölvételem után ezek: a szentély hossza $2^{\circ} 8''$ széles. $11'$ a diadalív falának vastagsága $1'$; a hajó hossza $6^{\circ} 2' 8''$, széles. $14'$. A torony aljának szél. $5' 6'$, a kapuzat szél. $4' 3''$. A sekrestye újabb. A torony négy sor ablakkal bir, a legfelsőbbek, egyenes szemöldüiek, lóheridomuak és csipkések.

A templom hajdan plébánia volt, most *Pacsúhoz* tartozik.

Rosnyói egyházmegye.
Rimaszécsi esperesség.

Rimaszécs.

Gömörmegye.
Serkei járás.

Rimaszécsen, ha jól láttam, egyik templom egyenes záradéku, a szentély a hajónál alacsonyabb, és góth izlésű ablakkal bir. (?)

Védnöke a Szász-Coburg-Gothai herczeg.

Besztercebányai egyházm.
Felső-turóczi esperesség.
Szucsányi plébániában.

Ruttká.

Turócsmegye.
Első járásban.

Ruttká (felső és alsó) ősrégi helységekben, melyeknek már az 1285-ik évben nyomán vagyunk (l. Fejér. Cod. dipl. iv. II. 596. l.) 1875. augusztus 9-én megszorultam, úgy hogy mintegy 7 órát kellett itt vesztegelnem. Legjobbaknak tartottam azon idő alatt a már messziről is réginek látszó kath. egyházat lerajzolni, leírni.

A sebes patakon, mely a keletelt templomnak fallal körülvett temetőjét mossa, áthaladva meggyőződtem, hogy ezen egyházat a XIV. századba kell helyezni és az átmenetiek sorába számítani. A szentély egyenes záradéku, oldalai belül 5 méternyiek, keresztgerincei egyszerűek, vállkövek helyett kétszer rézsut leszelvek. A zárkő egyszerű, faragvány nélküli; magassága 5.70 m. keleti ablaka keskeny, csucsíves. A szentségház a keleti falban van, 0.54 m., 0.35 m. széles, fával van bélelve. A déli falban van az ámpolnák fülkéje.

Itt van a csucsíves, belül 0.25, kívül 0.70 nyílásu ablak is, magassága 1.40 m. A szentély északi falába van a csucsíves, szelt oldalú sekrestye-ajtó is, szélessége 0.75 m. magassága 1.65 m. A hajlék 3.60 m. széles, 4.60 m. hosszú, a külső falakon mérve. Keletre van keskeny csucsíves háromkarélyos diszű ablaka.

A diadalív 0.95 vastag falból áll és jól befelé szökik, hogy így a hajóban két oldalt oltárhelyet hagyhasson. Párkányzata eszetű alakú, magassága 4.80 m.

A hajónak hossza 11.20 m. szélessége 7.60 m., magassága 6 méter; a torony allja 3.80 m., mind a két oldalon 2.4 m. tér a hajóban fenmaradván. Északi oldalon nincsen ablak, de a délin két csucsíves ablak van, köztük egy kerekívi ajtó be van rakva. A menyegyzet fából van, nincsen befestve.

A nyugati főkapu kerekívű, három kerekoszlopból álló tagozattal van diszesítve, szélessége 1·30 m. A templom nagy részén, főleg keleten a talapfödő látszik, az újabb sekrestyénél szűnik. Tornyán kettős ablakok tűnnek fel, de nem románkorszakuak.

Van czintányérja 1680-ból, festett keresztelő kutja 1612-ből, harangja 1622-ből; csinos kereszt. sz. János szobra stb.

Ezek tüzetes leírását l. Ipolyi: Schematismus histor. Dioec. Neosoliensis 1876. a 253. l.

Kassai egyházmegye.

Ujhelyi esperesség.

Védnök: Regéczi herczeg

Breczenheim család.

Sárospatak.

Zemplénmegye.

Tokaji járás.

Sárospatakon a felső város a várral együtt még igen ódon, sőt regényes kinézésű. Nagyszerű emlékei mellett az alsó város egészen eltörpült, sőt rendetlen utcáival kinos benyomást tesz.

A katolikus templom nagyszerű, hét boltosztályos három hajóju csarnokegyház, nyolez homoroldalú pillérjei felül csúcsívekkel összekötve. Az ablakok épek, halhólyagos díszűek. A szentélyzáradék egyenes. Oratorium végett délre az ablakok félig befalazták, támpillérek és talapzat csak itt-ott láthatók. Az északi fal igen erős, itten e miatt karzat is alkalmazható volt. Már II. István alatt állott e helyen egy templom. A nyugat oldal elé építtetett torony újabb, góthizáló ablakokkal.

Az egyenes záradék mögött igen erős alapfalak tűnnek fel. Említésre méltó egy ép, vörös márvány emléktábla 1519-ből, melynek felirata ez:

HIC 7 SITVS 7 ANTONI 7 ES 7 MICHAEL
Q₃ 7 PALOCIA 7 PLES 7 QVOS 7 PRIVS 7 VNVS 7 AMOR 7
NVC 7 HABET 7 VRNA 7 DVOS 7
ISTE 7 DOMI 7 CLARVS 7 REGALI CLA
RVS 7 IN 7 AVLA 7 ALTER 7 . . . SVPERO 7 EST 7
CLARVS 7 VTERQ₃ 7 POLO 1 · 5 · 19.

A halott egész katonai díszben fekszik, mellvérté, mint Kinizsié, a nagyvásónyi kövön, ez alatt a pánczéling látszik. Térdei körül oldalt rózsaszerű védlemezek, hosszú sarkantyujának karikája négyágú, sisakja gömbölyű, kacskaringós ezírázatu, a csorba arcznak csak pofaszakállá kivehető. Kardja egyenes, hasonló keresztvassal, a hüvely, szép kivarrásról tanuskodik. A címer jobbra van, ebben balra néző fekvő oroszlánon korona, melyből jobbjaival hosszú szakállát, baljával könyvet tartó kopasz barát emelkedik.

Ezen címer a Wagner II. Decas-ában közlött Mátyus de Palocz címerétől némileg elüt.

Irodalom: lásd Czinár Monast. II. 219., és Rupp.: MO. Helyrajzi története II. kötet 312 és kk. II.

Veszprémi egyházmegye.
Tapolczi esperesség.

Sáska.

Szalamegye.
Tapolczi járás.

Halápnak filiája; Eszterházy herceg birtoka; a templomnak, mely Sz.-Imrének van szentelve, védnöke a fundus Religionis. Az egész vidék kopár, még a hegyek lábain is alig van fa. Ez talán a legszegényebb határ, melyet eddig láttam, főleg a nyugat felé vonuló hegylánczon!

Ezen valószínűleg *románkori* templomnak *szentélye* a hajónál alacsonyabb, egyenes záradéku, hossza 15' 3'', szélessége 11'; a templom hossza 26' 9'' szélessége 19'; a torony-aljái 10'. A kerekívi toronyablakok fölött a kőtetőzet emelkedik hullámos, felül keskenyedő vonalban. Az északi oldalon nincsenek ablakok, a hajó ablakai egyenetlen magasságúak, egyenes szemöldüek, faragott kőből leszelt éllel. A kőkerítésnek nyomai még fennmaradtak.

Veszprémi egyházmegye.
Kaposvári esperesség.
Védnök gr. Széchenyi Dénes.

Somogyvári apátság.

Somogymegye.
Kaposi járás.

A leghíreseb somogymegyei, somogyvárinak nevezett apátságból, melynek első lakói francia benézések voltak, és magukkal a francia építészeti ízlést is hazánkba átvitték, mai napon rendetlen kőhalomnál egyebet nem találunk; és midőn megtudjuk, hogy az apátság helyén nem csekély fáradozással éveken át, tudományos szempontból ásatások történtek, melyeket később csak az anyagnyerési vágy vezetett, szívünk mélyéből fohszkodunk, bár csak állanának még e romok mai napon is, hogy köztük magunkat legalább némileg tájékozhatnánk.

Egy darabig *Mátray Gábor* vezette az ásatásokat anélkül, hogy tudta volna a régi apátságnak vagy várnak romjai közt dűlat-e? Csekély rajzai keletelés és mérték nélkül levén papirosra letéve, még sejtetni sem engedik meg, hogy a nagyszerű romnak melyik részében állunk.

A kutatásnak egyedül eredménye az, hogy a roppant *pogányvárban* (Kupa várában?) oly románkori benezés apátság állt, melynek nehány, még épen fennmaradt, ősrégi faragványa hazánk efféle valódi kincsei közé tartozik.

A méltóságos uraság engedélyével, és segélyével teendő ásatásoktól remélem, hogy szakbarátim rajzai által a mit még lehet kideríteni fogjuk; és így a meglehetősen, már nálam készen álló anyagból érdekes monographiát sikerülend összeállítanom.

Veszprémi egyházmegye.

Sóstó.

Szalamegye.
Tapolczi járás.

A *Sóstói* pusztán, délre Köves-Kállától délre két épület van. Az egyiknek alapja 7° szélés, 8° hosszú, azonban nyugatra eső fala csak 4 ölnyre terjed egyenközüen a keleti oldalon, aztán 3 ölnyre beugrik, és ismét 4°-nyi hosszúságban, északnak négyzetet képez. Délkelettől tekintve emeletnyinek tűnik fel; de omladékos volta miatt közelebbről alig határozható meg; a szomszédjában levő száraz tó talán malmot sejtethetne.

Valamivel jobban el tudunk a *templom* maradványával igazolni. Ezen XIV. századbeli építménynek egyenes záradéku, donga boltozatos szentélye van, de a bolt helylyel közszel bedűlt; a szentély hossza 2°, szélessége 3°, és kelet felé, nyomott csúcsívi ablaka van. A diadalív vastagsága 2' 11'', szélessége mintegy 2°, minthogy befelé egy-egy lábnyira rug. — A hosszahajó 12° hosszú és 4° 5' széles, nyugatra az énekkar nyomai megvannak.

A vakolat alatt látni a terméskövet, melyből épült, a falak kívül 3'-nyi talappalattal birnak. Az ablakok csúcsívesek, szélességük 2', magasságuk 1° 2', a leszelt ívi ajtó magassága 9' 2''.

Szombathelyi egyházmegye.
Körmendi kerület.

Egyházas-Szecsőd.

Vasmegye.
Körmendi járás.

Egyházas-Szecsődnek templomát csak messziről az utról láttam, de a déli oldalon levő keskeny, románkori ablakokon kívül, úgy láttam, mintha a szentély kerek absissal birna. Az egyházi névtár szerint a plébánia régi; kegyúra Szecsődy Lajos.

Veszprémi egyházmegye.
Védnök a veszprémi püspök.

Szent-Bék-áll.

Szalamegye.
Tapolczai járás.

Szent-Békáll falu határában, körmendiek szőlőjében feszik a tőtési templom, melyben még 60 év előtt egy dömölki benzés első miséjét mondá. Most e rom csak azt bizonyítja, hogy a XIV. századból való; szentély záradéka egyenes, támok nélkül, északi oldalán semmi ablak. Méretei ezek: a szentély hossza 8', szél. 10' 8''. Van evangéliumi oldalon szentélyfülkéje, keleten és délfelé keskeny csúcsos ablaka, melynek béléteire födelékesen két kőlap van fektetve, fölöttük a rétegesen tört lapok csúcsívet képeznek. A szentély donga-boltozatos; a diadalív csúcsos, élre fektetett termés lapokból készült; itt a hajó 2' 2''-al szélesedik. A hajó hossza a karzat pilléreig 21', a 2'-nyi pillérek mögötti előcsarnok 6' hosszú, a szélesség 14' 4''. A hajó déli oldalán jól magasan, majd egyenlő távolban három ablak nyílik, a kapuzat a nyugati falon van. A falak 2—3' 4''-nyiak, terméskőből való, helylyel közszel vakolva.

A *szent-békállai* új templomban áll vöröshomokkő szentelt víztartó, mely egy leszelt szélű római ara-hoz hasonlít, magasságú 2', egy-egy oldala 1' 2'', a közepén levő mélyedés 9''.

A grófi funduson van egy *palotaron*, mely terméskőből építve, emeletes, alul nagy kapuzattal, felül ablakkal, kelet felé 58'-nyi homlokot bir, míg szélessége 36' teszen. A szöglet hajlék délre 20' széles, 24' hosszú, a másik északra 22' széles, 33' hosszú. A hátsó hajlék falai el levén romolva, meg nem mérettek.

Szent Bék-Kállá-nál (fanum S. Benedicti) Fényes (MO. M. áll. I. 495.) ezt mondja. Van itt egy *régi monostor* omladéka is. Valószínűleg a palota romot érti.

Váci egyházmegye.
Soroksári esperesség.

Szt.-Dénés.

Pestmegye.
Pesti járás.

Szt.-Dénési helység valaha Soroksár táján állt, a németek bejötte előtt, t. i. 1695. körül még mint plébánia létezett hét fiók egyházzal; ma csak puszta templomának alakját ki lehet venni.

A rom keletelt, szentélye többszögű támfalak nélkül, alakját csak a fenmaradt árok mutatja. A hajó 4□⁰-nyi, délről még 1¹/₂⁰-nyi magasak. A déli falat délnek néző végtá-mok tartják, az északi falon nyugat felé és a nyugati fal végén van egy-egy támfal.

A rom körül kerekded kerítés volt, alapjai még itt-ott felismerhetők.

Veszprémi egyházmegye.
Tapolcazi esperesség.

Szent-Ferencz késése.

Szalamegye.
Tapolcazi járás.

Szent-Ferencz késése a *gyulakeszi* uton *Gulács* felé áll, az uttól balra puszta falazata terméskőből való, minden ablak és ajtó nélkül, de falazott kőnek sem találtam semmi nyomát. A kisdud XIII-ik századbéli imola feltűnt kereksege miatt, melyből kelet felé az oltárhely kidudorodik. A falak 3'-nyiak, a szentély hossza 6', a hajóé 13'; a diadalív belső világossága 7'. A bejárás a déli oldalon volt közel a diadalívhez, szemközt két ülőkének helye látszott. A falak 2'-nyiek lehettek, de a birtokosok folytonos pusztítása miatt 2—4—8-nyira alacsonyodtak.

Vajjon olyan formán kell-e itten a *késés*-t érteni mint a bold. szűznek *nyugvó helyeit* (Mária Rast, Unserer lieben frauen Ruh, lásd Mitth. der k. k. Central. Commission für Baudenkmale in Wien. 1871. xxxvii.) vagy olyan értelemben, mint a *zágrábi sz.-ferencziek* kolostorában egy ájtatos nő sz. Ferencz *Illuminat* nevű társának emlékére, a tartózkodási celláját kápolnára avattatta? — Erről szólt *Píry Czírjék* az Egyházi Lapok 1. 1867—68, 45. l. e cím alatt: Sz.-Ferencz késése, kápolna; Archaeologiai közlemény; hol *Móritz Pál* badaacsony-tomaji plébános szavait idézve, azt mondja a lakosok állítása szerint, hogy Sz. Ferencz arra utazván, e kápolnában kelletlenül tovább buzgólkodván, elkésett és azért reá irta a falra: «Én, Ferencz szerzetes, ezen kápolnánál megkésvén, nem érhettem el oda, hova meghatározott időre elmenni akartam.». És ezen felírás letörölhetlen volt, míg a falak pusztulásával el nem enyészett. — Mások azt tartják, hogy itt sz.-ferencziek laktak, mások még azt, 1560-ik év körül egy ferenczrendi pap a törököktől üldöztetvén, innen nem ment tovább, mondván; «az Isten itt is megtart, ha akarja». A visszatérő lakók a szerzetesnek semmi nyomát nem találva mondák, hogy a sz.-ferenczi atya elkésett, és a kápolna erről elneveztetett volna.

Még néhány év előtt állott e romocska, bár midőn 1861. október 1-én méregettem, az utról átkiáltott egy banya: «csak méregeesse az úr, ma utoljára méregeti, mert holnap kiküldöm fiamat, hogy a követ fejtse és hozza haza, mivel építünk!» Szerencsémre találkoztam *Gullner* urral Gulácsról, kinek elmondván ezen esetet, és figyelmeztetvén ilyen kerek építményeknek hazánkban való ritkább voltáról, kértem, hogy a szétrombolást hivatalos uton gátoltatni sziveskedjék! — Kérésemnek volt sikere; most áll-e még ezen emlék? nem tudom; a fenebbi cikkből, azt értettem, hogy még 1866-ban is állt a rom,

és hogy a gyulakeszi érdekes község azt a pusztítás ellen pártfogásába vette, sőt hogy ezt boldogabb időben újra szándékozik felépíteni.» Vajha ezen újra felépítés azon kor izlése szerint történék, melyben ezen párját ritkító emlék keletkezett! A központi bizottság szívesen adna tervet, a költség pedig semmivel sem lesz nagyobb, mint ha a vidék kőművesei saját izlésük szerint megcsinálnák!

Szombathelyi egyházmegye.
Sz.-gotthárdi esperesség.

Szt.-Gotthard.

Vasmegye.
Német-újvári járás.

Sz.-Gotthárdon milyen templom és monostor állott, arról Pilgram Ferencz építész, ki alapjaikat fölmérvén 1738-ban azt mondja, a templom kereszt alakra volt építve, hosszában 297', szélességében 138'- mért, és a kolostorral együtt négyszöget képezett. Így állott ezen építmény 1183-tól fogva 4 századig, míg azt Tieffenbach, Ferdinánd császár parancsnoka a Bocskaiaktól való félelemből puskaporral föl nem vettette. (L. Czinár Monost. II. 95. és Rupp. MO. H. Tört. I. 549.)

A régibb, talán XIII-dik századbéli templomból magtárt készítettek, melyben még a hajó és szentély boltozatát látni lehet. Egyik látképen a granariummá változtatott templom mögött feltűnik a *románkori* egyház, ennek kapuzata be van rakva, de oszlopdarabok benne még lelhetők. A régi kolostor a mai díszépítmény mögé esik és egy részt talán széles mocsár által, más oldalról pedig széles árkokkal, későbbben halastavakkal volt körülvéve. Ezek ma hasznos rétekké váltak, de hogy a mainap halszükségben föl nem élesztetnek, valóban sajnálni lehet.

Esztergomi főegyházmegye.
Lévai esperesség.
Zsemleéri plébánia.

Szt.-György (Garam-).

Barsmegye.
Lévai járás.

Sz.-Györgyön (Garam-) a templom románkoru, egyhajójú, alacsonyabb kerek apsisal, de sok változtatással. Így a sekrestye hajdan az északi oldalon volt, később a délre vitték át, ablakai újtvák; a tömör négyszögű toronynak alsó ablaka csúcsíves, de ikres és közép oszloppal bíró; a felső románkoru, ikres, de közbeeső oszlopocska nélkül. A szentély couchája boltozott, 3 lépcsővel a fa-mennyezetes hajónál magasabb, talán sirbolt volt alatta.

A déli ajtó fölött ezt vettem ki: 1099, mit, ha 1699-et nem akar jelenteni, magyarázni nem bírok.

Veszprémi egyházmegye.
Tapolczi esperesség.

Szent-Jakab puszta temploma.

Szalamegye.
Tapolczi járás.

Szent-Jakab puszta temploma *román stílusú* egyház, melynek legnagyobb része romba dült. *Szentélyének* záradéka hiányzik, a két láb széles falainak hossza mintegy 20'-nyi, szélessége 13'5 láb. A hosszahajó falai 3'-nyiak, és minthogy a déli oldalon még megvan a dny. szöglet, hosszúságuk 36'-nyinak bizonyul be, míg a hajó szélessége 17'5"-nyi. Sajátságos a kerekívű diadalív fölött emelkedő 4' 9"-nyi fallal bíró torony, melynek

nagyobb tető alatti ajtaja a diadalív fölött látható, e közt és a két keskenyebb ablak közt, melyek felsőbbike kerekívi, még meg vannak a régi tető eresztékei.

Az egész építményi nagy hézagok által félelmessé vált, omladék terméskőből áll, fehérítő ragasztással van összeforrvá; téglának, faragott kőnek vagy faltámnak semmi nyoma.

Ezen érdekes, messziről látható rom, melynek keleti részéhez a süri bozótok miatt nem juthattam, fekszik a *sáskai* fiók-egyháztól keletre, talán mint a *halápi* plébánia a valásalapöt uralja.

Alap- és felrajzának vázlata megvan Jegyzőkönyveim I. 5 és 6. II.

Szombathelyi egyházmegye.
Szombathelyi esperesség.

Szent-Királyon.

Vasmegye.
Szombathelyi járás.

Szent-Királyon a régi plébánia, mely közel fekszik Szombathelyhez, legkevesb számu hivekkel bir a plébánia területén. A miből gyanítom, hogy a templom románkoru, és így bővebb vizsgálatra méltó, azon nevezetes körívi tympanon, melynek rajzát az Arch. Értesítő VI. köt. 267. I. közlöttem.

Veszprémi egyházmegye.
Kanizsai esperesség.

Búcsú-Szt.-László vagy Szt.-László-Egyháza.

Szalamegye.
Kapornaki járás.

Búcsú Sz.-László vagy *Szent-László-Egyháza* a kapornaki járásban fekvő régi hírnéves búcsújáró hely, melynek védnöke nincsen. Temploma újabb, nagyszerű; de figyelmünket leginkább a templom mögött fekvő szerény imolára fordítottuk, mert benne az ősrégi, talán XIII-ik századbéli templomkára ráismertünk. E templom, mai napon, néhány czopfos restauratiót kivéve megvan még régi állapotában. *Hencz Antallal* itt megfordulván, méreteit annak rajza szerint közlöm: a kápolna falai három lábnyinál vastagabbak, mi esekély kiterjedése mellett szokatlan erősségre mutat; a kerek szentély átmérője 5', az 1 láb széles diadalív magassága 3°; a hajó hossza 3°, szél. 2° 1'. Az ablakok, t. i. kettő az apsisban, és kettő a déli oldalon kerekíviiek, keskenyek, a déli fal végén van egy bejárás kívülről, melynek az északi falban egy mély fülke felel meg, valamint a szentélyben is délre egy kisebb fülke található; a nyugaton levő ajtó a nagy templommal közlekedik. Valamint a hajó, úgy a szentély külső falai álpillérek által több mezőre vannak osztva, melyek fölött még a fogas tagozat is látszik.

Veszprémi egyházmegye.
Tapolczi esperesség.

Uzsa-Szt.-Lélek.

Szalamegye.
Szántói járás.

Az *Uzsa Sz.-Lélek* nevű pusztá borzasztó vadonban fekszik, hajdan a Balaton egyik ága idáig nyúlt be, valamint még 100 év előtt az emberek, mint hallom hiteles forrásból, ladikokon Vindornyáig evezhettek. A cser- és bükkös-erdőben egy 4° magas falhoz jutunk, melynek tövéből az üde forrás vigan csergedez és egy kis tavat képez. A hegyen fenn, bazalt- és lávadúczok közt áll a nagyszerű templom a klastrom déli oldalán, nyugat felé borzasztó szikladarabok hevernek, melyek szekerek számára járhatlanok.

A keletelt zárdatemplom belseje tele van bükkökkel, valamint a kolostoré is egyedül az északi falból áll egy darab; az alapdarabokból és a falak murvája után ítélve, valamint *Hencz* barátom rajza szerint a sokszögű záradéku szentély hossza 5°, szél. 3° 2'; a diadalív falának vastags. 3', a többieké 4'; az egyszerű hajó hossza 7°, szél. 4° 1'; a szentélytől észnyugatra, de vele össze nem kötve áll egy 2° 2'□-nyi fal, torony? a kolostorfalak külső hossza 14°□; a keleti és északi oldalon való czellák szélessége 2° 2', a folyosók szél. 1° 2'.

A még tovább terjedő falaknak nyomait a helyiség járhatlansága miatt nem követjük; mert mindenütt nagy bazalt-szirtek emelkednek.

Uzsa ma kis falu 157 katholikussal, kik a lesencze-tomaji plébániához tartoznak.

Hallám, hogy a *Pálosoké* lett volna ezen remeteség, és ezen cím alatt lenne ismeretes, S. Spiritus ad montem Uzsa, ad fluvium Egres! — Rupp. munkájában nem találtam.

Pécsi egyházmegye.
Szexárdi esperestség.

Szexárd.

Tolnamegye.
Földvári járás.

Szexárdról Haas (Danielik emlékkönyve II. 373. l.) azt mondja: a szegszárdi monostor váralaku vala, és az apát praedialis nemesekkel is birt és tartozott 100 lovassal mindenkoron a királyi tábort követni.

Szexárd a törökök alatt sokat szenvedett, többször leégett. Fuxhoffer azt állítja az apátsági monostorról, hogy köveit Trautsohn János gróf összeszedette és nagyszerű palotát építtetett, mely későbbben megyeházává avattatott. És folytatva: A monostor vagyis a residentia mögött áll a régi, i. Bélától a sz. üdvözítőnek szentelt templom. Ez erős anyagból van építve, belsejét két sor pillér tartja, vagyis a templom három hajójú vala.

Ez ellen Haas, idézett helyen azt hozza fel, hogy az 1776-iki egyházi látogatásban állítatik, hogy a üdvözítő sz. templomát a bécsi herceg-érsek, Trautsohn gróf, ki egyszer mind szexárdi apát is volt, a régi apátság romjaira, góth alakra építtette, és hogy egészen boltozat alatt levén, jó karban van, falazott toronynyal ... bir és több oszlopon áll. A sekrestye bolt-hajtásos; mellette állnak egy imola romjai, mely alatt i. Béla király temetését lenni állítják.

Szexárd mai napon csak a történelemben említett régiségekkel bir; hajdani műemlékeinek nemcsak hogy semmi nyoma, sőt hirneves apátságának alig tudják már helyét mutatni. Egyes, diszes, románkoru faragmányok B. Augusz udvarában fekszenek.

Szexárdnak fő ékessége: a hegyen épült diszes vármegyeház, mely hajdan vár formára körül kerített klastrom és apáti lakás volt. Fényes MO. M. áll. I. 311.

Irodalom. (L. Czinár-Fuxhoffer Monasteriologia. I. ad titulum Szexárd, I. köt. 212. l.) és Rupp. M. O. Helyr. Történelme I. 413.

Veszprémi egyházmegye.
Tapolczai esperestség.

Szigliget.

Szalamegye.
Tapolczai járás.

Szigligeten a templom románkoru, kerek apsissal, mely be van boltozva, és egyenes szemöldü ablakkal, melyek egyike a szentély déli oldalán van, kettő pedig a hajónak ugyanazon falában 2·5 lábnyi magassággal és 1·5' szélességgel. A templom hossza 5 ölet

tesz ki, szélessége 20·5 lábat. A szentélyben, mely sokkal keskenyebb, t. i. csak 2°-nyi, a falak hajdan vörösre voltak festve, az ablak mellett a dkeleti sarokban fülkét látunk; az oltár 1° hosszú, 4' széles, egyenkarú, sugaras kereszttel. A diadalív északnyugati szögletében áll a papiszék, az ellenkezőben pedig egy kő oltárka; köztük négyszögű kő fűdi a sirbolt bejárását.

A hajó nyugati részén van az énekkar; a 6°-nyi homlokzatnál oldalt egy osztálynyi támok rugnak ki öt lábnyi vastagsággal egy-egy ölnyire, középett van a 3·5'-nyi ajtó, fölötte egy egyenes fejű ablak. A terméskőből emelt falak általán 2'-nyiak. A durva faragványu, talán vörös homokkőből készült szentelt vizeztartó átmérője a medenczénél 2·5' Restaurálva lett e templom 1727-ben.

Szigligeten a templom sz. Magdolának van ajánlva, és hajdan parochia volt.

Hogy a *Szegliget* nevű balaton-sziget hajdan Pannonhalmához tartozott és a tatárjárás után erődde változtatott, olvasni lehet *Czinár* Monast. I. 81. lapján.

Nyitrai egyházmegye.
Trencsényi esperesség.

Szkalka.

Trencsénmegye.
Közép járás.

Szkalkáról, ha fel is tesszük, hogy a régi apátsági barlangtemplomból már semmi sem maradt volna fen alapításának ideje óta, de azt még sem tagadhatjuk, hogy még áll azon románkoru templomka, melynek a lerombolástól való megóvását *Springer* Ignác kamarai főerdész úr buzgóságának köszönhetjük.

Úgy hiszem, mind a két emlék megérdemli a bővebb vizsgálatot. A mit *Kerekes* urnak köszönök, az *Archeol. Közlemények* VII. köt. 134 és kk. II. adtam elő.

Ezen apátságról szól még b. *Mednyánszky* Alajos: *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn.* 78. l.

Czinár: *Monaster.* I. 258. l.

Rupp: *Mo. Helyr. Történ.* I. 619. l.

Besztercei egyházmegye.
Felső-turóczy esperesség.

Szucsán.

Turóczmegye.
Első járás.

Szucsán városában 1871-ben fordulván meg, még meglehetősen jó karban levő templomát tüzetesebben jegyeztem fel naplómban. A sz. Zsófia tiszteletére emelt egyház, mely b. *Nyáry* és *Réray* családok védnöksége alatt áll, az átmeneti korból (XIII—XIV. századból) való, keletelt, támfalak nélkül, egyhajóju, egyenes záradéku, nyugati oldalán álló toronynyal.

Egész hossza 84', szélessége 24'. Szentélye két boltalju, egyszerű keresztboltozatu, zárkövei hat- és négyszirmu rózsákat mutatnak. Keleti falán lóherivű fülke van, és két keskeny, berakott, ablak helyett, egy újabb kerek ablakkal bir. Az evangelium oldalán a fal kopog, talán itt volt a pastophorium? A keskeny csucos ablakok régiebbek, de később újabbak által pótolattak.

A sekrestye-ajtó csúcsíves, boltozatos, gerincei homoruan szelvék, „Isten béránya“ zárkővén látható. A keskeny keleti ablak alatt oltár áll, jeléül, hogy ezen hajdan szintén miséztek.

A diadalív csúcsos, hozzá egy-egy oltár van támasztva, és ezek mellett még a lóherívű fülkék láthatók.

Északi oldalon van egy befalazott kapuzat; ennek mezején Krisztus tűnik fel a koporsóban állva, gyötrésének eszközeivel. A torony alja szánandó állapotú, gerendázata hiányzik, kapuzata használaton kívül van. A jelenlegi főbejáró délre esik, ezen oldalon 6 magas keskeny ablak volt, de ezek át vannak változtatva.

A sekrestye-ajtó vasalása érdekes; ezüst monstratoriuma 0.47 m. magas, 0.16 m. széles. A keresztelő kútján ez olvasható: X. F. C. (fieri curavit) PERILLR. D. MELICHIOR RAKOVSKY A. 1698.; a végét, a fal felé lévén fordítva, nem olvashattam.

A templom külső falain létező festményekről lásd «*Régi falképek Magyarországon*» czimű munkám 144. l.

Az egészről pedig *Schem. hist. dioec. Nesoliensis*. 1876. 252. l.

Fejér egyházmegye.
Vaáli esperességségben és plébániában.

Tabajd.

Fejérmegye.
Bicskei járás.

A *tabajdi* régi templomnak a hegyen még nyoma van, a mennyiben nemcsak az egész régi kerítő falának árka, de a régi temető sok csontja, és a hol a válús téglákon kívül a nagy kövek fekszenek, a templom helye látható, melynek alapjainál a római kövek használtattak, és ezek talán más határból is ide hozathattak. A templom volt kerítésének hossza 20°, szélessége 12°; maga az egyház egyenes záradéku, még a szentélynek is láthatók méretei t. i. 3□°; a hajó hossza nem bizonyos. — A reformátusok temploma előtt heverő, megfordított köbidomu oszlopfej, melynek átmérője 13", körszelete 12", és tetején 16" széles, és a hozzá való 22" hosszú oszloptő, és a reform. paplak udvarában látható oszloptalpak részben a régi *románkoru* templom maradványai.

A *kenderföld oldalának* nevezett dűlőben vastag cserépdarabok és nagy kövek fordulnak elő. A többi közt egy alul kissé összehuzott, kerek, sima lyukakkal ellátott kő, melyet kásátörőnek mondanak; talán régi kapubálvány lehetett, milyent egyet a *péti* pusztán találtam. E helyen sok a Constantinusok korából való érem is.

A völgy hajdan *Sárrét*-nek egy részét tevén, a falu a hegy oldalán volt letelepítve.

Győri egyházmegye.
Alsó-győri esperességség.

Táp.

Győrmegye.
Pusztai járás.

Tápon a xiv. századbéli omladék-templomnak és toronynak ezek méretei: a templom hossza 6°1' 3", szél. 2° 2' 3". A tornyának hossza 10' 1", széless. 6'; falainak vastagsága 2' 10". A toronynak egész alja terméskőből való, felül téglával van keverve; a nyugati alsó ablak oldalai kövekből állanak felül, egyenesen rakott kövekkel van boltozva, e fölött \dagger idomu rézs mutatkozik, míg a legfelső kerekívű ablak befelé tágul; a déli oldalon levő alsó ablak egyenes záradéku. a fölötté állós kettős ablak közt, melyeket 13"-nyi közfal választ el, ívezete két tetőzetesen rakott kőlapból áll; az északra nézőé belső világossága 16", magassága 3' 6". Tornyának belseje vörös színű, kívülről fehérítve volt, a szegletek

sziürke váltogató követ tüntetnek fel sárgás és vörös kerettel. A főajtó 8' magas; a fali téglák válúsak; a cserépszindelyek 15·5"—8'-nyiak.

Az egész rom dülöfélben van.

Védnök a tatái uraság.

Veszprémi egyházmegye.

Karádi esperesség.

Szoládi plébánia.

Védnök a tihanyi apátság.

Teleki.

Somogymegye.

Kaposi járás.

Az alig másfélszáz lakót számláló Telekinek hajdan plébániája volt; ősrégi templomkája a falutól délre dombocskán fekszik, keletelt, kerek záradékkal bir, de nagyobb részét a mult század derekán ujittatott, vagyis gyökeres régiségéből kivetkőztetett.

A mit meghagytak, azok a diadalív oszlopainak diszes fejezetei, melyek valóban e kor izlésének mintái gyanánt szolgálhatnak, és mivel a ráttóhi reform. imola oszlopfejeihez nagyon is hasonlitanak, a balatonvidéki szobrászatról némi fogalmat nyújthatnak.

Jó lesz idővel az országos bizottságnak ezekre figyelni, és a hajdan művészetének kiadásához szakértőleg lerajzoltatni.

Esztergomi főegyházmegye.

Budapesti esperesség.

Jenei plébánia.

Telki.

Pestmegye.

Pilisi járás.

P. Telki mellett az uton, mely a téglavetőház felé vezet, egy puska lövésnyire a falutól római téglasírra akadtak.

Erdőalján régi pénzeket, római csatokat stb. találtak.

A régi beneczés kolostorból már semmi sem látható, bár még 1837-ben falai nagyrészen álltak. A mit még az alapok nyomaiból kivehettem, ez: volt itten keletelt kolostori egyház, egyenes 3° széles, 9° hosszú záradékkal. A templomtól délre láttam egy 5° széles, 4° hosszú terem alapját; a templom nyugati falától folytatólag északra egy 8° hosszú, 3° széles épület állt 2½° hosszú hajlékokkal és közbe eső ½°-nyi folyosóval. Az északi záradékok képezi a mai, 1838-ban épült iskolaház. A kolostor kertje ottan állott a tulsó hegyoldalon, hol a barázdák látszanak. — Védnök a bécsi skótosok apátsága. Történetét l. Czinár Monast. I. 278; és Rupp M. O. H. T. I. 39.

Veszprémi egyházmegye.

Füredi esperesség.

Tihany.

Szalamegye.

Tapolezai járás.

A *tihanyi* félszigeten, hajdan, mielőtt a Balaton annyira le nem volt csapolva, *szigeten* az apátságot körülvevő mezővároson kívül még két telepítvény volt, melyeknek mai napon csak templomromjai maradtak fén. Az egyik helységnek, *Apátinak**, temploma még meglehetősen állapotban van, és kevés költséggel javítható lenne. A falu házainak nyomai

* Villa Apathi előfordul egy 1226-ik évi okmányban; l. Czinár Monast. I. 167. l.

még fenmaradtak, és a lakók feladata lehetett a hajdani balatoni csatorna, ma *Sajkód* (sajka-ut?) sánczait és tornyait védeni.

A rom keletelt, romfalai megvannak, záradéka egyenes, donga bolthajtásos XIII-dik századbéli románteníplomé. A szentély északi falában még a szentségtartó helye mutatkozik. A szentély keleti és déli, valamint a déli fal két ablaka régi korra mutat. A 4' 10"-nyi ajtó a nyugati falba van eresztve; volt karzat is, mert ennek gerendázata nyomai is fenn vannak.

E romnak méreteit *Hencz Antal* rajza segítségével melléklem: a szentély hossza 1° 5', szél. 2°; a diadalív világossága 1° 5'; a hajó hossza 3° 5', szélessége 2° 5'. A terméskőből rakott falak 2"-nyiak. Északon ablaknak, vagy a külső támoknak semmi nyoma.

Tartozik a tihanyi apátsághoz.

A *tihanyi réház* (portus supra lacum qui *Balaton* vocatur, egy 1266-iki bullában, (l. Czinár Monast. I. 167.) fölött, dombon állott keletelt templomromból mai napon már csak a szentély fala van meg, a többinek csak alapjait látni, melyekből kitűnik, hogy ezen XIV. századbéli templomkának szentélye egyenes záradékkal birt; a szentély belül 5' 10" széles, 11' hosszú, maga a hajó 34' hosszú és 2° széles lehetett. A keleti ablak lőrésalaku, felül kerekített és még egyszerűen réteges kőlapokból készült kerettel van körülvéve. Világossága 3"-nyi, belső nyílása 2' 2"-nyi.

A templom anyaga termés, réteges kő, melyből Tihanyban a száraz kerítéseket és házakat is készítek; a 2° magas bolthajtásnak a keleti oromfalon még vannak nyomai, és a két sarokból emelkedő boltgerinczek szintén ügyesen összeállított terméskő-lapokból készültek.

Üreskő, Oroszkő.

Üreskő, Oroszkő. (?) Ha a *tihanyi* apátsági templomból alig maradt fenn valami, a mi építészeti szempontból felemlíthető, vagy valóban ősréginek bizonyítható lenne, de van azért e regényes sziget keleti részén egy barlangsor, egy hajdan a világtól visszavonult remete-telep szentélye, melynek mai elhagyatottsága után ítélve nem is gyaníthatnók, miszerint itt a XI—XII-dik század falmaradványai még csak 50 év előtt fenállottak.

A legnagyobb barlangban még 30 év előtt két keskeny kerekívi ablak fölött egy tölcseralakú ablak diszlett; a fal sötétszürke kőből állott, melyet a krétafehér kőragasz mezőkre osztott. A mennyezet, mely legnagyobb részt a közbeeső falak ledöltével lezuhant, és a közfalak még akkor meszelve voltak, a 6' 10" magas kápolna belső hajléka sekrestyéül szolgált, míg a külső nagyobb teremben három kőoltár és ezek lépcsői még láthatók voltak. A mennyezet idővel le fog bomlani, minthogy most már csak Isten keze tartja — és a tarka vegyítékű, basalttuffos falakhoz csakugyan veszélyes lesz jövőben közeledni. Ezen barlang északkelet felé nyílik.

Az imola-barlangtól 63 lépésnyire majdnem ugyanazon magasságban van egy északra nyíló hajlék. A zordon veszprémmegyei erdők és a zajló Balaton, a vig szőlők és a magyar tengernek síma tükre ezen remeték életképeit szolgálhattak. A Vág Szalkánál, a Duna Dömösnél hasonló gondolatokat kelthettek a régi benézéseknél

mint e páratlan, bár igen ismeretlen szép vidék, a magyar tengernek egyik legregényesebb pontja.

Ezen üregtől 5°-nyi távolban és mintegy 4 ölnyivel alantabb van egy kettős 7' hosszú remetelakás, előtte szép pázsitos rét terjed; a bejárást egy roppant szikladúc véd. A fülkék menetelesen a sziklába vésve. A 3. és 4-ik barlang közt mintegy 60"-nyivel alább, egyik síkon egy négyszögű sáncz, mintegy 165° méretekkkel tűnik fel; maga a 4-ik üreg 7' magas egyszerű négyszög; ettől 8°-nyire ismét egy kettős hajlék van; padlatán roppant sziklák terülnek el, magassága 2°-nyi. Innen 35 ölnyi távolban délfelé igen keskeny, jelenleg nagyon elhanyagolt és meredek uton a remeték lakja kapujához érünk, mely a tihanyi szőlőkhez vezet.

Erről lásd bővebben Arch. közlem. VII. 138. 1.

Veszprémi egyházmegye.
Badaconsy-tomaji plébánia.

Tomaj.

Szalamegye.
Tapolczai járás.

Badalacson hegye alatt a szőlők közti déli oldalon, a *tomaji* határban, régi *sz. István*-nak szentelt templom áll. Magam nem láttam; ezen adatott *Hencz* barátomnak köszönöm.

Veszprémi egyházmegye.
Sümegi esperesség.
Kegyur a csornai prépost.

Türje.

Szalamegye.
Szántói járás.

A külföldi szerzetes történetírók alig változtattak annyit egy neven, mint ezen ősrégi prépostságen, mely majd Foärlae, majd Jurle, Türle, Thurie, Thyrle stb. elnevezések alatt fordul elő. A csornai prémontrei névkönyv alapítását 1184-re teszi, és az alapítást Thyrlei Lambert grófnak, sz. László unokájának tulajdonítja; miből kitűnik, hogy a veszprémmegyei névkönyv a XIV-dik századba helyezvén a plébánia alapítását, valószínűleg nagyon is későre tette. A templom a monostorral együtt, mely hajdan erődtíve volt, egy áthatatlan posványban feküdt, mely fakadó forrásokból eredt és még emberemlékezet óta farkasberek volt. A közel fekvő Sz.-Tamási falu, a házak nyomaival eltűnt, területén halastó keletkezett. Valamint a természetben sok változás történt, úgy az épületekben is; a templom kívülről nem tetszik régiesnek, azonban kettős tornya, és a közöttük emelkedő ormózat, bár mint legyenek átídomítva, azon gyanut költék bennem, hogy mögöttük románkorú építmény rejlik, s azért bár szürkületben érkeztünk Türjére, mégis meg kellett látnom a templomot, mely fültevésemet csakugyan igazolta. A javítások e tekintélyes egyházat régi jellegéből egészen ki nem vetkőztethették. Az átmeneti, keletelt építmény három hajóju. Szentélye valószínűleg, mint zárdai egyházé, hosszabb volt; de ha eredetileg is csak egy boltaljból állott volna, záradékának egyenesnek, vagy köríviűnek kellett lenni. Jelenleg a záradék belül kikerekített, kívül pedig leszelt falat tüntet fel, a toldalék pedig északon és délre egy-egy ablakkal van ellátva. A kolostor a déli oldalon terülve el, a sekrestye is ezen oldalon nyílik. A szentély régi hossza 3° 1' (a toldásé 1° 3'), széless. 2° 4'. A diadalívet alul egy-egy oszlop diszesíti. A 6° 4' magas középhajó boltozata két-két nyolcszögű pillér által tartatik fenn, és e hajó középponttól középpontig 3° 2', a mellékhajók, a pillér középpontjaitól a falig 1° 4'-at mérnek; a karzat négyszögű

erős pillérekben nyugszik, és a tornyok belső falai is ezekre támasztvák. A zömök falak egyáltalán 4'-nyiak.

Térkimelés tekintetéből valamint a fő-, úgy a mellékhajókban is oszlopok helyett vállkövekből támadó oszlopoeskák tartják a boltgerinczeket; a hol mégis oszlopok vannak, azoknak fejezetei, valamint magok a vállkövek azon izlésteljes román kori motívumokat árulják el, melyek a francia premontrei építményeken oly kellemes benyomást tesznek. Növényleveleken, s gumókon kívül egyszer egy állatot is találunk felhasználva.

A boltgerinczek átmetszetei leszelt lapból emelkedő vánkostagokból állanak, melyek kerek-, horony- és szíjtagokból kidudorodnak.

A régiebb műtárgyak közül legyen szabad azon csinos *szeñtségház*at említenem, mely hajdan valószínűleg a főoltár evangéliumi részén állhatott, a honnan a déli mellékhajóba áthozhatták, holott itten semmi értelme nincsen. A mint a két szalagra vésett 18—18 mutatja, e faragmány a késő góthi korszakból való, de ezt elárulják a görösös oszlopok is, melyekből a gumós és keresztvirágos csúcsíves ormozat kiemelkedik. A kettős csúcsív fölött álló négykarély csinos, és az eredeti rostélyzatos, rózsácskákkal ékesített vasajtó az egésznek érdekességét csak emeli.

A tornyokban belül még a régi román kori ablakok kivehetők, bár kívülről már jellegükből egészen kivetkőztettek. Különben az egész építmény néhány vörös márványoszlopot kivéve, téglából áll, miért is a hajókban az oszlopcsoportozatokat pillérekkel pótolák.

Mint ujtás említendő még az éjszaki oldalhajóhoz épített nyolcszögű kápolna.

A szentélyt 1763. évben *Dorfmeister István* festette, mint az egyik oszlop alján látható saját írása bizonyítja. Az Annunciatio, a templom védszentjének olajfestményű képe gyönyörű, de ujtásra vár, az izléstelen mázolás pedig, mely a templom belsejét éktelezti, el fog távolíttatni, az oszlopfejek kitisztíttatni, és így amennyire csak lehet, ezen ritka szépségű egyház régi fényébe visszaállíttatni.

A templom építészeti részét *Hencz*, a szobrászati részleteket *Bergh* mérnökök rajzolták le számomra.

A prépostság rövid történelmét *Czinár* Monasteriologiájában II. 62. l. találhatni és Rupp Mo. H. Tört. I. 340.

Besztercei egyházmegye.
Ujbányai esperesség.
Védnök a helybeli kath. község.

Ujbánya.

Bars megye.
Felső járás.

Ujbányán a plébánia templom magaslaton fekszik, keletelt; sok átváltoztatásnak volt alávetve; mivel mellékhajói a középhajónál alacsonyabbak, nem valószínű-e, hogy hajdan román kori volt? Ablakai újabbak s a középhajóiak kerekdedek. Pillérjei esvetőkkel és kajsza talapföldökkel birnak, kapui ujak.

Ezen egyháznál nevezetesebb a keletelt, régi ispotálytemplom a város alsó végén. Ez két boltaljból és háromszögű záradékból áll. A gerinczek egészen leverettek, csúcsíves ablakai tagozat nélküliek, sekrestyéje mélyen fekszik, és a déli oldalon van, hova a papiszék fülkéjét is alkalmazták. A sekrestye mellett a toronyba való feljárás tűnik fel. Ámbár a templomka padlatát emelték, falai mégis a közel folyó patak vizeitől egészen át vannak áztatva.

A csopfos főoltáron, mely alatt, mint mondják a grob, crypta van, néhány esnos szobor áll; a 12 apostolnak szobrai az oltárkép födi.

A sekrestyében egy márvány sirtábla-töredék van, mely a czimer egyik darabja után itélve azonos azon czimerrel, melyet a csúcsíves, felül berakott, főkapu fölött látunk, t. i. a jobb felé dűlt, alul kerekített, paizsban keresztben álló lemezek (?) vannak, a takaróval ékes sisak fölött diszitményül ugyanazon paizs és e fölött három egyenesen álló szalag (?) látható.

Említésre méltó még a nagy, bolthajtásos városházi borpince, a városnak némely fegyverei, a bírák buzogányai, továbbá a város 1466-ból való jegyzőkönyvei stb.

Bővebben I. Schem. hist. dioec. Neosol. 1876 p. 329.

Csanádi egyházmegye.
Pankotai esperesség.

Világos.

Aradmegye.
Világosi járás.

Világos-tól északnak a szőlők közt, Krisán Mikulayféle telkén, áll egy keletelt, hátával a hegyet érő, egyenes záradéku imola, melynek allja faragott kőből épült, felső része, terméskőből és téglából van alkotva, de úgy, hogy a szögletek faragott kőből rakattak. Szentélyének hossza 12' 6'', szélessége 14' 8'', a falak vastagsága 2½'. A diadalív beomlott; északi oldalon a hajóban 4½'-nyi oltárhelyet hagyván. A hajó hossza 26', szélessége 17'. A nyugati oldalon az énekkar gerendázatának még megvannak üregei. Az omladéknak nincsen teteje, miért is folyvást pusztul.

Rosnyói egyházmegye.
Várgedei esperesség.
Védnök a vallásalap.

Zabar.

Gömörmegye.
Serkei járás.

*Zabar*on keletelt tégláépítményű, torony nélküli, egyház áll, mely eredetileg csak kápolnaszerű lehetett, míg a régi hajó nyugatra megtoldatván új hajót nyert. A régi *egyes záradéku* szentély belül 10' 3'' széles, és 13' 1'' hosszú, boltozatos. Keleten két keskeny ablakkal bir, délre egygyel. Az északi oldalon egy fülkéje van és innen nyílik az ajtó a 8' 2'' széles és 10' 8'' belső hosszúsága sekrestyébe. A régi hajónak szélessége 16' 4'', hossza 26' 2''; a toldalék hajó szélessége 23' 8'', h. 20'. A templomon sok változás történt. Északra ablakokat törtek, melyeknek csak egyrésze, bár kerekítettek, régiek. A főkapuzat nyugatra 3' 4'' széles, 5' 9'' magas egyszerűen rézsut által tagozott, felül leszelt lóherivű, fölötté kerekablak diszlik halhólyag mérművel. A déli oldalon levő kapu 3' széles, 7' 2'' magas, csúcsíves hornyok közti körtvetagozattal. A szentély kerek boltozatát kivéve a templom famennyezettel bir; a külső falon köröskörül látható alpillérek 1' 5''-nyi szélességűek, és 1''-nyira a falból kiállók.

Veszprémi egyházmegye.
Füredi esperesség.

Zánka.

Szalamegye.
Tapolcazi járás.

Ezen alig 100 kath. lelket számláló, hajdan plébánia templom, ma a reformátusok kezében van, a katolikusok pedig a csisóc plébániához vannak csatolva. A kicsi templomnak van kívül egyenes záradéku, belül kekerded, és kagyósan boltozott oltárhelye, 3''-nyi

széles és $11\frac{1}{2}'$ magas kerekívű ablakkal. A szentély hossza $10' 7''$, szélessége $10'$; a hossz-hajó $33' 7''$ hosszal és $17' 3''$ szélességgel bír. Támak nincsenek, az északi oldalon hiányzanak az ablakok, de a déli falon három ablak van, melyeknek középsője a hajó keleti falától számítva $3' 9''$, $10'$, és $15' 6''$ -nyira vannak; ugyanezen oldalon van a kerekívű kapuzat is, negyedfél lábnyi nyílással.

Fel kell említenem a hajó északkeleti sarkában álló kőszószéket, mely rendkívül diszes talapzatu és fejezetű oszlopkákon áll; ezek egyikének egész hengere legszebben faragott szalagoktól van körülövezve; alig lehet kétség, hogy ezen részletek valamely közzellevő gazdag régi templomból, talán a dörgicseiből hozattak ide.

Esztergomi főegyházmegye.
Szalkai esperesség.
Nagymarosi plébániában.

Zebegény.

Hontmegye.
Ipolyi járás.

A zebegényi apátságnak nemcsak nevét írják különféleképen, hanem czime is változik; úgy Czinár Monast. I. 290. azt a bold. szűzről címezi, míg Rupp MO. H. T. I. 210. lapon a sz. Mihályról címzett benczés apátságnak nevezi. De Rupp azt is, mit ezen apátságnak barlangjairól és az ott még a hegy közepe táján látható kerítés falról Archaeol. közelm. VII. köt. 137. l. mondtam, másképp értelményezi, miután a szerzetesek által lakott barlangokhoz a zebegényi templomokat és egy más, a nagymarosi határban levő barlangot is hozzá számítja.

Besztercebányai egyházm.
Alsó-turóczi esperesség.

Znio-Váralja.

Turóczi megye.
Negyedik járás.

Znio-Váralján a templom kerítését most rontják, a templom maga újabb, de a sekrestyeajtó csúcsíves, a szentségház helye még látható. Van érdekes, régi keresztelő kutja.

A Klástor temploma átmeneti, a hajó nyolcszögű, fejnélküli pillérekön nyugszik, boltozata ferdényes, gerinczek nélküli. Van kettős diadal-íve; ezek közt van kereszt bolt, egyszerű tagozattal és vállkövekkel. A hajó északi oldalán van góth soktagozata kapuzat; déli oldalán pedig kápolna góth kapuval. A boltozat régi, mint a felső-őrsi. A szentélyben magas csúcsíves ablakok vannak a szentségház vasráccsozattal van zárva. A záradék egyenes, két ablakos. A piscina patkó alaku ívet tüntet fel. A sekrestye régi, keresztboltozattal, melynek gerincei vállköveken nyugszanak.

A bold. szűzről nevezett thuróczi Prépostság emlékét I. Czinár Monast. II. 58. és Rupp. MO. H. Tört. I. 673. — Egyházait: Schem. hist. dioec. Neosol 1876. 78. és 276. II.

Csanádi egyházmegye.
Makói esperesség.

Kis-Zombor.

Torontálmegye.
Török-kanizsai járás.

Kis-Zomboron, mely közel a Maroshoz fekszik, az újabbkoru templomnak szentélye egy románkoru kerektemplomnak maradványa. Feltűnőn nekem a sajátágos szentélyzáradéknak kupos teteje, valamint a külső falon lefutó keskeny oszlopok, vizsgáltam az egyik

oldalról, t. i. északról e kerektemplomhoz csatolt sekrestyét, mely sokkal későbbi. A szentély hajdan 6-szögű volt, jelenleg csak négy és fél ív maradt meg, a többi másfél ív átván törve, és maradékfalai a templomhoz vannak csatolva.

A boltgerinczek e *téglaépítményen* hásábosak és egyszerűen leszeletvén válltőbe mennek át. A körök közei 7' 7"-nyiek a szentély átmérője 46' 7". Kelet felé kerek szemöldü ablak maradt fenn; az oszlopfejek fölött keskeny ablakok vannak, az egyes bolthajtásoknál háromszög csucsú párkány látszik, és keskeny oszlopkák levéldiszfekkel tűnnek fel, valamint a fogdisz is tanúsítja a románkorú eredetet; az oszlopkák 2'-nyira vannak egymástól.

Ugy látszik, hogy e templom eredetileg magasabb volt 5 ölnél, mert még a kerekpárkány hiányzik.

Védnöke: a zombori Rónai család.

Győri egyházmegye.
Nezsideri esperesség.

Zurány.

Mosonmegye.
Nezsideri járás.

Zurány 1324-ben neve *Zaráán* volt.

A szentélyben még a régi bolthajtások és zárkövek megvannak, valamint a templom régi fala körül futó talapfedők. Feltűnők a déli oldalon felül kiálló *kajmos* vállkövek, melyeknek a lébenyi és segrai románkorú templomok ezen oldalain is alkalmazták; mi volt céljuk? tudtommal eddig nincsen megfejtve. A torony alatt érdekes boltozat van.

Az egyház védnöke Albrecht főh. 6 fensége.

Műmeléklet-elkészítés.

Az „Archaeologiai Közlemények” folyó évi 1. füzetében (X. kötet. Uj folyam. VII. kötet) megjelent, Rómer Flóris: „*Kiadatlan Római Feliratok*” című értekezéséhez (37 l.) tartozó római fogadományi kőtábla fényképi lenyomata a maga idejében el nem készülhetvén, azt utólagosan a jelen füzet régéhez csatoljuk.

Pusztá-Maróthon (Esztergom megye) talált
ROMAI FOGADMÁNYI KŐ.
Eredetije Bibornok Herczeg-Primás Ö Főmagossága birtokában van.

Vésnyomat Beszédes Sándortól Esztergomban.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

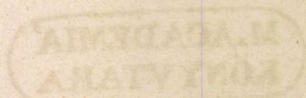
ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A

HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

X. KÖTET.

(UJ FOLYAM VII. KÖTET.)

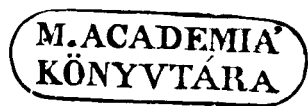
III. FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

MDCCCLXXVI.

I.

Tibiscum helyfekvése az írók és térképírók szerint.

A terület nagysága, melyen Tibiscumot keresték. Tomka-Szászky, Severini, Grisellini, Böhm, Schwicker, D'Anville, Birken, Bárány, egy xvi-dik századbeli Névtelen, Lazius, Cluverius, Buno, Ferrarius, Baudrand, a Zedler-féle nagy lexicon, Kirsch, Montanus Péter, Koeler-Weigel, Schwartz, Engel, Blancardus, Sulzer, Löwenberg, Fuss, egy francia Névtelen, újlag D'Anville, Miletz, Spruner, Rhode, Pesty, Katancsich, Forbiger, Történelmi Adattár, Mannert, Marsili, Muratori, Maffei, Grosshoffinger, Bedeus, Graff, A. W. Möller, Froehner, Meyer, Kiepert, Gooss, Aschbach, Reichard, Vass, J. W. Möller, Torma, Funke, Sickler, Roesler, Kanitz, Dierauer, Ilic, újabban Böhm, Rotteck, Ackner, Müller, Mommsen, Detlefsen Desjardins nézete. Az egyes nézetek egymás és önmaguk közti ellenkezése.

Elhanyagolt régi geographiánk terén, a történeti irodalmat és térképeket is idefogalva, az egykor jelentős római *Tibiscum*nak rendkívülien mozgalmas szerepe jutott.

A római világnak hazánk területén alapított gyarmatai közül valóban egy sincs, melynek helyfekvése kezdettől fogva korunkig annyira ingadozónak mutatkoznék, mint épen *Tibiscumé*.

Azon jókora területen, melyet nyugaton a Tisza, éjszakon a Maros, keleten Erdély és délen a Duna határolnak, *Tibiscum* egy megállapodás nélküli topographiai mozgó pont. Torontál-, Temes-, Krassómegeye, a volt határőrvidék, a mai Szörénymegye történeti térképein egyaránt feltűnni látjuk azt, sőt még e tágas határokon kívül is találkozunk vele, mert Csanád és Csongrád, Bács és Erdély területein azonkép jelenkezik. Mi több, még oly vélemény is lőn koczkaztatva, mely e helyet mélyen a déldunai tartományok földén, a mai Bolgárországban vélte nyomozhatni.

Sokan a *Tisza* mentében keresték, egyrészt annak jobb partján *Szegednél* és *Titelnél*; másrészt a *Tisza* balpartján *Szentesnél*, *Becsénél* és *Perlasznál*. Némelyek a *Tisza*-Dunator-kolathoz tették, mások pedig a *Maros* partjain nyomozták, részben *Uj-Szeged* helyén, hol a *Maros* a *Tiszába* szakad, és részben *Csanádnál*, melyet ismét majd a jobb, majd meg a bal folyópartra helyeztek. Olyanok is voltak, kik elhagyva a *Tisza*- és *Marosvidéket*, *Tibiscum*mal belebb nyomultak Délmagyarországba a *Temes* mellé, majd *Temesvár*, majd *Kavarán*, majd meg *Karánsebes* helyére határozván azt. És voltak végre, kik *Szanádot* és a régi *Sardicat*, a későbbi *Sophiát* mondogatták a hajdani *Tibiscum*nak.¹

Nevezetesen *Szeged* tájára tette térképén *Tibiscum*ot *Tomka-Szászky*,² ámbár szöveges munkájában közelebbi meghatározás nélkül csak a *Tiszánál* állottnak mondja.³ *Szegeddel* szembe a bal *Tiszaparra* teszi *Severini*,⁴ *Grisellini*,⁵ s ez utóbbit követve *Böhm*⁶

és *Schwicker*.⁷ Griselinire nézve sajátságos, hogy midőn előbb a Marostorkolatot hangsúlyozta, később, erről mintegy megfélekezve, ugyanazon könyvben már *Sunadot* vagyis a mai *Csanádot* említi azon helyként, melyen hajdan a római *Tibiscum* feküdt.⁸ Kik őt vakon követték, Böhlm és Schwicker, hasonlóan cselekedtek. Ők sem vették észre, hogy előbb a római várost odahelyezték, ahol a Maros a Tiszába szakad, utóbb pedig *Sunad* helyére tették, mely nem fekszik a Marostorkolatánál.⁹ Schwicker egyébiránt még tovább is ment, mert míg a főszövegben erősen Grisellini nézetét hangoztatja, hogy *Sunad volt a régi Tibiscum*, addig ugyanazon lapon jegyzet alatt az olasz író akaratlanul is teljesen kiforgatja, miután azon téves nézetben van, hogy a régi *Sunad* a mai *Szanád* s egyáltalán nem érti Bárányt, Grisellini nézetének megtámadóját, ki *Sunadot* helyesen Morisenummal azonosítja. Mit tehát Grisellini a régi *Sunad* néven helyesen a mai *Csanádra* helyezett, azt Schwicker üres jóhiszemben helytelenül *Szanádra* tette, megfoghatatlan módon észre nem vevén, hogy ezzel másodszor is ellentmond magának is, Griselininek is, miután *Szanád* nem a Maros-Tiszatorkolatnál fekszik, hová azt előbb helyezte volt, hanem attól sok mértfölddel jobban délre esik.¹⁰

Megjegyezzük különben, hogy *Csanád* helyére, a *Maros jobb partjára Tibiscumot* D'Anville is tette,¹¹ ámbár később látni fogjuk, hogy nem egyedül itt kereste ő azt.

Sem a Marostorkolatnál, sem *Sunádnál* nem kereste *Tibiscumot Birken Zsigmond*, hanem *Becsénél*, melynek régi neve szerinte *Tibiscum* volt,¹² és *Bárány Ágoston* Griselinit megtámadva, hajlandónak nyilatkozott e nézet elfogadására, miután Szegednél a Marostorkolatnál a mocsárok között hatalmas római gyarmat nem létezhetett.¹³ Különben e vélemény Birkennél még korábbi időbe is visszavihető, mert kifejezve találjuk azt egy a xvi-ik század első tizedeibe eső térképen, mely Ptolemaeus Claudius geographiájának egyik foliókiadásához van csatolva.¹⁴ E térképen *Tibiscum* helyfekvése szorosan *Becseének* felel meg.

Minden okadatolás nélkül *Titel* helyére határozta *Lazius*,¹⁵ s ebbeli nézete főleg Bunonak hivatkozása által szélesebb körben is elterjedt. Így például Cluverius geographiájának mindazon kiadásában, melyekhez Buno szövegjegyzetei csatoltattak, *Lazius* nézete idézve van. Előkerül az a Heckel-féle gvfelferbyti 1686-iki,¹⁶ a Reiskius-féle wolffenbütteli 1694-iki¹⁷ és az amsterdami 1697-iki kiadásban egyaránt;¹⁸ de hirdeté azt *Montanus Péter* is Ptolemaeus Claudius földiratának egynémely kiadásában, így például a frankfurti 1605-ik évi foliókiadásban, jegyzetkép *Tibiscum* mellé oda téve, hogy az azonos *Titullal*.¹⁹ Persze az e kiadáshoz csatolt térképet nem szabad tekinteni, mert a szöveggel az már semmikép sem egyezik, amennyiben a térkép *Tibiscumot* nem *Titel* helyén, hanem attól keletre jóval elesőleg tünteti fel, úgy hogy *Tibiscumtól* a Tisza-Dunatorkolathoz egy keletről nyugatra futó vízszintes vonal képzelhető.²⁰ És ugyanazt kell mondanunk azon folió-munkáról is, mely «*Orbis Antiquus*» néven Amsterdamban 1730-ban Wetsten és Smithéknál jelent meg.²¹ Ebben is a térkép *Tibiscumot* a Tiszától jó messzire mutatja,²² míg hátul a magyarázó *Index* *Titullal* azonosítja.²³ E meg nem figyelt ellenmondás dacára, valamint dacára annak, hogy e nézet legfelebb csakis egy igen gyarló etymologiai érvelésre alapítható,²⁴ annyira általánossá lőn, hogy még a lexicalis munkákba is felvétellett. Így például magáévá tette azt alexandriai *Ferrarius Fülöp* és párisi *Baudrand Antal*, *Ferrarius* lexicalis nagy munkájának újabb kiadója.²⁵ Továbbá a *Zedler*-féle nagy egyetemes lexicon a múlt századból²⁶ s bizonyos dologként hirdeti azt *Kirsch* nagy latin szótára is.²⁷

Egyébiránt, ha e specialis topographiai kérdés régi geographiáinkkal foglalkozó tudósaink előtt kritikaibb figyelemben részesült volna, legott fel fogott volna tűnni, hogy Laziusnak Buno által tolmácsolt véleménye nyílt ellentétben van az ugyancsak Cluverius munkájához csatolt némely térképekkel. Maga Cluverius, kinek csak halála után közzétett földirati nagy munkája az összes történeti és politikai jelentőségében méltányolt egyetemes geographia rendszeres tárgyalásának tagadhatlanul első sikerült kísérleteül tekintendő, sem e munkája szövegében, sem az ahhoz csatolt térképen *Tibiscum*ot fel nem említi. Különböző kiadásai, mint a leydeni 1627-²⁸, 1628-²⁹ és 1641-ik;³⁰ az amsterdami 1629-³¹, 1661-³², 1670-³³, 1676-³⁴, 1697-³⁵, 1729-³⁶ és 1733-ik;³⁷ a párisi 1635-ik,³⁸ a gvelferbyti 1686-ik,³⁹ a nürnbergi 1687-ik,⁴⁰ a wolffenbütteli 1694-ik⁴¹ és az utrechti 1701⁴² éviak a hazánk területén virágzott municipiumot nem tartalmazzák s csakis Buno jegyzetei által lett e kiadások némelyikébe betolva. Azonkép semmi nyoma *Tibiscum*nak azon térképeken, melyek az amsterdami 1661-⁴³ és 1676-ik⁴⁴ évi, a nürnbergi 1687-ik⁴⁵ évi és az utrechti 1701⁴⁶ évi kiadásokhoz mellékelvék, de ott van az már a Reiskius-féle wolffenbütteli 1694-ik évi kiadás 332- és 390-ik lapjaihoz csatolt térképeken, csak hogy éppen ezeken észlelhetni azon ellenmondást, melyet Laziusnak Buno által hangoztatott állításával szemben képeznek. E térképek egyikén ugyanis *Tibiscum* ugyancsak nem Titel helyére, hanem azon pontra van téve, ahol a *Temes* (helyesben a Bega) a *Tiszába szakad* és pedig úgy a Tisza mint a Temes balpartján,⁴⁷ míg a másik térképen *Tibiscum* ugyan a Tisza balpartján, de a Temestől messze éjszakon, a becskeréki tónak éjszagnyugoti irányában tűnik fel.⁴⁸ Egy harmadik térképen pedig, mely az amsterdami 1697-ik évi kiadáshoz van adva, *Tibiscum* Titellel szembe, körülbelül oda van téve, hol a Tisza a Dunába szakad,⁴⁹ és így a topographiai határozottság hiánya s a belső ellenmondás egy s azon munkában élénken ki van fejezve.

Hasonló ellenmondást, szöveg és térkép között, észlelhetni Cellariusnál is. A XVII-ik századnak ezen nem jelentéktelen tudósa a latin classikusok kézi kiadásainak közrebocsátása mellett főleg a földrajzi tudományok felélesztésére határozottan befolyt. Az ó-világról irt munkájában Dáciiáról is beszélvén, a Ptolemaeus által a Tisza és a Maros közé helyezett városok neveit homályosaknak, fekvésöket pedig éppen bizonytalannak mondja, miután Ptolemaeus a Maros irányát fel sem ismerve, azt a Dunába és nem a Tiszába szakadónak mondja. *Tibiscum*ot ő felemlíti s állítása szerint a *Tiszatorkolatnál* feküdt az,⁵⁰ de ép e nézetének ellenmondó azon térkép, mely úgy a lipcei 1701 évi,⁵¹ mint a Schwarz Konrád által 1731-ben eszközölt ugyancsak lipcei kiadáshoz van mellékelve, amennyiben ezen *Tibiscum*, mint nevezetes város a *Temesnek* (helyesben a Begának) a *Tiszába való beszakadásához*, a *Temes* (Bega) *jobb partjára* van téve.⁵²

A Temes-Tiszatorkolathoz van helyünk téve a *Fuhrmann*-féle térképen, ámbár a hozzá való szövegben helyünk fekvése nincs meghatározva;⁵³ továbbá a *Koeler-Weigel*-féle színes abroszokon is,⁵⁴ azon különbséggel mégis, hogy a Temes torkolatának nem jobb, hanem *balfelére*,⁵⁵ bár éppen nem mondhatni, hogy e térképek is egymással ellentétben nem volnának, amennyiben azok egyikén *Tibiscum* nem a Temes balpartján, hanem a *Maros* balpartján a mai *Uj-Szeged* helyén jelenkezik.⁵⁶

Egyébiránt Cellariusra támaszkodva helyezte a *Tiszatorkolathoz* *Tibiscum*ot *Schwartz* Gottlieb Keresztély is, meg nem zavartatva azon körülmény által, hogy a *Tibiscum* nevét

fentartott római fogadalmi kő a Tiszától messze a Temes és Bisztra összeszakadásánál találtatott. Ezt úgy kész magyarázni, hogy ez emlékkő a Tisza környékétől csak átvitetett a Temes-Bisztra környékére.⁵⁷ Sőt még oly író is mint *Engel* sem zavartatja magát a Bisztra-Temestorkolati kő által s a várost a *Tisza-Dunatorkolathoz* határozza, ámbár megjegyzi, hogy mások a Maros és a Tisza összeszakadásához teszik.⁵⁸ — *Blancardus* a Tisza torkolatához, annak balpartjára, tehát *Titellel szemben* határozza *Tibiscumot*.⁵⁹

Több körültekintéssel s önállóbb kritikával, bár e tekintetben éppen nem nagyobb sikerrel dolgozott *Sulzer* Ferencz József, ki *Tibiscum* fekvésére nézve behatóbb vizsgálódásokat tett. Előbocsátja, hogy *Ptolemaeus* hosszúsági fokjelölései merően önkénytesek, városai minden rend nélkül összeegyeztetvék s a tartományra való minden tekintet nélkül felsorolvák. Szükségesnek találta azért a városi névjegyzéket tartományok szerint fekvésök tekintetbe vételével előbb rendezni, mit megtévén, a sorrendben hatodik helyen felsorolt *Tibiscumra* nézve megtámadja *Griselinit*, ki azt *Ptolemaeus* világos tanuskodása ellenére a Tisza-Marostorkolathoz tévé, holott kétségtelen, hogy e municipium ott feküdt, ahol a Tisza a Dunába ömlik. Ugyan ez okból el nem fogadhatónak mondja azok nézetét sem, kik a municipiumot *Titelre* határozzák s szerinte mitsem bizonyít ez ő állítása ellen az a körülmény, hogy *Ptolemaeus* *Tibiscum* geographiai fekvését a 46—40 hosszúsági és a 44—30 szélességi fok alá esőnek mondja, ami a valósággal meg nem egyezik. E különbség csakis onnan van, hogy mindenki tetszése szerint választja az első délkört s ha ez tekintetbe vétetik, nem mondható, hogy az ő térképe a *ptolemaeusival* tökéletesen össze nem esnék. Igaz 40 percznyi különbség mutatkozik az ő számításaiban, de ez a Tiszának egykori nagyobb kanyarulatából magyarázandó.⁶⁰

Sulzernek ezen okoskodása mindenestre önálló vizsgálódásról tanuskodik, okadatolása azonban nem kielégítő. Hogy a Tisza 16 század előtt nagyobb körívben kanyarodott ki nyugat felé, oly felvét, melyre nézve tevőleges bizonyítékai nincsenek. Egyszerű hozzávetés az, melynek — és legyen bármily nagy is valószínűsége — mégis nem kell szükségképen a történeti valónak megfelelnie. Főbaja azonban *Sulzer* nézetének ugyan az, amely *Lazius*, *Griselini*, *Bárány* s mindazon írók véleményét is alapjában tarthatlanná teszi, kik a municipiumot a Tisza mellett keresték. *Sulzer* *Ptolemaeust* ép oly kevésbé értette meg, mint ezek.

Egészen más irányba indultak azok, kik a Tisza és a Maros vonalat elhagyva, belebb hatoltak Délmagyarországba s a *Temes* partjain keresték a kérdés alatt levő római gyarmatot. Összesen három pont az, mely felett véleményök megoszlott. Egyik *Temesvár* Temesmegyében, a másik *Kavarán* Krassómegyében, és a harmadik *Karánsebes*, a mai Szörénymegyében. *Temesvár* mellett nyilatkoztak *Löwenberg*,⁶¹ *Fuss*⁶² és egy századunk első tizedében írt francia Névtelen.⁶³ Ide tette azt továbbá *D'Anville* úgy szöveges,⁶⁴ mint térképi munkájában,⁶⁵ ámbár később az *Atlas Antiquus*-ához készült geographiai kézikönyvben e nézet meg van tagadva s *Mannerté* elfogadva, ki *Kavarán* mellett nyilatkozott.⁶⁶ Egész határozottsággal fogadta ezt el legujabban *Miletz* János is, kinek állítása szerint «biztos kutatók nyomán találjuk, hogy a rómaiak korában a mai Temesvár helyén, municipium *Tibiscum* állott».⁶⁷ E biztos kutatókat mindazonáltal *Miletz* nem említi, csak *Katanicsichra* hivatkozik, ki ezt állítólag történelmi adataival bebizonyítja; hivatkozik továbbá «Becs-kerek» című monographiámra, csak hogy hivatkozásában túlfeszíté abbéli érvelésemet, melylyel csupán csak azt akartam volt constatálui, hogy Temesvár helyén is létezhetett

egy Tibiscum, amint ezt éppen Katancsich is állítja, és hivatkozik végre Böhm Lénártra, azonban szintén nem azon történetírói szigorú hísséggel, mely nélkül az állításban minden hitelünk megszűnik; mert Böhm Lénárt csak azt állítja, hogy «a szerencsétlen puskapor-fölrobbanás után Temesvárott 1859-ben... néhány római császári pénz került napfényre, melyek azt látszanak tanúsítani, hogy e vidéken egykor valami római hely feküdt»,⁶⁸ mit Miletz aztán ekként fejezett ki: «Hogy Temesvárott csakugyan római gyarmat létezett, még pedig a történelmileg hitelesen kimutatott municipium Tibiscum, bizonyítja több itt talált római pénz is. Így 1859-ben, egy szerencsétlen lőpor-fellobbanás alkalmával több római császári pénz került napfényre».⁶⁹ Így azonban érvelni történeti nyomozásokban még sem lehet, s Miletzet egy-maga azon körülmény is óvatosabbá tehetné volna, hogy több jeles tudós csak tartózkodva mert e kintetben nyilatkozni. Így Spruner, a geographok legalaposbika, Temesvár helyére tette ugyan Tibiscumot, de kérdőjellel,⁷⁰ s hasonlólt tett, nyilván Spruner után indulva, Rhode az Atlasa elé bocsátott magyarázó szövegben.⁷¹ Sprunerre egyébiránt még meg kell jegyeznem, hogy nagyobbik földirati művében Tibiscumot Timiscum név alatt a Bisztratorkolathoz határozza.⁷² De Pesty Frigyes is, ki mindig értelmes tapintattal szokott bonyolódottabb kérdések megoldásához járulni, figyelmeztetett a számos eltérésre s csak azután gondolta nyilváníthatni, hogy «ezen ingadozás daczára mégis meglehetősen a köztudalomba átment azon eszme, hogy Temesvár és Tibiscum közt bizonyos összefüggés létezik».⁷³ Nézetét, eljárását azonban valamennyi közt csakis Katancsich igyekezett bebizonyítani. Ő az egyedüli, ki részben szintén Temesvár mellett nyilatkozván, nézetének némi okát kívánta adni. Hivatkozva a peutingeri tábla mértföldkimutatásaira, Ptolemaeus Timiscumát Temesvár helyére határozza. Itt állottnak hirdetik azonkívül a hajdani letelepedésnek még észlelhető nyomai, és azt bizonyítja szerinte maga a kissé átalakult név is. Ellentmond azért Mannertnek, ki tévesen követte Marsilit s Tibiscumot egy a Bisztra-Temestorkolatnál talált feliratos kő kedvéért Kavaránhoz tette. Ez a kő nem bizonyíthatja, hogy nem Temesvár helyén állott Tibiscum, mert gyakran távolabb helyeken is emeltek hasonló köemlékeket. Megengedi azonban, hogy Kavarán helyén is létezett egy Tibiscum,⁷⁴ s ez esetre Temesvár helyén állott a municipium Tibiscum, Kavarán helyén pedig egy mansio Tibiscum.⁷⁵ És e nézet az, melyet, miután Forbigernél is előkerül,⁷⁶ úgy magam,⁷⁷ mint Szentkláray Jenő, a «Történelmi Adattár» szerkesztésében és írásában volt buzgó munkatársam, elfogadtunk,⁷⁸ s melynek elerőtlenült visszhangja legujabban egy vidéki szakközlönyben hallatszott.⁷⁹

Ellenkezőleg ítélte Mannert, kinek a régi geographia terén szerzett érdemei kétségkívül előbb valók a történeti és diplomatikai téren szerzetteknél. Az a nevezetes lelet, mely a Temes és a Bisztra torkolatánál előkerült, oly kiindulási pontot nyújtott Mannertnek, minőre sokan még akkor sem mertek helyezkedni, midőn e lelet már terjedt hirre jutott. Ugyanis ott, hol a Bisztra a Temesbe szakad, ily feliratu követ találtak:

CORNELIAE
SALONINAE
AVG. CONIVG
GALLIENI. AVG
ORDO. MVN
TIB. DEV. NVM
MAIESTAT. EIVS

azaz: Corneliae | Saloninae | Augustae Coniugi | Gallieni Augusti Caesaris nostri | Ordo Municipii | Tibisci devoto Numini | Majestatique ejus.⁸⁰

Marsili, e követ ismertette, annak MVN.TIB. kifejezését nem tudta mire magyarázni, miután a Temes-Bisztratorkoltnál Tibiscumot még csak sejteni sem tudta.⁸¹ Inkább *elmagyarázta* azt⁸² s vele együtt *Muratori* és *Maffei* is, kik e feliratos követ publicálták.⁸³ De többi írónknál is semmit mondó volt, amint ezt többi között Bárány is eléggé láttatja, ki e feliratot nemcsak hogy ismerte, de közölte is, és mégis csak Becse vidékére szorítkozott Tibiscum helyfekvésére vonatkozó kombinációjával; sőt egészen futólagos elvetéssel csillag alatt majdnem curiosumként felemlíti, hogy «vannak, kik állítják, hogy Tibiscum vagy Tiviscum (tévesen Tivtscum) a Temes- és Bisztra-folyók egybeszakadásánál feküdt, Karánsebeshez északra egy mértföldnyire».⁸⁴ Mannert mindazonáltal e kő feliratában döntő érvet látott arra nézve, *hogy a sokat keresett Tibiscumot a Temes partján, a Bisztra-torkolat közelében nyomozza*. Hozzájárult e körülményhez az is, hogy Kavarán táján állítólag római sánczok nyomaira talált Marsili; továbbá, hogy az ő (Mannert) számításai szerint az útméretek e ponton találkoztak, s hogy a Columna Trajánán a dákok első nevezetes városa után mindjárt egy folyó rajza kerül elő, melyet a rómaiaknak át kellett gázolniok. Mindez előtte kétségtelenné tette, hogy Tibiscum itt feküdt s viszont mindez ellentmond azok véleményének, kik a névhasználatosság által félrevezetve, Tibiscumot a Tiszához, vagy az úgynevezett római sánczok kedvéért Temesvárhoz tették.⁸⁵

Mannertnek ezen határozott kijelentése reánk nézve egyébiránt annál jelentősb, minthogy ha csupán azon térképe után kellene indulnunk, melyet nagy geographiai munkájához mellékel,⁸⁶ a dolog iránt valóban tisztába alig jöhetnénk. E térkép délkeleti része Dáciaát ugyan feltünteti, de azon *Tibiscum* s egyáltalán a többi helység geographiai fekvése oly kevés pontossággal van rajzolva, hogy minden biztos tájékoztatás nélkül maradunk. Úgy látszik azonban, hogy Tibiscum fekvése ezen mégis inkább *Temesvárnak* felel meg.⁸⁷ — Ugyanazon határozatlanság észlelhető azon másik térképén is, mely Ptolemaeus Germaniáját tünteti fel, s részben Dáciaát és *Tibiscumot* is tartalmazza.⁸⁸

Egészen véve mégis azt mondhatjuk, hogy Mannertnek nézete, illetőleg a Bisztra-Temestorkoltnál talált feliratos kő tanuságára alapított nézet mellett utóbb aránylag legtöbben nyilatkoztak. A vidékre nézve a vélemények ezek között egymással ugyan megegyeztek, mert mindnyája sem a Tisza, sem a Maros mentében, sem a Temes nagyobb hosszában nem keresték többé Tibiscumot, *hanem a Temes legkeletibb részén, Kavarán és Karánsebes vidékén*, a pontra nézve azonban még ezek közt sincs összhangzat, amennyiben többen szorosan Kavaránhoz, mások szorosan a két folyó *egybeszakadási* pontjához s ismét néhányan szorosan Karánsebes helyére határozták azt, míg aztán olyanok is voltak, kik a Kavarán-Karánsebesvidékre nézve specialis ponthoz épen nem kötötték magukat. A térképirók közül felhozhatjuk *Grosshoffingert*,⁸⁹ *Bedeust*,⁹⁰ *Graffot*,⁹¹ *A. W. Möllert*,⁹² *Froehnert*,⁹³ *Meyert*,⁹⁴ *Kiepertet*,⁹⁵ *Goosst*,⁹⁶ *Aschbachot*,⁹⁷ *Tormát*,⁹⁸ az írók közül pedig *Bischoffot* és *J. W. Möllert*,⁹⁹ *Funkét*,¹⁰⁰ *Reichardot*,¹⁰¹ *Sicklert*,¹⁰² *Froehnert*,¹⁰³ *Vasst*,¹⁰⁴ s egy másik (névtelen) magyar író,¹⁰⁵ továbbá *Kanitzot*,¹⁰⁶ *Dierauert*,¹⁰⁷ *Roeslert*,¹⁰⁸ *Filtschet*,¹⁰⁹ *Aschbachot*¹¹⁰ s legujabban *Goosst*.¹¹¹ *Ilic Luca*, a kritikai érvelésben nem több mint dilettans, *Karánsebes* helyére tévé Tibiscumot,¹¹² s ezzel azonosítja azt *Böhm Lénárt* is újabb kiadásu magyar munkájában, egészen elejtve az első német kiadásban felállított véleményyt. Ámbár azonban ez újabb dolgozatában

ismételten is kijelenti, hogy *Tibiscum* egyenlő *Karánsebes*szel,¹¹³ úgy mégis egyik jegyzetében e véleményét ismét annyiban módosítja, amennyiben a peutingeri tábla alapján szorosabban a Bisztra és Temes összefolyásához teszi.¹¹⁴ Egynek veszi *Karánsebes*szel *Rotteck* is,¹¹⁵ de *Ackner* és *Müller* a Bisztra-Temestorkolatot mondják *Tibiscumnak*.¹¹⁶ *Mommsen* ellenben egyik helyt sem *Karánsebes*szre, sem *Kavarán*hoz, hanem szorosan a Bisztra-Temestorkolathoz teszi a municipiumot¹¹⁷ és ezt pontosan feltünteti ama térképén is, mely Kiepert által rajzolva, a *Corpus Inscriptionum*hoz mellékelve lőn.¹¹⁸ Másik helyt azonban már ő is ellenkezésbe jó sajátmagával, mert *Tibiscum*ot *Karánsebes*szre magyarázza,¹¹⁹ ami mégis — úgy látszik — csak figyelmetlenségből történt meg rajta. Amaz első véleményére támaszkodva egészen az ő nyomdokain halad *Detlefsen* tanár¹²⁰ míg ellenkezőleg *Desjardins* a peutingeri táblának francia szöveggel commentált legújabb kiadásában a római várost *Karánsebes* és *Kavarán* közt állottnak mondja.¹²¹

És így futólagos áttekintetet nyertünk azon érdekes vitáról, mely a hazai és a külföldi tudósok egész seregét foglalkoztatta, s mely vita leghívebben mutatja, hogy e tér, régi geographiánk tere, mennyire elhanyagolt. Legyen e körülmény ösztön a mulasztás jóvátételére.

Jegyzetek I-hez.

¹ Ez utóbbira nézve lásd e munkát: *Descrittione di tutto'l mōdo terreno al pui moderno stile del nostro tempo ei moderne tavole di geografia*. Con espositione ampiissime dell' Excellent. Sig. Gio. Ant. Magini Padovano. Tradotte dal R. D. Leonardo Cernoti Vinitiano. In Venetia M. DCCVII. pag. 197. — Azonkívül: *Atlas Minor Gerardi Mercatoris* a L. Hondio plurimis aeneis tabulis auctus et illustratus, denuo recognitus, additisque novis delineationibus emendatus. Amsterodami. Ex officina Joannis Jaussonii. 1634. pag. 552.

² *Pannonia Illyricum et Quadorum*. Pozsony 1751. Tab. III. Mellékelve alábbi munkájához.

³ *Tibiscum ad Tisianum*. *Introductio in Geographiam Hungariae antiqui et medii aevi*. Pozsony 1751. pag. 17.

⁴ *Tibiscum urbs apud Szegedinum ulteriore in ripa investigaveris. Pannonia veterum monumentis illustrata, cum Dacia Tibiscana*. Lipse 1770. pag. 41.

⁵ *Tibiscum, welche letztere da gestanden, wo der Fluss dieses Namens die Marosch aufnimmt. Versuch einer politischen u. natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen u. Gelehrte*. Wien, 1780. I. köt. 5. l. S aztán: In Dacia riparia am Zusammenfluss der Marosch und Theiss. U. o. 281. l.

⁶ *Tibiscum, welche letztere da gestanden, wo der Fluss dieses Namens die Maros aufnimmt*, szóról szóra úgy mint Grisellini. *Geschichte des Temeser Banats*. Leipzig, 1861. I. Th. 8. l.

⁷ *Tibiscum, welches letztere an der Mündung der Maros in die Theiss gelegen. Geschichte des Temeser Banats*. Nagy-Becskekerek, 1861. (Hamisitott új czimlappal is mint Zweite Ausgabe. Pest, 1872.) 13. l. Különben jegyzet alatt, Bárány nézetére reflectálva, mondja: Über die eigentliche Lage dieses Ortes gehen verschiedene Meinungen. U. o. *** jegyz.

⁸ Die ehemalige römische Freistadt *Tibiscum* aber — írja ő — nannte sich *Sunad*, von ihrem Wiederhersteller, einem Herzoge, der den Theil der Provinz von der Marosch bis über Horom beherrschte. *Versuch einer politisch. u. natürl. Gesch. des tem. Banats*. 14. l.

⁹ Böhm szórul szóra reproducálja Grisellini. *Gesch. des Tem. Banats*. I. 21—22 ll. — Schwieker a szövegben hasonlóképen. *Gesch. des Tem. Banats*. 27. l.

¹⁰ «Diese Ansicht Grisellini's — írja ugyanis — bekämpft Bárány, indem er den Namen *Sunad* (eigentlich *Csanád*) für *Morissenum* in Anspruch nimmt. Immerhin bleibt es eine offene Frage, wo das eigentliche *Tibiscum* gestanden, und ob nicht das heutige *Szanád* rechtliche Geltung auf die alte Römerstadt hat, und dennoch Grisellini nicht so ganz Unrecht hätte. Der Name *Sunad* (*Szanád*) klingt echt slavisch.» Aztán vigasztalja magát: «Viel Worte über diese Sachen sprechen, lohnt sich kaum der Mühe, indem das ehemalige Sein einer bedeutenden römischen Niederlassung an der Theiss unanfechtbar dasteht, obwohl über deren Lage nicht bestimmtes entschieden werden kann.» I. k. 27—28. ll. *** jegyz.

¹¹ *Atlas Antiquus D'Anvillanum*. Norimbergae 1782. *Orbis Romani pars orientalis*.

¹² *Der Donau Strand*. 1664. 91. l.

¹³ «A történetbuvárok közt, — írja — vita folyik az iránt, micsoda városra s milly vidékre kellessék helyezni, a hajdani *Tibiscum* nevű romai várost? Ptolemaeus és Strabo a Maros torkolatához utasítanak, s Grisellini ezek nyomán azt adja — elé: miszerint e város, Gallienus romai császár idejében, neje Cornelia Salonina kedvezése által, helyhatósági jogokat nyert.» Továbbá így folytatja: «az avarok uralkodása alatt, *Zambara* — a mai Temesvár romai neve, — Begvei- (Begei) nevet viselt a Bege-folyótól, *Morisseum* a Marostól, *Csanád* illy nevű hóstól, ki ezt bírta. A régi romai szabad város *Tibiscum* azonban, *Sunadnak* neveztetett, helyreállítójától, egy hercegtől, ki e tartomány egy részét, Marostól Horomig bírta; s ennek egyik unokája, parancsolt e részeken akkor, midőn a magyarok Árpád alatt bejöttek. Itt több tévedés is tűnik föl. *Morisseum* nevezteték *Sunadnak*,

helyesben Csanádnak, nem Tibiscum; és Csanád birt ugyan sokat e tájakon, de nem akkor élt, midőn Grisellini állítja, hanem sz. István alatt . . . De bár mikint neveztetett is később Tibiscum; itt az a kérdés: hol feküdt az? Strabo stb. szerint, a Maros torkolatánál. Azonban Birken Zsigmond 1664-ben kiadatott »Der Donau Strand» című 184 lapnyi képes munkájának 91-ik lapján azt állítja: hogy Becse Tibiscum nevet is viselt. E helyen sokat kell figyelembe venni. Szegednél a torkolatnál, alig lehete a mocsárok közt hatalmas romai gyarmat. Majd a Maros egy része, hajdan ama széles éren, egész *Becséig* kalandozott, s a Maros egyik ágának szinte torkolatát képezé. Továbbá az Aranka folyó is, a Maros egyik ágát tette, s a mostani Padé alatt a Tiszába ömlött. Ezen arankai ágtól, nem igen meszére fekszik a mai Szanád. *Mind ezeket fontolóra véve, hajlandók vagyunk a régi Tibiscumot, a mai Becse téreire helyezni inkább, mint Tápe tájára.* És ha Szanád is, — most torontáli derék helység, — egykoron talán Csanádtól vette volna nevét, Strabo s Ptolemaeus állításai valószínűnek be.» *Torontáldrámegye Hajdana.* Budán, 1845. 59—61. ll.

¹⁴ *Claudii Ptholemaei Alexandrini Liber Geographiae cum tabulis et universali figura et cum additione locorum quae a recentioribus reperta sunt diligenti cura emendatus et impressus.* A címlap a nyomatásnak sem helyét sem idejét nem viseli magán, de a kiadást ismerve mondhatom, hogy az Velenczében 1511-ben került ki sajtó alól. A muzeumi könyvtárban Aut. Graec. alatt van regisztrálva.

¹⁵ *Tibiscum Ptolemaei ad eius nominis fluvii ostium, quo is Danubio miscetur, infra Albam Graccam, in eo hodie loco est deserta praepositura: antiquae vocis primam syllabam retinens Titul. (Commentariorum Reipub. Romanae, illius in ceteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, libri duodecim.* Baseli kiadás (1550.) Lib. XII. cap. I. pag. 1089. A Majna melletti frankfurti kiad. (1598.) pag. 923.)

¹⁶ *Tibiscum, quod Lazio Titul (igy), jegyzi meg Buno. L. Philippi Cluverii Introductio in universam Geographiam tam veterem, quam novam, olim studio et opera Johannis Bunonis . . . multis locis emendata memorabilibusque illustrata nec non XLVI. tabulis geographicis melioribus aucta; jam vero non solum notis interspersis, sed et sub calcem in specie adjectis auctior atque emendatior edita a Joh. Friderico Heckelio. Guelferbyti M.DC.LXXXVI. Cap. XVIII. pag. 409.*

¹⁷ *Philippi Cluverii Introductio in omnem Geographiam veterem aequae ac novam stb. curante Johanne Reiskio. Wolfenbüttelae. Anno MDCXCIV. Cap. XVIII. pag. 407.*

¹⁸ *Philippi Cluverii Introductio stb. Heckel és Reiskius jegyzeteivel Buno alapján. Amstelodami. Apud Joannem Wolters. MDCXCVII. Cap. XVIII. pag. 379.*

¹⁹ *L. Claudii Ptolemaei Geographiae Libri octo Graeco-latini. Latine primum recogniti et emendati cum tabulis geographicis ad mentem auctoris restitutis per Gerardum Mercatorem. Jam vero ad Graeca et Latina exemplaria a Petro Montano iterum recogniti et pluribus locis castigati stb. Jodocus Hondius excudit sibi et Cornelio Nicolai, in ejus officina prostant, Francofurti, 1605. pag. 76.*

²⁰ *L. Europae Tabula IX. ugyanazon kiadásban.*

²¹ *Orbis Antiqui Tabulae geographicae secundum Cl. Ptolemaeum cum indice philologico absolutissimo omnium locorum, montium, fluminum ect. accuratissime indicante; in usum Geographiae veteris studiosorum Amstelae-dami apud R. et J. Wetstenios et Guil. Smith. MDCCXXX.*

²² *U. o. Tab. IX. Europae. Continens Daciam, Misiam, Thraciam ac Macedoniae partem.*

²³ *Tibiscum — olvassuk ott — Titul, teste Lazio, oppidum Hungariae Transdanubianae.*

²⁴ *Mit nyilván maga Lazius is érint fentidézett szavaiban. De történeti térképeinken is előkerül Titul mint Titzlium, melyből úglátszik a Tibiscum ki lőn sajtoltva. V. ö. Historisch-Geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's vom Anfang des Mittelalters bis auf die neueste Zeit. Von dr. Karl v. Spruner. Zweite Auflage. Gotha: Bei Justus Perthes. 1854. Ungarn: Nr. II.*

²⁵ *Tibiscum, — mondatik ebben — Titul teste Lazio, oppidum Daciae in Jazygum confinio ad Tibiscum fluvium, in Hungaria Transdanubiana, Acuminco finitimum, inde 4 leucis in Boream Segedinum versus, a Tauruno urbe 6. Locus nunc cum prepositura. L. Novum Lexicon Geographicum, in quo universi orbis urbes, regiones provinciae stb. descripta recensentur. Illud primum in lucem edidit Philippus Ferrarius Alexandrinus. Nunc vero Michael Antonini Baudrand Parisinus. Patavii, M.DC.XCVII. Tom. II. pag. 231.*

²⁶ *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste, welche bishero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden stb. Halle u. Leipzig 1739. (Johann Heinrich Zedler kiadásában) XLIV. köt 442. lapon: Titul, Tibiscum, eine kleine befestigte Stadt in Ober-Ungarn, an der Teisse, wo dieser Fluss in die Donau fällt, 4 Teutsche Meilen von Griechisch-Weissenburg.*

²⁷ *Cornu-Copiae. Ad vocem: Titul, s. l. azt Sulzernél is: Geschichte des transalpinischen Daciens. I. 185.*

²⁸ *Introductio in universam Geographiam stb. ad Illustr. et Ampliss. Dominicum Molinum patritium et Senatorem Venetum. Lugdani Batavorum. Ex officina Elzevieriana. MDCXXXVII. 16-od rét kiad. jegyzetek nélkül.*

²⁹ Nagyobb 16-od rétben hasonló című kiadás. *Lugd. Batar.* Ex officina Jacobi Marci 1628. Szintén jegyzetek nélkül:

³⁰ Hasonló kis 16-od rét. *Lugd. Batar.* apud Elzevirios. 1641. Jegyzetek nélkül.

³¹ Hasonló kis 16-od rét. *Amstelod.* apud J. Hondium 1629. Jegyzetek nélkül.

³² Hasonló nagyobb 16-od rét. *Amstelodami.* Ex officina Elzeviriana. A° 1661.

³³ Hasonló kis 16-od rét. *Amstelodami,* apud Elzevirios. 1670. Jegyzetek nélkül.

³⁴ *Amstelodami* apud Jaussonio Waesbergios Anno MDCLXXVI. Jegyzetek nélkül.

³⁵ *Amstelodami* apud Joannem Wolters. MDCXCVII. Jegyzetekkel.

³⁶ Bruzen de la Martinière-féle kiadás. *Amsterd.* 1729.

³⁷ Ez évi német kiadás.

³⁸ Kis 16-od rét kiad. *Parisiis* apud Michael'em Soly sub signo Phoenicis Petrum Billaine sub signo bonae fidei 1635. Jegyzetek nélkül.

³⁹ *Gvelferbyti.* M.DC.LXXXVI. Jegyzetekkel.

⁴⁰ *Mundus Chartaceus, sive Geographia totius mundi accuratissima Cluveriana* című német kiadás. Nürnberg 1687. Jegyzetek nélkül.

⁴¹ Reiskius-féle kiad. *Wolffenbüttelae.* Anno MDCXCIV. Jegyzetekkel.

⁴² Nagyobb 16-od rét kiad. *Trajecti ad Rhenum* apud Guiliehmum Broedelet, MDCCI. Jegyzetek nélkül.

⁴³ *Moesiae et Daciae Tabula* continens una Poloniam, Russiam nigram etc. Ugyanitt egy másik térkép is van: *Pannonia et Illyricum* Dacia részletével.

⁴⁴ *Daciarum, Moesiarumque vetus Descriptio.* Az említett kiad. 95. lapjához csatolva.

⁴⁵ E térkép ugyanolyan, mint az előbbi.

⁴⁶ E térkép is u. o. mint az előbbiek. Pannonia térképe is olyan mint fentebb.

⁴⁷ *Daciarum, Moesiarum et Thraciae Vetus et Nova Descriptio.* Ad pag. 390.

⁴⁸ *Veteris et Novae Pannonia* (igy) *et Illyrici Descriptio.* Ad pag. 332.

⁴⁹ *Daciarum, Moesiarum et Turciae Vetus et nova Descriptio.* Id. kiadásban Tab. XXXI.

⁵⁰ Obscura nomina sunt, quae Ptolemaeus inter Tibisum et Rhabonem habet, Dierna, Lizisis, Argidava, Zurobara et positio plane incerta, quia nec Rhabonis confluentes Ptolemaeus cognovit, quos perperam in Danubium deduxit, quum ille Tibisso fluvio misceatur. *Prope confluentes eius fuit Tibiscum Ptolemaei*, quod etiam in Tabula Peutingeriana *Tiuisci* nomine exstat. L. *Notitia Orbis antiqui, sive Geographia plenior, ab ortu rerum publicarum ad Constantinorum tempora orbis terrarum faciem declarans.* Cristophorus Cellarius ex vetustis probatisque monumentis collegit, et novis tabulis geographicis, singulari cura et studio delineatis, illustravit. Alteram hanc editionem annotationibus varii generis partim e scriptis veterum, partim e recentiorum observationibus illustravit et auxit L. Jo. Conradus Schwartz. Lipsiae. Apud Joh. Friderici Gleditschii, B. Fil. 1731. Tom. I. Lib. II. Cap. VIII. Sect. IV. § xc. pag. 478. — A lipcsei 1701-iki kiadásban pedig Tom. I. Lib. II. Cap. VIII. pag. 598.

⁵¹ *Pannonia, Moesia, Dacia, Illyricum.*

⁵² U. o.

⁵³ *L. Allgemeine Kirchen- und Weltgeschichte von Oesterreich.* Abgefasst v. Mathias Fuhrmann. Wien 1769. pag. 40.

⁵⁴ *Descriptio orbis antiqui in XLIV tabulis exhibita a Jo. Davide Koelero hist. et polit. PP. Altdorffino studio atque opera Christophori Weigelii,* Norimbergae (évszám nélkül).

⁵⁵ Ld. u. o. Tab. 43. *Scena historiarum occidentalis quinti saeculi p. n. Chr. in qua Imperii Romanorum Barbarorum status sistitur accurate.* Curante Christophoro Weigelio, Norimbergae. Ugyancsak így jó az elő a következő hasonfeliratu 44-ik táblán is.

⁵⁶ U. o. Tab. 20. *Regiones Danubianae Pannoniae Daciae Moesiae cum vicino Illyrico,* studio Christoph. Weigelii, Norimbergae.

⁵⁷ Nunc de iis — írja ő — qui hoc ipsum monumentum dedicarunt, despiciemus. Designantur illi his vocibus atque notis: *ORD. MVN. TIB.* Haesitavi ab initio, annon hic denotetur *Ordo municipii Tiberiopolis.* Deprehendi enim, duo maxime loca huius nominis in Geographia occurrere: alterum in Phrygia magna ad ortum Caystri fluvii; alterum Triballorum in Thracia, in confinio Mysiae inferioris Taceo, reperiri etiam *Tiberiacum*, a Tiberio Augusto dictum, et in territorio Rauennate situm; atque aliud Vbiorum, in Germania inferiori; itemque ipsam Ratisbonam a quibusdam *Tiberinam*, siue Augustam Tiberii, olim dictam esse, putari. At enimvero, cum istas *Tiberiopolis* propter denominationem magis ad tempora Imperatorum Orientis, adeoque Gallieni aetate inferiora, referendas putem, cumque etiam cetera loca a Tiberio, Augusti successore, denominata,

ab eo loco, in quo hoc monumentum est inuentum, paulo sunt remotiora; *uerisimillimum mihi videtur, hic denotari municipium Tibisci, quod, observante iam Cellario, fere ad confluentes Tibisci fluvii, situm fuit: cuius opidi iam mentionem fecit Ptolemaeus: et quod etiam Tiivisci nomine notatur in Tabula Peutingeriana...* Et quamvis iam lapis iste non amplius ad confluentes Tibisci, sed non procul inde ad confluentes Temis et Bistrae, fluviorum, reperiatur: facilius tamen illum eo transferri potuisse, existimamus. Fieri uero potuit, ut, cum Salonina fortasse maritum in Pannoniis bella gerentem secuta Tibisci aliquantisper substitit, eius honori, Ordo huius municipii hoc ipsum monumentum consecrarit. (*Christiani Gotlieb. Schwarzii Profess. Publ. in Acad. Altorfina Miscellanea Politioris humanitatis, in quibus vetusta quaedam monimenta et variorum scriptorum loca illustrantur.* Norimbergae, 1721. Cap. I. §. VIII. pp. 19—20.)

⁵⁸ *Tibiscum ad confluum Danubii et Tibisci*, ab aliis Marusii et Tibisci, ponitur. Existentia ejusdem nititur Ptolemaeo et tabula Peutingeriana, nec non inscriptione ad confluum Bistrae et Temessii fluvioli inventa apud Griselinum. (*Engel: Commentatio de Expeditionibus Traiani ad Danubium.* Bécs. 1794. pag. 240.) Másutt mondja: Cum autem Ptolemaeus Tibiscum ad Danubii et Tibisci confluum ponat sub 46° 10' longitudinis stb. (U. o. pag. 230.)

⁵⁹ *Europa antiqua cum finitimis Africae et utriusque Asiae regionibus.* Nicolaus Blancardus historicus ad lucem aevi veteris delineabat.

⁶⁰ Panaszzkodik afelett: «dass der einzige besondere Geschichtschreiber, den wir vom ripensischen Dacien, oder vom temeswarer Banate haben, Herr Franz Grisellini, in seiner ganz neuen banater Geschichte, wider das ausdrückliche Zeugniß des Ptolomäus, dem zufolge die Stadt *Tibiskum* an dem Ausflusse der Theiss in die Donau gestanden (*Tibiscus fluvius in Carpato monte nascens — tandem juxta Tibiscum urbem in Danubium influens*), dennoch in mehreren Stellen, und, bald sollte man glauben, dem Ptolomäus gleichsam zum Trotz, behaupten will, dass *Tibiscum* da, wo die Marosch in die Theiss fällt, gelegen habe.» Azután folytatja másutt: «Ich habe schon oben meine Befremdung an den Tag gelegt, und kann sie itzt zum zweitenmale nicht zurückhalten, dass Herr Grisellini, wider das ausdrückliche und schon angeführte Zeugniß des Ptolomäus, in mehreren Orten seiner neu herausgekommenen Geschichte des temeswarer Banats vorgegeben, und sogar zum Beweise dessen auf eben den Ptolomäus sich berufen hat, dass die römische Municipalstadt *Tibiskum* am Zusammenflusse der Marosch und Theiss gelegen habe, wo er doch eben daselbst wieder eine andere Stadt, die er *Morisenum* nennet, deren Ptolomäus doch gar nicht gedenket, dahin setzt. Die Gründe, die diesen sonst sehr belesenen Verfasser zu dieser sich widersprechenden Meinung verleitet haben mögen, will ich hier nicht auf die Wagschale legen. Ich habe auch nicht Zeit zu untersuchen, warum der heutige Marktflecken *Titul*, der jenseits in dem Winkel der Bodroger Gespanschaft an dem Ausflusse der Theiss liegt, in den lateinischen Wörterbüchern für die Stadt *Tibiskum* ausgegeben wird. (p. Kirschii Cornu Copiae. Voce Titul.) So viel ist nach der oben ausgesetzten Stelle des Ptolomäus gewiss, dass *Tibiskum* in Dacien, folglich diesseits der Theiss, und zwar da, wo er sich mit der Donau vereinigt, gelegen hat. Dieser Stadt weiset Ptolomäus den 46 Gr. 40 M. der Länge (wir wollen einstweilen nur bey der Länge bleiben) an, und die Stadt *Dinogetia*, bey welcher der Pruth in die Donau fällt, bringt er unter den 53 Grad der Länge.

Hieraus folgt unleugbar, dass nach den Ptolomäischen Beobachtungen ganz Dacien vom Ausflusse der Theiss bis zum Ausflusse des Pruthes mehr nicht als 6 Grade 20 Minuten enthalten habe.

Eben so viel, und weder mehr noch weniger beträgt diese Länge auf meinen Karten, auf welchen ich die Walachey bey Orschawa unter dem 41 Grade angefangen habe; und hierin falls waltet zwischen meiner und der ptolomäischen Berechnung kein anderer Unterschied ob, als dass die Stadt *Tibiskum* bey mir unter dem 39 Gr. 40 M. und *Dinogetia* d. i. Reune oder Galatz unter dem 46 Gr., mithin um 7 Grade weiter westwärts lieget. Nun wissen wir ja aber schon, dass dieser Unterschied von dem verschieden genommenen ersten Mittagszirkel abhänget, den ein jeder nehmen kann, wo es ihm gefällt. Mithin ist die ptolomäische Eintheilung bisher noch mit mir vollkommen übereinstimmig. stb.»

«Von dem 41 bis 39 Gr. 40 M. — folytatja aztán — unter welchem die Theiss in die Donau fällt (höre ich jemanden murmeln) ist nur 1 Gr. 20 M.; wo bleiben dann die übrigen 40 M. zur Ausfüllung der vollen zween Grade, die ich oben mit Herr Grisellini dem temeswarer Banate, oder dem ripensischen Dacien angewiesen habe? Antwort: sie bleiben in der Erweiterung, in der Bucht, den die Theiss hinaufwärts in der Gegend bildet, wo der Mörisch u. der Kreusch sich mit der Theisse gatten; denn dort kann man auf der Karte sehen, dass diese ripensische Provinz um ein merkliches weiter wird, u. sich wenigstens bis gerade unter den 39 Grade erweitert.» Épen ezért kell szerinte a «temesi Bánság» fekvését Grisellini mappáján képezetben odább mozdítani.

(*Geschichte des transalpinischen Daciens.* Wien. 1781. I. köt. 28. 184 s kk. II.)

⁶¹ Löwenberg a térképen.

⁶² In urbibus *Tibiscum* (Temeswar) írja ő. L. *Antiquitates Romanae*, Compendio, lectionum suarum in usum, enarratae a J. D. *Fuss*, in universitate Leodiensi P. O. Editio tertia. Leodii, 1836. pag. 22.

⁶³ *Géographie Ancienne et historique composée d'après les cartes de D'Anville par L. B. D. M.* Paris 1807. pagina 455.

⁶⁴ *Tibiscus* — írja ő — ou conduit une voie romaine en partant de Viminacium, est *Temesvar*. *Géographie Ancienne Abrégée* par M. D'Anville. Paris 1768. i. 314—315.

⁶⁵ A *Géographie Ancienne Abrégée*-hez mellékelt *Orbis Romani Pars Orientalis* című m. dccc. lxxiv-ben készült térképen, mely Dáciaát is elötünteti, *Tibiscus* az egyedüli helység, mely előző. Fekvése a Temes folyó jobb partján van, tehát a mai *Temesvárnak* megfelelő. Az ugyanott levő másik térkép, az *Orbis Veteribus Notus* Dáciaát ugyan feltünteti, de a topographiát teljesen nélkülözi s *Tibiscum* sincs felvéve.

⁶⁶ In Dacien selbst sind nachfolgende Städte merkwürdig: *Tibiscum* Ptolem. *Tiviseum* Tab. Theodos. Man darf sie nach Mannert nicht in *Temesrar* suchen, sondern bey den Flecken *Cararan*, westlich der Vereinigung der *Temes* und *Bistra*. L. Handbuch der alten Erdbeschreibung von J. B. d'Anville, zum Gebrauch seines Atlas Antiquus in zwölf Landkarten verfasst. Neue umgearbeitete Auflage von A. H. Heeren. Nürnberg. 1800. i. Th. x. Cap. 9. §. 348. l.

⁶⁷ *Történelmi és régészeti Értesítő*. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Szerkesztik Janky Károly és Miletz János tanárok. Temesvárott, 1875. i. évf. 7. l. Azonkiv. l. u. o. 35. l.

⁶⁸ *Délmagyarország külön történelme*. i, 367. l. ¹²) jegyz.

⁶⁹ *Tört. és régészeti Értesítő*. i, 8.

⁷⁰ Dr. K. von Spruner's *Historisch-Geographischer Schul-Atlas des Gesamtstaates Österreichs von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten*. Gotha: Justus Perthes. 1860. I. tábla.

⁷¹ *Historischer Schul-Atlas zur alten, mittleren und neueren Geschichte* von C. E. Rhode. Neunte Auflage. Glogau, évszám nélkül. 4. lap. A térképek egyikén sem fordul elő *Tibiscum*.

⁷² *Atlas Antiquus*. Karoli Spruneri opus tertio edidit Theodorus Menke. Gothae: Sumtibus Justi Perthes. Anno mdccclxv. No. xxiii. *Pannonia, Illyricum, Dacia, Moesia, Thracia, Macedonia, Epirus*.

⁷³ *A temesi Bánság monographiái*. Közzétéve Csengery Budapesti Szemle-jében. xlv. és xlv. füzet. 225. l.

⁷⁴ *Tiuisco* x insignia municipii; Vels. *Tiuisco* x. Ptolemaeo, *Τιβίσκον*, *Tibiscum*; lapis apud Marsilium, ad *Temisch* et *Bisztra* amnium confluxum, *Corneliae Saloninae* Aug. Gallieni coniugi, ordo MVN. TIB. Danuileo, *Tibiscus*, situ urbis *Temisvár*. Mannert apud *Kavaran* vicum, *Marsilium* non recte secutus, ponit; oblitus, aliud in *Tabula Tibiscum*, alio itinere, exprimi, cui *Τιβίσκον*, rectius *Τιβίσκον*, Ptolemaei respondeat. Inscriptio ibi reperta non obstat; nam saepe in remotioribus etiam locis id genui lemmata ponebantur, et hae etiam *Tibiscum* iura municipii habere potuit. Proinde hoc *Tabulae Tibiscum* *Temesvaro* nemo abstulerit. Adde viae terminum, quem *Tabula* exprimit, qui manifesto indicet, ulteriore aetate, qua *Tabula* est confecta, Romanis non paruisse. Nam fossae, *Aradum* et *Tokaium* versus, quas *Marsilius*, alique notant, posteriori tempore sunt percussae. Videntur etiam in *Temesvaro* vestigia municipii veteris superesse, vocabulo paullisper inflexo. Hoc erat *Tabulae* iter per *Daciam Traiani* primum. (*Orbis Antiquus*. pag. 372—73.)

⁷⁵ *Tiuisco* xiii. sic Vels. Ad vicum *Kavaran*, *Marsilio Kavaran*, ad quintum supra *Bisztrae* cum *Temesio* confluxum lapidem, ubi praesidii veteris vestigia deprehendit *Marsilius*, pertingit mensura. Mannert heic *Tiuiscum* huius itineris recte statuit, sed cum *Tiuisco* municipio itineris prioris perperam commissum. Hae quippe mansio erat, diversa regione sita, illud municipium. Lapis apud confluxum memoratum repertus, ad municipium spectat; *Tiuiscum*, mansio, profectionis in *Daciam* interioriorem praebebat hospitium, praesidio militari, viae illi tuendae, munitum. Aberant haec bina eiusdem vocabuli oppida, ab amne, cui adiacebant, cognominata, mill. geogr. novem, seu M. P. xlv. Utrum spatio hoc via quaequam tum iam instituta fuerit, ex *Tabula* colligi nequit: nullus quippe in ea viarum nexus exprimitur. Ut censere liceat, aut haec loca itineri faciundo minus tuta fuisse aut vias nondum perfectas, ut usui servire valerent. (*Orbis Antiquus*, et *Tabula Itineraria*, quae Theodosii Imp. et Peutingeri audit, ad *Systema Geographiae* redactus et *Commentario illustratus* opera. P. Math. *Katancsich*. Pars I. Budae mdcccxxiv. pag. 374.)

Ugyane nézetet fejezi ki *Katancsich* egy később megjelent művében is, határozottabban mégis a *Karánsebes* helyén állott *mansio Tibiscum* mellett nyilatkozva: «Apud confluxum *Temes* et *Bisztra* amnium — írja ő — reperit *Marsilius* epigraphen, quam *Corneliae Saloninae* Aug. Gallieni coniugi, ordo MVN. TIB. dicarat, devotus *Numini Maiestatique* eius. Habet *Tabula*, situ *Temesvari*, *Tiuisco*, cum insignibus municipii. Ptolemaeo *Τιβίσκον*, *Tibiscum*, situ idoneo, et expressione recta, cuius priorem syllabam lapis confirmat. Est in *Tabula* mansio

Tiuisco, Ptolemaeo *Τῖρσζον* pro *Τῖβσζον*, oppido *Karansebes* respondens, ubi Marsilii epigrapha reperta; sed vocabulum municipii isthuc non spectat. Ut videas, plura eiusdem nominis loca hoc Daciae tractu fuisse. Danville alterum illud recte posuit, cui Tibiscus, alterum praeteriit. Ptolemaei Tiriscum longe inde in oppido Torotzkó, prope Tordam, cum Hasio statuit. (*Istri Adcolarum Geographia vetus*. Budae 1827. Pars II. pag. 293.)

⁷⁶ *Tibiscum* ein röm. Municip. am Fl. *Tibiscus*, bei *Temesvar*. Jegyzetben pedig: Mannert, Reichard u. Sickler identificiren dieses *Tibiscum* mit dem weiter unten genannten, das doch die Tab. Pent. u. der Geograph Rav. ausdrücklich davon unterscheiden u. glauben, dass sich beide bisher angeführte Strassen hier vereinigt hätten, während die letztere sich über die folgenden Orte weiter gegen Nordost fortgesetzt habe, was aber gleichfalls der Tab. Pent. widerspricht. S aztán: *Tiviscum*, beim Ge. Rav. *Tibis*, jetzt Ruinen bei *Kavaran* an der Vereinigung der Flüsse Temesz u. Bistra. (*Handbuch der alten Geographie* aus den Quellen bearbeitet von Albert Forbiger. Leipzig 1848. III. Bd. pag. 1107.)

⁷⁷ «Csak arra kell emlékeznünk, hogy . . . a Temest régente Tibiscusnak nevezték, egy emellett feküdt római telepnek tehát minden valószínűséggel Tibiscumnak kellett hivatnia. A Tibiscum nevét csakugyan fentartotta számunkra egy a Bisztra és a Temes összefolyásánál talált római emlékkő, s noha az újabb archeologiai nyomozások folytán a Tibiscumot a tudósok nagyobb s tekintélyesb része a mai Kavaran, krassómegeyi falu helyére teszik, úgy mégis mi sem teszi időtlenné a felvétet, hogy egykor Temesvár is Tibiscum volt, ha el nem felejtjük, hogy Katancsich egy mansio és egy municipium Tibiscumot különböztet meg.» *Történelmi Adattár*. I. 409—411. II.

⁷⁸ «Nem osztjuk Griselin, Barány és mások nézetét, kik . . . Becsében a theresianumi könyvtár ariosti kéziratai közt feltalált régi márványvéset másolata alapján a *Tibiscum* nevű ősi municipalis várost vélik feltalálhatni. Szorgosb egybevetések és néhány történelmi tekintéllyel eziránt folytatott értekezéseink meggyőzték minket a Tab. Peutingeriana helyességéről, mely e coloniat Karansebes közelére, s miként Böhm közelebb meghatározza, a Bisztra és Temes összefolyásához helyezi, amint e legelfogadhatóbb combinatiót Marsigli és Muratori után maga Katancsich is . . . védelmezi. Helyes továbbá Pesty Frigyesnek a «Budapesti Szemlé»-ben közzétett tanulmánya is, melyben több adat sarkalatán egy Tibiscum Temesvárra is helyeztetik, miből két Tibiscum létezése bizton elfogadható.» *Történelmi Adattár*. I, 298—299. II.

⁷⁹ «De ezen körülmények — írja Miletz — sem czáfolják meg azon feltevésünket, hogy egykor Temesvár is Tibiscum volt; mintán hiteles történelmi adatok tanuskodnak arról, hogy vidékünkön két Tibiscum létezett, egy mansio Tibiscum és egy municipium Tibiscum. Az előbbi a Bisztra s Temes összefolyásánál a mai Kavaran falu területén feküdt; mit római emlékmáradványok is esallhatatlanul bizonyítanak, úgy a peutingeri térkép is ide utal; míg az utóbbi a mai Temesvár helyén létezett.» (*Tört. és régész. Értesítő*. I, 7.)

⁸⁰ A régi márványfelirat másolata a theresianumi könyvtár ariosti kéziratai között találtatik. Közölte: Griselin: *Versuch einer politischen u. natürlichen Geschichte des temeswarer Banates*. I. 280. — Marsili: *Danubius Pannonico-Mysius*. Tom. II. Tab. LVI. — Mannert: *Res Trajani Imperatoris ad Danubium gestae*. Norimbergae. 1793. pag. 28. — Schwarz: *Miscellanea politioris humanitatis*. Cap. I. Tab. I. Fig. 2. pag. I. — Maffei in *Appendice Musei Veronensis*. — Katancsich: *Istri Adcolarum Geographia vetus e monumentis epigraphicis, marmoribus, numis, tabellis eruta et commentariis illustrata* a P. Math. Petro Katancsich. Budae 1827. Pars II. pag. 218. XL. — Neugebauer: *Dacien*. 15. — Barány: *Torontál Hajdana* I. r. 61. lap. — Böhm: *Geschichte des tem. Banats*. II. Th. X. Buch. 289. lap. — Ackner és Müller: *Die römischen Inschriften in Dacien*. 13. lap. — Ortway-Szentkláray: *Történelmi Adattár*. I. 298. — Mommsen: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Vol. III. P. I. pag. 246. Nr. 1550. E közzétételekben a feliratnak eltérő olvasásai vannak. Mi Mommsenhez tartottuk magunkat, s öt kiegészítőleg adjuk itt az eltérő olvasásokat:

- 1-ső sor. Mindnyájánál megegyezik.
2. *Saloninae* után pont Baránynál.
3. AVC Schwarz, Mannert. AVC Marsili. AVG·CONIVG· Griselin. AVG·CONIVGI Katancsich, Ackner-Müller, Adattár (cursiv betűkkel.) Barány mint Griselin. Katan. Ackn. csakhogy Coniugi után pont.
4. Pont nélkül Schwarz, Mannert. AVG·N Ackner-Müller. GALLIENI A C·N· Barány. Gallieni. A. Cn. Tört. Adattár. GALLIENI. A Cx. Griselin. GALLIENI AVG N Katancsich.
5. Pont nélkül Schwarz, Mannert. ORDO MVNI. Barány. Ordo Mvni. Adattár. ORDO·MVNI Griselin. ORDO NVN Katancsich.
6. DEV után pont nélkül Schwarz, Mannert. NVM után pont Barány. TI . . . DEV Maffei.
7. MAIESTAFEIVS Schwarz, Mannert, Marsili. MAIESTAT. Ackner-Müller. Adattár (cursiv betűkkel). Katancsich mint Ackn. de pont nélkül. MAIESTATIQ·EIVS· Barány. Így Maffei és Griselin is, de EIVS után pont nélkül.

⁸¹ Er weiss das *Mun. Tib.* — jegyzi meg Mannert — nicht zu erklären, weil er bey dieser Stelle an kein Tibiscum denkt. (*Geographie der Griechen u. Römer.* Leipzig. 1820. iv. köt. 206. l. * jegyz.)

⁸² Marsilius interpretatur — jegyzi meg Mannert — *Mun. Tiberiense*, quod tamen nomen nunquam sibi auditum ipse fatetur. (*Res Trajani Imperatoris ad Danubium gestae*, pag. 28.)

⁸³ Muratori mcxix. 2 — mondja Katanesich — cum Bianchinio Municipium Tiberiense, pro Tibissano interpretabantur. (*Istri Adcolarum Geographia Vetus.* II, 218.) És hozzátesszük, hogy Ackner és Müller ugyan a MVN. TIB. helyesen Municipium Tibiscumra magyarálták, de külön feliratként közlik azt, mintha nem az Ariovist-féle felirattal volna azonos, ami kétségtelenül tévedés, melyet ők maguk is felismerendettek, ha Marsilit, ki után közölnek, megnézték volna. (*Die röm. Inschriften in Dacien*, pag. 13. 52 db.)

⁸⁴ *Torontál Hajdana.* I. r. 60. l. ***** jegyz.

⁸⁵ *Tiviscum*, 10 Mill. vom vorigen (Caput Bubali) Ptolemäus und eine noch vorhandene Steinschrift nennen diese Stadt richtiger *Tibiscum*. Sie lag auf der Westseite der Vereinigung der *Temes* u. *Bisztra*, bey dem heutigen Flecken *Cavaran*, eine starke Meile nördlich von *Caransebes*. Die noch vorhandenen Überbleibsel von römischen Schanzen, welche die Karte des Gr. Marsigli bey diesem Orte angiebt, eine gefundene grosse Steinschrift bey den Mündungen beyder Flüsse, welche *Mun. Tib.* nennt, * das Zusammentreffen der Wegmaasse, u. endlich die Zeichnung in der *Columna Trajana* (num. 137.), welche gleich nach der ersten beträchtlichen Stadt der Daker einen Fluss mahlt, den die Römer durchwaten mussten, setzt die Lage ausser Zweifel; und alles spricht wider die Meinung derjenigen, welche durch die Aehnlichkeit des Namens verleitet, *Tibiscum* an die *Theiss*, oder wegen der sogenannten *Römerschanze* nach *Temeswar* setzen wollten. — *Tibiscum* war keine Colonie, sondern eine Municipalstadt, wie die Steinschrift zeigt, so weit sie nicht unter der vom *Ulpian* gegebenen Zahl der römischen Pflanzstädte ihren Platz findet; sie gehörte aber gewiss, schon ihrer Lage wegen, unter die beträchtlichsten Orte des Landes.

Hier endigt sich die erste Strasse.

Később aztán:

Tiviskum, 14 Mill. vom vorigen (*Maslianä* südlich vom Flecken *Kirpa*, an der *Temes*). *Cavaran* (*Cavaran*), nicht ferne vom Zusammenflusse der *Temes* u. *Bisztra*. — Hier vereinigten sich also die beyden Strassen, u. die Fortsetzung lief gerade östlich nach dem eisernen Thore u. *Siebenbürgen*. (Mannert: *Geographie der Griechen u. Römer.* iv. köt. Leipzig 1820. 206—207 és 210. II.) Ugyane nézetét kifejté ő ily czimű munkájában is: *Res Trajani Imperatoris ad Danubium gestae*. Libellus a Societate Scientiarum Regia quae Göttingae splendet praemio donatus. Addita est dissertatio de Tabulae Peutingerianae aetate auctore Conrad Mannert. Norimbergae, apud Joannem Fridericum Frauenholz 1793, pag. 24. 25. 28. 34. 84. Lásd azonkívül az e könyvhöz mellékelt térképet is, mely a *Dacia Trajana*-t tünteti föl.

⁸⁶ *Geographie der Griechen u. Römer.* VII. Theil (Thracien, Illyrien, Macedonien, Thessalien, Epirus). — Landshut 1812.

⁸⁷ *L. Macedoniæ, Thraciæ et Moesiæ delineatio accuratior.* Nr. I.

⁸⁸ *L. a Germania Ptolemaei feliratu mappát ily czimű munkájához csatolva: Germania, Rhætia, Noricum, Pannonia nach den Begriffen der Griechen und Römer.* Dargestellt von M. Konrad Mannert. Nürnberg, 1792.

⁸⁹ A régi *Ausztriáról* irt térképen *Tibiscum Kavarán* helyén áll. (L. «*Budapesti Szemle.*» XLIV—XLV füz. 225. l.)

⁹⁰ Ő is *Kavarán*hoz teszi a római telepet a *Temes* jobbpartjára *Aemonia* és *Zengma* közé. Jegyzetben pedig mondja: *Tibiscum bei Kavarán.* (L. *Historisch-genealogisch-geographischer Atlas zur Übersicht der Geschichte des ungrischen Reiches, seiner Nebenländer u. der angrenzenden Staaten u. Provinzen* nach den besten Quellen bearbeitet von Joseph Bedeus v. Scharberg. Hermannstadt. 1851. III. r. I. tábla.)

⁹¹ *Kavarán* helyéhez. L. *Schul-Atlas der alten Geographie* zunächst zum Gebrauche der geographischen Lehrbücher von dr. S. Chr. Schirlitz, entworfen u. gezeichnet von Georg Graff. Zweite durchgesehene u. verbesserte Auflage, zweiter Abdruck. Halle, 1845. Tab. v. *Sarmatia, Chersonesos Taur. Dacia, Kolchis, Iberia, Albania.*

⁹² *Das römische Reich in seinem grössten Umfange.* Elberfeld, 1829. Entw. von A. W. Möller. (A Möller-féle *Atlas* v-ik lapja.) Megjegyzem azonban, hogy csak hozzávetőleg sorozom őt azok közé, kik *Tibiscumot Kavarán* helyére teszik. Térképének *Dáciára* vonatkozó részlete annyira futólagos, hogy a *Temes* és a *Bega* fel sem lévén tüntetve, *Tibiscum* csak körülbelül mondható *Kavarán* helyén fekvőnek.

* *Marsillii Danub.* Tom. II. Tab. LVI. Er weiss das *Mun. Tib.* nicht zu erklären, weil er bey dieser Stelle an kein *Tibiscum* denkt.

⁹³ Azon térképen, mely «*La Colonne Trajane*» című munkája elé van bocsátva s *Itinéraire de Trajan dans l'ancienne Dacie* felirattal bir, Tibiscum kérdőjellel van a Temes-Bisztratorokolat közelébe a Temes balpartjára téve.

⁹⁴ *Neuester Universal-Atlas* 2-ik tábla.

⁹⁵ Kararánál a Temes jobbpartján. L. *Historisch-Geographischer Atlas der alten Welt*, zum Schulgebrauch bearbeitet u. mit erläuternden Bemerkungen begleitet von H. Kiepert. Zwölfte verbesserte Auflage. Weimar, 1858. xv. tábla: *Die römischen Donau-Provinzen Germania u. Sarmatia*.

⁹⁶ *Dacia Trajana* feliratu, alább idézendő művéhez csatolt térképén a Temes-Bisztratorokolatnál a Temes balpartján.

⁹⁷ *Karte zur Orientierung über die Lage der steinernen Brücke Trajans*, mellékelve alább idézendő művéhez a Temes-Bisztratorokolatnál a Temes balpartján.

⁹⁸ Torma térképét: *Dacia, Pannonia és Sarmatia* lásd mellékelve ily című értekezéséhez: *Adalék éjszak-nyugati Dacia föld- és helyiratához*. A M. Tud. Akad. *Érkönyvei* xi. köt. II. darab. Torma ezen Tibiscumot szorosán a két folyó egybeszakadásához teszi.

⁹⁹ Tibiscum, *Τιβίσκον*, Ptol.; Stadt in Dacien, auf der Westseite der Temes, beym Einfluss der Bisstra, sey dem jetzigen Cararan. (*Vergleichendes Wörterbuch der alten, mittleren u. neuen Geographie*. Von Fr. H. Th. Bischoff u. J. H. Möller. Gotha 1829. 970. l.)

¹⁰⁰ «*Tibiscum* oder *Tiviscum*, eine Stadt in Dacien, auf der Westseite der Vereinigung der Temes u. Bisstra beim heutigen Flecken Cararan, eine starke Meile nördlich von Caransebes. Für die Lage sprechen die noch vorhandenen Ruinen und das genaue Zusammentreffen der Maasse, und diejenigen haben unrecht, welche die Stadt an die Theiss oder nach Temeswar setzen.» Ekként Mannertet híven reprodukálva. L. *Neues Real-Schullexicon*. In Verbindung mit einigen Gelehrten herausgegeben von C. P. Funke. Wien u. Prag, 1807. v. köt. 729. l.

¹⁰¹ «*Tibiscum*. Ptol. Inscript. lap. ap. Marsigl. *Tiviscum*, Tab. Pent. Geogr. Rav. S ehhez megjegyzi Reichard: *Rudera munimentorum prope Kararan vicum*.» L. *Orbis Terrarum Antiquus, cum Thesaurio topographico, continente Indices Tabularum Geographicarum topographicos, eosdemque criticos*. Auctore Cristiano Theophilo Reichardo. Norimbergae, 1824. Tab. x. *Italia Superior, Rhaetia, Pannonia, Daciae et Illyrici partes occidentales*.

¹⁰² Tibiscum eine Municipalstadt. (Ruinen bei Kararan); am Flusse Tibiscus, das heutige Temesz. Hier endigte die erste Strasse. (*Handbuch der alten Geographie* von Dr. F. K. L. Sickler. Cassel 1832. I. Th. 200. lap.) Feltűnő, hogy míg Sickler szerint a régi Tibiscum rommaradványai a mai Kararán (igy!) helyén állanak, addig a helyet a mai Temeszre magyarázza. Hol és merre van az?

¹⁰³ «*Tibiscum, au confluent de la Temes et de la Bistra*.» Lásd *La Colonne Trajane*. Décrite par W. Froehner. Paris, 1865. pag. 17.

¹⁰⁴ Traján hadmenetéről szólván, mondja, hogy seregét két részre osztva «érkezett Karánsebesre, vagy kissé feljebb északra, hol a Temes és Bisstra folyók egyesülnek, s hajdan Tibiscum nevű hely állott.» S hozzáteszi ehhez jegyzet alatt: «Innét látható, mennyire hibás azok véleménye, kik a névhasonlattól félrevezettelve, Tibiscum várost a Tibiscus (Tisza) partjain nyomozzák.» Lásd *Erdély a rómaiak alatt*. Kutfők nyomán írta Vass József. Kolozsvárt, 1863. 39. l.

¹⁰⁵ «*Tibiscum* vagy *Tiviscum*, a Temes és Bisstra folyók egybeszakadásoktól nyugatra, a mai Kararán (igy) helység mellett, egy jó magyar mértföldnyire Karánsebestől, északra. Ezen fekvésre mutatnak az itt most is találtató omladékok, s a mértékeknek ezzel helyes összevillések. Hibáznak tehát, a kik ezt a Tisza mellett vagy Temesvár-ban keresik.» Lásd *Felső Magyar Országai Minerva*. 1825. 2-ik Negyed. Kassán, pag. 223. ily című czikkben: *Régi Dácia historiai földleírása*, VI. füz.

¹⁰⁶ «Die Römerstrasse ging zuerst am linken Donauufer nach Tierna, dem jetzigen Alt-Orsova, und dann nördlich über ad Mediam (Mehadia), Praetorium, ad Pannonios, Gagana, Mascliana, nach Tibiscum am Zusammenflusse der Bistra und Temes.» L. *Serbien. Historisch-Ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859—1868*. von F. Kanitz. Leipzig 1868. 370. l.

¹⁰⁷ «*Tibiscum*, das am Zusammenflusse der Temes und der Bisstra zu suchen ist.» (*Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans* von Dr. Johannes Dierauer. Leipzig, 1868. 82. lap. Büdingernél: *Untersuchungen zur röm. Kaisergeschichte*. I. Bd.)

¹⁰⁸ «Von dem ersten Uebergangsorte lief der Weg nordöstlich; von dem andern gerade, nachdem er Dierna jetzt Orsova erreicht hatte, nördlich auf Tibiscum, das an der Vereinigung der Bistra und des Tibiscus (j. Temes) bei dem heutigen banatischen Kararan gelegen war.» L. *Römische Studien*. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens von Robert Roesler. Leipzig, 1871. 38—39. II.

¹⁰⁹ «Si in locum — írja ő — quo situm fuerit Tibiscum, inquirere voluerimus, eo unico omnes, qui de hac re scripserunt, consentiunt, Tibiscum non in hodierna Transsilvania, sed in Banatu Temesváriensi esse quaerendum; locum autem accuratius designantes maxime inter se differunt. Alii enim in eo loco exstitisse credunt, quo Tibiscus aequora effundit in Danubium, alii, quo Marusius confluit et Tibiscus, alii etiam ea regione, in qua coniunguntur fluvii Bisztra et Temes, atque speciatim, ubi situm hodie est oppidum *Caravan*. Qui ad ripas Tibisci collocant Tibiscum, non infirmo quidem nituntur nominis argumento, sed differunt a tabula Peutingeriana, quae ad summum 15 milliarium germanicorum distantiam inter Sarmizegetusam et Tibiscum indicat, tam enim ora Marusii, quam ora Tibisci multo magis ab hodierno pago Várhely sunt remota; differunt etiam a Ptolemaeo, cuius gradus longitudinis et latitudinis, licet non sint accuratissimi, tamen aperte indicant, Tibiscum multo magis orientem versus situm fuisse, quam quo Marusius effunduntur et Tibiscus. *Non igitur dubito in Mannerti partes ire, qui ad oppidum Caravan reponit Tibiscum, eo magis, cum hac regione inceniantur riae, quibus Traianus exercitum partim per pontem apud Gradisca, partim per illum apud Columbinam ad primum bellum dacicum Danubium transducit.* Neque Traiani prudentiae fuit impar, antequam hostes aggrediretur, locum aliquem sibi muniri certum et firmum, si minus felici eventu debellaverit, refugium.» L. *De Romanorum in Dacia Coloniae Cibinii.* MDCCCVIII. pag. 22—23. §. 22.

¹¹⁰ Előadva, hogy a rómaiak két hadoszlopban nyomultak Dácia fővárosa ellen, határozottan mondja a főhaderőről: «es nahm seine Richtung nach Tibiscum, an der Vereinigung der Flüsse Temes und Bistria (igy), während die andere Armee weiter östlich den Fluss Czerna hinauf, das Gebirge links, über Ad mediam (Mehadia) ebenfalls nach Tibiscum zog. «Később azonkép írja:» Der Weg von Taliatis über die Donau führte erst am linken Stromufer abwärts nach Tierna, da wo die Czerna in die Donau mündet, und jetzt Alt-Orsova liegt, dann nördlich in das dacische Land über Ad Mediam (Mehadia), Praetorium, Ad Pannonios, Gagana, Maseliana nach Tibiscum an den Zusammenfluss der Temes und Bistria.» L. *Über Trajans steinerne Donaubrücke.* Közöttéve a *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale* III. évfolyamában 1858. Nr. VIII. pp. 200 és 207.

¹¹¹ «Von hier (Orsova) ging die Strasse in nördlicher Richtung an der Czerna hinauf . . . und folgte dem Temesch Flusse bis zum Orte, welcher eben von demselben den Namen *Tibiscum* erhielt und durch einen Inschriftstein mit der Legende *municipium Tibiscensium* an die Bistramündung verlegt wird.» Később azután ismétli: *Tibiscum* am Einfluss der Bistria in die Temesch. L. *Studien zur Geographie u. Geschichte des Trajanischen Daciens* von Carl Gooss. pp. 33. és 40. (Közöttéve a térképpel együtt a *Programm des evang. Gymnasiums in Schüssburg zum Schluss des Schuljahres 1873/4.* Hermanstadt 1874. című kiadványban és különnyomatban is.)

¹¹² «Kaiser Trajan . . . kündete Decebal im Jahre 101 den Krieg u. drang mit zwei Heeren gegen *Tibiscum* (*Karansebes*) vor.» Majd aztán: «*Tibiscum* entspricht dem heutigen *Karansebes*, obwohl es einige an verschiedenen Orten als eine berühmte römische Colonie suchten. So z. B. versetzt Grisellini *Tibiscum* nach Neu-Szegedin, am Zusammenflusse der Maros mit der Theiss, während es Bárány in der Gegend von Beče sucht. Dagegen hat Katancic und nach im Neugebauer unwiderleglich bewiesen, dass *Tibiscum* nur der Gegend vom heutigen *Karansebes* entsprechen könne, was auch der, am Zusammenflusse der Bistria in die Temes gefundene Votivstein beweist, folglich die oben angeführten Meinungen widerlegt. Ausser diesem sprechen für *Karansebes* die vielen gefundenen Münzen und andere Alterthümer.» (*Archäologische Funde im Banat* közöttéve: *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale.* x. Jhrg. Wien 1865, pag. xxxv.)

¹¹³ *Tibiscum, Karansebes* — írja egyik helyt. (*Délmagyarország vagy az uppnerezett Bánság külön történelme.* Pest, 1867. I, 32.)

¹¹⁴ «*Tibiscum* fekvésére nézve különböző vélemények vannak. Míg némelyek e helyet Szegedre, azaz túl a Tiszára teszik, mások . . . e coloniát Becse mellett keresik. Ptolemaeus és Strabo, s utánuk Grisellini e helyet Uj-Szeged környékére teszik, a Maros és Tisza összefolyásánál. Mások ismét . . . Karansebest tartják *Tibiscum*nak. A Tab. Peutingeriana szerint e colonia Karansebes közelében fektetett ugyan, de egy órányi távolságra, a Bisztra és Temes összefolyásánál. Egy itt talált kő után ítélve, melyen e colonnia világosan meg van nevezve, s melyet Katancsics Marsigli és Muratori után főlemlit, az utóbbi vélemény a leghelyesb, mert e két folyó összefolyásánál tagadhatlanul lehet látni kő- s földhalmak kiálló maradványait s kibontott boltozatokat, melyeket még most is folytonosan ásnak ki. Szerte szét hevernek falomladványok, vastag cserépszindelyek tört darabjai, vakolások, különböző edény-darabok, sőt egyes kis mozaik műrvány-kockák. A régi római ut látható nyomait is lehet innét tovább nyomozni, mely keleti irányban a vaskapu-szoroson keresztül a Bánságból kivezet.» (U. o. I, 369—370 II. ¹⁰) jegyz.)

¹¹⁵ *Allgemeine Geschichte*. III. Volksausgabe. 25-te Auflage. Braunschweig, 1867. III. Bd. 11. lap.

¹¹⁶ *Mun. Tibiscum prope Karansebes*. Tibiscum nominatum in Peutingerana turribus ibi adstitutis et apud Ptolemaeum, quo loco fuerit, constat inde, quod titulus (az általunk is említett t. i.) positus ab ordine *Mun. Tib.* repertus est ad confluentes Temes et Bistram, id est non longe ab oppido Karansebes, ut inde quoque prolati tituli merito revocentur ad Tibiscum. (*Corpus Inscriptionum Latinarum*. Vol. III. Part. I. p. 246.)

¹¹⁶ L. *Die römischen Inschriften in Dacien*. Wien 1865. 13. lap. 51. pont.

¹¹⁷ *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Vol. III. P. I. p. 246.

¹¹⁸ E térképen *Tibiscum* mind Kavarantól mind Karansebestől külön helyt van feltüntetve s szorosán a Temes és Bisztra összeshakadásához van téve. Kavarán a megjelölt castrummal tőle éjszakra marad, Karansebes pedig délre esik. Karansebes egyébiránt nincs is e térképen római hely gyanánt megjelölve.

¹¹⁹ *Tibisco* Tsiernam, id est a Karansebes Orsovam, via signatur in Peutingerana. U. o. pag. 248.

¹²⁰ «*Das Municipium Tibiscum in der Nähe von Karansebes beim Zusammenfluss der Temes und Bistra im Banat.*» Majd aztán: «Die Lage des Municipium Tibiscum steht wie, oben gesagt, jetzt fest. Es lag an der Temes, und dadurch ist, wie Mommsen S. 247 bemerkt, es ausgemacht, dass dieser Fluss, und nicht die Theiss, bei den Römern Tibiscus geheissen hat.» (L. *Jahresbericht über die Geographie der nördlichen Provinzen des römischen Reiches*. Von Professor Dr. D. Detlefsen in Glückstadt. Közzétéve e kiadványban: *Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft*. Herausgegeben von Conrad Burian. I. Jhrg. 1873. VII. Hft. Berlin 1875. 799 és 809 ll.)

¹²¹ *La table de Peutinger d'après l'original conservé à Vienne*. Par Ernest Desjardins. Paris.

II.

Tibiscum az egykoru és közelkoru forrásművekben.

Az újabb írók s térképrajzolók nem forrásokból dolgoztak s azért hiányzik a legtöbbször az önálló buvárlat. Téves kiindulási pontok, érvelések és következtetések. Tibiscum helyekfévésének kérdése hármias alapra vezethető vissza : forrásirodalomra, emlékszerű alapra, névszármaztatásra. Az egykoru forrásirodalom meddősege. Priscianus, Appianus, Ammianus Marcellinus, Pompeius Trogus s illeőleg Iustinus, Dio Cassius, Herodian, Xiphilinus, Eutropius, Sextus (Festus) Rufus, Aurelius Victor, Svetonius, Florus, Plinius, a Scriptores Historiae Augustae, Strabo. Alaptalan hivatkozás Strabóra. A Veronai kézirati codex, Hierocles lajstroma, az Itinerariumok, a Notitia Dignitatum. Tibiscum elsőrangú forrásai: Ptolemaeus, a Tabula Peutingeriana, a ravennai Névtelen. Ptolemaeus művének kora és fontossága. Codexeinek és kiadásainak kritikai fogatkozásai általán. Eltérései Tibiscumra vonatkozólag különösen. Az Athos-monostori photo-lithographikus codex. A helyek sorrendjére vonatkozó eltérések. Ptolemaeus Tibiscum helyekfévése meghatározásában nem feltétlen kiindulási pont. A peutingeri tábla, kora, viszontagsága és kiadásai. Tibiscumra vonatkozó jelentősége. Dáciai útvonalai. A kiadások e tekintetben való összhangzása. A ravennai Anonymus könyve legjobb segédeszköz Ptolemaeusához' és a peutingeri táblához. Kora. Nem azonos Guidoval. Forrásai. Fontossága és kiadásai. Tibiscumra vonatkozó adatai. A baseli papír-codex és a párisi valamint a vaticani hártya-codexek Tibiscumra vonatkozó variánsai.

Ha a mondottak után kritikailag azt nyomozzuk, hogy az imént felsorolt írók és térkép-írók mire támaszkodva határozták meg egymástól annyira elütőleg Tibiscum helyekfévését? azt találjuk, hogy tulajdonkép a legkevesebben tették azt megfontolt combinatio útján, tudományos meggyőződés folytán. A különböző helyekfévési meghatározás tényleg a legnagyobb résznél nem a tudományos vizsgálat eredménye, hanem, amint az függő kérdésekben történni szokott, egyik a másik után indult, átvéve kölcsönösen egymás nézeteit. Akik pedig köztük a független buvárlat eredményeivel és az önálló egybevetés következtetéseivel okadatolták eljárásukat, azok nagyobb részben ismét vagy téves kiindulási pontokra helyezkedtek, vagy eléggé meg nem bizható érvekre támaszkodtak, avagy határozott félreértésekből vonták le következtetéseiket. És ezt leginkább az után lehet mérlegelni, hogy különböző nézetű írók ellentétes állításaik bebizonyítására egy s ugyanazon forrásra hivatkoznak. Soha forrásra annyi fél nem hivatkozott, mint Tibiscum chorographistái alexandriai Ptolemaeusra, mintha csak geographiájának számos kiadásai mindmegannyi külön-külön forrásmunka volna!

Ha mindazonáltal csoportosítani akarunk, összesen három alapot jelölhetünk ki, melyekre Tibiscum helyekfévésének kérdése visszavezethető. Egyik az *egykoru vagy közelkoru forrásirodalom*; másik az *emlékszerű alap*; a harmadik az *etymologia, a névhasonlatosság és névszármaztatás*.

Ami a forrásirodalmat illeti, legott kijelenthetjük, hogy a synchron *történetírók* közt *egyetlen* sincs, mely Tibiscumot felemlitené. A két helynév, mely Priscinianusnál Traján császár egykoru emlékirataiból fenmaradt, nem ide vonatkozik, a töredékes közlemények pedig, melyek Appianus és a rátámaszkodó Amnianus Marcellinus, továbbá Pompeius Trogus, s illetőleg annak Justinus-féle kivonatos történetkönyveiben előfordulnak, annyira általánosak és vázlagszerűek, hogy egy provincialis municipium fel nem említésén épen meg nem ütközhetni. De nyilván e munkáknak elveszett részletei sem voltak annyira specifikus tartalmuak, hogy e tekintetben nagyobb eredményre segíthettek volna. Dio Cassius, ki a dáciai hadjáratokat elég részletességgel írja le, és folytatója Herodian, Xiphilinus, Flavius Eutropius, Sextus (Festus) Rufus, Aurelius Victor, Svetonius Tranquillus, Annäus Florus, az ifjabb Plinius Secundus s a *Scriptores Historiae Augustae Minores* néven ismert hat író egyaránt mélyen hallgat Tibiscumról s azért teljesen megfoghatatlan, miként hivatkozhatnak mégis egyes újabb- és legújabbkori írók ezen hallgatólag történelmi kutforrásokra? s főleg miként hivatkozhattak *Strabora*, ki Kr. u. 24-ben Tiberius uralkodásának tizedik évében már nem élt s így Dáciának a rómaiak által történt elfoglaltatását és gyarmatosztatását 83 évvel megelőzte? Különben is oly író ő, ki még a római uralom előtti Dácia topographiájáról is vajmi keveset mond, amint nem is volt nagyszabásu földirátának feladata a topographia. Azon írók, kiket ő tanulmányozott és kiaknázott, Eratosthenes és Posidonius, Polybius, Timäus, Ephorus, Theopompus és részben Herodot meg Julius Cäsar művei az ősi Homer mellett oly művek, melyekből Dácia topographiájára nézve ugyan vajmi keveset meríthetett. Hogy pedig ő maga járt volna Dáciában s így tehát közvetlen tanulmányokból merített legyen, mi bizonyítja? Útja, mely Örményországból Etruria tenger partjáig és a Feketetengertől Aethiopiáig vitte, jobbra csak tengerparti út volt s manap már mindenki tudja, hogy szorgalmas buvárlata, értelmes kritikája és egészséges ítélete földirati rendszeresítésre, de nem topographiai teljességre és pontosságra szorítkozott. Strabo azért semmiképen sem tanuskodhatik az egykori *Tibiscum* helyfekvése mellett s midőn mégis Griselin¹, majd Bárány² s legújabban Böhm³ Strabo tanuságtételére hivatkoznak, kíváncsian kérdezhetjük, hogy a hivatolt Strabo minő kiadásával rendelkeztek? mert akár a De la Port du Theil, Korai és Gosselin által I. Napoleon megbízásából eszközölt francia kiadást,⁴ akár a Groskurd⁵ és Forbiger-féle⁶ német kiadást, akár Kramer kritikai kiadását⁷ vagy a Meineke-féle legjobb kézikiadást,⁸ akár pedig a Müller- és Dübner-féle szövegkiadást,⁹ akár végre a Kärcher-, Penzel-, Casaubonus-féle kiadásokat tekintsük, *Tibiscummal* ugyan egyikben sem fogunk találkozni, miért is mindazok, kik e városnak helyfekvési meghatározásában Strabora hivatkoznak, kétségtelen bizonyítványát szolgáltatatták annak, hogy ezen *geograph müve soha kezökben nem volt*.

A többi földirati munkára vonatkozólag ugyanesak kevés mondanivalónk lehet. Az a *veronai kézirati codex*, mely tudvalevőleg egy 297-ik évi eredeti schemából folyt, ámbár csak VII-ik évszázadbéli capitálirással van kiállítva, mely Julius Honorius egyik manuscriptumához tartozónak bizonyult, csakis a diocletianusi tartományok és megyék sorozati kimutatásából áll, mely nemesak Tibiscumot, de egyáltalán az éjszaktunai Dáciát sem tartalmazza. *Hierocles lajstroma*, az *Itinerarium Antonini*, az *Itinerarium Hierosolymitanum* és a *Notitia Dignitatum* azonkép oly alapművek, melyek kizárólag csakis a *keleti* tartományokra s a Duna *jobbparti* tájakra szorítkoznak.

Igy tehát a reánk maradt forrásirodalom merően meddőnek mondható Tibiscum monographiájára nézve. Kivételt azonban három geographiai munka képez, mindhárom jelentős, ámbar — egynek kivételével — nem synchron munka. Egyik alexandriai *Ptolemaeus* geographiája, másik a *Tabula Peutingeriana* néven ismert *katonai úttérkép*, a harmadik pedig a ravennai *Névtelen cosmographiája*. Mind a három mű a hazánk területén fekvő *Tibiscumra* nézve elsőrangú, klasszikus alapforrást képez.

Ptolemaeus Claudius, csillagász, földíró és matematikus, született Alexandriában, hol a Kr. u. II-dik század első felében Hadrian és Marcus Antonius császárok uralkodása alatt élt. Tudományos munkássága által nemesak hazájában és korában, de az utókor előtt is maradandó hírt vívott ki nevének. Érdeme, hogy Hipparchusnak az állócsillagokra vonatkozó jegyzékét eredeti geniálitással igazolta s hogy a nap, hold és a bolygók mozgásának kiszámítására oly műkészüléket fedezett fel, melylyel a hold átmérőjét csaknem ép oly szabatosan tudta meghatározni, mint az a legjobb újabb hasoneszközökkel lehetséges. Azonban nem az «Almagest» az, mely itt tárgyunkra vonatkozólag tekintetbe jő, hanem «Geographiája», mely nyolcz könyvben megírva, az ő korabeli geographusok munkáihoz képest e tudományágat igen jelentékeny mérvben elősegíté. E mű az, mely az egyes helyek geographiai fekvését először határozza meg szélességi és hosszúsági fokok szerint, mely továbbá a tartományok és országok határait rendezi s azonkívül a földteke területeinek s a földabroszoknak elkészíthetéséhez a mértani alapot szolgáltatja. Ezen földírátnak egyik részlete, a III-dik könyvnek 8-dik fejezete tudniillik, a nagyrészt hazánk földén kiterjedt *Dácia*ra vonatkozik, meghatározza annak csillagászati és geographiai fekvését, határait, folyóit és nevezetesebb városait,¹⁰ mely utóbbiak száma összesen 44-re megy. Mindegyike mellett ki van jelölve úgy a hosszúsági, mint a szélességi fok s e tekintélyes sorozatban előkerül *Tibiscum* is vagyis, az eredeti görög szöveg szerint *Τιβίσκος*.

Azonban mind a sorrendre, mind a matematikai meghatározásra nézve *Ptolemaeus* geographiájának számos codexei és kiadásai között nincs összhangzat, ami természetesen e művet megbízhatatlanná teszi. Nagyon érdekes, de egyszersmind feletté háladatos munka volna, ha *Ptolemaeus* szövegére nézve szigorúan összehasonlíthatnók úgy a codexeket mint a kiadásokat, ami eddig csak igen kis részben történt meg. Hiszen csak sajátmagának van tudomása negyvenegy kézirati codexről és másrészt hat XV-ik századbeli, huszonegy XVI-ik századbeli, három XVII-ik századbeli és három XIX. századbeli nyomtatott kiadványról. E nagyszámu kiadásokat ép az a körülmény tette szükségessé, hogy a meglevő kiadások összehasonlítottván egyik-másik kézirati codexsel, az eltérések mindjobban előtűntek. *Tibiscumra* nézve mindössze csak 12 kiadást hasonlíthattam össze és egy kézirati codexet. Ez a *Vatopedi-Athosmonostor* görög szövegű kézírata, melyet pompás photo-lithographikus hasonmásban Langlois adott ki Párisban 1866-ban.¹¹ E kevés számu példány egybevetése azonban már is eléggé meggyőződtető aziránt, hogy a *Ptolemaeus* által említett *Tibiscum* geographiai meghatározása megbízhatatlan. Ugyanis 12 kiadás közül *Tibiscum* helyfekvésének csillagászati hosszúságát csak 9 határozza 46 fokra 40' perczre,¹² míg egy 46½ fokra,¹³ kettő pedig, t. i. a baseli 1533-ik évi görög¹⁴ és az Essenben 1832-ben kiadott Wilberg-Grashof-féle görög-latin kiadás 47° 40'.¹⁵ De a szélességre nézve is azonképp mutatkozik némi eltérés, mert ugyancsak 12 kiadás közül 8 határozza azt 44° 50'¹⁶

három kiadás $44^{\circ} 40' 17''$ egy pedig $44\frac{2}{3}$ fokra.¹⁸ Ezen kívül van tudtunkkal egy oly kiadás is, mely Tibiscum szélességi fekvését a $44^{\circ} 30'$ fokra határozza.¹⁹

A sorrendre nézve is létezik lectio varians, mert az essen kiadásban, melynek szövegkritikájánál hét XIII, XIV és XV-ik századbeli codex vétetett alapul, Tibiscum nem kerül elő mint a többi kiadásban Zeugma és Dierna között a 36-ik helyen, hanem Zeugma és Dierna előtt a 35-ik helyen²⁰ s ez nem a kiadók egyszerű elnézéséből történt, hanem szándékosan, mit a tudós kiadók jegyzetben érintenek is.²¹ Különben már Montanus Péter is megjegyezte saját kiadásában: In *Tibisco* et Zeugma latitudines commutatae videntur, et long. Tibisci non potest esse $46\frac{2}{3}$, posui ergo Tibiscum in $45\frac{1}{2}$ 44 et Zeugmam in $47\frac{2}{3}$. $44\frac{1}{3}$ $\frac{1}{3}$.²²

Eltér mind e kiadástól az *athosmonostori* codex, mely Tibiscum hosszúsági helyfekvését sem $46^{\circ} 40'$, sem $47^{\circ} 40'$, hanem 45 fokra és semmi percze, a szélességi fokot pedig 44 fokra s szintén semmi percze teszi.²³

Igy tehát Ptolemaeus, ámbár ő maga egykoru író, szövegének időközben történt eltorzítása folytán, *Tibiscumra* nézve, noha ezt felemlíti, absolut kiindulási pontot nem képezhet.

A másik alapforrás, mely városunkat emliti, azon *katonai úttérkép*, mely közönségesen *peutingeri tábla* néven ismeretes. Korára nézve a vélemények elágazók, mert sokan a III-ik század első tizedeibe Alexander Severus idejébe, mások pedig a IV-ik századba Theodosius császár korába helyezik. Annyi kétségtelen, hogy az elveszett eredeti térkép egykoru minták és méretek alapján készült, illetőleg itinerariumi adatokon nyugszik. Nem a mi értelmünkben vett tulajdonképeni térkép az, mely az egyes földirati pontokat kölcsönös fekvésök arányában tüntetné fel, hanem inkább katonai úttérkép az, mely miliáris méretekben mutatja az egyes útvonalak mentében fekvő nevezetesebb helyek egymástól való távolságát. Eredeti példánya nem maradt reánk, mert a bécsi tabula csak egy XIII-ik századbeli másolat, melyet 1265-ben nem hibátlanul egy colmári szerzetes készített. Ezt Celtes Konrád a tegernseei benedécek monostorában fedezte fel, kitől Peutinger birtokába került, kinek iratai között 1714-ben hosszas kallódás után újra előkerült. Majd Savoyeni Eugen herceg szerezte meg vétel útján s tőle kapta végre ajándokképen a bécsi császári könyvtár, hol ma is őriztetik.²⁴ Első kiadását Celtes Konrád tervezte, de tervét végre nem hajtotta. Csak Welser Márk eszközölte azt későbbben némi részben, mennyiben egyes töredékeket csakugyan közzé tett.²⁵ Magyarázatokkal ellátott teljes kiadását előbb Scheyb gondozta²⁶ s ettől egészen független újabb kiadást igen tudományos bevezetéssel Mannert bocsátott közre a göttingai akadémia megbízásából.²⁷ Kiadta különben Katancsich is.²⁸ Legujabban pedig Desjardins adja ki pompás diszkiállításban.²⁹

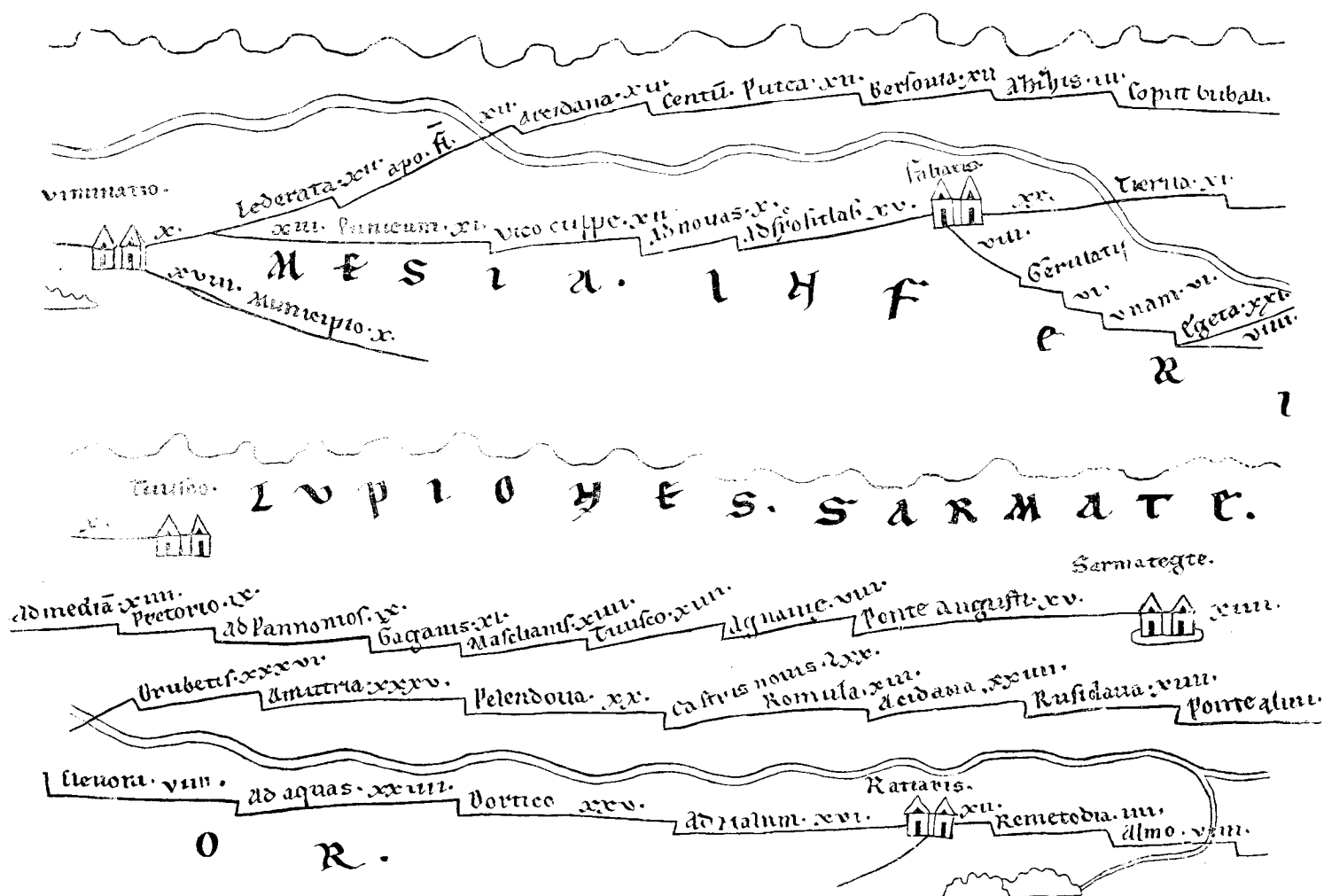
Ezen térkép tehát a régi *Tibiscumra* nézve szerfelett fontos, amennyiben ebben fennmaradt számunkra a régi Dáciaának legrégibb chartographiai előállítása. Amint a túllapon mellékelt rajz mutatja, összesen két útirányt tüntet fel, mely a Duna jobb partján fekvő Viminaciuntól kiindulva, a Dunát két ponton átszeli, úgy, hogy egyrészt a mai Uj-Palánkától az útvonal meglehetősen hajlásban északkeleti irányba halad, másrészt pedig Tiernától merően északnak megy. Mindkét útvonal *Tibiscum* fekvésére nézve irányadó, amennyiben az mindkettőben előfordul. Az első útvonal ugyanis — mint a rajz mutatja — következőleg jelöli meg a dáciai helyeket:

Viminatio x. *Lederata* xii. *Apo fl.* xii. *Arcidana* xiii. *Centum putea* xii. *Bersovia* xii. *Ahibis* iii. *Caput bubali* x. *Tiuisco*.

A másik útvonal pedig imígyen:

Tierna xi. *Ad mediam* xiiii. *Pretorio* ix. *Ad Pannonios* ix. *Gaganis* xi. *Masclianis* xiiii. *Tiuisco* xiiii.

Ezek szerint tehát a nyugoti útvonal *Tibiscumon* át halad Dácia fővárosába, Sarmizegethusába, a másik pedig *Tibiscumnál* végződik. És e tekintetben nincs is eltérés e térkép különböző kiadásaiiban, mert a bécsi xiii-ik századbéli copíának egészen megfelel Scheyb, Mannert, Katancsich és Desjardins kiadványa, azonkép a Bergier által kiadott táblák,³⁰

a hazánk területére vonatkozó azon fametszeti részletek, melyeket Aschbach³¹ és Kanitz reprodukálnak.³²

Ami végre a harmadik forrást, a *ravennai Névtelent* illeti, ez *Tibiscumra* nézve kétszeresen is becses adatokat szolgáltat, mert az ő előadása által biztos kulesot nyerünk úgy Ptolemaeus, mint a peutingeri tábla egyes rejtélyes helyeihez. Korra nézve ő sokkal későbbi, semmint ama másik kettő, mert a legmegbízhatóbb nyomozások szerint a ix-ik században élt és irt,³³ ámbár vannak, kik őt a vii-ik század emberének vitatják,³⁴ ami azonban csak annyiban áll, amennyiben ez író művének egy a vii-ik század végén készült görög szerkesztményü munka szolgált alapul.³⁵ Hazai tudósaink s ezek között maga Torma Ká-

roly is, egynek tartja Guidoval, de tévesen, mert Guido a ravennai Névtelennél újabb s gyarlóbb író, ki egyébiránt hazánk területét egész geographiájában fel sem említi.³⁶ A ravennainak munkája egy cosmographia, melyben forrásait önmaga számítja fel s nevezetesen a góth Aristarchust, Menelacot és Jordanest ravennai góth püspököt említi fel, kiknek munkáiból mint forrásokból meritett. Azt is vallja, hogy cosmographiája összeállításában leginkább Sardatiust követte, de most, munkájának kritikai analysise után már reá van bizonyítva, hogy tulajdonkép csakis Jordanesra szorítkozott. Használt azonkívül kétségtelenül egy régi orbis pictust is s ép ez teszi őt helyenként észlelhető feltűnő tájékozatlansága és kritikátlansága daczára is reánk nézve felette becsessé, fontossá. Mert ez orbis pictus, amint azt az egyes helyek eltérő nevezete eléggé bizonyítja, nem volt azonos a peutingeri táblával, hanem egy későbbi bár, de attól különböző abroszt képezett. A peutingeri táblának hibái a ravennainak cosmographiájában már nem fordulnak elő, egészben véve a nevek is helyesb formákkal bírnak ebben, miért nemcsak hogy a peutingeri tábla hézagainak kiegészítésére a legjobban használható fel, hanem a helynevek megállapításában tekintélye amazénál határozottan többre is helyezendő.³⁷

Kiadta először Porchero Placid Párisban 1688-ban, a szöveg mellé egyszersmind commentárt is csatolva. Ujra kiadta Gronov Jakab 1696-ban Mela függelékében, majd harmadszor is Gronov Ábrahám némi javításokkal 1722-ben, míg végre 1860-ban Berlinben negyedszer adták ki Pinder M. és Parthey G.³⁸ Ezek kiadása kétségtelenül egyszersmind a legjobb, mert felhasználták hozzá a vaticani XIII-ik századbéli hártya-codexet Hudso János és Brunn Henrik variánsainak tekintetbevételével; felhasználták továbbá a párisi XIII. vagy XIV-ik századbéli hártya-codexet és a baseli XIV. és XV-ik századbéli papír-codexet. A leideni papír-codex, a párisinak csak apographumra lévén s amugyis több helytelenséggel és hézaggal bővelkedvén, e kritikai kiadás eszközlésében természetesen nagyobb tekintetbe nem jött.³⁹

Ezen ravennai Névtelen tehát Dáciáról szólva mondja: In quac Dacorum patrias antiquitus plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus, id est

1. Drubetis	4. Panonin
2. Medilas	5. Gazanam
3. Pretorich	6. Masclunis

7. *Tibis, quae conjungitur cum civitate Agmonia patriae Mysiae.*

Item ad aliam partem sunt civitates in ipsas Dacias, id est

8. Tema	13. Arcidaba
9. <i>Tivi-cum</i>	14. Canonía
10. Gubali	15. Potula
11. Zizis	16. Bacaucis

12. Bersovia

Tehát *Tibis* és *Tiviscum*-ot említi⁴⁰, és a különböző codexek *Tibiscum*-ra nézve mondhatni alig térnek el egymástól. Csak a baseli papírcodex nevezi *limbis*-nek azon helyet, melyet a párisi és a vaticani hártyacodexek *Tibis*-nek mondanak és viszont a vaticani codex *tiniscum*-nak írja⁴¹, amit a párisi és baseli codexek *Tiviscum*-nak. Nyilvánvaló, hogy e jelentéktelen lectio varians nem szöveg, de tollhiba⁴².

Jegyzetek II-hez.

¹ «Municipium Tibiscum . . . dessen Ptolomäus und Strabo gedenken.» *Versuch einer pol. u. natürl. Gesch. d. temesw. Ban* 1, 281.

² «De bár mikint nevezetett is később Tibiscum, itt az a kérdés: hol feküdt az? Strabo stb. szerint, a Maros torkolatánál». *Torontáldármegye hajdانا*. 60. l.

³ «Ptolemaeus és Strabo s utánuk Grisellini e helyet (Tibiscumot) Uj-Szeged környékére teszik.» *Dél-magyarorsz. kül. tört.* 1. 369. l. 16. jegyzet.

⁴ Paris, 1805—19, öt kötetben.

⁵ Berlin, 1831—34, négy kötetben.

⁶ Stuttgart, 1856—59, hét füzetben.

⁷ Berlin, 1844—52, három kötetben.

⁸ Lipse, 1851—52, három kötetben.

⁹ Páris, 1853—57, két kötetben.

¹⁰ Liber III. cap. VIII.

¹¹ L. alább teljesen idézve.

¹² A következők tudniillik:

1. *Geographia universalis vetus et nova complectens Claudii Ptolemaei Alexandrini enarrationis libros VIII.* Quorum primus nova translatione Pirckheimheri et accessione commentarioli illustrior quam hactenus fuerit, redditus est. Reliqui cum graeco et aliis vetustis exemplaribus collati, in infinitis fere locis castigationes facti sunt. Addita sunt insuper Scholia, quibus exoleta urbium, montium, fluviorum nomina ad nostri seculi morem exponuntur. Succedunt tabulae Ptolemaeice, opera Sebastiani Munsteri novo paratae modo. His adjectae sunt plurime novae tabulae, modernam orbis faciem literis et pictura explicantes, inter quas quaedam antehac Ptolemaeo non fuerunt additae stb. *Basileae apud Henricum Petrum Mense Martio Anno M.D.XL.* folio-kiadás, pag. 45.

2. *Geographiae Claudii Ptolemaei Libri VIII.* partim a Bilibaldo Pirckheymero translati ac commentario illustrati, partim etiam Graecorum antiquissimorumque exemplariorum collatione emendati atque in integrum restituti. Hely s évszám nélkül, valószínűleg 1616-ik évi folio-kiadás, melynek egyik bevezető régiebb levele Basilee Rauracorum Anno MDLII van keltezve, pag. 45.

3. *La Geografia di Claudio Tolomeo* stb. Da *Girolamo Ruscelli*. In *Venetia*, appresso Vincenzo Valgrizi, M.D.LXI. Quart-kiadás, pag. 157.

4. *Geographia Cl. Ptolemaei Alexandrini* olim a Bilibaldo Pirckheimherio translata, at nunc multis codicibus graecis collata, pluribusque in locis ad pristinam veritatem redacta a *Josepho Molitio* Mathematico stb. *Venetis*. Apud Vincentium Valgrisium, MDLXII. Quart-kiadás, pag. 85.

5. *Geographiae Universae tum Veteris, tum Novae absolutissimum opus* stb. Két részben a Jo. Antonio Magino Patavino. Anno 1597. Quart-kiadás. 72. lap.

6. *Geografia civile Descrittione Universale della terra partita in due volumi.* Nel primo de quali si contengono gli *Otto Libri della Geografia di Cl. Tolomeo*, Nuovamente con singolare studio rincontrati, et corretti dall' Excell^{mo} Sig. Gio. Ant. Magini Padovano publico Matematico nello studio di Bologna stb. Dal Latino nell' Italiano Tradotta dal R. D. Leonardo Cernoti Vinitiano Canonico di S. Salvatore. In *Venetia*, M.D.XCVIII. Appresso Gio. Battista et Giorgio Galipani Fratelli. Folio-kiad. pag. 25. 1. rész.

7. *Claudii Ptolemaei Geographiae Libri octo Graeco-Latini.* Latine primum recogniti et emendati cum tabulis geographicis ad mentem auctoris restitutis per *Gerardium Mercatorem*. Iam vero ad Graeca et Latina exemplaria a Petro Montano iterum recogniti et pluribus locis castigati stb. Iodocus Hondius excudit sibi et Cornelio Nicolai, in cujus officina prostant. Francofurti, 1605. Folio-kiad. pag. 76.

8. *Joannis Antonii Magini Patarini Matheseos in Almo Bononiensi Gymnasio Professoris Geographiae, tum veteris, tum novae, volumina duo* stb. Arnheimii excudebat Ioannes Jaussonium Anno 1617. pag. 72. Quart-kiadás.

9. *Claudio Ptolemaei Geographicae enarrationis libri octo Bilibaldo Pirckheymerho interprete*. Annotationes Ioannis de Regio Monte in errores commissos a Iacobo Angelo in translatione sua. Évszám nélkül. (Tudtommal megjelent Argentorati anno MDXXV.) Folio latin kiadás. pag. 30. A főkijelölés a többi kiadásokétól elütőleg tört-számmal van kifejezve, t. i. *Tibiscum* 46²₃.

¹³ *Claudii Ptolemaei Alexandrini Liber Geographiae cum tabulis et vniversali figura cum additione locorum*, quae a recentioribus reperta sunt diligenti cura emendatus et impressus. Hely, évszám és paginatio nélküli (valószínűleg 1511-ik évi velencei) kiadás.

¹⁴ *ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ* stb. Basileae Anno MDXXXIII. Quart-kiadás, melyben a 186. lapon olvassuk: *Τιβίσκου* ὡς Γδ.

¹⁵ *Claudii Ptolemaei Geographiae Libri octo*. Graece et latine ad Codicem manu scriptorum fidem edidit Dr. Frid. Guil. Wilberg. Essendiae MDCCXXXVIII. A III-ik fasciculust kiadta Wilberg socio adiuncto Car. Henr. Frid. Grashofio. Essendiae. Sumptibus et typis G. D. Baedeker. MDCCXXXII. Fasc. III. p. 207.

¹⁶ A fentidézett *baseli* 1540-ik évi latin folio-kiadás. — A fentidézett s valószínűleg 1616-ik évi latin folio-kiadás. — A fentidézett *velencei* 1561-ik évi olasz quart-kiadás. — A fentidézett *velencei* 1562-ik évi latin quart-kiadás. — A fentidézett 1597-ik évi latin quart-kiadás. — A fentidézett *velencei* 1598-ik évi olasz folio-kiadás. — A fentidézett *frankfurti* 1605-ik évi latin folio-kiadás. — A fentidézett 1617-ik évi latin kiadás.

¹⁷ A fentidézett Wilberg-Grashof-féle *esseni* 1832 ik évi görög-latin kiadás. — A fentidézett *baseli* 1583-ik évi görög quart-kiadás (*Τιβίσκου* ὡς λ' γ'). — A fentidézett hely, évszám és paginatio nélküli (valószínűleg *velencei* 1511-ik évi) latin kiadás, mely törtszámban ekként fejezi ki azt: *Tibiscum* 44²₃.

¹⁸ A fentidézett Pirckheymer-féle évszám nélküli (de Strassburgban valószínűleg 1525-ben megjelent) latin folio-kiadásban, mely törtszámban adja a csillagászati helyfekvést, ekként: *Tibiscum* 44²₃.

¹⁹ Egy ilyet használt Sulzer, mert saját állítása szerint ő a ptolemaeusai főkijelölést megtartva, *Tibiscum* szélességi fekvését 44° 30'-ra teszi. (*Geschichte des transalpinischen Daciens*. I. 179.)

²⁰ L. id. helyen.

²¹ U. o. a *variansok* kijelölésében.

²² In *annotationibus*, melyek a kiadáshoz csatolt térkép elé bocsátvák.

²³ *Geographie de Ptolémée*. Reproduction photolithographique du manuscrit grec du Monastère de Vatopédi au Mont Athos, exécutée d'après les clichés obtenus sous la direction de M. Pierre de Sévastianoff, et précédée d'une Introduction historique sur le Mont Athos, les Monastères et les dépôts littéraires de la Presqu'île sainte, par Victor Langlois Paris. 1867.

²⁴ V. ö. A. Pauly: *Über den Strassenzug der Peut. Taf.* Stuttgart 1836. — Wietersheim: *Geschichte der Völkerwanderung*. Band II. Excurs c. *Über die Peut. Taf. u. die zwischen Rhein u. Donaumündung auf ihr verzeichneten Grenzvölker*. — A. Maury: *Revue Arch.* 1864. I. pp. 60—63. *Über den Gallien betreffenden Theil der Tafel*. — E. Paulus: *Erklärung der Peut. Taf.* stb. Stuttgart 1867. — Seefried: *Beiträge zur Kenntniss der Peut. Taf.* Közzétéve: *Oberbairisches Archiv für vaterländische Geschichte* 1869. xxx, 332. s. kk. II. Teuffel: *Geschichte der römischen Literatur*. III. Aufl. Leipzig, 1875. pp. 110—111. 5. — Gooss: *Studien zur Geographie u. Geschichte des trajanischen Daciens*. Hermannstadt 1874. pp. 18—20. — Mannert bevezetése e tábla kiadásához. Lipse 1824. — Ortway: *Dácia és Moesia területén*. Budapest 1875. 25—26. ll. (*Archaeologiai Értesítő*. 1875. IX, 293. I.) — Katancsich: *Orbis Antiquus*. Budae 1824. — Fortia d'Urban: *Recueil d'Itinéraires anciens*-ben. Páris 1845. — Brockhaus: *Real-Encyclopädie*. XI. kiad. Lipse 1867. XI, 595. — Desjardins Ernő bevezetésében a legújabb párisi kiadáshoz.

²⁵ *Fragmenta Tabulae antiquae ex Peutingerorum bibliotheca*. Velence 1591.

²⁶ Folióban. C. F. von Scheyb. Wien. 1753.

²⁷ *Tabula Itineraria Peutingeriana*. Lipse 1824. 12. lap.

²⁸ Az eredetinek megfelelő tekeres-kiadásban.

²⁹ *La table de Peutinger d'après l'original conserve à Vienne*. Précédée d'une introduction historique et critique et accompagnée 1° d'un index alphabétique des noms de la Carte originale avec les lectures des éditions précédentes, 2° d'un texte donnant, pour chaque nom, le dépouillement géographique des auteurs anciens, des Inscriptions, des Médailles, et le résumé des Discussions touchant son emplacement, 3° de Cartes de Redressement pour chaque pays comprenant tous les noms à leur Place et identifiés, quand cela est possible avec les localités modernes correspondantes par Ernest Desjardins. Paris. Librairie Hachette & Cie. Boulevard Saint-Germain, Nr. 79. MDCCCLXVIII—MDCCCLXXIV. Nagy ivret. Eddig 14. füzet.

³⁰ *Tabula Itineraria ex illustri Peutingerorum Bibliotheca quae Augustae Vindelicorum beneficio Marci Velseri septem-viri Augustani in lucem edita.* Mellékelve ily czimű munkához: *Histoire des grands Chemins de l'Empire Romain*; contenant l'origine, progrès & etendue quasi incroyable des chemins militaires, pavez depuis la Ville de Rome jusques aux extremités de son Empire. Où se voit la Grandeur et la Puissance incomparable des Romains; ensemble l'éclaircissement de l'Itineraire d'Antonin & de la Carte de Peutinger, par *Nicolas Bergier*. A Bruxelles 1728. Két köt. és u. az a Bruxelles 1736, két kötet.

³¹ *Ueber Trajans steinerne Donaubrücke* czimű művében. Közölve: *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforsch. u. Erhaltung der Baudenkmale.* III. Jahrg. Wien 1858. Nro 8. pp. 206—207.

³² *Serbien.* Leipzig 1868. p. 418.

³³ L. Mommsen: *Abhandlungen der königlich-sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften.* Leipzig, 1851. III. Band. 80—117, II. — Teuffel: *Geschichte der römischen Literatur.* pp. 109. és 1182. — M. Pinder et G. Parthey in *Praefatione ad Ravennatis Anonymum*, pag. v.

³⁴ Mannert a *Peutingeri tábla* II-ik kiadásához irt bevezetésben, p. 41. — Gooss: *Studien zur Geographie u. Geschichte des traj. Daciens*, p. 23.

³⁵ Mommsen i. h. 116. lap.

³⁶ E nézet hihetőleg onnan van, mivel a ravennai Névtelen cosmographiájának második bővített görög szerkesztménye, mely szintén latinra lett átfordítva, *Guido a Pisa* által 1118-ban kivonatoltatott. (L. Mommsen: *Abhandlungen.* I. h. 109—113. lapon.)

³⁷ Mindezekre I. főleg Mommsen kitűnő tanulmányát a szász tudós társaság fentidézett *Értekezéseiben.*

³⁸ *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographia.* Ex libris Mst. ediderunt M. Pinder et G. Parthey. Berolini 1860. XVIII. és 674. II. tárgymutatóval és térképpel.

³⁹ V. ö. a kiadás elé bocsátott *Praefatorial.*

⁴⁰ *Cosmographia.* IV, 14. Pinder és Parthey kiadásában pag. 203.

⁴¹ S talán ennek alapján irta Ukert helyiünket *Timiscum*-nak? (Ukert geographiája III. 2. p. 616.) amit egyébiránt Sprunernél is előtalálunk. (*Atlas Antiquus.* Menke-féle kiadásban. Gotha. 1865. Nr. XXIII.)

⁴² V. ö. Pinder és Parthey jegyzeteivel a Ravennaihoz. p. 203. vv. 13. és 18.

III.

Tibiscum helyfekvésének meghatározása közvetlen helyszemlélet alapján.

Ptolemaeus Tibiscumnak nem geographiai, hanem csillagászati meghatározását adja. E tekintetbeni fogyatkozásai. Csillagászati meghatározásai összevetve a trigonometriai méretekkel. Ezeknek kölesönös meg nem egyezése egymással. A háromszögtani méretek hibái másodperczekre, a Ptolemaeus-féle csillagászati meghatározások hibái egész fokokra terjednek ki. Ezt bizonyító adatok. A ptolemaeusi meghatározások bírálati törvényei. E törvények alkalmazása hazánk területére átalán és Tibiscum helyfekvésére nézve különösen. Ptolemaeusnak helyesen használt fokjelölésével Tibiscumra nézve jól megegyezik a peutingeri tábla és a ravennai Névtelen. Erősíti őt a temes-bisztratorkolati feliratos kő is. E nevezetes kő viszontagsága. Elvesztét egy újabb feliratos kő pótolja. E kő fontossága. Mommsen és Hirschfeld olvasása és értelmezése. Nem eredeti situsban találtatott. Helyvizsgálataim eredménye a Temes-Bisztratorkolaton fölül. Tibiscum város és castrum rommaradványainak feltalálása. E helyfekvése elleni látszólagos bizonyíték. A Tisza a xvi-dik századig nem nevezetett latinul Tibiscusnak. Ez a Temes latin neve volt. Ezt támogató adatok az i—xvi-ik század irodalmából.

Igy állván az ügy, most e források alapján eldöntendő, hogy a régi *Tibiscum* hol állott tehát? s illetőleg a hely fekvésére felhozott eltérő sok nézet közül melyik a helyes?

Ha mindenekelőtt is Ptolemaeust vesszük tekintetbe s csillagászati fokjelölését kritikailag megbíráljuk, arról kell meggyőződününk, *hogy igen tévedtek mindazok, kik a római várost a Tisza mentében keresték akár Szegednél, akár Uj-Szegednél, akár Becsénél, akár Szanádnál avagy Tütnél és Perlasznál.*

Ugyanis az aegyptomi geograph egy szóval nem mondja, hogy Tibiscum ott feküdt volna, hol a Maros a Tiszába szakad. Kik mégis vele azt mondatják, azok nyilván Ptolemaeus könyvét nem látták. Ő egyedül csillagászati fekvését határozza meg a városnak, mely csillagászati meghatározás azonban a lehető legnagyobb óvatosságra int, mi nemcsak a mondottak után kétségtelen, hanem magának Ptolemaeusnak e téren való hiányos tájékozottságából is kitünik.

Ptolemaeus ugyanis érintett kiváló tudományos érdemei mellett oly tévelyekkel és hiányokkal is bír, melyek újabb időkben főleg az emlékszerű és a feliratos emlékek segítségével biztosan fel lettek már ismerve. Ezek meggyőzőleg igazolták, hogy munkája a dáciai felföld plastikájára, valamint annak chartographiai és topographiai előállítására nézve tarthatatlan tényeket juttatott tudomásunkra. Fokjelölései közül csakis a dák metropolis, Sarmizegetlusa és a Salinák, vagyis Várhely és Felvinczéi alapszanak valódi méreteken, míg a többi pontokéi csakis az útabroszok miliaris meghatározásai alapján látszanak kiszámítva lenni. Tibiscum matematikai helyjelölése semmi kétséget nem hagy fen arra nézve, hogy az állítás — eltekintve a codexek és kiadások variánsaitól — merően

téves. Mert hiszen ha az csakugyan a $46^{\circ} 40'$ hossz. f. alatt feküdt volna, akkor azt valósággal már nem is lehetne hazánk területén nyomozni, miután e meghatározás egyetlen egy hazai helyre sem alkalmazható. A valóságot leginkább feltüntető trigonometriai meghatározások a kérdésben forgó pontokra nézve íme a következők:

Az egész magyar birodalom keleti hosszúsága Ferrótól számítva $32^{\circ} 4' - 44^{\circ} 16'$,¹ úgy hogy Erdélynek legkeletibb pontja is jóval elmarad a Ptolemaeus által kijelölt hosszúságtól.² Főleg áll ez azonban a kérdésben forgó pontokra nézve, melyeket következőleg találjuk meghatározva:

	Hosszúság	Szélesség	Meghatározó
Szeged, ³ Csongrádm. a város .	$37^{\circ} 50' 2''$	$46^{\circ} 15' 15''$	Lipszky.
„ „ „ .	— — —	46 14 54	Bogdanich.
„ a vár	37 50 34	46 15 29	Lipszky.
„ a városháztól 350 lép. nyugatra levő kert .	37 48 22	46 15 14.4	Kreil.
„ a piarista torony . . .	37 48 59.8	46 14 56.895	Cs. k. földirati intézet.
„ „ „ . . .	37 48 30.26	46 15 15.12	Magyarorsz. épít. igazgatóság.
„ „ „ . . .	37 59 2	46 15 15	Kommenovich.
Becse, ⁴ Torontálm.	37 48 12	45 35 30	Lipszky.
„ torony	37 47 28.58	45 36 18.62	Cs. k. földirati intézet.
„ kath. t. t.	37 44 12	45 35 44	Kommenovich.
Titel, ⁵ Bácsm. A volt Csajkások kerülete	37 59 28	45 12 33	Lipszky.
„ torony	37 58 24.79	45 12 17.89	Cs. k. földirati intézet.
„ „	37 58 26	45 12 25	Kommenovich.
Temesvár, ⁶ Temesm.	38 54 2	45 42 29	Lipszky.
„	38 53 30	45 43 30	„
„	38 59 —	45 45 —	Vallas.
„	38 41 40	45 49 45	Barcellini.
„	38 54 —	45 42 —	Klöden.
„ 6. sz. Contreescarpe, 250 l. a pétervárad kaputól nyugatra .	38 52 23	45 45 5.1	Kreil.
Csanád, ⁷ Csanádm.	38 13 30	46 9 52	Lipszky.
„ (Magyar-) Csanádm. .	38 16 11.46	46 10 51.93	Magyarorsz. épít. igazgatóság.
„ (Rác-) „	38 14 46.10	46 8 59.34	„ „ „
Karánsebes, ⁸ Szörénym. A volt végvidéken	39 56 30	45 23 33	Lipszky.
„ az Angyal vend. kert. .	39 52 7	45 24 26.3 45 24 31.7	Kreil.
„ az oláh templ. tor. . .	39 53 51	45 24 47	Kommenovich.
Szentes, ⁹ Csongrádm.	37 55 15	46 39 48	Lipszky.
„ a h. h. tornya	37 55 28.705	46 39 13.155	Cs. k. földirat. intéz.
Perlasz, ¹⁰ Torontálm. A v. bász. végvidéken, torony	38 2 35.685	45 12 36.15	„ „ „ „

Ezek szerint tehát kétségtelen, hogy Ptolemaeus számai túlnagyok, *következőleg földirati viszonyainknak meg nem felelők*. Igaz, a mi számaink sem egészen pontosak, mert mind Lipszkynek hazánk földirati fekvésére vonatkozó felvetései, mind a többi régibb s újabb csillagászati meghatározások, mind végre a cs. k. mérnöki kar (illetőleg a cs. k. katonai földirati intézet) s a magyarországi építészeti igazgatóság felügyelete alatt végrehajtott háromszögtani fölméréseken alapuló helyfekvési meghatározások még korántsem mondhatók kifogástalanoknak, mit már a közlött kimutatások különzete is világosan mutat. Tudjuk azonban, hogy e mutatkozó különbség honnan van. „A magyarországi építészeti igazgatóság méréseinek fokokra és perczekre való átszámításánál a budai gellért-hegyi csillagda fekvésének a cs. k. katonai mérnökök által eszközölt legújabb meghatározása vétetett alapul, olykép, hogy a Ferro délkörétől vett hosszúság $36^{\circ} 42'$ és $53.185''$, a szélesség ellenben $47^{\circ} 20''$ és $15.97''$, mely meghatározástól aztán amazok többé kevésbbé eltérnek. Minden tétel az illető formulák segítségével ki nem számíthatván, a fokok nagysága schemaszerűleg lőn megállapítva,¹¹ mely megállapítás aztán kulesul szolgált az előleges kiszámítás végrehajtására, ami természetesen szigorú matematikai tökéletességet nem eredményezhetett. De a cs. k. katonai mérnökök számműveletei is fognak még némi változásokat szenvedni akkor, ha majd az ország részletes felmérése teljesen be leend végezve. Csakhogy — mit különösen hangsúlyoznunk kell — e változások jobbára csakis a másodperczeket fogják érinteni, úgy hogy egy vagy két *egész percznyi* különbség ritkán fog előfordulni.¹²

Nem azt tapasztaljuk Ptolemaeusnál!

Ptolemaeus nem perczekre és másodperczekre, de *egész fokokra* tér el, mit ép az újabb nyomozások már kétségenkívülivé tettek. Így be van bizonyítva, hogy a Dniepertorkolatot két egész fokkal kelleténél jobban éjszakra helyzi, a Dniesterét $1^{\circ} 30'$, a Duna torkolatát $1^{\circ} 35'$, a déli Dunatorkolatét $1^{\circ} 25'$, a Szerethtorkolatét és a Dunadelta szögeét egyenként $1^{\circ} 15'$, a Dunakanyarulatét Axiopolisnál $1^{\circ} 23'$, Tiriza hegyfokáét $1^{\circ} 52'$, az Alutatorkolatét $18'$ és Iskertorkolatét $15'$, míg másrészt Porolissum, a mai Mojgrad $49'$, Napoca, a mai Kolozsvár $55'$, Potaissa, a mai Thorda $46'$, a Salinák, a mai Felvincz $48'$, Apulum, a mai Gyulafehérvár $37'$, Germsara, a mai Csikmo $7'$, Arcidava, a mai Versecz $7'$, Hydata, a mai Kiskalán $5'$ esnek kelleténél jobban éjszakra. Viszont Aizizis, a mai Ezeres $4'$ és Sarmizegethusa, a mai Várhely $15'$, Akmonia, a mai Ohába-Bistra $30'$, Zeugma, a mai Slatina $37'$, Dierna, a mai Orsova $10'$, Drobetae, a mai Turnseverin $8'$, a Tiszatorkolat $18'$ és a Zsiltorkolat $15'$ fekszenek kelleténél jobban délre.¹³

Ép így van az a hosszúsági meghatározásokra is, mert a Dniesterfordulat $6^{\circ} 40'$, a Dniepertorkolat $7^{\circ} 30'$, a Dniestertorkolat $8^{\circ} 20'$, az éjszaki Dunatorkolat 9° , a déli Dunatorkolat $8^{\circ} 30'$, a Szerethtorkolat $7^{\circ} 20'$, a Dunadelta szöge $8^{\circ} 20'$, a Dunakanyarulat Axiopolisnál $8^{\circ} 35'$, Tiriza hegyfok $8^{\circ} 45'$, az Alutatorkolat $7^{\circ} 45'$, a Zsiltorkolat $7^{\circ} 20'$, a Tiszatorkolat $8^{\circ} 41'$, az Iskertorkolat $8^{\circ} 54'$, kelleténél jobban *keletre* van téve s azonkép Porolissum $8^{\circ} 10'$, Napoca $7^{\circ} 44'$, Potaissa $7^{\circ} 33'$, a Salinák $7^{\circ} 46'$, Apulum 8° , Germsara $8^{\circ} 40'$, Sarmizegethusa $7^{\circ} 23'$, Hydata $8^{\circ} 50'$, Arcidava 8° , Aizizis $6^{\circ} 37'$, Dierna $7^{\circ} 10'$, Drobetae $7^{\circ} 26'$, Akmonia 8° és Zeugma is $8^{\circ} 43'$.¹⁴

E tapasztalatok a ptolemaeusi geographiára nézve a következő törvényeket állapíták meg:

1. Minél inkább *keletre* fekszik valamelyik pont, az Ptolemaeus által annál jobban éjszakra tétetik.

2. Az éjszaki pontok valamennyien kelleténél jobban éjszakra, a déli pontok kelleténél jobban délre vannak Ptolemaeus által téve.

3. Ugyanazon szélességi körök közt az éjszak és dél felé való eltolások nagysága meglehetősen egyenlő marad. S ezért — Dácia nyugati felére alkalmazva e törvényt — mindazon helyeknek, melyek

a) Apulumtól vagyis Gyulafehérvártól éjszakra esnek, szükségképen 50'

b) az Apulum és Sarmizegethusa szélessége között fekvő helyeknek pedig 4' kell jobban *dél* felé esniök, míg

c) a Várhely és a Duna között fekvőket mintegy 20' kell jobban éjszakra helyezni és végre

d) minél inkább kelet felé fekszik valamelyik pont e szélességi körökben, azt annál jobban *délre* kell helyeznünk.¹⁵

És ime e törvények alkalmazása mellett fogunk Ptolemaeusnak *Tibiscumot* illető helykijelölése iránt is tisztába jönni. Vagyis e törvényeket szem előtt tartva, eredményképp találándjuk, *hogy Tibiscum szélességi meghatározása 40' kelleténél jobban délre, hosszúsága pedig 6° 50' percczel kelleténél jobban keletre van téve*, mely eltolásokat leszámítva a 39° 50' tényleges hosszúságot és a 45° 30' tényleges szélességet nyerjük, *mely a Bisztratorokolatna felel meg.*¹⁶

E körülmény aztán annál fontosabb, mivelhogy ide vezetnek a *peutingeri táblának* miliaris méretei, valamint a *ravennai Névtelen* azon sorrende is, melyben a dáciai városokat elősorolja. De itt találtatott továbbá azon *feliratos kő* is, melyről már fentebb volt szó, s mely Mannert kezébe kifogástalan adatot nyújtott. E klasszikus évrre nézve azonban csak egy lett volna kívánatos s minden komolyabb buvár nem minden utógondolat nélkül említé fel e fontos követ. Az óhaj az lett volna, *vajha e kő meg volna, vajha felirata szendélhető, olvasható lenne!* Azok közül, kik reá hivatkoznak, egy sem látta, mert e kő már a múlt században elveszett s Grisellini is hasztalanul nyomozott utána, sehol sem akadhatván reá! Felirata, mely közkézen forog, nem magáról a kőről vétetett, hanem egy *kézirati másolattól*, melyet az olasz Grisellini a bécsi Theresianum Ariost-féle manuscriptumai között talált. E körülmény természetesen sokat rontott a kő hitelességén s bizonyító ereje annál gyanúsabb lehetett a kritikus epigraphikus előtt, minél inkább kitűnt, hogy e kő felirati szövegének csaknem minden egyes publicatioja ugyanannyi lectio varianst képez. Mommsen maga is csak egy valószínűbb korábbi publicatio alapján igazítja ki a megrongesolt legendát, úgy hogy a legutóbbi időig hallgatag gyanu volt e kőhöz, és feliratos érvéhez kötve, és az ügy érdekében mindenki kétszeresen óhajtotta, vajha a föld, eltemetett emlékkincseink e hű őre egy újabb letét átszolgáltatásával elhárítaná e gyanút.

És ez óhaj teljesedésbe is ment, mert 1872-ben egy kis fehér kovag-oltárka ásatott fel Karánsebesen és e sorok írója volt oly szerencsés e becses emléket először közzé tenni.¹⁷ Az úgynevezett Potokban egy román házbirtokos házához tartozó kertjében terjedelmes, tömör alapfalakra talált, melyek legnagyobb részt kövekből állottak, ámbár téglák is elég számmal fordultak bennök elő. Az akkor hullott eső, a mélyebb helyeket vízzel megtöltve nem igen engedte biztosan kivenni, hogy a felásott alapfalak minő épületet képezhettek. Általánosan azon hír volt elterjedve, hogy egy régi kápolna maradványait képezik, s annyi

tény, hogy a leggyönyörűbb ablakbélletek kerültek elő a romhalmazból. Fájdalom csak töredékekben. Főleg két kerek, kívül s belül ágas díszkő tünt fel, melyek finom faragásuk által valóban figyelmet ébresztettek. Mind a kettőt megvettem s a délmagyarországi történelmi és régészeti múzeumnak ajándékoztam, hol most is őriztetnek. Előkerült azonkívül több márványtábla is, melyek egyik felőkön igen gyenge basreliefalakokat láttattak s tekintve fekvésüket, talán sírfedelek lehettek. Egyébiránt rajtok semminemű felirat nem volt látható. A legkiválóbb darabot azonban egy kilencz mázsa súlylyal biró csinos kőpillér képezé, fent és alant capitaelszerű párkányzattal. A felső fejlap be van azon horpasztva, kívül az oldalon egy letört vasrúd maradványa látható, mely vagy tartóul, vagy pedig egy a lap fölé zárkózott ércfödél sarkául szolgálhatott. A kivájt medenczéből egy 6" mély és 11" széles oldalnyílás vezet kifelé, mi czélból? nem tudom. Mindenik capitael-párkányzat 1, a kettő között levő pillértörzs pedig 3 arasznyi vagyis az egész kő 3' 6" hosszúságú. Vastagsága 2, a medenceze öble 1 1/2 arasznyi s az előlapon a következő, igen jól fentartott, tiszta vésetű s a II-dik évszázadba tartozónak látszó felírás olvasható:

I · O · M · D
 I V L I V S
 VALENTIN
 / LAMEN MT
 PRO SALVTEM
 SVAM SVORVM
 QVE OMNIVM
 CONTUBERNINVM
 — V · L · M · P ·

E feliratot legott közzétettem saját olvasásom szerint, s megjegyzem, hogy a 8 dik sort ligatura nélkül adtam, minthogy a vidéki nyomda kötött betűkkel nem rendelkezett, várni pedig nem lehetett, miután az illető közlőnynek, mint havi folyóiratnak megjelenése időhöz volt kötve. Utánam közölték aztán e feliratot az «Archeologiai Értesítő» és a «Temesi Lapok» is.¹⁸ Azonban az első sornak szokatlan D betűje, a negyedik sornak érthetlen LAMEN MT kifejezése, az ötödik és hatodik sor helytelen latinsága, mely a *pro* praepositiot tárgyesettel és nem távolítóval construálja, a 7-dik sor szintén téves declinatioja Contubernium Contubernalium helyett s végre a befejező sorban kifejezett kegyeleti mondat kezdőbetűinek eltérő sorrendje gyanussá tették olvasásomat, mely a kövön állítólag így elő nem fordulhat. Mégis részemről meg voltam győződve publicationom szöveg-hitelességéről, annál inkább, mert a kő maga oly ép, s rajta az írás, egy betű kivételével oly tiszta, hogy epigraphikus ismereteim csekélysége daczára sem tévedhettem. Különben is sokszor tapasztaltam, hogy azon a vidéken a feliratos emlékek nem épen ritkán adnak bizonyítványt a véső rosz és helytelen latinságáról. A feliraton egyébiránt csakis a rosz latinság eshetett kifogás alá, mert a felirat érdemleges része iránt semmi kételyem nem lehetett azok után, a miket a régi Tibiscumról tudtam. Én e feliratot ugyanis így gondoltam olvashatni és megfejthetni: Jovi optimo maximo Dolicheno, Julius Valentinus *Flamen municipii Tibisci* pro salute sua suorumque omnium contubernalium, votum lubens, merito posuit.

Midőn a mult nyáron Berlinből Mommsen Budapestén járt s feliratos emlékeinket másolta, indittatva éreztem magamat őt publicationmra figyelmeztetni. Köszönettel fogadta

figyelmeztetésemet s első olvasásra a feliratot hitelesnek nyilvánítá, azt szószerint úgy fejt-
vén meg, mint én. Csak a contuberniumra nézve volt némi kételye s kért, szereznék szá-
mára egy jó pacscolatot, mi meg is történt volna, ha egy másik körülmény ezt feleslegessé
nem teendette.

A prágai egyetem tanári testületének két kiváló tagja, *Dr. Benndorf* és *Hirschfeld*
Otto ugyanis a kormány által kiküldetve Erdélybe és Oláhországba indultak az 1873-iki
év őszén. A budapesti nemzeti muzeumban is megfordulva, figyelmeztettem őket a *karán-
sebesi* leletekre s azoknak általok történendő megvizsgálását annál inkább óhajtottam,
minthogy a régiségek e klasszikus telepén szakértő kutató még meg nem fordult. Karánsebes
fájdalom nem esett útjukba s így személyesen a helyszínen nem tetek vizsgálódásokat.
Mégis azért kövünk ki nem kerülte figyelmöket, mert pacscolatot szereztek róla, ennek
alapján közölve a feliratot azon munkában, melyet Hirschfeld utazása eredményeként
azóta közrebocsátott. Ámbár tévesen mutatja be Hirschfeld e feliratot mint *kiadatlant*,
úgy mégis elismerem másrészt, hogy az ő közleménye annyival jobb az enyimnél, amennyi-
ben ő a 8-ik sor szövegét kötött betűkkel adta. Értelmezése egyébiránt teljesen megegyező.
Ő azt következőleg olvassa:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno)
Iulius Valentin[us f]lamen m(unicipi T(ibisci)
pro salutem suam suorumque omnium
contubern(al)ium v(otum l(ibens) m(erito) p(osuit).¹⁹

Azóta Mommsen is hozzászólott a dologhoz. Kiegészítve a *Corpusban* megjelent
feliratokat, ezen kérdésben levő feliratot is közli úgy reám, mint Hirschfeldre egyaránt
reflectálva. Ő következőleg olvassa:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) D(olicheno [vel d(epulsori)] Iulius Valentin(us) [f]lamen
m(unicipii) T(ibisci) pro salutem suam suorumque omnium contubernalium (?)
v(oto) l(ibens) m(erito) p(osuit).²⁰

Megjegyezzük különben, hogy Mommsen közleménye annyiban tér el Hirschfeldé-
től, amennyiben ő a 8-ik sort határozottan *Contubernalium*-nak írja a szövegben.

Végre hatodszor is közölve lőn a felirat a délmagyarországi történelmi és régészeti
társulat közlönyében; ²¹ azonban e legujabb publicatio valamennyi többiből újabb varianst
képez, úgy hogy eddig 4 különböző lectio-közlés ismeretes.

Könnyebb átnézés tekintetéből ime egymás mellé helyezzük azokat:

I.
Ortvay közleménye: ²²
I · O · M · D ·
I · V · L I V S
VALENTIN
LAMEN MT
PRO SALVTE(M)
SVA(M) SVORVM
QVE OMNIVM
CONTVBERNIVM
— · V · L · M · P ·

II.
Hirschfeldé:
I · O · M · D ·
I V L I V S
VALENTIN
LAMEN · M · T ·
PROSALVTEM
SVAMSVORVM
QVEOMNIVM
CONTVBERNIVM
V·L·M·P.

III.

Mommsené:
 I · O · M · D ·
 I V L I V S
 VALENTIN
 FLAMEN · M · T
 PRO SALVTEM
 SVAM SVORVM
 QVE OMNIVM
 CONTVBERNLIVM
 · V · L · M · P

IV.

Janky-Miletzé: ²³
 I · O · M ·
 I · V · LIVS
 VALENTIN
 LAMEN MT
 PRO SALVTE(M)
 SVA(M) SVORV(M)
 QVE OMNIVM
 CONTVBERNAL...
 V · L · M · P ·

E változások a dolog lényegét épen nem érintik. A fődolog az, hogy e felirat megfejtésében oly férfiak, mint Hirschfeld és Mommsen egymással teljesen megegyeznek. Főleg Mommsen ítélete döntő. Mert ekként e felirat egy oly tényt állapít meg, mely régi geographiánk terén egy jelentős lépéssel előbbre segít. A kő tudniillik hitelesen bizonyítja, mint egykoru tanu, *hogy a vélemény, mely egy előbbi, nem látott felirat alapján a római világ egy nevezetes helyét a Temes-Bisztratorokolathoz határozta, nem nyugodott téves alapon.* A karánsebesi kő jelesen hitelesíti amaz elveszett követ és ezzel kétségtelenné válik, hogy *Tibiscum* csakis a Temes partjain Karánsebes vidékén keresendő.

Itt csak az a kérdés többé, vajjon a most említett feliratos kő *eredeti situs*-ban találtatott-e?

Már akkor, midőn első ízben Karánsebesen jártam, meggyőződtem afelől, hogy itt *eredeti situs*ról nem lehet szó. Említém, hogy a kőből valószínűleg keresztkút készült, mely a karánsebesi várnak templomában állott ²⁴ s minthogy a Karánsebesen levő egyéb feliratos emlékek is azonkép nem eredeti situsban vannak, elhatároztam Karánsebes vidékén eredeti római alapnyomokat fürkészni, hogy *Tibiscum* helyfekvése iránt teljes biztonságot nyerhessek.

Alkalman nyilott erre ezen évben, midőn az Aldunavidékről jövet Karánsebesre érkeztem. Felkerestem itt azon hegyek által körülszegélyezett siktért, mely Karánsebes és a Bisztratorokolat közt terület el s éjszakra a keletről nyugatra folyó Bisztra, nyugaton a délkeletről éjszaknyugatra folyó Temes, s illetőleg a karánsebes-lugosi országos főút, keleten a karánsebes-jaazi út által van határolva, miként a mellékelt térrajzból kitűnik. E terület Karánsebes felől egy rendes ferdényhez hasonlít, melynek legrövidebb kerítését maga Karánsebes területe képezi. Távlati határtárgyakul vehetni keleten *Jaazot*, éjszakra *Csutttát* és nyugaton *Zsuppát*. A Temes kisebb bal felét szántóföldek borítják be; nagyobb jobb részét részben szántóföldek, részben legelők és részben cserjezet képezik. A trapeznek éjszaknyugoti szögében, vagyis a Bisztratorokolat, Zsuppa és Csutta között alkotott háromszögnek mintegy közepén a *zsuppai malom* áll, a Temes bal felén ugyan, de a parttól távolabbra esőleg, egy a Temesből kiszakadó csatorna mellé épülten. E malom és a karánsebes-lugosi főút között egy rövid mezei út húzódik el, mely főleg a malom érdekében van fentartva.

Én Karánsebesről Jaazra s innen a Lugos felé vezető régi szekérúton e malom felé igyekeztem. Ez útnak mintegy felén jobb felől a szántóföldeken terjedelmes alapfalakra bukkantam, mert reájok már e földek gazdája által eleve figyelmeztetve voltam. Sajnálom,

hogy akkor e helyt, melyen a gabna még nem volt learatva, ásatásokkal összekötött kutatásokat nem eszközölhettem, de egyik ponton világos jelét láthattam annak, hogy e talaj vajmi érdekes leletek kincsbányája lehetne. Egyik ponton ugyanis a föld gazdája mintegy ölnyi mélységű üreget ásott s egy hatalmas kőpillére bukkant, melyet azon pillanatig, hogy ott jártam, hasztalanul kísérlett volt a föld öléből kiemelni. Amennyiben azonban e kőduczhoz hozzáférhettem, annyiban mondhatom, hogy felirat nélküli. Különben arról is értesültem, hogy az út másik felén hasonló kőmassza volna eltemetve.

Odább haladva azon a ponton, hol két római út hegyes szögben egymással találkozik, már sokkal terjedelmesebb alapfalak mutatkoztak. Ez alapfalak *római* volta felett semmi kétség sem foroghat fen s nyilván összeköttetésben vannak a Temes balparti hasonló alapfalakkal. E terület nagyrészt kopár, agyagos színű, s a római peremes téglák egész özönével van elborítva. Amennyire én e falakat nyomozhattam, annyiban mondhatom, hogy kiterjednek azok a Temes jobb felén egészen azon malomcsatornáig, mely a Bisztrából szakad ki s a csutta-jaazi úton túl ismét az anyafolyóba ömlik.

Majd átlépve a Temesen, melynek környékén még egyre sűrűen fordultak elő a peremes téglák, a főpóstaúton át a zsuppai malomhoz közelítettem. A már említett mellékúton, mely a főutat, a malommal köti össze, odamenet jobbra magas búzakalászkok közepette a mezei út szélén egy mészkőből faragott, eredeti nagyságu, de már megcsontított oroszlánra találtam. Nem mondhatnám, hogy valami remekmű, de mégis jól faragott munka ez, mely a rómaiaknak e vidéken honos volt kőfaragási mestersége minden jellemző típusát magán viseli. Az állatalak feje egészen hiányzott, de a törzsök teljes épségben maradt fen. Szerettem volna ugyan e másfélezer évesnél is idősb érdekes emléket a m. n. muzeum kőtára számára megszerezni, de sajnálattal értesültem, hogy tulajdonosa nem hajlandó a római provinciális műfaragás ez általa kellően nem értett s nem is becsült ritka példányától megválni.

A zsuppai malomhoz érkezve, a római letelepedésnek még tömegesb emlékműmaradványai tűntek szemembe. A téglák egész özöne feküdt előtttem s ezek közül különösen magukra vonták figyelmemet azon óriási téglák, melyeket a molnár kamarájában teljes épségben találtam. Sajátságos azonban, hogy valamennyi írás-bélyeg nélküli, s csak egyeseken került elő a keresztvonalas bélyeg. Római voltuk azonban kétségtelen.

Közvetlen a malom előtt egy magasb földtöltés van, melyre a malom épülete mintegy támaszkodik. Az egész egy hosszúdad négyszögű síktérre s illetőleg kertté van alakítva. A malom-árok felé eső rész meglehetősen meredek s ez oldalról vizsgálva az egészet kitűnik, hogy a kert hatalmas substructurákon nyugszik. A bozót egyébiránt e helyt oly sűrű volt, hogy alig lehetett tőle e substructurákhoz hozzáférni. Kétségtelennek mondhatom mindazonáltal, *hogyan e hely a római letelepedésnek egy nevezetes pontja.*

A malom előtt végre a római castrumnak is feltaláltam hatalmas sánczait, melyek mindazonáltal a malomárok által már keresztül vannak szelve. A maradványok után ítélve, e castrum a hazánk területén létezetteknek egyik legnagyobbika volt. A sánczok még a malmon túl az országút irányában is tova húzódnak.

Zsuppában, honnan a m. n. muzeum 1851-ben tudvalevőleg egyik, Antoninus Pius alatt 157-ben december 13-án (?) Barsimso számára kiállított becses katonai bronzdiplomáját kapta,²⁵ Capra ur udvarában egy jókora tömegű feliratos római követ láttam, mely a

helység régi templomának oltárába volt befalazva, illetőleg az oltártalapot képezte. Sajnálom, hogy az íráslapjára fordított követ nem olvashattam, a kísérlet pedig, a kőcolost megfordítani, eredménytelen volt.²⁶ Megjegyzem továbbá, hogy Capra uregyik előpitvara a leggyönyörűbb s legépebb római nagy négyszögtéglákkal van berakva, melyek némelyikén LEGIV, másokon MID írásbélyegek láthatók.

Mindezek nyilván kétségtelen jelek, hogy Tibiscumnak helyfekvése azon ma nagyrészt szántóföldek által elfoglalt térségre teendő, mely a Bisztra-Temestorkolaton fölül Jaaz és Zsuppa között terül el.

És ezt bizonyítja főleg az a körülmény is, hogy az erdélyi római út és a Dunától jövő római út e helyt fut egybe, miként azt térképünkön megjelöltük.²⁷

Nehézséget mindezek után csak egy dolog látszik még kelteni, *tudniillik magának Tibiscumnak elnevezése. Miként feküldhetett Tibiscum a Temes mellett — kérdezheti valaki — amidőn Tibiscus a Tisza latin neve s kétségtelen, hogy a római Tibiscum csakis a latin Tibiscustól kapta elnevezését?*

E nehézség azonban csak látszólagos. Mert tévedés volna azt hinni, amint az rendszerint elő is fordul, *hogy Tibiscus minden időben a Tisza latin elnevezése volt.* A dolog inkább akként áll, *hogy az ó- és középkorban épen nem a Tisza, hanem a Temes nevezetett Tibiscusnak.* A rendelkezésünkre álló adatok eziránt épen mi kétséget sem hagynak fenn. Strabo ugyanis az Ister melléki népekről, Illyriáról és Pannoniáról szólva, felemlíti a *Ἰαπίσους* folyót, mely szerinte a dákokat a bojok és tauriskok nevű celta népségek országától, Illyriától elválasztotta.²⁸ A *ροῦ Ἰαπίσου* név azonban kétségkívül el van rontva, mivel ily nevű folyó sehol másutt nem említettik. De helytelen Casaubonus és Groskurd olvasása is, kik a szöveghibát észrevevén, azt úgy akarták kiigazítani, hogy amaz szerint, kit egyébiránt Korai is követ, a *ροῦ Ἰαπίσου* helyett *ροῦ Μαπίσου*, emez szerint pedig *ροῦ Μάργου* olvasandó. Vagyis Cosaubonus szerint a *Maros*, Groskurd szerint pedig a *Morava* értendő alatta. Maga Strabo az, ki ebbeli okoskodásukat megczáfolja. Mert miként lenne itt a *Marosról* szó, midőn Strabo világosan megjegyzi Parisusáról, *hogy ez a hegyekből jöve az Isterbe ömlik.*²⁹ Hiszen a Maros a Tiszába és nem a Dunába ömlik. És másrészt miként lenne itt szó a *Moraváról*, mely nem is Dácia földének folyója? Azért nagyon is okadatolt Forbiger gyanítása, hogy Strabo itt ugyanazon folyót érti, melyet Plinius *Pathissus*-nak³⁰ és Ammianus Marcellinus *Parthiscus*-nak³¹ neveznek, és mely alatt más nem érthető, mint a későbbi *Tysia* vagy *Tisianus*, azaz a Tisza, Dáciának valóságos határfolyója Illyria felé, úgy hogy *ἸΑΠΙΣΟΥ* helyett nyilván *ἸΑΘΙΣΟΥ*-nak kell lennie.³²

Nagyon egyezik ezzel az, mit egyéb későbbkori írókból tudunk. Így például a byzantinusak egyik legtanulságosbika, a hazánk területén Attilánál követségben járt v-ik századbéli *Priskosz Rhetor* a Tiszát *Τίγας*-nak;³³ egy másik byzantinus, a teljes hiteli, x-ik századbéli *Konstantinosz Porphürogennetasz* pedig *Τίρζα*-nak nevezi.³⁴ A vi-ik századbéli góth *Jornandes Tysia*-nak írja.³⁵ De saját hazai régibb történeti kuttőinkben is a Tisza soha nem neveztetik *Tibiscus*-nak. Így legrégibb hazai történetirónk *Béla király névtelen jegyzője folyónkat Thiscia*-nak;³⁶ Sz. Gellért püspök nyilván xi-ik századbéli életirója *Ticia*-nak,³⁷ illetőleg *Tycia*-nak;³⁸ a xiii-ik századbéli *Kézai Simon* mester *Tiza*-nak;³⁹ ugyane század egy másik krónikása *Rogérius* mester *Ticia*-nak;⁴⁰ *Mark* krónikája, mely a történeti eseményeket 1330-ig tartalmazza, *Tiscia*-nak,⁴¹ *Tyscia*-nak⁴² és *Tysce*-nek;⁴³ a *budai krónika*, mely törté-

netünk előadását 1468-ig vezeti, *Tiscia*-nak,⁴⁴ illetőleg *Tyscia*-nak;⁴⁵ a valószínűleg xv-ik századbéli *pozsonyi krónika* *Thisia*-nak,⁴⁶ *Thiscia*-nak.⁴⁷ *Tisa*-nak,⁴⁸ *Tiscie*-nek,⁴⁹ *Tiscia*-nak⁵⁰ és *Tyssa*-nak;⁵¹ *Thuróczy*, kinek krónikája Mátyás korszakáig terjed, *Ticia*-nak,⁵² *Titia*-nak,⁵³ *Thitia*-nak,⁵⁴ *Thiscia*-nak,⁵⁵ *Thyscia*-nak.⁵⁶ Egyéb írók és szerzők is hasonlóan nevezik. Így többi közt *Berengari Jakab* és *Bonofato Raimond* pápai collectorok azon tizedlajstromban, mely a xiv-ik század első tizedeiben lett általok szerkesztve, a Tiszát *Tycia*-nak mondják.⁵⁷ *Bertrandon de la Broquiere* 1432-ik évi utazási iratában *Tisce*-nek;⁵⁸ *Szerémi György*, II. Lajos és Szapolyai János udvari káplánja, tehát a xvi-ik század embere *Thicie*-nek,⁵⁹ *Ticie*-nek,⁶⁰ *Tiza*-nak,⁶¹ *Tiscia*-nak,⁶² *Ticia*-nak,⁶³ *Thiza*-nak,⁶⁴ *Thicius*-nak.⁶⁵ *Thicia*-nak⁶⁶ és *Titia*-nak.⁶⁷ És hasonló tapasztalunk a xiv. és xv-ik századbéli okleveleknél is, melyek a Tiszát *Ticze*-nek, illetőleg *Titia*-nak hangoztatják.⁶⁸

Innen van aztán, hogy újabbkori alapos térképírók a Tiszát *Parthiscus*-nak, *Pathissus*-nak, *Tisia*-nak jelölik, mint *Spruner*;⁶⁹ *Tisianus*-nak, *Parthiscus*-nak, *Tisia*-nak, *Tiza*-nak, mint *Bretschneider*;⁷⁰ *Tissus*-nak és *Tisia*-nak mint *Kiepert*;⁷¹ *Tiscus*-nak, *Tisia*-nak, *Pathiscus*-nak és *Tissia*-nak, mint *Jausz*;⁷² *Tisianus*-nak mint *König*;⁷³ *Pathissus*-nak, mint *Menke*;⁷⁴ *Tysia*-nak, *Pathysus*-nak, mint *Rhode*⁷⁵ és így tovább.

Igaz, *Ptolemaeus* Dácia nyugoti határául a *Τιβίσκος* folyót jelöli meg,⁷⁶ mely elnevezés alatt már persze nem érthetni a *Temest*, azonban meg kell jegyeznünk, hogy *Ptolemaeus*nál talán inkább egy helytelen kijavítás ez, melyet egy későbbi másoló engedett meg magának; mert az semmiképen sem szenved kétséget, hogy midőn *Ptolemaeus* Dácia nyugati határát akarta kijelölni, tényleg a *Tiszát* és nem a *Temest* tartotta szem előtt, miként ezt tévesen *Mommsen* hiszi,⁷⁷ kit aztán *Marquardt* is követ.⁷⁸ Azon feliratos kőre nézve pedig, mely a tiszai határpraefectusról, mint a *Tibiscuson* czirkáló katonai tisztviselőről emlékezik, az a megjegyzésünk, hogy e kő szövege nem kétségtelenül megállapított⁷⁹ s azért itt éppen nem döntő a fent felhordott számos adat ellenében. Ezek teljesen megbízhatóan kezekednek arról, hogy az ó-korban a *Tisza* latin neve nem volt *Tibiscus*, s hogy nem volt az a későbbi századokban sem, mondhatni, egészen a xvi-ik századig, ámbár elismerjük, voltak már előbb is esetek, midőn a *Tibiscus* név a fenálló használattal ellentétben, a *Tiszára* átvitetni kezdett.⁸⁰ Ez az átmenet is azonban nem folyt le zavar nélkül, mit igen világosan mutat *Galeoti Márk* ezen megjegyzése: *Tibiscus, quem Titiam vocant*.⁸¹

A *Tibiscus* valósággal a *Temes* régi latin neve volt, miként az *Spruner*,⁸² *Kiepert*,⁸³ *Bretschneider*,⁸⁴ *Mommsen*,⁸⁵ *Graff*,⁸⁶ *Pesty*,⁸⁷ *Rhode*,⁸⁸ *Jausz*,⁸⁹ *Gooss*,⁹⁰ *Szabó Károly*,⁹¹ *Révész*,⁹² a *Brockhaus*-féle lexicon⁹³ írói és mások is hirdetik. *Priskosz Rhetor* *Τιβίσκος*-nak,⁹⁴ *Jornandes* *Tibisia*-nak nevezi.⁹⁵ És ezen állítás ellenében mitsem bizonyít az, hogy egyes íróknál e folyó neve ezen latin névvel fordul elő, mint többi közt *Biborban született Konstantin* császárnál, ki *Τιβίσκος*-nek;⁹⁶ *Béla király névtelen jegyzőjénél*, ki *Temus*-nak⁹⁷ és *Temes*-nek;⁹⁸ *Berengarinál* és *Bonofatonál*, kik azt *Dimes*-nek s majd *Tymissy*-nek;⁹⁹ *Thuróczi*-nál, ki azt *Temes*-nek;¹⁰⁰ Márknál, ki azt ugyancsak *Temes*-nek¹⁰¹ írják, s amint az egyes régibb okiratokban is *Themes*-nek mondatik.¹⁰² Mert ez nem egyéb, mint a latin *Tibiscus*nak magyar elnevezése, mely diplomáinkban az e folyótól nevet nyert *Temesvár* megjelölésében elég korán csaknem kizárólagossá vált.¹⁰³

Jegyzetek III-hoz.

- ¹ Hunfalvy: *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása*. I, 35.
- ² Erdély keleti hosszúsága Lenk szerint $40^{\circ} 2' - 44^{\circ} 5' 5''$ -ig terjed el; Söllner szerint $40^{\circ} 3' - 44^{\circ} 4'$; Reissenberger szerint $40^{\circ} 2' 20'' - 44^{\circ} 16' 10''$; Bielz szerint $40^{\circ} 2' - 44^{\circ} 16'$. Hunfalvynál i. h. I, 37.
- ³ L. Hunfalvynál I, 79.
- ⁴ U. o. I, 41.
- ⁵ U. o. I, 84.
- ⁶ U. o. I, 84.
- ⁷ U. o. I, 45.
- ⁸ U. o. I, 58.
- ⁹ U. o. I, 81.
- ¹⁰ U. o. I, 72.
- ¹¹ U. o.
- ¹² U. o.
- ¹³ L. Goosst: *Studien zur Geographie u. Geschichte des traj. Daciens*. pp. 15—16. Azonkívül v. ö. Mannerttel: *Geographie der Griechen u. Römer*. I, 140—144. Tormával: *Adalék észak-nyugoti Dacia föld- és helyiratához*. (A. M. Tudom. Akad. Évkönyvei XI. köt. II. darab) pp. 28—29.
- ¹⁴ Id. hh.
- ¹⁵ Id. hh.
- ¹⁶ Torma Károly szerint »leghelyesebb lesz, s ritkán fogunk hibázni, ha (Ptolemäusnak) dáciai méréseinél hosszúságaiból $7^{\circ} - 7^{\circ} 30' - 7^{\circ} 50'$ -et vonunk le, s a megmaradott számot vesszük az illető fok mai hosszának. Matematikai szabatoságot még ezen alábbi szállítás következtében sem nyerünk, de igen oly számítást, mely mégis kevés csalódást fog okozni. (*Adalék észak-nyugoti Dacia föld- és helyiratához*. p. 29. jegyz. 28.)
- ¹⁷ *Történelmi Adattár*. Temesvár 1872. II. évf. 369—370. II.
- ¹⁸ *Archaeologiai Értesítő*. A magyar tudományos Akadémia archaeologiai bizottságának közlönye. 1873. VII. köt. 6. sz. 103—104. II.— *Temesi Lapok*. I. évf. 1872. 132. sz.
- ¹⁹ *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum Vol. III. aus Dacien und Moesien*. Von Otto Hirschfeld. Wien 1874. (Aus dem Mailhefte des Jahrganges 1874 der Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften (LXXVII. Bd. S. 363) besonders abgedruckt.) pp. 39—40. A *contubernium*-ra nézve megjegyzi, hogy az valószínűleg *A' = nal*-nak olvasandó. A többire nézve pedig mondja: Die Schrift dürfte dem Ende des zweiten Jahrhunderts angehören; grammatische Fehler, wie pro salutem suam, sind in Inschriften dieser Gegenden nicht selten. Der Name Julius Valentinus ist zu häufig, um eine Identification zu gestatten.
- ²⁰ *Ephemerides Epigraph.* 1875. pag. 319. Nr. 443.
- ²¹ *Történelmi és régészeti Értesítő*. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Szerkeszti Jankó Károly és Miletz János. Temesvárott 1875. I. évf. pag. 45.
- ²² Ezzel az *Archaeologiai Értesítő* és a *Temesi Lapok* közleménye teljesen megegyezik. Ez utóbbi csupán az első betűt írja J-nek I helyett.
- ²³ Ezek közleményére nézve kénytelen vagyok kimondani, hogy valamennyi közt a *leggyarlóbb*, ami pedig ellenök annál súlyosb vád, mivelhogy a kérdéses kő azóta a délmagyarországi tört. és régész. muzeumba Temesvárra kerülván, egy teljesen correct olvasást leginkább lehetségesített volna.
- ²⁴ V. ö. W. Klein szavaival is Hirschfeldnél: *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum*. p. 39.

²⁵ L. alább a *függelék*-ben.

²⁶ 1876, augusztusban ismét megfordulva Zsuppában, a követ még egyre alkalmatlan helyzetben találtam. Legendájából csak e néhány szót betűzhettem ki: O PVBLICO FIDES | SARMĖGET · | SEV · Capra ur szíves volt megígérni, hogy a követ megfordíttatja s róla pacsolatot küldend. Egyszersmind felemlitem, hogy ugyancsak 1876-ban egy másik feliratos kő is került elő Zsuppában és pedig *a malom előtti castrum sánczai-ból*. Fájlalni lehet, hogy a régi Tibiscum ez emlékmáradványa oly rútul össze lett törve. Minden erőlködésem daczára sem bírtam olvasni, csakis e szótöredékeket vehettem ki: VIT | /// ANXXX | ... TICIA | HERES · CAD | DES /// NAS | VETE · VIX /// | F · IVL X /// /// | XER \ E /// | CONIVX | Tehát kétségtelenül egy veterannak neje által állított síremlék. A számos töredékből álló kő jelenleg Jakabfi ur birtokában van Zsuguzsénban.

²⁷ Ez útról, valamint a kettős Tibiscum kérdéséről alább lesz szó. (L. azonkiv. *Dácia és Moesia területén* című kiadványomat is. Budapest. 1875. 24—34. ll.) Itt csupán csak azt akarom felemlíteni még, hogy 1876-ban augusztusban *Kavaránba* is jöttem, megtekintendő az itt levő állítólagos római castrumot, melyről az írók Marsili után oly gyakran beszélnek. Mit Kavaránban láttam, az meggyőződöttem arról, hogy tévedés van a dologban. Azon kisszerű földsánczok ugyanis, melyek Kavarán határában az egyedüliek, *nem rómaiak*, hanem valamely középkori építményből származnak. *Itt castrumnak nyomára nem akadtam* s ez megerősített azon hitben, *hogy a Marsili által említett kavaráni castrum nem más, mint a Temes-Bisztratoroklati castrum*. Marsilinak előadása különben sem mond e felvételnek ellent. Ő t. i. írja: *Ad ripam meridionalem Temis fluvii, nec procul ab eo loco, quo Bistra torrens in Temis se exonerat, positum fortalitium, pluribus fossis, et aggeribus constans, super quorum intimo pars muri angularis eminet. (Danubius Pannonico-Mysius. Tom. II. p. 67. és Fig. xxxiv.)* Ez a leírás semmikép sem illik a kavaráni sánczokra. Marsili kétségkívül a zsuppaiakról beszél, de az írók egy nagy része, Marsilire támaszkodva, külön castrum létezését vitatja Kavaránban. Maga Mommsen és Kiepert is tévedtek ez alapon.

²⁸ *Geographia* VII. könyv. v. fej. 2. szak.

²⁹ U. o. i. h.

³⁰ *Historia Naturalis*. IV. 12. 25.

³¹ *Rerum gestarum Libri*. XXXI. Lib. XVII. 3.

³² L. Forbiger tudományos jegyzeteit *Strabo* német fordításához. Stuttgart. 1857. Hoffmann-féle kiad. III. Bd. 101. l. 7-ik jegyz.

³³ In *Excerptis de Legationibus*. Szabónál: Kisebb történelmi munkái. I. 26.

³⁴ *De Administrando Imperio*. Cap. XL. (Szabónál: *Biborban született Konstantin császár munkái magyar történelmi szempontból ismertetve*. Közölve: *Magyar Akadémiai Értesítő*. Pest. 1860. I. 140.)

³⁵ *De Gothorum origine et rebus gestis*. Cap. XXXIV. (Migne-féle kiadás: *Patrologiae Latinae Cursus Completus*. Paris. 1865. Tom. LXIX. p. 1276.)

³⁶ *Historia Hungarica de septem primis Ducibus Hungariae*. Cap. IX, cap. XLIV, cap. XI. (Schwandtnernél: *Scriptores Rerum Hungaricarum Veteres et Genuini*. Bécs. 1766. P. I. p. 10. 11. 34. 35. Nagyszombati 1765. kiad. P. I, p. 15. Szabó magyar kiad. Pest 1860. pp. 17. 18.)

³⁷ *Sancti Gerardi Episcopi Chanadiensis Scripta et Acta*, Batthyánnál. Albo-Carolinae, 1790. pag. 319. 321. Szabónál: *Emlékiratok a magyar kereszténység első századáról*. Budapest 1869. 62. lap, x. fej.

³⁸ Batthyánnál i. h. pp. 321. 323.

³⁹ *Chronicon Hungaricum*. Lib. II. cap. II. §. 3. (Horányi-féle bécsi kiadás. pag. 38.)

⁴⁰ *Miserabile Carmen*. Cap. XXVIII. (Schwandtnernél i. h. P. I. p. 386.)

⁴¹ *Marci Chronica de gestis Hungarorum ab origine gentis ad annum M.CCC.XXX producta*. Pest, 1867. 51, LIV.—58, LXVII.

⁴² U. o. 3, VII. VIII. — 5, X. — 10, XVIII, kétszer. — 51, LIV. — 58, LXVII. LXVIII. — 62, LXXIX, kétszer. — 65, LXXXIII.

⁴³ U. o. 4, IX.

⁴⁴ *Chronicon Budense*. Podhráczky-féle kiad. Buda. 1838. Pars I. p. 19.

⁴⁵ U. o. Pars I. pp. 14. 15. 16. 17. és Pars II. pp. 85. 114. kétszer, 143. 144. szintén kétszer.

⁴⁶ *Chronicon Hungarorum Posoniense*. Toldy-féle kiad. Bud. 1852. Lib. I. cap. II. §. 2. p. 7.

⁴⁷ U. o. Lib. I. cap. II. §. 3. p. 7.

⁴⁸ U. o. Lib. I. cap. II. §. 4. p. 8.

⁴⁹ U. o. Lib. I. cap. II. §. 5. p. 9.

⁵⁰ U. o. Lib. I. cap. III. §. 1. p. 10—11.

⁵¹ U. o. Lib. II. cap. II. §. 10. p. 30.

- ⁵² *Joannis de Thuróc Chronica Hungarorum.* (Schwandtnernél: *Scriptores Rer. Hung.* P. I. Bécs, 1766. p. 47—366.) P. I. cap. XXIII. p. 94.
- ⁵³ U. o. P. I. c. XI. p. 71.
- ⁵⁴ U. o. P. IV. c. XXXVI. p. 311.
- ⁵⁵ U. o. P. I. c. X. p. 70. Pars II. c. XXXVII. p. 125. P. II. c. LVII. p. 163, kétszer. Pars II. c. LX. p. 167.
- ⁵⁶ U. o. P. II. c. LII. p. 151 kétszer. P. II. c. XLIV. p. 137 kétszer. P. II. c. LII. p. 152.
- ⁵⁷ Theinernél: *Vetera Monumenta Historica Sacra Hungariam illustrantia.* Roma, 1859. T. I. p. 563, DCCCLIX darab.
- ⁵⁸ Hatvani Mihály által kiadva a *Brüsseli Okmánytár* (*Magyar Történelmi Okmánytár.* IV. köt.) toldalékában. (*Magyar Tört. Emlékek.* I. oszt. IV. köt. Pest, 1859. pag. 310.)
- ⁵⁹ Szerémi Emlékirata Magyarország Romlásáról (*Epistola de perdicione Regni Hungarorum.*) Közli Wenzel Gusztáv. Pest, 1857. (*Magyar Tört. Emlékek* II. oszt. I. köt.) pp. 185. 186. kétszer, 187 204. 209. 242. 244. 253. 317. 318. 342. 343. 398.
- ⁶⁰ U. o. pp. 12. 186. kétszer, 318. 344.
- ⁶¹ U. o. pag. 123.
- ⁶² U. o. pag. 126.
- ⁶³ U. o. pp. 126. 184. kétszer.
- ⁶⁴ U. o. pag. 371.
- ⁶⁵ U. o. pag. 317.
- ⁶⁶ U. o. pp. 207. 243. 317. 347.
- ⁶⁷ U. o. pag. 177.
- ⁶⁸ Példákat l. Jászaynál: *A magyar nemzet napjai.* I. 43. a jegyzetben. — Azonkiv. *Tört. Adattár.* I. 307. Timonnál: *Imago Antiquae et novae Hungariae.* Kassa. 1733. II. 50.
- ⁶⁹ *Atlas Antiquus.* Menke-féle III-ik kiadás. Gotha, 1865. Nr. XXIII. — *Historisch-geographischer Schul-Atlas.* Gotha, 1860. Nr. 1.
- ⁷⁰ *Historisch-geographischer Wand-Atlas.* Nr. I. III. v.
- ⁷¹ Úgy nagy falu abroszán, mint a *Histor.-geogr. Atlas der alten Welt* című kiadványban. Weinmar, 1858. Tab. XV. XVI.
- ⁷² *Histor.-geograph. Schul-Atlas.* Wien u. Olmütz. 1873. I. Abth. Nr. 8, 9, 10.
- ⁷³ *Hist.-geogr. Hand-Atlas.* Wolfenbüttel, 1874. II. Abth. Nr. 13.
- ⁷⁴ *Orbis Antiqui Descriptio.* Editio Secunda. Gothae, 1854. Nr. XV.
- ⁷⁵ *Histor. Schul-Atlas.* Glogau. Évszám nélkül. Nr. VIII.
- ⁷⁶ Dacia definitur ab occasu Jazygibus Metanastis, iuxta *Tibiscum* amnem, s így még kétszer említi e néven. (*Geograph.* III. 8.)
- ⁷⁷ *Corpus Inscript. Latinar.* Vol. III. P. I. E nézet téves voltát már korábban mutattam ki: «*Dácia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában*» című értekezésemben. Budapest 1874. 23—24. II.
- ⁷⁸ *Römische Staatsverwaltung.* Leipzig, 1873. I. 152.
- ⁷⁹ Főleg a kérdéses névre nézve áll az, mert miután egyik publicatióban *Tibissi*, a másikban pedig *Tibisci* fordul elő, teljesen okadatolva kérdezhetjük: *vajjon nem téves olvasás-e mindkettő?* Egyébiránt l. a feliratos követ: *Seivertnél: Mon. Rom. in Dacia mediterr.* Viennae, 1773. p. 56. — Gruternél 448, 3. — Griselininél: *Gesch. d. temes. Ban.* I, 7. — Bárányánál: *Temesvármegye Emléke.* 5. és *Torontál Hajdana.* 8. I. — Böhménél: *Délmagyarorsz. k. tört.* I. 366—367. — Aschbachnál: *Ueber Trajans steinerne Donaubrücke.* p. 217. (*Mittheilungen der kais. kön. Central-Commission.* Wien, 1858. III. Jhg.) — Schmidtnél: *Die Geten und Daken,* közölve az *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* című szaklapban. Neue Folge. IV. Bd. I. Heft. Kronstadt, 1859. p. 174. — Szamosinál: *Analecta.* p. 7. — Hohenhausennél: *Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen.* Wieu, 1775. 51. I. — Fabrettnél pag. 242. — Katanesichnél: *Istri Adcolarum Geographia Vetus.* Budae, 1827. P. II. p. 218. XL. db. — Celláriusnál: *Notitia Orbis Antiqui.* Lipese 1731. T. I. L. II. c. VIII. p. 476.
- ⁸⁰ Bonfin például, ki Mátyás korában élt, már ugyancsak használja a Tiszáról a *Tibiscus* nevet. (*Rerum Ungaricarum Decades.* Hanoviae, 1606. Dec. I. Lib. I. p. 5. Dec. I. Lib. IX. p. 133 s egyébütt.) — Ranzan Péter, ki Mátyás király udvarában több éven át követ volt, azonkép *Tibiscus*-nak nevezi a Tiszát. (*Epitome Rerum Ungaricarum.* Ind. I. p. 420. Ind. II. p. 425. Schwandtnernél: *Scriptor. Rer. Hung.* T. I.) — Callimachus Fülöp a XV-ik század második felének embere, ugyancsak *Tibiscus*-nak írja folyónkat. (*De Rebus a Vladislao rege gestis.* In Praefatione. p. 42. és Lib. II. p. 102. Schwandtnernél I. h. Tom. II.) — Egy másik XV-ik századbéli író, Oláh Miklós-ról ugyanazt mondhatjuk. (L. *Hungaria.* Cap. IV. p. 6—7. cap. XII. p. 23. cap. XVIII. p. 33. s másutt. Béhnél:

Adparatus ad Historiam. Posonii. 1735.) *Verancsich*-ről, ki a xvi-ik század elején született, hasonló áll. (L. *Összes Munkái*. Szalay László és Wenzel Gusztáv akad. kiadásában. Például i. köt. 125. 126. 127. 142. 161. 220. 229. 255. 287. 295. v. köt. 17. 35. 11.) Hasonlót találunk a xvi-ik század egy másik írójánál *Forgách* Ferencz-nél is. (*Magyar. Historiája*. Akadémiai 1866-iki kiadás. 2. 15. 33. 35. 36. 54. 89. 90. 11.) Valamint összehasonlíthatni még e tekintetben *Petancius* Felixet (*Dissertatio de Itineribus aggrediendi Turcam*. p. 192. Schwandtnernél i. h. Tom. III.), *Wernher* Györgyöt (*De Admirandis Hungariae Aquis*. 174. 175. 176. 161. 11. Schwandtnernél i. h. Tom. III.) és másokat.

⁸¹ *Commentarius elegans de Mathiae Corvini dictis et factis*. Cap. VI. Schwandtnernél: *Scriptor. Rer. Hung.* Tom. II. p. 170.

⁸² *Atlas Antiquus*. Nr. XXIII. *Historisch-geogr. Schul-Atlas*. Nr. I.

⁸³ Úgy nagy *fali* abroszán, mint a *Hist.-geogr. Atlas der alten Welt* című kiadványában. Tab. xv.

⁸⁴ *Hist.-geogr. Wand-Atlas*. Nr. II.

⁸⁵ *Corpus Inscript. Latinar.* Vol. III. és az ehhez csatolt Kiepert-féle dáczi térkép.

⁸⁶ *Schul-Atlas der alten Geographie*. II-ik kiad. Halle, 1845. Tab. v.

⁸⁷ E kitűnő író figyelmeztet, «hogy a Tibiscus folyó név alatt a xvi. századig éppen nem a Tiszát, hanem a Temes folyót kell érteni.» (*Budapesti Szemle*. XLIV—XLV. ff. 225. 1.)

⁸⁸ *Hist.-Schul-Atlas*. Glogau. Nr. III.

⁸⁹ *Hist.-geogr. Schul-Atlas*. I. Abth. Nr. 9.

⁹⁰ *Studien zur Geogr. u. Gesch. des trajan. Daciens*. p. 31.

⁹¹ *Allg. deutsche Real-Encyklopädie*. XI. kiad. Lipcse, 1868. XIV. k. 416. l.

⁹² *Kisebb történelmi munkái*. I. 27. a jegyzetben, és I. 65.

⁹³ *Fel-laka* című beható értekezésében.

⁹⁴ In *Excerptis de Legationibus*, Szabónál: *Kisebb tört. munkái*. I. 27.

⁹⁵ *De Gothorum origine et rebus gestis*. Cap. XXXIV. Az említett Migne-féle párisi 1865-ik évi kiadásban p. 1276. Tom. LXIX.

⁹⁶ *De Administrando Imperio*. Cap. 40. Szabónál: *Biborb. szül. Konstantin Munkái*. e. h. pag. 140.

⁹⁷ Cap. XI. Schwandtnernél i. h. P. I. p. 11.

⁹⁸ Cap. XLIV. (Schwandtnernél i. h. P. I. p. 34.) E fejezetben *négyszer* említi folyónkat e néven.

⁹⁹ *Epitome ex libris rationariis decimarum sexennalium*. Theinernél fentidézett helyen. Tom. I. p. 563—564.

¹⁰⁰ *Chronica Hungarorum*. P. II. c. LVII. p. 163. U. o. cap. LX. pag. 167. kétszer. U. o. Pars IV. cap. LIX. p. 348. (Schwandtnernél már idézett kiadásában.)

¹⁰¹ *Chronica de gestis Hungarorum*. 65, LXXXIII.

¹⁰² Ilyen például azon csanádkáptalani oklevél 1460-ból, mely a *Hazai Okmánytár* III-ik kötetében, a 410. lapon közöltetik.

¹⁰³ Erre vonatkozó számos adatot közöltem a *Történelmi Adattár* II. kötetében, 385—386. és 427. 11. és illetőleg a délmagyarországi *Történelmi és régészeti Értesítőben*. I. köt. 20—22. 11.

IV.

A két Tibiscum kérdése.

E kérdés megoldása etymologiai és autoptikus alapon megkísérve. A nézet általános, hogy Temesvár helyén is állott egy Tibiscum. E nézet valószínűsége. Tévednek, kik az ősi Temesvárt Zambarával, vagy Zurobarával azonosítják. Temesvár inkább a római Tibiscum magyar elnevezése. Tibiscumnak neveztetett még Tubero idejében is. Az autopsia szinte két Tibiscum mellett látszik bizonyítani. Vizsgálataim kiindulási pontja és eredménye. A római útvonalak maradványainak bizonyítéka. A peutingeri tábla és a ravennai Névtelen bizonyítékai.

Gooss alaptalan értelmezése. Katancsich, Forbiger és követőik helytelen állításai.

Ezek után most már csak egy kérdés oldandó meg: *az tudniillik, hogy vajjon egy aragy két Tibiscum állott-e hazánk területén*, úgy amint azt Forbiger és Katancsich s majd ezek alapján mások is állították?

Láttuk, hogy e kérdés két régi forrásra visszavezethető: a *peutingeri táblára* és a *ravennai Névtelenre*. Ezek folytán tényleg két Tibiscum-nak felvétele már meglehetősen átment a tudományos köztudalomba, olykép, hogy az egyik *Temescvár*, a másik pedig a *Temes-Bisztratorkolat* vidékén feküdt.

Én e kérdést egyrészt az *etymologia*, másrészt pedig az *autopsia* alapján reméltem — ha nem is döntőleg — megfejtetni. Mindkét úton ugyanazon eredményhez jutottam.

Az *etymologia* ugyanis megerősíteni látszik az általános érvényre emelkedett nézetet, hogy *Temesvár helyén hajdan egy római Tibiscum állott*. Voltak ugyan, kik a mai Temesvárt a római *Zambarával*, illetőleg *Zurobará*-val azonosíták. Így például Severini,¹ Grisellini,² Sulzer,³ Stephanus,⁴ Buno,⁵ Cellarius,⁶ Gooss,⁷ Bedeus,⁸ Bárány,⁹ Preyer,¹⁰ Böhm,¹¹ a lipcei reál-encyclopädisták.¹² Sőt az állítás annyira betolta magát a köztudalomba, hogy még Pariz Pápai is azt írja lexiconában: Themisvarinum olim Zurobara.¹³ Ám ezek ellenében már évekkel ezelőtt mutattam ki, hogy Zambarának, vagyis Zurobarának semmi vonatkozása sincsen Temesvárra.¹⁴ Spruner tényleg a régi Zambarát a mai Zombor helyére helyezi¹⁵ s így legalább a nyelvérzék, a linguistikai igényt elégítette ki, noha bizonyosak lehetünk, hogy eljárásában nem egy maga erre támaszkodott ő, ki alapos és beható forrástanulmányok mellett készítette kitűnő abroszait. De még ezenkívül is tudnunk kell, hogy míg Zambara és Temesvár nevezetek közt semmi hang- és fogalomrokonság nincsen, addig Temesvár jelenlegi elnevezése nagyon is visszavezethető egykori latin elnevezésére. Csak arra kell emlékeznünk, hogy a *Temest régente Tibiscusnak nevezték*, másrészt pedig, hogy *Temesvárt még Tubero idejében is Tibiscumnak hívták*. Így midőn Dózsa György lázadását leírja, Temesvárt mindig *oppidum Tibiscanum*-nak nevezi¹⁶

és a Báthory István által segédül hívott Zápolya Jánosról azt írja, hogy «magnis itineribus *Tibiscum* contendit»¹⁷ ami itt egyértelműleg Temesvárral van véve.¹⁸

Ez tehát, valamint azon körülmény, hogy Temesvár helyén több római tárgy találtott¹⁹ eléggé bizonyítja, hogy Temesvár igen is lehetett *Tibiscum*, de nem Zambara vagy Zurobara, és így legkevésbé sem tetszhetik légből kapottnak az állítás, hogy két *Tibiscum* létezett.²⁰

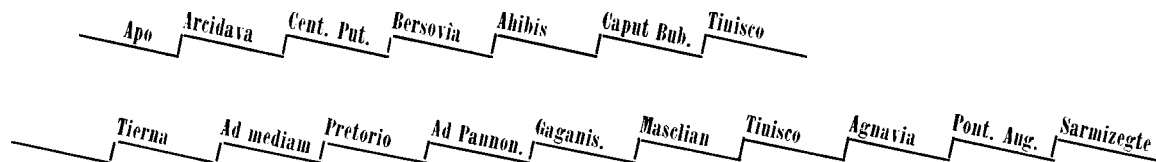
Ami pedig az *autopsiát* illeti, ez meglehetősen ugyane nézet mellett tanuskodik. Mert ha — ilykép okoskodtam — constatálható, hogy a Temes-Bisztratorokolat előtti *Tibiscumnál* két útág fut össze, akkor nyilván az is be van vele bizonyítva, hogy a peutingeri táblának két *Tibiscuma* a valóságban *csak egy telepnek* felel meg s hogy csakis a rajz tökéletlen chartographiai előállításának tulajdonítandó, ha a táblán ez másként, s nevezetesen két különbözőnek látszó pont gyanánt van feltüntetve.

Ezért miután a municipium *Tibiscum* helyfekvését megállapítottam, legott a római útnak felkeresésére indultam, melyet nem is kellett soká keresnem.

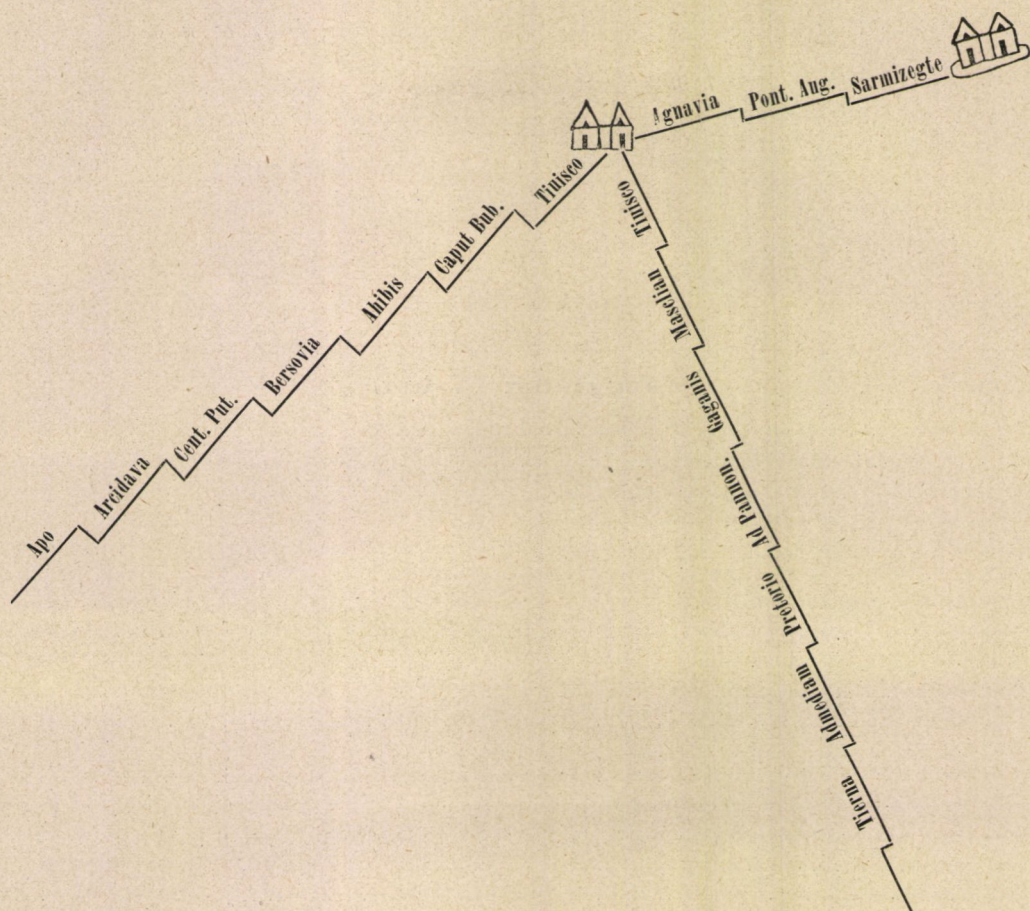
Karánsebes éjszakkeleti részén a karánsebes-jaazi útra érvén, rövid idő alatt a *via stratan* állottam, mely e helyt annyira jól van fentartva, hogy a síktérnek feltűnő jellegzéseiül szolgálhat. Csak itt-ott van rövid közökre megszakítva, s egészben csak éjszaki részén a zsuppai omladékok felé válik inkább határozatlanabbá. Szem előtt tartva a vidék ferdényded terület-alakzatát, azt mondhatni, hogy a római út amannak délkeletről éjszaknyugatra futó átlóját képezi, mely az egész területet két szabálytalan és egyenlőtlen háromszögre osztja. Kisebb háromszögül az éjszakkeletit jelölhetni meg. Maga az útvonal pedig egészben két helyt törik meg, mind kétszer a Temes irányában, első ízben a karánsebes-jaazi út közelében, másodszor pedig a trapeznek mintegy közepén. Első részében párhuzamosan halad a karánsebes-jaazi úttal, első elhajlása után tökéletes párhuzamban vonul a Temes bal oldalán futó karánsebes-lugosi póstaúttal, második elhajlása után pedig már valamivel összefutóbbá válik a lugosi póstaúttal, míg a jaazi uttól mindinkább eltávozik.²¹

Ez útnak végrészlete azon falmaradványoknál van, melyeket — miként már említettem — a Temes jobb felén a zsuppai malommal szemben találtam. És itt olvad e végrészletbe egy másik római útvonal, mely a Bisztrával és mondhatni a jaaz-lugosi régi szekérúttal párhuzamosan, nyugatról-keleti irányban Jaazra és innen tovább Erdély felé halad. Ez útág, a térképen feltüntetett vonalrajz szerint az előbbivel egy tökéletes hegyes szöget képez, és így kétségtelen, *hogy a Duna felől jövő útvonal, mely a peutingeri táblán a második, vagyis a keleti, e helyt egyesült az erdélyi útvonallal.*

Más utat e vidéken hasztalanul kerestem, sem a Temes, sem a Bisztra irányában ilyennek nyomára nem jöhettam. Pedig ha a peutingeri táblának első, vagyis nyugati útvonala, mely a kettős tornyu Tivisconál szakad meg, az erdélyivel egyesült, annak nyilván itt nyomának kellene lenni. És fel nem találva e nyomokat, *épen nem állithatom, hogy a peutingeri táblának két Tibiscuma azonos volna*, vagyis hogy e táblának ekként vonuló útvonalát

következőleg irányultnak kellene gondolnunk:

Különben is annál tanácsosabb az elhirtelenkedéstől való idegenkedés, mivel azon érvek, melyek a peutingeri tábla két Tibiscumának azonossága mellett szólnak, jelentős ellenérvek által tényleg meggyengíthetők, és én teljesen igazolatlannak találok Gooss azon állítását, hogy a két Tibiscumnak azonosságát a ravennai Anonymus is bizonyítaná. A ravennai Névtelen e tekintetben épen mit sem bizonyít Forbiger s illetőleg Katancsich és egyáltalán a két Tibiscumot vitatók ellen. Hiszen a Névtelen szerint Tibis össze van kötve Agmonióval, Tibiscum pedig Temával, holott ha a peutingeri tábla két Tivisco-ját egynek kellene vennünk, akkor ezen Temával csakugyan nem tudunk mit kezdeni?

Jól tudom ugyan, hogy a Ravennainak geographiai ismeretei hihetetlenül gyarlók, s hogy még a földolgokra, Dácia és Moesia geographiai individualitására nézve sem birt correct fogalmakkal, de másrészt azt sem szabad ám emellett felednünk, hogy helyneveit minden esetre egy régibb *orbis pictus*-ból kölcsönözte, mely a Tabula Peutingeriana egykoru architypusától teljesen különbözött, és hogy a tudományos kritika manap már tisztába jött aziránt, miszerint a ravennai Névtelen cosmographiája a peutingeri úttérkép legjobb kiegészítő forrása, sőt hogy a helynevek megállapításában a Ravennainak tekintélye határozottan a peutingeri tábla tekintélye fölé helyezendő.

És mindezt nem azért mondom e helyt, mintha a Ravennaira esküdni akarnék; hanem azért, és csakis azért, mivel a Ravennairól nem lehet mondani, hogy ő a peutingeri tábla két Tibiscumának azonosságát bizonyítaná Forbiger, Katancsich és követőik ellenében. Ellenkezőleg inkább. S most, hogy a régi Tibiscum területén a peutingeri tábla nyugati útvonalának

nyomaira nem akadhattam, még inkább be kell vallanom, hogy ez a kérdés a komoly tudományos kritika terén még mindig függő kérdés.

Bizonyos, dönthetetlenül bizonyos csak az, hogy a *municipium Tibisci* a Bisztra-Temes-egyesület felett állott; ellenben Temesvár helyén, ha csakugyan volt egy második *Tibiscum*, nem a *municipium*, hanem egy kisebb rendű letelepedés létezett. Tehát ép ellenkezője áll annak itt, amit Katancsich, Forbiger és követek állítanak!

Jegyzetek IV-hez.

¹ *Pannonia Veteris Monumentis illustrata*. Lib. I. cap. 15.

² «Auch gedenken die Geschichtschreiber noch einer andern Stadt Zambara, von welcher einige behaupten, dass es nach verschiedenen Namensveränderungen, das heutige Temesvar ist.» *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temesvarer Banats*. I. 5.

³ «Zambara das heutige Temeswar.» *Geschichte des transalpinischen Daciens*. I. 181. l. S ezen Zambarát megkülönbözteti Zurobarától, melyet a Maros-Tiszaegyesülethez a Maros balpartjára helyez. L. *Carte des alten Daciens*. Mellékelve id. munkájához.

⁴ «Zurobara, Daciae oppidum, Ptolomaeo Temesvar Nigro.» *Dictionarium Historicum, Geographicum Poeticum*. Authore Carolo Stephano. Genevae, 1662. p. 2109.

⁵ «Zurobara, seu Zarubara, nunc Temeswar, Temesia.» In Ph. Cluverii *Introductione in univers. Geographiam*. Amsterdami MDCXCVII. kiad. p. 379. Wolfenbütteli 1674-iki kiadás p. 407. Gvelferbyti 1686-ik évi. kiadás p. 409.

⁶ «Zurobaram interpretantur Temeswar.» *Geographia Antiqua*. Cizae. 1686. cap. xv. p. 148.

⁷ «Zurobara fällt in die Umgebung von Temeschwar, wenn mit Kiepert das jazygische Parthiseum an die Theissmündung (talán inkább Marosmündung!) gesetzt werden darf.» *Studien zur Geogr. u. Gesch. des traj. Daciens*. Hermannstadt 1874. 50. l. s ugyanezt l. az oda való térképen is.

⁸ L. *Histor.* — *genealog.* — *geogr. Atlas*. Hermannstadt 1851. I. tábla. A jegyzetben pedig: Zambara — Temesvar. Ettől megkülönbözteti Zuriarát, melyet Zombor helyére helyez.

⁹ «Hol ma Temesvár tornyai villognak, a hajdankorban is jeles gyarmat mozgott, egy városban, melynek Roma, Zambara vagy másokint Zarubara nevet adott.» *Temescármegye Emléke*. 103. l.

¹⁰ «Endlich wird noch einer Stadt Zambara gedacht, die nach einigen Angaben das heutige Temesvar sein soll.» *Monographie der k. Freistadt Temesvar*. pag. 1. De a következőn is azonosítja a kettőt.

¹¹ «Zambara = Temesvár.» *Délmagyarorsz. kül. tört.* I. 32.

¹² «Die Stadt soll schon zur Zeit der Eroberung Daciens durch die Römer unter dem Namen Zambara bestanden haben.» *Allg. deutsche Real-Encyclopädie*. Conversations-Lexikon. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1868. XI. kiad. XIV. 417.

¹³ *Dictionarium Hungarico-Latinum*. pag. 1009. T betű alatt.

¹⁴ Nagy-Beeskerek című monographiámban, a *Történelmi Adattár*-ban. I. köt. 408—411. ll.

¹⁵ *Histor.-Atlas*. Nr. I. Ungarn. Egy másik kiadványában pedig: *Historisch-geographischer Schul-Atlas des Gesamtstaates Oesterreich*. Gotha, 1860. Nr. I. Zarubara kérdőjellel kétszer is előfordul, egyszer Zombor helyén, és egyszer a Tisza balpartján, melytől azonban a Temes jobb partjára helyezett *Tibiscum*-ot határozottan megkülönbözteti.

¹⁶ In oppidum *Tibiscanum* se recepit (Báthory István.) Aztán Szapolyaihoz követet küld, ki tudositáná, ut in oppidum *Tibiscanum* ab agrestibus esset compulsus. Magát Báthoryt *Tibiscanorum praefectum*-nak nevezi. (Ludovici Tiberonis *Commentariorum de rebus suo tempore gestis Libri XI*. Schwandtnernél: *Scriptor. Rer. Hungaricar. vet. ac genuini*. 1796 folio kiad. II. 333.)

¹⁷ U. o. Lib. X.

¹⁸ V. ö. *Budapesti Szemle*. XIV. köt. XLIV—XLV. ff. 225. l.

¹⁹ Így 1859-ben egy szerencsétlen lőpor felrobbanás alkalmával több római császári érem került napfényre. Sőt állítólag római feliratos emlékkövet is találtak itt. (Böhm: *Délmagyarorsz. kül. tört.* I. 367. l. 12. jegyz.) 1874-ben is több rendbeli érem találtatott részint a Józsefvárosban, részint a Mehalában kertásás alkalmával. (Miletz: *Tört. és régészet. Értesítő*. I. 8.)

²⁰ Temesvár igaz nem a Temes, hanem a Bega mellett fekszik, nevét mindazonáltal mégis csak a Temes folyótól vette. (Has. össze Bizarrival: *De bello Pannonico* Schwandtnernél: *Scriptor. Rer. Hung.* 1796. folio kiadás. I. 670.) És ez is sokban a dolog mellett bizonyít, amennyiben ez nyilván a római *Tibiscum*-nak szószerinti áttétele, a rómaiak pedig gyarmatuknak nevét nem a Begától, hanem a sokkal tekintélyesebb Temes folyótól vették, melyet ők *Tibiscus*-nak hívtak.

²¹ L. ehhez a térképet.

V.

Függelék.

Záradékul adjuk itt azon feliratos emlékeket, melyek a régi municipium Tibiscum területén találtattak avagy ezen municipiummal összefüggésben állanak. A szövegben közölt feliratokat azonban itt újból nem adjuk.

I. felirat.¹

LIBERO PATRI
PRO SALVTE · MARC
TVRRANI DIL · ET
FL AELIAE NICES
M TVRRAN
PATROCLVS · EX
♡ VOTO ♡

Olvasás.

Libero patri
pro salute Marc(i)
Turrani Dil.... et
Fl(aviae) Aeliae Nices
M · Turran(ius)
Patroclus ex
Voto.

II. felirat.²

S · I · N · M
PRO SALVTE
P AEL · MARS
HERMADIO
ACT · TVRRAN
DIL · V · S · L · M

Olvasás.

S(oli) i(nvicto) n(umini) M(ithrae)
pro salute
P · Ael(ii) Mars(i)
Hermadio
Act(or) Turran(ii)
Dil...., v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

III. felirat.³

PVBLI ♡ AELI ♡ VLPI · VET ♡ EX ♡ DEC
HANC · SEDEM · LONGO · PLACVIT · SACRARE · LABORI
HANC · REQUIEM · FESSOS · TANDEM · QA · CONDERET · ARTVS
VLPIVS · EMERITIS · LONGAevi · MVNERIS · ANNIS
IPSE · SVO · CVRAM · TTVLO · DEDIT · IPSE · SEPVLCRI
ARBITER · HOSPITIUM · MEMbris · FATQVE · PARAVIT

¹ Közölte Arneth és Ackner. Azonkívül Mommsen : *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Vol. III. Pars I. pag. 246. Nr. 1548.

² Közölte Arneth és Ackner. Azonkívül Mommsen i. h. i. l. Nr. 1549.

³ Többen közölték, miként Mommsennél látható. Ugyanő is közölte észrevételekkel i. h. pag. 247. Nr. 1552.

IV. felirat.⁴

D · M
 FABRICIVS
 IVCVN^{dus}
 VIXIT · AN · L
 FAB · InCund
 VS · HER · ET · Fa
 bRICI · SiLVan
 ET · LICINIAN
 FRATRES cum
 COLLEGIO · FAB
 RORVM · TIT
 pOS · FRATRI
 PIEN

V. felirat.⁵

Q MARCIO · TVRBONI
 FRONTONI · PVBLICIO
 SEVERO · PRAEF · PRAET
 IMP · CAESARIS · TRAIANI
 HADRIANI · AVGVSTI · P · P
 COLON · VLP · TRAIAN · AVG
 DACICA · SARMIZEGETVS

VI. felirat.⁶

· CES ·
 IARSE · VIX
 AN · L · P · IVL ·
 SVCCessa · CON
 IVGI · B · M

VII. Feliratos bronz-okmány.⁷

Az I. bellap felének felirása:

- 1 DIVI TRAIANI PAR
- 2 PRONEP T AELIVS HA
- 3 G PIVS PONT MAX
- 4 II COS IIII P P
- 5 ILIT INALIS III QVAE
- 6 SPANOR CAMPACON ET I
- 7 ET COH XI VINDELICOR
- 8 COMMAGENOR ET I
- 9 VLBIOR ET I THRAC SAG
- 10 GALLOR DACIC ET I AVG

⁴ Többen közölték, de tévesen. Lásd a különböző olvasásokkal Mommsennél i. h. i. l. Nr. 1553.

⁵ Közölte Rochel, Seivert, Lazius, Gruter, Accursius, Orelli, Neugebaur, Griselini, Arneth, Ackner, végül Mommsen (*Corp. Inscript. Lat.* Vol. III. P. I. p. 237. Nr. 1462.)

⁶ Közli Accursius, Lazius, Gruter, Seivert, Mommsen. (*Corp. Inscript. Lat.* Vol. III. p. 246. Nr. 1554.)

⁷ Kiadta Arneth hasonmással (*Sitzungsberichte der k.k. Akademie der Wissenschaften in Wien.* XI. II. 1853.) — Henzen V. (*Annali dell' Istituto di corrisp. Arch. di Roma.* 1855. pag. 29.) — Orelli-Henzen V. (*Inscriptionum Latinarum Selectarum amplissima collectio.* Turini 1856. Nr. 6858.) — Renier Leon (*Rec. de Dipl. Mil.* Nr. 41. pap. 189.) — Mommsen (*Corp. Inscript. Lat.* Vol. III. Nr. 882.) — Végre Rómer-Desjardins (*Acta Nova Musei Nationalis Hungarici.* Budapestini. 1873. pag. 107. és tab. XLVII.)

- 11 T SINGUL BRITANNIC
- 12 SVB STATIO PRISCO
- 13 ND EMERIT DIMISSIS
- 14 NOMIN SVBSCRIPTA
- 15 R NON HABER DEDIT
- 16 TVNC HABVIS CVM
- 17 M IS QVAS POST DVXIS

Olvasás.

- 1. Imperator Caesar Divi Hadriani Filius] DIVI TRAIANI PAR
- 2. thici nepos, Divi Nervae PRONEPOS, Titus AELIVS HA
- 3. drianus Antoninus Au]Gustus PIVS PONTifex Maximus
- 4. tribunicia Potestate XX^{um}, Imperator) II^{um} CONsul III^{um} Pater Patriae
- 5. equitibus et peditibus qui m]ILITaverunt IN ALIS III, QVAE
- 6. appellantur et I^a Hi]SPANORum CAMPAGONum et I^a
- 7.] ET COHortibus XI^a VINDELICORum
- 8. milliaria et et I. Flavia] COMMAGENORum ET I^a
- 9.] VLBIORum ET I. THRACV^m SAGittariorum
- 10. et et I.] GALLORum DACICA, ET I^a AVGusta
- 11. et pedi]Tes SINGVLares BRITANNICI
- 12. et sunt in Dacia] SVB STATIO PRISCO ;
- 13. quinis et vicens pluribusve Stipe]NDiis EMERITis DIMISSIS
- 14. honesta missione, quor^{um}] NOMINa SVBSCRIPTA
- 15. sunt, Civitatem Romanam qui oo]Rum NON HABERent, DEDIT
- 16. et conubium cum uxoribus quas] TVNC HABVISSent CVM
- 17. est civitas iis data, aut cu]M Iis QVAS POSTea DVXISsent.

A II. bellap maradvának felirása.

- 18.
- 19. NESTINO ●
- 20. SO COS
- 21. CVI PRAEST
- 22. R HISPE
- 23. E
- 24. NIS F CAES
- 25. EX TABVL AEREA
- 26. N MVRO POST
- 27. AD MINERVAM.

Olvasás.

18. dumtaxat Singuli Singulas idibus Decembribus
19. Quinto Canusio Prae]NESTINO
20. Caio Lusio Spar] SO COnSulibus
21. Cohortis I^a Vindelicorum milliariae (×) CVI PRAEeST
22. Lucius Versinius Ape]R HISPELLI
23. ex pedit]E
24. Barsimso, Calliste]NIS Filio, CAESARea
25. Descriptum et Recognitum] EX TABVLA AEREA
26. quae fixa est Romae]N MVRO POST
27. templum Divi Augusti AD MINERVAM.

Az I. köllap alsó részének felírása.

-
1. NOMI
 2. NA SVBSCRIPT SVNT CIVITAT ROMANAM
 3. QVI EORVM NON HABERENT DEDIT ET CONV
 4. BIVM CVM VXORIB QVAS TVNC HABVISSENT
 5. CVM EST CIVITAS IS DATA AVT CVM IS QVAS POSTEA
 6. DVXISS DVMTAXAT SINGULIS IDIB DEC
 7. Q CANVSIO PRAENESTINO CLVSIO SPARSO COS
 8. COH I VINDELICOR ~ CVI PRAEST
 9. L VERSINIVS APER HISPELL
 10. EXPEDITE
 11. BARSIMSO CALLISTENIS F CAES
 12. DESCRIPT ET RECOGNIT EX TABVL AEREA
 13. QVAE FIXA EST ROMAE IN MVRO POST
 14. TEMPLV DIVI AVG. AD MINERVAM. ●

*A II. köllap balrészének felírása.***Olvasás.**

1.	GETAE	1. Marci Servilli GETAE
2.	CHRESIMI	2. Lucii Pullii CHRESIMI
3. helye	IASI	3. Marci Sentillii IASI
4.	FELICIS	4. Tiberii Julii FELICIS
5.	VRBA ...	5. Caii Bellii VRBani
6.	STATIANI	6. Caii Pomponii STATIANI
7.	PRISCI ●	7. Publii Oeili PRISCI

MŰTÖRTÉNELMI ADALÉKOK

II. Lajos királynak

1525-ik évi udvari számadásaiból.¹

Közli **Fraknói Vilmos.**

I.

ÉPÍTKEZÉSEK.

(Február 23.) Eodem die Magistro Urbano cathornas pro emendo plumbo, ferro, asseribus et aliis attinenciis, simul cum labore carpentariorum, pro reformatione molendini siue aqueductus, ex quo per glacies confractum erat, dati sunt fl. 46.

(Ápril 5.) Eodem die Ioanni Hyld factori Reginalis Maiestatis, pro reformatione domus Regie Maiestatis ante castrum Budense, pro conseruacione curruum sue Maiestatis, dati sunt fl. 20.

(Ápril 18.) Eodem die Magistro Urbano Chathornas, pro emendis tribus centenariis plumbi nigri et medio centenario plumbi albi pro reformatione molendini siue aqueductus, dati sunt fl. 25.

(Május 4.) Eodem die Joanni Hyd servitori Reginalis Maiestatis pro reformatione domus ante castrum Budense, dedi fl. 20.

(Május 11.) Eodem die Joanni Hyd servitori Reginalis Maiestatis ad edificium illius domus, quam facit parare ante castrum Budense, diuersibus artificibus Maiestatis Regie, dati sunt fl. 20.

II.

FEGYVEREK.

(Január 21.) Eodem die Michaeli Kwnowyth castellano castri Batka pro deferendis ad idem castrum Batka pixidibus barbatis et manualibus; tribus Bombardis traczk vocatis, ac plumbo, sulfure et saletro ad conseruacionem et defensionem eiusdem castri Batka, dati sunt floreni quindecim. De ferro emere feci centenaria novem florenis decem, pro sufferracione Bombardarum, qui simul positi faciunt fl. 25.

¹ 1525. január 11-étől 1525. július 15-ikig terjed. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.
ARCHAEOL. KÖZL.

(Február 5.) Eodem die Magistro Joanni pulueripar Regie Maiestatis ratione seruiciorum suorum dedi fl. 3.

(Márczius 18.) Eodem die Magistro Timotheo, Armipolitori Regie Maiestatis ad rationem seruiciorum suorum, dati sunt fl. 100.

(Márczius 23.) Eodem die Magistro Joanni pulueripar Regie Maiestatis ad rationem seruiciorum suorum dedi fl. 4.

(April 17.) Eodem die emere feci de pulueribus pixidum manualium centenarios septem et dedi octingentis peditibus per Magnificum dominum Ambrosium Sarkan ad Jayczam conductis, singulum centenarium per florenos viginti computando, faciunt fl. 140.

Eodem die ad manus Magnifici domini Christofori comitis de Frangepanibus pro emendis pulueribus et plumbo ducentis peditibus ad Jayczam euntibus, ac pro Thaffotha Rasciana pro faciendis vexillis eisdem peditibus, dati sunt fl. 63.

(Május 13.) Eodem die ad manus Regie Maiestatis pro emendis pulueribus pixidum manualium, medio Clementis Zenthiwany cubicularii sue Maiestatis misi fl. 12.

(Május 15.) Eodem die Magistro Georgio politori gladiorum pro purgacione trium framearum Regie Maiestatis dedi fl. 2.

(Május 28.) Eodem die Magistro Petro Mensipar pro reparacione pixidum manualium Regie Maiestatis fl. 4.

(Junius 6.) Eodem die Clementi Zenth Iwany cubiculario Regie Maiestatis, pro emendis duobus clipeis et duabus hastis Regie Maiestati dedi fl. 5. d. 40.

(Junius 8.) Eodem die Timotheo Armipolitori Regie Maiestatis pro emendis diuersis armis sue Maiestati Wiennam misso, dati sunt fl. 172.

(Junius 11.) Eodem die Magistro Joanni seripar pro reformatione unius pixidis manualis Regie Maiestatis confracti dedi d. 25.

III.

RUHÁK ÉS SZÖVETEK.

(Január 31.) Eodem die ad manus Joannis Lezeczky cubicularii Regie Maiestatis pro emendis Thaffotha, tela, sindone et aliis rebus parualibus pro faciendis illis vestimentis, in quibus curiales sue Maiestatis in carnisprinio corizare habent, dati sunt fl. 14.

(Február 26.) Eodem die decem Adolescentibus Regie Maiestatis, cocis et octo pueris in coquina sue Maiestatis seruientibus pro suba ipsorum, cuilibet per florenum unum, pueris vero per denarios sexaginta, faciunt fl. 14. d. 80.

(Február 27.) Eodem die emere feci de sindone simplici diuersi coloris pecias decem, et dedi ad manus Nicolai Chwzka cubicularii Regie Maiestatis pro faciando Elephantho et aliis vestimentis histrionalibus curialibus Maiestatis sue, singulas pecias per florenos duos computando, faciunt fl. 20.

(April 12.) Eodem die emere feci de veluto argenti tracti ulnas octo et dedi ad manus Magistri Jacobi Sartoris Regie Maiestatis pro circumferenciis jopparum sue Maiestatis, singulas ulnas per florenos viginti quatuor cum medio computando, faciunt fl. 196.

(April 17.) Eodem die Nicolao Chwezka Cubiculario Regie Maiestatis pro dispositione octo mensalium et manutergiorum similiter octo, facelatas vero quinquaginta, singulum mensale per den. viginti, manutergiorum vero per den. decem, facelata per den. duos computando, faciunt fl. 3. d. 90.

Eodem die Magistro Ladislao Sartori Regie Maiestatis pro precio Barkani pro subductura jopparum aprodianorum sue Maiestatis, et pro filis per eum emptis dedi fl. 3. d. 75.

Eodem die Magistris Rasoribus Budensibus pro rasura trium peciarum panni perkamet aprodianis Regie Maiestatis, dedi fl. 2. d. 64.

(April 20.) Eodem die Magistris Rasoribus pro rasura pannorum landis (?) ulnas tercentas viginti quatuor, de perkamet ulnas ducentas sexaginta quatuor, gylyzeres (?) pecias tres, ad manus Magistri Jacobi Sartoris Regie Maiestatis pro vestitura aprodianorum et agazonum alemanorum sue Maiestatis datis, soluti sunt fl. 18.

(April 22.) Eodem die diuersis Magistris Sartoribus Budensibus pro dispositione trigintatrium vestium, simul cum caligis et joppis agazonum, vectorum, aprodianorum Regie Maiestatis, medio Ladislai Dobrawyczky vice Magistri Agazonum Regie Maiestatis, pro labore ipsorum soluti sunt fl. 41. d. 25.

(April 23.) Eodem die undecim aprodianis Regie Maiestatis, videlicet Balthasari Raykomberk, Stephano Waiko, Ladislao Penthek, Bartholomeo Byro, Andree Zaylyz, Hwbryk Jacobo, Joanni Kachor, pro emendis camisiis ipsorum, cuilibet per denarios triginta octo computando, dedi fl. 3. d. 38.

(April 28.) Eodem die emere feci de sindone diuersi coloris pecias sex et dedi ad manus Magistri Jacobi Sartoris Regie Maiestatis pro faciendis vestibis aprodianis sue Maiestatis, qui in stadio equos veloces currere faciunt, singulas pecias per florenos quatuor computando, faciunt fl. 24.

Eodem die eidem Magistro Jacobo Sartori Regie Maiestatis pro emenda tela, pro subduccione jopparum et caligarum eorundem aprodianorum sue Maiestatis, dedi fl. 5.

(Május 12.) Eodem die Magistris pannirasoribus Budensibus pro rasura diuersorum pannorum Agazonibus alemannis et certis curialibus Regie Maiestatis per ipsos rasis dati sunt fl. 8. d. 38.

(Junius 9.) FERIA sexta ante festum sancte et indiuidue Trinitatis emere feci de Thaffotha veneciana ulnas decem et de damasco ulnas duas, pro disponenda una joppa Regie Maiestati et de sindone pro subduccione eiusdem et de filis sericeis fl. 15. d. 90.

Eodem die emere feci de panno stannetho ulnas tres cum media, et misi ad manus Regie Maiestatis medio Joannis Lezezky cubicularii sue Maiestatis, fl. 7.

(Junius 13.) Eodem die emere feci de panno scarlatico ulnas decem, et dedi ad manus Magistri Ladislai Sartoris Regie Maiestatis, pro facienda veste et swbycza sue Maiestati, singulas ulnas per florenos duodecim computando, faciunt fl. 120.

Eodem die emere feci de Attlasio ulnas sex, singulas ulnas per florenos quatuor denarios viginti quinque; et de Thaffotha veneciana ulnas tredecim, pro florenis decem denariis quadraginta; de panno stannetho ulnas tres cum media, pro florenis septem; et de sindone ulnas quatuor, et de coreo pro subductura caligarum Maiestatis sue florenis

duobus denariis viginti octo, et dedi ad manus Magistri Jacobi sartoris Maiestatis sue pro faciendis joppa et caligis Maiestati sue, qui simul positi faciunt fl. 38. d. 18.

(Junius 14.) Eodem die Benedicto Piry, Sigismundo Bey, Staczko, Stephano Nesky, Chrystophoro Horwath, Georgio Herkowyth, Mathyoczky, Michaeli Terpe, Strempeyl, Paris, Jani, aprodianis Regie Maiestatis pro emendis calceamentis et camisiis, cuilibet per denarios quadraginta octo, dedi fl. 5. d. 28.

Eodem die emere feci de sindone peciam unam florenis quatuor et de Thaffotha rasciana ulnas quinquaginta florenis vigintiquinque, ad ornanda illa instrumenta lignea, super que reliquie Sanctorum et Cruces atque Imagines argenteae deaurate Capelle Regie Maiestatis in processione festiuitatis huius diei deferi debuerunt; ad colliganda vero huiusmodi reliquias et cruces atque imagines emere feci de bysso ulnas septuaginta pro florenis quatuordecim et dedi ad manus Magnifici domini Petri Korlathkewy Magistri Curie Regie Maiestatis, qui faciunt fl. 48.

(Junius 16.) Eodem die emere feci de veluto nigro ulnas quadraginta pro florenis ducentis . . . et dedi Reuerendissimo domino Laurencio Cardinali Legato

(Junius 17.) Eodem die emere feci de damasco albo ulnas septem, singulas ulnas per florenos quatuor computando, faciunt florenos viginti octo; et de Thaffotha veneciana ulnas decem, pro florenis octo; et de sindone ulnas quatuor floreno uno; de serico et corrigiis caligarum denariis quinquaginta; de panno stannetho ulnas tres cum media, una cum rasura pro florenis septem denariis vigintiquatuor; cutes vero pro subductura caligarum pro floreno uno; pro faciendis caligis et joppis Regie Maiestati qui simul positi faciunt fl. 45. d. 74.

(Junius 18.) Eodem die emere feci de sindone peciam unam pro faciendis mensalibus et manutergiis pro mensa Regie Maiestatis, et dedi ad manus Nicolai Chwizka cubicularii sue Maiestatis fl. 8.

Eodem die emere feci de Thaffotha rasciana ulnas decem ad scutellas Regie Maiestatis et dedi ad manus Nicolai Chwiczka cubicularii sue Maiestatis fl. 4.

(Julius 2.) Eodem die emere feci de scarlatho ulnas septem, singulas ulnas per florenos novem computando; et de panno italico ulnas quatuor, singulas ulnas per florenos duos cum medio computando, et dedi Magnifici domino Joanni Dragffy alias comiti Themesiensi ad rationem salarii sui deseruiti et faciunt fl. 73.

IV.

SZÖNYEGEK.

(Márczius 31.) Eodem die Joanni Rutheno Regie Maiestatis pro emendis clauiculis *pro affigendis tapetis et cortinis* in domibus sue Maiestatis, ac trucisco (?), pro fumigandis domibus Maiestatis sue d. 16. (Ugyanezen tétel előfordúl april 15-én és junius 28-án.)

v.

SERLEGEK.

(Junius 16.) Eodem die emere feci . . . octo cupas argenteas deauratas, ponderantes argenti marcas triginta nouem, pisetas viginti quatuor, et dedi Reuerendissimo domino Laurenio Cardinali legato, oratori summi pontificis, qui venerat ad Regiam Maiestatem in certis rebus huius Regni, presertim de Indulgentiis Jubilei, pro eius remuneratione; singulas marcas per florenos viginti quinque cum medio computando, faciunt fl. 1007. d. 25.

(Junius 17.) Eodem die emere feci duas cupas argenteas deauratas continentes marcas decem pisetas quadraginta duas, et dedi Generose domine consorti Spectabilis et Magnifici domini Stephani de Bathor Regni Hungarie Palatini, iussu Regie Maiestatis pro eius remuneratione; singulas marcas per florenos viginti sex denarios quadraginta computando, faciunt fl. 287. d. 10.

vi.

ASZTALI SZEREK.

(Február 28.) Eodem die ad manus Nicolai Chwzka cubicularii Regie Maiestatis pro emendis cultellis et vittris cristallinis ad mensam sue Maiestatis dedi fl. 2.

(April 16.) In dominica Resurreccionis domini, ad manus Nicolai Chwczka cubicularii Regie Maiestatis pro emendis cultellis ad mensam sue Maiestatis dedi fl. 1.

(Május 7.) Eodem die emere feci de vittris cristallinis decem ad necessitates Regie Maiestatis et dedi ad manus Nicolai Chwzka cubicularii sue Maiestatis, singula vittra per denarios quadraginta computando, faciunt fl. 4.

(Junius 18.) Eodem die emere feci vittra cristallina duodecim florenis sex, et cutellos in una vagina existentes duodecim, pro mensa Regie Maiestatis et dedi ad manus eiusdem Nicolai Chwzka cubicularii sue Maiestatis fl. 8.

vii.

HÁZI ESZKÖZÖK.

(Február 18.) Eodem die Laurencio Rutheno Regie Maiestatis pro emendis scobis ad purgandas domus sue Maiestatis dedi d. 10.

(Február 23.) Eodem die emere feci duo urinalia Regie Maiestati, et dedi ad manus Martini Lezeczky cubicularii sue Maiestatis fl. 1.

(Márczius 23.) Eodem die emere feci unam catenam ferream pro collo simee Regie Maiestatis cum qua seruari debet, d. 24.

(April 18.) Eodem die ad manus Laurencii Rutheni Regie Maiestatis pro emendis duodecim seris ad librariam sue Maiestatis, dedi fl. 1.

(April 19.) Eodem die ad manus Francisci Rutheni Regie Maestatis pro emendis duabus scaphis et aliis attinenciis pro refrigerando vino in hortu sue Maiestatis, dedi fl. 1.

(Junius 16.) Eodem die Benedicto Rutheno Regie Maiestatis pro emendis securibus, clauiculis et funibus et aliis diuersis rebus, pro reparacione solii, ubi sua Maiestas processiones crastina die inspicere habet, dedi fl. 3. d. 10.

VIII.

KOCSEI- ÉS LÓSZERSZÁMOK.

(Február 2.) Eodem die ad manus Ladislai Dobrawyczky vice Magistri Agazonum Regie Maestatis, pro emenda una sella sue Maiestati, dedi florenos quinque, pro attinenciis eiusdem selle, antilis videlicet et postilis, freno cum fibulis ereis auratis reformatas, florenos octo, qui simul positi faciunt fl. 13.

(Márczius 8.) Eodem die Magistro Mathie corrigatori Budensi pro reformandis et renouandis frenis antellis et postelis equis Regie Maiestatis pro labore suo, medio Ladislai Dobrawyczky vice Magistri Agazonum sue Maiestatis dati sunt fl. 16.

Eodem die Magistro Michaeli corrigatori Budensi pro uno freno equo Regie Maestatis per Ladislaum Dobrawyczky vice Magistrum Agazonum sue Maiestatis ab eodem empto, dedi fl. 3 d. 30.

(April 20.) Eodem die ad manus Ladislai Dobrawyczky vice Magistri Agazonum Regie Maiestatis pro emendis cordis maioribus et minoribus ad ligaturam curruum Thauer-nicalium sue Maiestatis dedi fl. 5.

(April 22.) Eodem die Magistris corrigatoribus et selliparis Budensibus pro reformatione octo sellarum Regie Maiestatis ac frenis antellis et postenis, emptioneque sedecim strigillorum, medio eiusdem Ladislai Dobrawyczky soluti sunt fl. 39. d. 71.

(Május 8.) Eodem die ad manus Ladislai Dobrawyczky vice Magistri Agazonum Regie Maiestatis pro emendis cordis pro ligatura equorum sue Maiestatis ad pratum missis, dedi fl. 1.

(Junius 13.) Eodem die ad manus eiusdem Ladislai Dobrawyczky vice Magistri Agazonum Regie Maiestatis pro renouandis frenis et sellis ac aliis pertinenciis equis sue Maiestatis necessariis dati sunt fl. 25.

(Julius 1.) Eodem die ad manus Ladislai Dobrawyczky vice Magistri Agazonum Regie Maiestatis ad reformationem curruum sue Maiestatis et aliis certis necessitatibus sue Maiestatis dati sunt fl. 100.

IX.

MŰVÉSZEK ÉS MESTEREMBEREK.

(Február 23.) Eodem die Magistro Jacobo pictori Regie Maiestatis ad rationem serviciorum suorum dedi fl. 5.

(Márczius 7.) Eodem die Magistro Joanni pictori pro pictura illius vexilli quod Regia Maiestas dedit domini Comitibus Themesiensibus, dedi florenos trigintasex, et pro reparacione haste simul cum pictura dedi florenum unum denarios quadraginta quinque, et faciunt fl. 37. d. 45.

(April 2.) Eodem die Magistro Jacobo pictori Regie Maiestatis ad rationem seruiciorum suorum dedi fl. 2.

(Junius 13.) Eodem die Magistro Jacobo pictori Regie Maiestatis ad rationem seruiciorum suorum dedi fl. 2.

(Julius 2.) Magistro Jacobo pictori fl. 5.

(Március 31.) Eodem die Magistro Martino sculptori Regie Maiestatis, qui tempore carnis priuii unum elephantem et alia histrionalia sue Maiestati fecerat pro labore, iussu sue Maiestatis, dati sunt fl. 20.

(Junius 9.) Eodem die Magistro Michaeli Raychinger, pro precio unius organi Regie Maiestatis ad eodem empti, dati sunt fl. 100.

Építészek:

Joannes Hyld (vagy Hyd) factor Reginalis Maiestatis.

Magister Urbanus Chathornas.¹

Hajóépítők:

(Március 15.) Eodem die Bartholomeo, Gaspar et Czywythko Zewreniensibus, qui certas naues sayka, in partibus Germanie fecerunt, pro expensis et subsidio, iussu Regie Maiestatis dati sunt fl. 34.

Fegyverkovácsok és löporgyártók:

Magister Timotheus, Armipolitor Regie Maiestatis.

Magister Georgius, politor gladiorum Regie Maiestatis.

Magister Petrus, Mensipar Regie Maiestatis.

Magister Joannes, seripar Regie Maiestatis.

Magister Joannes, pulveripar Regie Maiestatis.²

Egyéb mesteremberek:

Magister Lucas, canterifusor.

Magister Michael, corrigator Budensis.

Magister Mathias, corrigator Budensis.

Magister Jacobus, sartor Regie Maiestatis.

Magister Ladislaus, sartor Regie Maiestatis.³

Magister Matheus, faber Regie Maiestatis.⁴

¹ L. fennebb «Épitkezések».

² L. fennebb «Fegyverek».

³ L. fennebb «Ruhák, szövetek, lószerszámok» stb.

⁴ Fizetése többször fordul elő a kiadások között.

Az 1875-dik év nyarán tett régészeti utazásom eredménye.

Közli **Miskovszky Viktor.**

I. S Á R O S M E G Y É B E N.

Sokat hallottam ismerőseimtől emliteni a felsővidéki régi fatemplomainkat, melyeknek száma — csak az eperjesi görög-egyesült püspökség területén — schematizmus szerint — mintegy 52-re rúg, s mivel azok előttem még ismeretlenek voltak, képzelhetni, mily nagy volt kívánságom ezennemű műemlékeinkkel is megismerkedni. — E célból beutazva Sárosmegyének legészakibb fekvésű s vadregényes vidékét, a faépítészet — bár néha primitív — de a részleteket tekintve oly remekkivitelű, a faanyag természetének s sajátságainak tökéletesen megfelelő s monumentalis jellegű műemlékeivel találkoztam, melyek minden tekintetben egy kimerítő s részletes leírást megérdemelnének.

Schultz Ferencz — az oly korán elhunyt kitűnő magyar építész — a bécsi központi bizottság közleményeinek XI. évfolyamában Szathmárvármegye néhány fatemplomát, s azok szerkezeteit már ösmerteté; továbbá Dahl jeles munkája által Svéd- és Norvégország fatemplomaival is megismerkedtem; igen természetes, hogy különösen érdekelt felsővidéki fatemplomaink szerkezetével is megismerkedni; nevezetesen mennyiben s miben hasonlítanak vagy különböznek azok az említett faépítményektől? s annál is inkább időszerűnek tartottam ezen ösmertetlen műemlékeinket mielőbb pontosan felmérni s hiven lerajzolni, mert azok száma napról napra fogyván, óhajtottam azokat legalább rajzban az — ezen tekintetben talán nagyobb érdekeltséget tanusítandó — utókor számára fentartani.

Volt (mondom «volt») Lukaviczán — Bártfa mellett — egy igen régi fatemplom, melyről hallottam, hogy nemcsak tornya, de szerkezete is sajátságos formáju, sőt belseje régi festményekkel pompázott; mintegy három évvel ezelőtt elhatároztam ezen templomot megvizsgálni s lerajzolni, e célra már kocsim is készen várakozott, csak egyszer hallom, hogy ezen fatemplom mintegy 2 hét előtt egészen tövig leégett; ezen váratlan veszteség feletti sajnálkozásomat mindenki elképzelheti; — tehát ismét szegényebbek vagyunk egy műemlékkel — gondolám — mely reánk nézve menthetlenül és nyom nélkül elveszett, de legalább csak a rajza maradt volna fel a jövő nemzedék számára!

Ily módon sok fatemplom pusztúl el még jelenleg is. Több helyen — a hol a schematismus még fatemplomot említ, utazásom alkalmával már kőtemplomokra találtam, melyek izléstelen, stílnélküli építészte természetesen nem elégitett ki, sőt kétszerezsen érezteté az eredeti — bizonyosan sokkal érdekesebb fatemplomok nyom nélküli elpusztulását.

Miután tehát régi fatemplomaink már anyaguknál fogva is mulandóbbak mint kőből épült műemlékeink, azért — azt hiszem — mindenekelőtt kellene mindazon régi fatemplomainkat, melyek különösen hazánk — hegyes és erdős — északi vidékein vannak, kezdve Pozsonymegyétől, mindenütt a Kárpátok mentében egészen Máramarosig, valamint az erdélyieket is — pontos rajzokban *mielőbb* felvenni. — Mert csak így lehetne a különböző vidéki építészeti típusokat alaposan meghatározni, s e nembeli műemlékeinket a külföldiekkel összehasonlítani; s azonkívül a hazai műemlékeinkről egy alapos s kimerítő archaeologiai térképet valahára elkészíteni.

Hogy műrégészeti szempontból mily érdekesek lehetnek Szatmármegye még eddig ismeretlen fatemplomai, valamint Ung, Bereg, Ugocsa s Máramaros e nembeli műemlékei, azt könnyen elgondolhatjuk. — Néhány évvel azelőtt Lehoczky Tivadar buzgó történészünk több ungi és beregmegyei fatemplomnak érdekes rajzait közl e közlönyben, melyek azonban tetemesen különböznek Sárosmegye fatemplomaitól. — Miután az általam felvett fatemplomok részletes leírása egy önálló munkát képezhetne, — pedig mily érdekes rajzokkal illusztrált munkát! — jelen alkalommal nem is lehet szándékom ezen műemlékeket részletesen leírni, itt azokat, a mennyire egy «jelentés» s közleményeink szűk kerete engedi, csak általánosan emlithetem meg.

Általában véve ezen fatemplomok három főrészből állanak, melyek nem csak az alaprajzban, de a templom külsején is jellemző s határozott kifejezést nyernek. — Legtöbbnyire egy előcsarnokból (Narthex *ναρθηξ*) juthatni a torony alatti helyiségbe, mely a hajónak egy részét képezvén, az isteni tisztelet alkalmával a görög ritus szerint az asszonyok számára van fentartva (gynécée), ezen rendesen alacsonyabb helyiség után következik a tulajdonképeni — az előbbtől jóval magasabb, s kívülről mindig egy toronynyal jelzett — hajó, melynek csak déli oldalfalán vannak ablaknyílások, keleti zárfa képezi a képfalat, az úgynevezett ikonostárt (*εικονοστάσις*).

A harmadik főrésze a rendesen egyenes zárással bíró, s sokkal alacsonyabb szentély, mely kívülről hasonlóképen egy torony által van characterizálva; tehát: *torony, hajó és szentély*, ez ama három főrész, melyek elrendezése minden orosz templomnál azonos. — Ennek következtében igen jellemző sajátágos kifejezést s élénk, mondhatni festői silhouettát nyer a templom külseje a három torony által, mely elrendezés tökéletesen megfelel a görög ritusnak és bizonyos keleties jelleget kölcsönöz az építménynek.

Ezen elrendezés miatt általában véve a görög templomok külseje nem igen változatos, de annál inkább eltérők a különböző részletek, melyek néha igen csinos s stilszerű motívumokkal bírnak, s épen a részletek ezen különfélesége s variációja által nyernek fatemplomaink különös fontosságot s érdekességet.

A torony — a biztosabb állás elérése végett — pylonszerű, felfelé keskenyedő, s e szerint ferdén álló, egymással úgynevezett András-keresztek által összekötött négy oszlopból áll; a torony felső részét a harangház (Glockenhaus, Glockenstube) képezi, melynek alsó gerendázatán a harangok függenek; ezen helyiség legtöbbször parkányzat által van kívülről jellemezve, s ablak vagyis hangnyílásokkal bír. — Ezen harangház felett kezdődik a torok sisakjának tetőzete, mely változatos alakú, ritkán csúcsos, hanem inkább az orosz típusnak megfelelő, ritkán szép, de jellemző s nagy változatosságú silhouettát képez. A hajó külső alakja a főparkányzatig rendesen négyoldalú, azonfelül gyakran nyolcz-

szögbe megy át, s tornyos tetőzetben végződik; belseje vagy donga, vagy pedig itt gyakrabban előforduló tükörboltozatot képező gerendázatos födénynyel bir. — Végre a szentély — mely rendesen a képfal által van a hajótól elválasztva, legtöbbször egyenes, de néha polygon zárással végződik, tetőzete kívülről a harmadik tornyot képezi.

Ezen fatemplomok a következő szerkezettel birnak: rendesen egy kőből épült alapfalazaton (Sockel) a vízszintesen fekvő hatalmas gerendákból készült falazat fekszik, melynek gerendái a sarkon fogasrálapolás (Blockverband) által szorosan összekötve egymással, — ezen falazat külső lapja (oldala) zsindegyel vagy deszkázattal van borítva, mely utóbbinak álló hézagai gyakran ornamentális díszítésű léczekkel maskirozva. A templom, valamint a tornyok tetőzete tölgy vagy pedig vörös-fenyőtől készült vastag és erőszindependezéssel van fedezve. A főbejárás: kapuzatokat és esvető párkány-deszkákat gyakran primitív ugyan, de annál szebb és stilszerűbb ornamentatio díszíti, mely ritkán festett, legtöbbször fából készült. — A falazatok küloldala a merészen kiugró ereszpárkányzat által védve van az eső káros befolyásától. — Ezen templomok a földnedvesség kártékony befolyásának nincsenek alávetve, miután csak legtöbbször szabadon álló magaslatokon, gyakran a helységen kívül állanak. — A templom rendesen fa-korláttal van bekerítve, mely kerítés bemeneti kapuzata felett ismét egy kisebb tornyocska emelkedik. — A templom körüli bekerített tér régenten, de néhány helyen még jelenleg is temetőnek használtatik.

Tekintve ezen fatemplomok impozáns fekvését, anyagának meleg barna színezetét, s hármastornyainak változatosságát, könnyen elképzelhetjük azon mély és szokatlan benyomást, melyet ezen — néha 300 éves műemlékek a szemlélőre gyakorolnak. — A környezettel mintegy összekötő s festői csoportozatú terebélyes nagy hársfák még inkább emelik ezen festői benyomást, s így nem csoda ha a nép is bizonyos hagyományos kegyelettel viseltetik ezen bár egyszerű, de mindig meghatározó külsejű s ódon kinézésű emlékei iránt.

Miután az egyesült görög templomok berendezése a szigorú ritus szerint mindenütt ugyanaz, s az gazdagabb helyiségeknél csak gazdagabb s művésziesebb kiállítás által különbözik — részint felesleges ismétlések kikerülése végett, részint pedig azért, hogy a görög templom belsejének beosztásával, különösen pedig annak berendezésével megismerkedjünk, nem leendő érdektelen e tekintetben a következőket röviden megemlíteni.

A szentély közepén áll az oltár, legtöbbször igen érdekes, színessel kivarrt szegélyű asztalterítővel beterve. — A szentély északi sarkában van az úgynevezett *előkészítő asztal* (Rüsttisch) felállítva, melyen az isteni tisztelet alkalmával használtatni szokott *szent adományok* (Proskomidie) előkészítettnek. — A szentély déli sarkában a kelyheket, egyházi öltönyöket s régi könyveket tartalmazó fiókos *szekrény* (Diakonikon) foglal helyet, mely gyakran igen becses műrégiségeket tartalmaz. — A szentély ezen része tehát mintegy sekrestyéül is szolgál, s e szerint helyisége egészen hiányzik. — Mint már említettem, a szentélyt a hajótól a képfal — ikonostas — választja el, melynek képsorozata a liturgia által szorosan van meghatározva, s a képek mindenütt ugyanazon sorrendben következnek. — Az ikonostas legtöbbször szép architectonikus beosztású s több emelettel bir, melyekben oszlopok által egymástól elválasztott s félköríves fülkékben az apostolok — néha bizanti komoly felfogással festett, ünnepélyes s nyulánk alakjai elhelyezve. — Az ikonostas alján három ajtó-nyílás létezik, melyek középsője különös díszszel van kiállítva,

és diszes faragmányai közt medaillonokban a négy evangelista mellképei diszlenek; ezen ajtó, melyen csak a miséző papnak szabad egyedül átmenni, — *királyi* vagy *szent ajtónak* is nevezetik. — Az északi ajtó *Diakonikon*, a déli pedig *paranomarion* nevet visel, az első az alsóbb rendű papság, az utóbbi pedig az egyházi szolga-személyzet számára van fenntartva. — Az ajtó közti közöket a Megváltó, Sz. Mária, Sz. Mihály és az egyház védszentjének nagy képei diszítik. — Az ajtók felett mintegy képszéket (architrav) képező szalagon a Megváltó s Mária életére vonatkozó jelenetek vannak festve, de úgy hogy a középajtó felett mindig az «*urvacsoráját*» ábrázoló festmény foglal helyet. — Ez utóbbi kép felett a megváltónak, mint mindenek urának (Gospodar) trónon ülő magasztos alakja van ábrázolva, melyet mindkét oldalon a fentebb említett tizenkét apostol képsorozata vesz körül. — Az ikonostas koronázó párkányzata felett — az attice helyén — pedig a tizenkét próféta mellképei alkalmazvák, s végre az ikonostas tetején — mintegy az egészet méltóan koronázva — a görög kettős kereszt diszlik.

A hajó keleti részén — közvetlenül a képfal előtt — egy emelkedett lépcsőzet (Solium) mindkét oldalán külön ülőhelyek (Ambonok) vannak az énekkar tagjai számára. — A hajó legtöbbször csak a déli oldalon alkalmazott ablakain keresztül nyer világosságot, az északi falat rendszeren az «*utolsó ítélet*», borzadalmas alakokkal s színekkel festett képe foglalja el majdnem egészen. — A hajó famennyezetének közepéről függ a némely helyen igen diszes bronze-csillár (paukandilon).

Ez tehát általában véve a görög templomnak a berendezése. — Ezt előrebocsátva, lássuk tehát azon műemlékeket, melyeket utazásom alkalmával megvizsgáltam, felmértem s lerajzoltam. — Legelőször is Sárosmegyének azon részét utaztam be, mely Bártfától észak-keletre egészen az ország határáig terjed, s Makovicza elnevezés alatt ismeretes.

1. *Regetó*, érdekes külsejű régi fatemplommal, különösen szépek itt a kovácsolt vasból bizonyos izléssel készült toronykeresztek; az egész templom csekély méretű, s belseje primitív.

2. *Ondafka*, az ország határszélén fekszik az Ondava folyó forrásainál — innét elnevezése — régi fatemploma egy dombon áll; a legérdekesebb fatemplomok egyike, szép részletekkel bír, belsejének fafödénye kötélforma (cable, torsade) szegélyű gerendázattal bír.

3. *Felső-Polyanka* fatemploma már roskadozó állapotban van, érdekes ezen templom hajójának átmenete a nyolczoldalu tornyos tetőzetbe. — xv-dik századbeli czinkelyhén egyéb diszitmények közt látjuk a Megváltó keresztes nimbussal körülvelt mellképét IC XC és NIKA azaz Jesus Kristus, nika — győzelem — valamint A. ω (Én vagyok a kezdet és vég) jelentőségű feliratokkal. — Azonkívül több nagybecsű régi könyvet s xvi-ik századbeli szép faragású egyházi székeket találtam.

4. *Váradka*, érdekes külsejű fatemplom egyenes zárású szentélylyel, továbbá az oltár kitűnő szépségű, selyemmel s aranynyal himzett abroszszal fedett, torony-keresztjei izléssel készitvék.

5. *Alsó-Polyanka* az előbbihez hasonló külsejű fatemplom, szépen faragott s diszített főkapuzattal. — Az ikonostas felett e következőket olvashatni:

ECCLESIAM HANC GRECO CATHOLICAM ANNO 1797 DIE 30 MAII SVB CVRATORE ANIMARVM R. D. ZAVADSZKY RENOVAVIT COMVNITAS, mely felirat azonban csak a templom újítására vonatkozik.

Megemlítendő itt a templom északi falát elfoglaló, s némi műizléssel festett s az utolsó ítéletet ábrázoló nagy fafestmény, hol különösen az elkárhozott lelkek pokolba való transportálása bizonyos naiv felfogással van festve. — A kép jobboldalán (heraldice véve) szent Péter egy hatalmas kulccsal kezében épen kinyitni készül az üdvözült lelkek számára a mennyország nagy kapuját, a kép közepén a lelkeket mérlegelő sz. Mihály látszik, a kép baloldalán látjuk az elkárhozottak közt a németek (nyemsi), magyarok (ulri) és zsidók (zsidzi) csoportozatjait az egyes alakok a xvi-dik században divó nemzeti öltözköök által igen jól különböztethetők meg. — A pokol legtöbbnyire egy szörny tátott szája által van jelképezve, melyből borzasztó lángok lövelnek ki. — Az ördögök Dürer Albert modorában vannak festve, s az elkárhozottak alakjait részint egykerekű talyigán, részint lánczczal megkötözve hurezolják a pokol ürege felé. — Nagyszerű azonban a megváltó ünnepélyes alakja, mely a kép legfelső részét foglalja el.

Majdnem minden görög templomban található ily festményeket, de az alsó-polyankai festmény, diszes ráházata s alakjainak correct rajza által kiváló helyet foglal ezen compositiók közt. — A művész előtt bizonyosan azon eszme lebegett, melyet a pisai Campo Santo — Orcagna által festett — frescoiban egészen más felfogással találunk ábrázolva.

6. *Niklova* helység fatemploma, a mi az alaprajzát, berendezését s külsejének fa-architecturáját illeti, minden tekintetben mintaszerű, különösen külseje impozans; — a hajó belső gerendáján e következő felírás van bevésve:

РОКѢ АТКѢ МЧІ НОНА СІ ЧРЕБЗЪ ЗГОРІЛА, РОКѢ АЖА : ЗФЧНДОВАНА ЗАСТАРЕМЪ ИНАКААДОМЪ
ПАНА КОСѢТЪ ТЕОДОРА НИКЛОВСКОГО КОМИСАРА МАКОВИЗКОГО СИМЕОНЪ ОНРИОВСКИИ ПРЕЗБИТЕРЪ
ЛИКЛОВСКИИ.

(Roku 1329. Misaca novembere 16-ho cerkov shorila, roku 1701. s fundovana za starem nakladom pana Kohus theodara niklovszkocho Komisara Makovickoho. Simeon Andrijovszky presbiter niklovszki). Azaz fordításban: Ezen templom 1329-ik évi november hava 16-án leéget, 1701-dik évben régi minta szerint épült Kohus Tivadar makovicai biztos, s Andrejovszki Simon niklovai lelkész idejében.

Niklova temploma 1329-dik évben leégvén, majdnem 400 évig maradt templom nélkül a község, s ez idő alatt a közelfekvő Cigla helység fatemplomában tartatott az isteni tisztelet, s tekintve Niklova helység lakosságának csekély számát az előbbi eset igen valószínű. — Jelenlegi templomára azonban büszke lehet a község.

7. *A hutkai* fatemplom fakerítéssel bekerítve egy dombon áll, s pedig egészen kívül a helységen, nemcsak a torony oldalai, hanem az egész hajó falai is részint zsindelyvel, részint pedig deszkázattal födvék, úgy hogy ez által a gerendázat kívülről nem látható.

8. *A kruzstlyovai* fatemplom különösen azért érdekes, mert külsejének részletei be vannak festve, az uralkodó szín a vörös, fehér, fekete s sárga. — Szokásos beosztással, de az előbbiektől eltérő külsővel bir. — Belsejében több xvi-dik századbeli festményekkel találkozunk. — Különösen a régi egyházi könyvek festett miniaturokkal igen érdekesek, valamint egy xv-dik századbeli, bronzból készült füstölő (Turribulum, rectius thuribulum) gót részletekkel. — Megemlítendő továbbá még az oltár abroszának szépen kivarrt szegélyzete — csinos virágokkal s madarakkal díszítve.

9. *A dobroszlavai* fatemplom külseje nem mutat eltéréseket s igen kis méretekkel bir. — Csinosan faragott kapuzatán az 1805-ik évszám s ápril 27-ke van bevésve ilyformán:

ДІА КЗ АІР. Со^к. ДЖЕ, mely felirat valószínűleg a templom építésére vonatkozik; — különösen szépek a kovácsolt vasból készült ablakrácszatok.

10. *A savnyiki* templom külön álló harangtornyáról nevezetes, mely pylonszerű alakjánál fogva igen daczos kinézésű, s szépen faragott műrészleteket mutat.

11. *A kozsani* fatemplom pedig tornyának különös alakjánál fogva megemlítésre méltó, miután annak sisakja nem a szokásos dudorodású, hanem négyoldalú gúlaalakú, mely csak egy kisebb harangház által van közbenszakítva. Azonfelül párkányzatain csipkeszerű kivágásokkal végződő deszkák alkalmazvák.

Ezen utazásom alkalmával csak az elősorolt fatemplomokat vettem fel, van azonban Makovica vidékének még számos fatemploma, melyek fekvésük s járatlan utak által nehezen hozzáférhetők lévén, azoknak felvételét későbbi időre halasztani kénytelenítettem.

Miután nem messze valék a már Zemplén határszélén fekvő Sztropkó mezővárostól, elhatározám az ottani régi templomot felmérni.

12. *A sztropkói* róm. k. templom anyaga részint termés-, részint pedig faragott homokkő, polygon zárású szentélylyel, feltűnő hosszú presbyteriummal, s egy osztatlan — aránylagosan véve kissé rövid hajóval bir. — Csúcsíves boltozatának gerincei, valamint nyugati főkapuzatának profilje, nemkülönben csúcsíves ablakainak halhólyagos mérművei már a csúcsíves stíl hanyatló korszakából valók, s tekintve ezen részleteket, a templom már a xv-dik század végén vagy a xvi-dik elején épülhetett. — Mondják, hogy eredetileg zárda-templom volt, mit a presbyterium feltűnő nagysága is bizonyítani látszik. — Négyoldalú tömör tornya a templom déli oldalához épített emeleteiben még csúcsíves ablaknyílásokat mutat, bár a torony építése már újabb időben történt, nevezetesen 1675-dik évben. — Ugyanis a torony első emeletbeli ablaka alatt van egy homokkőből faragott emléktábla befalazva, melynek lapján Pethő Zsigmond — az isten-anya előtt — térdelő, pánczélos alakja van féldomborműben faragva. — Csúcsos sisakja s buzogánya mellette fekszik, kezeit imára összetéve, s kifejezésteljes feje sz. Mária felé irányozva, szája mellett a háttéren: SVB TVVM PRAESIDIUM olvasható. — A torony építésére vonatkozó — s már nehezen olvasható — felirat a tábla jobb sarkában van, s eképen hangzik:

SPBILIS AC MAGN. DOM. SIGIS. PETHEÖ DE GERSE LIB. BARO SAC CESAR
REGIEQVE MAIESTATIS CONSILIAR. CAMERAR AC PARTIVM REGN HVNG
SVPERIOR VICE GENERAL SVPREMVSVQVE CAPITANEVS ONODIENSIS.

CVRAVIT HOC AEDIFICIVM FIERI IVS. ANNO . 1 . 6 . 7 . 5.

Az emléktábla felső sarkait angyalfők foglalják el, azok alatt pedig olvasható:

AD LAVDEM ET GLORIAM SANCTISS TRINITATIS

a jobboldalon pedig:

IN HONOREM IMACVLATAE VIRGINIS MARRIE.

A tábla ráházata valamint az egész mű jellege mesteri kézre mutat s már természetesen renaissance izlésű. — Ezen feliratokat szükségesnek tartottam lemásolni, mert már csak nagyon nehezen olvashatók, s csak kitűnő üvegem segítségével értem el célomat.

Ezen templomban található még egy csinosan faragott keresztelő medencze egymást átható pálczatagokból álló lábazattal, hat oldalú kupája kívülről mérművel diszitett,

oszlop-törzse pedig tekervényes. — A főoltár háta mögött lévő depositóriumban találtam igen csinos xv-dik századbeli — a bártfaiakhoz igen hasonló — vasgyertyatartókat (Passions-leuchter) egyet 16, egyet pedig 3 gyertyára. — Különösen szépek a gyertya-csészék (Lichtteller), melyeknek csipkeszerű lemezei halhólyaggal diszítvék s megaranyozvák. — Végre a szentély északi falában lévő s a szentség befogadására szolgált fülke is még határozott csúcsíves stíli. — A templom jelenleg igen elhanyagolt állapotban van, falazatja s boltozatja repedéseket mutat. — A presbyterium déli falán függ a Pethő Zsigmond fából faragott Epitaphiuma, mely egy ezimeres körpaizsból áll, körülvéve felirattal s a xvii-dik században divó fegyverekkel. — Pulszky Ferencz által a komlós-keresztesi régi templomra figyelmeztetve, ezen alkalommal Komlós-Keresztesre is rándultam.

13. *Komlós-Keresztes* nem nagy kiterjedésű helység, fekszik az Eperjestől Giraltar vezető országút mellett, hegyekkel s erdőkkel van festőileg körülvéve. — Már messziről feltűnt nekem a templom tornyának sajátos alakja s ódonszerű barna színezete, s várakozásban csakugyan nem csalódtam, mert a helységbe érve, templomának gót stíli külseje, valamint fekvésének festőisége kellemesen lepottort meg. — Tekintve ezen templom alaprajzát, polygonal zárású szentélylyel bír, s míg szentélye még eredeti csúcsíves boltozattal bír, addig osztatlan hajója fafödénnyel van fedve. — Hogy pedig eredetileg a hajó is boltozott volt, azt bizonyítják oldalfalainak támpillérei, melyek mint mindenütt, úgy itt is a boltnyomás felfogására s annak egyensúlyozására építvék. — A templom szentélye, valamint hajója is még eredeti keskeny csúcsíves ablaknyílásokkal bír, déli — jelenleg befalazott — kapuzata igen gazdag tagozatú profillel van szegélyezve. — A hajó nyugati oldalon levő tornya négyoldalú, s középvonala a templom hossz tengelyével összeesik, — falazatja lent hatalmas sarok-támok által van megerősítve, mely elővigyázat szükségessé vált a partos hegyoldal miatt, melynek szélén a templom áll. — Eredetileg a tornya csúcsos sisokkal birt, jelenlegi érdekes alakját az 1654-dik évben történt gyökeres renováció alkalmával nyerte. A torony felső fogaspárkányzata felett, csinos pilasterek által egymástól elválasztott s félköríves archivolt ívezettel fedett fülkékben, fekete háttéren a 12 apostol sgraffito modorban alfresco festett, azonban már csak gyengén kivehető mellképei láthatók, melyek a torony három oldalán négy-négy fülkével vannak elosztva. — Ezen oszlopos galleria felett egy merészen kiugró koronázó párkányzaton a rovátkok azon sajátos neme koronázza be a tornyot, mely hazánkban csak Sáros- és Szepesmegyékben található fel. — A torony ezen rovátkos koronázás (zinnenartige Bekrönung) által igen impozáns bevégezést nyer, természetes, hogy félereszű tetőzete befelé hajlik, melyről az esővizet a torony egyik ablaknyílásából kinyúló csatorna vezeti el.

Az említett xvii-dik századbeli renováció alkalmával nem csak a tornyának sarkai, de a templom egyéb jellemző párkányzása is — még jól kivehető — sgraffitta diszitményeket a bordüreokat nyertek. — Ugyanis a torony sarkai facettirozott sarokköveket (Diamantenmuster) utánzó befestéssel bírnak, míg a hajó felső párkányzatát egymásba fonódó hullámvonalú arabeszk diszítí. — S valóban ezen mindenesetre stilszerű diszítési modor szépsége s különösen tartóssága által megérdemelné, hogy azt nemcsak monumentális építményeinken, de privát-épületeinknél is alkalmazzuk.

Hasonló sgraffito modorban diszített házakat a szépebben fekvő Béla városában is találtam, melyekről azonban majd később szólok.

A torony déli oldalfalazatának alsó részén sgraffito modorban e következő, de csak részletenként olvasható felirat olvasható :

PSAL 6. NISI DOMINVS AD DOMVM INVANVM LABORAVERVNT
NISI DOMINVS CVSTODI VIGILAT PVSI LLE GREX. LVC. 12. 1654.

Miután ezen felirat első része a 6-ik zsoltárból van véve, könnyen kiegészíthető. — Ezen templom egy magaslaton feküdvén, lőrészekkel s külön kaputoronynyal megerősített kőfallal van kerítve. — Nevezetes hogy ezen templom — bár eredetileg természetesen katolikusoké volt — a reformatio kezdetétől folytonosan az evangélikusok birtokában maradt. Nem hagyhatom említetlenül azon művészies kivitelű, s stilszerű virágékitményekkel különféle színű selyemmel, ezüst és arannyal kivarrt oltárterítőket, melyek itten találhatók, s melyeknél külömbeket még nem láttam sehol, s azok bármely országos muzeum büszkeségét képezhetnék. Mily compositió, mily technikai kivittel párosult stilszerű felfogása a különféle motivumoknak! — Az ilyféle munkák foszlányait üveges rámak alatt őrzí a nürnbergi muzeum, mi még azonban ritkán *tudunk* ily műveket becsülni. — Nagyon szerettem volna muzeumaink számára a műszövészet ezen remekeit megszerezni, de nem sikerült, így tehát legalább albumomba lerajzolva hoztam ornamentális gyűjteményem számára.

Komlós-Keresztesről Eperjesre menve, egy hegy tetején magában álló, s sajátos külsejű régi templomot vettem észre, látsövem segítségével csakhamar ki vettem, hogy a templom még románkori félkörű s mély bevágású ablaknyílásokkal bir.

Térképemen abbann az irányba Csalfalva volt feljegyezve, bár későre járt az idő, s esett is, mindamellett ezen kínálkozó alkalmat: ismét egy műemlékkel megösmernedni — nem akartam elszalasztani. — Csalfalva felé irányoztatva kocsim rúdját, várakozásomban itt sem csalódtam.

14. A *Csalfalvai* jelenleg evangélikus templomka igen érdekes, szentélye egyenes zárású, s feltűnő vastag falaival, keskeny félkörű ablakaival, s szentélyének primitiv boltgerinceivel még a xiv-ik század első negyedéből való románkori templomok közé sorolandó. — Csak a szentélye boltozott hajója fafödénnyel bir. — A torony számára hiányzik az alapfalazat s így csak fatornya van, mely azonban régisége miatt már egy kissé ferde irányú, és sisakja négy oldalú gúlát képez. — Az eresz alatt fatámok tartját a kiugró földelpárkányt, mely elrendezés a komlós-keresztesi templomnál észlelhető, — különben a párkányzat alatti fatámok alkalmazása úgy látszik a Sáros megyei műemlékeknél általános, sőt profán építményeknél is található, például Bornemissza család Ádámföldi kastélyánál — s egyebütt. — Keresztelő medenczéje még határozott románkori. — Félkörívű diadalívzete felett a templom újjítására vonatkozó felirat olvasható :

TEMPLVM IST HOC AVG. CONF. ADD IAM SUB DEMETRIO ORMÁNY
EXSTITIT ANNO 1579 E RVDERIBVS AVTEM RESTAVRARI IN NVM. DIVIN.
GLORIAM ANNA MARIA FEJÉRVARY RELICTA VIDVA STEPHANI ZIMER-
MANN ANNO 1788 AC RVRSVS AO. 1825 INTEGÍ AO. VERO 1826 RENOVARI
CVRARVNT CLARA GABRIEL ET JOANES OMNES ZIMERMANN RECONCI-
NAVIT MDCCCLXIII GABRIEL KÖRTVELYESI.

Régi frescók gyenge nyomait még észrevehetni a mészréteg alatt. — A szentély északi oldalán kívülről még kivehetők a régi szekrestye falainak a már gyeppel bepótt alapzatai.

Miután a héthársi r. k. s a litinyei orosz fatemplomot csak híreből ismertem, elhatároztam azokat szintén megvizsgálni, e célból Eperjesről a Tarcza völgyében felfelé utazva még e következő, — megismertetésre méltó — régi műemlékekre bukkantam.

15. *Az orkutai* róm. k. templom — Kis-Szeben mellett — még igen régi műrészteket mutat. — Egyenes zárású szentélye boltozott, hajója azonban fafödénnyel bir. — A szentély keleti csúcsfala egy kereszt alakú nyílással az alsó felrészre pedig primitív mérművel (Vierpass négylob) diszített csúcsíves ablakkal van áttörve. — A templom tornyának nyugati oldala két hatalmas ívtámmal van alátámasztva, melyek közt a fedett főbejárás kapuzat a templom belsejébe vezet. — Oltárai azonban már zopforszakbeliek, s így műbecscsel éppenséggel nem bírhatnak. — Mindamellett, hogy ezen templomka sok stíllessenes renovation ment keresztül, régi jellegét még nem veszíté el egészen, mert annak külseje most is ódonszerű s festői.

16. — A Kis-Szebeni xv-dik századbéli parochialis templomot részletesen ösmertetem a bécsi cs. kir. központi bizottság közleményeinek xvii. évfolyamában, miután ezen templom műrészei az érdekeltek előtt ugyis ismeretesek lesznek, ezen kiváló műemlékünket csak röviden érintem meg.

Kis-Szeben tágas főutcájának kellő közepén áll a sz. János tiszteletére emelt parochialis templom, mely tekintve méreteit, műrészeit, továbbá a faragászat és festészet műveit, kiváló helyet foglal el hazánk középkori műemlékei közt. — Tetemes nagyságú presbyteriuma valamint a polygonál zárású szentélye szép arányokat mutat.

A magasabb középhajó pillérek által van az alacsonyabb mellékhajóktól elválasztva, — ezen pillérek felett a boltozat gerinceit tartó consolák, az evangelisták négy symbolikus jelvényével diszítvék. — Szárnyas főoltára, még a xv-dik századból való, predellájának hátulsó oldalán e következő — gót minuskulából álló — s veres színnel festett felírás olvasható:

m^occcc^olxi . post . visitationis marie feria in combustum fuit Cibinum totaliter.

tehát az egész város még 1461-dik évben tűzvész által pusztult el, s valószínű, hogy ezen alkalommal a templom is leégett.

Úgy látszik azonban, hogy ezen templom későbbben végeztetett be, miután csinos szentségházán 1484, az orgona-karzatán pedig az építőmester monogramma mellett az 1523 évszám bevésve létezik, s így valószínű, hogy a főoltár predelláján lévő felirat írója későbbben jegyzé fel az 1461-dik évi tűzvészt.

Szentségháza szokás szerint egy gót tornyocskát képez, mely a szentély északi oldalfala mellett áll, — különösen szép a fülke ajtócskájának műízléssel készült vasrácszata, melyen az eredeti polychromia és aranyozás nyomai még jól vehetők ki.

Azonfelül van a templomban egy csinos keresztelő medencze, valamint az orgona-karzat alatt 12 ülésű egyházi szék is, mely utóbbi intarsia-forma falemezekből kirakott diszitményeivel igen emlékeztet a hasonkori bártfai, lőcsei s készmárki egyházi székekre, s úgy látszik, hogy a műipar ezen neme ezen a vidéken nagyban virágzott. — Valószínű, hogy az Intarsiát ép úgy mint a sgraffitot a xvi-dik század elején olasz művészek hozták be honunkba. — A templom déli oldalán egészen elkülönítve áll a harangokat tartalmazó

Campanille, hol két régi feliratos harang magára vonja a régész figyelmét. — A gót majus-
kulákból álló feliratok e következők:

IN HONORE SANCTI IOHANNIS. BAPTISTAE + O + REX + GLORIE +
TER + CUM + PACA. A. D. M: CCCC · L · XXI.

a kisebbiken pedig:

IN HONORE + VIRGINIS + MARIAE + DE ALMOSINA PAUPERUM
A. D. 1240.

Ezen két harang tehát körülbelül 10 évvel később a tűzvész után öntetett, s való-
színű, hogy a tűzben elolvastott régi harangok éreze használtatott fel.

A városháza már a xvi-dik század második feléből való, különös megemlítendő
műrészletekkel nem bir. — Van azonban a városház földszinti csarnoka alatt egy kőből
faragott henger forma régi mércze (Stadtmetzen) 1573-dik bevéssett évszámmal. —
Hasonló czélú de más alakú mérczék vannak még a bártfai és a kassai városházaknál is.
(Az utóbbi már a felsőmagyarországi muzeum gyűjteményében őriztetik.)

A városka csekély kiterjedésű, falai és bástyái részben még fenállanak, de napról
napra pusztulnak. Főpiacza egy hosszú, két végén mindinkább keskenyedő utcát képez-
vén, inkább hasonlít e tekintetben Eperjes, Késmárk és Kassa városok főutczáinak alak-
jához; ellenben Bártfa, Lőcse és Körmöcz négy oldalú főtérrel (Ring) bir.

Kis-Szebenből egy északi irányban nyúló völgyben Litinye felé haladva nagyon
kiváncsi valék a sokat emlegetett s búcsújárásairól messze vidéken híres litinyei fatem-
plommal megismerkedni.

17. A falú felé közeledve, kellemes meglepetésemre szolgált, midőn a fatemplomnak
a fák közt kimagasló csúcsos toronysisakját pillantám meg. — Litinyére érve templomában
a faépítészet egy kiváló emlékére ismertem, mely sajátos alakja, tornyakörül futótor-
nácza (Laufgang) s tornyának szerkezete által tetemesen különbözik a makoviczai ismert
fatemplomoktól, s ez okból ezen műemléknek nem csak alaprajzát, de keresztmetszetét is
— a faserkezetnek ábrázolása tekintetéből — pontosan vettem fel.

Belberendezése a xvii-dik század elejéről való, nevezetesen a képfal szép renais-
sance részlettel bir. — Külseje impozans kinézésű.

Héthárs felé tovább utazva csak a *rörösalmi* kőtemplom, a Sárosmegyében divó
toronyával, valamint annak diszítési modorával és a csatornát tartó s kovácsolt vasból
művésziiesen készített tárnijával magára vonja a régész figyelmét, bár a hajója s félköríves
szentélye ujabbkori stíllelles renovatiók által eredeti jellegétől egészen megfosztatott.

18. *Héthársra* (Siebenlinden, — Lipjani) érkezve, a főutca közepén álló kat. temploma,
csúcsíves s mérműves ablakaival, egyenes zárású szentélyével s ódon kinézésű tornyával a
felvételre nagyon is kínálkozott. — A déli mellékhajó főbejárati kapuzatán azonban megüt-
közve olvasám, hogy ezen templom már a xvi-dik század második tizedéből való. —
A portálé már kora renaissance ízlésű, pilaszterekkel van szegélyezve s félköríves archivolt
bolthajtású architravján bevéssett s lapidár betűkből álló felirata e következő:

ANNO DNI M · D · 13 · O · MATER DEI MEMENTO MEI · NICOLAI TÁRCZAY.
MAGISBRO VINCENCO DERAGVSA HOCOPVS FECIT.

Műtörténeti szempontból érdekes a szentély északi falában lévő szentségtartó fülke, mely különös vegyületét s alkalmazását mutatja a hanyatló csúcsives-stil és a kora renaissance részleteinek; így a fülke nyílása még csúcsives, valamint a két fiala tornyocska is gót stílusú, de a nyílás berámáztatik egy — classikus oszlopok által szegélyezett s antik párkányzatokkal fedett renaissance architecturával. — Az olasz renaissance hazánkba való behozatalára nézve elég korai ezen építmény, — kivéve az 1505-dik évben épült bártfai városházát »cum fenestris italicalibus«, mely e tekintetben talán első renaissance építmény hazánkban! — Ezen körülmény azonban abban leli magyarázatát, hogy a templom egyik építészé — a felirat szerint — olasz volt, s így a hazájában divó renaissance építészeti modort már teljesen elsajátította.

Különös azonban, hogy a templom déli oldalához még gót stílusban épített kápolnában Tarczay Tamás féldomborművű vörös márvány sírlapjával találkozunk, melynek körirata így hangzik: HIC SEPVLTVS EST GENEROSVS AC STRENVVS MILES DOMINVS THOMAS TARCAY. ANNO MILESIMO. CCCC. NONAGESIMO TERTIO.

Ezt legfeljebb úgy lehet kimagyarázni, hogy az előbbi kapufelirat a templom bevégzésére vonatkozik. — Ezen sírlapon az alak pánczéjában kissé nyitott sisakkal van ábrázolva, balkeze egy egyenes kard keresztmarkolatján nyugszik, jobbáiban pedig egy zászló rudat tart. — Az alak modellirozása s helyes rajza mesteri kézre mutat. — Van még e kápolnában egy sírlap, mely Deseffy Istvánt ábrázolja, magyar vértel s nyitott sisakban, a kissé zömök alak arcza kifejezéstejes, nagy bajusza és szakála határozott magyar jellegű.

19. Megemlítendőnek tartom még a *trocsani* régi fatemplomot, mely sajátos idomú toronynyal bir, s külseje igen festői. — Kis fatemplomka, s már nagyon is rossz karban van, olyannyira hogy annak lerombolása már el is határozottatott, tehát még éppen jókor jöttem a templomot lerajzolni. — Végre a Sárosmegye legdélibb csúcsán fekvő

20. *Köszegi* rom. kat. templom még régi alakú alaprajzzal s külsővel bir, egyenes zárású szentélye és hajója kereszt boltozattal boltozott; nyugati részén álló négyoldalú tömör-tornya igen primitív négylobbú (Vierpasz) körablakokkal, s sarkain sgraffito díszítéssel, díszített. — Ezen templom régiségétől a harangja is tanuskodik, melyen e következő — gót majuskulákból álló — felirat olvasható:

ANNO + DOMINI + MILLESIMO O CCCXXV O ORXX.

tehát ezen felirat szerint a harang még 1375-dik évben öntetett; — s így hazánk legrégebbi harangjainak egyike.

Az előbbieket szerint constatálható: hogy a sárosmegyei régi falusi templomok rendszeren egyenes zárású szentélylyel bírnak, s hogy csak a nagyobb és gazdagabb városok templomainak szentélyei polygonal zárásúak. — Továbbá feltűnő a sgraffito díszítési modornak oly általános alkalmazása, mely mértékben másutt hazánkban az nem található.

S valjon miben különböznek sárosmegyei fatemplomaink az ungi, beregi és máramarosi ilyenmü műemlékektől? az csak akkor leend megállapítható, ha az utóbbiak is műrégészeti fel lesznek véve. — Jelenleg csak azt állíthatjuk, hogy sárosmegyei fatemplomaink jellege feltűnően hasonlít a szomszédos Galícia fatemplomaiéhoz, mely körülmény a szomszédos népek százados érintkezésének a kifolyása.

Ezen utazásom által a Sárosmegyében lévő műemlékek nagyobbbrészt már ösmertek lévén, ezen megye archaeologiai térképének összeállítása is könnyen leend eszközölhető. — Végül nem mulaszthatom el a makoviczai hazafias érzelmi orosz papságnak azon szíveségért s előzékenységeért, melyet felvételeim irányában tanusított, s melylyel célom elérésében támogatott, hálás köszönetemet ezennel kifejezni.

II. ABAÚJVÁRMEGYÉBEN.

Az Abaújvármegyét észak-déli irányban átmetsző Hernád völgyében lévő műemlékeket tüzetesen megvizsgálni és felmérni, volt ez alkalommal főczélom. — Ezen középkori templomok majdnem kivétel nélkül a reformatusok birtokában vannak jelenleg, s legtöbbszörre csúcsíves-stílusúak. — Ezen birtokváltás következtében a műrészletek sőt egyes constructiv részek is tetemesen változtak, részint pedig egészen eltűntek, helyt adva újabbkori nem mindig stilszerű átalakításoknak. — Így ezen templomoknál a csúcsíves boltozat helyébe később gerendázatos fáfödény (Plafond, Holzdecke) jutott. — A szentség befogadására szolgáló, s legtöbbszörre gót architecturával ellátott falifülkék vagy egészen eltűntek, vagy tetemesen megcsontkíttattak (mint pld. a vilmányi templomban.) — Hasonlóképen a gót szárnyoltárok, csúcsíveszetű ablakok, gazdag mérműveikkel, úgyszintén a sekrestye helyiségek eltűntek, s ezen részletek helyében találjuk a templom szentélyének közepén álló írasztalát, a szószéket, valamint a fakarzatot, úgy hogy ezen templomok belsejében ama bizonyos rideg egyszerűséggel latálkozunk, mely a reformatus templomokat oly sajátosságosan jellemzi. A mi pedig ezen műemlékek külsejét és alaprajzaiknak idomát illeti, az még meglehetősen eredeti jelleggel bír.

Kassáról dél felé indulva, legelőször a

1. *Tornyos-Németi* hegyes toronysisakos, és csúcsíves ablakai által feltűnő reformatus templomot vizsgáltam meg közelebről. — Alaprajzának idoma felette szabályos, osztatlan hajóval s polygonal zárású szentélylyel bír. A még meglevő támpillérei egy csúcsíves boltozatra utalnak, melynek helyét azonban jelenleg egy fáfödény foglalja el. — Szépnek nevezhető késő renaissance-kori polychromirozott szószéke. — A hajó mennyezetén egy festett koszorúban e következőket olvashatni:

EZ LESZEN AZ ÉN NYVGODALMAM MIND ÖRÖKKÉ, ITT LAKOZOM,
MERT EZT KIVÁNTAM VALA . PSAL 135 W 14. IFIAK ÉS SZÜZEK,
VÉNEK ÉS GYERMEKEK DICSÉRIÉK AZ URAT. ANNO DNI. 1 · 7 · 5 · 5.

A csúcsíves ablakok itt még szép mérművekkel ellátvák, valamint a déli csúcsíves kapuzat bélletének fokozata három horonyból és két pálczatagból álló diszes profillal bír.

— A nyugati oldalon álló torony egyik sarkkövén 1497-dik évszám bevése észrevehető, ennek következtében, valamint egyéb műrészeleiről ítélve ezen templom a XV-dik század vége felé épülhetett. A templom lőréses körfallal van megerősítve, ily erősítéseket az abaújmegyei templomoknál gyakran találhatunk.

Közeledve az innét nem messze fekvő Abaújvár felé, mindinkább meggyőződtem, hogy egy régi — de későbbi szerencsétlen újjítás által jellegétől megfosztott építménynyel lesz dolgom, s úgy is volt, — mert a mint Abaújvár felé közeledtem, egy nyolczoldalú, s csúcsíves ablakokkal ellátott, hegyes sisakú tornyot vevék észre, és bár vakító mesze-lése a régiség érdekes s festői zománcától megfosztá ezen templomot, mindamellett régisége félreismerhetlen jellegével bir.

2. *Az abaújvári templom* jelenleg szintén reformátusoké, polygonal zárású szentélye még eredeti csúcsíves boltozattal bir, melynek primitív keresztmetszetű gerincei (bordái) a falsíkba fokozatos behuzással (hohlkehlenartige Einziehung) mennek át. — A köralakú boltzárkövek egyikén domborműben egy szép, hétlevelű rózsza, a másikon pedig egy hat-ágú csillag diszlik. — Osztatlan hosszajója azonban már mennyezetes, melynek befestett deszkázatán a következő felirat olvasható:

»A XVI-dik századbeli drága változás után 1617-dik esztendőől fogva ezen templomnak 137 esztendőig tartott padlását fgs. királyi parancsolat alatt (sic) és ngs. Abaújvármegye kegyes exmissiója szerint, tts. nemes, vitézlő cserneki Desewffy Ferencz viceispán újvári földesúr REVIDEÁLTATVÁN a mint ez előtt és a többi mgs. ngs. tts. nemzetes és vitézlő földesuraságok helyre lakták, correctiójára egész ad securatioval szabadságot engedet. — Predicator Kiss György, egyházfiak Bene András és Szabó András idejében 1754. diebus 7 bris & 8 bris.«

Régészeti szempontból a templom legérdekesebb részlete, a torony alatti bejárás belső kapuzata, mely szép tagozatos félkörivezetű béléttel bir. — A hajó és szentély eredeti csúcsíves ablakai újabb időben, a felső részen befalaztattak, úgy szintén a befalazott déli portálénak még csak csúcsíves boltvonala vehető észre. A templom tornya a hajó magasságáig négyszegletű, hangnyílásokkal áttört — octogonba, — a torony ezen elrendezése úgy látszik még régi, s bádoggal fedett sisakja egy nyolcz oldalú gúlát képez.

3. *A telkibányai* — jelenleg — reformatus templom egy kőfallal megerősített magaslaton fekszik, s pedig igen festőileg. — Eredetileg tetemes méretekkel birhatott, a mit abból is gyaníthatunk, hogy a jelenleg használt belseje, a régi templomnak csak a fő és a déli mellékhajóra terjed ki, melyek hossza 30 s összes szélessége pedig 12 méter. — A templom nyugati csúcsíves kapuzata e szerint nem eshetik össze a hajó hossz tengelyével; — a portálé csúcsívezetével együtt 6.5 méternyi magassággal, s a kapúbéléttel (jambage) együtt pedig 3.8 méternyi szélességgel bir.

Ezen feltűnő nagy méretek a déli oldal jelenleg már befalazott csúcsíves kapuzatán is találhatók, mely utóbbinak különösen gazdag párkányzata s csúcsívezete a falsíkjából még kiáll. — A templom hajója eredetileg — a mint azt a táмок teljes hiánya bizonyítani látszik — mennyezetes gerenda födénynyel birt, mostani födénye három négyoldalú pillér által támogatatik, ezen pillérek lábazati párkányzattal nem birnak.

A mennyezet ezen felírás szerint:

»Anno 1774 die 14. Junii a t. bányai ref. szent eklézsia tulajdon maga költségével készítette ezen padlást«, — a múlt századból való. A hosszahajó déli ablakai csúcsívesek és szép mérműveket mutatnak. — Az északi hosszfal belsíkján e következőket olvashatni :

»A nagy régi templomoknak, kőfalai elromlának,
Rakás kövek mint nézőknek, itt mutatják, ő szemeknek,
Régen város volt ez helyen, Zsigmond király idejében,
Két templomnak nagy tőtések, Arany bányák és sok ércek,
Az mély árok bizonyítja, De a dúló rabló csehök
Elpusztíták a pártütők, A Krisztusért immár kérünk
Édes atyánk légy mi véltünk, E templomod kis sereged

Órizd, nőjön dicsősséged.« Johannes W. Szepsi pastor hujus loci. Anno 1624.

Die 26. Auguszt.

Az ezen feliratban említett mély ároknak jelenleg csak csekély nyoma látszik, a védművek s bástyák alapfalazatai is még itt-ott észrevehetők. — Az alaprajzban toronyfalazatnak nincs nyoma. — A templomtól észak-nyugati irányban áll a harangokat tartalmazó s elég csinos facampanile, csúcsos toronysisakjával, mely utóbbi a szathmár-megyei fatemplomok tornyaira élénken emlékeztet.

4. *A gönczruszkai* — jelenleg — reformatus templom sajátos alaprajza által tűnik ki, mely még határozott románkori jelleget mutat.

Az osztatlan, majdnem négyzet alakú alaprajzzal bíró hajó után egy 8 méter hosszú presbyterium következik, melyhez keleti részén a félkörívű apsis csatlakozik. — Úgy látszik, hogy eredetileg csak az apsis volt egy concha boltozat által befedve, a templom többi részei — mint jelenleg — eredetileg is gerendázatos famennyezettel birhattak. — A templom belseje a déli oldalon lévő hat félköríves ablaknyílás által világittatik meg. — Tornya hiányzik, annak helyét jelenleg egy kis tornyocska (Dachreiter) pótolja.

Ezen templom, tekintve még félköríves aprissal bíró alaprajzát, s félkörívezetű ablaknyílásait, valószínűleg még a XIV-dik század elején épülhetett.

5. *A héjzei* római-kat. templom elrettentő példáiul szolgálhat arra nézve, hogy meunyre lehet egy gótstílusú templomot czélszerűtlen és stíllelteni újítás (?) által eredeti jellegétől megfosztani, oly annyira hogy az építmény műbecsét ezáltal egészen elveszíti. —

Egy műemlék ily vandalszerű újítását még eddig nem tapasztaltam, pedig öndicséret nélkül mondhatom, hogy az általam megvizsgált s lerajzolt középkori műemlékek száma nem csekély. — Jelen esetben pedig kis költséggel stílszerűleg lehetett volna ezen templomot kijavítani, miután az felette szabályos elrendezésű alaprajzzal s kitűnő szépségű csúcsíves boltozattal ellátott. — Igen téves fogalommal bírnak azok, a kik azt hiszik, hogy egy műemlék stílszerű restaurálása sok költségbe kerül, — lehet — a költség megkiméltése tekintetéből — a műemléket egyszerű építészeti formák alkalmazása által is megújítani, mert a csúcsíves stílus nagyon gazdag az egyszerű és mindamellett változatos motívumokban.

Ezen templom hosszahajója három egyenlő intercolumniummal bíró travééből áll, melynek boltgerinczéi a falból kiszökő öt oldalú félpillérekbe mennek át; minden pillérnek megfelel kívülről egy tám.

A polygonál zárású szentély, a záráson (Chorschluss) kívül még két travéet foglal magában, melyek csúcsivezetű boltgerinczés paizsokkal diszitett támköveken — consolákon — nyugosznak. — A magas és azelőtt szép arányokkal bíró csúcsíves ablakok felső része, valamint a déli csúcsivezetű portálé be van falazva! — a nyugati oldalon álló torony pedig a renovatio alkalmával rococo párkányzatokkal és disztelen pilaszterekkel felezifrázttatott!

A templom külsejét azonfelül vakító fehér színre b-meszték, alkalmasint azért, hogy feltűnő és messzire látható legyen!

A mint értesültem, ezen megbotránkoztató páratlan renovatio a legújabb időben történt; — valóban szomorú dolog, hogy ilyesmi nálunk még történik! — Ugyan szép fogalma leendő — a műemlékeinket minden bizonynyal jobban méltányló és becsülő utóknak — műveltségünkről s kulturális viszonyainkról! — Hogy pedig ily stíllelles, s minden műértőt megszomorító renovatiók nem csak kis helyiségekben, de még intelligenciával bíró nagyobb városainkban (Szikszó) is történnek az tény. — S nincs senki, nincs hatóság, nincsen törvényünk, mely az országos műemlékek ily lelkiismeretlen eltorzítását meggátolná. — S meddig fog ezen páratlan vandalizmus nálunk tartani? — — talán addig míg már nem lesznek elrontani való műemlékeink. — Valóban ideje lenne, hogy törvényhozásunk — a művelt külföld példájára — az országos műemlékek megóvása és fenntartása tekintetéből mielőbb szigorú törvényeket hozna, mert csak így lehetne gátat vetni ezen rombolási és helytelen újítási dülmek. — Boesánat nagyon eltértem tárgyamtól, de szomorú állapotainkat feltűntettem, ott a hol alkalmam nyílik hazafiúi kötelességemnek tartom.

A héjzei templom eredetileg körfal s bástyák által volt megerősítve, mely — lőrészekkel ellátott erődítmények részben még most is fennállanak.

Nem messze a templomtól áll — a kassai püspökség tulajdonát képező — falakkal és bástyákkal még most is megerősített kastély, mely a múlt században épülvén, különös műbeccsel nem bír.

6. *A vilmányi* reformatus templom csúcsíves stíl-jellegű, polygonal szentélye és hosszahajója támpillérekkel ellátott, mely elrendezés következtében eredetileg csúcsíves boltozattal bírhatott, jelenleg fáfödénynyel fedett, melyen e következő felirat olvasható:

AZ EMBER AZT NÉZI A MI A SZEM ELŐTT VAGYON, DE AZ
ISTEN AZT NÉZI A MI A SZIVBEN VAGYON. XVI W.
MELY RETTENETES EZ HELY. ANNO 1 · 7 · 8 · 3.

A templom keletelve van, külsején mérműves csúcsíveszetű ablakok törlik át a támpillér közöket. — A templom szentélyének északi falán, észrevehetők még egy szentség-háznak csúcsíves-stíli műrészletei, de csak a consola alakú tám, és a gót mennyezet (Baldachin) alsó része áll ki a falból, ellenben a tornyocskát hordozó oszlop, a szentély fülkéjével, valamint a gúla alakú felső rakovánnyal egészen hiányzik. — Ezen hiányzó műrészletek erőszakos kitörése s megeseonkitása még jól észre vehető; a megmaradt stílszerű részletekről gyanítva, ezen szentség-ház eredeti alakjában esinos lehetett.

7. *A vizsolyi* jelenleg reformatus templom mint nagysága mint pedig régisége által kitűnő helyet foglal az abaújmegyei régi templomok sorában. — Alaprajza feltűnően

hasonlít a gönczruszkai templom alapídomához. — A hosszahajó keleti részén úgy mint ott, itt is egy presbyterium van csatolva, mely azonban primitív keresztmetszettel bíró diagonális boltgerinczek által képezett keresztbolttal van fedve; ezen részhez járul keletfelé még egy keskenyebb szentély, melynek keleti oldalán a félkörívű apsis zárja be a templom belsejét. — Jellemzik az apsis külsején lévő csúcsíves árkádok, melyek azonban csak dekoratív jelegűek (Blendarkaden). — A félkör ívű diadalív pillérének fejezete (Kämpfer, coussinet, imposte) áll egy abakus alakú fedlapból, mely alsó részén egy — háromnegyedes pálczatagot (Dreiviertelstab) foglaló horonyba megy át. — A szentély déli ablaka félköríves, a hajó ablakai pedig nyomott csúcsívesek, ugyszintén a torony alatti bejárás kapuzata is; — a déli diszkapuzat jelenleg be van falazva; — a torony, primitív négy lobbos mérművel ellátott hangnyílásai csúcsívesek. — Belseje, kivéven a szentélyt felföldénnyel fődött, melynek deszkázatán e következő felirat olvasható:

»Ez Isten házának mennyezetét építette a Visolyi hely. conf. ekklesia, a maga költségén MDCCXCI. — volt predicator Nzs. és tisztelendő Lisnyay Daniel Pál úr, Curator Kozma András, egyházfi Tót András, Maister Nzs. Harsányi István úr. Juliusnak 9 napján.«

Állítólag a templom félkörű apsisában volt felállítva azon nyomda, melyben legelőször az úgynevezett vizsolyi magyar biblia nyomtatott.

Ezen templom külseje, árkádos félköríves apsisa, csúcsíves ablakai, hegyes toronysisakja, különösen azon sajátságos s ódon barna színezete — a régi építmények ezen utánozhatlan és érdekes patinája — által igen festői kinézésű.

8. *A korláti* reformatus templom a Hernád völgytől keleti irányban elnyúló mellék völgyben fekszik, s határozott csúcsíves stílusú. — Fennyezetével fődött hosszahajója három csúcsíves ablaknyílás által nyeri világosságát, a polygonal szentélye azonban szép csúcsíves boltozattal bír. — Ezen templom külseje, szép mérműves gót ablakai, támpillérei, s hegyes tornyocskájával még eredeti jelleggel bír.

Abaúj megyének délnyugati részén, az úgynevezett csereháton, Szikszótól északfelé vonuló völgyben található a megyének egyetlen még fenálló fatemploma, t. i.

9. *a szolnoki* görög egyesült fatemplom, mely a keleti görög rítusnak megfelelően, három főrészből áll, t. i. a szentély, a hajó, és az előcsarnokból, mely utóbbi felett itten a torony emelkedik. — Belseje megfelel egészen a már közlött sárosi orosz fatemplomok beosztásának. — A nyugati oldalon lévő egyetlen bejárás kapuzata vésett és faragott ornamenttel díszített, mely díszítés legtöbbször a szegfű, rózsza és tulipán motívumokat mutatja. — Felső gerendáján e következő bevéselt felirat olvasható:

СОБЛАНІ ЕТЗ . ХСАМ СЕМ ІПІ ІЕТЕ ІОА ЖСТРОБИЧЗ АҢНН.

Ezen felirat szerint a templom 1758-dik évben Zsuhrovics János lelkész alatt épült. —

A templom külseje három tornyával imposans, különösen a főtornyának elrendezése és szerkezete sajátságos, a mennyeiben alsó része egy magas sátor födéssel fedett, s csak e fellett kezdődik a tulajdonképeni torony, függélyes oldalaival. — A hagyomány szerint a múlt században Rákócziak által Sáros megyéből a szomszédos felső Vadászra

és ide telepítettek az oroszok, mely két község lakossága még orosz vallású, de nyelvre és viseletre nézve határozottan magyar. — Jó volt ezen fatemplomot felmérnem s lerajzolnom, mert a lelkész nyilatkozata szerint, legközelebbi alkalommal lebontatik, s helyébe kőtemplom fog építtetni.

10. *A selyebi* református templom, e megyében felette ritkán előforduló egyenes zárású szentélylyel bir, hajójának félköríves ablakai keskenyek a templom belseje fafödénnyel ellátott.

A hajó nyugati csúcsfalán észrevehető még egy keskeny és nyulánk félköríves ablakocská. — Alaprajzában hiányoznak a torony alapfalazatai, jelenleg a hajó nyugati oldalán egy csúcsossisakú — aránylagosan vége — alacsony fatorony van a harangok számára építve: a torony ajtaja — a késő gót kori úgynevezett függönyívvezetl (Vorhangbogen) van határolva.

11. *A felső kázmárki* református templom már nagyobb méretű mint az előbbi, s határozott csúcsíves stílú. — Különösen szépek még a polygonal zárású szentély, s nyulánk, mérműíves gót ablakai. — A templom tornya későbbi újítások által műbecsét elveszté. — Feltűnő, hogy ott a szentély magasabb mint a hajó; — közönségesen a viszony megfordított. — Belsejének mennyezetén a templom újítására vonatkozó felirattal találkozunk:

ECCL. RPTA F. KÁSMÁRK EX COMVNI. COS. EXORNAVIT
EXISTENTE REVERENDO DNO. MARTINO KALAS V. IVDICIBVS
AVGVSTO BERNHARDO. ANNO 1 · 6 · 6 · 7.

12. *A szikszói* jelenleg református templom tetemes nagyságú méreteinél, s a gót architectúrának helyesebb alkalmazásánál fogva, a nagyobb és nevezetesebb csúcsíves stílú templomaink közé sorozandó.

Hogy sok viszontagságon keresztül ment ezen építmény, az nagyon is meglátszik rajta.

Eredeti csúcsíves boltozata jelenleg már egészen hiányzik, s annak helyét egy újabbkori cassetirozott (!) plafond foglalja el.

Alaprajza tágas presbyteriummal ellátott polygonal zárású szentélyt, és három egyenlő magassággal biró hajót mutat, ezen beosztás szerint »csarnoktemplom.«

A főhajót a mellékhajóktól elválasztó nyolczoldalú pillérek eredetileg a csúcsíves boltozat hordozására szánva, jelenleg a földény alátámasztására használtattak fel. — Négy oldalú, tetemes magassággal biró tornyának alaprajza a középhajó szélességének megfelel, s annak mintegy folytatását képezi. — A XV-dik század vége felé — alkalmasint a templom tágitása tekintetéből — a torony mind két oldalán, a mellékhajók irányában két csúcsíves kápolna építtetett a templomhoz. — A tágas szekrestye helyisége jelenleg tanácsteremnek használtatik. — A még megkimélt mű részletei közt figyelemre méltó déli diszkapuzata, melynek béléte gazdag tagozatú, csúcsívezete által képezett sympanumját három lobbos diszitmény szegélyezi be.

Nyugati csúcsíves kapuzata is még eredeti, a csúcsív zárpontján egymást átmetsző, pálczatagokból, horonnyal felváltva — áll a béléte. (Durchkreuzender Stabwerk.)

A templom külseje csúcsíves de mérműveiktől teljesen megfosztott ablakaival, támjaival, s magas tornyával elég diszes; — négyoldalú négy emeletes tornya, csúcs-

ives ablakai és gót választó párkányzatai (Kaffgesimse) által még eredeti jelleggel bír, — toronysisakja az 1852-dik év május 18-kán dühöngött, s az egész várost elpusztító — tűzvész martaléka lőn, jelenleg egy ideiglenes alacsony tetőzettel fedett.

A szikszói reformatus templom és torony építési idejét az 1441—1458-dik évek közé tehetni, midőn a husziták Magyarországon dulongtak. — A csehek a torony tetejébe fából úgynevezett »vigyázót« (Warte, Wacht) építettek, mely őrállás eredeti alakját 1819 évben vesztette el, midőn az ingadozásnak indult torony megújított.

1625-ben a templom tornya villám által meggyújtván, az egész templom leégett. Az 1852-ki utolsó tűzvész alkalmával a templom csúcsivezetű boltozata beomlott.¹

Hogy a fallal megerősített templomok hadászati tekintetben minő fontos szerepet játszottak a mult századok háborús időszakában, azt Szikszó városának történetéből merített esemény is bizonyítja.

Így 1588-dik évi október 8-kán a szikszaiak eleve értesítettén a török had céljáról, a lakosság nagy része a mezővárost oda hagyta; de a fegyverfogható nép a fallal, árokkal és bástyákkal megerősített reformatus egyház udvarába sereglett, és a rablással elfoglalt török hadakban — a Rüssel Claudius kassai és Rákóczy Zsigmond egri várparancsnok által megígért segédseregek megérkeztéig — az egyház udvarából és magas tornyából biztos lövéseikkel nagy kárt okoztak, miglen estefelé a nép örömrivalgásai közt, sebesen közeledtek a magyar lobogók.²

Nem hagyhatom említés nélkül a ref. templom kincstárában őrzött ezüst s aranyozott borkancsót, mely elegáns arányai, művészies praecis kivitele s classikus formája által azon ritka műkincseink közé sorozandó, melyek a renaissance műízlés legjobb korszakából reánk maradtak. — Középpártázatán e következő bevéselt felirat olvasható:

EGREGII LAVRENTII · NAGI · DE · VÁMOS : RELICTA · BARBARA · TÓT · ET
EGREGII IOANNIS NAGI · DE GESTEL-I RELICTA ANN. KIRÁLYI · EARQ
HEREDES VSIBVS SACRIS IN ECCLA SZIKZOVENSIS ME CONSECRARVNT ·
PAST · ECCLAE GASP · CELEY. ANNO 1635. — AVRO ORNAVIT IOAN MVSZKA
ET CON. MARIA KAPPAN.

Ezenfelül még egy aranyserleget is találunk itt, mely felette szép renaissance stílú ornamentációval bír.

Továbbá találhatók még itt a xvi- és xvii-dik századokból származó, arany, ezüsttel s különféle színű selyemmel valódi műízléssel himzett oltárkendők, abroszok, stb. félek.

Mindazon munkák, melyekhez hasonlók hazánkban, különösen a reformatus templomokban még nagy számmal feltalálhatók, a hazai renaissance történetére nézve mint felette becses adatok tekinthetők, s azért nagy becsben tartandók. — Az ily munkák bizonyítják még, hogy a múlt századok renaissance műízlése a kézműiparban is mély stilszerű kidolgozásban talált alkalmazást, mely művészet méltán mintául s például szolgálhatna elromlott kézműiparunk s ízlésünk helyreigazítására.

¹ Lásd Kunsch József, szikszói enyhlapokat. Pest, 1853.

² Korponay János, Abaujvármegye monographiája, 25. lapján.

Bevégezvén az utazásom alkalmával felvett és lerajzolt hernádvölgyi műemlékek rövid leírását, lássunk most még néhány ismeretlen szepesmegyei középkori műemléket, melyeket ezen alkalommal tüzetesen megvizsgáltam s lerajzoltam.

III. SZEPESMEGYÉBEN.

Műrégészeti tekintetben mily nagy a különbség Abaúj és Szepes megye műemlékei közt! — Mig Abaújban a hernádvölgyi középkori műemlékek részint a reformatio idejében történt események, részint pedig a törökök pusztítása s rombolása által kisebb nagyobb mértékben, műrészleteiktől és eredeti jellegüktől megfosztva, a műrégészre nézve csak csekély érdekekkel bírhatnak; addig a szepesmegyei műemlékek — megkimélve az események ily pusztító hatásaitól — mai napig is dicsekedhetnek oly számos, becses, s jól conservált műtárgyakkal, melyek nemcsak a hazai művészet fokenkénti fejlődésének tanulmányozására, de műízlésünk fejlesztésére nézve is nagyfontossággal bírnak.

Ezen különbség oka talán abban a körülményben keresendő, hogy mig hazánk déli részeiben, a tatár és törökök pusztításának, valamint a vallási fanatizmusnak nem egy műemlékünk műkincseivel együtt esett áldozatul; addig az északibb fekvésű megyékben lévő műemlékeink a háborúk ily pusztító hatásától megóva, azonfelül, hol különösen a művelt polgári elem már régtől fogva túlsúlylyal bírt, még a vallási reformatio sem volt műemlékeinkre nézve káros befolyással.

Hiszen tudjuk, hogy — csak néhány műemlékeinket említve — a kassai, bártfai, lőcsei s késmárki róm. kat. templomokat is a reformatio idejében hosszabb ideig a reformatusok vagy lutheranusok bírták, s mind ezen változás daczára műkincseink legtöbbször megkiméltettek. — A gót szárnyoltárok, szentségházak s az egyházi butorzat műtárgyai változatlanul maradtak reánk; — legfeljebb műemlékeink — az akkori műíránynak megfelelő, csinos kivitelű renaissance székekkel (körmöci), páratlan szépségű orgonákkal (lőcsei), azonfelül számos kitűnő s majdnem klasszikus szépségű renaissance stílusú Epitaphiumokkal s emléktáblákkal (Lőcse, Bártfa) gyarapodtak, mely műkincsek mig egyrészt az összhangzatos benyomást nem sértve, az egyház belsejének nagy díszül szolgáltnak; azonfelül reánk nézve azok, a renaissance classikus műízlés megismerésére s tanulmányozására a legbiztosabb s legbecsesebb műkincseinket képezik, melyek műfejlődésünkre nézve valódi culturalis fontossággal bírnak. Valóban a Szepességen, hol még annyi az ismeretlen műkincs, elemében érezheti magát egy műrégész, mert ezen megyében nem csak nagyobb városi, de kisebb falusi templomokban is a középkor valamint a renaissance művészet oly kitűnő műemlékeivel találkozunk, mint hazánkban talán sehol sem.

A műemlékek felvételére szánt időm vége felé közeledvén, ezen alkalommal csak néhány jelesebb műemléket vizsgáltam meg.

1. *A támasfalvi* róm. kath. templom, határozott románkori jellegénél fogva valószínűleg még a XIII-dik század vége felé épülhetett, — mindenesetre már a tatárpusztítás után. — Alaprajza egy osztatlan, románkori félköríves ablakokkal ellátott hajót mutat, szentélye pedig a szepesi középkori templomokat különösen jellemző egyenes zárással bír (Chor mit geradem Schluss). Mind a hajó mind pedig szentélye már újabbkori boltozattal

ellátott. — A szentély egyik felsarkában — szögletében — észrevehető még az eredeti boltozat gerinceit hordó s igen diszes támkő (Console). A templom belsejébe két ajtó nyílik, az egyik — a kisebbik, a szentély déli falában van, míg a másik a torony alatti főbejárást képezi. — Ez utóbbi diszkapuzat még félkör ívezettel bír, az ajtó béléte még primitív tagozatú. Különösen érdekes ezen kapuzat régi vasazata (Beschläge, ferrure), mely négy liliummal végződő keresztpántból áll, ezek közt pedig X alakú vasazatok az ajtó egyes deszkáinak jobb megerősítésére alkalmazták. — Ily X forma vaspántok már az eperjesi templom toronyalatti régi ajtaján is előfordulnak, még a XIII-dik századból valók, s fylfot, Vierfuss, Guostikenkreuz, Tempeleisenkreuz, Baphometzeichen, Thors-Hammer és Gammadion elnevezések alatt előfordul ezen alak a külföldi régészeti munkákban.¹

Négyszögletű tornya repedéseket mutatván, még a XVII. században, a nyugati oldalán erős ívtámok által erősített meg. — A torony sarkain itt-ott még észrevehetni a XVI. században dívó, s sarkköveket utánzó à la sgraffito diszitményt. — A hol az építmény sarkait, költséghiánya miatt nem építhették faragott sarokkövekből, ott az ily sarokkövek hiányát azáltal iparkodtak maskirozni, hogy azok alakját, fekvő és álló hézagaival együtt, gyakran igen szép variációkban (Diamanten-muster) a friss vakolatra karcolták és megfelelő fekete, barna, vörös vagy sárga (zborói váron) színezéssel feltűnően befestették. — Az építmény sarkainak — éleinek — a constructio szempontjából helyesen alkalmazott ily diszítési módszere különösen a XVI. és XVII. században dívott renaissance stíli építményeknél, s nevezetesen Szepes és Sáros építményein, sőt lakházakon is néha valódi műízléssel fordul elő.

A poprádi, kézmárki és nehrei campanilik, valamint a Sárosmegyében fekvő fritsi várkastély és több eperjesi XVI-dik századbeli polgári ház e tekintetben kitűnők.

A torony felső emeletén függ egy régi harang, melynek szép majuszkulákból álló körirata e következő:

O · REX · GLORIA · VENI · CVM · PACI.

A betűk alakjáról ítélve ezen harang még a XIII-dik század végéről való, tehát egyidejű lehet a templommal.

2. A *káposztalvi* (Kapsdorfer) róm. kat. templom tetemes méreteinél fogva már a nagyobb templomok közé sorozandó. — Csak polygonal zárású szentélye bír három köralakú zárkővel diszített csúcsíves boltozattal, a hajó újabb időben boltozott. A szentély zárköveinek egyikén megváltónk kereszt nimbussal körülvelt feje vehető ki domborműben; a második zárkő egy lombozattal koszorúzott, tátott száju, szakállas férfi-fejet mutat, a harmadikon csinos hétlevelű rózsza látható; — a szentély boltozatának egyszerű keresztmetszettel bíró gerincei, consolák nélkül a falsíkba mennek át, mintegy ahhoz simulva. Azonban mindannak dacára, hogy a hajó újabb boltozattal bír, a templom épen ezen része a toronynyal együtt régi, s tekintve még románkori toronyablakait, valamint a hajó ablakainak és a déli jelenleg befalazott kapuzat félkörívezetű boltíveit — még a XIII-ik század vége felé vagy a XIV. század első felében épülhetett.

¹ Müller & Mothes Archaeologisches Wörterbuch 438. lapján.

Állításom bizonyosságául szolgál a későbbben csúcsíves stilben hozzá épített és a hajónál magasabb szentély. — Különben ezen templom alaprajzának elrendezése s a régi sekrestye nagyobbitása is — keletfelé — állításomat igazolni látszik.

E tekintetben érdekesek a torony két felső emeletén lévő még határozott román-stilű kettős hangnyílások (Schallöffnungen), melyek félkörívvel és szép román gömbszelvényű s csomó levelekkel (Knollen-Blatt-Kapitäl) díszített oszlopocskák által elválasztvák.

A sekrestye eredeti része — a nyugoti — nyomott csúcsíves boltozattal és szép consolákkal bir. — A hosszhajó északi oldalán lévő mellékhajó már ujabbkori, s ezen hozzáépítés a templom időnkénti nagyításáról tesz tanuságot.

Műkincsei közt megemlitendő egy xv-dik századbéli bronzéból készült ciborium, melynek lábazata, nodusa, s sugár tornyocskája gót-izlésű tagozattal bir, a rovatékos (Fächerartige Einkerbung) kupája s fedele egy nyomott gömböt képez; — általában véve az egész darab igen kecses alakú. — Megemlítésre méltó továbbá a templom hajójában álló kőből faragott keresztelő medencze. — Négy oldalú lábazata egy tizenkét oldalú oszlopba megyen át, melyen a pokal-alakú s szintén 12 oldalú kupa emelkedik szép hajlásu vonalban. — A kupa felületét hat-levelű rózsák díszítik. — A medencze operculuma (couvercle, cover) vörös rézből készült, következő körirata szerint azonban már a xvii-dik századból való:

VERERET DVRCH DES HERRN MATHIAS ZIMMERMANN
KUPFERSCHMIT ALHIER ANNO 1.6.5.6 DEN 11 APRILI.

A mult században roccoco-stilben elrontott főoltáron észrevehetjük az eredeti gót-oltár két oldalszárnyát, arany alapon lévő festményeivel.

A templom külseje magas tornyával, s szentélyének magas csúcsíves ablakaival még szépnek mondható.

Nem messze a templomtól, attól nyugati irányban áll egy ódon barna színezettű, s renaissance-stilű kőkeresztes ablakokkal bíró régi épület, mely a reformatió idejében a lelkész lakásául szolgált. — Az architrav sgraffito díszítményei közt még ez olvasható:

GOTT ALLEIN DIE ERE GEPVR, — KINDER HVT EVCH VOR ABGÖTERN —
DER TOD IST DER SVNDEN SOLDT.

3. A poprádi román k. templom régiségénél, de különösen ujabb időben felfedezett frescóinál fogva műrégészeti tekintetben érdekes. — A szepesi középkori műemlékeket oly sajátágosan jellemző egyenes zárású szentélylyel bir. — A hajó szép csúcsíves boltozatját egy a közepén álló nyolczoldalú oszlop támogatja. — Legujabb időben nemcsak a szentély, de a hajó boltozatján is régi frescók nyomaira bukkantak.

Midőn a templomot megvizsgáltam, épen akkor restauráltatott annak belseje, frescóival együtt. — Az arcus triumphalis jobb oldalán az utolsó ítéletet ábrázoló frescó alakjai még jól vehetők ki. — A hajó északi hosszfalán pedig, a mennyre még látható — alkalmasint a szent László legendájára vonatkozó cyclus foglal helyet. — Tekintve ezen alakzatok primitiv rajzát, a fegyverek és ruházat formáját, valamint egyéb stilizált díszítmé-

nyeket, némi biztossággal állitható, hogy ezen frescók még a XIII-dik század második feléből valók. — Különösen szép festett ornamentációval bír a hajó közepén álló oszlop törzse, mely vörös alapon festett szárnyas angyalfejekkel, s kék levelű rózsákkal van behintve, s így ezen befestés mintegy utánozza a román stilben dívó, s drága byzanti kelmékkel bevont oszlop-törzseket.

Csak attól tartok, hogy ezen érdekes frescók renovációjával megbizott festő nem lesz képes ezen festmények régi jellegének megtartásával azokat stilszerűen megújítani, mert a mint észrevevém, a szentély boltozatján a művész (?) által már restaurált szobaplafonszerű festés nemcsak hogy nem stilszerű, de még nemis templomba való. — Valóban szomorú, hogy a nálunk oly gyéren előforduló frescóink ujítása ily stillelles módon történik. — Továbbá van e templomban egy még XV-dik században, arany alapon festett sz. Máriát ábrázoló festmény, ezen kis képet a szekrestyébe nyíló ajtó felé oly magasan helyezték el, hogy alólól nem igen látható.

A templom hajójának ablakai még félkörívesek, a szentélyben lévők pedig igen nyomott csúcsívezettel ellátvák.

Ezen templom tornyának erkélyes felső emeletén van az ór szobája, s még most is mint századok előtt, az ór minden óra-ütés után — nappal is körüljárván a tornyot, annak mind a négy oldalán mélabús hangjával elénekli az órát. — Az óramű szintén ezen torony egyik emeletén van elhelyezve, míg a sodronyok által az óraművel összekötött kalapács a szomszédos campanilán függő harangon üti az órát. — Hasonló elrendezés van a körmöczyi vár-templomnál is.

A poprádi Campanile — harang-torony — kitűnő sgraffito diszitményei miatt műtörténeti szempontból nagybecsű.

Alaprajzának idoma négyzet — quadrat; — a torony csak egy emelettel bír, hol a hármas ablaknyílással ellátott harangszoba (Glockenstube, beffroy) van. — A torony-architecturájának méltó befejezéséül szolgál a felső galleria, melynek, pilaszterek által elválasztott fülkékben a la sgraffito modorban fekete alapon létező allegorikus alakjai, részint pedig szép renaissance ornamentációi nagy diszétül szolgálnak, bár a színezet halványsága miatt az alakok csak nehezen vehetők ki.

Legjobban vannak conserválva e tekintetben a torony északi oldalán lévő sgraffittók, hol két fülkében allegorikus alakok, a tudomány és a szépművészetek különböző szakmáit képviselik. — Így az első fülkében a hárfáján játszó Dávid — DAVID — és a szomszédos fülkében ábrázolt — MVSICA — egy orgonát játszó női alak — a zenét képviselik. — Továbbá a GEOMETRIA aláírással bíró fülkében lévő női alak, egyik kezében körzővel — a másikkban egy táblát tartva a mértant jelképezi. — ASTROLOGIA, egyik kezével az ég tekéire támaszkodva a másikkal a csillagos égre mutat; a DIALECTICÁ-t jelképező női alak mérleget tart kezében; — a RETORICA alakja pedig egy kis fiút egy könyvből oktatni látszik; végre az ARITMETICA allegorikus női alakja, kezében egy táblácskát tart, 1 2. 3. 4 5 számokkal jelölve.

A fülkék alatti párkányzat alján diszes ornamenttel szegélyezett paisokon a fent említett képletekre vonatkozó feliratok latin majuskulákkal vannak írva; — a paisokat felette diszes, könnyűded, izletes festonok, s guirlandok, szabadon lebegő szalagokkal — kötik össze.

A fülkéket egymástól elválasztó pilaszterek sötét-barna színű vakolatán, mint alapon — világosabb színű, s különösen a renaissance korszakában oly kedvelt szegfűk, rózsák, tulipánok s granátalma motívumait utánzó, s — a pilaszterek természetének megfelelően — felfelé emelkedő ornamentatio diszeskedik. — Sajátságos jelleget nyernek ezen szepesi campanilák a felső koronázó párkányzat felett emelkedő rovatékok által, melyek felváltva, kisebb-nagyobb, s hasonlóképen diszitett pilaszterekből állanak, mely utóbbiak, — az izoláltság jellegét megsemmisítve — szép hajlású falrészecskék — párkányok — vagy helyesebben mondva voluták által egymással összekötve, s ez által mintegy koronát képezve, a torony architecturáját méltó diszszel s festői hatású bevégezéssel koronázzák be.

A torony párkányzatának ezen elrendezése következtében a toronysisak itt egészen hiányzik, mivel a befelé hajlott, s a szerint kívülről nem látható, két félereszű földél (Pulldach) az esővizet egy a torony oldalán lévő ablaknyíláson kinyúló réz- vagy facsatornába vezeti.

A még friss vakolat-rétegre alkalmazott sgraffito diszitmények által ily műemlékek külseje nemcsak tartós, de stilszerű, s igen változatos decoratiót nyer, mely ép oly decoratióval bir, mint a fegyvereknél a damascirozás. — Tudjuk pedig, hogy kivált a XVI. és XVII. században készült diszfegyverek felülete ily modorban diszített, s így tehát valószínű, hogy ezen diszítési modor az épületek külsejére is kiterjedt.

Feltűnő azonban, hogy az e korszakbeli építmények architectonikus tagozatai igen elhanyagolva, nem eléggé markirozottak, sőt ha találhatók is, igen primitívek.

Ezen hiányon néhol ez által segítettek, hogy a hiányzó párkányzatot falra festették; s így legalább látszólagosan pótolva van a consturctiv tekintetben szükséges párkányzat.

Ezen diszítési módszer ily mérsékelt alkalmazása soha sem hat háborítólag a szemlélőre, miután rendeltetése szerint a diszitmény csak alárendelt szerepet játszik s azonfelül csak az architectura hatásának emelésére van felhasználva. — Valóban czélszerű lenne ezen nem igen költséges felette tartós s a renaissance-stilnek tökéletesen megfelelő decoratiót építményeinken, házainkon jelenleg is felhasználni. — A külföldön különösen Német- és Olaszországban, nevezetesen Milánóban az ujonnan épült Galleria Vittore Emanuele csarnokán ily sgraffito diszítésnek stilszerű alkalmazásával találkozunk. — Bécsben például a műipari és művészeti muzeum épületén mily nagyszerűek a sgraffittók! — nálunk Pesten bár alkalmaztatik is ezen decoratió, de sok helyen igen nehézkes, vastag ornamentatióval, mely nem is hasonlítható össze az olasz renaissance sgraffittóinak elegáns könnyűded, s mintegy lebegő jellegével.

Általában véve poprádi campanilónk, színehagyott diszitményeinek dacára még most is festői s characteristikus külsejével bizonyosan sokkal szebb, mint sok modern tornyunk.

A Poprádtól északra nem messze fekvő sztrázai (Michelsdorf) róm. k. templom czélszerűtlen s stíllelles ujitások által annyira elveszté régi jellegét, hogy azt felvételre, s lerajzolásra méltónak nem is tartottam. — Csak a déli díszportálának béléte, szép levelű kapitáljeivel még a XIV-dik századi kora gót stílusra emlékeztet. A templom belseje is egészen átídomított s műbecsessel nem bir. — De van a templomnak egy kitűnő szépségű keresztelőkád medenczéje, mely egyedüli oka volt iderándulásomnak. — Ezen medence

nemcsak szokatlan nagy méretei (1.6 meter magas), de művészies kivitele által is magára vonja a régész figyelmét. — Ezen műöntvény a szokásos kehelyalakkal bir, lábazatán fémerekbe foglalt négy evangelista apocalipsi jelvénye, nodmán szép vonalban hullámszó arabeszk, és a petrezselyem leveleihez hasonló levél díszbordure övedzi körül a kuppát.

Az operculum megerősítésére szolgáló horognál pedig Pál és Péter apostol féldomborművű mellképei, szalagokkal (Spruchbänder, Schriftrollen) kezeikben alkalmazvák. — A kupa felső karimáján pedig a következő tartalmú majusculákból álló felirat:

⊗ In + DEM NAMEN + IESV + CRISTI + DYZE VOF ⊗ GEGOSQN · ISV.

Az évszám hiányzik, mindamellett ezen medence még a XIII-dik század elején készülhetett, mert sokkal régibb jellegű ornamentációval bir, mint például az a szepesolaszii keresztelő medence.

A Kárpátok tövéen fekvő

4. *Mühlenbach* helység róm. k. temploma kis méretekkal bir ugyan, de tekintve régiségét, s nevezetes műrégiségeit felvételre s itt megemlítésre méltónak találtam.

Polygonal zárású szentélye és hajója még eredeti csúcsíves boltozattal bir, az utóbbinak primitív keresztmetszetű gerinceit a hajó közepén álló nyolczoldalú oszlop tartja. — A szepesmegyei kisebb falusi templomoknál ezen beosztással gyakran találkozunk, mely ép oly jellemző mint az egyenes szentélyzárás. — A templom falazatának vastagsága (4') feltűnő. — A szentély boltozatjának egyik zárkövén az Isten báránya (Agnus Dei) zászlóval van féldomborműben feltüntetve; a kereszttel végződő zászlórúd kelméje — mint a XIII-dik századbéli pecséteken — három részre hasított (Dreischlitz). — A másik zárkövön pedig sugárirányában három románízlésű reczés levél vehető ki.

A XV-dik századbéli szárnyoltárok, a szokásos német iskola modorában, szőnyeget ábrázoló aranyalapon szép festményekkel és szobrászati művekkel birnak.

Különösen megemlítendőek egy oltáron lévő csinos gót-ízlésű gyertyatartók, valamint a szekrestyében lévő — jelenleg használaton kívüli — sajátos formájú vasgyertyatartók is, melyek azonban a husvéti nagy gyertya (Osterkerze) számára készültek. — Ezen gyertyatartókon még észrevehetni az eredeti vörös zöld színű befestésnek s aranyozásnak gyenge nyomait.

A szentély déli falában található egy azelőtt szentség befogadására szánt fülke, csúcsíves tympanonjában kelyhet tartó angyalokkal, s szép vasrácsos ajtócskával. — Alsó párkányán az M^oCCCC XX V. évszám van bevésve.

5. *A nehrei* róm. k. templom toronynélküli alaprajza egy polygon zárású szentélyt képez, csúcsíves boltozattal. — Szárnyoltárai a XVI-dik század kezdetén nyilvánuló s itt-ott már az elkorcsosult ornamentáció jellegével, és csak másodrendű mesterek festményeivel dicsekedhetnek.

A főoltár szekrényében Anna és Mária meglehetősen ügyességgel faragott szobrai kissé hatásra számított állásban, és sűrű redőzetű ruházatban felállítvák, a szekrény hátterén az 1542-dik évszám vehető ki, tehát nálunk a gótikára nézve elég késői adat.

A hajó északi falán, a boltív alatt — még 1866-dik évben — régi frescók nyomaira ismertem. — A mandorlában a trónján ülő megváltó — mint bíró — magasztos

alakja, felemelt jobbjaival, valamint az alatta térdelő Sz. Mária, szép s festői redőzetű kék palástban burkolt fenséges alakja még jól láthatók valának; s csak a képet takaró mészségeket kellett volna elővigyázattal eltávolítani, s valószínűleg a kép a maga nagyszerűségében napfényre jött volna. — De hiányzott itt egy Duchon és egy Gurszky-féle buzgó pap a fresco megmentésére, mely utóbbinak a helyét jelenleg szépen bemeszelve találtam!!

A templom csinosan díszített orgona fakarzata már a xvi-dik századból való, a rajta lévő felirat e következő:

PSAL. 46. SIT IVCVND A DECORAQVE LAVDATIO, HOC NON MERITI SED
DECORI ET GRATIARVM ACTIONIS OPVS, AD VERBVM CVM ASSVMTA
CARNE VNA LAVDE HONORANDVM GENEROSVS DOMINVS GREGORIVS
HORWATH ALITER STANSITH DE GRADECZ FIERI CVRAVIT ANNO. DNI.
M.D.LXXXVIII.

Hogy a xvi-dik századbeli renaissance miképen idomita és diszita a keresztelő medenczét, azt a templom hajójában álló, s vörös márványból művésziiesen faragott keresztelő medenczén tanulmányozhatjuk.

A medence pohár- vagy kehelyalakú; kupáján gyönyörű renaissance ornamentációval díszített, bevéselt körirata a következő:

EPHES · 15 · IN VERBO VITAE CHR̄S MVNDAT EĀM LAVACRO AQVAE.

A noduson pedig:

FR̄VS · SEM̄B FF. (Talán Franciscus Sembery?) A lábazatán pedig az 1593-dik évszám van bevésve.

A szentély északi falán álló szék xv-dik századbeli beosztással, és szépen faragott s befestett gótstilű diszitményekkel bir. — Megemlítendő a sekrestyében őrzött szintén a xv-dik századbeli hordozható gyertyatartó, — (Stockleuchter, Tragleuchter, trappe valoulé) fából csinosan faragva, hosszú rúdja a gótikában gyakran használt csavarformára körütkert s megaranyozott pálczatagból áll, míg az alapot képező horony kék színtű. — A gyertya-tányér alatti, s egy kapitelt képező diszitmény tökéletesen áttört levéldiszitménnyel, mesteri kézre utal. — Ezen műdarab bármely muzeumnak díszére válna!

A templomtól külön álló campanile architecturája valamint díszítése hasonlít a poprádi campaniléhoz. — A torony első emeletén lévő hármass ablak (Triforium) sgrafitto modorban szépen díszített — a felső párkányzat alatt a torony körül egy széles fries húzódik, mely szép ornamentációban foglalt emberi és madár-alakokkal díszített. — A torony felirata:

SOLI DEO · HB · 1·6·2·9 · GLORIA.

6. A *bélai* róm. k. templom méreteinél fogva már a nagyobb városi templomok közé sorozandó; szentélyzárása polygonal, hajója két középoszlop által két hajóra oszlik. — A szentély északi oldalán lévő fali fülke csinos, de még primitív formákkal bir — fülkéje még félkörídomú.

Van a sekrestyében egy csinos bronze-szentségtartó, melynek azonban késő gót-korbeli részletei már a xvi-dik század elejére utalnak.

A későbbi renovatio ezen templomnál is sokat rontott, így mind a szentély, mind pedig a hajó csúcsíves ablakainak mérművei és oszlopai (?) (Fensterpfosten) kitörvén, a torony gót ablakai pedig egészen befalazták.

Béla város piacán találtam még néhány — nálunk már csak ritkán előforduló — xvii-dik századbeli befestett polgári házat.

A házak külsejének ily decoratiója részint a sgraffito alkalmazásával, részint pedig különféle színekkeli befestés által történt.

Igy az általam megvizsgált két házon, a fries és a kapuzat archivolt párkányszéle, valamint a ház sarkait képező kocka-kövek a la sgraffito diszitményeket tartalmaznak, fekete alapon, míg ellenben az ablakok ráházata festett diszitményekből áll. — Akkoriban még azon szokás is dívott a házak falain jelmondatokat alkalmazni, ez a két házon is még kivehető — bár csak nagy nehezen — e következő német fractur betűkből álló feliratokban:

An Gottes Segen ist Alles gelegen.

Für allen Dingen tracht nach dem,
Was deiner Selen ist bequem
So wird nachmals der fromme Gott
Dir geben auch das gute Brod.

Jesu laß mich nicht verderben
Noch im Leben noch im Sterben.

Az egyik ház kapuja felett ott diszlik egy — lebegő szalagokkal felfüggesztett — szépen festett babérkoszoru 1665-dik évszámmal.

Béláról Lőcse felé utazván a

7. *Csütörtökhelyi* minorita zárda-templomát, valamint annak déli oldalán később hozzáépített, s minden tekintetben remek-kivitelű kápolnát is megvizsgáltam.

Ezen — a sz. Mária menybemenetelének tiszteletére épült — kápolna alaprajzát és homlokzatát még az 1863-dik évben hazánk felső vidékeire felrándult bécsi akadémikusok pontosan vették fel, s ezen felvétel rajzait bírván, ez oknál fogva tehát csak a még fel nem vett, s a kápolnánál sokkal régibb zárda-templomot mértem fel.

A templom szentélye egyenes zárású, valamint a sekrestye is csúcsíves gerincz-boltozattal bír, szép consolákkal. — Az ablakok csúcsívesek és szép mérművekkel ellátvák.

A templom déli oldalához — állítólag Zápolyák által — épített kápolna, — hazánkban ritkán előforduló — ugynevezett kettős kápolnák (Doppelkapellen) sorába sorozandó. — Ezen szép kápolna polygon zárású szentélylyel végződik kelet felé, — egészen faragott kövekből épült, mely utóbbi igen hasonlít a szepesváraljai dómhoz épített kápolna szép meleg barna-színezetű és finom szemcséjű kőanyagához. — A kápolna szép csúcsíves boltozattal, szép mérműves, három sőt négy osztályzatú ablakokkal, s áttört fialákkal gazdagon díszített támpilléreivel a csúcsíves építészet egyik gyöngye hazánkban.

A sokkal egyszerűbb és erősebb gerinczű bolthajtással bíró altemplomba a szomszédos zárdából egy földalatti, boltozott, s egy helyen felülről egy lámpás által megvilágított folyosón keresztül juthatni.

Ezen kápolna barna színezetű falaival, a templommal és a háttérben látszó Tátra nevű központi Kárpátok hólepte csúcaival igen festői képet nyújt. — Végre a Lőcsétől nem messze fekvő:

8. *Draveczi* róm. k. templom is még régi s eredeti jelleggel bír. — Alaprajza igen szabályos, egyenes zárású szentélye két travséből áll.

Hosszhajója két nyolczoldalú középpillére által mintegy két hajóra oszlik, csúcsíves boltozatának gerinczei primitív keresztmetszetűek. — A templom ablakai csúcsívesek s mérművekkel ellátva.

Tornya hiányzik, annak helyén két hatalmas támpillér támogatja a hajó nyugati falát, ily támok a templom déli oldalán is léteznek, s valószínűleg a boltnyomás ellensúlyozására később épültek.

A szentély déli oldalfalán lévő igen csinos szentségfülke 1482 évszámmal és **A** jeggyel van jelezve, mely utóbbi bizonyosan a mester jelvénye. — A templomtól külön álló alacsony fatornyában egy régi harang van e következő körirattal:

 rex · glorie · veni · cum · pace · per · magistrum · andream · 15 · 1 · 6.

Különös, hogy ezen magister Andreas nevezetű mesterrel a Szepesmegyében fekvő körtvélyesi templom 1521-dik évben öntött harangján is találkozunk. — Lőcsére érkezve, miután annak nagyszerű parochialis temploma már fel van véve, jelenleg annak renaissance-stilű műrészleteit rajzoltam le; mily egyszerű szépség, tiszta compositió és stilszerűség rejlik ezen műrészletekben!

A mit a lőcsei híres orgonának újításáról az Archaeologiai Értesítő VIII. kötetének 4-dik számában írtam, azt részben igazoltnak találtam. — A főhajó északi falán függő remek s a maga nemében ritka orgonamű csakugyan oratoriuma nélkül vitetett át a régi orgona karzatára, ez ugyan még nem lenne oly nagy hiba, de igenis egészen elhibázottnak tekintendő az orgonának barna olajfestékkel történt bemázolása! ez csakugyan egészen elmaradhatott volna, helyén lett volna itt az orgonaház úgy is szép színezetű természetes fáját olajjal beereszteni és az ornamentek hatását, helyesen alkalmazott megaranyozás által emelni; — ilyformán eredeti jellegétől nem fosztatott volna meg ezen remekmű; — de így, gazdag faragványai s szobrászati műveinek daczára, melyek a bemázolás által hatásukból sokat veszítettek ezen orgona-mű jelenleg oly műbecsű külsővel nem bír, mint eredetileg.

A templom híres fresco-cyclusa azonban — Storno Ferencz művészünk által létesített helyes ujítása által — minden tekintetben kifogás nélküli; jól sikerült ezen falfestmények eredeti jellegének visszaadása s helyreállítása, s csak most — ezen szerencsés restauratio után — lehet a falfestményeket teljes mértékben méltányolni és becsülni.

Ezen utazásom alkalmával megvizsgált s itt leirt — sáros-, abauj- és szepesmegyei műemlékeinkre visszapillantva, az eredményt összegezve, általánosan véve e következők állapíthatók meg:

1. A Sárosmegyében fekvő fatemplomaink, mind constructio tekintetében, mind pedig az ornamentatio jellegére nézve, lényegesen eltérnek az e nembeli ismert cseh-, norvég- és svédországi fatemplomok szerkezetétől; fatemplomaink inkább — a keleti befo-lyásnak engedve — az oroszországi ilyenmü faépítményekkel hasonlíthatók össze.

2. A sárosmegyei középkori templomok szentélyeinek zárása nagyobbbrészt polygonal, — ellenben egyenes zárású templomok csak a Szepesmegyéhez közelebb eső, nyugati részeiben vehetők észre, de csak szórványosan.

3. Sárosmegyében határozott románkori templomok legalább eddig még nem merültek fel. (A csalfalvi régi templom már az átmeneti korszakból való.)

4. Az abaujmegyei — különösen a hernád-völgyi — templomok leginkább csúcs-ívesek, polygonal zárású szentélylyel bírnak, műrészleteikben szegények, s a fafödény gyakran előfordul.

5. A szepesmegyei középkori templomokat különösen jellemzi az egyenes szentély-zárás (gerader Chorschluss) s továbbá a hajónak, annak közepén álló oszlopok általi elválasztása.

6. A Szepességen, a szepesváraljai dóm, nyugati része két tornyával, a román stílt méltóan és fényesen képviseli. — Az átmeneti korszakot a danyisóczi, odorini, esegrai, lőcsei és tamásfalvi templomok, ellenben a csúcsíves-stílt részben a lőcsei, különösen a szepesváraljai és csütörtökhelyi kápolnák képviselik.

7. A XVI. és XVII. századbéli renaissance-stíl a szepes- és sárosmegyei templomok tornyain, valamint különösen profán építményeiben nagy mértékben alkalmaztatott; — az itteni sgraffito díszítési módor másutt elő nem fordulván, e szerint bátran mondhatni — magyar jellegű motivumokat tartalmaz.

Végre megemlítem, hogy utazásom alkalmával mintegy 68 darab vázlatot gyűjték össze, melyeknek egy részét méret szerint újra letisztázva s lerajzolva — az országos mű-
emlékek bizottsága számára szántam.

Hazánk egyes megyéinek, vidékeinek — nagyobbbrészt még ismeretlen műemlékeit ily módon felkeresve, pontosan lerajzolva s egyelőre röviden megösmertetve, idővel oly számos, és a műrégészetre valamint a műtörténelemre nézve fontos adatok birtokába jut-nánk, melyek alapján végre biztos tudomást szerezhethetnénk hazai műemlékeink létezéséről, minőségéről és állapotáról is.

Arómai
TIBISCUM
 helyfekvésének
 térrajza,

Méret: 1" = 1000 lépés.

Felvette és rajzolta Dragalina Sándor.

